

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVII No. II
2018

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Geography, History, International Business Studies, International Relations, International Trade and Logistics, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Atınc OLCA
Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Asst. Prof. Dr. Muharrem AÇIKGÖZ
Asst. Prof. Dr. Hasan AKSOY
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Şenay Leyla KUZU
Asst. Prof. Dr. N. Pınar ÖZGÜNER GÜLHAN
Asst. Prof. Dr. Sinan Tankut GÜLHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Asst. Prof. Dr. Mehmet BİÇİCİ
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Editorial Assistants

Dr. Abdullah BAYINDIR
Dr. Gamze ALMACIOĞLU
Arş.Gör.Erkan AĞYÜZ

Vol. 17, Issue 2, April 2018

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Türkiye)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Türkiye)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ. North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Türkiye)

Zeynep Hamamcı
(University of Gaziantep, Türkiye)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamilogli
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Türkiye)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Türkiye)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Türkiye)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Türkiye)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVII Issue No. II

2018

CONTENTS

COMMUNICATION

KAMUOYU ARAŞTIRMALARINA GÜVEN (TRUST IN PUBLIC OPINION POLLS)
429-437

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Bayram Oğuz AYDIN

POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL RELATIONS

EDUCATIONAL GOVERNANCE IN TURKEY: FROM THE VIEW OF NEW PUBLIC
MANAGEMENT AND NEW SOCIAL MOVEMENT THEORIES (YENİ KAMU
YÖNETİMİ VE YENİ SOSYAL HAREKETLER TEORİLERİ PERSPEKTİFİNDEN
TÜRKİYE'DE EĞİTİM YÖNETİŞİMİ) 438-452

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ceray ALDEMİR

TÜRKİYE'NİN STRATEJİK KÜLTÜRÜ (STRATEGIC CULTURE OF TURKEY)
453-470

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Timur AKHMETOV

ENGLISH LITERATURE

THE TRAUMA OF TIME IN SHAKESPEARE'S *THE WINTER'S TALE* AND
WINTERSON'S *THE GAP OF TIME* (SHAKESPEARE'İN *THE WINTER'S TALE* VE
WINTERSON'İN *THE GAP OF TIME* ESERLERİNDE ZAMANIN TRAVMASI)
471-478

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Evrin DOĞAN ADANUR

THE TRAUMA OF BETRAYAL IN *THE GOOD SOLDIER* (*THE GOOD OLDIER*'DA
ALDATILMA TRAVMASI) 479-486

(Research Article/Araştırma Makalesi)
Merve SARIKAYA ŞEN

LITERATURE

ÇOCUK KİTAPLARINDA MÜLTECİLER VE KÜLTÜRLEŞME STRATEJİLERİ (REFUGEES AND ACCULTURATION STRATEGIES IN CHILDREN'S BOOKS)

487-498

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Elif Emine BALTA

ŞAİR ÜZERİNE YANLI(Ş) DEĞERLENDİRMELER: ABDULBAKİ GÖLPINARLI VE BİR FUZÛLÎ KRİTİĞİ (UNFAIR EVALUATIONS UPON POET: ABDULBAKİ GOLPINARLI AND A CRITIC ON FUZULI)

499-507

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Fettah KUZU

SOCIOLOGY

GAZİANTEP GELENEKSEL MİMARİ DOKUSUNUN SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMDA MEKÂN DİZİMSSEL ANALİZİ (SPACE SYNTAX ANALYSIS OF TRADITIONAL ARCHITECTURAL PATTERN OF GAZİANTEP IN A SOCIO- CULTURAL CONTEXT)

508-532

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Esra GÜRBÜZ YILDIRIM & Gülen ÇAĞDAŞ

ÇOCUKLARA KARŞI İŞLENEN CİNSEL SUÇLARA VERİLEN CEZALAR VE BEKLENEN TOPLUMSAL ADALET (LEGAL PENALTIES IMPOSED ON THE SEXUAL CRIMES AGAINST MINORS AND THE EXPECTED SOCIAL JUSTICE)

533-551

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Hasan Hüseyin AYGÜL & Alara Fulya ŞENSOY

GAZİANTEP KENTİ PLANLAMA DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR SÜREÇ DEĞERLENDİRMESİ (A PROCESS EVALUATION ON PLANNING EXPERIENCE OF GAZİANTEP CITY)

552-562

(Research Article/Araştırma Makalesi)

M. Serhat YENİCE & Tülay KARADAYI YENİCE

KADIN VE SOSYAL MEDYA (WOMAN AND SOCIAL MEDIA)

563-576

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Şehriban KAYA

ECONOMICS

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ULAŞIM ALTYAPISININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ (THE EFFECT OF TRANSPORTATION INFRASTRUCTURE IN TURKISH ECONOMY ON ECONOMIC GROWTH)

577-591

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Mehmet Akif KARA & Oğuz CİĞERLİOĞLU

THE LONG-RUN RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND TOURISM REVENUE: THE CASE OF TURKEY AND TRNC (EKONOMİK BÜYÜME İLE TURİZM GELİRİ ARASINDAKİ UZUN DÖNEMLİ İLİŞKİ: TÜRKİYE VE KKTC ÖRNEĞİ)

592-602

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Mehmet ÇINAR & Barış ÜLKER

BUSINESS

ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL YALNIZLIK ALGISININ İŞ TATMİNİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİLERİ (EFFECTS OF EMPLOYEES' PERCEPTION OF ORGANIZATIONAL LONELINESS ON JOB SATISFACTION AND INTENTION TO LEAVE) 603-617

(Compilation Article/Derleme Makalesi)

Ebru ERTÜRK & Meral ERDİRENÇELEBİ

TÜKETİCİLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN MARKA SADAKATI İLE İLİŞKİSİ: KAYSERİ'DE YAŞAYAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA (BRAND LOYALTY TO THE RELATIONSHIP OF PERSONALITY CHARACTERISTICS OF CONSUMERS: AN APPLICATION ON UNIVERSITY STUDENTS LIVING IN KAYSERİ) 618-632

(Research Article/Araştırma Makalesi)

İsmail YAPRAK & Yunus DURSUN

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ'NİN KENTE EKONOMİK KATKISI VE ÖĞRENCİ HARCAMALARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ANALİZİ (ANALYSIS OF GAZİANTEP UNIVERSITY'S ECONOMIC CONTRIBUTIONS TO THE CITY AND STUDENT SPENDING IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES) 317-333

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Metin ÖZKAN & Murat TEKBAŞ & İbrahim Halil OĞUZ

TOURISM

TURİZM EĞİTİMİ ALAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ BEKLENTİLERİ VE SOSYO-EKONOMİK PROFİLLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (A RESEARCH ON OCCUPATIONAL EXPECTATIONS AND SOCIO-ECONOMIC PROFILES OF UNIVERSITY STUDENTS GRADUATE TOURISM EDUCATION) 648-665

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Ceyhun AKYOL & Ela OĞAN & Yener OĞAN

GAZİANTEP HAYVANAT BAHÇESİ ZİYARETÇİLERİNİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN ÖNEM-PERFORMANS ANALİZİYLE ÖLÇÜLMESİ (TO EVALUATE THE SATISFACTION LEVELS OF THE VISITORS OF GAZİANTEP ZOO WITH IMPORTANCE-PERFORMANCE ANALYSIS) 666-676

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Metin SÜRME & İbrahim H. SEYREK

HISTORY

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1912-1913 TARİHLİ BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİNDE BALKANLARDA ULUSLARARASI NÜFUZ MÜCADELESİNE BİR BAKIŞ (AN OVERLOOK TO THE INTERNATIONAL STRUGGLE OF PRESTIGE ON THE EVE OF THE BALKAN WARS DATED TO 1912-1913 ACCORDANCE WITH BRITISH ARCHIEVE DOCUMENTS) 667-690

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Levent YIKICI & Zeynel ÖZLÜ

DEMOKRAT PARTİ'Yİ İKTİDARA TAŞIYAN SEÇİM SİSTEMİ (ELECTORAL SYSTEM CARRYING DEMOCRAT PARTY TO POWER)

691-700

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Meral BALCI

TÜRKİYE SELÇUKLULARININ SİNOP'UN FETHİNDE GÂŞİYE'Yİ HÂKİMİYET ÂLAMETİ OLARAK KULLANMALARI VE FETİH İÇİN GÖNDERİLEN FÜTÜVVETNÂME (USE OF THE GASIYE BY THE SELJUKS OF TURKEY IN THE CONQUEST OF SINOP AS THE SOVEREIGNTY AND FUTUWWA-NAMA SENT FOR CONQUEST)

701-710

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Mustafa ŞAHİN

Zekiye TUNÇ

PHILOSOPHY

NEL NODDINGS'TE 'İLGİ'NİN ETİK ÖNEMİ VE EĞİTİMDEKİ YERİ (THE ETHICAL IMPORTANCE OF CARE AND ITS PLACE IN EDUCATION IN NEL NODDINGS)

711-725

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Barış MUTLU

İNSAN ANLAYIŞININ ONTOLOJİK BAĞLAMıyla FELSEFİ ANTROPOLOJİSİ (THE PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AND THE ONTOLOGICAL CONTEXT OF THE HUMAN UNDERSTANDING)

726-739

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Mehmet Fatih DOĞRUCAN Dilnur KARABULUT

COMMUNICATION

Kamuoyu Araştırmalarına Güven Trust in Public Opinion Polls

Bayram Oğuz AYDIN*

Öz

Bir seçim ya da halkoylaması öncesi kanaatleri belirlemeye yönelik kamuoyu araştırmalarına seçmenlerce kuşkuyla bakılabilmektedir. Bu güvensizliğin nedenleri arasında yöntemsel geçerlik ve güvenilirlik sorunlarının yanı sıra kamuoyu araştırmalarının medyada haber edilmesi, seçmenlerin içinde buldukları referans gruplarının baskın tutumlar oluşturması ve seçmenlerin kişisel özelliklerindeki farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı seçmenlerin kamuoyu araştırmalarına olan güveni üzerinde bu değişkenlerin belirleyiciliğini ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmanın verileri 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması öncesi Gaziantep ili Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerinde yaşayan seçmenlerden 01 Nisan 2017 ile 14 Nisan 2017 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin analizi neticesinde araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun kamuoyu araştırmalarına güvendiği belirlenmiştir. Kamuoyu araştırmalarına güven üzerinde dindarlık, ideoloji, gazete okuma ve TV izlemenin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamuoyu, Kamuoyu araştırması, Güven, Halkoylaması, Gaziantep

Abstract

Before an election or referendum, voters can be sceptical about public opinion polls that are for determining opinions. Among the reasons of mistrust, there are news of public opinion polls in media, building dominant attitudes of reference groups in which voters are, differences of voters' personal characteristics as well as validity and reliability problems. The aim of this study is to deliver determinants of these variables on voters' trust in public opinion polls. In order to reach the aim of this study, the data of the study were collected from the voters who live in the central districts of Gaziantep, Şahinbey and Şehitkâmil before 2017 Constitutional Amendment Referendum between the dates of 01 April- 10 April 2017. As a result of analysis of the data, it was determined that most of the participants of the study trust in the public opinion polls. It was revealed that religiousness, ideology, reading newspaper and watching TV are determinants on trust in public opinion polls.

Keywords: Public opinion, Public opinion polls, Trust, Referendum, Gaziantep

Giriş

Kamuoyu araştırmaları, özellikle de halkoylaması ya da seçimle sonuçlananlar medya, halk, politikacılar ve dahası iktidarı elinde bulunduranlar için önemli araçlar içerisinde. Halkın katılımını benimseyen demokratik sistemlerde halkın kanaatlerinin bilinmesi kamuoyu araştırmaları aracılığıyla sağlanırken, iktidarın da kararlarını bu araştırma sonuçlarına göre biçimlendirmesi beklenmektedir. Karar mekanizmaları kendilerini bu sonuçlara göre şekillendirirken ya da tam tersi düşünöldüğünde, bu araştırmaların bilimsel olarak yapılmadığı dönemlerde bile medya ve kamuoyu araştırmaları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma tasarımları ve sürecinin bilimsel yöntemlerle ortaya konularak geçerli ve güvenilir bilgiye ulaşıldığı düşünölen günümüzde bu ilişki daha da belirginleşmiştir. Böylece, kamuoyu araştırmalarının bu şekilde meşrulaştırılması medyada güveni sonrasında halkın güvenini sağlamıştır. Böylece medya kamuoyunu merak eden halk gözünde de güvenilirliğini sağlayarak bireylerin politik tercihlerine nüfuz edebilmiştir. Dahası medya rakipleri karşısında daha başarılı algısını oluşturmuştur.

Diğer taraftan bakıldığında her seçim öncesi medya aracılığıyla halka duyurulan kanaatler tartişmalara ve spekülasyonlara neden olmaya devam etmektedir. Ancak bu tartişmalara ve spekülasyonlara neden olan kamuoyu araştırmalarına halkın güveni konusunda yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Bu çalışmada söz konusu halkın güveni araştırılması gereken bir sorun olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ilk olarak kamuoyu araştırmalarının anlamı ve işlevleri anlatılacaktır. Daha sonra kamuoyu araştırmaları ve güven arasındaki ilişkiden bahsedilecektir. Son olarak 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması öncesi Gaziantep ili Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerinde yaşayan seçmenlerden toplanan verilerden elde

* Dr. Öğr. Üy., Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü. b.oguzaydin@gmail.com.

edilen bulgular ışığında kamuoyu araştırmalarına güveni belirleyen unsurlar ortaya konulacaktır.

Kamuoyu Araştırmaları

Hemen her toplumda iktidarı elinde bulunduranlar uyguladıkları politikalar konusunda yönetilenlerin düşünce ve kanaatlerini bilmek isterler (Kapani, 2016, s. 159). Halkın görüşlerini dikkate alan, onların fikirlerini serbestçe değiş tokuş yapabildiği ve kurulan sistemler vasıtasıyla halkın katılımının sağlandığı gelişmiş demokrasilerde hükümetler artık programlarını ve politikalarını oluştururken kamuoyunun görüşlerini dikkate almak durumundadır. Dolayısıyla demokratik sistemin önemi yaşanan gelişmeleri halkın görmesi ve halkla ilgili kararların halk tarafından serbestçe tartışılmasından gelmektedir. Demokratik sistemlerde halkın bu şekilde katılımı sistemin sağlıklı işlemlerini sağlayan bir unsundur. Bu durum karşısında siyasal katılma ve genel oy ilkelerini esas alan sistemlerin benimsenmesi neticesinde kamuoyu önemli hale gelmiştir. Demokrasilerde sistemin geliştirilmesinde hayati bir kavram olan kamuoyunu Kapani (2016:161), "belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaat" olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda kamu yönetiminin bilgisinin yetersiz olduğu bir alanda karar vermeden önce yönetimin değerlendirmelerine ışık tutacak bilgiler kamuoyu araştırması ile sağlanabilmektedir (Yalçındağ, 1986, s. 154). Kamuoyu araştırmaları, belirli bir anda belirli bir zamanda kamuoyunu veya halkın ruh halini anlamaya yönelik çalışmalarlardır (Macreadie, 2011, s. 1). Kamuoyu araştırması, bir grup insan hakkında bilgi toplamak için bir araç olarak tanımlanabilir. Genel olarak, kamuoyu araştırmasının amacı kamunun belli bir konudaki eğilimlerini saptayıp, bu eğilimleri, özel alandan çıkararak kamu alanına dâhil etmek, yani genel-geçer deyimiyile ilan etmektir. Araştırmanın yapılma amaçlarıyla bağlantılı olarak bu ilan kısıtlı bir kitleye yönelik olabileceği gibi (yalnızca araştırmayı yaptıran kurum), çok geniş bir kitleye de (özellikle medyalar aracılığıyla kamuoyuna) yönelebilir (Tufan, 1995, s. 22).

Kamuoyu araştırmaları toplumsal, ekonomik ve politik konularda medya, ticari ve siyasi kuruluşlarca ya da bu amaçla işlev gören kuruluşlarca yapılabilmektedir. Kamuoyu araştırmaları günümüzde kamuoyunun siyasetçilere yönelik popüler irade ve hislerini tahmin etmede, siyasi aday, lider ve parti tercihlerini belirlemede ve çeşitli siyasal sorunlar karşısındaki eğilimlerini saptamada sıklıkla kullanılmaktadır (Necdet Atabek, 2003, s. 1; Bethlehem, 2017, s. 3). Kamuoyunu öğrenme yöntemleri arasında halktan gelen mektuplar, medya kapsamı ve protesto gösterileri sayılabilirken, uzmanlar tarafından tasarlanmış ve araştırma metodolojilerini içeren anketleri, odak grupları ve içerik analizi yöntemlerini kamuoyu araştırmaları içerisinde sayabiliriz. (Bethlehem, 2017, s. 1 3). Kamuoyu araştırmalarının sonuçlarına toplum tarafından büyük ilgi gösterilir. Toplum kendi eğilimlerini kendileriyle ilgili kararlar verirken kamuoyunun genel eğilimlerinden etkilenir. Özellikle siyasal tutumların ortaya konmasında açıkça bir siyasi partiyi ya da bir adayı desteklemek yerine kazanma ihtimali yüksek aday veya partiye yönelmeyi benimser. Toplumdaki bireyler kadar siyasal partiler ve hükümetler başta olmak üzere birçok kurum tarafından strateji belirlemek için başvuru olan bir yöntemdir. Milburn, (1998, s. 40)' e göre kamuoyu siyaset yönelimlidir ve siyasal sonuçları bulunmaktadır. Kamuoyu baskısını göz ardı eden yönetim ve siyasetçiler uzun süre iktidarda kalamazlar. Ayrıca medya kuruluşları yayın politikalarını, rakiplerinin durumunu öğrenmek için kamuoyu araştırmalarına ilgi duyarlar (Güz, 2005, s. 102). Kamuoyu yoklamaları, özellikle de seçimle sonuçlanan kamuoyu araştırmaları, medya, halk ve politikacılar arasında önemli tartışmalara neden olmaktadır (Macreadie, 2011, s. 1).

Kamuoyu Araştırmaları ve Kamuoyunun Güveni

Kamuoyunun oluşumunda dolaylı ve dolaysız işlev gören birçok araç bulunmaktadır. Çünkü insanlar belirli konularda düşüncelerini oluştururken bir çok etkileyen bulunmaktadır. Bireyin kişisel özellikleri, bireyin içinde bulunduğu gruptaki etkin kişiler, toplumun siyasal ve kültürel yapısı, çevresel unsurlar (kırsal veya kentsel yerleşim birimlerinde yaşamak gibi) ve bireyin içinde yer aldığı birincil ve ikincil gruplar bireyi etkisi altına alır (Nejdet Atabek, 2002, s. 225). Kamuoyunun oluşumunu politik araçlar (siyasal grup ve partiler, baskı grupları) ve medya doğrudan etkilerken, dolaysız etkileyen araçlar olarak sosyolojik (aile, eğitim, kültür ve toplumsal mekanizmalar) ve psikolojik (kanaat, algılama, tutum ve motivasyon) araçlar sayabilir (Anık, 1994). Dolayısıyla bu etkenlerin kamuoyu araştırmalarına olan güven üzerinde belirleyicilikleri bulunabilir.

Kamuoyu araştırmalarına yönelik güvenilirlik konusunun ilki sonuçlarının ne derece isabetli olduğuna yöneliktir. Burada kamuoyu yoklamalarında kullanılan anketlerin geçerlik ve güvenilirlikleri önemli hale gelmektedir. Öncelikle konu üzerinde kanaatleri alınacak evren ve bu evreni temsil edecek örneklem çeşitli örnekleme yöntemleriyle belirlenmelidir (Tufan, 1995, s. 29). Kotalarını tutturabilme zorluğuyla karşı karşıya kalan anketçi, en zor ulaşılabilen kategorilerdeki sayılarını yapay olarak şişirme eğilimi gösterebilmektedir (Gaxie, 1995, s. 44). Örneklem hatalarının yanı sıra karşılaşılan ve fark edilmesi zor bir hata kaynağı yanıtlama oranıdır (Milburn, 1998, s. 43). Bu durumda cevap yoklar fikir/kanaat yokluğunu değil daha çok sorgulama karşısındaki çekinceyi dile getirebilir ve çoğunlukla da insanların hissettiklerini uygun biçimde ifade edememesine ilişkin sıkıntılı duyguyu yansıtır (Gaxie, 1995, s. 39). Araştırmada sorulacak soruların yeterince açık herkesin anlayabileceği bir dille ifade edilmesi, birden fazla ögeyi barındırmaması, dengeli olması, anketin bütünü içinde uygun konuma sahip olması ve tüm bunların yanı sıra tarafsız olması, yani katılımcıyı yönlendirici nitelikte olmaması dikkat edilmesi gereken diğer hususlardır (Tufan, 1995, s. 30). Timotei (2013) yaptığı deneysel çalışma sonucunda yönlendirici soruların insanların oy kullanma biçimini % 3'den % 6'ya kadar etkilediğini ortaya koymuştur. Bir diğer çalışmada Güz vd., (2017) bireylerin % 61,8'inin kamuoyu araştırmaları yapılırken yanlış soru sorulduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur.

Kitle iletişim araçları, kamuoyu ve kamuoyu araştırmaları birbiriyle yakından ilişkilidir. Bilimsel olarak kamuoyu yoklamaları kullanılmadan önce, hem siyasi liderler hem de sıradan insanlar medyayı kamuoyunun vekâleti olarak kullanırlarken, kamuoyu araştırmalarının kullanılmasıyla birlikte medyanın kamuoyu yoklamaları kullanması siyaset ve özellikle seçim kampanyalarının kapsamının önemli bir parçası olmuştur (Strömbäck, 2014, s. 1). Bu duruma ek olarak, yeni medya araçları özellikle de sosyal medya platformları siyasal kampanyalarda iletişim aracı olarak kullanılmaktadır (Gürbüz ve Aydın, 2017). Bunun sonucu olarak medyanın bireylerin üzerindeki etkisi kaçınılmaz olmuştur. Yapılan çalışmalar, kamuoyu araştırmalarının sonuçlarının yayınlanmasının seçmen üzerinde gözde olana yönelme (bandwagon effect), kamçılanma etkisi (lash effect), oyu geride görünen parti seçmenin sandığa gitme oranını artırma etkisi, küçük partinin varlığını fark etme ve oy verme etkisi, barajı geçme tehlikesi olan partiyi destekleme veya desteklememe gibi etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Kalender, 2014, s. 95). Ancak medya ve kamuoyu araştırmalarının yakın beraberliği birine duyulan güven ya da güvensizliğin diğerine de yüklenmesine neden olmaktadır. Son zamanlarda, Türkiye'de seçim veya halkoylamaları öncesi yapılan kamuoyu araştırmalarına yönelik güven konusu oldukça fazla gündeme gelmektedir. Siyasi konulardaki kamuoyu araştırmalarına güvenlerini değerlendirmeleri istenen bir çalışma katılımcıların % 56,6'sının kamuoyu araştırmalarına yönelik imajlarının çok iyi olmadığını göstermiştir (Güz vd., 2017, s. 10).

Yine de bu etkilerin istisnası insanların kendilerinin belirledikleri referans grubuna daha fazla önem verdiği durumlarda görüşlerini referans grubuna göre bildirme olarak görülmektedir

(Glynn & Park, 1997, s. 230). Bu alanda birinci derecede rol oynayan grupların başında aile gelmektedir. Ailenin kamuoyu oluşumu üzerinde etkisi iki açıdan önem kazanmaktadır. Birincisi; birey ailesinden toplum içinde rol ve sorumluluk üstlenmeyi, belirli birtakım davranış kalıpları geliştirmeyi, toplum içinde veya grupla birlikle hareket etmeyi öğrenmektedir. İkincisi; ailenin devlet kudretinin dışında belirli bir ölçüde kalması sayesinde birey, belirli birtakım etkilere tepki göstermeyi, tutum edinmeyi, davranış ortaya koymayı, yani karşı çıkmayı aile ortamında öğrenmeye başlamaktadır (Anık, 1994, s. 85). Daha sonra okul, iş ve meslek grupları gelmektedir. Kişi, çoğu zaman, siyasal davranışlarını belirleyen kolektif yargılara grup içinde ve grupla bütünleşme yoluyla ulaşmaktadır (Kapani, 2016, s. 163). Kanaatlerin oluşumunda referans grupları önemli bir yer tutar (Oshagan, 1996). Dar çevrelerde, küçük toplantılarda, arkadaş grupları arasındaki yüz yüze temasların ve bu temaslarda yapılan görüşmelerin, sohbetlerin, tartışmaların kanaat oluşturmadaki katkısı azımsanmamalıdır (Kapani, 2016, s. 163). Dolayısıyla referans grubu yaklaşımına göre bireylerin yakın çevrelerindeki görüş dağılımı anket sonuçlarından farklıysa anketlerden şüphelenme olasılığı daha yüksektir (Tsfati, 2001).

Kamuoyu araştırmalarına geleneksel bir yaklaşım yaş, ırk, din, eğitim ve cinsiyet gibi toplumsal etmenler üzerinedir. Milburn, (1998, s. 71)' e göre toplumsal etmenlerden kişinin yaşı ilerledikçe daha muhafazakâr, gelir ve eğitim arttıkça toplumsal konularda daha liberal, ekonomik konularda daha muhafazakâr olma eğilimindeyken, kadın ve erkek tutumları arasında farklılıklar bulunmaktadır. İsrail seçmenleri üzerinde yapılan bir çalışma bazı etnik kökenliler arasında ve erkeklerin kadınlara oranla anketlere daha şüpheli olma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Tsfati, 2001). Bazı insanlar kimi çevrelerin görüşlerine karşı duyarlı davranırken bazılarına karşı reaksiyon gösterirler. Medyada verilen haber ve bilginin kaynağına veya medyanın mensup olduğu gruba karşı insanların göstereceği tepki bu araçların etkileme gücünü azaltacak ve ortadan kaldıracaktır (Güz, 2005, s. 59).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı kamuoyu araştırmalarına halkın güveni üzerinde önemli olan belirleyicileri ortaya koymaktır. Bu amacı yerine getirebilmek için aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranacaktır:

1. Kamuoyu araştırmalarına güvenen seçmenlerin özellikleri nedir?
2. Kamuoyu araştırmalarına güvende önemli belirleyiciler nedir?

Evren ve Örneklem

Bu çalışma betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini Gaziantep ili Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerinde yaşayan seçmenler oluşturmaktadır. Yüksek Seçim Kurulunca Anayasa Değişikliği Halkoylaması (16 Nisan 2017) Sandık ve Seçmen Sayıları dokümanına göre Şahinbey ilçesinde 530.383, Şehitkâmil ilçesinde 436.203 olmak üzere toplam 966.586 seçmen bulunmaktadır (Yüksek Seçim Kurulu, 2017a). Halkoylaması sonuçları Şahinbey ilçesinde %61, Şehitkâmil ilçesinde %62 oranında evet olarak ortaya çıkmıştır (Yüksek Seçim Kurulu, 2017b). Çalışmanın örneklemini ise kolayda örnekleme tekniğine göre araştırmaya dâhil edilen 800 seçmen oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen örneklem istatistiksel olarak evreni temsil etmektedir (Gürbüz & Şahin, 2016, s. 132).

Araştırmanın verileri 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması öncesi 01 Nisan 2017 ve 14 Nisan 2017 tarihleri arasında toplanmıştır. Kamuoyu araştırmalarının sonuçları bu tarihler arasında yoğunlukla açıklandığından araştırmanın verileri bu tarihler arasında toplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Kamuoyu araştırmaları ve açıklanma tarihleri

Araştırmayı Yapan Kuruluş	Açıklanma tarihi
A&G	14 Nisan 2017
KONDA	13 Nisan 2017
GEZİCİ	13 Nisan 2017
THEMIS	13 Nisan 2017
KONSENSUS	12 Nisan 2017
SONAR	12 Nisan 2017
ANAR	12 Nisan 2017
İVEM	11 Nisan 2017
QRIOUSLY	7 Nisan 2017
NETAR	5 Nisan 2017
GENAR	5 Nisan 2017
ORC	28 Mart 2017

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, araştırmının bağımlı değişkeni olan “kamuoyu araştırmalarına güven”i ölçmek için Tsfatı (2001) tarafından geliştirilen soru formu Türkçe 'ye uyarlanarak kullanılmıştır. Soru formunda çalışmanın ana kavramı olan kamuoyu araştırmalarına güven birden fazla bileşen içermeyen karmaşık bir fenomen olmadığından dolayı tek bir maddeyle (Kamuoyu araştırma anketlerinin doğruluğuna ne derecede inanıyorsunuz?) ölçülmektedir. Soruya cevap kategorileri (4) Büyük ölçüde; (3) Bir dereceye kadar; (2) Az miktarda; (1) Hiç şeklindedir. Kamuoyu araştırmalarına güven basit bir kavramdır. Yapının geçerliliği diğer bir değişken olan kamuoyu araştırmalarını takip etme değişkeni ile ilişkilendirilerek test edilmiştir. Bu iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon bulunmuştur ($r=0.200$, $p<.01$). Ayrıca soru formunda katılımcıların dindarlık, ideoloji, karar verme, kişilerarası siyasal konularda tartışma, yeni ve geleneksel medyayı siyasal amaçlı kullanma ve bazı sosyo demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Daha sonra oluşturulan soru formu aracılığıyla 800 seçmene yüz yüze görüşme yoluyla bir anket uygulanarak araştırmının verileri toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla SPSS 22.00 yazılımı kullanılarak verilere uygun istatistiksel analizler uygulanmıştır. Çalışmada ilk olarak, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve dindarlık değişkenlerini oluşturan kategorilerin güven düzeyleri çapraz tablolar hesaplanarak, frekans ve yüzde olarak ortaya konulmuştur. Değişkenler arasındaki farkın anlamlılığı ise ki-kare testi ile belirlenmiştir. Daha sonra güven bağımlı değişken olarak alınmış, güveni belirleyen değişkenler Logistik Regresyon yöntemiyle örneklem setinin tamamı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların Özellikleri

Araştırmaya katılan 800 seçmenin % 49,6'sı kadın, %50,4'ü erkeklerden oluşmaktadır. 18 yaş ve üzeri oy verebilecek durumdaki kişileri kapsayan araştırmada, % 49,1'i 30 yaş altı, % 45,9'u 31–60 yaş arasında, % 5'i 60 yaş ve üzerindedir. Anket sorularını cevaplayan kişilerin %27,1'i lisans, geri kalan kişilerin ise %23,1'i lise, %19,5'i ilkökul, %12,3'ü ortaokul, %10'u ön lisans ve %4'ü lisansüstü eğitim almıştır. Katılımcıların %4'ü okuma yazma bilmemektedir.

Katılımcıların % 73, 1' i halkoylaması öncesi kamuoyu araştırma anketlerini 'az miktarda' ile 'büyük ölçüde' arasında bir değişkenlikte takip ettiğini belirtmiştir. Ankete katılanların sadece yüzde % 26, 9' u halkoylaması öncesi yayınlanan kamuoyu araştırma sonuçlarını takip etmediğini bildirmiştir.

Ankete cevap veren katılımcıların %10,6' sını halkoylaması öncesi yayınlanan kamuoyu araştırmalarına büyük ölçüde, %29,4' ü bir dereceye kadar güvendiği yönünde cevap verirken, büyük çoğunluğu yani % 31,6' sını az miktarda güvendiği yönünde cevap vermiştir. Katılımcıların %28,4' ü kamuoyu araştırmalarına hiç güvenmemektedir.

Kamuoyu Araştırmalarına Güven

Tablo 2 seçmenlerin kamuoyu araştırmalarına güven durumlarını çeşitli demografik değişkenlere göre çapraz tablosunu göstermektedir. Tablo 2'ye göre katılımcıların % 40' ını (büyük ölçüde ve bir dereceye kadar) kamuoyu araştırmalarına güvendiğini belirtmektedir. Kadınlar kamuoyu araştırmalarına erkeklerden daha şüpheli olma eğilimi göstermektedir. 31-60 yaş aralığında olanlar, lisans mezunları kendi kategorileri içinde kamuoyu araştırmalarına daha fazla güvenmektedir. Ancak bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Seçmenler arasında tüm dini geleneklere dikkat edenler daha fazla anlamlı bir şekilde kamuoyu araştırmalarına güvenmektedir ($p=0.010<0.05$).

Tablo 2: Demografik kategorilere göre kamuoyu araştırmalarına güven (N=320)

Değişken	Güven f (%) (Büyük ölçüde; Bir dereceye kadar)	X ²	df	p
Tüm katılımcılar	320 (40)			
Cinsiyet		3,414	1	,065
Kadın	146 (36,8)			
Erkek	174 (43,2)			
Dini geleneklere uyma		11,385	3	,010*
Tüm geleneklere dikkat ederim	157 (49,1)			
Bazılarına dikkat ederim	135 (42,2)			
Birkaçına dikkat ederim	21 (6,6)			
Hiç dikkat etmem	7 (2,2)			
Yaş		1,903	2	,386
30 altı	148 (46,3)			
31-60	154 (48,1)			
60 üstü	18 (5,6)			
Eğitim Durumu		11,613	6	,071
Yok	12 (3,8)			
İlkokul	60 (18,8)			
Ortaokul	35 (10,9)			
Lise	66 (20,6)			
Ön lisans	28 (8,8)			
Lisans	100 (31,3)			
Lisans Üstü	19 (5,9)			

* $p<0,05$

Kamuoyu Araştırmalarına Güveni Belirleyen Değişkenler

Tablo 3' de beta katsayıları için modelin anlamlılığına ilişkin gerçekleştirilen çok maddeli test sonuçları gösterilmektedir. Test istatistiklerinin anlamlılık değeri ($p=0.000<0.05$) olduğundan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin tahminine katkı sağladığı söylenebilir. ($p<0.05$) olduğundan, oluşturulan lojistik regresyon modelinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Model katsayılarının anlamlılığı

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	93,103	12	,000
	Block	93,103	12	,000
	Model	93,103	12	,000

Lojistik regresyon modelindeki bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi Cox-Snell' e göre %11 ve Nagelkerke' ye göre %14,9 bulunmuştur. Bu değerlere göre modelin bağımsız değişkenler tarafından %14'9' unun açıklandığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi

	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	983,716	,110	,149

Tablo 5' de gösterilen Hosmer-Lemeshow testi sonucuna göre, anlamlılık değeri ($p=0.332>0.05$) olduğundan model uyum iyiliği koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 5: Modelin uyum iyiliği

Step	Chi-square	df	Sig.
1	9,121	8	,332

Modelin katsayılarının anlamlılığı, değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ve modelin uyum iyiliği sınılandıktan sonra Lojistik Regresyon Modeli Sonuçları Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6: Lojistik regresyon analizi sonuçları

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
							Lower	Upper
Eğitim	,084	,057	2,188	1	,139	1,088	,973	1,216
Yaş	,274	,154	3,149	1	,076	1,315	,972	1,778
Dindarlık	,290	,112	6,730	1	,009*	1,337	1,074	1,665
Cinsiyet (1)	,018	,159	,013	1	,909	1,018	,746	1,390
İdeoloji (sol=1; sağ=7)	,104	,044	5,417	1	,020*	1,109	1,016	1,210
Siyaset konuşma	,148	,087	2,925	1	,087	1,160	,979	1,375
Gazete	,105	,051	4,141	1	,042*	1,110	1,004	1,228
Radyo	,144	,090	2,541	1	,111	1,155	,968	1,378
TV	,221	,086	6,535	1	,011*	1,247	1,053	1,478
İnternet (bilgi)	,150	,085	3,094	1	,079	1,162	,983	1,374
İnternet (tartışma)	,140	,088	2,549	1	,110	1,151	,969	1,367
Karar verme	,132	,104	1,617	1	,204	1,141	,931	1,400
Constant	-5,360	,736	53,025	1	,000	,005		

* $p<0,05$

Tabloda kamuoyu araştırmalarına güven ile üzerinde etkili olduğu düşünülen dindarlık, ideoloji, karar verme, kişilerarası siyasal konularda tartışma, yeni ve geleneksel medyayı siyasal amaçlı kullanma, eğitim, yaş ve cinsiyet gibi bazı sosyo demografik özelliklerden oluşan değişkenler arasındaki ilişkilere ait analiz sonuçları bulunmaktadır. Sonuçlara göre eğitim, yaş, cinsiyet, siyaset içerikli konuşma, radyo, internet kullanımları ve kendi başına karar verebilmenin kamuoyu araştırmalarına yönelik güven üzerinde bir belirleyiciliğe sahip olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Ancak dindarlık, ideoloji, gazete okuma ve TV izlemenin kamuoyu araştırmalarına olan güvende anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). B katsayısına göre dindarlık, ideoloji, gazete okuma ve TV izleme değişkenleri seçmenlerin kamuoyu araştırmalarına güvenini pozitif etkilemektedir. Dindarlık derecesindeki kategorik bir artış seçmenlerin kamuoyu araştırmalarına güvenme ihtimalini (log bahis oranını) % 33,7 $((1,337-1)*100)$ artırmaktadır. Seçmenlerin sağ ideolojiye doğru kategorik bir artışı kamuoyu araştırmalarına güvenme ihtimalini % 10,9 artırmaktadır. Bunlara ilave olarak gazete okumada kategorik bir artış seçmenlerin güvenme ihtimalini % 11 artırırken, TV izlemedeki kategorik bir artış seçmenlerin kamuoyu araştırmalarına güvenme ihtimalini % 24,7 artırmaktadır.

Sonuç

Kamuoyu araştırmaları günümüzde kamuoyunun siyasetçilere yönelik irade ve hislerini tahmin etmede, siyasi aday, lider ve parti tercihlerini belirlemede ve çeşitli siyasal sorunlar karşısındaki eğilimlerini saptamada sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak seçim veya halkoylamaları öncesi yapılan kamuoyu araştırmalarına yönelik güven konusu oldukça fazla gündeme gelmektedir. Bu araştırmada kamuoyu araştırmalarına yönelik güven üzerine çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bulgular değerlendirildiğinde ilk sonuç kamuoyu araştırmalarına güvenen bireylerin özellikleri üzerinedir. Hangi özelliklere sahip bireylerin kamuoyu araştırmalarına nispeten daha çok güvendiğine bakıldığında cinsiyet, yaş, eğitim durumuna göre farklılıklar görülmüştür. Ancak dindarlık düzeyi daha yüksek olanların anlamlı bir şekilde daha az şüpheli oldukları belirlenmiştir.

Kuramsal beklentiden yola çıkılarak seçmenlerin eğitim, yaş, cinsiyet, ideoloji, dindarlık, siyaset konuşma, gazete, radyo, TV ve internetin siyasi amaçlı kullanımı gibi özelliklerinin güven üzerindeki ilişkisi oluşturulan modelle test edilmiştir. Bulgular bu özelliklerin güvenin sadece mütevazı bir kısmını (%14,9) açıkladığını ortaya koymuştur. Yine de sonuçlar bu ilişkide dindarlık, ideoloji ve geleneksel medya araçlarından gazete ve TV izlemenin önemli olduğunu göstermiştir. Bunlardan sırasıyla dindarlıkta, TV izlemede, gazete okumada, sağ ideolojiye kaymada kategorik bir artışın güveni olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu sonuçlar verilerin toplandığı Gaziantep ili şahinbey ve şehitkâmil merkez ilçelerinde yaşayan seçmenlerle sınırlıdır. Halkoylaması sürecinde evet kampanyası daha çok muhafazakâr diyebileceğimiz siyasi partilerce yürütülmüştür. Çalışmanın yapıldığı bölgede halkoylaması sonuçları evet yönünde sonuçlanmıştır. Güvende önemli olarak dindarlık ve sağ ideolojinin belirleyici olması bu durumla açıklanabilir. Son olarak geleneksel medyanın bu ilişkide yeni medyaya göre daha önemli olduğu belirlenmiştir. Bu durum ise halen kamuoyu araştırmalarının sonuçlarının geleneksel medyada haber ve tartışma programlarında daha fazla gündemde tutulmasıyla açıklanabilir.

Kaynakça

- Anık, C. (1994). Kamuoyunu oluşturan araçlar. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 83–110.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*, (19), 223–238.
- Atabek, N. (2003). Türk basınında kamuoyu araştırmaları. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 1–28.
- Bethlehem, J. G. (2017). *Polling public opinion*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Gaxie, D. (1995). Görünenin ötesi...kanaatlerin ölçümüne ilişkin kimi sorunlar. İçinde H. Tufan (Ed.), *Kamuoyu Kimin Oyu?* (ss. 35–75). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Glynn, C. J., & Park, E. (1997). Reference groups, opinion intensity, and public opinion expression. *International Journal of Public Opinion Research*, 9(3), 213–232. <https://doi.org/10.1093/ijpor/9.3.213>
- Gürbüz, S. & Aydın, B. O. (2017). Siyasal kampanyalarda iletişim aracı olarak sosyal medya: 2017 anayasa değişikliği halkoylamasında siyasi liderlerin instagram kullanımları. S. Koç Akgül ve B. Küçüksaraç (Ed.), *II. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 533-547). İstanbul: İstanbul Ayyansaray Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi.
- Gürbüz, S., & şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz* (3. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güz, N. (2005). *Haberde yönlendirme ve kamuoyu araştırmaları* (1. baskı). Ankara: Nobel Yayın.

- Güz, N., Yanık, H., Yeğen, C., Kılıç, I. Ö., & Bingöl, M. (2017). Kamuoyu araştırmaları ve medyaya güven. *International Peer-Reviewed Journal of Communication and Humanities Researches*, 16(0), 1–20. <https://doi.org/10.17361/UHIVE.2017.3.10>
- Kalender, A. (2014). *Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri*. Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Kapani, M. (2016). *Politika bilimine giriş* (52. baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Macreadie, R. (2011). *Public opinion polls*. Melbourne, Victoria: Research Service, Parliamentary Library, Department of Parliamentary Services.
- Milburn, M. A. (1998). *Sosyal psikolojik açıdan kamuoyu ve siyaset*. (A. Dönmez & V. Duyan, Çev.) (1. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Oshagan, H. (1996). Reference group influence on opinion expression. *International Journal of Public Opinion Research*, 8(4), 335–354. <https://doi.org/10.1093/ijpor/8.4.335>
- Strömbäck, J. (2014). The media and their use of opinion polls: Reflecting and shaping public opinion. İçinde C. Holtz-Bacha & J. Strömbäck (Ed.), *Opinion polls and the media: reflecting and shaping public opinion*. (ss. 1–25). Palgrave Macmillan.
- Timotei, V. (2013). How much can we trust public opinion polls? *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 22(1), 1835–1844.
- Tsfati, Y. (2001). Why do people trust media pre-election polls? Evidence from the Israeli 1996 elections. *International Journal of Public Opinion Research*, 13(4), 433–441. <https://doi.org/10.1093/ijpor/13.4.433>
- Tufan, H. (1995). Kamuoyu araştırmalarının dayanılmaz hafifliği. İçinde H. Tufan (Ed.), *Kamuoyu Kimin Oyu?* (ss. 9–19). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Yalçındağ, S. (1986). Kamu yönetiminde halkla ilişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, 19(1), 131–156.
- Yüksek Seçim Kurulu. (2017a). *İllere göre sandık ve seçmen sayıları*. Erişim tarihi: 08.01.2018, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-SandikveSecmenSayilari.pdf>
- Yüksek Seçim Kurulu. (2017b). *Sandık ölçekli seçim sonuçları*. Erişim tarihi: 08.01.2018, <https://sonuc.ysk.gov.tr/module/sspsHalkoylamasiYeni.jsf>

**POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL
RELATIONS**

Educational Governance in Turkey: From the view of New Public Management and New Social Movement Theories¹

Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Sosyal Hareketler Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Eğitim Yönetişimi

Ceray ALDEMİR*

Abstract

New Public Management (NPM) and New Social Movement (NSM) theories emerged as a response to socio-political conditions of the 1980s. In order to understand the socio-political and socio-economic transformations in Turkey, it is necessary to focus on NPM and NSM literature together. More importantly, in the age of NPM and NSM it is vital to understand the development process of education, and its importance as a tool which has been used to create social capital in Turkey, since this paper aims to answer the following questions: How is it possible to explain increasing religiosity in education in secular Turkey? How does NPM open up opportunity spaces in the governance of education? How have NSMs become involved in the resourcing of education? How have NSMs redefined educational governance? This paper will attempt to show the importance of education for all governments from the beginning of the Turkish Republic, the Turkish governments used education as a tool for spreading their political ideology. So there have been various implementations from secularist policies to Islamist militarist policies in the Turkish education system. After giving some information about educational policies, which have been shaped around secularism, militarism and Islamism, the second section will show the interaction between education and New Public Management (NPM). By doing a primary and secondary literature review, this paper will first discuss the neoliberal changes that happened between the 1980s and 2000s, and secondly, will indicate how NPM agendas transformed education from a social service to the private service.

Key Words: Educational Governance, NPM, Religious Groups, Social Movements, NSM

Öz

Yeni Kamu İşletmeciliği (NPM) ve Yeni Toplumsal Hareket (NSM) teorileri 1980’lerin sosyo-politik koşullarına tepki olarak ortaya çıktı. Türkiye’de de dönemin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik dönüşümleri anlamak için, NPM ve NSM literatürlerine birlikte odaklanmak gerekmektedir. Daha da önemlisi, yeni toplumsal hareketlerin yeni kamu işletmeciliğine entegre olmaya başladığı bir dönemde, eğitimin gelişim sürecini ve önemini, Türkiye’de sosyal sermaye yaratmak için kullanılan bir araç olarak anlamak hayati önem taşımaktadır; bu sebeple bu çalışma aşağıdaki soruları yanıtlamayı amaçlamaktadır: Seküler Türkiye’de eğitimde artan dindarlığı açıklamak mümkün müdür? Yeni Kamu İşletmeciliği ile birlikte, eğitim yönetişiminde fırsat alanları açılmış mıdır? Yeni Sosyal Hareketler eğitim finansmanına nasıl dâhil olurlar? NSM’ler eğitim yönetişimini nasıl yeniden tanımladı? Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana eğitimin tüm hükümetler için önemini göstermeye çalışacak ve eğitimin iktidarların ideolojilerini yaygınlaştırmak için bir araç olarak kullandığına değinecektir. Çalışmada, birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden bir literatür incelemesi yapılarak ilk olarak 1980’ler ve 2000’ler arasındaki eğitimde gerçekleşen neoliberal dönüşüme ve bu dönüşümde etkili olan NPM ve NSM teorilerine değinilecektir. Çalışma eğitim ile Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yeni Toplumsal Hareketler arasındaki etkileşimi gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Yönetişimi, Yeni Kamu Yönetimi, Dini Gruplar, Toplumsal Hareketler, Yeni Toplumsal Hareketler

Introduction

New Public Management (NPM) portrays the transformation in the way in which public services were planned and controlled. In many countries, the transformation from the ‘Old Bureaucratic’ type of management overlaps with the rise of the ‘New Right’ ideology in the 1980s. For this reason, NPM is often defined as an ideological shift not only in Western, but also in Turkish literature. However, the scholarship showed that even some new left administrations such as Australia and New Zealand adopted the NPM reforms. Therefore, the

¹ This paper is based on a part of a thesis submitted by the author to The University of Manchester for the degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Humanities, 2014.

* Dr.Öğr.Üy., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, cerayaldemir@mu.edu.tr.

countries in which NPM reforms had been applied indicated that the reforms were practical reactions to the socio-economic situations of the 1980s, such as a global economic depression, dissatisfaction with public service, increasing taxes and the liberalization of both state and society.

The main characteristics of NPM, which were repeated in the literature by many academics can be summarized as follows: the decentralisation of the public services, the rising usage of private sector management techniques into the public sector, the increasing involvement of the private sector, the third parties and non-governmental organizations such as civil society organizations, and social movements in the public sector. In other words, this can be described as building governance in the public sector. Whether one is convinced that NPM is a pragmatic answer to contemporary needs or an ideological response to the 1980s, the emergence of NPM indicates the relationship between the state institutions and the non-governmental organizations. In other words, NPM created an environment for the non-governmental sectors to deliver public services by paying attention to people's expectations. The literature underlines that it is only possible to understand the application of NPM by considering any given country's socio-political and economic background.

Likewise, NPM, New Social Movement (NSM) emerged as a response to socio-political conditions of the 1980s. As the NSM literature pointed out, by the late 1990s the social movements shifted from targeting the state to targeting everyday life. These 'new' movements did not focus on the economy and institutional politics, but rather they built up civil society. Although there are different theories and several definitions of NSM in the literature, the most repeated ones showed that the focus of the movements has become the creation of identity. Della Porta and Diani (1999) give us a concluding definition of social movement: informal networks based on shared beliefs and solidarity, which mobilize about contradictory issues through the frequent use of various forms of protest.

As we have learnt from Melluci (1996), the power of movements is assured questions that have to do with boundaries and consciousness, rather than the reform or appropriation of institutions: "Who are we? What are our goals and means?" According to the scholarly literature, the social movements are struggles around the institutional potentials of cultural patterns of a given social type. In other words, social conflicts must be understood in cultural and normative terms; social movements are normatively oriented interactions between adversaries with conflicting interpretations and opposed societal models of a shared cultural field (Cohen and Arato, 1995).

After this brief summary of NPM and NSM literature, it is vital to underline why the issue of bringing together the state and non-state actors, or namely, governance, has come into consideration in a number of related fields of different social science disciplines, attracting scholars from different backgrounds, such as sociology, political science, and public administration (Bevir and Rhodes, 2003). Although both NPM and 'governance', and NSM and 'social movements' have been analysed and debated in the academy, the above review of literature indicated that they both suffer from a one-sided view of the transformation process, which is approached in some texts by way of descriptive or perspective overview (Barry et.al, 2006). For instance, while Hood (1999) mentioned the "managerial reform movement" when discussing change in the public sector, he did not explore the derivation of 'movement' from within the social movement literature (in Barry et.al, 2006, p.439).

Overall, the literature on NPM and NSM demonstrate several weaknesses. First of all, the review showed us that in order to understand wider considerations of transformation in Public Administration; it is useful to take intellectual inspiration from social movement scholarship. Both sets of literature have theoretical and terminological convergence on issues

such as identity, governance, liberalization, transparency and participation. So, in order to be aware of this interpenetration it is vital to read NPM and NSM theories together. However, only a limited number of scholars mentioned this necessity, such as Barry, Berg and Chadler (2006, 2007) and Newman (2001) –a way of analysing engagement through ‘opportunity spaces’.

In other words, in order to understand the socio-political and socio-economic transformations in Turkey, it is necessary to focus on NPM and NSM literature together. More importantly, in the age of NPM and NSM it is vital to understand the development process of education, and its importance as a tool which has been used to create social capital in Turkey, since this paper aims to answer the following questions: How is it possible to explain increasing religiosity in education in secular Turkey? How does NPM open up opportunity spaces in the governance of education? How have NSMs become involved in the resourcing of education? How have NSMs redefined educational governance? This paper will attempt to show the importance of education for all governments from the beginning of the Turkish Republic, the Turkish governments used education as a tool for spreading their political ideology. So there have been various implementations from secularist policies to Islamist militarist policies in the Turkish education system. After giving some information about educational policies, which have been shaped around secularism, militarism and Islamism, the second section will show the interaction between education and New Public Management (NPM).

This paper will first discuss the neoliberal changes that happened between the 1980s and 2000s, and secondly, will indicate how NPM agendas transformed education from a social service to the private service. More specifically it will look at the changing rules, using secondary and primary documentary sources, in order to find the answer of the abovementioned research question about NPM and education policies. Finally, in the third section, by underlining the importance of education and showing that it is not a coincidence that education has gradually become the main area of interest for the some religious movements (RMs), the researcher analyses the emergence of new social movements, and explains how NPM opens up opportunity spaces that RMs fill in the governance of education.

Neoliberal Changes and Education Reform in Turkey

Education International, which represents organizations of teachers and other education employees across the globe, defines public education as “a system open to all without discrimination on the basis of gender, religion, culture or social class, free of charge, publicly funded, and managed and evaluated in accordance with the objectives and principles established democratically by public authorities” (Leeuwen in Ball and Youdell, 2007, p.3). As we understand from this definition, education is not a commodity and should not be privatized. However, at both the international and national level, there is a great tendency towards the commercialization or privatization of education, which is illustrated by the New Right governments, as the only way of modernization and reform in education (Apple, 2006).

As summarized above, as a public service is defined by constitution, education has faced several reforms in Turkey, such as restructuring, privatization, and decentralization. Similar to many countries, the trend towards the privatization of public education is hidden. It is masked by the language of “educational reform”, or introduced silently as “modernization” (Keskin, 2003). For instance, although from the beginning of the Republic to the 1980s there were limited numbers of private initiatives in the field of education, after the 1980s by these educational reforms the number of private entrepreneurs has dramatically increased in Turkey. In other words, by the 1980s the government transferred its duties gradually to the private sector. This has caused weakening conditions in public education in terms of the quality of schools, classes, and teachers.

According to Gök (2003, p.102), the application of neoliberal policies in the country affected families' income levels in a negative way. However, in order to deal with the poor quality of education in the public schools, families usually preferred private schools. As Ozdalga (1995, p.421) has indicated, the achievements of the public and private sectors are highly different from each other in Turkey. Since families thought the government reforms on education have not worked, wealthy families found their own way, and by choosing private schools, have spent a huge amount of money on their children's education.

The weakening conditions of public education mostly affected the low income group, and the public schools have become education ghettos, where on average, there were twenty-six students per teacher in public schools, while the equivalent figure for private schools was seven students per teacher (see Table 1). This situation increased the discrimination between the high and low-income groups. In other words, the increasing number of private schools and quality differences between public and private education institutes caused a bipartition of education.

Table 1: The Number of Public and Private Schools in 2016

Type of schools	Number of schools	Number of students	Number of teachers	Number of students per teacher
Public Secondary Education	8457	3.780.552	280.471	13,4
Private Secondary Education	2618	514.480	52.569	9

Source 1: http://sgb.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2017_09/08151328_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2016_2017.pdf

Aksoy (2011) defined this process as commercialization, or the involvement of the private sector in education in Turkey. In the Turkish case, both mean the involvement of the private sector in the delivery of education. Accordingly, during this period some forms of commercialization and privatization tendencies were introduced explicitly into the public education system under the labels "educational reform" or "modernization". Though methods commercialization or privatization of education are varied and complex, Murphy (1996) defines ten types of privatization strategies; load shedding, asset sale, self-help, user fee, contracting, franchising, voucher, grants/subsidies, deregulation and volunteerism. Furthermore, Ball and Youdell (2007) say that most of the privatizations are being done using hidden methods. They add that there are two types of privatization; endogenous and exogenous.

Endogenous privatization means privatization in public education; in order to make the public sector more like businesses, and more business-like, it involves the importing of ideas, techniques and practices from the private sector. Exogenous privatization means privatization of public education and involves not only the opening up of public education services to private sector participation on a for-profit basis, but also uses the private sector to design, manage or deliver aspects of public education (Ball and Youdell, 2007:13). Although the first type is well established and widespread around the world, in Turkey the second one has started to grow and become more common too.

Without examining the country's socio-political and economic conditions, Turkish governments supported both the endogenous and exogenous privatizations by grants and subsidies. By being given free land and buildings, the private entrepreneurs were encouraged to invest in the education sector. Doubtless, the privatization tendencies trace back to the 24th January Decisions, which underlined the necessity of reducing public expenditure by privatizing the public services. From the late 1980s, the privatization of education was begun

implicitly by the “Build Your Own School” campaign. Since 1990 this process had been controlled systematically by global actors such as the IMF and the World Bank (WB). For instance, the Ministry of National Education (MEB) signed a protocol with the WB, which emphasized the reconstruction of primary and secondary education by localization policies (MEB, 2001).

Again, in 1998 as a part of Structural Adjustment Programs (SAPs), the Turkish Education System was reconsidered by the suggestion of the European Commission, and the education sector was formulated under the guidance of SAPs, which offered liberalization and privatization of education in Turkey. By signing the General Agreement on Trade on Services (GATS), Turkey also accepted the marketization of education in the country, and opened up the national education systems to Foreign Service providers. Also the 7th-Five Year Development Plan suggested ‘the paid education model’ for secondary schools. There are several similar applications in Turkey which caused firstly, passive privatizations by collecting several fees under different names in public schools, and secondly, active privatizations by encouraging both families and private sectors to prefer/open private schools. In addition to those interventions, which were related to the financing of education, there were some others, which encouraged the localization of education in Turkey. Hence, neoliberal policies suggest decentralization, which decreases the role of central government. With the Public Management Basic Law Draft (PMBLD), the government attempted to establish a market-oriented public administration, in which the education services are controlled by the local authorities. In this model the central government, MEB, only have the right of controlling unified education when preparing the curriculum.

Additionally, during the last 30 years, the private schools were supported in different ways. For instance, as the Minister of Finance, Simsek proposed that in order to both increase the attendance at private schools and reduce the state’s responsibility to education services, the government is willing to pay some of the tuition fees (Munyar, 9th April, 2012). Simply, it seems that by sharing its education tasks, the government wants to decrease its expenses on education. However, according to Serim (17th April, 2012), this project aims to transpose the state money to the private sector, and especially to the religious movements, which run significant numbers of private schools. Briefly, during the last thirty years the idea of privatized education has been actualised, and this spread the inequality among students. While high-income groups increased their education monopolies, the low-income groups lost their futures, which could be created by a good quality education (Sayilan, 2007).

Doubtless, the main reason behind these transformations was the changes in the idea of public services, in which NPM has been the key mechanism in the political reform and cultural re-engineering of the public sectors (Ball and Youdell, 2007, p.19) and the NPM movement opens up opportunity spaces that NSMs especially the RMs fill in the governance of education. Various types of NSMs have emerged in Turkey, and are increasing their demands in the public sphere. Among the NSMs in Turkey the most influential ones are the ISMs. According to Yavuz (2008, p.29), by obtaining opportunity spaces in the public sphere, some terms related to modernity, such as democratization, modernization, and economic expansion have been made acceptable in society by these movements. Therefore, it is possible to say that although there are more than ninety-thousand NGOs and NSMs in Turkey, the RMs are playing a vital role in the shaping of society (Aksit, in Uysal, 2009, p.168).

Gellner (1994) has emphasized that because of the following three reasons it is not possible to discuss civil society movements or social movements in Muslim societies. Firstly, Islam resists secularism, which is *a sine qua non* for social movements. The puritan and radical wings of Islam not only perceived the grassroots of Islam or Sufism as a main reason for underdevelopment, but also rejected them without questioning. According to Gellner (1994), in

Muslim societies, Islam, like nationalism, resists modernization in Western societies, and rather than secularizing and retiring to the private sphere, insists on being visible in the public sphere. This leads us to the second reason: the authoritative Islamist leaning in the public sphere is an obstacle for the autonomous social movements' formation. Finally, the third reason is the extensiveness of tribes in Muslim societies.

After explaining the impracticability of social movements in Muslim societies, Gellner (1994, p.199-200) underlines that Turkey is highly different from other Muslim societies, as the military and political elites of the country were imposing a pluralist social movement to the civil people. As Aksit (in Uysal, 2009) indicated that the authoritarian, centralist- state culture paradoxically creates the ideal conditions for the social movements in Turkey. Aksit promotes his idea with Laclau's thesis, and adds that collective identities and movements rapidly emerge in such an environment (Ibid.) The RMs, which challenge the secularist discourses of the state, could be an example of this rapid emergence. The movements' numbers increase in this situation.

Since the 1980s the Islamic Social Movements have been creating new collective identities as a result of the neoliberalization of the country's socio-political and economic policies. On the one hand, Yavuz (in Wiktorowicz, 2004) explained this process by using the term "creation of opportunity spaces", which includes mass media and private educational facilities by which religious values and ways of life had been created and circulated (Ibid, p.270). On the other hand, according to Tekeli (in Simsek, 2004), RMs emerged in a "new urban cultural group", which occurs at the intersection of the traditional rural culture and urbanized/industrialized segments of society. In brief, as we can see from Beris' (2008) findings, the movements started their activities in the 1980s or early 1990s at a time when the Turkish economy and society had entered a remarkable socio-economic transformation process.

In such an environment, by way of the created opportunity spaces, the newly emerged urban cultural group found a way to increase their voices. Therefore, RMs are "specialized in creating political space for incomings, marginal populations, abandoned programs and inaudible complaints" (Yavuz, 2003, p.24) that were discounted by the Kemalist Secularist state. Thus, RMs represent a 'coming out' of private Muslim identity in the public spaces, or in Gole's (2000) words, they made the religion more visible in the public sphere. For this reason, since the opportunity spaces or the RMs enabled the creation of a new socio-political awareness, they should not be accepted that as aiming to control the state, but rather they seek the reconstruction of everyday life by transforming personal identity (Yavuz, 2003, p.25). This new identity would be different from the existing one, which is based on secularism and anti-religious discourses.

Of course, it is not easy to transform the mentioned everyday life which lies on following socio-political aspects of Kemalism. First of all, because of the Kemalist modernization ideology it is not possible to provide an inclusive social contract that comprises all cultural diversity. Secondly, since Kemalism was accepted as the most ideal ideology for a society, the political elites have never tolerated any other lifestyle. Therefore, through social engineering the Kemalist elites created a society by protecting Kemalist purity. However, according to Aktay (1997, p.282), ironically "the more democracy grows, the more religious resurgence is likely to increase". In this environment, by directly conflicting with the Kemalist project and its states structures, the RMs seek to mobilize and globalize their movements. To do this, the movements used neoliberal economy policies. However, during the early republic "Islam was not only relegated to the private sphere, but was also used as a national asset, a force to glue the nation together." (Turam, 2004, p.64). Following the neoliberal economic policies of Özal, it has a new role: "to resist the totalitarian and homogenizing policies of the Kemalist State" (Yavuz, 2000, p.28) and to transform not only everyday-life, but also the state's service tools,

such as media and education. In brief, the changing socio-political and economic conditions of Turkey, such as democratization and market-economy rules, increased the role of RMs in society.

Although in Turkey the RMs emerged in the same environment, and are the results of a transformation in society, it is possible to speak of different types of RMs in terms of their orientation and methods of action. As it can be seen from Table 2, while the vertical state-centric movements are aiming to control the state and shape policies, the horizontal society-centric movements are not only seeking to transform the society by using the media and communication networks, but also viewing Islam as a cultural capital (Ibid, p.30). Additionally, while the vertical state-centric movements aim at top-down changes, the horizontal society-centric movements aim at bottom-up transformations in society.

Table 2: Typology of RMs and the Position of Turkish Movements

Goal	Legitimate Movements in General
<ul style="list-style-type: none"> • Vertical • State-centric • Elite vanguard • From above 	<p>Reformist: Participation in the hope of controlling the state or shaping policies through forming their own Islamic party or in alliance with other parties.</p> <p>Targets: Education, legal system, social welfare</p> <p>Outcome: Accommodation</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Horizontal • Society-centric • Associational • Oriented from below <p>identity</p>	<p>Societal (everyday-lifebased movements)</p> <p>Groups using the media and communications networks to develop discursive spaces for the construction of Islamic identity; seek to use the market to create heaven on earth; view Islam as a cultural capital; use associational networks to empower community</p> <p>Target: Media, Economy, (Private) Education</p> <p>Outcome: Integration</p>

Source 2: (Adopted from Yavuz, 2003, p.28 and 32)

Currently, there are some widely recognized and largest religious movements in Turkey. They have become involved in politics by either forming or allying with the political parties. Furthermore, in order to build discursive spaces for the construction of Islamic identity, they established several media institutions, business and associational networks, and private education institutions, which will be analysed in the following section. Essentially, since there has been a sympathy to the movements from the political leaders coming from the central left (Ecevit), or the central right (Özal and Demirel), their commitment to the separation of religion and politics has not seemed incompatible with their tolerance for the RMs' pragmatic agendas in business and education (Turam, 2004).

New Public Management and Education

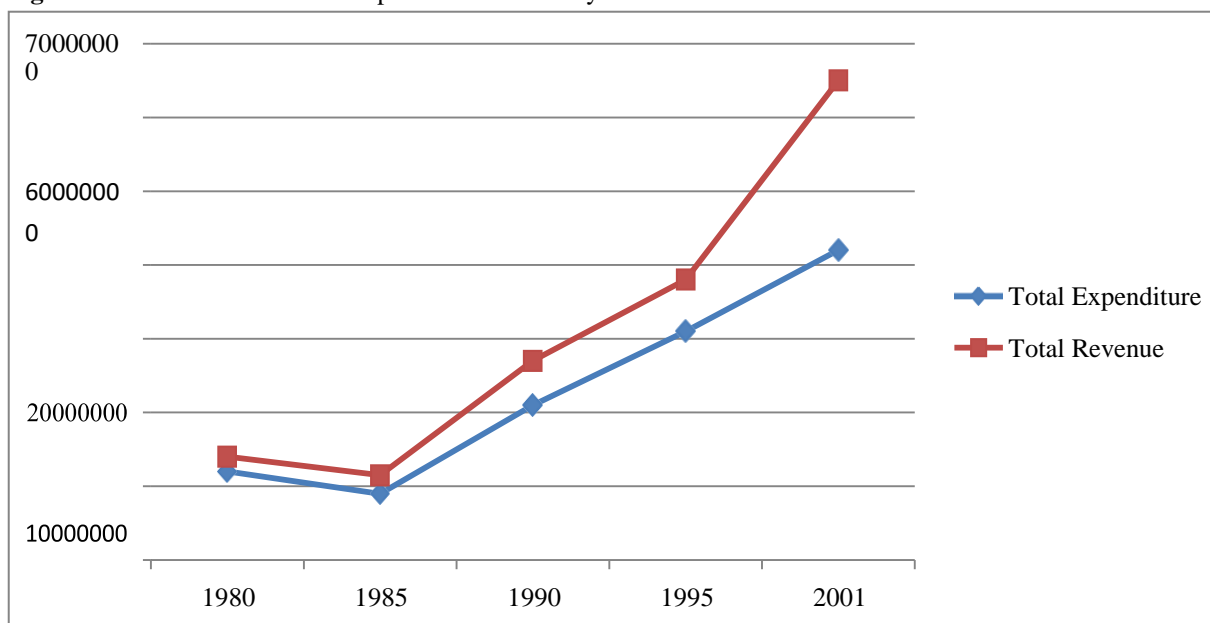
As mentioned above, NPM is characterized by marketization, privatization, managerialism, performance measurement, and accountability (Tolofari, 2005). Although these key terms are always mentioned with private sector and business principles, during the last few decades, the application of these principles in the administration of education is noticeable in education. Since education is a big business, and educators themselves constitute nearly one

third of the public sector, in Turkey the governments have underlined the necessity of downsizing in public service during the last few decades (Boratav, 1995). Therefore, privatization and marketization, or applying business principles in the public sector, has been thought of as a method of this economizing (Tolofari, 2005).

For these reasons, especially, creating an education sector which is compatible with the market and its rules would mean a great downsizing in public services. According to the OECD (2010), the successful enforcement of these business principles, namely NPM, will make it possible for the state to offer a stable economy and increase both national and international investments. PMBLD (Public Management Basic Law Draft), which was an output of this discourse, took NPM into consideration. Through the draft law, the concept of 'public management' entered into Turkish PA law texts. While until 2002 the term 'public administration' had been used, in order to be compatible with the NPM concept, 'public management' would be the 'new' term (Beris and Dicle, 2004).

In other words, the real application of NPM in Turkey was only possible with the PMBLD; with this draft law, the philosophy of NPM has been spread into public services and, according to Keskin (2003), there is no exception for the education services. Both the PMBLD and NPM are compatible with each other during the transformation of the education services. PMBLD proposes several reforms for the education services, and combines those reforms with the five year development plans, i.e. the 8th Five Year Development Plan emphasizes the importance of NPM for Turkish Public Services, and the government's aim to transform education service. Of course, there are economic, political, social, intellectual and technological drivers behind the application of NPM, namely PMBLD, in the education sector in Turkey. First of all, as mentioned earlier, the main reason for demanding a downsizing in public services is Turkey was dealing with public debts, fiscal problems and high degrees of inflation and unemployment (Boratav, 1995). Also, the country has critical shortages and has encountered bottlenecks in public finance. For instance, while in 1980 the state revenues were almost equal, from the 1990s there was a considerable difference between the revenues. Thus, public expenditures were accepted as a burden on public finance (see Figure 1). Therefore, the government found a public reform necessary and decided to reduce the government's role in the public sector (Yasamis, 2003, p.94).

Figure 1: Public Revenues and Expenditures in Turkey between 1980 and 2001

Source: Adapted from Yasamis (2003, p.94)

In addition to the abovementioned economic drivers, the political drivers of public administration reform and acceptance of NPM were no different from other countries. Hence, Turkey has experienced a political liberalization from the 1980s, and has moved away from state-centric policies; the application of New Right ideologies accelerated when the governments and the governments' solutions were examined by society. The solution from the neoliberal thinkers was that market mechanisms and privatization could bring discipline, efficiency, and effectiveness to the public sector (Ferlie et al, 1996). Thus, in such a political environment, NPM was proposed as a solution for the Public Administration problems, or in the words of Hood's well-known article, (1991) "A Public Management for all Seasons".

In the case of Turkey, one can say that social factors were the propellant of the public administration reforms. According to TESEV (2001), bribery has become a wide-scale social, administrative, and political problem in Turkey. For this reason there are greater demands for accountability, efficiency, and effectiveness from the citizens. In addition, there is demand for modernization from the government. The reform showed its impact on the education sector too. The changes in the Public Administration literature could be accepted as the intellectual drivers of the Public Administration reform in Turkey. Since the Western literature has a huge impact on Turkish literature, scholars with reformist orientation responded to political demands for better management. Changes in technology were also drivers of public administration reform.

As a result of the abovementioned drivers, the agents of New Right ideology and NPM in Turkey suggested that the central government's role in schools should be reduced, and, therefore, business values began to be applied in all education systems. First of all, the main aim of the draft law was the liberalization of the general structure of public administration. PMBLD points out that although the previous reforms aimed to take NPM principles into account, they only managed to create economic liberalization. Therefore, it is vital to build a sustainable liberalization in public services. As mentioned in PMBLD, there are two main drivers for these changes; firstly, the competitive structure of the private sector - which is defined as the private sector's reason for success, and secondly, the improvements of civil society and social movements. When the developments of these two were considered together with the abovementioned intellectual, social and technological drivers, the government again polished the idea of privatization and decentralization. In this regard, in order to be a 'reactive administration', it has been suggested by the KYTKY that the public sector must be interactive with the social movements and market.

In this regard, how the adoption of NPM and the implementation of the PMBLD were intended to change the existing rules could be summarized in the three following key points. The first point is the restructuring of the education management. Even though the roles of central government in education service delivery were defined by the constitution, by restructuring education management, the PMBLD (article 7) delegated some of the central government's duties to the local government (Special Provincial Administrations, SPAs). Thus, the central government would only be responsible for the determination and improvement of the curriculum; teachers and schools would be controlled by the SPAs. This does not simply change the status of the teachers and schools, but also the features of the education service as a public service.

The second point is that the decentralization of education would interrupt the law on unification of education, which made uniform education a legal obligation. Since the law on unification of education had attracted several criticisms, such as lack of competition, diversity, and alternative schools, with PMBLD the government aimed to change these by introducing localization. Under PMBLD, since the central government (i.e. the Ministry of National Education (MEB)) is not allowed to establish local authorities, those changes have to be done by the local governments and the regional authorities that will finance education by inventing

their own methods. According to Keskin (2003), these will not increase the competition, diversity, or alternative schools, but rather, will leave education to the different social movements or interest groups.

The third point is the privatization of education, or in other words, the establishment of profitable education managerialism. The PMBLD says that when public services are delivered by the private sector, they will be more effective, efficient, and economic than state-delivered services. For this reason, both the central government and the local governments have delegated their duties to the civil societies, non-governmental organizations, and social movements. In effect, these three points indicate that the PMBLD has changed the rules of education service delivery, and created opportunity spaces for the social movements.

Before NPM education was a pure public good, which is not normally provided at all by the private sector because they would be unable to make a profit. All educators and teachers were public employees, and there was a standard 'product' available in the education system. After NPM the neoliberal business ethos entered into the education sector. This ethos, promoting competition, efficiency, choice, and accountability not only controlled education, but also sought to redefine education from one of public good to that of private good. (Tolofari, 2005, p.84).

In Turkey, like in other developing states, NPM was applied as a top-down transformation (Sozen and Shaw, 2002), and it has the same objectives and mechanisms: (1) establishing managerialism, (2) developing explicit standards of performance, and (3) institutionalizing localization and decentralization in public education. These aims have caused many structural changes in the country. First of all, by establishing managerialism the roles and relationships changed, and this increased the involvement of local authorities and stakeholders in schools' decision making processes. Secondly, through performativity, schools and teachers were forced to make improvement plans, and this caused inequality among equals. Essentially, as a result of NPM in education, the structure of schools had been changed (Keskin, 2003).

Thirdly, the World Bank proposes the localization of education as a key tool of NPM, and it defines localization as "the transfer of authority and responsibility for public functions from the central government to intermediate and local governments or quasi-independent government organizations and/or the private sector" (World Bank, Decentralization). As is clear from this definition, this decentralization, or localization, is the prior condition for the adjustment of the education services to the market conditions. Although there are many criticisms of the application of these neoliberal policies and NPM tools to education services in Turkey (Keskin, 2003), the WB indicates that Turkey is later to apply managerialisation and decentralization when compared to other OECD member states. By the 8th Five Year Development Plan, Turkey gave a response to the WB, and showed how it was willing to apply NPM ethos to education services.

First of all, the application of total quality management (TQM) and curriculum laboratory schools (CLSs) were examples of the government's steps in this direction. By introducing such terms quality circles, governance, and internal and external customer, the government extended NPM in the education sector (Yildirim, 2002). Furthermore, the plan also highlights that in addition to the increase in the role of the private sector in education, the role of social movements and local governments should be increased by applying NPM and governance culture (DPT, 2000). Essentially, to decrease the role of central government or increase the private sector and local governments' roles in the education sector mean that the schools will have to find their own resources, which gives a significant role to the social movements, and gives NGOs an important role in the creation of social capital.

New Social Movements and Education in Turkey

As we summarized above, the challenge between RMs and the secular state over social and political spaces in modern Turkish history demonstrates a unique conflict. However, this conflict turned into a power struggle after the 1980s, with the emergence of neoliberal, socio-economic processes in Turkey. Both the economic and social conditions have intensified this conflict in the era of neoliberalism and new public management, and Islamic social movements have realized their power in the public sphere, especially in the education sector. In Turkey, the RMs are the most important Social Movements in the liberalization period. These movements have benefitted from the market economy and privatized education.

Since the religious movements realized the importance of education during the construction process of Islamic conscious, they have started to open private education institutions since the 1980s. Therefore, as Yavuz (2003, p.121) has underlined, “the struggle between state and society is focused on achieving influence in the educational sphere, which naturally is seen as central to shaping the future of the country”. On the issue of the secular-Islamist challenge it is possible to understand why state elites, or in other words, Kemalist elites, viewed the spread of these religious schools as a threat to both their social and political values.

As explained at the beginning of this chapter, education and public schools have been seen as the most important tool of social capital. Although the Kemalist state and its bureaucrats believed that in order to structure a new secularist Turkey, applying the secularist ethos into education is enough, the latest trends in education indicate that that is not enough. Additionally, rather than creating a uniform Turkish citizen, the system made differences more visible. The impact of the decreasing state role in public services and the private schools run by the ISMs increased year by year.

The Turkish state lost its control over the production of a state-centric secular identity after the opening of private, religiously-oriented high schools (Yavuz, 2003, p. 122). According to Turam (2011, p.83), although the state and the Islamic Movements had negotiated their own spheres clearly, this saved neither the Islamic actors nor the secular ones from tension and conflict. Furthermore, this tension and conflict between the two increased when the secularists defined themselves as the owners of both the public sphere and civil society.

When Muharrem İnce, who is an MP from the Republican People's Party (Turkish: Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), the main opposition party, was asked what he means by civil society, he replied by referencing the CHP's political report on civil societies: “Civil society is a wide sphere of social organization and relations that stands between private life and state. The free individual is at the core of civil society. Civil society consists of social unions formed by free individuals with their free will” (Field Interview, 20/02/2011). When it has been asked if the Islamic Social Movements could be defined as civil society organizations, he clearly replied that “they are not, and being a non-governmental organization does not give them the right to be a civil society organization”. He continued to say that their involvement in the public sector, by opening and running schools, is not acceptable; however, in Turkey, by using loopholes they managed to open private schools (Field Interview, 20/02/2011).

İnce claimed the involvement of the RMs in education was a threat, and underlined that the ISMs should stay in the private sphere rather than being visible in the public sphere, in public sectors such as health and education (Field Interview, 20/02/2011), Turam (2007, p.64) highlighted that this kind of recompilation of private/public has put pressure on the movements and created tension in the lives of insiders. Conversely, Turam points out that these kinds of tensions have assisted not only the RMs in acclimatising to the secular institutional setting, by enabling integration into the Republic, but also the secular state in adopting Islamic actors and learning to accommodate Islamic ways of life (Ibid.). In brief, one should not ignore the

importance of these rearrangements and should understand that this is neither Islamisation of the state nor the state's support of Islam; in other words, this is neither a Muslim transformation and a secular pressure, nor a secular transformation and a Muslim pressure. This is a redefinition of the boundaries between RMs and the Kemalist secularist state, or the increasing involvement of the ISMs in education in the age of NSM.

Conclusion

The late 1980s have borne witness to several changes in Turkey. While the application of neoliberal policies in the economy and politics was changing the rules of public administration and public services, the increasing involvement of the social movements in the public sphere has made some of these movements more visible. However, this was either an unintended consequence of the NPM, or an unpredictable result of democracy. In Aktay's (1997, p.282) words "the more democracy grows the more religious resurgence is likely to increase". This environment has disturbed the Kemalist secularist elites. Hence, they define themselves as the owners of the Republic and the protector of Ataturk's revolutions. The spread of the ISMs within the public, and especially in education, has been seen as a threat to the future of the country.

The abovementioned Turkish education history indicates to us that there have been several reforms within education which were seen as a social capital creation tool. Therefore, in order to increase the development of the country, the governments brought about several reforms. Although the education sector and the level of literacy has developed, educational problems are much more multifaceted nowadays, since there are other issues in addition to secularism – Islamism's point of view, for instance the changing tendencies in the public administration which brought the private sector ethos to the agenda, made the Islamic conservative citizens of Turkey more demanding from both the government and public sector.

The emerging neoliberal changes in education are one of these tendencies. However, in Turkey, while education is defined as a public service and citizenship right, the trends towards privatization of public education is masked by the language of educational reform or modernization (Keskin, 2003). The increasing number of private schools also indicates the increasing number of private initiatives in the education sector. While, in many countries the rising involvement of the private sector in education, or in other words, the application of the NPM doctrines to education service delivery, increased the quality of education because of the competitive environment, in Turkey the private sector involvement weakened the conditions of public education. This situation directly affected the low-income group, and public schools become education ghettos. The ghettoized public schools made the private schools and private education more attractive in families' eyes. Also, by having a large amount of money from the state, such as Incentive credit, and exemption from income tax, the private schools developed their conditions and became more stunning. Aksoy (2011) defined this process as commercialization, or privatization of education.

As these summarized findings have indicated, without examining the country's sociopolitical and economic conditions, Turkish governments supported the involvement of the private sector in education in several ways. For instance, the paid-education model was suggested in the 7th Five Year Development Plan, and the government proposed to reduce the state's responsibility in education by increasing attendance at private schools. Although the privatization of education is not a new suggestion, it is possible to say that this idea spread out the inequality among the students. For many scholars, the main reason behind this transformation was the change in the idea of public services, in which NPM has been the key mechanism in political reform and cultural recreation.

In Turkey, NPM doctrines have been spread into the public services by the PMBLD (Keskin, 2003). Since both the PMBLD and NPM are compatible with each other in the transformation of education services, and PMBLD recommends several reforms for education services, by combining these reforms with the Five Year Development Plans. For instance, the 8th Five Year Development Plan was emphasizing the importance of NPM for Turkish Public Services, and therefore, the government aimed to transform education services. Moreover, decreasing the role of central government and giving some space to the private sector and non-governmental organizations in the education sector, were the other results of the implementation of NPM in public services. The abovementioned neoliberal transformations raised the visibility and the involvement of the social movements, or non-governmental organizations, in public administration. For instance, although during the single party period Kemalist modernist policies cleansed the public sphere from the anti-secular or religious discourses, in the multiparty era there are some contradictory attempts from the ISMs, which are seeking more liberal and pluralistic settings. In Turkey during the last four decades, they were struggling with the secular state in order to rescue the free marginal religious voices by using the media and press.

Education is one of the areas that these movements can be seen in action. By producing private education, which is an alternative to public education, the ISMs played a vital role in the creation of social capital in Turkey. For example, while the Kemalist secularist education system and ideology considered education as not only an important means for economic and cultural advancement, but also an integral part of modernity, the ISMs challenges this, and work towards building a pious perspective on education, all the while using the institutional and conceptual ground constructed by Kemalist reforms.

In brief, by using the newly emerged liberal, socio-political, and economic environment, these movements mobilized and globalized themselves and their practices. This chapter has indicated that rather than taking into account non-rational or non-positivist policy interventions, the implementation of the NPM and PMBLD doctrines created opportunity spaces. These spaces allowed new possibilities for Islamic actors to have their own voice and institutional networks in the public sphere. The ISMs, which are the outcome of the transformed Turkish social structure, described by Gole (2000) as one of the modern new social movements, such as civil rights and labour movements, are involved in a rational game, to carve out space and seek recognition vis-à-vis the state (Yavuz, 2003, p.25). Therefore, in order to understand both why the Islamic social movements are not non-rational or non-positivist policy interventions, their roles in both political and social life is necessary to see that they are not reactionary opposes to modernity, but rather they are challenging some aspects of modernism (Yavuz, 2008, p.39).

References

- Aksoy, N., (2011), 'Türkiye Kamu Eğitiminde Gizli Ticarileşme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğun İşleyiş Biçimleri Ve Eğitimi Ticarileştirme İşlevleri', *Eğitim Bilim Toplum*, Issue: 9, No: 35
- Aktay, Y., (1997), *Body, Text, Identity: The Islamist Discourse Of Authenticity In Modern Turkey*, Unpublished Ph.D. Dissertation, The Middle East Technical University
- Apple, W.M., (2006), *Educating The 'Right' Way: Markets, Standards, God, And Inequality*, 2nd Ed., New York: Routledge, 2006.
- Ball, S.J. & Youdell, D., (2007), 'Hidden Privatization In Public Education', *Education International 5th World Congress Preliminary Report*, July, London: Institute Of Education, University Of London, [Electronic], [Accessed On: 25 Nov 2011], Available From:

- [Http://Pages.Eiie.Org/Quadrennialreport/2007/Upload/Content_Trsl_Images/630/Hidden_Privatisation-En.Pdf](http://Pages.Eiie.Org/Quadrennialreport/2007/Upload/Content_Trsl_Images/630/Hidden_Privatisation-En.Pdf)
- Bary, J., Berg, E., And Chandler J., (2006), 'Movement And Change In The Public Sector: Bringing Social Movements Into The Analysis', *Public Management Review*, Vol: 8, Issue: 3, Pp: 433-448, [Accessed: 26th January 2012], Available From: [Http://Www.Informaworld.Com/Openurl?Genre=Article&Doi=10.1080/14719030600853329&Magic=CrOssref](http://Www.Informaworld.Com/Openurl?Genre=Article&Doi=10.1080/14719030600853329&Magic=CrOssref)
- Beriş, Y. And Dicle, E. (2004) "Reforming Public Management And Managing Reform In Turkey," In *Turkey In Focus*, Issue: 4, Tusiad: Washington Office.
- Beriş, H. E., (2008), 'Türkiye'de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri Ve „Parçalı Burjuvazinin Oluşumu', (The State-Capital Relation After 1980 And The Formation Of Partial Bourgeoisie In Turkey), *Ekonomik Yaklaşım*, Vol: 19, No: 69, 33-45
- Bevir, M. And Rhodes, R. A. W., (2003), 'Searching For Civil Society: Changing Patterns Of Governance In Britain', *Public Administration*, Vol: 81, No: 1, Pp: 41 – 62.
- Boratav, K., (1995), 'Ekonomi Ve Küreselleşme,' In *Isin Kansu (Eds), Küreselleşme Hikayesi*, Dost Yayınları,
- Cohen, J., And Arato, A., (1995), *Civil Society And Political Theory*, The Mit Press, Cambridge, Massachusetts And London, 3rd Ed.
- Della Porta, D., & Diani, M., (1999), *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell
- Dpt, (2000), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi: Eğitim, [Accessed On: 10/04/2013], Available From: [Http://Www.Ekutup.Dpt.Gov.Tr/Kalkinmaplanlari](http://Www.Ekutup.Dpt.Gov.Tr/Kalkinmaplanlari)
- Ferlie, E., [Et. Al], (1996), *The New Public Management In Action*, Oxford, Oxford University Press
- Gellner, E., (1994), *Conditions Of Liberty: Civil Society And Its Rivals*, Newyork: Penguin Press.
- Gök, F., (2003), 'Eğitimin Özelleştirilmesi' Neoliberalizmin Tahribatı : Türkiye'de Ekonomi, Toplum Ve Cinsiyet , Der: Balkan, N., Savran, S., Istanbul: Metis Yayinlari
- Gole, N., (2000), 'Snapshots Of Islamic Modernities', *Daedalus*, Vol: 129, No: 1, Pp: 91-117
- Hood, C., (1991), 'A Public Management For All Seasons?', *Public Administration*, Vol: 69, No:1, Pp3-19
- Hood, C., (1995), 'The 'New Public Management' In The 1980s: Variations On A Theme?' *Accounting, Organizations And Society*, Vol; 20, No:2/3, Pp:93-109
- Keskin, N., (2003), *Eğitimde Reform Kamu Yönetimi I. Ulusal Kurultayı (18-19 Aral I K 2003)*. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Melluci, A., (1996), *Challenging Codes: Collective Action In The Information Age*, Cambridge University Press: Cambridge
- Munyar, V., (9th April, 2012), 'İlköğretim Öğrencisi İçin 1500 Lira Özel Okul Desteği Versek Devlete Yüğü Azalır', *Hurriyet*, [Http://Www.Hurriyet.Com.Tr/Yazarlar/20302572.Asp](http://Www.Hurriyet.Com.Tr/Yazarlar/20302572.Asp)
- Murphy, J., (1996), *The Privatization Of Schooling: Problems And Possibilities*, Corwin Press, Inc. Usa
- Newman, J. (2001), *Modernising Governance: New Labour, Policy And Society*, London: Sage.
- Oecd, (2010), 'Value For Money In Government: Public Administration After 'New Public Management', Available From: [Http://Www.Planejamento.Gov.Br/Secretarias/Upload/Arquivos/Seges/Arquivos/Ocde2011/Oecd_Publ Ic_Management.Pdf](http://Www.Planejamento.Gov.Br/Secretarias/Upload/Arquivos/Seges/Arquivos/Ocde2011/Oecd_Publ Ic_Management.Pdf)

- Özdalga, E., (1999), Education In The Name Of 'Order And Progress' Reflections On The Recent Eight Year Obligatory School Reform In Turkey. *The Muslim World*, Vol:89, Pp: 414–438. Doi: 10.1111/J.1478-1913.1999.Tb02756.X
- Sayılan, F., (2007), *Kresellesme Ve Egitimdeki Degisim*, (Editor: Ebru Oguz, Ayfer Yakar). *Kuresellesme Ve Egitim*, (59-81), Ankara, Dipnot Yayinlari
- Serim, B., (17th April, 2012), <Http://Www.Odatv.Com/N.Php?N=Cemaat-Okullarina-Devlet-Destegi-1704121200>
- Şimşek, S., (2004), 'New Social Movements In Turkey Since 1980', *Turkish Studies*, Vol.5, No.2 , Summer , [Online] [Accessed: 30th January 2012], Available From: Doi: 10.1080/1468384042000228611
- Sozen, S. Ve I. Shaw, (2002), 'The International Applicability Of 'New' Public Management: Lessons From Turkey', *The International Journal Of Public Sector Management*. Vol. 15 No. 6, S. 475- 486, 2002
- Tesev (2001), *From Point Of The Households The Reasons And The Proposals For Prevention Of Corruption In Turkey*, Istanbul, Turkish
- Tolofari, S., (2005), *New Public Management And Education, Policy Futures In Education*, Vol: 3, No: 1, Pp:75-89, Available From: <Http://Dx.Doi.Org/10.2304/Pfie.2005.3.1.11> [Accessed: 30th November 2011]
- Turam, B., (2004), 'The Politics Of Engagement Between Islam And The State: Ambivalences Of Civil Society' *British Journal Of Sociology*, Vol: 55, No: 2, Reprinted In Shahram Akbarzadeh (Ed) 2006. *Islam And Globalization*. Routledge
- Turam, B., (2007), *Between Islam And The State: The Politics Of Engagement*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Turam, B., (2011), *Turkiye'de Islam Ve Devlet: Demokrasi, Etkilesim, Donusum*, Istanbul: Bilgi Universitesi Yayinlari
- Uysal, A. (Ed.), (2009), *Siyasal İslam Ve Liberalizm: Endonezya, İnan, Mısır, Tunus, Türkiye, İzmir Yakın Kitabevi*
- Wiktorowicz, Q., (2004), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington: Indiana University Press.
- Yaşamış, F. D. (2003). *State Reform İn Turkey: Reasons, Needs And Strategies*. *Australian Journal Of Public Administration*, 62(4), 93-107.
- Yavuz, H., (2000), 'Cleansing Islam From The Public Sphere', *Journal Of International Affairs*, Fall 2000, 54, No:1
- Yavuz, H., (2003), *Islamic Political Identity In Turkey*, Oxford University Press, New York
- Yavuz, H., (2008), *Modernlesen Muslumanlar: Nurcular, Naksiler, Milli Gorus Ve Ak Parti (Islamic Political Identity In Turkey)*, Kitap Yayınevi, Istanbul.
- Yıldırım, H.A., (2002), *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi*, Nobel Yayınevi, Ankara.

Türkiye'nin Stratejik Kültürü

Strategic Culture of Turkey

Timur AKHMETOV*

Öz

Türk siyasetinde son 15 yıl içerisinde meydana gelen hızlı değişimlerin aynı zamanda Türkiye'nin dış politika bakışında da derin etkileri oldu. Bu yeni hareketlilik, askeri güç konuşlandırmayı merkeze alan Türk Dış politikasının geleneksel ilkelerinin gözden geçirilmesine yol açtı. Bu yeni gelişmeleri daha iyi anlamak için, ulusal sınırların dışında askeri güç kullanımı kapsayan norm, düşünce ve görüşlerin oluşturduğu Türk stratejik kültürünün temeli incelenmelidir. Bu bağlamda, Türk yetkililerinin güvenlik meseleleri ile ilgili karar vermek zorunda kaldığı ve güç kullanımı konusunda kafa yordukları tarihsel olaylar, Türkiye'nin stratejik kültürü üzerine teorik görüşlerin oluşturulması için kuramsal bir arka plan sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Kültür, Dış Politika, Güvenlik, Karar Alma Süreci, Dış Politika Analizi, Askeri Güç, Diplomasi

Abstract

Rapid changes that occurred in the Turkish politics in the last 15 years also had a profound impact on the foreign policy vision. New dynamism resulted in revision of traditional principles in the Turkish foreign policy where views on deployment of military power has been occupied a central place. To understand these new developments we should grasp the nature of Turkish strategic culture, i.e. views, ideas and norms surrounding military power use outside national borders. Historical cases when Turkish decision-makers had to deal with security issues and were pondering over use of power may provide a factual background for formation of theoretical views on strategic culture of Turkey.

Keywords: Strategic Culture, Foreign Policy, Security, Decision-making Process, Foreign Policy Analysis, Military Power, Diplomacy

Introduction

The changes that took place after the collapse of the Soviet Union led to massive erosion of power balance in all major regions of the world. With a new political leadership under Justice and Development government Turkey in 2000s managed to bring about a number of important political and economic changes. This allowed Turkey to adapt to new realities in the world and come out as a strong power with regional and international claims and ambitions. New activism of the Turkish government was spearheaded by new ideas in its foreign policy and was marked by new forms of interaction between main groups of elites and institutions responsible for foreign policy decisions.

This activism and openness to more engagement with the outside world further deals with the questions of what future Turkish foreign policy eventually will look like, what place a military force as a political tool will take in it, what views future Turkish political elites will have on the use of force abroad and, finally, whether legacy of the past will still have an impact on the Turkish foreign policy. Attention to a military power and its deployment beyond national borders is justified by theoretical views on the nature of state and its sovereignty within the context of the international relations dominated by states. This, in turn, may imply that we can grasp the nature of a given state by analysing its foreign policy through thorough study of its strategic culture.

To be more specific, in order to be able to understand the Turkish foreign policy we should first understand what role a major element in a foreign policy of any nation, a military force, plays in it. Understanding of Turkish strategic culture may substantially contribute to understanding of the Turkish foreign policy.

* Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyinde Türkiye uzmanı, timurakhmetoff1@gmail.com.

Aim of this article is to define main parameters of the Turkish strategic culture by outlining its evolution throughout Turkey's history spanning from 1950 till 1998, main strategic traditions existent within this culture and to demonstrate how strategic culture is intertwined with the decision-making process, in which issues of force deployment outside Turkish borders are scrutinized. This will allow not only to see the changes in distribution of main political forces in the decision-making process in Turkey, but also will show central trends in the Turkish society and general views on what place Turkey occupies in the international relations.

Author will try to define several cases of strategic dilemmas when the Turkish government had to face in the period from introduction of a multiparty system in 1950 till today. Selected cases ideally should represent different time episodes, domestic political constellations, international environment examples and different instances of military power deployment as a political tool or when its use was considered as one of the strategic choices.

Cases to examine are those that deal primarily and exclusively with times when Turkey had to decide on deployment\threat\demonstration of military force abroad as a foreign policy tool. After outlining main strategic options Turkish decision-makers had at hand during these periods, author will try to demarcate continuity of some strategic traditions that tend to move to the forefront or fall into the background but nevertheless occupy important place in the agenda of state apparatus, thus, forming the Turkish strategic culture.

Relevance of research on the Turkish strategic culture can be explained by several reasons that deal mainly with the issue of how Turkey is progressively becoming a more powerful regional player with bigger assets and resources for a more active foreign policy. To understand what strategic traditions underlining Turkish foreign policy and what different sets of strategic priorities interact with each other is to be able to predict general lines along which Turkey is going to conduct its foreign policy in the next few decades.

This research can contribute to better understanding of the Turkish foreign policy through definition of changes occurring in strategic culture. In turn, a better understanding of the Turkish strategic culture may contribute to efforts to provide and secure stability in many regions that witness Turkey's increasing involvement and active foreign policy.

Concept of Strategic Culture

Before exploring the concept of strategic culture we should first elaborate on its composing concepts like culture and strategy. Culture in its broader sense encompasses social norms and values that are relevant for society's functioning as a rigid and coherent body, cover all sphere of social life, exert distinct character of continuity through time and generations, and, finally, serve, among other things, the purpose of interpretation of the outside world (Ferris & Stein, 2008, pp.96-97). In practical sense, culture can be described, following Ann Swindler's words, as a "tool kit" of habits, skills and ideas from which people construct strategies of action (Swidler, 1986). On the other hand, strategy will be used in this work as defined by the Encyclopedia Britannica, which stipulates that strategy is state-directed efforts, usually large scale, undertaken in cases when a given nation prepares, wages a war or deals with its results (Cohen, 2017).

For the first time the concept of strategic culture as an analytical tool was used in 1977 by Jack L.Snyder in the work titled *The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations* (1977). Snyder attempted to find certain patterns of behaviour and sets of motives and limitations of elites when they had to deliver a decision over strategic issues, primarily when a military force, in case of Snyder's research – a nuclear weapon, is justified to

be deployed either in real warfare or as a means of politics within the power calculus (1977, p. 22).

It is, however, not clear if strategic culture can be related to realms of conventional warfare. According to Snyder, during socialization general views, ideas, perceptions of the surrounding world that form the heart of strategic culture are transmitted from generation to generation of elites and groups responsible for strategic decision-making (1977, p. 4). In other words, we can see that those very elites project society's multiple worldviews to the outside world, though to some extent refracted, and eventually transform them into real life choices that serve to find a suitable solution to the challenges coming from that outside environment.

Basing on Snyder's findings on how historical factors impact the formation of strategic culture we can speculate that historical development of a state, formation of its foreign policy and ideological views on the world and international order, development of mechanism of an elite change and technological advancement also exert considerable influence in the process of evolution of strategic culture.

In a more nuanced analysis of which elements forming strategic culture in David R. Jones' work *Soviet Strategic Culture* (1990) we can trace logic behind explanation of how such factors as geography, ethno-cultural factors and history can influence the formation of strategic culture. On the other hand, a Professor of Strategic Leadership at the Naval War College, Carnes Lord (1985) in his study *American Strategic Culture* is more prone to focus his attention at the military forces, which are organized and employed by a society in the service of its political goals.

A study on the American nuclear strategy by a historian Bradley Klein (1988) sets an example of such efforts. In his work Klein tries to demonstrate how political elites and state institutions instrumentalize culture: we can observe that it is necessary to distinguish between what was said on the strategic dilemmas and what was really implemented (1988, p.136). For Klein, for example, a state, which is solely responsible for developing of a strategy, naturally tends to extend its own sphere of domination by all available means (1988, p.134). It is, thus, logical to assume that "strategic culture is more than mere military style, for it emerges from an infrastructure of technology and an armaments sector. Most importantly, it is based upon the political ideologies of public discourse that help define occasions as worthy of military involvement" (Klein, 1988, p. 36)

A political sociologist Robin Luckham (1984) in his attempts to decipher the power relations encoded in the strategic discourse focuses his attention at the technological, military and security aspects in *Armament Culture* tries to show that debates on national security are being driven primarily by the elites who are interested in keeping its power positions and getting more resources. In a similar vein a Professor of Cultural and Political Geography at Durham University David Campbell (1992) in his book *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* suggests that formulation of strategic priorities and particularly foreign policy goals is driven to a great extent by political considerations of the given political elites.

In his analytical article "Thinking about Strategic Culture" Iain Johnston (1995, pp.32-64) provides a concise conceptual framework for analysis of strategic culture. Johnston emphasizes that strategic culture perfectly fits with the notions of limited rationality: it simplifies reality, sets ranked preferences and narrows options and, finally, it guides choice by providing historical choices, analogies, metaphors and precedents. In regard to the methodology, based on Johnston's argumentation, we should pay attention to the "culture-bearing" units such as strategists, military leaders and national security elites; weapons designs

and deployments; war plans; images of war and peace portrayed in various media; military ceremonies; even war literature (1995, p. 49). Analysis of these units would provide us with set of preferences when use of force abroad is discussed.

To sum up, the review of the existing literature on strategic culture shows us several important points that are relevant for our research. There is an accent among these works on the fact that strategic culture is a product of the historical process, it is developed evolutionally with changes take places either instantly, as a result of shocks, or gradually, through the natural development of political process of a given nation. It renders thus factors of change very important for any analysis: be it a structure of political elites, a type of political system and openness of a political system.

As noted above, closer look at the political regime may reveal factors that impact strategic culture. It shows how far population participates in the political process, therefore, how good communication channels between national elites (a nation's decision-makers) and general public function. Besides, analysis of the political system provides an opportunity to grasp the state of affairs between the civil government and military, i.e. two institutions that shape strategic culture with their decisions on the issue of power use abroad. Moreover, any analysis of political realities gives a chance to see the state itself with its system of checks and balances that framework the decision-making process of strategic culture, among other things. Finally, examination of political conditions in a given nation sheds light on a role of charismatic political leaders and ideologies in the decisions in the foreign policy.

Turkish Foreign Policy: Looking for Long-Term Patterns

Active foreign policy of Turkey in its neighbourhood and especially in the Middle East in the last 10 years has opened the doors to discussions on what really constitutes Turkey's foreign policy vision and if its core principles undergo any changes.

An interesting contribution to the debates over the determinant factors of the Turkish foreign policy was made by Kaan Renda Kadri (2011), who in his work *Learning New Roles and Changing Beliefs: Turkish Strategic Culture in Transition* claimed that Europeanization can be seen as a contributing factor to the foreign policy through Turkey's adaptation of new norms, roles and changes in the domestic decision-making structures and its adaptation to new narratives about the past and geopolitical thinking.

A fundamental work of a Turkish historian and political scientist Baskın Oran on the Turkish foreign policy contributed to understanding that Turkish foreign policy is driven, among other things, by several structural factors. Oran (2002) offers several major factors by grouping them in four major categories. First, cultural factors include the fact that Turkish society enjoys a very strong Asiatic cultural component with its implication on views on the world, power and state. The same goes with Islamic legacy and worldview. Finally, Oran defines aspiration for the Western standards of living and westernization in general, most apparent in the Kemalist rhetoric, as another major factor (2002, pp.27-29). We see that historical dimension includes secularization efforts initiated in the Ottoman Empire and nation-building modernization policy that was implemented from the above, creating a permanent effect on the decision-making process in the Turkish foreign policy. A strategic factor mainly deals with Turkey's geopolitical situation between major political, economic and cultural areas which renders Turkey a very important international players and therefore affects its foreign policy by introducing unique opportunities and challenges. Finally, Oran connects domestic political constellations with the national foreign policy by showing how national question and ideological competition in Turkey has been contributing to the Turkish foreign policy choices (2002, pp. 139-142).

Ulman and Sander (1972) in their article *Defining factors of the Turkish foreign policy* try to shed light on how political elites that are responsible for the foreign policy in fact serve as a conduit for certain societal worldviews and values to exert influence on the decision-making process. We can state that authors demonstrate this relation through analyzing how security-based foreign policy conduct for many years was promoted by the Kemalist elites whose worldviews were formed in the last years of the Ottoman Empire and War of Independence when hostile foreign powers were trying to disremember the Turkish state using every possible opportunity to inflict instability inside the Turkish society (1972, pp.245-252).

Another interesting work that touches upon the Kemalist legacy in the Turkish foreign policy is Okutan and Ereker's *Regime in Manifestation of the Turkish Foreign Policy* (2005) where the authors draw a connection between existing political regime's logic and ideals and current foreign policy. Both Okutan and Ereker argue that Atatürk's attempts to create a nation and modernize the Turkish society under constricted and hostile environment create a peculiar foreign policy which is marked with a cautious activity outside national borders, distrust to the neighbouring countries and security-based approach to foreign policy dilemma solving (2005, pp.192-194).

Onur Erpul's (2012) work on Turkey's foreign policy focuses on the international environment that can either permit or restrict a state's foreign policy. Erpul argues that due to its historical experience Turkish decision-makers had long had a security-centric and statist Weltanschauung, according to which international politics was seen primarily in conflictive terms. As a result, Turkey had been for years displaying a defensive and hostile foreign policy posture, particularly towards the Middle East (2012, pp.85-88).

Focusing at the evolution of the national security culture and pondering over historical traumas Turkey inherited from the Ottoman Empire, Ali Karaosmanoğlu (2000) suggested that while the most of the Cold War Turkey was confined to the security-centred and offensive security culture, the post-Cold War realities and developments in the military-civil government relations allowed her to experiment or rather moderate its traditional foreign policy of non-intervention and transform its reactive and defensive realpolitik into proactive foreign policy.

A nuanced work of Erol and Ozan *Political Regime as a Continuity Factor in the Turkish Foreign Policy* (2011) delves into the issue of how political regime in Turkey and its characteristics can be regarded as one of the determinants in the Turkish foreign policy. Authors base their evaluation on the constructivist approach of analysing political realities when claiming that the way how political regime defined themselves, see their place in the international system and finally perceive the outside world affects how a foreign policy is formulated (Erol & Ozan, 2011, pp.21-22).

An attempt to track patterns of foreign policy behaviour to the Ottoman times was undertaken by Ömer Kürkçüoğlu (1980) in his work title *What is Foreign Policy. Its Past and Present in Turkey*. Kürkçüoğlu argues one should consider late Ottoman ruling elites' efforts to creatively use military force and diplomacy to save the Empire in constant balancing between major European powers (1980, p.314). Finally, Kürkçüoğlu points out that Turkish foreign policy is heavily influenced by political leaders who enjoy either considerable power over state institutions or and legitimacy in the society thus having opportunities to express personal values and views on the decision made on the foreign policy issues (1980, p. 321).

Another major work that sheds light on Turkish strategic culture was written by Malik Mufti (2009) who came out with a concept of changing strategic culture paradigms in his book *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. Before proceeding to description of the work it is important to note here that Mufti tends to use strategic culture in a

sense of a foreign policy tradition, thus, moving away from a classical definition of the term with its accent on the use of power and relations between military power and diplomacy, Mufti insisted that the prevailing and dominant strategic culture of Turkey, which he calls Republican, manifests itself through a conviction that outside world is dangerous, unpredictable and threatening to Turkey's internal stability and social cohesiveness (2009, pp.17-20). While the Republican paradigm of strategic culture was prevalent throughout most of the years, another paradigm of strategic culture expressed itself at times. For Mufti, this alternative "Imperial" paradigm reveals itself through more active foreign policy, optimism about Turkey's ability to shape the state of affairs in its environment and more openness to the world (2009, p.96).

The novelty of Taşpınar's research is in his proposition that Turkey is experiencing the convergence of the two grand strategies mentioned above into a new one, which Taşpınar titles as Turkish Gaullism (2012). This new grand strategy is fed by shared strong sense of patriotism and attachment of the Turkish nation-state, whereas Turkish foreign policy is steered to unite the polarized society around a sense of Turkish grandeur and national strife for a full independence (Taşpınar, 2012, p. 133).

Before proceeding to the analysis of Turkish strategic culture, we should first understand how long-term defining factors of Turkish foreign policy can be applied to our subject. As it follows from the literature on the structural factors and patterns of the Turkish foreign policy there are several points that can be incorporated in current research. One of the distinguishing features of the Turkish foreign policy is its close relations on Turkey's international environment. Because of its geopolitical location, Turkey traditionally has been a focus point of many global and regional political processes. Another important factor is Turkey's political system or, to be more exact, political constellations between national elites and general populations, military and civil government and, finally, relations between forces representing different political ideologies. By applying views on foreign policy and recent findings of the above-mentioned works on the analysis of Turkish strategic culture we will be able to focus our attention on few but very important areas relevant for the issue of use of military power, relevant ideas and views about it.

Cases

The Korean War

Turkey's decision to participate in the Korean war 1950-1953 as part of the UN efforts ended decades-long policy of Turkey's non-involvement in any regional or global conflict. The Kemalist elite, both in the RPP and Democratic Party, were aware of the increasing tensions between US and Soviets, who had been showing intentions to reconsider its relations with Turkey and existing treaties. Alliance with the US and its security guarantees could be used to diplomatically counter balance increasing Soviet threats: in March 1945 Moscow announced that the 1925 Treaty of Friendship and Non-Aggression between Turkey and the Soviet Union would not be renewed unless Ankara reviews the status of the Straits and the Soviet-Turkish border in the Kars and Ardahan provinces. Closer relations with the West could also be used by the ruling elites to curb the rival political forces aligned with the socialist Moscow inside Turkey (Brown, 2006, pp. 89-108).

An alliance pact with the US could also bring necessary economic resources, technologies and investments for the Turkish economy, especially after the Kemalist elites understood that state driven policy of economic development hadn't brought tangible results. In addition to the economic benefits, closer relations with the USA and the West in general could be used by the Turkish political establishment to legitimize current political regime and

Kemalist nation-building project by pointing at the fact that Turkey is accepted by the world's leading powers as an equal partner (Yılmaz & Bilgin, 2006, pp. 39-59).

By the end of July 1950 Turkey dispatched its first 4500 troops for the UN Command in Korea. The Turkish troops saw their fight in December after completion of training under the US supervision. After the Armistice Agreement was signed, Turkish brigades counted more than 700 men dead, Turkey's first deployment of its army units in the foreign states with such a high toll of casualties. But still, the political elites considered it a price for being accepted in the NATO, the only real security guarantee against the Soviet threat. Indeed, after Turkey became a NATO member, the Soviet government in the spring of 1953 (after Stalin's death in March) announced its readiness to renew the Turkish-Soviet Treaty of Friendship and Non-Aggression, thus signalling it had dropped all claims to the Turkish territories.

Apparently, the increasing pressure from the rapidly expanding Soviet presence on the Turkish borders was present years before the Democratic Party came to power. A civil war in a neighbouring country, namely Greece between 1946-1949, rise and fall of the Kurdish Republic of Mahabad (1946-1947) and the Azeri Azerbaijan People's Government (1945-1946) in Iran and Soviet diplomatic support for Syrian independence from France in 1946 made Turkish political elites anxious about possible Soviet ambitions in Turkey. Territorial claims, raised by the Soviet government, finally forced Turkey into the sphere of influence of the western security mechanisms. For the NATO, in turn, Turkey represented a valuable element in its own strategy of containment of the Soviet expansionism in the Balkans and the Middle East.

Both political parties favoured Turkish participation in the UN-led efforts in Korea. For the Republican People's Party this step was a necessary condition for broader legitimization of the existing political regime, while for the Democrat party participation meant securing ties with the West and democratic world and therefore, securing its own political position in the newly established multiparty system where the Democrats were under constant threat from the hard-line Kemalists in bureaucracy and the military. Moreover, the DP's decision to send troops to Korea was dictated by its designs to secure economic and military aid to the country that eventually would be converted to electoral support and positive attitudes among the young army officers craving for technical modernization (Kalkan, 2007).

Interesting enough that leader of opposition, İsmet İnönü came out to criticize the DP's decision to send troops. Main concern was not the fact that troops are to be send but the way how decision was made. The RPP voiced opposition that the Parliament was not consulted. Another point of concern was about alternation of other foreign policy lines in regards to the Middle East (Akkaya, 2012).

A stronger alliance with the Western interests doesn't seem to be an issue for the Turkish military since, on the one hand, by the 1950s the Turkish army was in a bad shape in terms of military equipment and knowledge and, on the other hand, it was still loyal to the Republican Party led by Atatürk's comrades. After the introduction of the multiparty system there were voices in the military claiming that the Democrat Party should be toppled in case the Kemalist principles are openly challenged including active involvement of Turkey in the Middle East, but the RPP's leadership was against any such moves (Açııcı, 2009). Moreover, the military leadership, promptly changed by the Law 7527 in June 1950, was aware that closer relations with the NATO would mean for the military increased economic, technical resources and, with an active role of Turkey in the military plans of the West against the USSR, - higher position in the political constellations at home. And these motives were further grounded in the army's desire to protect the Republican political regime against both outside and inside challenges.

It is, therefore, possible to say that the decision to send troops to Korea was made for the sake of the national interest – preservation of the national sovereignty. The move was undertaken within the ideology that facilitated closer relations with the West and wasn't in its effect directed against the Western global order.

The case of Turkish participation in the Korean War is enlightening from several perspectives. First of all, for the first time Turkey had a choice to be made in the framework of the global power politics. In these circumstance military power in pursuit of own security was deployed as a part of the Western alliance's efforts to curb the Soviet expansion. It must be mentioned that sending troops to Korea was the first radical decision in the military history of the Republic of Turkey. Before that, one of the main principles of Turkish military history was not to engage to the war unless there was a threat to Turkish security. For example, Turkey abstained from taking side during the Second World War mainly due to absence of a direct threat to its own security. The case of Korean campaign suggests that analysis of the Turkish decision-makers' choice on whether to use military power abroad must begin with the clear realization how political establishment perceives existing threats and, at the same time, how global balance of power may contribute to improvement or deterioration of national security.

On the other hand, the Korean War case demonstrates that deployment of military power far away from the national borders (under internationally legitimate UN-mandate) can be viewed as part of the Turkish diplomatic efforts to preserve stability in its immediate neighbourhood. The logic can explain why there was an unanimity among national elites (including the military, which back then was loyal to the Kemalist RPP) on sending of Turkish troops to Korea despite the İnönü's criticism of how the decision was made. In other words, for Turkish strategic culture a division between near and far-away territory is always important, because deployment elsewhere beyond the adjacent political space maybe have in the eyes of Turkish decision-makers a non-military utility, especially when national security is challenged by global threats.

The Turkish Invasion of Cyprus 1974

A history of tensions between two island communities on the Cyprus goes back to the 1950s when nationalist feelings were fuelled by prospects of Britain's demise as an imperial power which had been controlling the island since 1878. To regulate tensions and formalize Greece and Turkey's role as participating sides, Britain agreed to sign the Zurich and London agreements in the 1960s, though intercommunal violence didn't abate. As a response to the incidents of attacks on the Turkish community in the late 1963 and early 1964, Turkey announced its intention to use army to invade the island in accordance with the provision of the agreements between Greece, Turkey and Britain. The US President Lyndon Johnson's reaction on the Turkish statement and following diplomatic steps of Washington forced Ankara to give up on the idea of invasion, thus, angering the Turkish people and alienating political elites. Another similar episode occurred in 1967, when Turkey again unwillingly was forced to toe the line and cancel plans on invasion to secure the island Turkish communities.

The new wave of tensions took place in the mid-1970s when in July 15 the National Guard of Cyprus, acting under the orders of the Greek junta in Athens, overthrew President Archbishop Makarios III and replaced him with Nikos Sampson, a Cypriot Greek ultranationalist who headed the movement struggling for a unification with the mainland Greece. Unlike the events of 1964 and 1967, international opinion in 1974 was on the Turkish side, blaming the junta-led Athens for escalation of violence on the island.

Cyprus was important for Turkey not only due to feelings of sympathy to the ethnically relative Turkish Cypriots, but, more importantly, due to the island's location that allows for an effective control of maritime routes and the southern waters of Turkey.

Domestically, in 1974 Turkish government, like it was the case in 1964 and 1967, faced with a serious public pressure with major opposition political parties demanding resolute measures to stop violence on the island. Furthermore, a ruling Republican People's Party, which was in a coalition with the Islamist National Salvation Party, felt that invasion could be a great opportunity to boost its own popularity and get rid of its ideologically rival coalition partner before the elections (Adamson, 2011, pp. 277-303).

After the first phase of invasion in July 1974 Turkey secured its foothold on the island and proceeded to securing its achievements on the diplomatic arena. After the Geneva talks didn't bring concrete results and feeling that international opinion started to tilt in favour of Greece, Turkey decide to advance its positions in August 1974, effectively capturing 40% of the island. In 1975 Turkey decided to preserve its presence on the island and establish separate political entity that would secure Turkish positions there.

The case of the Cyprus operation of 1974 demonstrated a prominence of Turkish experience of dealing with the outside world and how this experience, in turn, may shape decisions on use of military power beyond its borders.

On the other hand, for principle decision-makers in Turkey their experience in dealing with the Western interests over the Cyprus issue in 1964 and 1967 was seen in 1974 in purely negative terms (Asmussen, 2008). Diplomatic efforts to resolve the crisis and secure Turkish interests over Cyprus in the 1960s turned out to be futile mainly through the international resistance to concede to the Turkish demands. In addition, Turkey in the 1960s was in a much hostile environment in terms of the bipolar confrontation when the immediate threat from the Soviet Union that meant Turkey's heavy reliance on the Western security guarantees (Artamonova, 2011).

During the Cyprus crisis Turkey's political landscape was fragmented with unstable governments and marked with disproportionately large influence of the smaller parties with radical agendas and distinguished by the broader participation of the society in the debates of Turkey's general foreign policy course.

Politically unstable governments were further influenced by presence of the military's cloud in the decision-making process, especially in terms of strategic choices (Birand, 1985). But despite the fact that the military favoured military option and broader layers of society demanded immediate action to secure lives of the Turkish Cypriots, the civil government under Ecevit both was given a freeway and was willing to try every diplomatic opportunity to resolve the issue. Then Prime-Minister Bülent Ecevit was hoping to secure civil authority's position vis-à-vis the military by using diplomatic channels, the stakes were, however, very high and repetition of a diplomatic fiasco could, on the contrary, inflict immense harm on unstable democratic process in Turkey by further weakening civil government due to loss of popular support as it was in the 1960s under the Demirel government (Adamson, 2001, p. 284).

A closer look at the Cyprus case can give us further details on Turkish strategic culture. First of all, in cases when Turkish diplomacy suffers serious setbacks decision-makers tend to incorporate the idea that limited use of military power under favourable circumstance may contribute to diplomatic efforts. Unresolved issues that have serious political implications for the domestic political process, especially in terms of national identity, lead to changing of views on preference of military power as a means of foreign policy.

Another important finding is that, once again, Turkish strategic culture foresees use of military power as a supplement element of diplomacy. These two elements of Turkish foreign policy are not equal per se. Even the military gives preference to diplomatic means by letting the civil government handle the issue and step in and contribute to protection of national security only when diplomatic efforts need to change the negotiating circumstances in favour of Turkey.

The Gulf War 1991

In the early 1990s Turkey was experiencing not only political and financial instability within its own borders, it was also facing with a rapidly changing international environment as well. Since the 1980s Turkey had been trying to secure its positions in the global politics mainly by sticking to the West (in its completion against the global socialist camp) and developing ties with third world countries. As the Gulf War of 1991 shows, there was growing realization among the political elites of Turkey that they can't afford ignoring its surrounding if they want stability at home, in other words, a growing number of political leaders came to conclusion that a change of foreign policy vision is necessary if Turkey wants to succeed and thrive in a new world order (Hale, 1992).

Prior the commence of the US-led operation against Iraq in January 1991, there were intensive debates in Turkey as if it should allow Washington to use Turkish soil to conduct an operation in Northern Iraq which eventually could speed overall operation against the Saddam troops and expel Iraqi army from Kuwait. This period witnessed an active involvement of the then Turkish president Turgut Özal, who had been campaigning for allowing the US to use Turkish territories. The president's main arguments were that Turkey would be able to have a say in the post-war Iraq, define state of affairs vis-à-vis the Kurds and finally and most importantly raise its profile in the Middle East and strengthen ties with Washington. Özal was legally tied in using Turkish troops abroad without parliament's approval, however he deployed all his political resources to influence decision-making in the government and ministry of foreign affairs.

The Turkish army and political opposition were against deployment of the Turkish troops referring to the traditional stance on the Middle East affairs claiming that Turkey ought to keep neutrality in the upcoming war since any involvement could potentially hard Turkey's relations with the region. After a long political trade-off and debates Turkish parliament finally approved only limited use of Incirlik base for the coalition air forces, while Özal using its powers deployed around 100,000 troops with support and 35,000 reservists to the border, effectively hampering a considerable number of army units in northern Iraq and therefore helping the coalition military efforts in Kuwait (Brown, 2007).

When the crisis had just broken out, the initial reaction of the Turkish decision-makers was cautious non-involvement. Considering that Iraqi authorities enjoyed close relations with Turkey over coordination of mutual efforts against the Kurdish separatism, domestic instability in Turkey, mainly caused by the continuing Kurdish militant insurgency, could further intensify in case the Iraqi state disintegrates or the central government loses its control over the Iraqi Kurdish territories. Any negative consequences in Iraq's position on the Kurds inevitably could lead to escalation of violence inside Turkey. Turkish political establishment couldn't further allow itself to be involved in the anti-terrorist campaign using harsh methods as it caused sharp criticism in the West, especially in the European capitals, complicating Turkish efforts to develop full-fledged economic and political ties with the West and thus to contribute to the success of the Kemalist nation-building and modernization process.

Another point to review was continuing feeling of scepticism on part of the Turkish decision-makers, especially, of the military, about Turkey's commitment to the Western efforts elsewhere after the US put in question its NATO obligation to protect Turkey when Ankara indicated that it was about to invade Cyprus in attempts to prevent further communal violence and protect Cypriot Turkish minority on the island in 1964. Since then Turkish decision-making process and by extent strategic culture was influence by substantial calculations between Turkish war efforts and commitments and Western declared promises (Kuniholm, 1991).

The leading figure behind Turkish foreign policy during the Gulf crisis was the Motherland Party's leader Turgut Özal who through his dynamic foreign policy engagement to show that closer alliance with the Western interests in the new post-Cold war order would require new ideas and approaches in the foreign policy. Following the Özalist framework, Turkey has to ride the challenges, to be both interesting and important for the West as a conductor of the Western norms and ideas and interests, and at the same time to try to seize opportunities and establish itself deeper within the neighbouring regions and thus become a regional leader and influence developments on the ground and thus, once again, to gain importance in the eyes of the Western partners. By comparing Turkish efforts in support of the UN-sanctions during the Gulf crisis with the Turkish war commitments during the Korean war, Özal effectively made it clear that development of Turkey's ties with the Western world enjoys higher priority than the traditional non-involvement in the Middle East (Zürcher, 2004, p. 440).

The post-Cold war period witnessed international trends towards more democratization of civil-military relations and decrease of external challenges to national security and concurrent neoliberal practices that put additional pressure to the military's involvement into the politics and economy. This partly explains why Turkish military tried to reconfigure its influence in the political process through reformulation of the Turkish army's duty of protection of the Turkish nation from solely from outside threats to the mixture of domestic and international challenges (Karaosmanoğlu, 2011, p. 145).

Özal attempts to civilize relations between the government and the army were largely successful judging by the initiatives in limiting army's interference in the decision-making curbing army's bureaucratic autonomy. Another indication of changes within the relations was interference of Özal in the process of command change and creation of parallel agencies responsible for home security issues. These developments were the background of the decision-making process during the Gulf crisis (Çalış, 1998).

The military was anxious about possible consequences of the direct Turkish involvement mainly due to the fact that it would further contribute to deterioration of the Kurdish issue in Turkey, army command also indicated that deployment of troops would not bring considerable political and strategic benefits to the Turkish nation as such move is not consistent with long-term interests.

Even though there was coordination between the military and civil authorities in regard to the production of a proper response to the crisis, in the heyday of the war, the military was effectively sidelined by Özal , forcing the Defence Minister Sefa Giray and Chief of the Staff Necip Torumtay to resign. Resignation was seen as the best way to influence the government, influence by the President Özal, in conditions when the direct interference of the military would be met with enthusiasm and when the government and elected president enjoy democratic mandate (Laçiner, 2009, p. 174).

The political clout of Özal was created in the 1980s during which political landscape was influenced by absence of charismatic politicians like Demirel and Ecevit. Özal paid great attention to liberalization of the political and economic sphere in hopes that the unleashed social

forces would eventually contribute to democratization of military-civil relations and strengthening of his Motherland Party's rule.

The return of charismatic politicians after the military-imposed ban was annulled as a result of referendum in 1989 made Özal anxious about his ability to continue liberal reforms via pure party politics as not only his Motherland Party now was forced to deal with the Kemalist forces, but also because there was a rising opposition inside the party. Only his election to the presidential post could let Özal to further concentrate resources on implementing his vision of the foreign policy (Feroz, 2002, p. 200).

On the other hand, rapid changes in the world, shifts of power to the Western powers, instability and expanding globalization demanded from the Turkish decision-makers tangible strategies. Turkey had been long conducting negotiations with the European Community on its membership and Europe was considering changing the scope of cooperation with Turkey after the collapse of the Socialist camp. Security issues also dominated Turkish-NATO relations and Turkey was interested in presenting itself as a reliable partner for the alliance even in a new international environment. Political instability in the Balkans, Caucasus and the Middle East raised the anxiety in Ankara, the military and majority of political forces, who by default relied on the traditional foreign policy framework, were in acute opposition to any idea that presupposed Turkish military involvement abroad without clear manifestation that any such deployment, though most likely serving the Western interests of providing security and political stability under the Western political leadership, would pursue Turkish interests as well.

On a more theoretical level the Gulf crisis showed that a major element of the Turkish strategic culture – deployment of troops outside Turkish national borders within the framework of the Western war efforts – is accompanied by manifestation of how such deployment can serve immediate Turkish national interests other than long-term alliance with the Western world. Another major element of the Turkish strategic culture that had played a role at the decision-making process during the Gulf crisis was consensus among the political elites that deployment of troops in Turkey's immediate neighbourhood would be politically dubious endeavour as it can put a direct challenge to the domestic security

Turkish military base in Qatar

The post-Cold war environment in the Middle East was further marked with failure of nation states to modernize without falling back to authoritarian rule. The early 2000s witness increased interest of the Republican neo-con administration in Washington that had set to reform regional dynamics on its agenda for the Middle East. Globalization and promotion of democratic norms, often with disregard with local political and social characteristics, made US administration to look for allies in regional political forces that were enjoying legitimacy and trust of the American political elites.

With the Justice and Development party at the helm, Turkey since 2002 has been demonstrating an increasing interest in the Middle East affairs. Turkish moderate Islamist and allied political elites by then had already established good relations with American decision-makers, mainly through close cooperation in the Central Asia and the Balkans, where US administration needed partners who would be embraced by local actors as promoters of positive changes and legitimate trust-worthy.

The Arab Spring events offered a great opportunity for the Western interests to promote democratic agenda as part of positive changes. Within this framework, international community was paying much attention to applicability of the Turkish model of democratic government in a Muslim-majority society. Skepticism on success of such endeavour prevailed when both

events in the Middle East led to deeper armed and political crisis in major countries of the region and destabilization of political situation in Turkey itself in 2013.

Turkey and Qatar have been most vocal supporters of changes in the region, claiming that public participation in political process must be further supported from the outside. Both states have been enjoying relations since 1972, since the early 2000s political leadership in both states has been expressing vocal support for deepening of mutual ties. Political solidarity on multiple regional issues was further reinforced by desire to include military cooperation. Since 2002 Turkey and Qatar have been involved in technical and arms deals with the biggest contract so far signed in 2017 on deliveries of Turkish armored vehicles for Qatari army.

Since 2014 we can witness increasing defence cooperation as well: both states signed agreement to expand their relations to mutual military assistance and establish first Turkish military facilities in Qatar. Military presence was reinforced by establishment of the High-level Strategic Cooperation Council in January 2015. In 2017 Turkish officials signaled that Turkey and Qatar, taking into account regional dynamics, agreed to expand Turkish military base and increase its capacity to host naval, air and ground forces with hosting of up to 5000 Turkish Army servicemen.

Our decision to take the case of Turkish military base as a case in our study of Turkish strategic culture is dictated by desire to show what factors contributed to this step. The international setting for the move could be a primary area of interest. Turkish-Qatari rapprochement has been proceeding on the background of rapidly declining US desire to commit more attention and resources to the Middle Eastern affairs. On other hand, American political establishment has been trying since 2008 to establish network of alliances among regional actors to counter-balance radicalism and Iranian influence in the region, especially in areas where US and Israeli interest are at stake. Primary spheres of US interest is stability in the Gulf, a main trade route for oil supplies to the global economy.

In this sense, Turkish ruling political elites would like to secure positive relations with the Western world by increasing its capacity as a regional actor. Turkey is interested in developing hard power capacity in critical areas of the Middle East. This would give Ankara not only tools to influence its relations with the West, by attaining greater utility, it also would improve diplomatic and soft-power arsenal of Turkey. This logic is evidence by coherence observed in decisions to establish physical presence in other critical spots like Somali or Iraq (Harunoğlu, 2016).

Speaking about relevance of the military-civilian relations in Turkey as a factor for decision to establish presence in the Middle East, we should notice that this policy has been maturing during the process of democratization in Turkey. On the one hand, Turkish military would like to have improve capacity for power projection in the region for the sake of improving capacity to better react and withstand challenges to Turkish national security in its proximity like Syria, Iraq or Iran (Phillips, 2007). On the other hand, we should remember that these decisions were made by political elites, therefore, fundamental reasons for expansion of military bases in the Middle East must be looked for in the realms of domestic politics.

Deeper involvement of Turkey in the political process of the Middle East has become a cornerstone of the AKP foreign policy. The decision to establish military base in Qatar was criticized by Turkish political opposition as a move that would hurt Ankara's role as an unbiased and impartial mediator. For the ruling party, however, this initiative would symbolize increasing role of Turkey as an independent regional power who can challenge existing setting and promote national interests in accordance with its ideological view. It is, furthermore, important to underline here that Turkey has been investing in Qatar's security because two

nations together can better handle challenges by aligning their potentials. Having an Arab ally behind its back, Turkey would have more opportunities to determine environment in its neighbouring Arab countries like Iraq and Syria (Antonopoulos, 2017).

The case of Turkish military case reveals that today military-civil arrangements have change and clear way for purely civilian political considerations over power use abroad. This case showed first example of power use beyond Turkey's geopolitical environment. We should, however, interpret this decision as an attempt to improve Turkey's non-military capacity for influence in its neighbourhood. Witnessing further US decline in the region, rise of instability on Turkish borders where traditional state fail to provide security (Işıksal, 2017) and rising differences on security priorities between Turkey and its traditional Western allies prompt Ankara to find better opportunities and develop alternative ties via regional security arrangements that would make use of power on Turkish borders less essential.

Conclusion

Analysis of cases when Turkish decision-makers were forced to deal with major foreign-policy crisis reveals several crucial notions on Turkish strategic culture. A closer look at how Turkish political establishment and officials were deciding on how to approach the issue at stake and what political tools to use to alleviate the crisis may help us understand what role of military power plays in the Turkish foreign policy.

The first major finding of this research on Turkish strategic culture was a notion that Turkish decision-makers perceived military power as an extension and a supplement of diplomacy. Turkish Republic has never waged an aggressive war throughout its history and deployed a military force only in cases when international law allowed to do so. This notion seems to correlate with theoretical findings of Kürkçüoğlu about a well-established tradition in the Turkish foreign policy to rely heavily on diplomatic tools (1980). Moreover, when talking about political elites' deciding whether to use diplomacy or military action to cope with a rising challenge Turkish decision-makers don't neglect military option per se. In Johnston's words, it is rather fair to talk about "a strategic preferences" to use military power only within the diplomatic efforts.

There are several possible explanations for this preference for diplomacy over war. Following Campbell's idea that Turkish foreign policy demonstrates close connection to the competition of rival political identities in Turkish domestic politics, we can suggest that preference for diplomacy may be rooted in the Kemalist perception of its political reality and ties with the outside world (1992). Kemalist ruling elite since the foundation of the Turkish Republic have been pursuing a goal to get legitimacy of its political regime in the eyes of the Western world. Kaan Kadri's notion of Turkish foreign policy being influence by the desire to stick to the western principles of behaviour may suggest that preference for diplomatic means in resolving the crisis could be a way to get legitimacy for the regime by proving its peaceful and non-threatening (to the Western interests, including in the Middle East) character (2011).

Finally, it is the Kemalist regime's notion of Turkey's neighbourhood that played a formative role in Turkish strategic culture that prefers diplomacy over military action. Erpul's idea that Turkish ruling elites have been avoiding military escalation with the neighbouring states for the fear that any such conflict may result in the rise of anti-Turkish revisionist aspirations and destabilize national borders may shed light on why Turkish strategic culture attaches great importance to diplomatic tools over military actions (2012).

It would be, however, wrong to say that there military power occupies no place in Turkish strategic culture. One should turn back to Jeffrey Lantis' notion of acceptable norms of

behaviour in foreign policy and its relation to strategic culture to understand that Turkish political establishment sought ways to use military power when it was both necessary and acceptable (2002). We are talking here about creative use of power in advancing own diplomatic positions or in resolving existing foreign policy issues.

Creative use of military power in the framework of Turkish strategic culture manifests itself in cases when Turkey uses its military power far away from its national borders to gain security guarantees of the global players in regards to the political and military situation on its own borders. Another example of that creative use of military power may be revealed when Turkish decision-makers allow a foreign power, usually Turkish security partners, to use the Turkish soil to face existing challenges that seem to threaten, among other things, Turkish interests. In this regard, we should not forget related problem of competition of ideas in Turkish foreign policy, according to Brown, between national independence and need to make concession to foreign interests (2007, p. 91).

It is interesting to note here that creative use of military power in Turkish strategic culture was a result of Turkey's position within the global political arrangements throughout its history. In this regard, Aydın's notion of importance of the geopolitical realities on the Turkish foreign policy makes sense: Turkish decision-makers enjoy a relatively wide range of choices due to the fact that Turkish national interests tend to overlap with many global interests (1999).

Important place in Turkish strategic culture is filled by the views on conditions, when military power can be legitimately deployed. This research seems to confirm Johnston's idea on a prominent influence exerted by negative experience on willingness to avoid repetition of diplomatic failures. Turkish strategic culture seems to opt out for military power only in rare cases when diplomacy fails to resolve the issue and when global conditions seem to favor such a move (1995). Once again, as mentioned above, any use of military power is considered to be a part of efforts to advance diplomatic positions of Turkey, not to replace diplomacy outright.

Second important finding of this research deals with interaction between domestic political process and manifestation of Turkish strategic culture. In this regard, findings of Makovsky and Sabri on close interplay between political struggle in Turkey and country's foreign policy application provide a good theoretical foundation for further analysis of Turkish strategic culture (2000). On the other hand, Klein's notion of utilization of discourse on use of military power abroad by political actors seeking to advance their own political at home is helpful as well (1998).

There are two major instances when this interrelation between domestic politics and debates on use of power becomes evident. The first one is linked to the Turkish military's influence in the political system: political parties and ruling elites who seek to diminish the army's influence in the politics usually try to conduct a peaceful foreign policy by decreasing the chances when the military legitimacy can demand deployment of military power, thus, again drawing national resources and boosting its domestic support. The second instance is dealing with cases when political parties may use bellicose rhetoric or seek power deployment to boost its own political positions vis-à-vis its rivals. The latter is especially evident when political forces may seek to utilize nationalist feelings to gain electoral votes and to defeat ideologically rival parties.

It is important to note, however, that although political forces in Turkey eagerly engage in debates on immediate use of military power when national interests are threatened, Turkish decision-makers are seriously limited in their actions. Among the limitations that create obstacles on the way to power deployment in the Turkish adjacent neighbourhood are potential

challenges to domestic stability in Turkey coming from the regions due to close connection between regional and domestic political processes.

Finally, the last major contribution of this research was discovery that political leaders in Turkey may seriously influence decisions on use of military power, thus, playing a great role in Turkish strategic culture. Analysis of cases when single political figures used their clout to push through desired decisions on foreign policy seems to confirm Snyder's notion on considerable impact that strong leaders acting within weak political institutions may have on strategic culture. Again, use of power is perceived as a political tool that can be used against rivals. Democratic mandate seems to give such claims a legitimate entourage, but weak institutions fail to limit single politicians in deploying troops when such move can result in destabilization on the national borders of Turkey and, by extension, at home as well.

References

- Açııcı, E. (2009). 1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Adamson, F. B. (2001). Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis. *Political Science Quarterly*, 116(2), 277-303.
- Akkaya, B. (2012). Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı. *Akademik Bakış Dergisi*, (28).
- Antonopoulos, P., et al. (2017). "Somalia: Turkey's pivot to Africa in the context of growing inter-imperialist rivalries." *Journal of Comparative Politics* 10(2).
- Asmussen, J. (2008). *Cyprus at war: diplomacy and conflict during the 1974 crisis* (Vol. 38). IB Tauris.
- Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: Historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186.
- Barkey, H. J. (2000). Hemmed in by circumstances: Turkey and Iraq since the Gulf war. *Middle East Policy*, 7(4), 110.
- Birand, M. A. (1985). *30 hot days*. K. Rustem & Brother.
- Brown, C. S. (2007). Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003. *Turkish Studies*, 8(1), 85-119.
- Brown, C. S. (2008). The one coalition they craved to join: Turkey in the Korean War. *Review of International Studies*, 34(1), 89-108.
- Campbell, D. (1992). *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. U of Minnesota Press.
- Çalış, Ş. (2000). Turkey's traditional Middle East Policy And Özalist Diplomacy: Gulf Crisis Revisited. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 1(4), 101-118.
- Cohen, E. A. (2017). *Strategy*. Encyclopædia Britannica: Encyclopædia Britannica, inc.
- Erol, M. S., & Ozan, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Gazi Akademik Bakış*, 4(8).
- Erpul, O. (2012). The impact of democratization on foreign policy the rise and fall of the Turkish-Israeli alliance (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Ferris, K., & Stein, J. (2008). *The real world: An introduction to sociology*. WW Norton.
- Feroz, A. (2002). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Haberman, C. (1991). War in the Gulf: Turkey's Role in Air Assault Sets Off Fear of Retaliation. *The New York Times*.
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf crisis. *International Affairs*, 68(4), 679-692.
- Harunoglu, N. C. (2016). "Turkey's Intensifying Partnership with Qatar and Its Implications for Turkish-American Relations." *Middle East Review of International Affairs* (Online) 20(3): 1.

- İba, Ş. (1998). *Ordu devlet siyaset. Çiviyazıları*.
- Işıkşal, H. and O. Göksel (2017). *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*, Springer.
- Johnston, A. I. (1995). Thinking about strategic culture. *International security*, 19(4), 32-64.
- Jones, D. R. (1990). Soviet strategic culture. In *Strategic Power: USA/USSR*. Palgrave Macmillan Uk, 35-49.
- Kalkan, M. (2007). *The relations of the United States and Turkey during the Menderes Administration and Coup D'etat* (Doctoral dissertation).
- Karaosmanoğlu, A. L. (2000). The evolution of the national security culture and the military in Turkey. *Journal of International Affairs*, 199-216.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Transformation of Turkey's civil-military relations culture and international environment. *Turkish Studies*, 12(2), 253-264.
- Klein, B. S. (1988). Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics. *Review of International Studies*, 14(2), 133-148.
- Korean War. *Middle Eastern Studies*, 36(1), 92-102.
- Kuniholm, B. R. (1991). Turkey and the West. *Foreign Affairs*, 70(2), 39-40.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). " Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01).
- Laçiner, S. (2009). Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalizm. *USAK Yearbook of International Politics and Law*, 2, 153-205.
- Lantis, J. S. (2002). Strategic culture and national security policy. *International Studies Review*, 4(3), 87-113.
- Lippe, J. M. V. (2000). Forgotten brigade of the forgotten war: Turkey's participation in the Korean War. *Middle Eastern Studies*, 36(1), 92-102.
- Lord, C. (1985). American strategic culture. *Comparative Strategy*, 5(3), 269-293.
- Luckham, R. (1984). Armament culture. *Alternatives*, 10(1), 1-44.
- Makovsky, A., & Sayarı, S. (2000). Turkey's new world: changing dynamics in Turkish foreign policy. *Washington Institute for Near East Policy*.
- Mufti, M. (2009). *Daring and caution in Turkish strategic culture: Republic at sea*. Springer.
- Okutan, C., & Ereker, F. (2005). Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde "Rejim" Unsuru.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası: Kurtulus Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar. *Istanbul: İletişim*.
- Oran, B. (2002). Türk Dış Politikası, CI (1919-1980). *İletişim Yayınları, İstanbul*.
- Phillips, C. (2017). "Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria." *Middle East Policy*, 24(1): 36-47.
- Renda, K. K. (2011, June). Learning New Roles and Changing Beliefs: Turkish Strategic Culture in Transition." In Paper for CES 18th International Conference of Europeanists.
- Sander, O. (1979). Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964. *Ankara: Ankara ÜY*, 27-28.
- Snyder, J. L. (1977). *The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations* (Vol. 2154, No. AF). RAND CORP SANTA MONICA CALIF.
- Swidler, A. (1986). *Culture in action: Symbols and strategies*. *American sociological review*, 273-286.
- Taşpınar, Ö. (2012). Turkey's strategic vision and Syria. *The Washington Quarterly*, 35(3), 127-140.
- Ulgul, M. (2010). Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960).
- Ulman, H., & Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 1-24.
- Uzgel, İ. (1998). Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği. *SBF Dergisi*, 53(1), 307-326.

- Yılmaz, E., & Bilgin, P. (2006). Constructing Turkey's "Western" Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft. *International Journal*, 61(1), 39-59.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: a modern history*. IB Tauris.
- Артамонова, К. (2011). Позиция США и СССР в отношении кипрской проблемы (1960-1974 гг.).
-

ENGLISH LITERATURE

The Trauma of Time in Shakespeare's *The Winter's Tale* and Winterson's *The Gap of Time*

Shakespeare'in *The Winter's Tale* ve Winterson'in *The Gap of Time* Eserlerinde Zamanın Travması

Evrım DOĞAN ADANUR*

Abstract

William Shakespeare's *The Winter's Tale* and its rewriting in the novel form by Jeanette Winterson both handle the concept of time traumatically. In the play, the traumatic events culminating into tragedy is linked to the second part of the play, after an interval of 16 years, with the help of the emblematic character "Time" that winds the play towards a seemingly happy ending. In the novel, on the other hand, the narrator takes up the role of Time and changes the setting in time and space. The change in temporality not only disrupts the flow of time signifying trauma, but also leads way to an otherwise impossible reconciliation entailing the trauma of forced compromise without a proper denouement. Trauma is attempted to be treated in Shakespeare's *The Winter's Tale* through miracle and forgiveness and in Winterson's novel through forgiveness and in the belief that the next generation will not make the same mistakes as the old one. This paper evaluates the trauma of the gap of time in these two works through Cathy Caruth's theory on the effects of forgetting the past trauma and Thomas de Quincey's concept of being carried to the normal flow of time in Shakespearean dramatic action.

Keywords: *The Winter's Tale*, *The Gap of Time*, Time, Trauma

Öz

William Shakespeare'in *The Winter's Tale* oyunu ve bu oyunun roman türünde yeniden yazımı olan Jeannette Winterson'ın *The Gap of Time*'i zaman kavramını travmatik olarak işlemektedirler. Shakespeare 'in oyununda, trajediye yol açan travmatik olaylar 16 yıllık bir aradan sonra "Zaman" karakterinin yardımıyla görünüşte mutlu bir sona doğru yöneltilir. Winterson'ın romanında ise anlatıcı Zaman karakterinin rolünü üstlenerek yer ve zaman değiştirir. Bu zaman değişikliği hem travmanın sonucu zamanın akışını bozarken hem de aslında başka türlü mümkün olmayacak bir uzlaşmayı olanaklı kılarak tam bir çözümleme olmadan, zoraki bir uzlaşmanın getirdiği travmaya sebep olmaktadır. Travma Shakespeare'in *The Winter's Tale* oyununda mucize ve affetme yoluyla, Winterson'ın romanında ise affetme ve yeni kuşağın eski neslin hatalarını tekrar etmeyeceğine olan inanç ile geçirilmeye çalışılır. Bu makalede, bu iki eserdeki zaman boşluğunun travması Cathy Caruth'un travmatik olanı geçiştirmenin etkisi teorisi ve Thomas de Quincey'nin Shakespeare'in dramatik eyleminde normal zaman akışına taşınma kavramı doğrultusunda incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *The Winter's Tale*, *The Gap of Time*, Zaman, Travma

Introduction

Jeanette Winterson's *The Gap of Time* is a rewriting of William Shakespeare's *The Winter's Tale*, a novel written on the occasion of the 400th anniversary of the bard's death. Both works, as their titles suggest, have a preoccupation with time and are attempts to recover and recover from what is lost in time by employing different approaches. The play carries many elements that are found in Winterson's own work: tragedy, comedy, irony, lost or adopted child, a nonlinear handling of time, a fairy tale quality of redemption and forgiveness, and moreover, a pervasive feeling of loss, of what Winterson calls "the missingness of the missing" (2016, p. 128) that entails trauma. *The Winter's Tale* thus turns into "Winterson's Tale" in its retelling.

The Winter's Tale is a play that Shakespeare wrote relatively late in his career and it shares many elements with his three other plays that he produced between 1607 and 1611: *Pericles* (1607-8/1608), *Cymbeline* (1609-10/1623), *The Winter's Tale* (1611/1623) and *The Tempest* (1611/1623), which are categorized as "Shakespeare's romances" or "late plays" that bear some common themes with regard to their interest in parent-child relationships, an

* Dr., evrimdo@yahoo.com.

involvement in loss and finding, destruction and renewal, along with journeys and separation, tears and reconciliation.

Shakespeare's *The Winter's Tale* (2010), starts with harmony in which King Leontes of Sicilia hosts his childhood friend King Polixenes of Bohemia. Leontes, believing that his loving wife Hermoine is having an affair with his friend, falls into a jealous rage and has the pregnant Hermoine publicly tried for adultery. Polixenes escapes back to his own country ending the former expectation in their childhood that the two kings would always be together as "boys eternal", starting a time of "still winter / In storm perpetual" and "shame perpetual" (Shakespeare, 2010, pp. 154, 234-35, 229) as a result of Leontes's actions. After the report that Hermoine died in prison after giving birth to a daughter whom Leontes believes to be illegitimate, he orders Antigonus to leave the new-born baby in nature to die, despite the protests of his nobles, especially Paulina. As Antigonus abandons the baby girl whom he names "Perdita" (meaning "little lost one" (Winterson, 2016, 105) on the Bohemian coast with gold and tokens regarding her identity, he famously exits pursued by a bear. Meanwhile, Leontes and Hermoine's son, Mamillius, the only heir to the throne, dies in agony for what happened to his mother just as the Oracle at Delphi reports Apollo's message that "Hermoine is chaste, Polixenes blameless, Camillo a true subject, Leontes a jealous tyrant, his innocent babe truly begotten, and the king shall live without an heir if that which is lost be not found" (Shakespeare, 2010, p. 229).

Leontes admits his injustice in remorse and regards this catastrophic event as Apollo's revenge and is now seems to be cured of his "diseased opinion" (Shakespeare, 2010, p. 174) that caused all calamity. The first part of the play, thus, ends with a catastrophic feeling with a single hope that "which is lost," that is Perdita, would be found to end the curse perpetrated by her father so as to end this "still winter" so that "things dying" will be replaced by "things new-born" (Shakespeare, 2010, pp. 242-43).

Shakespeare inserts a sixteen-year-gap fast-forwarded by introducing the allegorical Time as Chorus on stage with the appearance of an old man with wings and an hourglass to be turned as we watch the sands of time flow through. Time seems to have both temporal and spatial dominance, telling us about his powers of destruction and creation for which some are pleased, some are not:

I, that please some, try all, both joy and terror
 Of good and bad, that makes and unfolds error,
 Now take upon me, in the name of Time,
 To use my wings. Impute it not a crime
 To me or my swift passage, that I slide
 O'er sixteen years and leave the growth untried
 Of that wide gap, since it is in my power
 To o'erthrow law and in one self-born hour
 To plant and o'erwhelm custom. (2010, p. 244-45)

Time has a power to overthrow the law of nature and custom and close the gap of the "still winter" as a result of the tragic consequences of the first three acts. Only after Time's intervention does the setting gain a pastoral quality reminiscent of the Forest of Arden in Shakespeare's earlier romantic comedy *As You Like It*. As David Bevington suggests, what is different in this change in setting from the court to the countryside is the fact that

we sense in the late romances and especially in *The Winter's Tale* a new preoccupation with humanity's tragic folly. The vision of human depravity is world-weary and pessimistic, as though infected by the gloomy spirit of the great tragedies. And because humanity is so bent on destroying itself, the restoration is at once more urgently needed and more miraculous than in the "festive" world of early comedy.

Renewal is mythically associated with the seasonal cycle from winter to summer. (Bevington, 2009, p. 802)

This summer, miraculously made possible by the intervention of Time, is not that free of the old tragic consequences. Perdita, found, saved, and reared by a kind Shepherd in Bohemia, is the romantic interest of Florizel, Polixenes's son. Polixenes is strongly against this match and rejects such a possible union between the heir to the throne of Bohemia and a simple shepherdess. Polixenes threatens Perdita with death and his rage is identical to his childhood friend's undiscerning behaviour, which is the cause of all sorrow and calamity in the first part of the play. The young lovers rely on the help of Autolycus, a pickpocket and Camillo, Leontes's former courtier, and they get on a ship with the Shepherd and his son, a Clown to go to Sicilia posing to be on a diplomatic mission. With the arrival of Polixenes and Camillo, things unfold and Perdita regains her identity, which rejoices Leontes and his court. Shakespeare introduces yet another miracle with the newly-made statue of Hermoine suddenly reviving. Shakespeare does not provide the audience with what happened to Hermoine in the sixteen-year-gap and rushes us to forgiveness and reconciliation now that "what is lost" seems to be "found" (Shakespeare, 2010, p. 229). In a classical comedy denouement, the complications are overcome and the lovers are united. But what about the trauma caused by this "tragic folly"? What about the "gap of time" and the sixteen years of grief? The trauma caused by the tragic folly has turned the eternal sunshine into a still winter, interrupting the normal flow of time, interrupting the life of the older generation.

Cathy Caruth, defines that "[i]n its most general definition trauma describes an overwhelming experience or sudden or catastrophic events in which the response to the event occurs on the often delayed, uncontrolled repetitive appearance of hallucinations and other intrusive phenomena" (1996, p. 11) that "returns to haunt the survivor later on" (1996 p. 4). Underlying the unique temporal quality and belatedness of trauma, Caruth finds such experience to be too intense to be expressed as a whole due to its pathology since it surpasses the individual's capacity to understand the experience fully. Therefore, it is registered belatedly with temporal latency or delay. Moreover, reading Freud, she claims that "the wound of the mind—the breach in the mind's experience of time, self, and the world—is not, like the wound of the body, a simple and healable event" but instead, it "is experienced too soon, too unexpectedly, to be fully known and is therefore not available to consciousness until it imposes itself again, repeatedly, in the nightmares and repetitive actions of the survivor" since trauma "is always the story of a wound that cries out, that addresses us in an attempt to tell us of a reality or truth that is not otherwise available" (Caruth, 1996, p.4). Caruth further asks, "Is the trauma the encounter with death, or the ongoing experience of having survived it?" and she suggests that "At the core of these stories" is "a kind of double telling, the oscillation between a *crisis of death* and the correlative *crisis of life*: between the story of the unbearable nature of an event and the story of the unbearable nature of its survival" (1996, p. 7).

Hermoine appearing as a lifeless statue is a metaphor for this double telling. The statue coming back to life represents both the crisis of death and the crisis of life. At the point of her resurrection, she has lived through sixteen years as a stone having been deprived of a life, husband, son, daughter. Her appearance does not represent the moment of the trauma but of the passing of time, as Hermoine appears sixteen years older which for Leontes is "so much wrinkled, nothing/ So aged as this seems" (Shakespeare, 2010, p. 339). "Nothing" is a reminiscent of the repetition of the word used in one of his jealous fits, when he was making up scenarios in his mind "Is whispering nothing?/ Is leaning cheek to cheek? Is meeting noses?/ [...] ...wishing clocks more swift?/Hours, minutes? Noon, midnight?/ [...] is this nothing?/Why then the world and all that's in't is nothing;/The covering sky is nothing;/ Bohemia nothing;/ My wife is nothing; nor having these nothings,/ If this be nothing"

(Shakespeare, 2010, p. 173-74). When everything is reduced to a state of “nothingness,” Leontes faces his trauma as it is laid out that the passage of time for the sake of “nothing” is the most precious loss (both in relation to Lear’s presumption that “Nothing will come out of nothing” and the destructive effects of wrongful “noting” in *Much Ado About Nothing*). Hermoine may have lived as a statue for all these years but aging shown through the wrinkles on her face represents the passing of time and her reemergence represents the trauma of time. Shakespeare avoids a proper confrontation as Leontes asks Paulina to guide them to another place “where [they] may leisurely/Each one demand and answer to his part/Performed in this wide gap of time since first/[They] were dissevered (Shakespeare, 2010, p. 347). Although the focus of the play is no longer the old couple but the new, the fact that Polixenes repeats Leontes’s mistake in terms of his rage in the new sense of time, leads way to the repetitive quality of trauma. Therefore, no matter how the past trauma is forgotten through forced compromise, calamity caused by male jealousy and the intervention of the old generation in the lives of the young will be repeated over and over again.

The statue is an important symbol to underline the trauma of time. As James E. Young (1993, n.p.) asserts memorials are “contingent on the time and place in which they were created.” Statues are erected for memory often commemorating traumatic events. They are embodiments of things that must not be forgotten and are attempts to unite the past and the present either celebrating or reminding a traumatic event. They are sites of memory reaching out to the future in an attempt to link it with an often-traumatic past, either as warnings or reconciliation. Hermoine’s statue is thus a reminder of the traumatic past, but her resurrection does not fully heal the sixteen years of grief caused by “nothing” in stillness of time, opening a wide “gap” in time. Hermoine, in this case, becomes both a means to remember the past as a statue and an agent of time in her resurrection.

Jeanette Winterson, while rewriting Shakespeare’s *The Winter’s Tale*, focuses on the traumatic aspects of time and loss in her “cover story,” conveying that she sees all history as a “vast Lost-Property Department” (2016, p.127). Although, as it is stated in the novel that even “the body remakes itself every seven years,” “memory” continues to be “a painful dispute with the past” (Shakespeare, 2016, p. 11). Following the main storyline, Winterson “updates” the characters. Leontes is Leo, a London hedge-fund manager who believes that her French singer wife MiMi (for Hermoine) is having an affair with and impregnated by his childhood friend and one time lover Xenon (for Polixenes) and sends his new-born baby to New Bohemia (very much a place like New Orleans), with Tony Gonzales (for Antigonus) despite the protestations of Pauline who works for Leo and is Paulina’s counterpart as the only character with common sense. Tony manages to put the baby in a BabyHatch, erected in front of the hospitals for families to dump their babies, before he is murdered by street thugs for the money and jewelry he carries for Perdita. The baby is found by Shep, a black jazz pianist, and Clo, his unassuming son, to be reared as a part of their family. Meanwhile, MiMi and Leo’s only son dies at the airport as a result of his father’s neglect as he was trying to take him away from MiMi.

After an eighteen-year-gap, we see that Perdita has become a singer like her mother performing with three other foundlings HollyPollyMolly in a group aptly named the Separations (regarding social psychologist Stanley Milgram’s theory of six degrees of separation). She falls in love with Xenon’s son Zel (for Florizel), an auto repairman with a philosophy degree, who works wonders with DeLoreans. Zel, is the only heir to his now alcoholic father’s computer gaming industry which is fueled by a game based on the fallen angels in which “Time” is a player: “Time can stand still, move faster, slow down. But you are playing against Time too. That’s what it’s called – ‘The Gap of Time’” (Winterson, 2016, p. 39). MiMi’s music career, as it is stated in her Wikipedia page, is “inspired by the French poet Gerard de Nerval – who dreamed that an angel fell from heaven and was trapped in a narrow courtyard” (Winterson,

2016, p. 42) that “[i]f the angel tried to escape by opening his wings, then the buildings would collapse. But if the angel didn’t open his wings, he would die” (Winterson, 2016, p. 63). The immediate cause of trauma is heightened in the novel. Instead of the public trial Hermoine goes through, Leo rapes the heavily pregnant MiMi brutally. MiMi’s trauma then is both physical and psychological, both bodily and spiritual.

MiMi retreats to a phantom existence after the trauma caused by her husband. Her existence is reduced to a static character in Xeno’s computer game as she lies “like a tomb knight in a chapel. White and made of stone. [...] She was Sleeping Beauty who wouldn’t wake up. There was no kiss. [...] She was always here but she could be elsewhere. Walking like a statue through a statue garden. Alive and not alive. Sleeping and not sleeping. She is by the river sometimes. They say it’s her” (Winterson, 2016, p. 217). In real life she is a ghost in tabloid magazines without proof that it is her in the sightings “in dark glasses and a scruffy coat” (Winterson, 2016, p. 227).

Winterson does not provide MiMi with a miraculous resurrection that would revoke the idea of forgiveness as Hermoine’s symbolic coming back to life on stage entails in *The Winter’s Tale*. Despite the wrinkles proving the passage of time, MiMi is regenerated from her phantom existence as Perdita is found: In the concert that brings all the characters together, a woman appears “standing like a statue in the light. She’s wearing a simple black dress and red lipstick, her heavy hair cut short” which was how she looked like before and “She does not move. Then she does” ending her silence saying “this song is for my daughter. It’s called ‘Perdita’” (Winterson, 2016, p. 284).

Winterson does not focus on how MiMi spent her life during the gap of time despite the physical elements of aging. This is related to the very experience of trauma for Caruth since “[u]nlike the body, [...] the barrier of consciousness is a barrier of sensation and knowledge that protects the organism by placing stimulation within an ordered experience of time.” Moreover, the cause of trauma “is a shock that appears to work very much like a bodily threat but is in fact a break in the mind’s experience of time” that is experienced “by the mind one moment too late” and therefore it is “not the direct experience of the threat, but precisely the missing of this experience, the fact that, not being experienced in time, it has not been fully known” (1996, p. 61-62).

Different from the play, Leo does not accept his mistake and show remorse and continues to be the same man he was that disturbed so many lives:

He didn’t think about MiMi because he couldn’t think about her. She was radioactive. She had to be sealed.

The memory of her had to be encased in waterproof concrete. He didn’t deny what he had done or the consequences of what he had done. To think about that was to think about himself. His stupidity. His jealousy. His crime. He knew how to think about himself.

But her? It was the thought of her that threatened him. He could not allow her inside his head. (Winterson, 2016, p. 227).

Although in the play, it is implied that Hermoine and Leontes’s marriage will continue, there is no hint of such reconciliation between MiMi and Leo despite the apparent forgiveness to which they all comply.

The past in its essence is deemed as tragic and traumatic in *The Gap of Time*. Forgiveness can offer reconciliation but does not bring back the time, which entails loss. Time, “can stand still, move faster, slow down,” but rewinding it is impossible. Since “the past cannot unhappen” (Winterson, 2016, p. 209), going back in time is only possible through remembering or in the case of trauma, through forgetting, which brings about the surfacing of trauma. A

recurring motif in the novel is the 1978 *Superman* film in which Superman reverses time to save Lois Lane. “But you can’t reverse time, can you?” asks Winterson in an effort to turn all love “into speed and light—forcing time to defeat itself” (2016, p. 89) and states, quoting William Faulkner, “The past is not dead. It’s not even past” (Winterson, 2016, p. 166).

Can what caused trauma be forgiven and forgotten? For Caruth, “The historical power of trauma is not just that the experience is repeated after its forgetting, but that it is only in and through its inherent forgetting that it is first experienced after all” (1996, p. 17). Winterson, therefore, by the retelling of *The Winter’s Tale*, gives us a chance to remember the trauma of time. Although Shakespeare resides in a fantastical solution and the power of forgiveness, Winterson communicates her belief in the next generation, for the trauma can perhaps be healed through love and by not repeating the same mistakes. Still, by stating that “everything is imprinted forever with what it once was” (Winterson, 2016, p. 215), Winterson underlines the importance of the power of the past even when it feels like it’s forgotten:

And the story fell out stone by stone, shining and held, the way time is held in a diamond, the way the light is held in each stone. And stones speak, and what was silent opens its mouth to tell a story and the story is set in stone to break the stone. What happened happened.

But.

The past is a grenade that explodes when thrown. (Winterson, 2016, p. 260).

And how can Leontes/Leo be forgiven? As Thomas de Quincey remarks in his seminal piece on *Macbeth*, the wronged, the murdered “would little suit the purposes of the poet.” Therefore, the writer “must throw the interest on the murderer. Our sympathy must be with *him*.” In the murderer that “a poet will condescend to, there must be raging some great storm of passion [...] which will create a hell within him; and into this hell we are to look” (1823, pp. 558-61). It is with this kind of interest that both authors shift their attention more on Leontes/Leo instead of Hermoine/MiMi. In Leontes we see such a grief and remorse that compensates with tragic passion. However, tragedy does not make a change in the pervasive character of Leo, other than a physical one. He does not regret and comes to terms with his mistake of objectifying people around him, since he, after all, “hadn’t invented capitalism” (Winterson, 2016, p. 21). Leo continues to be the man he was until the last part in the novel whose transformation from an egotistical man to a benevolent one is hinted by his help to the local community when there are “No excuses. No reasons. No forgiveness. No hope” (Winterson, 2016, p. 230) anymore for him. His inclination to tear down a theatre building to open space for “purposeful contemporary living” buildings for the rich takes a different turn after his reuniting with his family and friends. As things unveil, that the girl applying for a position at Sicily, Leo’s company is Perdita, even Pauline cannot decide whether Leo would “smash the moment into pieces or let it open into time” (Winterson 2016, p. 262) as Leo, who made the time stop still, now wants “everything to happen at once” (Winterson, 2016, p. 263).

De Quincey further states that “[i]n order that a new world may step in, this world must for a time disappear” so the murder “must be insulated—cut off by an immeasurable gulph from the ordinary tide and succession of human affairs [...] that the world of ordinary life is suddenly arrested—laid asleep—tranced,” “[u]ntil there is a knock at the gate to wake us up” (1823, p. 559). The atrocities of Leontes/Leo have cut us off from time. When Perdita is found, she wakes us up, carries our consciousness back into the normal flow of time.

Caruth dwells on this nature of trauma in her explanation of Freud’s burning child, whose father dreams of his burned to death child “pleading for him to see the fire” and “it is by this plea” that “commands us to awaken” (Caruth, 1996, p. 9). Perdita, in both works, is the burning child, whose father “has once again seen too late to prevent the burning” (Caruth, 1996, p. 100) imprisoning the father in a loop of time as she needs to be lost in order to be found.

However, Perdita is also the “waking child” in response to de Quincey’s reading of *Macbeth*, which represents survival or return to life. Since after the horrible deed is done, “time is annihilated” until the knocking is heard that “makes us profoundly sensible of the awful parenthesis that suspended [it]” (1823, p. 60).

Instead of one, Winterson adds two intervals to signify the spatial and temporal change where she also comments on the two main themes of the novel: Time and Loss and the “so many stories of lost and found.” And it is with this understanding Winterson suggests that

The Winter's Tale is a play where the past depends on the future just as much as the future depends on the past. The past in *The Winter's Tale* is not history; it's tragedy. And tragedy can't happen without consciousness. It is the scale of the loss, the sense of it and its senselessness, that makes the jealousy and violence of the first act so painful. (2016, p. 286)

As a reference to the abrupt ending of the play, Winterson (2015, p. 284) offers a coda with three possible endings that can culminate in Revenge, Tragedy, Forgiveness. As MiMi emerges on the stage Leo starts crying “long tears of rain” as “That which is lost is found”. Winterson (2015, p. 288) accepts that “the past mortgages the future,” but also suggests that “the past can be redeemed” since for her, “[w]e were not trapped after all. Time can be redeemed.” However though, the trauma of lost time cannot be simply healed by forgiveness.

As Winterson explains “The late plays of Shakespeare depend on forgiveness” and asks “But what is it that’s forgiven?” Like Shakespeare, Winterson finds the reconciliatory power in Perdita and in the next generation to come depending on the assumption that the Young will not make the same mistakes as the Old. This is the reason why Winterson (2015, p. 289) gives the last word to Perdita. She is aware of the past and the future whose pains she will overcome by love:

Maybe then I will remember that although history repeats itself and we always fall, and I am a carrier of history whose brief excursion into time leaves no mark, I have known something worth knowing, wild and unlikely and against every rote.

Like a pocket of air in an upturned boat.

Love, the size of it. The scare of it. Unimaginable. Vast. Your love for me. My love for you. Our love for one another. Real. Yes. Though I find my way by flashlight in the dark, I am witness and evidence of what I know: this love.

The atom and jot of my span.

In Shakespeare’s *The Winter's Tale* and Winterson’s *The Gap of Time*, trauma has fractured the sense of time where past, represented by the old generation, is not sequential and the present, represented by the younger generation, is manifold interrupting the fluidity of time. In both works, Perdita is the key to make the sins of the past forgiven, who becomes, from Freud’s the burning child that torments the father to awaken, to de Quincey’s knock at the gate as the waking child, to take us back to the normal flow of time with the hope, in Winterson’s point of view, that the next generation will not make the same mistakes their parents did. As we watch the sands of time pass by, “what’s past is prologue” for Shakespeare and Winterson. In both works, while love and forgiveness can be redeeming, however, the trauma of the loss of time, of the missingness of the missing, is pervasive which is what Tennessee Williams should have meant (1999, p. 105) by suggesting that “the monosyllable of the clock is loss, loss, loss, unless you devote your heart to its opposition.”

References

- Bevington, D. (2009). The Winter's Tale. In *The necessary Shakespeare*. Third Edition. David Bevington (Ed). New York: Pearson Longman, 802-804.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- De Quincey, T. (1823). On the knocking at the Gate in *Macbeth*. In *The Museum of Foreign Literature*. Philadelphia: E. Littell.
- Shakespeare, W. (2010). *The Winter's Tale*. John Pitcher (Ed). London: Bloomsbury.
- Williams, T. (1999). "The Catastrophe of success." *The Glass Menagerie*. New York: New Directions Books.
- Winterson, J. (2016). *The Gap of Time: The Winter's Tale Retold*. London: Vintage.
- Young, J. E. (1993). *Texture of memory*. New Haven, CT: Yale University Press.
-

The Trauma of Betrayal in *The Good Soldier*

The Good Soldier'da Aldatılma Travması

Merve SARIKAYA ŞEN*

Abstract

Analysing literary texts by using trauma theory provides remarkable insight into how a character goes through different stages of trauma from acting out towards healing. This paper proposes a reading of Ford Madox Ford's *The Good Soldier* (1915) as a trauma narrative with its different aspects of a traumatically affected character, John Dowell. The paper first looks at how the confused narrator John Dowell acts out his trauma of betrayal in the forms of repression, amnesia, deferred action, and affective numbing. It then focuses on how he tries to deal with his traumatic memories of adultery by transforming them into a comprehensive narrative but fails to do so. This paper suggests that although trauma theory has its roots in psychoanalysis, it provides the possibility of reading literary texts such as *The Good Soldier* from a different perspective. In the novel, John Dowell is a telling example of a traumatically affected character incessantly performing his traumatic memories.

Keywords: Ford, *The Good Soldier*, trauma, betrayal, repression, amnesia, *nachträglichkeit*, affective numbing, working through trauma.

Öz

Travma teorisini kullanarak edebi metinleri incelemek, bir roman karakterinin travmanın ortaya koyulmasından iyileşmesine kadar olan farklı süreçlerinden geçişini anlama olanağı sağlar. Bu çalışma Ford Madox Ford'un *The Good Soldier* (1915) adlı romanında John Dowell'i travmatize olmuş bir karakter olarak ele alarak, romanın bir travma anlatısı olduğunu öne sunar. Bu doğrultuda, kafası karışmış olan John Dowell'in aldatılma travmasını bastırma, amnezi, gecikmiş etki ve afektif hissizleşme gibi travma belirtileriyle sergileyişini inceler. Sonrasında ise Dowell'in travmatik aldatılma anılarını detaylı bir anlatıya çevirerek onlarla başetmeye çalışmasına fakat travmasına hapsoluşuna odaklanır. Böylece, bu çalışma travma teorisinin psikoloji alanında ortaya çıkmasına rağmen, *The Good Soldier* gibi edebi metinleri farklı bir açıdan değerlendirme imkanı sunduğunu önerir. Buna bağlı olarak da John Dowell travmatik anılarıyla boğuşan bir karakter örneği olarak karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Ford, *The Good Soldier*, travma, aldatma, bastırma, amnezi, gecikmiş etki, afektif hissizleşme, travmayla başetme.

Patricia Moran argues that modernist narrative with an “emphasis on interiority, memory, psychological verisimilitude, and personal isolation, and its development of fragmented, non-linear plots, provides an ideal medium for the transcription of traumatic experience” (2007, p.3). In this context, as a modernist narrative, Ford Madox Ford's *The Good Soldier* (1915) with its non-chronological plot and emphasis on the psychological entanglements of the narrating protagonist John Dowell traumatised by his wife Florence's suicide and her adulterous personality deserves great attention. The novel has been analysed from various perspectives. Rebecca West, for example, finds *The Good Soldier* witty with “all sorts of acute discoveries about human nature” and with “a force of passion which so sustains the story in its flight that never once does it appear as the work of a man's invention” (1915/1997, p.45), while Theodore Dreiser contends that it is a tragic story in “the best sense that the Greeks knew tragedy” but fails to achieve a high result because its characters cannot “stand forth unmistakable in their moods and characteristics” (1915/1997, p.50). Traditional criticism focused on “the novel's unique importance as an anatomy of the world of English society just before the first world war” (Bort, 1967, p.195), while more recent criticism has delved into “the historical processes we define as postmodern [that] erupt through precisely the long list of things that Dowell claims to know nothing about yet is haunted by” (Robertson, 1993, p.173). From a different yet related perspective, Hakan Yılmaz analyses the novel in light of the phenomenological conceptualisation of the self and argues that “Dowell's self-conception and identity which he desperately needs to maintain for self-justification are fundamentally marked by the intersubjective relations he forges with others in the course of the novel” (2017, p.162). Although these views cast significant light on the novel, they do not

* Dr. Öğr. Üy. Başkent Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, sarikaya@baskent.edu.tr.

provide much information about John Dowell's traumatic experiences which bring about confusions and psychological problems. The aim of this paper is to explore how the baffled narrator John Dowell goes through different symptoms of trauma and tries to transform his traumatic experiences into a comprehensive narrative but fails to do so.

Divided into four parts, *The Good Soldier* presents the story of the disintegrating relations between John and Florence Dowell, an American couple, and Edward and Leonora Ashburnham, a British gentry's couple, and the mental breakdown of Leonora's ward, Nancy Rufford. The couples meet at Nauheim spas and become friends. During their nine year friendship, Florence and Edward have an affair unbeknownst to John. Leonora is aware of their affair and tries to inform John about it but he is too naïve to understand what she says when he hears it for the first time. The novel gradually progresses towards a certain disaster of the couples' friendship. For most of the nine years, Dowell thinks they have a decent and respectable life. He believes that Florence is suffering from a real heart ailment which poses a limit to their sexual contact, restricts her travel, and forces her to stay in her room alone. Yet, he soon realizes that there is no problem with his wife's heart but she has been lying to him. When he learns the fact that she has an extra-marital affair first with Jimmy, a young man of the lower class, and later with Edward, he is utterly shocked. As this description suggests, Florence is an adulterous person. Besides, we learn about her jealousy on the night she sees Edward alone in the park with Nancy. On the same night, she sees that John is informed by an Englishman called Mr. Bagshawe about her affair with Jimmy. Seeing Edward alone with Nancy and Mr. Bagshawe talking to John drags Florence to commit suicide. In line with this, John is traumatised not only by his wife's adulterous personality but also her suicide.

Using trauma theory in understanding John Dowell's predicament provides invaluable insight into *The Good Soldier*. Roger Luckhurst explains that the word trauma "derives from the Greek word meaning wound" (2). There is a resurgence of interest in trauma studies in the last thirty years but the origins of the word go back to the studies of Sigmund Freud and Josef Breuer. According to Freud and Breuer, what mainly qualifies trauma is its repression. In one of their most cited essays, "On the Psychological Mechanism of Hysterical Phenomena", they underline the fact that traumatic neurosis is based on psychological factors:

the operative cause of the illness is not the trifling physical injury but the affect of fright—the psychical trauma. In an analogous manner, our investigations reveal, for many, if not for most, hysterical symptoms, precipitating causes which can only be described as psychical traumas. Any experience which calls up distressing affects—such as those of fright, anxiety, shame or physical pain—may operate as a trauma of this kind. (1893/2001, pp. 5-6)

They go on to argue that such distressing affects are "absent from the patients' memory when they are in a normal psychic state" (1893/2001, p.7) because they are repressed in the unconscious. Similarly, Cathy Caruth states that because of "the inability fully to witness the event as it occurs, or the ability to witness the *event* fully only at the cost of witnessing oneself" (1995, p.7, emphasis in the original), traumatic symptoms are repressed by the subject.

Such repressed symptoms tend to be followed by an amnesia for the traumatic past, as conceptualised by Jean-Martin Charcot (1991/2014, p.376). Drawing on his arguments, Caruth reintroduces amnesia for the traumatic past and argues that the images of traumatic experiences are "largely inaccessible to conscious recall and control" and "the vivid and precise return of the event appears ... to be accompanied by an *amnesia* for the past" (1995, pp.151-152, emphasis in the original). What she suggests is that it may be difficult for the traumatized subject to recall the traumatic event in precise details because it is incomprehensible for consciousness.

In line with this, trauma is mainly associated with the revival of repressed memories, which Freud describes as *Nachträglichkeit* or the reactivation of deferred traumatic events. He argues that “a memory is repressed which has only become a trauma by *deferred action*” (1895/1950) p.356, emphasis in the original). Drawing on his arguments, Ruth Leys notes that what constitutes trauma is the dialectic between two events; the traumatising event is reactivated by a second traumatic event, as a result of which the past traumatic event is available in an incomplete or fragmented form (2000, p.20). From a related perspective, Susana Onega and Jean-Michel Ganteau argue that “it is only after this second event that the symptoms of the trauma are expressed in the form of nightmares or flashbacks” and the traumatic event is “experienced again with full force but perceived as incomprehensible and belonging in the present” (2011, p.11). Therefore, *Nachträglichkeit* results in “obliterating the distinction between past and present and disrupting the linear model of temporality” (Onega and Ganteau 2011, p.10) when considering traumatic memories.

In *Moses and Monotheism* (1939), Freud explains the temporal gap between the first and the second traumatic event as follows:

It may happen that someone gets away, apparently unharmed, from the spot where he has suffered a shocking accident, for instance a train collision. In the course of the following weeks, however, he develops a series of grave psychical and motor symptoms, which can be ascribed only to his shock or whatever else happened at the time of the accident. (1939, p.109).

Hence, we can say that the traumatised subject does not respond to the traumatic affect in the present but responds later. To put it differently, instead of recalling the traumatic event, the traumatised subject relives it in different forms in the following periods. In “Remembering, Repeating, and Working Through”, Freud argues that the traumatized subject

does not *remember* anything of what he has forgotten and repressed, but *acts* it out. He produces it not as a memory but as an action; he repeats it, without, of course, knowing that he is repeating it ... he cannot escape from this compulsion to repeat; and in the end we understand that this is his way of remembering. (1914/2001, p.150, emphasis in the original).

Therefore, it might be argued that the traumatised subject represses the essential part of the traumatic event but acts it out unconsciously in the form of actions.

There are various ways of acting out one’s traumatic past. As Caruth states, the traumatized subject acts out traumatic events through “repeated, intrusive hallucinations, dreams, thoughts, or behaviours stemming from the event, along with numbing that may have begun during or after the experience, and possibly also increased arousal to (and avoidance of) stimuli recalling the event” (1995, p.4). Accordingly, the traumatized subject is “possessed” by such traumatic memories (Caruth, 1995, p.4). Hence, traumatic experiences act like revenants for traumatised subjects; although they are repressed in the unconscious, they make their presence felt like a ghostly being.

Ford Madox Ford’s *The Good Soldier* is a telling example of the representation of traumatic experiences. What Ford does is to account for the predicament of John Dowell traumatised by betrayals and suicides. As narrated by Dowell, when they visit the ancient city of M——, in the first or second year of their friendship, he starts to see the intimacy between Edward and Florence. While talking about the place they are visiting, Florence lays one finger on Edward’s wrist, which evokes eerie feelings in Dowell: “I was aware of something treacherous, something frightful, something evil in the day ... it was as if my heart had missed a beat” (Ford, 1915/1990, p.53). Leonora, too, is aware of the relationship between Edward and Florence and tries to warn John of their betrayal in vain:

I can’t stand this ... Don’t you see what’s going on? ... Don’t you see that that’s the cause of the whole miserable affair; of the whole sorrow of the world? And of the eternal damnation of you and me and them (Ford, 1915/1990, p.54).

Dowell, however, cannot believe his ears and does not know how to react: “I don’t remember how she went on; I was too frightened; I was too amazed. I think I was thinking of running to fetch assistance — a doctor, perhaps, or Captain Ashburnham” (Ford, 1915/1990, pp.54-55). Rather than trying to grapple with this psychological burden, Dowell prefers to dissociate from the reality of betrayal, which seems to help him live happily in the long run:

If for nine years I have possessed a goodly apple that is rotten at the core and discover its rottenness only in nine years and six months less four days, isn’t it true to say that for nine years I possessed a goodly apple? (Ford, 1915/1990, p.11)

He believes that Edward, Leonora, and Florence “made [him] so happy that [he] doubt[s] if even paradise, that shall smooth out temporal wrongs, shall ever give [him] the like” (Ford, 1915/1990, p.81). Dowell’s traumatic experience of being deceived is absent from his memory for nine years during which he is in a normal psychic state (Freud and Breuer, 1893/2001, p.7). He represses the reality of adultery whereby he tolerates its incongruous effects. Dowell’s reaction is a telling example of Caruth’s formulation that, as a traumatised subject, he fails to witness the trauma of adultery as it happens and lives subconsciously as if it has never happened.

It is only when Dowell learns about Florence’s betrayal for the second time that his trauma is actualized, which can be formulated as *Nachträglichkeit* in Freudian terms. Dowell is aware of the fact that Florence has been deceiving him for a long time — he is even warned by Leonora — but prefers to remain ignorant. When an Englishman called Bagshawe uncovers the truth about Florence and Jimmy, however, his trauma of betrayal is reactivated after a period of latency. While talking with Bagshawe, Dowell sees Florence running in the street with a white face and rushing in at the swing doors. Florence escapes them because Bagshawe knows her affair with Jimmy, as we learn from Bagshawe himself: “The last time I saw that girl she was coming out of the bedroom of a young man called Jimmy at five o’clock in the morning. In my house at Ledbury. You saw her recognize me” (Ford, 1915/1990, pp.118-119). Baffled by what he hears, Dowell cannot even move for a while and “a long time afterwards [he] pulled [himself] out of the lounge and went up to Florence’s room” (Ford, 1915/1990, p.119). Dowell’s pulling himself out suggests that he finds it difficult to react to Florence’s betrayal of him. His numbness can be regarded as a reminiscent of a traumatised subject unable to react to a traumatic event.

Besides physical immobility, Dowell experiences traumatic retrograde amnesia after Florence’s suicide. When he enters her room, it turns out to be too late for her to be saved by her husband; she has already committed suicide with a little flask of nitrate of amyl which Dowell finds necessary for her to cure her heart disease and therefore does not grasp at first what she has done. In the following three or four days, Dowell, “in a state just simply cataleptic”, turns into a “walking dead” and only has “impressions” of her death which he pieces together afterwards (Ford, 1915/1990, p.129). It seems that he fails to grasp her suicide and only remembers seemingly unimportant details instead of her death: “[My] recollection of that night is only the sort of pinkish effulgence from the electric-lamps in the hotel lounge ... I pieced it together afterwards” (Ford, 1915/1990, pp.127-129). Onega argues that “the symptoms of trauma are manifested in total or partial amnesia, temporal disorientation, and the compulsion to repeat or ‘act out’ the traumatic event in the form of intrusive thoughts, hallucinatory images, or disturbing dreams” (2012, p.84). In *The Good Soldier*, Dowell develops partial amnesia of Florence’s death and only has a few impressions of that night. Her death is ungraspable for Dowell and, therefore, he cannot fully understand and recall what has happened to her.

Furthermore, Dowell undergoes affective numbing, which is also another symptom of trauma. Reconsidering the death of his wife, Dowell realizes that he felt like doing nothing about it:

And I thought nothing; absolutely nothing. I had no ideas; I had no strength. I felt no sorrow, no desire for action, no inclination to go upstairs and fall upon the body of my wife. I just saw the pink effulgence, the cane tables, the palms, the globular match-holders, the indented ash-trays. (Ford, 1915/1990, pp.128-129).

Dowell dissociates from the reality surrounding him and has neither feelings nor ideas about her death. The only thing he feels is numbness:

I am unwilling to attribute my feelings at that time to anything so concrete as a shock. It was a feeling so tranquil. It was as if an immensely heavy — an unbearably heavy knapsack, supported upon my shoulders by straps, had fallen off and left my shoulders themselves that the straps had cut into, numb and without sensation of life. (Ford, 1915/1990, p.142).

Dowell's numbness remains until Leonora tells him that "it was stupid of Florence to commit suicide" (Ford, 1915/1990, p.125) which "was the first knowledge [Dowell] had that Florence had committed suicide. It had never entered [his] mind" (Ford, 1915/1990, p.126). Furthermore, when he learns from Leonora that Florence had an affair with Edward, Dowell is paralysed:

I didn't say anything and I don't suppose I felt anything ... No, I remember no emotion of any sort, but just the clear feeling that one has from time to time when one hears that some Mrs So-and-So is *au mieux* with a certain gentleman. (Ford, 1915/1990, p.124).

Unable to assimilate his traumatic experiences of betrayal and suicide, Dowell develops traumatic retrograde amnesia:

When for the purpose of these writings I have tried to figure her [Florence] out, I have thought about her as I might do about a problem in algebra. But it has always been as a matter for study, not for remembrance. She just went completely out of existence, like yesterday's paper. ... It simply didn't interest me. Florence didn't matter. (Ford, 1915/1990, pp.141-142)

When asked how it feels to be a deceived husband, Dowell feels nothing: "It feels just nothing at all. It is not Hell, certainly it is not necessarily Heaven. So I suppose it is the intermediate stage. What do they call it? Limbo. No, I feel nothing at all about that" (Ford, 1915/1990, p.82). In keeping with Caruth's suggestions above, Dowell seems to undergo affective numbing that has begun during his realization of betrayal. He avoids stimuli that would remind him of the event and remains numb and possessed by the traumatic memories of betrayal. At the same time, however, he is aware of the fact that he needs to deal with his limbo state. He knows that he needs to solve things out:

Do you understand the feeling—the sort of feeling that you must get certain matters out of the way, smooth out certain fairly negligible complications before you can go to a place that has, during all your life, been a sort of dream city? (Ford, 1915/1990, p.143).

With the purpose of overcoming his traumatic affects, Dowell starts to write them down, which is a perfect example of dealing with one's traumatic memories.

The ways of dealing with traumatic experiences have long been a matter of discussion among psychoanalysts and psychiatrists. One of the first methods proposed by Freud and Breuer is articulation. They argue that the traumatised subject needs to transfer his/her repressed traumatic memories from his/her unconsciousness to consciousness through articulation, which "serves as a substitute for action; by its help, an affect can be 'abreacted' almost as effectively" (1893/2001, p.8). Therefore, narrating traumatic memories seems to be an alternative way of dealing with one's traumatic affects. Otherwise, they underline the fact that "any recollection of the [traumatic] event retains its affective to begin with" (1893/2001, p.8). The traumatised

subject can only recover when s/he manages to abreact symptoms of trauma by remembering when the traumatic event occurred and describing that event thoroughly. In line with this, Pierre Janet also makes a distinction between traumatic and narrative memory. According to him, traumatic memory is “a fixed idea of a happening” (1919/1976, p.663) whereas narrative memory is an “action of telling a story” (1919/1976, p.661) which helps the traumatised subject to confer meaning onto traumatic memories. It is only through narrative memory that the fragmented traumatic memories can become a part of the traumatised subject’s life.

In *The Good Soldier*, Dowell’s efforts to narrate his traumatic memories best represent dealing with one’s trauma through articulation. The novel is narrated by an unreliable narrator in the form of a first person narrator. Ansgar Nünning argues that “the real focus of the novel is not on the past events as such but on the narrator’s [Dowell’s] surmises about what has happened, on his ignorance and misapprehension” (2008, p.60). Likewise, Pericles Lewis states that “Ford tries to recreate Dowell’s ignorance of his wife’s adultery by representing events not in a casual sequence but as they occur to Dowell during the course of his reminiscences” (2007, p.159). As these descriptions suggest, both critics agree on the fact that the whole story is based on Dowell’s unreliable memory. Although valid, the criticism on the use of the unreliable narrator has yet to consider Dowell’s traumatic past which makes his narration unreliable.

What mainly triggers Dowell’s unreliable narrative style is his attempts to deal with and move beyond his traumatic past. Accordingly, he feels compelled to transform them into a comprehensive narrative, a situation which he finds similar to that of the victims of a national disaster:

You may well ask why I write. And yet my reasons are quite many. For it is not unusual in human beings who have witnessed the sack of a city or the falling to pieces of a people to desire to set down what they have witnessed for the benefit of unknown heirs or of generations infinitely remote; or, if you please, just to get the sight out of their heads. (Ford, 1915/1990, p.9).

Dowell’s desire to get his experiences out of his mind by putting them into words seems to resonate with that of traumatized subjects who try to cope with their traumatic experiences and/or memories. Onega argues that “the process of ‘working through’ of trauma requires the transformation of these fragmentary and painful ‘mnemonic residues’ into a temporally ordered and comprehensive narrative capable of conferring meaning onto the true nature of the events” (2012, p.84). Through narrative memory, then, the traumatic memory is transformed into a story, which helps the traumatized narrators or witnesses to deal with their traumatic affects. In line with this, Dowell narrates his traumatic memories to “a sympathetic soul” (Ford, 1915/1990, p.17). However, towards the end of the narration, he cannot solve anything in his mind. Instead, he is left with a chaotic state of mind: “I don’t know. I know nothing. I am very tired” (Ford, 1915/1990, p.282). Therefore, it might be argued that Dowell is possessed by his traumatic memories even though he tries to overcome them through articulation.

In conclusion, this paper strongly demonstrates that John Dowell is a character traumatically affected by the collapse of his marriage, the accompanying adultery, and his wife’s suicide. He remains confounded in the end; he comes to see that it is rather difficult to interpret what is going on around him. Before learning about the deception, the only thing that motivates him is not losing what the appearance of marriage brings him. He states that “Mind, I am not saying that this is not the most desirable type of life in the world; that it is not an almost unreasonably high standard” (Ford 1915/1990, p.44). However, his marriage no longer carries sacramental meanings for Dowell. Davida Pines states that “[i]n a traditional marriage plot, or courtship novel, marriage is the centre of a stable system of meaning” (2003, p.74), which is just the opposite in *The Good Soldier* because marriage does not have the connotations of stability but of confusions. Within the framework of trauma theory, John Dowell, unable to

transform his traumatic experiences and memories into a temporally well-ordered and comprehensive narrative, is trapped within his traumatic past.

References

- Bort, B. (1967). *The Good Soldier: Comedy or tragedy? Twentieth Century Literature*. 12:4, 194-202.
- Caruth, C. (1995). Introduction. In C. Caruth (Ed.), *Trauma: Explorations in memory* (pp.3-12). Baltimore: John Hopkins UP.
- Charcot, J-M. (2014). *Clinical lectures on diseases of the nervous system*. London and New York: Routledge. (Original work published 1991)
- Dreiser, T. (1997). The saddest story. In F. Macshane (Ed.), *Ford Madox Ford: The critical heritage* (pp.47-51). London: Routledge. (Original work published 1915)
- Ford, M-F. (1990). *The Good Soldier*. Oxford: Oxford UP. (Original work published 1915)
- Freud, S. (1939). *Moses and monotheism*. K. Jones (Trans.). London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- (2001). Remembering, repeating and working through. In J. Strachey, A. Freud, A. Strachey & A. Tyson (Eds. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (1911-1913)* (Vol.12) (pp.145-156). London: Vintage. (Original work published 1914)
- (1950). Project for a scientific psychology. In James Strachey (Eds. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 1). (pp.281-391). London: Hogarth Press. (Original work published 1895)
- Freud, S., & Breuer, J. (2001). On the psychical mechanism of hysterical phenomena: Preliminary communication. In J. Strachey, A. Freud, A. Strachey & A. Tyson (Eds. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (1893-1895)* (Vol.2). (pp.3-17). London: Vintage. (Original work published 1893)
- Janet, P. (1976). *Psychological healing: A historical and clinical study*. E. Paul and C. Paul (Trans.). New York: Arno. (Original work published 1919)
- Lewis, P. (2007). *The Cambridge introduction to modernism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Luckhurst, R. (2008). *The trauma question*. New York: Routledge.
- Moran, P. (2007). *Virginia Woolf, Jean Rhys, and the aesthetics of trauma*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nünning, A. (2008). Reconceptualising the theory, history, and generic scope of unreliable narration: Towards a synthesis of cognitive and rhetorical approaches. In E. D'hoker and G. Martens (Eds.), *Narrative unreliability in the twentieth-century first-person novel* (pp.29-76). Berlin: Walter de Gruyter.
- Onega, S. (2012). Affective knowledge, self-awareness and the function of myth in the representation and transmission of trauma: The case of Eva Figs' *Konek Landing*. *Journal of Literary Theory* 6.1, 83-101.
- Onega, S., & Ganteau, J-M. (2011). Introduction. In S. Onega and J.M. Ganteau (Eds.), *Ethics and trauma in contemporary British fiction* (pp.7-19). Amsterdam: Rodopi.
- Pines, D. (2003). Irony and the marriage plot in *The Good Soldier*. In R. Hampson and M. Saunders (Eds.), *Ford Madox Ford's modernity* (pp.73-82). Amsterdam: Rodopi.
- Robertson, R-M. (1993). The wrong 'saddest story': Reading the appearance of postmodernity in Ford's *Good Soldier*. In B. Readings & B. Schaber (Eds.), *Postmodernism across the ages* (pp.171-187). New York: Syracuse University Press.

- West, R. (1997). Mr. Hueffer's new novel. In F. Macshane (Ed.), *Ford Madox Ford: The critical heritage* (pp.44-46). London and New York: Routledge. (Original work published 1915)
- Yilmaz, H. (2017). *The phenomenology of the self and others in Virginia Woolf's The Waves, Joseph Conrad's Lord Jim, and Ford Madox Ford's The Good Soldier*. Unpublished PhD. Diss., Hacettepe University, Ankara, Turkey.
-

LITERATURE

Çocuk Kitaplarında Mülteciler ve Kültürleşme Stratejileri

Refugees and Acculturation Strategies in Children's Books

Elif Emine BALTA*

Öz

İnsanın veya insanların sosyal, ekonomik, siyasi veya başka sebeplerden dolayı yaşadıkları yerden farklı bir yere doğru hareket etmesi veya yerleşmesi olarak tanımlanabilen göç, insanın varoluşundan bu yana olan bir hadisedir. Göç, ister ilkel ister günümüzdeki örnekleri gibi karmaşık olsun insanların daha iyiyi arama bulma çabasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen göçe karar verme, göç süreci ve sonrasında yeniye alışma ve uyum sağlama zorluklarla doludur. Çocuğun küresel dünyanın bir parçası olması, toplumsal sorunların farkında olması, farklı insan, yaşayış ve kültürlerin var olabileceğinin bilincinde olması ve önyargılarından arınması için sosyal problemlerin örnekleriyle karşılaşması gerekmektedir. Türk çocuk edebiyatında son birkaç yılda mülteci ve sığınmacı göçleri ile ilgili konuların işlendiği görülmektedir. Bu çocuk kitapları, mültecilerin toplumsal kabul görmeleri noktasında düşünülmüş, toplumda farkındalık yaratmayı amaçlayan bir anlamda güdümlü eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların empati yapabilmelerine imkân tanıyacak eserlerin varlığı bu bağlamda sevindiricidir. Bu çalışmada, Umut Sokağı Çocukları, Kömür Karası Çocuk, Kuş Olsam Evime Uçsam, Juju Beni Unutma, Halepli Zeynep adlı kitaplar kültürleşme modeli perspektifinden değerlendirilmiştir. Türk toplumunun, özellikle çocukların vicdanına seslenen bu kitapların ortak noktasının mültecileri anlamak için çaba göstermeye odaklanma olduğu söylenebilir. Mültecilerin göç etme ve Türkiye'ye uyum sağlama süreçlerinde yaşadıkları, duygu ve düşünceleri çocuk bakış açısıyla sunulmuştur. Bununla birlikte Türk halkının mültecilere tavrının ve bu tavrın çocuk ruhuna yansımalarının gerçekçi biçimde aktarıldığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Mülteci, Kültürleşme, Kültürleşme Stratejileri.

Abstract

Defined as the movement and inhabitation of people to a new area due to social, economic, political, or some other reasons, migration has been in effect since the existence of human. Whether it is forced by the natural environment as it was in primitive ages or it is complicated as the today's samples, immigration results from people's effort to search and find what is better. Although it is based on the desire to reach better, deciding to migrate, the process of migration, and adapting to new environments are full of difficulties. Children should encounter with samples of social problems so that they could be a part of the globalized world, aware of different people, lifestyles, and cultures, and get rid of biases. It is seen that Turkish children's literature has focused on issues such as immigrant and refugees for the last couple of years. These books are seen to be written by considering the social acceptance of refugees in order to create a social awareness. The existence of works that can enable children to emphasize is pleasing. In this study, children's books (Umut Sokağı Çocukları, Kömür Karası Çocuk, Kuş Olsam Evime Uçsam, Juju Beni Unutma, Halepli Zeynep) were evaluated in terms of acculturation model. The common focus of these books can be stated to be on making effort to understand the refugees. The experiences, emotions, and thoughts of refugees during their immigration and adaptation to Turkey were expressed by the words of children's perspective. Moreover, the attitudes of Turkish people towards refugees and its reflection of children's souls were described realistically.

Key Words: Children's Literature, Refugee, Acculturation, Acculturation Strategies

Giriş

Dünya gündemini meşgul eden ve ülkeler arasında kriz oluşturan en önemli konulardan biri olan mülteci sorunu ve bu soruna karşı geliştirilen tavır hususunda Kara ve Korkut (2010, s. 154) günümüz dünyasının “yüz kızartıcı bir karneye sahip” olduğunu ifade eder. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen” kişi olarak tanımlanmıştır. Bir göçmenlik türü olan mültecilik, zorunluluk temeline dayalı insan hareketliliği olduğu için göçmenlikten farklıdır. Mülteciler, gönüllü olarak değil zorlayıcı koşullar nedeniyle başka ülkelere, daha iyi yaşam

* Dr., elifkucuk@hotmail.com.

koşullarına doğru göç etmektedirler (Göker ve Keskin, 2016). Her insanın yaşama hakkına sahip olması, özgürlük ve güvenliğinin sağlanması gerekliliğinin vurgulandığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 14. maddesinde “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı” olduğunu belirtir.

Türkiye göç, göçmen, mülteci, sığınmacı gibi kavramlara uzak değildir. Coğrafi konumu, tarihsel arka planı ve komşu ülkelerin yaşadığı siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlar Anadolu’da göç ve iltica meselelerini her dönemde farklı görünümde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye hem “*hedef ülke*” hem de yabancı uyrukluların Avrupa ülkelerine ulaşımında köprü görevi nedeniyle “*transit ülke*” konumundadır (Göç Raporu, 2016). Suriye’deki iç savaşın patlak vermesi, başta Türkiye olmak üzere tüm dünyayı etkileyen Suriyeli mülteci akını bunun yakın zamandaki örneğini oluşturmuştur. Suriyeli mültecilere kapılarını sonuna kadar açan Türkiye olmasına rağmen yapılan araştırmalar Türk toplumunun mülteci ve sığınmacılar konusunda “*evrensel nitelikte*” endişeler taşımakta olduğunu göstermektedir (Tunç, 2015; Demir ve Soyupek, 2015; Erdoğan, 2015; Güney ve Konak, 2016).

Mültecilerin ucuz iş gücü nedeniyle işverenler tarafından tercih edilmeleri, savaş ortamından hastalıkları getirme ihtimalleri, toplumsal düzene uyma noktasında yaşayacakları muhtemel problemler, dil farklılıkları ve buna benzer konular, ister istemez toplumda *tehlikeli öteki* olmalarını da beraberinde getirmiştir. Problemin diğer boyutu ise Türk toplumunun duygusal yapısı itibarıyla mültecilerin ‘yardım nesnesi’ne indirgenmiş olmaları ve bunun sonucu olarak “*toplumsal yapıda acıma duyumsallığında bir marjinalleştirilmeye*” itilmeleridir (Altıntaş, 2014, s.14-15). Kabul etmek zor olsa da göçün etkisiyle toplumsal değişimin yaşandığı bir gerçektir. Bu gerçeğe direnmek veya onu görmezden gelmek bir fayda sağlamayacak, aksine dengeler arasında çatışmaya, marjinalleşen birey veya grupların doğmasına neden olacaktır. Toplumsal algının uzlaşmacı bir biçimde değişip gelişmesi ise toplumu korumakla kalmayıp ona yeni değerler kazandıracaktır. Bu yüzden hümanist bir zeminde, insan haklarını gözeterek davranmak önemli olacaktır.

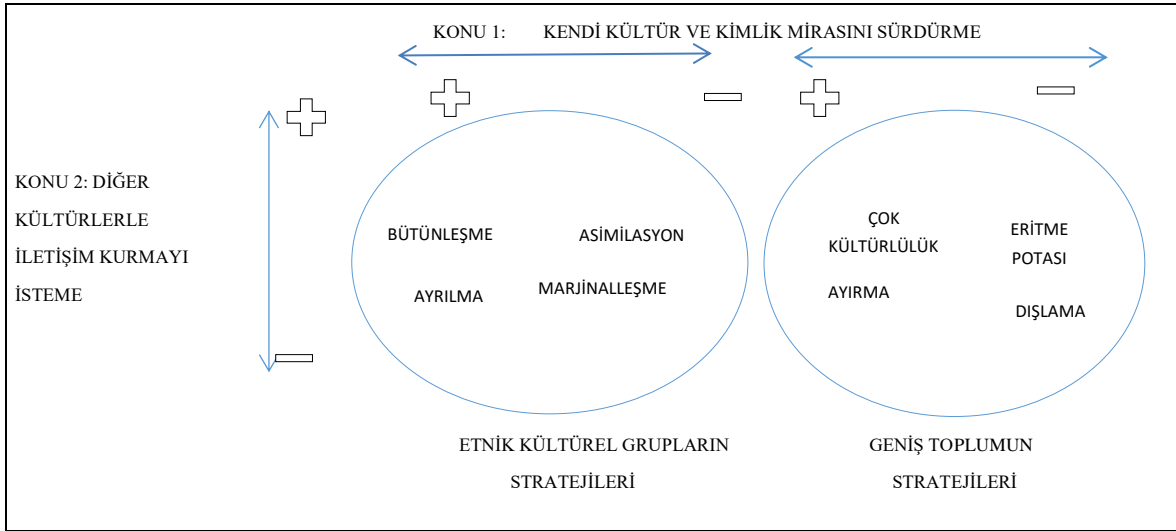
Kültürleşme ve Kültürleşme Stratejileri

Göç, içeriği bakımından sadece fiziki olarak yer değişikliği anlamını barındırmamaktadır. İnsanla birlikte kültürün, yaşayışın, sosyal özellik ve deneyimlerin de taşınmasıdır. Bu taşınma, yalnız göç edenleri değil göç edilen yerdeki insanların kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasî dinamiklerini de bir bakıma etkiler (Altunbaş, 2014; Zafer, 2016). İnsanoğlunun ürettiklerini kapsayan kültür, çok yönlü karmaşık bir kavramdır (Güvenç, 2011). Kültürün kökeninde duygu ve düşünce ortaklığı yatmaktadır. Toplumun her ferdi bir birine bağlayan, diğerlerinden ayıran bir unsurdur kültür. Vatan, aile, gelenek, örf, âdet ve benzeri kavramları hem etkileyen hem de bu kavramlardan etkilenen, insana dayalı bir olgudur. Değişebilir bir kavram olan kültür, bu değişimi uyum yoluyla gerçekleştirir. Toplumsal yaşamdaki koşulların değişmesi yeni ihtiyaçlara ve sorunlara yönelik geleneksel yaklaşımın yetersiz kalmasına ve yeni çözüm yollarının doğmasına sebep olmaktadır. Değişimi sağlayan uyum kesin bir ilerleme vaat etmez, kimi zaman ilerleme yönünün aksine, geriye doğru değişmelerde de meydana gelir (Güvenç, 2011, s.132).

Toplumsal değişme süreçlerinden biri kültürleşmedir. Kültürleşme, iki veya daha fazla kültürel grubun iletişiminden cereyan eden psikolojik ve kültürel değişikliği içeren çift yönlü bir süreç olup bireysel düzeyde kişinin davranış birikimindeki değişikliği, grup düzeyinde ise sosyal yapı, gelenek ve kültürel uygulamalardaki değişiklikleri içermektedir (Berry, 2005). Bu bağlamda kültürleşme hem göç eden topluluğun hem de ev sahibi konumunda bulunan toplumun etkilendiğini ifade eden bir terimdir. Göç eden toplumun üyelerinin kendileri ile diğerleri arasında yaptıkları karşılaştırmalar sonucunda hissettikleri yoksunluk, algıladıkları farklılık nedeniyle sorun yaşamaları ve bunları aşmak için baş etme stratejileri kullanmaları

psikolojik ve sosyolojik süreçlerdendir (Şeker, 2006). Kültürleşme karşılıklı uzlaşmayı içeren kültürel ve psikolojik değişiklikler süreci olup gruplar arasında bazı uzun vadeli psikolojik ve sosyokültürel uyumların başında gelir. Kimi zaman kolay kimi zaman da zor bir süreçtir. Psikolojik kültürleşme bireysel değişimleri ifade eder. Başka bir ifadeyle bir kültürün iletişim halindeki katılımcısı olan bireyin hem dış kültürün hem de üyesi olduğu kültür değişiminin etkisinde kalmasıdır (Berry, 2005).

Berry (1997) bireyin köken kültürü ile yeni ülkede karşılaştığı kültür arasında denge kuran bir model benimsemiştir (Şeker, 2015). İki boyutlu kültürleşme modeli, yeni kültüre uyum sağlarken köken kültürden uzaklaşmanın kaçınılmaz olduğu tek boyutlu kültürleşme modeline karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşım iki farklı kültürü edinmenin ve kültürleşme süreçlerinin birbirinden bağımsız olmasını sağlamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2014).

Şekil 1. Kültürleşme Stratejileri, (Berry,2001,s.618)

Kültürleşme stratejilerini belirleyen noktalar; kişinin kendi kimlik ve özelliklerini sürdürmeye değer bulma düzeyi ile baskın toplum ile iletişimi devam ettirmeye değer bulma düzeyidir. Baskın olmayan grupların asimilasyon, ayırma, bütünleşme ve marjinalleşme baskın grupların ise ayırma, eritme potası, çok kültürlülük ve dışlama olarak ifade edilmiş kültürleşme stratejilerini benimsediği görülmektedir (Berry, 2001; Berry, 2005).

Baskın olmayan gruplar kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürmek istiyorsa *bütünleşme*, kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürmek istiyor fakat diğer kültürlerle iletişim kurmak istemiyorsa *ayrılma*, kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürmek istemiyor, diğer kültürlerle iletişim kurmak istiyorsa *asimilasyon*, ne kendi kimlik ve kültürel özelliklerini sürdürmek istiyor ne de kültürlerle iletişim kurmak istiyorsa *marjinalleşme* stratejisini işe koşmuş olur. Baskın gruplarda baskın olmayan grupların asimile olmalarının desteklenmesi *eritme potası*, ayrılmalarının desteklenmesi *ayırma*, marjinalleşmelerinin desteklenmesi *dışlama* stratejisi olarak isimlendirilmiştir. Göçle gelen grupların bütünleşme stratejilerinin benimsemelerinin desteklenmesi ise *çok kültürlülük* ile açıklanmaktadır (Berry, 1997; Berry, 2005)

Kültürleşme hem baskın hem de baskın olmayan grupların davranışlarına göre yön bulur. Kimi toplumlar göçlerin sonucu olan çok kültürlülüğü kolay kabullenmektedir. Paylaşılan toplumsal kaynak olarak kültürel farklılıkların devamını desteklemek için çaba sarf eder ve önlem alır. Bu durum, çok kültürlülük ideolojisi ve bütünleşme stratejisi ile uyumlu bir yaklaşımdır. Kimi toplumlar ise asimilasyon program ve politikaları ile farklılıkların yok edilmesi için çaba gösterir, bazı toplumlar ise çeşitlilik gösteren toplumsal yapıya ait öğeleri

ayırma veya marjinalleştirme yoluna gider (Berry, 2005). Tüm bunlar içerisinde ideal olanı bütünleşme stratejisidir. Bütünleşme stratejisinin benimsenmesinde toplumdaki kültürel farklılıklarının yaygın olarak kabul görmesi gerekir. Başka bir ifadeyle çokkültürlülük ideolojinin varlığı, düşük düzeyde önyargı (düşük düzey ırkçılık, kendi ırkının üstünlüğüne inanma ve ayrımcılık), kültürel gruplar arasında karşılıklı olumlu tutumlar (gruplar arasında belirgin bir nefretin olmaması) ve grupların çeşitliliğinin geniş bir toplum oluşturduğu zihniyetini taşımak gerekli ön şartlardandır (Berry, 1997). Olumlu çok kültürlülük ideolojisine sahip toplumlar bütünleşme stratejisine ön ayak olması ve kültürel toplulukların birbirlerine bağlanmaları açısından önemlidir. Bazı toplumlar farklılıkları eleme ve asimilasyon programları, bazıları ise ayırma ve marjinalleştirme için çaba harcar. Bu kültürleşme yollarının, stres veya uyum olmak üzere farklı çıktıları vardır. Kültürleşme değişimleriyle baş etmeye çalışmanın sonucu uzun vadede uyumu sağlayacaktır. Uyum çok boyutlu bir kavramdır. Psikolojik uyum, bireyin psikolojik ve fiziksel iyi olma halini içerir ki kişilik özellikleri, yaşantıdaki değişim olayları ve sosyal desteğe göre değişir. Sosyokültürel uyum, kültürleşen bireyin günlük yaşamını yeni kültürel bağlamda iyi yönetebilme becerisini ifade etmekte olup kültürel bilgi iletişimin derecesine ve olumlu gruplar arası tutuma göre değişmektedir. Her iki tür uyum süreci farklı zamanlarda ve deneysel öngörülerde birbirinden ayrı hareket edebilir (Berry, 2005).

Türk Çocuk Edebiyatı, Göç, Sığınmacı ve Mülteciler

Edebiyatın kurmaca dünyası, dış gerçekliği aynen yansıtmasa da ondan bağımsız değildir. Öykü ve romanlarda rastlanan olay veya davranışların, yaşanan hislerin gerçek hayattaki deneyimlerle örtüşmesi veya çatışması, roman içi gerçeklik ile hayatın felsefi, bireysel veya evrensel gerçekleri arasında bağlantı sağlar (Çıkla, 2002). Tilbe de (2015), edebiyatın kurmaca evrenini göz ardı etmeden, edebî eserlerin toplumsal yapı ile ilintili olduğunu ondan etkilenmek durumunda kaldığını belirtir. Edebiyat ve toplum, birbirini tanımlayabilir özelliklere sahiptir. Edebiyat, içinde üretildiği ve tüketildiği kültürün ürünü olduğu sürece özde çocuk edebiyatı, tartışılmış ve doğrulanmış ideolojilerin temsil edildiği bir alan olup bunun en önemli sebebi çocuk edebiyatının çocukların sosyalleşmesi sürecine aktif olarak bağlı olmasıdır (Dudek, 2006). Tüm edebî metinler gibi çocuk edebiyatı ürünlerinin özünde de ortaya çıktığı toplumun izlerini bulmak mümkündür. Çocuk edebiyatı metinlerini toplumdan bağımsız bir biçimde çözümlemek pek kolay değildir. Bu tür metinler, çocukları kurmaca dünyalarında yeni kişiler ve çeşitli olaylarla tanıştırmak kişilerin iletişimi ve insani güdülerini keşfetmelerini destekleyecek, gençlerin bilgi ve değerlerle donatılmış aktif vatandaşlar olarak topluma katılmalarına yardım edecektir (Bradbery, 2012, Bland, 2016). Çocuk edebiyatının bu tür işlevleri dikkate alındığında mülteci deneyimleri hakkındaki çocuk edebiyatı ürünleri, çoğu mülteci çocuğun küçük yaşamında uğraşmak zorunda kaldığı olaylar, duygular ve kaygılarla birlikte stereotipleri ve medya söylentilerini ortaya çıkarma bakımından önem taşır (Hope, 2008).

Yöntem

Göç, iltica ve özneleri Türk çocuk edebiyatına son yıllarda dâhil olmakla birlikte bu konuları ele alan kitapların sayısı çok değildir. Mültecileri konu edinmiş hedef kitlesi 10 yaş üstü çocuk ve gençler olan çocuk kitapları herhangi bir ayırma gidilmeden çalışma kapsamına alınmıştır. Bu çalışma, kapsama alınan kitapların sosyolojik bağlamda incelenmesiyle sınırlıdır. Metinlerde, zorunlu göçle gelmiş kahramanların, karşılaştıkları yeni kültürü algılama biçimleri, toplumsal ve kültürel dinamiklere uyum süreçleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kitaplardan kısaca bahsedilmiş, ev sahibi toplum ile iltica eden toplum arasında geçenler ve bunun çocuk edebiyatı bağlamında çocukları nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Kahramanların Türkiye'ye ve Türk toplumuna uyum süreci, Berry'nin (1997) kültürleşme modeli düzleminde ele alınmıştır. *Umut Sokağı Çocukları: Ailesiyle birlikte Suriye'den Türkiye'ye göç etmek*

zorunda kalan Hasan'nın yaşadıkları ve hissettikleri, Türkiyeli ve Suriyeli insanların gözünden görülüp dilinden aktarılmıştır. *Kömür Karası Çocuk* adlı kitapta Salif, annesi ile Mali'den Avrupa'ya göç etmek için yola çıkmıştır. Babası birbirlerini bulma sözü vererek onlardan önce ayrılmıştır. Salif ve annesi ilk olarak Türkiye'ye daha sonra Avrupa'ya gitmeyi planlamaktadır. Göçmen evinde yaşayan Salif'in, yaşadıkları mahallede başından geçenler ve bir müzisyen olan babasına duyduğu derin özlem anlatılmıştır. Yaşadıkları mahallede göçmen olsun mülteci olsun yabancıların kabullenilmesi zordur. Annesi ile birlikte ötekileşmenin güçlüklerini yaşamak zorunda kalan ve içinde babasına kavuşma hayalini taşıyan Salif, müziğin evrenselliği barındıran gücünü buradaki insanlara göstermek ister. Salif, bu noktada isteğine tam anlamıyla ulaşmasa da, annesiyle birlikte Fransa'ya gitmeyi ve yerleşmeyi başarır. *Kuş Olsam Evime Uçsam* adlı kitapta, Halep'ten Hatay'a kaçıp gelmek zorunda kalan Beşir'in göç yolculuğundan başlayarak Türkiye'de yaşadıkları anlatılmıştır. Türkiye'de ailesi ve yakınlarıyla yaşama tutunmaya çalışan Beşir'in en önemli hayali Suriye'yi ve memleketinde özlediği her şeyi burada yaşamaktır. *Juju Beni Unutma'da*, Juju, annesi, babası ve kız kardeşiyle birlikte Suriye'den Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan 12 yaşında bir kız çocuğudur. Babası bir sitede kapıcılık yapmaktadır. Vatandaşlığa kabul edilmeyi bekleyen ailesinin aksine Juju gerçekleri kabul etmekte zorlanır. Savaşa, yerlerinden yurtlarından kaçmak zorunda kalmalarına akıl erdiremez. Eser, Juju'nun Türkiye'yi nasıl algıladığını, Suriye'ye duyduğu özlemi, kendisi, ailesi ve dünya ile ilgili beklentilerini, hayallerini anlatmaktadır. *Halepli Zeynep* adlı kitapta başkahraman Halep'ten anne ve babasıyla kaçıp Gaziantep'e yerleşen Zeynep adında bir kız çocuğudur. Özgün bir karakter olan Zeynep yolculuktan itibaren anlayamadığı her şeyi sorgular, özellikle savaşı. Kafasında anlamlandıramadığı bu göçü içine sindiremez ve geride bıraktıklarının yanına gitmek ister.

Bulgular ve Yorumlar

Son birkaç yıldır Türk çocuk edebiyatında, iltica ve “*dilsizleştirilmiş mültecilerin*” (Doğanay ve Çoban, 2016) başından geçenler konu edilmektedir. Savaş, çatışmalar ve zorunlu göçün en fazla etkileneni olarak mülteci çocukların; ürkekliğine, tedirginliğine, kırılmışlığına karşı duyarsız kalınmamasının gereğini hisseden çocuk edebiyatçıları, toplumda da aynı farkındalığı yaratmak istemiştir. İncelenen kitaplarda başkahramanların Türkiye'ye iltica edene kadar yaşadıkları ruhsal sarsıntılar nedeniyle kendilerini çaresiz hissettikleri yansıtılmıştır. Mülteci çocuklar; eserlerde tipik olarak anne babaya aşırı bağlılık duyan, onların davranışlarını izleyen, söylediklerini veya söylemediklerini anlamlandırmaya çalışan, vatanından, arkadaşlarından, savaştan önceki yaşamlarının hayalinden vazgeçmeyen, hayvanlara aşırı sevgi ve merhamet duyan kişiler olarak betimlenmiştir. Ülkelerin sınırlarını, dünyanın bölünmüşlüğüne ve ‘*tesadüfen payımıza düşen yere*’ ülke denilmesini anlamakta zorlanırlar çünkü saf ve sade dünyalarında yeryüzü herkesindir ve bunun için savaşmaya gerek yoktur. Ailesiyle birlikte Suriye'den bir gece vakti gizlice kaçmak zorunda kalan Beşir, babasından Türkiye'nin kapılarını açtığını duyduğundaki şaşkınlığı sınırların ayırıcılığını anlamamaktan ileri gelmektedir: “*Bir ülkenin kapısı nasıl olur? Demek oluyormuş! Görmedim daha önce.*” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.20).

Sığınmacı ve mültecilerin arka planda, iltica ettikleri ülkeye gelene kadar, yaşadıkları sancılı süreç uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Yaşanan travmanın ilk ayağı olan ülkelerinden mecburi kaçış, vatanlarında, istedikleri yerde yaşayamama, kendince değerli olan kişi veya nesneden mahrum kalma, sevdiklerini yitirmedir. Beşir'in babası, eşi Hasine'nin bir süre dirayetli olmasını ister. “*Kaçabilirsek acımızı yaşayacak zamanımız olacak Hasine! Şimdi Beşir için Halep'ten kaçmanın yolunu bulmamız gerek.*” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.16). Savaşa kaybettikleri büyük oğullarının yasını tutmaya dahi fırsatları olmayan anne ve baba diğer oğulları Beşir'i koruyabilmek adına Suriye'den kaçmak zorunda kalırlar. Kaçmaya karar verme, kaçma süreci ve kaçıp sığındıkları ülkede yaşam koşulları zordur. Beşir, Juju, Zeynep,

Salif gibi *Umut Sokağı Çocukları*'nda Berivan Hanım'ın kız kardeşi de iki çocuğuyla Suriye'den zorlukla gelmiştir. Bilinmeyene doğru yapılan bu yolculuk endişe doludur. Ablasına “Çok korktum abla! Seni bulamayacağız, çoluk çocuk açıkta kalacağız diye çok korktum.” der (Umut Sokağı Çocukları, s.101). Özgürlükleri uğruna evlerini, sevdiklerini, kendileri için önemli olan birçok şeyi arkalarında bırakmak zorunda kalan sığınmacı ve mültecilerin en büyük umutları günün birinde evlerine dönmektir. “Keşke gene savaştan önceki gibi yaşayabilsek. Ama savaş bitse, evimize, memlekete geri gitsek bile, aynı hayatı kuramayacağız. Kayıplarımızı, yaşadıklarımızı nasıl unuturuz!” Anneme çok kızıyorum. Nasıl böyle bir şey söyler? Mutlaka geri gideceğiz. Dönünce, Havva okula başlayacak, ben de beşinci sınıftan devam edeceğim.” (Umut Sokağı Çocukları, s.72) Beşir, “Kuş olsam Halep'e uçardım!” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s. 86) derken bir gün Halep'e döneceğini umut ettiğini hissettirir.

Bütünleşme ve Çok Kültürlülük

Kültürel uyumu en iyi bütünleşme stratejisi sağlar. Bütünleşme çabaları, herkesin kendisi olmasına imkân tanıyarak kültürel farklılıkları hazmetmiş geniş bir toplum meydana getirme amacını taşır ki bunu yaparken bireyleri tek tip hale getirmek kast edilmemektedir (Berry, 2005; Şeker, 2006). Bütünleşme, farklılıklara hoşgörü ile yaklaşılmasını, her farklılığın toplumsal yapıyı oluşturan önemli bir parça olarak benimsenmesini gerektirmektedir. Farklılıklara müsamaha gösteren esnek ve hoşgörülü çoğulcu toplumların, diğer toplumlara göre bütünleşme stratejilerine daha aşina oldukları bir gerçektir (Berry, 2005).

İncelenen kitaplarda *Halepli Zeynep* ve *Kömür Karası Çocuk*'ta Türk halkı ile mültecilerin ortaklığı olarak dinî öğelerin kullanıldığı görülmektedir. Dinlerin ortak duygu ve değer üretmede etkisi büyüktür (Yavuz, 2013). Dinî öğeler, baskın olan ve olmayan iki toplumun birbirlerine uyum sağlamaları gerektiğini sezdirmenin bir aracı olmuştur. Sadece mülteciler için değil Türk halkı için de kabullenme noktasında önemli bir kolaylaştırıcılık sağlaması gerektiği “*Kur'an sesi*” (Halepli Zeynep, s.14) ile netleştirilmiştir. Kitaplarda ötekileştirmenin anlamsızlığını hissettirmek amacıyla dinî paydaşlığa bilinçli olarak dikkat çekilmiştir.

Umut Sokağı Çocukları olayları farklı kahramanların gözünden anlamlandırmış ve yorumlamış, çok kültürlülüğü içselleştirerek yansıtmıştır. Söylenen bir sözün, gerçekleşen bir konuşmanın veya yaşanan bir olayın tek bir yönünün olmayacağı, çoklu boyutta nasıl değerlendirilebileceği okura fark ettirilmek istenmiştir. Dayanışma, yardımlaşma, aile ilişkileri, birlik olmayı içeren mizahi diyaloglara sahne olan umudu taşıyan bir kitaptır. Romanda Berivan Hanım Türk toplumunun gelenekten gelen çok kültürlü olma özelliğini etkili bir biçimde yansıtmaktadır. İnci'nin babası okura Türk toplumunun farklılıklardan rahatsız olmadan, bu farklılıkların kendini değiştirmesine gerek kalmadan uyum içerisinde varlığını devam ettirdiğini Amerikalı gazeteciye şöyle ifade eder “*Bu mahallede her milletten adam vardır. Yıllardır hiçbir sorun olmadan komşuluk ederiz. Aramızda Kürtçe bilen de var Arapça da.*” (Umut Sokağı Çocukları, s.49)

Ev sahibi toplumun bireyleri ile sığınmacı ve mülteci olarak gelmiş kişilerin bütünleşmesi, uyum göstermesi, öğelerin birbirini tamamlaması ve ahenk oluşturması futbol takımı ve orkestra imgeleriyle ortaya konulmuştur. *Umut Sokağı Çocukları*'nda mahalle çocuklarının oynadığı futbol maçında hastalanan oyuncu Rızgar'ın yerine Suriyeli Hasan girer ve çok iyi bir oyun çıkarır. *Kömür Karası Çocuk*'ta, müzik öğretmeni, Salif'i Korkuluk'un elinden kurtarır. Daha sonra çalışma yaptıkları yere götürür, hangi müzik aletini çalmak istediğini sorar. Davulda tuttuğu ritim, orkestranın da müzik öğretmenin de hoşuna gider. Böylece okulun orkestrasında önce yedek daha sonra asıl davulculuğa terfi eder. Çok kültürlü toplumlar bir futbol takımı veya orkestra gibidir. Farklı işlevlere sahip parçaların ortaya koyduğu ahenkli bir bütündür. Her iki kitap da olaylara yön veren bu iki imge yoluyla bireyin

farklı özelliklere ve rollere sahip olmasının bir bütünün uyumlu parçaları ile mümkün olabileceğini sezdirmek ister.

Ayrılma ve Ayırma

Ayrılma stratejisi, baskın olmayan toplumun, kültürel devamlılığını sağlamaya çalışırken diğer kültürlerle ilişki kurmaktan kaçınma yoludur (Berry, Phinney, Sam ve Vedder, 2006). Baskın kültürün ayırma stratejisini kullanması, ayrılma stratejisini destekleyen etkenlerden biridir. Sığınmacı ve mülteciler sığındıkları yeni ülkeye kültürel kimliklerini getirirken büyük özlemlerini de unutmazlar. En büyük özlemleri doğup yaşadıkları, birçok hatıra bıraktıkları vatanlarıdır. Juju hiçbir insanın ülkesiz olmayı istemeyeceğini, göçlerinin zorunluluktan olduğunu ev sahibi toplumun üyelerine hatırlatır. Beşir de Juju gibi ülkesine düşkündür; evini, vatanını da yanına almak ister: “*İnsan evini taşıyabilse ya. Çanta gibi. Burada kalmak zorunda kalmadık o zaman.*” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.53). Beşir’e göre Suriye’nin her şeyi gibi, gökyüzündeki yıldızları bile, savaşın olmadığı bu yeni ülkeden farklıdır. Halepli Zeynep vatanı tanımlayamasa da ülkesinde olmamanın verdiği hissi bilir: “*Ama eksik olan bir şey vardı; her şeyi tutan bir şey,*” (Halepli Zeynep, s.17). Beşir’in “*Eğilip bir avuç toprak aldım. Toprak, biraz ülke kokar! Annemle göz göze geldik... Bir şey demedi.*” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.22) ifadesinde bir parça toprağın kokusunda o vatana ait birçok şeyi bulduğu anlaşılmaktadır. Onları evlerine bağlayan ve yeni ülkeye ısınamamalarına neden olan geriye dönüp baktıklarında özledikleridir. Beşir’in aklına yemek yerken, oyun oynarken, otururken, yatarken, beklerken veya dinlerken, zamanlı zamansız ülkesi, evi, anneanesi ve ağabeyi gelir. Juju da Beşir gibi Türkiye’ye gelmek istememiştir. Anne ve babasının konuştuğu vatandaşlık kelimesini anlayamaz. Geride bıraktıkları arkadaşları, okulu, akrabaları, onlara duyduğu özlem ve içinde yaşadığı acının ismi Juju için ‘mültecilik’ tir.

Uyum sürecinde kahramanların yaşadığı zorluklardan biri olan dil farklılığı, onların ev sahibi toplum ile kaynaşmasını engellemektedir. Mecburiyetten yapılmış bir yolculuk, bununla beraber dilini anlamadıkları bir toplum tarafından kabul görmeme onlar için büyük sıkıntılar doğurmaktadır. Ana dili, kahramanların özlem duydukları arasındadır. Malili Salif’in babası Koca Reis ana dilinin insan için öneminden bahseder. Kömür karası çocuk Salif için din ortaklığı bir nebze de olsa yaşadığı yabancılığını giderse de ana dilini kullanacak insanların bulunmaması bir şeyleri eksik bırakır. “*Güneş eskisi gibi ısıtmıyordu saç diplerini (...) Etrafındaki Malililer’in konuşmalarından çıkardığı, burada da namazın kılındığı, ezanın okunduğuydu. Ancak devamı gelmiyordu. Gelse de konuşmaya diğer Afrikalılar karışıyor ve dil hemen Fransızca’ya kayıveriyordu. O dilin içinde askerler, çatışmalar, Fransızlar vardı...*” (Kömür Karası Çocuk, s.27). Salif anlamadığı bir dünyanın kelimelerini duymaktadır. Ülkelerin coğrafi sınırları anlamlandıramayan mülteci çocuk kahramanlar için dil en önemli ayırıcı özellik olmuştur. Halepli Zeynep bunu “*Sesten sınırlar, sestem yolculuklar, sestem sese uçuş denemeleri.*” (Halepli Zeynep, s.12) olarak ifade etmiştir.

Juju’da ayrılma öğeleri diğer kitaplara göre daha fazla görülmektedir. Juju’nun kendi kültürüne olan bağlılığının zarar göreceği endişesinin, karşılaşacağı kültür ile kuracağı ilişkinin yüzeysel ve temkinli olacağının ipucu anlatının serim bölümünde verilmiştir. “*Juju, sihirli şey anlamına geliyormuş. Nenem söylemişti. Büyücü, ateşlenen bebeklerin sırtına özel şekiller çizermiş ateşi düşsün diye. Bazı bebeklerdeki izler yaşam boyu silinmezmiş. Ben de o bebeklerdenim. Sırtımda yıldız şeklinde bir iz var. Annem, “Vatandaşlığa kabul edilirse adını Yıldız koyarız” dedi. O böyle söyleyince çok ağladım.*” (Juju, s.5). Sığınmacı ve mültecilerin ev sahibi toplumdan ayrılmasına neden olan bir diğer etken ise içine girdikleri yeni toplumun sergilediği tavidir. Toplumun bir kısmının mültecileri, yanlış genelleme, ön yargı, kalıp yargılarla ayırma yoluna gittiği görülür. Juju bahçede oyun oynarken apartman sakinlerinden biri “*İn o ağaçtan! Başımıza bela oldunuz zaten. Nerden geldinizse oraya gidin!*” diye bağıırır. Juju bunu annesine anlatır ve ağaca çıkılmasının neden yasak olduğunu sorar. Annesinin neye

üzüldüğünü farkında olmayan Juju tüm çocuksu safiyetiyle onu inceler. “*Kıyırdamadan durdu. Bir şey demedi. O böyle yapınca öldü sanıyorum, korkuyorum.*” (Juju, s.17). Çocuksu duyarlılığın duygusal bir ifadesidir. Juju’nun annesi suskunluğu, sessiz varlığı bakımından Salif’in annesine benzer.

Ayrımcılığın yöneltildiği kişiler, kişisel özellikleri değil ait oldukları grubun özellikleri nedeniyle hedef haline gelmektedir (Göregenli, 2012). Juju, apartman sakinlerinin iyi niyetli olsun olmasın ayrımcı davranışlarından yaralanır veya utanır. Babasıyla beraber, onun kapıcı olarak çalıştığı apartmandaki daireye giden Juju ev sahibinin sesiyle irkilir. “*Girme sen. Yeni temizlettim evi*” dedi. *O öyle söyleyince kar yağmış gibi üşüdüm.(...).* Bazıları da para sıkıştırdılar elime. Utandım. Dilenci değilim ki ben. Bir daha da babamla gitmedim.” (Juju, s.19). Böylelikle kapının dışında kalan Juju, ev sahibi halkın mültecileri tam olarak anlamadığının önemli bir örneğini yaşar.

Ayrımcılığın temelinde olduğu gibi baskın olmayan grupların ayrılma stratejisinin seçiminde de kalıp yargılar önemli rol oynar. Göregenli (2012:7) kalıp yargıları “belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgeler” olarak ifade eder. Apartmandan taşınan ailenin çöpe bıraktığı eski ocağı almak isteyen bir kadına komşulardan biri “*Devlet her şeyi veriyor size. Utanmadan dileniyorsunuz bir de. Arsızsınız, arsız!*” diyerek bağırır. Hakaret eden kişinin dikkatini çeken kadının ihtiyaç sahibi olması değil mülteciliği olmuştur. Juju bu tür kalıp yargıların yanlışlığını eleştirel bir biçimde değerlendirir. “*Ama ocağı yoksa ne yapsın? Nasıl yemek pişirsin? Ona kızan, arsız diyen amca da savaş görseydi bunu bilirdi. İlla savaş olması mı gerekiyor, anlamıyorum. Savaş yoksa da yoksul insanlar oluyor (...). Burada Pazar kuruluyor Salı günleri. Pazar dağılınca kadınlar, çocuklar çöpleri karıştırıp sebze topluyorlar. Paraları olsa niye çöplükten yemek toplasınlar? Üstelik onlar mülteci değil, Türk! O amca bunları görmüyor mu? Penceresi tam da Pazar yerine bakıyor.*” (Juju, s.48) Önyargının temellendirdiği ayrımcılığın çocuk ruhunda açtığı yarayı Beşir dokunaklı bir biçimde dile getirmiştir: “*Suriyeli olduğumuz yüzümüzden anlaşılıyor bence. Bazı Türkler yaklaşmaz, korkar bizden. Bazıları yardım ederler.*” (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.96). Ayrımcılığın şiddete varan sonuçları Juju’da örneklendirilmiştir. Juju, “*Neden Buğra beni döverken gören komşu teyze ses çıkarmadı.*” (Juju, s.28) der. Salif de Juju’ya benzer; öyle ki güneş dahi saçlarını Mali’deki gibi ısıtmaz. Salif müzik öğretmeni ve orkestra sayesinde marjinalleşmekten kurtulur ama içinde bulunduğu kültürle ilişki kurmaktan da kaçınır. Bunun en önemli sebebi, baskın kültürün yıkıcı hoşgörüsüz tavrını sembolize eden Korkuluk’tur.

Marjinalleşme-Dışlama

Baskın toplumda mültecileri dışlamak, kendiyile mülteciler arasında aşılması güç sınırları çizmek mültecilerin marjinalleşmesini kolaylaştırıcı bir zemin hazırlamaktadır. ‘Biz’den farklı olan, bize ait olmayan şeyler ‘öteki’ kavramını karşılar. Sığınmacı ve mültecilerin öteki olarak algılanmasındaki en önemli nedenler onların yaşam tarzları, kültürel farklılıkları, toplumsal uyumda problemleri ve ucuz işgücü ihtiyacını sağlamalarıdır. Öteki, kim olduğuna dair tüm özelliklerine sıkı sıkıya bağlanırken, ev sahibi toplum kendine ait özelliklere uygun olma çabası görmek istemektedir. Karmaşanın bu noktada ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Baskın kültür, varlığına yönelik tehdit olarak gördüğü mültecilere hoşgörüsü bakmaz. Ele alınan kitaplar ötekileştirmenin temel nedenlerinden biri olan ekonomik endişelere değinir. İşyeri sahibi bir ay önce Murat’ın babasını, rekabetin kızışmasını, işlerin zorluğunu, sığınmacı ve mültecilerin daha az paraya razı olduklarını gerekçe göstererek işten çıkarmıştır. “*Babam aksi aksi, “Gelin, gelin!” diyor. Gelin de, işimizi elimizden alın.*” *Sonra dalıp gidiyor... Babam o günden beri savaştan kaçıp buraya gelenlerin hepsine düşman.*” (Umut Sokağı Çocukları, s.37). İşinin elinden alınmasıyla mağduriyet yaşayan halkın buna sebep olan

sığınmacı ve mültecileri düşman olarak algılaması, anlatıya yansımıştır. Yine marjinalleştirme yolunu açan kalıp yargıların farklılaştırma işlevlerini, çalışmanın odağına alınan kurmaca dünyada görmek mümkündür. Baskın kültürün dışlama stratejisi kapsamında aşağılayıcı, hakaret içeren sözcükler yer almaktadır: *pis Suriyeli, Goril Araplar, kömür arkadaşın, Arap Arap, hırsız Suriyeli, kaçak...* Kişilerin Suriyeli, Afrikalı, mülteci, kaçak, göçmen ve benzeri isimlerle anılması, toplumun en hoşgörülü bireyinin zihninde dahi mültecileri ayırma, onlara öteki olduğunu hatırlatma içermektedir. Kömür Karası Çocuk'ta, Korkuluk, kaçak ifadesi kullanmak yoluyla okurun zihninde suç algısı yaratarak mülteciliğin yasadışı olduğunu kabullendirmek ister. Etiketlenmiş olan "58 numaralı ev", orada yaşayanlar ve o evin ablukaya alınması, sokakta bağırarak bir çocuğun siyahi olması nedeniyle kaçak olabileceği düşüncesi okurun zihninde Salif ve ailesi hakkında soru işaretleri oluşturacaktır.

Mültecilerin yaşadıkları mekânlarda da ötekileştirme görülmektedir. Sığınmacı ve mülteciler çadırlar, gettolaşmış mahalleler veya devlet tarafından belirlenmiş bölgelerin dışına çıktıkları anda suç işlemiş sayılmaktadır. Ev sahibinden habersiz yerleşmiş istilacılar olarak betimlenen 'Afrikalılar'ın yaşadıkları yerlerde her türlü azınlık bulunmaktadır. "Kıyıda çadırlardan haberiniz var mı? On beş gündür oradalar. (...). Hiç olmadı, göçmenlere uygun böyle kim kime dumduma mahallelerde boş buldukları evlere girip yerleşiyorlar (...). "Sağdan soldan buralara göç edenlere. Her türlü azınlık vardır burası gibi yerlerde hocam. Tekinsiz yerlerdir buralar." (Kömür Karası Çocuk, s.43) Anlatıcı, Korkuluk'un 'kim kime dumduma' olarak ifade ettiği mahallelerin, eskiden beri farklı kültür ve insanlara alışkın olduğunu, Türkiye'nin hemen her yerinden göç etmiş insanlardan oluştuğunu sezdirir. Bunu yapmaktaki amacı toplumda ortaya çıkan herhangi bir problemin kaynağını sığınmacı veya mültecilere yüklemeye kolaylığını, bu anlayışın insanları kışkırtmak için zemin hazırladığının altını çizmektedir. Bu insanların savaştan kaçıp sığınabilecek güvenli bir ülke bulmuş olmalarının halkın gözünde yeterli olmasının, canlarının kurtulmuş olmasından başka bekledikleri veya istedikleri her şeyin lüks olarak görülmesinin yanlışlığı eleştirilmiştir. Yazarlar, çokkültürlülüğün yaşatılmadığı toplumlarda, göçle gelmiş insanları olumsuz etiketlemelerle dışlamanın marjinalleştirme yolunu açtığı noktada farkındalık yaratmayı amaçlamışlardır. "Bazıları hırsız olmuş, duydum ben. Ama biz değiliz ki. Burnum sızladı." (Kuş Olsam Evime Uçsam, s.71); "Kamptaydık. Yemek dağıtılan çadırların arasında yakalamışlar. Kamptan değilmiş o. Bir görevlinin odasından çıkmış. 'Hırsızlık yapacaktı' dediler. Ağladı. 'Hırsız değilim ben.' Bir amca tokat attı ona, 'Yalancı, hırsız' dedi. (...)" (Juju, s.45) ifadelerinde savaştan kaçıp gelenlerin güvenlik tehdidi olarak tanımlanmalarının, hırsız olarak damgalanmalarının yanlışlığına değinilirken bireysel yanlışlıkların, olumsuz davranışların tüm ırka veya topluma mal etmenin haksızlığı çocuksu duyarlıkla aktarılmıştır.

Sonuç

Küreselleşmenin tüm öğelerinin toplumsal yapımıza giderek sindiği göz önüne alındığında, toplum olarak farklı kültürel perspektiflerin bilincinde ve tehdit edici olmayan farklılıklara karşı saygılı olmanın gerekliliği kabul edilmelidir. Kara ve Polat'ın (2010) ifade ettiği gibi "çok boyutlu bir göç ülkesi" olan Türkiye için göç ve iltica kavramları tanındıktır. Türkiye'nin her dönemde deneyimlediği bu olayların doğru yönetilebilmesi için siyasi ve hukuki düzenlemeler yapıp olası sorunlara yönelik önlemler almak kadar konuyla ilgili toplumsal bilginin, anlayışın ve hazırlığın da sağlanması gerekmektedir.

Toplumunu anlamak, ona uyum sağlamak, içinde var olan veya yeni eklenebilecek farklılıkları kavramak ve bu farklılıklara saygı duymak için eğitim önemlidir. Böyle bir eğitimde çocuk edebiyatının kurmaca dünyası, çocuğu toplumsal yaşantıya hazırlama noktasında işlevsel bir kaynaktır. Stephens (1998) çocuk romanlarının, hedef kitlelerin sosyalleşmesi amacıyla var olan kültürel uygulamalar alanına sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ifade etmektedir (akt:Bradbery, 2012). Sosyokültürel deneyimleri taşıması bakımından çocuk

edebiyatı okura, toplumun iç dinamiklerini göstermekle kalmayıp topluma yönelen olumlu veya olumsuz dış etkileri de yansıtır. Çocuklar edebiyatla iç içe olduklarında, kendi kültürel kimliklerini tanımlayabilir, farklı ülke ve etnik kimliklerdeki insanları daha iyi anlama becerisi kazanabilir (Hwang ve Hindman, 2014). İnsan haklarına saygının ve dünyada yaşanan önemli olaylara yönelik farkındalığın sağlanmasının en önemli yollarından biri olabilir. Bu açıdan çok kültürlü sosyal yapının irdelendiği çocuk kitaplarına duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Kişiler, toplumlar ve kültürler hakkında ön yargının engellenmesinde bu tür kitapların faydasının olabileceği söylenebilir.

Mültecilerin, çaresizlikle sığındıkları dilini; geleneklerini ve kültürünü bilmedikleri bir ülkede gördükleri olumsuz muamele, Türk çocuk edebiyatında birkaç eser ile okura yansıtılmıştır. Daha rahat veya kolay bir yaşam hayali kuran mültecilerin dâhil olmak istedikleri toplumdan dışlanmaları günlük hayatta sıkça rastlanan bir durum olmuştur. Ev sahibi toplum tarafından 'kendi ülkelerinde' olmaları gereken kişiler olarak algılanan mültecilere ön yargının kırılmaz boyutlarda olduğunu söylemek mümkündür. Medyanın mültecileri, özellikle Suriyelileri ötekileştiren söylemlerine karşın, çocuk edebiyatının farklı toplumları bütünleştirici, çok kültürlülüğe dönük tavrı yansıtan, empati kurmayı kolaylaştırıcı söylemleri tercih eden kurgusal dünyaları sunması, muhatap kitlesinin çocuk olması bakımından önemlidir. Çünkü çocuklar kalıp yargı ve ön yargıları anne babalarından başlayarak diğer yetişkinlerden duyup gördükleri, toplumun içinde şahit oldukları ve kitle iletişim araçlarıyla çabuk yayılan söylemler yoluyla edinirler. Çocukların önyargı ve basmakalıp inanç algıları üzerinde durulmalıdır. Yanlış veya aşırı genellemeler yapmayan, sosyal düzeni sağlamayı veya korumayı engelleyici fikirlere sahip olmayan, tüm insanları sevgiyle kucaklayabilecek bireylerin yetişmesine imkân tanıyacak edebi eserlerin faydası olacaktır.

İncelenen kitapların ortak odak noktası, Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş olan çocuk kahramanların, ülkeye uyum sağlama sürecindeki zorluklardır. Çocuk edebiyatının ideolojiden bağımsız olmayacağı düşüncesinden yola çıkılırsa bu kitapların temelinde yazarların amacının, mültecilere yönelik farkındalığın artırılması olduğu söylenebilir. Bu anlatılar, yaşanmakta olan dönemin ulusal ve evrensel boyutlara sahip önemli bir probleminin taşıyıcılığını üstlenmiştir. Kitaplardaki diğer ortaklık, mültecilerin kendi ülkelerinde 'bizim gibi' yaşadıklarının vurgulanmasıdır. En değerlilerini yitirmiş, tercih olarak değil zorunluluktan göç etmiş insanların kendi ülkelerinde, savaştan önce normal bir yaşantıya sahip olduğu hissettirilmek istenmiştir. Sığınmacı ve mültecilerin, toplumsal sorunların yegane kaynağı olmadığı ifade edilmiştir. Onları sorunun kaynağı olarak görmek uyum sürecine olumlu bir etki yapmayacak aksine gelecekte toplumsal çatışmalara zemin hazırlayacak bir durumdur. Genel anlamda kitaplar, genç okurların mülteci yaşantılarından, deneyimlerinden haberdar olmaları için imkân sunarken mültecilere yönelik bakış açısını ve tutumları sorgulama noktasında zihinleri meşgul edecek karakter çizimine sahiptir. Savaş ve göçlerden en fazla çocukların etkilendiği, kültürleşme çabalarında ise önce çocukların uzlaştığı göz önüne alındığında böylesine güncel bir sorunun çocuk edebiyatı doğasına uygun olarak dile getirilmesi önemlidir. Bu bağlamda çocukta insan hakları ve küresel vatandaşlık konularıyla aktif olarak ilgilenme isteği uyandıracak çeşitli konularda kitaplar ortaya koymanın yolları keşfedilmelidir.

Kaynakça

- Altıntaş, S. (2014). Davetsiz misafirler: Türkiye'deki mültecilerin maduniyet görünümüleri. *İdeal Kent-Kent Araştırmaları Dergisi*, 5, 14, 252-276.
- Bland, J. (2016). English language education and ideological issues: Picturebooks and diversity. *Children's Literature in English Language Education*, 4(2), 41-64.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631.

- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712.
- Berry, J. W. Phinney, J. S. Sam, D. L. & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology*, 55(3), 303-332.
- Bradbery, D. (2012). Using children's literature to build concepts of teaching about global citizenship. *Australian Association for Research in Education (NJI)*
- Çıkla, S. (2002). Romanda kurmaca ve gerçeklik. *Hece, Türk Romanı Özel Sayısı*, (65/66767), 111-129.
- Demir, O. Ö. & Soyupek, Y. (2015). Mülteci krizi denkleminde AB ve Türkiye: İlkeler, çıkarlar ve kaygılar. *Göç Çalışmaları Merkezi, Global Politika ve Strateji Yayınları*.
- Doğanay, Ü. & Çoban K, H. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 143-184.
- Dudek, D. (2006). Of murmels and snigs: Detention-centre narratives in Australian literature for children and young adults. *Overland*, (185), 38. Erişim Tarihi: 29.12.2017, <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=200700799;res=APAFT>.
- Erdoğan, M. (2015). Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması [Syrians in Turkey: Social acceptance and integration research]. *Ankara:Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*.
- Göker, G. & Keskin, S. (2016). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, 229-256
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. A. Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* (ss. 17-27), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güney, Ü. & Konak, N. (2016). Bolu'da Suriyeli ve Iraklı sığınmacılar: Milliyetçilik, erillik ve vatandaşlık temelinde öteki algısı. *Alternatif Politika Göç Özel Sayısı*, 8 (3), 505-535.
- Güvenç, B. (2011). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Boyut Yayıncılık
- Hope, J. (2008). "One day we had to run": The development of the refugee identity in children's literature and its function in education. *Children's Literature in Education*, 39(4), 295-304.
- Hwang, S. & Hindman, J. T. (2014). Strategies for adopting children's refugee literature in the multicultural classroom. *Journal of Arts and Humanities*, 3(12), 42.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). Kültürleşme ve aile ilişkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 120-127.
- Kara, P. & Korkut, R. (2010). Türkiye'de göç, iltica ve mülteciler. *Türk İdare Dergisi*, 467(1), 153-162.
- Şeker, B. D. (2006). Kente göç etmiş bir örneklemede kültüre uyum (kültürleşme) süreçleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-31.
- Şeker, B. D. (2015). Göç ve uyum süreci: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. B. D. Şeker, İ. Sirkeci & M. M. Yüceşahin (Eds), *Göç ve Uyum* (pp. 11-27). London: Transnational Press London.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Türkiye Göç Raporu, (2016). Erişim Tarihi: 10.10.2017 [http:// www.goc.gov.tr/files/files/2016_goc_raporu_.pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_goc_raporu_.pdf).
- Tilbe, A. (2015). Göç/göçer yazını incelemelerinde çatışma ve göç kültürü modeli. In *Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings* (p. 458).
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2).
- Yavuz, S. (2013). Göç, entegrasyon ve din: Avrupa'da yaşayan Türkler bağlamında bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 6 (26).
- Zafer, A. B. (2016). Göç çalışmaları için bir anahtar olarak "kültürleşme" kavramı. *Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1).

1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi. Erişim Tarihi: 12.10.2017 <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>

İncelenen Kitaplar

- İdris, M. (2016). *Halepli Zeynep*. İstanbul: Vakvak Yayınları.
İplikçi, M. (2016). *Kömür karası çocuk*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
Kıral, G. (2016). *Umut sokağı çocukları*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
Öztürk, G. (2016). *Kuş olsam evime uçsam*. İzmir: TUDEM.
Sezer, Ç. (2015). *Juju, Beni unutma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şair Üzerine Yanlı(ş) Değerlendirmeler: Abdalbaki Gölpinarlı ve Bir Fuzûlî Kritiği

Unfair Evaluations Upon Poet: Abdalbaki Golpinarli and A Critic On Fuzuli

Fettah KUZU*

Öz

Klâsik Türk edebiyatı sahası araştırmacıları, eleştirel bakış açısı geliştirme noktasında birtakım zorluklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu zorlukların başında, alanın önde gelen isimleri tarafından ortaya konulmuş değerlendirmelerin sorgusuz kabul edilmesi gerektiği anlayışı gelmektedir. Özellikle biyografik yaklaşımlara bağlı açıklamalar yapılırken metnin ne söylediği göz ardı hatta bazı yerlerde inkâr edilmek durumunda kalmaktadır. Birçok örnekte, araştırmacının açıklamalarını kişisel beğeni ve yorumlar olarak kabul etmenin, diğer bir ifadeyle onun yorumlarını kendi alımlamasına bağlı geliştirdiği okur-merkezli değerlendirmeler şeklinde ele almanın kısmen mümkün olmakla birlikte bazı yorum ve çıkarımların metinde açıkça işaret edilen hususları reddetme noktasında zorlama ve tutarsız bir mahiyet arz ettiği görülecektir. Bu çalışmada klâsik Türk edebiyatı sahasında önemli çalışmalara imza atmış değerli bir araştırmacı olan Abdalbaki Gölpinarlı'nın hazırlamış olduğu "Fuzûlî Dîvânı" adlı çalışmanın ön sözünde Fuzûlî ve şiiri hakkında yapmış olduğu bazı değerlendirmelere yukarıda bahsedilen bağlamda eleştirel bir bakış açısıyla itirazlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Şiir, Şair, Eleştiri, Tasavvuf

Abstract

Classical Turkish literature researchers have been faced with some difficulties in point of developping critical perspectives. One of these difficulties has been the issue of unchangeable mentality about necessity of accepting the evaluations made by pioneer researchers in the field without any questioning. What the text says has been ignored and even denied especially when explanations being made from biographic point of views. In many examples, accepting the explanations of researcher as personal likes and comments in other words, considering his comments as reader-centered evaluations developped according to his self reception is partially possible but it is to be observed that some comments and inferences seem to be constrained and inconsistent in terms of refusing the points indicated clearly in the text. In this work, some evaluations made on Fuzuli and his poems in the foreword of the work named "Fuzuli Divanı" prepared and published by Abdalbaki Golpinarli who has been one of the important researcher with many significant works within the field of classical Turkish literature are to be objected by a critical perspective with regard to the subjects mentioned above

Key Words: Fuzuli, Poem, Poet, Critic, Sufism

Giriş

Klâsik Türk edebiyatı sahasında yapılan araştırmaların hem nitelik hem de nicelik bakımından ortaya konulan önemli çalışmalarla tekâmülünü devam ettirdiği günümüzde alan araştırmacıları, eleştirel bakış açısı geliştirme noktasında birtakım zorluklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu zorlukların başında, alanın önde gelen isimleri tarafından ortaya konulmuş değerlendirmelerin sorgusuz kabul edilmesi gerektiği anlayışı gelmektedir. Sosyal bilimler için mutlak doğruluk kavramının geçerli olmadığı, eser ve sanatçı ile ilgili mülahazaların bir noktaya kadar nesnel birtakım kriterlere bağlı kalması gerekmekte birlikte büyük ölçüde okurların öznel alımlama ve değerlendirmelerini zorunlu kıldığı göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Her alanda olduğu gibi klâsik Türk edebiyatı sahasında da yapılan her çalışma kendinden önce yapılmış çalışmalar ışığında, varlığını önceki çalışmalara borçlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle alan araştırmacıları sonraki dönem araştırmacıları için kapı aralayan, rehberlik eden öğretici rolleriyle büyük önem arz eder. Onların yapmış oldukları çalışmalar aynı konu ile ilgili yapılacak çalışmaları tekrara ve taklide sevk edecek bir mahiyet arz etmeye başladığında araştırma alanı daralacak ve bir noktada özgün çalışmaların ortaya

* Dr. Öğr. Üy., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fettahkuzu@hotmail.com.

çıkmasına mani olacaktır. Dolayısıyla yapılan çalışmayı takdir etmek ve çalışmanın sahibine vefa göstermek onun ortaya koyduğunu aynıyla kabulü gerektirmeyeceği gibi aksine mevzubahis çalışmayı eleştirel bir gözle değerlendirmenin araştırmacıyı yeni çıkarımlara ve gelişmelere ulaştıracağı aşikârdır. Böylece alana hizmet noktasında emeği tartışılmayacak üstatların çalışmaları da gerçek manada değerini bulacaktır. Ancak günümüzde belli şairler/yazarlar ve bunların eserleriyle ilgili daha önce iddia ve ifade edilmiş olan söylemlerin aksini dile getirmek araştırmacı için sert ve haksız eleştirileri beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda genç araştırmacılar için belli bir çerçevenin dışına çıkmaları büyük bir risk arz etmekte ve dar bir çerçevede çalışmak zorunluluğu özgün eserlerin elde edilmesi hususunda olumsuz bir etki yaratmaktadır. Alanın ileri gelen araştırmacılarının çalışmaları kutsal metinler mesabesinde mükemmel, eleştiriye kapalı, mutlak doğru ve erişilmez kabul edilerek aksi yönde fikir beyan edenler bilimsel bir afarez süreciyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada klâsik Türk edebiyatı sahasında önemli çalışmalara imza atmış değerli bir araştırmacı olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın hazırlamış olduğu "Fuzûlî Dîvânı" adlı çalışmanın ön sözünde Fuzûlî ve şiiri hakkında yapmış olduğu bazı değerlendirmelere eleştirel bir bakış açısıyla itirazlarda bulunulacaktır. Öznel değerlendirmelerin kaçınılmaz olduğu sosyal bilimlerde yapılan her eleştiri veya yorum başka bir eleştirmen için ayrıca bir eleştiri konusu olmaya müsait bir özellik arz eder. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınacak hususlarla ilgili yapılacak her türlü eleştiri ve karşı yorum çalışmaya esas olan hususlar bağlamında alan araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

İnceleme

Gölpınarlı, incelemesinin başında Fuzûlî'nin itikadı ile ilgili mülahazalarına yer verir. Fuzûlî'nin Şii olduğunu iddia ve ispat etmek için örnekler sunan Gölpınarlı bu hususu tereddüde mahal bırakmayacak biçimde vuzuha kavuşturmanın huzuru içerisinde bir görüntü çizmektedir (Gölpınarlı, 2016, s. XIX-XXII). Şairin mezhebi edebiyat tarihçiliği yönünden ve sanatına etki bakımından elbette ki önem arz eden bir husustur. Ancak şairi mezhep noktasında değerlendirirken Gölpınarlı'nın zaman zaman niyet okuyuculuğuna soyunduğu ve zorlama birtakım yorumlara giriştiği de gözden kaçmamaktadır:

Ey çâr-yâr-ı kâmilin a'yân-ı milk-i din
Erbâb-ı sıdk-ı ma'delet ü re'fet ü hayâ (2016, s. XXII)

Devrin bu dört fasl ile bir mu'tedil zaman
Şer'in bu dört rûkn ile bir mu'teber binâ (2016, s. XXII)

Fuzûlî'nin ilk üç halifeyi kabul etmediğini belirterek onlarla ilgili ifadelerin yer aldığı yukarıdaki beyitler için şairi takiiye yapmakla itham eden,

Bunda olmuş münteşir feyzi İmam-ı A'zam'ın
Bunda olmuş behre-i ilm-i şeriat intişar (2016, s. XXII)

beytinin onun Sünni olmasına bir delil sayılamayacağından bahsederken (2016, s. XXII) Gölpınarlı'nın neden ısrarla onun Şiiliğini tasdik çabasına girdiğini anlamak kolay değildir. Fuzûlî'nin Şii veya Sünni olması onun sanatçı kişiliğine hanel getirmeyeceği gibi değer de katmayacaktır. Şairi takiiye yapmakla itham etmeyi gerektiren bir durum söz konusu değilken araştırmacının bu hususta ısrarcı olması zorlama yorum yapmanın ötesinde tahkir edici bir davranış biçimini ortaya koymaktır.

Gölpınarlı, Fuzûlî'nin şiiri hakkında yapmış olduğu değerlendirmelerde de maksadı aşan ifadelerle eleştirmek adına şairi tezyif ve tahkir eden bir tavır içerisinde görünmektedir. İlk olarak bütün Türk dünyasında halkın en alt zümresinden en yüksek zümresine kadar bütün kesimlerinin benimseyip asırlar boyu takdirle yâd ettikleri bir şairin başarısını onun lehçesine indirgeme hatasına düşen Gölpınarlı (2016, s. XXXVI), Fuzûlî'nin şiirlerinin çocukluk döneminde yazılmadığını ispat etmeye kalkışır (2016, s. XXXVII). Akabinde Fuzûlî'nin

tevazu göstermek adına şiirlerini çocukluk dönemi olarak vasfetmesini şairane bir yalan olarak tavsif edip bu hususu Şuarâ suresi 226. âyete bağlamaktadır (2016, s. XXXVII-XXXIX). Biraz daha ileri giden Gölpınarlı şairin bu ifadesi ile ilgili olarak şunları kaydeder: “Neden böyle söylüyor o hâlde? Gene şüphe yok ki bu şiirlerin, çocukluk mahsûlü olduğunu, yahut birkaç gecede yazıldığını söyleyerek kendinin pek büyük bir şâir olduğunu, bu şiirlerin onun en bayağı şiirleri bulunduğunu bildirmek istiyor. İşte bütün iş, bundan ibarettir!” (2016, s. XXXIX). Görüldüğü üzere Gölpınarlı şair hakkında bu söyledikleriyle Fuzûlî’yi eleştirme noktasından onu aşağılama noktasına geçmiştir.

İncelemeyi şairin diğer büyük şairlerle olan etkilenme ve etkileme bahsi üzerinden devam ettiren Gölpınarlı Fuzûlî üzerinde en fazla etkisi olduğunu iddia ettiği Kâtibî ve bu etkiyle ilgili örnek beyitler ve bu beyitlerdeki mazmun benzerlikleriyle ilgili mukayeseler yapar. Bunların sadece Fuzûlî şiirinin sanat özellikleriyle ilgili bir fikir vermek için olduğunu belirtip onu İran şairleriyle kıyaslamanın mümkün olamayacağını “Yoksa Fuzûlî’yi İran şâirleriyle ve maalesef beşerî cephede onlar gibi, meselâ Hafız gibi bir dev şâir olmadığından; yalnız bu bakımdan karşılaştırmak, tamamıyla ayrı ve cidden uzun bir iştir.” (2016, s. XLIII) ifadesiyle dile getirir.

Gölpınarlı, Fuzûlî’yi eleştirirken adeta onu gözden düşürme gayretinde bir tavır içerisinde görünmektedir ve bunu yaparken de Türk edebiyatında ustalığı ve öncülüğü tartışma götürmeyecek büyük şairleri amacı doğrultusunda kullanmaktan çekinmez. Bu usta şairlerin başında bütün Türk dünyası için tartışmasız en önemli isimlerden biri olan Ali Şîr Nevâî gelmektedir. Nevâî’nin sadece bir şair olarak değil bir devlet adamı, büyük bir mütefekkir ve en önemlisi Türkçe ve Türklük bilinci noktasında bir mihenk taşı olma özelliği onu haklı olarak özel ve ayrıcalıklı bir mevkinin sahibi yapmaktadır. Fuzûlî de dâhil birçok büyük şairin örnek ve ilham aldığı bu tarihî şahsiyeti Fuzûlî’nin etkilendiği bir şair olarak ele almış gibi görünen Gölpınarlı aslında Nevâî’nin ismiyle Fuzûlî’nin şairliğini küçümsemektedir. Gölpınarlı Fuzûlî’ye müessir olan ikinci şair olarak Necâtî’den bahseder. Görünürde, biri Çağatay edebiyatının usta sanatçısı olan Nevâî’yi, diğeri Anadolu sahasının büyük şairi Necâtî’yi Fuzûlî’ye tesirleri noktasında örnek gösterirken aslında Fuzûlî’nin mezkûr iki şairden çok aşağıda bir yer işgal ettiğini ima etmektedir. Gölpınarlı Necâtî’ye olan hayranlığını belirtirken bir yerde Fuzûlî’yi bırakıp meşhur mersiyesini Necâtî Bey’den mülhem olarak kaleme aldığını iddia ettiği Bâkî ve söz konusu eserine dair münekkitlerin değerlendirmeleri hakkında “Bilmem, Bâkî’nin bu mersiyesinin kendilerine çok şeyler söylediğini övünerek bildiren münekkitler, Necâtî’yi de Bâkî kadar mı bilirler ve ihataları, hep lâfla mıdır?!” (2016, s. LXVI) şeklindeki ifadesiyle laf arasında Bâkî’ye ve onu büyük şair kabul edenlere de tarizde bulunur.

Yaptığı değerlendirmelerde yer yer kendisiyle bile tenakuza düşen Gölpınarlı’nın aşağıdaki ifadeleri ondaki kafa karışıklığını gözler önüne sermektedir: “Kendisine bu kadar güvenen Fuzûlî, hakikaten divân edebiyatının büyük bir şâiridir. Fakat bizce, san’atta kendisine üstad olan Ali Şîr Nevâî kadar halka yayılmamış ve münevver zümre edebiyatını halk görüşüyle, halk âdet ve an’anaeleriyle, halk sözleriyle işlememiştir.” (2016, s. LXVIII). Gölpınarlı’nın iddiasının aksine Fuzûlî sadece bir divân şairi olarak tanınan ve halka yayılmamış biri değildir. Türk edebiyatında üzerine en fazla çalışma yapılan, her dönemde şiirlerine nazireler yazılan nadir kişilerden olan Fuzûlî, şöhreti günümüze kadar devam etmiş ve hem klâsik edebiyatın hem de halk edebiyatının büyük şairi olarak sahip çıktığı ve halkın tüm kesimlerinde şiirlerinin zevkle okunup benimsendiği önemli bir sanatçıdır.

Şairin, beğenmediği bazı beyitlerinden örnekler sunan Gölpınarlı doğal olarak kişisel beğenisi üzerinden birtakım çıkarımlar yapar. Bu çıkarımları yaparken ortaya koyduğu hususlar bir noktaya kadar kabul edilebilir nitelikte olabilir. Öyle ki bir sanatçının tüm eserlerinin veya bir eserinin tüm yönlerinin aynı güzellikte, aynı estetik açıdan kusursuz

olması söz konusu olamaz. Fuzûlî de genel anlamdaki başarısını eserlerinin bütününe yaymayı başardığı şairane söyleyişten alırken eserlerinde zaman zaman kendi büyüklüğüyle örtüşmeyecek mısralara, fesahat kurallarını alt üst eden ifadelere tesadüf edilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda verdiği örnekleri beğenmediğini söylemekle yetinmeyen Gölpınarlı söz konusu beyitler için “berbat beyitler” (2016, s. LXIX) şeklinde son derece hakaretamiz bir üslup kullanmaktadır.

Her gözüm pür mevc bir deryâdır ol deryâ üze
Her kaşımır mevcden bir ser-nigün olmuş gemi (2016, s. LXIX)

Gözlerin dalgalı denizler, kaşların da bu denizlerdeki dalgalardan dolayı devrilip ters dönmüş gemiler olarak tasavvur edildiği yukarıdaki beyti berbat olarak nitelendiren Gölpınarlı, edebî zevkini okşayan örneklerden biri olarak aşağıdaki beyti gösterir:

Cânâ ne revâdır ki çekip tiyg demâdem
Gamzen söke cismim dele bağrım töke kaanım (2016, s. LXIX)

Gölpınarlı; sevgilinin gamzesinin her an kılıç çekip cismini söktüğünden, bağrını deldiğinden ve kanını döktüğünden şikâyet eden bir âşğın feryadının duyulduğu klâsik şiirin bilinen ve çok kullanılan malzemesiyle söylenmiş bu beytin güzelliğinden bahseder. Önceki beytin “berbat”lığı ne kadar tartışmaya açık ise bu beytin “güzel”liği de o nispette tartışılabilir bir mahiyet arz etmektedir.

İncelemenin, şairin fikir hayatı ile ilgili bölümünde verilen örnek beyitlerle onu samimi bir Şii olarak tarif eden Gölpınarlı’nın, bu görüşünü desteklemek için kullanmış olduğu örneklerden biri aşağıdaki beyittir:

Ey Fuzûlî reh-i şer’ini dut ol râhberin
Bu taryk ile dalâletten özün eyle rehâ (2016, s. LXXI)

Şeriat yolunu tutmak suretiyle dalaletten kurtulmanın mümkün olduğunun belirtildiği beyit gerçekten de dinî hassasiyeti olan bir müminin samimi bir itirafı ve aynı zamanda nasihati mahiyetindedir. Gölpınarlı bu hususun hemen ardından şairin belli beyitlerindeki söylemin sembolik yapısını görmezden gelerek onu adeta dini hiçe sayan gaflet içerisinde bir günahkâr olduğunu ilan etmekten geri durmaz. Bu noktada verdiği örneklerden biri aşağıya alınan beyittir:

Meyhânedir Fuzûlî cihanda makaam-ı emn
Cehd et bir ev habâb gibi onda dut makaam (2016, s. LXXII)

Meyhanenin ve buna bağlı olarak şarap, kadeh, saki ve sarhoşluk gibi kavramların kutsanması klâsik şiirin hiç de yabancı olmadığı bir gerçektir. Şiirini bu malzemeler üzerine kurmamış dîvân şâiri yok denecek kadar azdır. Gölpınarlı da bu gerçeği bildiğinden olsa gerek Fuzûlî’nin bu klâsik söylemi karşısında mutasavvıf olarak hem manevî hem de edebî sahada etkisi inkâr edilmeyecek Niyazî-i Mısırî gibi bir zâtın Fuzûlî’nin bir şiirine nakîze veya reddiye olarak yazdığı şiiri referans olarak Fuzûlî’yi adeta sapkınlıkla itham eder. Oysa konuyu en güzel örneklendirecek ve Fuzûlî’nin söylemindeki sembolik yapıyı gösterecek bir berceste beyitte 17. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Yahyâ tarafından şu ifadeler yer verilmiştir:

460 432
Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı
Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî (2016, s. LXXVI)

Gölpınarlı’nın bakış açısıyla bu söylem Fuzûlî’nin beytindekinden daha ağır ve tehlikeli kabul edilecek bir söylemdir. Diğer bir ifadeyle devletin din ile ilgili en üst kurumunun başında bulunan Yahyâ irtidad etmiş, dinden çıkmış sayılmalıdır. Acaba şeyhülislam makamındaki Yahyâ, Gölpınarlı’nın sahip olduğu kadar din bilgisine ve

hassasiyetine sahip değil midir? Şüphesiz bu sorunun cevabı herkesçe malumdur. Gölpınarlı da durumun farkına varmış olacak ki mezkûr beyti alıp Şeyhülislam Yahyâ'nın aslında içki içmemiş biri olduğundan bahsederek Yahyâ'nın beyitte “ancak bir lâf” ettiği (2016, s. LXXVI) gibi tuhaf bir ifadeyle konuyu geçiştirmeye çalışmıştır. Benzer bir örnek olarak Gölpınarlı'nın da usta şairler arasında zikrettiği Hâfız'ın meşhur bir beyti akla gelmektedir:

Der mezheb-i mâ bâde helâl est veliken
Bîrûy-i tu ey serv-i gulendâm herâm est¹ (Hafız, 1952, s. 79)

Fuzûlî'nin sembolik şiirini sembollerinden sıyrıp olduğu gibi alan Gölpınarlı eğer görüşlerinde samimiye “mezhebimizde şarap helaldir” diyen Hâfız'ı dinden çıkmış bir mürted kabul ediyor olmalıdır. Klâsik Türk şiirinin son büyük ustası kabul edilen ve kendisi bir Mevlevî şeyhi olan Gâlib'in bir müseddesinin aşağıya alınan vasıta beytinin, Gölpınarlı'nın nazarında nasıl bir görüntü arz edeceği merak konusudur.

İkrâmımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem alevîyiz (Okçu, 1993, s. 346)

Eğer Fuzûlî ile ilgili değerlendirmelerinde nesnel ve samimi bir tavır sergilemekteyse Gâlib'in bu beyitte yer alan “alevîyiz” ifadesini şairin bir ikrarı kabul etmesi ve onu Sünni akideyi reddeden, mezhepçe Aleviliği kabul etmiş biri olarak değerlendirmesi gerekmektedir. Yine Gâlib'e ait aşağıdaki beyit çok daha radikal bir söylemle Gölpınarlı için ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Secde-gâhımdır ebrûvân-ı bütân
Gayri mihrâb neydigin bilmem (Okçu, 1993, s. 762)

Beyitte konuşmakta olan kişi, put gibi güzellerin kaşlarını kendisine “secde-gâh” eylediğini ve bundan başka mihrap tanımadığını ifade eden biridir. Bu söylem şeriat hükümlerine göre mutlak küfür sayılması gereken tehlikeli bir ifadedir. İfadenin sahibi konumundaki Gâlib'in bu hususu bilmekten aciz bir cahil olduğu iddia edilemeyecekse ifadenin sembol düzleminde bambaşka bir anlam taşıdığı da kabul edilecektir. Bu noktadan hareketle Gölpınarlı'nın Fuzûlî ile ilgili tutumunun ön yargılı ve art niyetli olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Eserin buraya kadar olan bölümlerinde bir ölçüye kadar kabul edilebilecek bazı iddialarını ispata çalışan Gölpınarlı “Fuzûlî'de Tasavvuf” başlıklı bölümde Fuzûlî'nin şiirinde tasavvufun ve/veya vahdet-i vücûd anlayışının olmadığını ifade ederek baltayı taş vurmıştır. Fuzûlî'nin bir mutasavvıf olup olmadığı meselesi ile Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvuf ıstilahının bulunup bulunmaması hususları birbirinde çok farklı iki noktaya işaret eder. Fuzûlî mutasavvıf olup şiirinde tasavvufa yer vermemiş olabileceği gibi kişisel yaşantısında ve hayata bakışında tasavvuf yer almamakla birlikte şiirini kurarken tasavvufu konu edinmesi veya en azından tasavvuf sembollerinden faydalanması kadar tabii bir durum olamaz. Zira bir sanatçı sanat eserini kişisel yaşantısını yansıtan bir kopya olarak meydana getirmek zorunda olmadığı gibi böyle bir teşebbüs onun sanatının özgünlüğüne de zarar verecektir. Aşk şiiri yazabilmek için mutlak surette âşık olmak, deliliği anlatmak için delirmek, cenneti tasvir etmek için bizzat müşahede etmek zaruri olsaydı şiir ortaya çıkamazdı. İşin daha ilginç tarafı, Gölpınarlı'nın, bu iddiasını delillendirmek için vermiş olduğu örnekler tam da Fuzûlî şiirinde tasavvuf ve vahdet-i vücûd öğretisinin nasıl yer aldığını gösteren adeta Gölpınarlı'yı yalanlayan beyitlerdir. Bu bağlamda Gölpınarlı'nın ilk ele aldığı beyit Dîvân'ın ilk gazelindedir:

Vâdi-i vahdet hakikatde makaam-ı iskdir
Kim müşahhas olmaz ol vâdide sultandan gedâ (2016, s. LXXVIII)

¹ Mezhebimizde şarap helaldir, ancak ey gül endamlı servi senin yüzün yoksa haramdır

Gölpınarlı, beyitteki sultan-gedâ karşılaştırmasını sultan-köle gibi değerlendirmekle (2016, s. LXXVIII) daha en başta beytin işaret ettiği hakikati gözden kaçırmaktadır. Burada sultan-gedâ karşılaştırmasında vahdet-i vücûd bağlamında sultandan kastın gerçek varlık durumundaki Hakk'ın ta kendisi olduğu, "gedâ" kavramının ise izafi veya vehmi varlık durumundaki "eşyâ"ya daha özelde ise "insan"a işaret ettiği hesaba katılmamıştır. Zira birlik anlamındaki "vahdet" mefhumu tasavvuf ıstılahında, varlığın ayrışma kabul etmeyen mutlak tekliğini belirtmek için kullanılmaktadır (Izutsu, 2005, s. 44-45) . Beyitte aşk makamı olan vahdet vadisi, âşık ile mâşuk arasında vuslatın tahakkuku ile gerçekleşen bir hal veya makam olarak öncelikle fenâ sonrasında ise bekâ durumuna dikkat çekmektedir. Bu makamlardan ilkinde âşığın vehmi varlığını gerçek varlık olan mâşukun varlığında eriterek varlıktaki ikiliğin mutlak tekliğe dönüştürülmesi ikinci makamda ise bu mutlak teklik durumunun idrak edilmesi suretiyle gerçek varlıkta ebediyet kazanılması söz konusu olmaktadır (Arasteh, 2007, s. 29). Diğer bir ifadeyle beyit Gölpınarlı'nın ifade ettiği şekilde aşkın, sultanı da gedayı da sevgiliye karşı aynı duruma düşürmesi gibi sığ bir anlamın çok ötesindeki bir anlama işaret etmektedir. Gölpınarlı baştan sona vahdet-i vücûd öğretisine işaret eden söz konusu beyti ve bu beytin yer aldığı gazeli örnek verdikten sonra adeta ironi yaparcasına "*Bunlar bir tarafa kalsın, şâirin, Vahdeti Vücudu benimsediğini söyleyenler, onun bu inancını ispat edecek bir tek beytini bile bulamazlar.*" (2016, s. LXXIX) ifadesiyle oldukça tuhaf ve şaşırtıcı bir hükümde bulunmaktadır. Oysa Gölpınarlı'nın iddiasının aksine sadece bu beyit bile Fuzûlî'nin şiirlerinde tasavvuf ve vahdet-i vücûd ile ilgili olarak şairin ilgi ve bilgi durumu hakkında yeterli ipuçlarını vermektedir.

Seçtiği beyitlerle Fuzûlî şiirinde tasavvufun olmadığını kanıtlamaya çalışan Gölpınarlı özellikle tasavvuf ve vahdet-i vücûd anlayışının açıkça görülebileceği beyitleri tercih etmekten kaçınmış ve tasavvufa işaret ettiği müphem sayılabilecek örnekler verip iddiasını daha kolay ispat edebileceği bir yol seçmiştir. Oysa şairin şiirleri arasında Gölpınarlı'nın iddiasını çürütecek çok fazla örnek bulunmaktadır. Aşağıda yer alan beyit Gölpınarlı'nın hazırladığı çalışmada bulunmadığı için İsmail Parlatır'ın hazırladığı çalışmadan alınan, şairin kasidelerinden birine ait matla beytidir:

Bu bahr-i nîl-gûn bin mevc her sâ'at ayân eyler
Ulû'l-ebşâra bir bir keşf-i esrâr-ı nihân eyler (2012, s. 96)

Vahdet-i vücûd öğretisine ve bu öğretinin ortaya koyduğu taayyün ve tecellî süreçlerine göndermede bulunulan beyitte dalga-deniz metaforu bağlamında Hakk'ın sürekli tecellî durumunda oluşu "her saat ayân eyler" ifadeleriyle belirtilmektedir. İbn Arabî'nin, Hakk'ın sürekli tecellîsini Kur'an'dan bir âyet ışığında "*Çünkü Rabb sübûtu (değişmeme, belirlilik vasfını) haizdir; buna karşılık İlâh, "O her ân bir şe'nedir" (O her ân bir realitededir) âyeti gereğince İsimlerle değişmektedir (hâlden hâle girmektedir).*" (Izutsu, 2005, s. 155) şeklinde yapmış olduğu açıklama Fuzûlî tarafından beytin ilk mısraında şairane bir biçimde ifade edilmiştir. İkinci mısra da hakikat bilgisini elde etmenin sıradan insanlara değil sadece ariflere ihsan edildiğine vurguda bulunularak basiret sahiplerine gizli sırların açılmasına işaret edilmektedir. Beyitteki bu sembolik söylemin İbn Arabî tarafından ortaya konan vahdet-i vücûd (Izutsu, 2005) anlayışından başka bir şey olmadığı aşikârdır.

Fuzûlî, iade sanatıyla meydana getirdiği, tamamı vahdet-i vücûd teorisini özetleyen gazelinin matla beytinde şunları söyler:

Ey vücûd-ı kâmilin esrâr-ı hikmet masdarı
Masdar-ı zâtın olan eşyâ sıfâtın mazharı (2016, s. 140)

Hakk'ın taayyün mertebelerine işaret edilen beyitte İbn Arabî'nin "mutlak bilinmezlik" veya "dipsiz karanlık" olarak tanımladığı, Hakk'ın hiçbir suretle idrak edilemeyeceği, hatta mutlak varlık olarak Hakk'ın tenzihten dahi münezzehe olduğu "zât"

mertebesinden “küntü kenzi” sırrınca bilinmek üzere ilk belirlenme mertebesinde tecelli ettiği süreç, yani eşyanın kendine ait bir varlığı olmayıp Hakk’ın fiil ve sıfatlarının farklı tezahürleri veya tecellî formları oldukları hususu (Izutsu, 2005, s. 41-50) şairane bir üslupla iki mısradan verilmeye çalışılmıştır. Aynı süreç benzer biçimde meşhur “peyda” redifli gazelde işlenmiştir.

Zihî zâtın nihân u ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihâr-ı sun’una emvâc peydâ ka’r nâ-peydâ (2016, s. 10)

Söz konusu gazelin matla beyti olan yukarıdaki beyitte mutlak bilinmez olan Hakk’ın, kendi hakkında ilk bilinci olarak da tanımlanan ve İbn Arabî’nin “feyzü’l akdes” olarak tarif ettiği kendi kendine ilk tecellisi akla gelmektedir (Izutsu, 2005, s. 69) . Hakk’ın bilinmezlikten veya kudsi hadiste belirtilen “gizli hazine” durumundan ilk bilinme mertebesinde belirlenişi onun varlığının bir bütün olarak deniz biçiminde tahayyül edilmesiyle belirtilmektedir. Bu durumda görünen ve aslında denizden başka veya deniz olmaksızın bir varlığı bulunmayan dalgaların vehmi varlık kategorisindeki görünen âlem veya eşya olduğu, denizin görünmeyen dip kısmın ise Hakk’ın zât mertebesine işaret ettiği çok belirgin şekilde gözler önüne serilmektedir. Aşağıya alınan rubaisinde Fuzûlî’nin, varlığın kıdem ve hudus bağlamında iki boyutlu yapısına ve varlığın ortaya çıkma sürecine işaret edilmektedir:

Ey mihr-i ruhun kadîm u âlem hâdis
İzhâr-ı vücûda keşf-i râzın bâis
Geçtim ser-i kûyunda iki âlemden
Lî beyne makaameyni makaamun sâlis (2016, s. 197)

Tasavvuf ıstılahında ve bilhassa vahdet-i vücûd anlayışında varlığın biri ezeli ve mutlak olan diğeri de ancak bu mutlak varlığa bağlı olarak mümkün olabilecek vehmi surette bulunan iki kategorisi söz konusudur. Rubainin ilk mısraı “kadîm” ifadesiyle birinci varlık kategorisine yani asıl ve mutlak varlık olan Hakk’a işaret ederken “hâdis” kavramı ikinci varlık kategorisine yani varlığı bir başka varlığa dayalı olarak kabul edilebilecek vehmi varlığa göndermede bulunmaktadır (Izutsu, 2005, s. 191-192). Şairin iki âlemden geçmek tabiri son mısradaki “iki makam arasında üçüncü bir makam vardır” mealindeki ifadeyle birlikte düşünüldüğünde de seyr-i sülûk sürecinde bir sâlikin, Hakk’ın farklı tecellî veya taayyün boyutlarına işaret eden varlık aşamalarını geçmesi anlatılmaktadır. Diğer bir örnekte Fuzûlî, vahdet-i vücûd anlayışı ile ilgili şunları nakletmektedir:

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid
Mey-i vahdeti sanma ümmü’l-habâ’is (2016, s. 32)

Klâsik şiirin en fazla hırpalanan tiplerinden olan “zâhid”e nasihat niteliğindeki beyitte ona vahdet şarabını, kötülüklerin anası olarak adlandırılan, içki anlamındaki şarapla karıştırmaması diğer bir ifadeyle şarabın, aşkı temsil eden sembolik anlamını, Gölpınarlı’nın yaptığı gibi, görmezden gelerek ona olumsuz bir mana yüklememesi ikazında bulunmaktadır. Fuzûlî, tasavvuf ıstılahına ve tasavvuftaki varlık anlayışına olan hâkimiyetini yukarıda muhtelif örneklerde gösterilmeye çalışıldığı üzere kullandığı kavramlar ve bu kavramların bağlama dayalı anlamları çerçevesinde tereddüde yer bırakmayacak şekilde gözler önüne sermektedir. Şair, yine bizzat vahdet kavramını kullanarak konuya hâkimiyetini ortaya koyduğu diğer bir beyitte kendisine şöyle seslenir:

Meskenin bezm-gâh-ı vahdetdir
Ey Fuzûlî bu hâk-dândan geç (2016, s. 34)

Sözlük anlamıyla “dünya” demek olan ve beyitte masiva veya kesret olarak tasavvur edilip Hakk’ın dışındaki her şeyi kast edecek biçimde kullanılan “hâk-dân”dan geçmek, fani olan varlığın Hakk’ın varlığında erimesi ve onunla ebediyet kazanması sürecine işaret eder.

Bu sürecin gerçekleşmesi ilk mısradaki işaret edilen “bezm-gâh-ı vahdet” ibaresiyle varlıkta “birlik” durumunun tahakkuk etmesi demektir.

Gölpınarlı şiirlerde geçen büyük mutasavvıf isimleri ve tasavvuf terminolojisi kullanımını tek ölçü olarak yaptığı değerlendirmelerle sığ bir bakış açısı koymaktan öteye gidememiştir. Fuzûlî'nin, şiirlerinde tarikat şeyhlerini anmamasını onun şiirinde tasavvufun izine rastlanmadığının kanıtı saymaktadır (2016, s. LXXX). Diğer bir ifadeyle tasavvufu tarikat ritüellerinde arayan Gölpınarlı için kıstas bir tarikat şeyhinin veya tarikat öğretisi ile ilgili lafızların şiirde bulunmasıdır. Bu bakış açısıyla Gölpınarlı, tasavvufun İslam dininin mistik boyutu olarak merkezine hakikat bilgisini ve varoluştaki hikmeti alan ve varlığın mahiyetini gerçeklik noktasında sorgulayan felsefi yapısını kavramaktan uzak, indirgemeci bir yaklaşım sergilemektedir.

Sonuç

Metin/şiir incelemelerinde muhtelif felsefi ve edebi akımlara bağlı olarak geliştirilen ve günümüze kadar yapılan çalışmalarda kullanılan yöntem ve teknikler temelde üç ana başlık altında değerlendirilecek mahiyettedir. Bunlardan ilki yazarın hayatı, dünya görüşü, ideolojisi ve inancından hareketle metni anlamlandırmaya çalışan yazar merkezli yaklaşımlardır. İkinci olarak metnin kendisine odaklanan ve metnin dışındaki bütün unsurları görmezden gelen metin merkezli yöntemlerdir. Üçüncü ve belki de en güncel ve popüler olan ise metni yeniden kurmayı hedefleyen ve okuru bu sürece aktif olarak katmayı gerekli gören okur merkezli kuramlardır. Her üç yaklaşımın metin tahlilinde olumlu ve olumsuz yönleri bulunması birinin diğerine mutlak tercih sebebi olmasına da engel teşkil etmektedir. Gölpınarlı, incelemesinde büyük ölçüde Fuzûlî'nin biyografisine bağlı açıklamalar yapmış ve bunun doğal bir sonucu olarak da metnin söylediğini göz ardı hatta bazı yerlerde inkâr etmek durumunda kalmıştır. Onun açıklamalarını kişisel beğeni ve yorumlar olarak kabul etmek, diğer bir ifadeyle onun yorumlarını kendi alımlamasına bağlı geliştirdiği okur-merkezli değerlendirmeler şeklinde ele almak da bir dereceye kadar mümkündür. Bir dereceye kadar diye sınırlandırmanın sebebi, onun bazı yorum ve çıkarımlarının metinde işaret edilen hususları reddetme pahasına zorlama ve tutarsız bir mahiyet arz etmelerindedir. Fuzûlî'nin bazı beyitleri için “berbat” tanımlaması yapması üslup noktasında hatalı olmakla birlikte onun kişisel beğeni ile alakalı kabul edilebilir. Ancak içerisinde tasavvufun bütün remizleriyle kendini apaçık gösterdiği beyitlere rağmen Fuzûlî şiirinde tasavvufun izinin bile olmadığı iddiası yanlı veya en azından yanlı bir değerlendirme olarak kalmaya mahkûmdur. Günümüzde sadece Gölpınarlı'nın değil sosyal bilimler sahasında ve hassaten edebiyat alanında, bütün araştırmacıların çalışmalarında eleştirilecek hususlar bulunmaktadır ve bu husus da çalışılan sahanın özelliğine bağlı olarak gayet normal bir durumdur. Asıl problem bir araştırmacının, özellikle de Gölpınarlı gibi alandaki çalışmalarıyla büyük hizmetleri bulunan ve üstat kabul edilen hocaların söylediklerinin tenkit edilmesi halinde gösterilen tepki ve alınan olumsuz tavır olarak tezahür etmektedir. Genç araştırmacıların önünün açılması, özgün çalışmalara fırsat verilmesi ancak bilimsel özgürlükle mümkün olacaktır. Eleştiriyi belli ölçü ve kaideler çerçevesinde yapmak ve tenkit edilen eser ve/veya müellif hakkında tahkir etmeden birtakım değerlendirmelerde bulunmak, sahada yapılacak çalışmalara katkı sunacak ve genç bilim adamlarını cesaretlendirmek suretiyle özgün çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Arasteh, A. R. (2007). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş*. (B. Demirkol-İ. Özdemir, Çev.). Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dîvân-ı Hâfiz (1952). (S.A.M. Rafii, Haz.). Tahran: İntişarat-ı Kadyani.

-
- Fuzûlî Dîvânı (2016). (A. Gölpınarlı, Haz.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Fuzulî Türkçe Divan (2012) (İ. Parlatır, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Izutsu, T. (2005). *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki anahtar-kavramlar*. (A.Y. Özemre, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Galib I-II (Hayatı, edebî kişiliği, eserleri, şiirlerinin umûmî tahlîli ve divânının tenkidli metni)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). Osmanlı Türkçesi sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tarlan, A. N. (2001). *Fuzûlî divanı şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
-

SOCIOLOGY

Gaziantep Geleneksel Mimari Dokusunun Sosyo-Kültürel Bağlamda Mekân Dizimsel Analizi

Space Syntax Analysis of Traditional Arcitectural Pattern of Gaziantep in a Socio-Cultural Context

Esra GÜRBÜZ YILDIRIM*
Gülen ÇAĞDAŞ**

Öz

Bu çalışmanın ana kurgusu organik bir şekilde oluşan Gaziantep geleneksel kent dokusunun oluşum sürecini, sosyal ve mimari dinamiklerin birlikte ele alınabildiği sayısal bir analiz yöntemi ile değerlendirmek ve yorumlamaktır. Geleneksel kent dokusunun oluşumunda toplumsal faktörlerin etkisinin -sözel bir analiz ile ortaya koyulamayan özelliklerin- sayısal bir analiz yöntemi ile analiz edilerek yorumlanması hedeflenmiştir. Bu yönde bir çalışma yapılmasının ana motivasyonu ise geleneksel kent dokusunu toplumsal dinamikler bağlamında anlamının ve yorumlamanın yeni tasarımlara ipucu verebilmesi ve altlık olabilmesi anlamında değerli olmasıdır. Hızlı bir dönüşüm ve değişim süreci içinde olan kentlerde, mimari belleğinin ve kent belleğinin sürdürülebilmesi, anlaşılması, yorumlanması ve bu bilgilerin yeni tasarımlarda kullanılabilmesi için çeşitli analizlere ve bilgilere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda çalışma kapsamında sayısal bir analiz yöntemi olan mekân dizimi kullanılarak, Gaziantep'in geleneksel kent dokusu, dokunun oluşum mekânizması ve sosyal ilişkiler ağının anlaşılması, kentsel oluşum sürecine dair bilgi edinilmesi ve sosyo-kültürel farklılıkların kentsel dokuya yansımalarının okunması amaçlanmıştır. Elde edilen bu bilgilerin geleneksel kent dokusu içinde yapılacak olan yeni kentsel tasarımlara yol gösterici nitelikte kullanılabileceği ve araştırma yönteminin benzer karakteristikteki kentler için de yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, mekân dizimi, geleneksel mimari, sosyo-kültür

Abstract

The main purpose of this paper is to understand and search the formation process of old historical pattern of Gaziantep, which was formed organically, in context of cultural and architectural dynamics. Understanding and interpreting traditional city pattern is very essential in order to use them as a guideline for new urban designs. Especially for cities, which are in a rapid transformation and change process, these kinds of analyses are needed to sustain and interpret their urban memory. In this context by using space syntax method it was aimed to understand Gaziantep's traditional urban texture's formation process, its relations with social networks and how socio-cultural differences reflect on urban pattern. For this aim by space syntax analysis some numeric values have been achieved and they were interpreted in the sense of culture, society and urban texture. At the end of this research it was aimed to have architectural and urban knowledge about Gaziantep and using these knowledge in order to guide new architectural and urban designs in traditional urban texture. It's thought that this logic of research and knowledge can be used for cities, which have similar characteristics.

Keywords: Gaziantep, Space syntax, traditional architecture, socio-culture

Giriş

Kendinden gelişim gösteren her kent kendi kültürel, sosyal ve ekonomik koşulları doğrultusunda şekil alırken günümüz kentleri neden birbirine benzemektedir sorusu mimarlık ve kentsel tasarım bağlamında pek çok araştırmaya konu olmuştur. Kentler değişen yaşam koşulları, toplumun ihtiyaçları ve artan nüfus sebebiyle organik bir oluşumdan çıkmış, planlı ve modern kentleşme sürecine girmiştir. Ancak bu süreç pek çok kentte kimliksiz, geçmişi ile bağ kuramayan bir şehirleşmeye sebep olmuştur. Bu sebeple bir kentin mimari belleğinin yaşatılabilmesi ve anlaşılabilmesi için geleneksel dokuya dair yapılan araştırmalar büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın ana kurgusu organik bir oluşum sergileyen kentsel bir dokunun, toplumsal dinamikler bağlamında nasıl oluştuğunu ve oluşum sürecinin nasıl geliştiğini anlamak üzerine kurgulanmıştır. Çalışmada sosyo-kültürün, organik bir dokunun oluşumunda

* Öğr. Gör. Gaziantep Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, esragurbuz@gantep.edu.tr.

** Prof.Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, glcagdas@gmail.com.

nasıl etkili olduğunun anlaşılması hedeflenmiş; bu hedefe uygun bir kent dokusu ve analizler için sayısal bir yöntem belirlenmiştir. Örneklem alan olarak baskın bir ticaret dokusu ve geleneksel bir konut mimarisine sahip olan Gaziantep kenti, toplum ve kent ilişkisine dair sayısal bir analiz yöntemi ile ne tür verilerin elde edilebileceği sorusundan yola çıkılarak analiz yöntemi olarak da mekân dizimi yöntemi seçilmiştir.

Çalışmaya konu olan, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Gaziantep yüzyıllardır pek çok farklı kültürü ve etnik grubu içinde barındıran, geleneksel bir mimari dokuya sahip olan bir kenttir. Konumu, İpekyolu ve Halep ile olan bağlantısı, ticaret duraklarından biri olması geçmişte kentin önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Mimari dokunun ve ticaret hayatının birbirini besleyerek geliştiği şehirde kültürel, sosyal ve ticari hayatın getirisi olarak farklı morfolojik yapılaşmalar oluşmuştur. Özellikle İslamiyet'in hakim olduğu, mahremiyet kavramının ön planda olduğu kentlerde olduğu gibi Gaziantep'te de toplumsal hayatın bir getirisi olan bu farklılaşmayı, kentin konut ve kamusal dokusunu karşılaştırarak okumak, mimarlık ve sosyo-kültür etkileşimini anlamak mümkündür.

Organik dokuya sahip, kendinden oluşmuş kentlerde fiziksel doku biçimlenmesi o dokuda yaşayanların katılımıyla gerçekleşir, sosyal ve kültürel hayat mimari biçimlenmeye yansiyarak mekânsallaşır. Kentin kültürel verileri, mekân kültürünü yansıtırken; iklim, bölgede bulunan yerel malzemeler, ekonomik ve doğal koşullar da fiziksel farklılaşmaları yaratmaktadır. Oluşum süreçlerinin ve faktörlerinin farklı olması kendinden oluşan her kentin birbirinden farklı olmasını, kendine özgü bir mimari dokusu ve kimliği olmasını sağlamıştır. Çalışmada organik bir oluşuma sahip olan bir kentin fiziksel oluşumunun ve sokak kurgusunun, toplumsal ve kültürel dinamikler ile nasıl şekillendiğinin anlaşılması hedeflenmiştir. Bu amaçla Gaziantep geleneksel doku özelliklerini yansıtan, iki farklı etnik gruba ait mahallenin ve geleneksel kent bütünü'nün karşılaştırmalı bir şekilde analizleri yapılmıştır. Bu sayede hem kentsel dokunun hem de konut dokusunun nasıl şekil aldığı, hem de farklı etnik grupların kendi konut dokularını nasıl oluşturdukları analiz edilmiştir. Analizler için geleneksel konut dokusunun en iyi örneklerinden olan, Müslümanların yaşadığı Şekeroğlu Mahallesi ve Ermeniler'in yaşadığı Bey Mahallesi seçilmiş ve bu mahallelerin mekân dizimi analizleri uygulanmıştır. İki farklı etnik grubunun yaşadığı mahallelerin seçilmesindeki ana hedef ise aynı kentte yaşayan farklı grupların kendi sosyo-kültürlerini mekâna nasıl yansıttıklarını ve benzerlikler olup olmadığını anlamaktır.

Çalışmanın bir diğer amacı ise sayısal bir analiz yöntemi kullanarak kente dair ne tür veriler elde edilebileceğini anlamaktır. Bu sebeple sayısal mekân analiz yöntemlerinden biri olan, kent ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefleyen ve kentin toplumsal dinamiklere bağlı olarak yorumlanmasına imkân sağlayan mekân dizimi analizleri kullanılmıştır. Sentaktik analizler sonucu kültürel farklılıkların kentsel dokunun ve mahallelerin oluşumunda ve gelişiminde nasıl etkili olduğuna, kültür ve mekân ilişkisinin mimari ve kentsel bağlamda nasıl sonuçlandığına dair bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir. Bu sayısal yöntemi ile benzer mimari karaktere ve sokak kurgusuna (kısa ve kırıklı akslar gibi) sahip olan her iki mahallenin diğer analizler ile ortaya koyulmamış benzerliklerinin ve farklılıklarının anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında, kent toplum ve mekân ilişkisine, geleneksel kentlerin fiziksel oluşumlarına, mekân dizimi analiz yönteminin kavramsal alt yapısına değinilmiş, ardından mekân dizimi analizleri ve sonuçlarına yer verilmiş ve analiz sonuçları yorumlanarak çalışma sonlandırılmıştır.

Kent, Mekân ve Toplum

Kent, kültür ve toplum ilişkisi yıllardır pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuş, bu kavramların birbirlerini nasıl besledikleri ve oluşturdukları konusunda farklı teoriler

üretimiştir. Bu araştırmada mekânın toplumsal olarak nasıl üretildiği ve kültürün mekâna, kentin sokak kurgusuna nasıl yansıdığı sorularından yola çıkıldığı için çalışmanın bu bölümünde toplum, mekân ve kent ilişkisine değinilmiştir.

Mekân kavramı mimarlık, kentsel tasarım, coğrafya ve sosyoloji gibi farklı pek çok alanda tartışılan bir kavramdır. Mekânın, yer, coğrafya, tarihsellik, zaman, mülkiyet, iktidar ve toplum ile ilişkisi konuya dair araştırma başlıklarından sadece bir kaçıdır. Mekânın, ilişkiler ağı olarak ele alınması ile sosyal ve mekânsal ilişkilerin birlikteliği ve önemi ortaya çıkmıştır. Sosyal ve mekânsal ilişkiler konusu pek çok teorisyen tarafından çalışılmıştır; Gregory ve Urry (1985) her iki başlığın birbiri ile ilişkisini ve birlikte ele alınması gerekliliğini aksi takdirde resmin tamamının görülemeyeceğini vurgulamıştır. Ancak sosyal ilişkileri de sadece mekânsal ilişkilere indirgemek de doğru bir yaklaşım değildir. Mekân ve toplum ilişkisi Henri Lefebvre, David Harvey, Edward Soja gibi pek çok kent kuramcısı tarafından ele alınmıştır. Mekân toplumsal olarak nasıl üretilir (Social Space) sorusunu ele alan, Marksist bir bakış açısına sahip olan Lefebvre (1991) mekânı geometrik bir şeyin veya boş bir alanın ötesinde bir kavram olarak yorumlamaktadır. Düşünür, mekân ve toplum kavramlarının ikili ilişkisini ele almış ve mekânın toplumsal bir üretim olduğunu aynı zamanda sosyal değerler ve algılardan oluşan karmaşık bir sosyal yapı olduğunu vurgulamıştır. Lefebvre'e (1991) göre mekân, sabit ve değişmeyen bir kavram değildir, aksine topluma bağlı olarak sürekli dönüşen, değişen, yaşıyan hem de toplumu değiştiren bir kavramdır. Bununla birlikte mekânı fiziksel, zihinsel ve toplumsal üretim olarak sınıflandırmak yerine bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur. Lefebvre'in mekânsal üretim olarak tanımladığı şey mekânı sadece fiziksel olarak üretmekten öte bir kenti, toplumsal mekânı ve onun bilgisini ve kültürünü üretmektir. Her toplumun kendi mekânını ürettiğini ve kendi üretim tarzı, kültürü olduğunu vurgulamıştır. Antik şehirleri örnek göstererek, bu şehirlerin sadece geçmişe ait yapı ve insan yığıını olarak görülmemesi gerektiğini mekânın sosyal üretim mantığının anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (Lefebvre, 1991). Rapoport, 1969 yılında yayımlanan House, Form and Culture adlı kitabında kültür, insan davranışı ve mekân etkileşimini mekân biçimleri üzerinden ele almıştır. Benzer şekilde ve Altman da kültür ve mekân konusu üzerine çalışmalar yapmıştır. Altman (1976) mekân ve insan davranışı etkileşimini mimarlık bağlamında ele almıştır. Mekân hem fiziksel hem de toplumsal olarak kullanıcısı tarafından üretilir ve anlamlandırılır. Toplumsal kültürü yansıtan mekân sadece fiziksel olarak değil sosyal olarak da inşa edilir dolayısıyla toplumdan ve kullanıcısından bağımsız olarak mekânı değerlendirmek yeterli değildir.

Toplum, bir mekânda sadece bulunmaktan ötesini yapar; mekânı oluşturur. Bunu iki şekilde yapar; birincil olarak insanları organize eder ve birbirleri ile ilişki kurabilecekleri şekilde mekâna yerleştirir, ikinci olarak da mekânı fiziksel olarak yapılar, sınırlar ve yollar vb. ile oluşturur. Her iki şekilde de toplum kendi kültürünü yansıtan belirli bir mekânsal düzen oluşturur (Hillier ve Hanson, 1984). Toplum ve mekân arasındaki ilişkiyi sadece kültür ve yaşam tarzı ile ilgili olması koşuluna indirgemek doğru olmayacaktır. Toplumların yaşadığı büyük sosyal değişimler de mekânsal değişime ve farklılaşmaya sebep olabilir. Örneğin tarım devrimi toplumların sabit bir yaşama geçmesini, sanayi devrimi hem mekânsal hem de sosyal ihtiyaçların ve özelliklerin değişmesine dolayısıyla mekânsal düzeninin de değişmesine sebep olmuşlardır. Türkiye özelinde düşünürsek de Cumhuriyet'in kurulması ve modernleşme süreci toplumu ve toplum kültürünü yönlendiren büyük değişimlerdir. Farklı koşullar altında oluşan kentleri ve mekânları anlamak ve analiz edebilmek için mekânsal düzen özelliklerini ifade eden; bir mekândaki insanların organizasyonu ve o mekânın fiziksel organizasyonu, toplumun bunu nasıl oluşturduğu gibi başlıklar önem teşkil etmektedir. Bir mekânı, bir kenti anlamak ve doğru bir şekilde yorumlayabilmek için toplumsal ve mekânsal özelliklerin farkında olmak gerekmektedir.

Hillier ve Hanson'ın (1984) belirttiği üzere mekânsal oluşumlar toplumların görsel birer yansımasıdır. Bir kentin mekânsal oluşumundaki en büyük etken toplumsal kültürdür. Dolayısıyla toplumların kültürel karakteristiklerini ve farklılıklarını kentsel ve mimari dokuda, yapılı çevrede okumak mümkündür. Örneğin bir kentin konut dokusunun içe kapalı veya dışa açık olması, kamusal alan kullanımı, sokak dokusunun biçimlenişi, çıkmaz sokakların olması veya olmaması toplumsal hayatı, toplumun sosyal alışkanlıklarını yansıtan bazı özelliklerdendir. İslam kentlerini örnek olarak incelediğimizde geleneksel dokuda din ve mahremiyet kavramlarının ve iklimsel özelliklerin tekil olarak yapılara ve daha büyük ölçekte kentsel organizasyona yansıdığını görmek mümkündür.

Bir toplumun sosyal yapısı ve kültürü mekânlar aracılığı ile devam ettirilmekte ve gelecek nesillere aktarılabilen, sosyo-kültür yapılar ve kent yardımı ile mekânsallaşarak devam ettirilebilmektedir. Bir mekân kullanıcısı ve kullanıcısının ona yüklediği anlama bağlı olarak farklı kimlikler kazanmakta ve şekiller almaktadır. Bu sebeple bir kentin mekânsal oluşumu değerlendirilirken toplumsal ve kültürel değerler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür bir yaklaşım daha bütüncül bir bakış açısı ile kentin ele alınabilmesine olanak sağlamaktadır.

Geleneksel Kentlerin Fiziksel Oluşumu

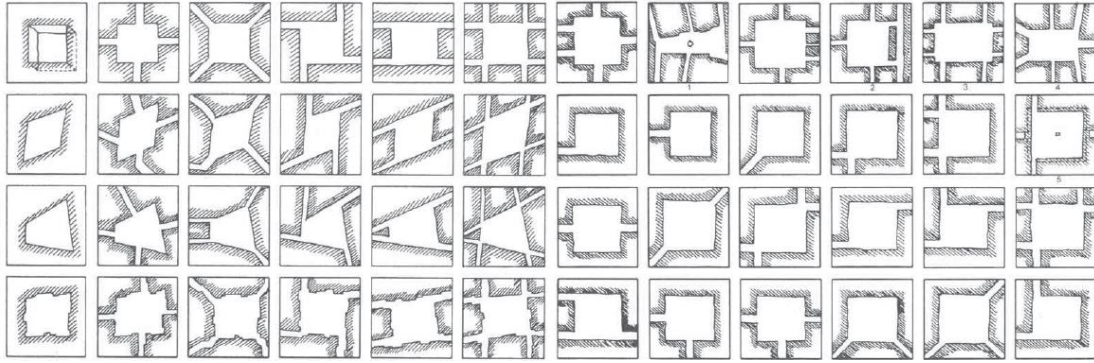
Kent bütünü pek çok farklı mekânsal ve fiziksel bileşenin bir araya gelmesi ile oluşur. Dolayısıyla bir kenti sadece yapıları, bu yapıların fiziksel özellikleri ve estetik değerleri ile değil boşlukları, sokakları, meydanları ve tüm bu elemanların bir araya geliş şekli göz önünde bulundurarak, bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında Gaziantep geleneksel dokusunun ve mahallelerinin mekân dizimi analizleri, kentin sokak kurgusu ve boşluklarını ifade eden haritalar ile gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple kent, sokak ve mahalle kavramlarının İslam ve Anadolu şehirlerinde nasıl oluştuğu, neyi ifade ettiği, nasıl anlamlandırıldıklarının anlaşılması önem arz etmektedir.

Sokaklar, farklı fonksiyonlara ait yapılarla dolan kent boşluklarını birbirine bağlar. Ancak bu kentsel elemanlar kültürel ve toplumsal kullanımlara bağlı olarak pek çok farklı şekilde (Şekil 1) bir araya gelmekte ve farklı fiziksel oluşumlar sunmaktadır. Hillier (2005) kentlerin genel olarak uzun sokaklar; bu uzun sokakları bağlayan ve sayıca da daha fazla olan kısa sokaklardan meydana geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu söylemine bağlı olarak kentleri oluşturan temel elemanların kavramsal olarak aynı olmasına rağmen her kenti birbirinden farklı kılan nedir sorusunu da gündeme getirmiştir.

Şekil 1: Geometrik olarak farklı şehirlerin eksensel haritaları (saat yönünde) Atlanta: ABD, Hague: Hollanda, Manchester: İngiltere, Şiraz: İran (Hillier, 2005).

Krier (1979) kentlerin morfolojik yapısını sokaklar ve meydanlar üzerinden ele alarak analizlerini yapmış ve yorumlamıştır. Sokak dokusunun ve meydanların fiziksel olarak nasıl farklılaştığını meydan, sokak ve yapıların bir araya gelişi üzerinden incelemiştir (Şekil 2). Özellikle kentsel ve mimari tasarım öğrencilerinin geleneksel dokuları anlayabilmelerinin ve esinlenebilmelerinin gelecekte sağlıklı tasarımlar yapmaları için gerekli ve önemli olduğunu savunmuştur.

Şekil 2: Krier'in meydan- sokak ilişkisini ifade eden grafikleri. (Krier, 1979)

Krier (1979) sokakları konutların bir araya gelişi ile oluşan yayılmanın bir sonuç ürünü olarak tanımlamış, sokakların bir kentin ulaşım ağı olduğunu ve hem kamusal hem de kişisel mekânlara ulaşım sağlaması açısından önemini vurgulamıştır. Sokaklar, insanın sirkülasyonunu sağladığı gibi toplumsal iletişime ve karşılaşmalara da olanak sağlar. Sokakların fiziksel yapısı, konutlara sokaktan direkt ulaşılması veya ulaşılabilmesi veya garajların sokaklara açılması, sokaklar ve konutların arasında yeşil bir dokunun olması gibi özellikler sokağı ve sokağa yüklenen anlamı değiştirmektedir.

İslam ve Anadolu şehirlerinde belediye kurumları olmadığı için genellikle şehirlerin yol şebekesi toplum tarafından, ortak sosyal ve kültürel anlayışa göre belirlenmiştir. Yerasimos (1992) İslamiyet'in hakim olduğu şehirlerde sokakları; 'Belirli yapılar ve ticaret merkezlerini bağlayan, ulaşımı sağlayan ana akslar, merkezi ve mahalleleri bağlayan ikincil akslar ve mahallelerin içindeki yabancıların ulaşması istenmeyen akslar' olarak sınıflandırmıştır. Bu şehirlerde sokak dokusu, konut bölgelerinde mahremiyeti ve güvenliği sağlamak amacıyla genel olarak yabancıların mahallenin içlerine kadar ilerlemesini engelleyecek şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla özellikle konut bölgelerinde daha belirgin bir şekilde görülen labirenti andıran, çıkmaz sokaklarla beslenen bir yol ağı görülmektedir.

Çıkmaz sokaklar, batıda güvenli alanlar olarak nitelendirilirken İslam kültüründe ve Osmanlı döneminde mahallenin en ayrıcalıklı ve güçlü ailesinin evinin olduğu, kontrolün yüksek olduğu, güvenli mekânlardır. Sokak yapısında hissedilen mahremiyet duygusu çıkmaz sokaklarda daha da yoğunlaşır çünkü bu sokaklar mahremiyet ve koruma ihtiyacının en yüksek olduğu alanlardır. Çıkmaz sokakları, mahallenin ana yolundan o sokak üzerinde bulunan evlere uzanan özel yollar olarak nitelendirmek mümkündür. Dolayısıyla da kamusal alan çok özel bir alan olarak kabul edilmekteydi ve yabancıların girmesi istenmezdi. Kuban (1982), çıkmaz sokakların oluşmasındaki ana sebebi evlerin yerleşmesinde gözlenebilen ferdiyetçi tutum olarak yorumlamıştır. Mahremiyet ve güvenlik olgusu sadece fiziksel iletişimi kesici değil görsel olarak da iletişimi kesecek şekilde sokaklara yansımıştır. Analizler bölümünde Gaziantep geleneksel konut dokusunda etnik farklılıklara bağlı olarak sokakların nasıl şekillendiği konusuna daha detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

İklimsel sebepler de kent dokusuna şekil veren önemli faktörlerden biridir. Sıcak ve kurak iklimlerde yer alan konutlar daha içe dönük, yaşantının avluda geçmesini sağlayacak ve

gölgeli alanlar oluşturacak şekilde tasarlanmışlardır (Aru, 1998). Aynı şekilde sokaklar da gölgeli alanlar oluşturmak amacıyla dar bir kesitte tasarlanmışlardır.

İslam kentlerinin ortak özelliklerinden biri olan mahalleler, Osmanlı döneminde Anadolu şehirleri için de geçerli bir örgütlenme ve yapılanma şeklidir. Mahalleler; sosyal, fiziki ve idari olarak kendi içinde bir sistemi olan ve kentin biçimlenmesinde önemli etkisi olan birimlerdir. Pek çok İslam ve Anadolu kentinde yer seçimi ve ilişkisel organizasyon, ticaretin niteliğine bağlı olarak farklılıklar göstermekte, konut ve ticaret alanları belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Kuban (1996), Anadolu'da mahallelerin sosyal ve idari olarak bölünmelerindeki temel sebebin etnik ve dini sebepler olduğunu belirtmiştir. Bu şehirlerde etnik ve dini farklılıklara göre bölünen her mahalle kendi dini yapısı etrafında şekillenmiştir. İslam şehirlerinde mahalleler arasında genellikle kesin bir ayırım varken, Anadolu şehirlerinde mahallelerde farklı etnik ve dini grupların birlikte yaşadıkları görülmüştür. Yazıda bahsi geçen mahalle yapısı ve organizasyonu Gaziantep geleneksel kent dokusu için de geçerlidir. Antep halkı kalenin içine sığmayınca yapılaşma kale dışına taşmış ve kalenin eteklerinde konut ve ticaret yapıları ile şehir oluşmaya başlamıştır. Nüfusun artması, farklı etnik grupların şehre yerleşmesi ve bu grupların kendi mahallelerini oluşturmaları ile şehir büyümüş ve sınırları değişmiştir.

Pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi Gaziantep'te de konutlar birbirlerinin güneşi kesmeyecek, başka evlerin avlularını direkt olarak görmeyecek dolayısıyla mahremiyet ve aile kavramlarına karşı saygılı ve duyarlı bir şekilde bir araya gelmektedirler. Ancak daha önce de belirtildiği gibi İslam şehirlerinde belediye kurumları olmadığı için bu şehirlerde düzenli bir kentleşmeye rastlamak neredeyse imkansızdır. Kuban (1982) kendi kendine gelişmiş şehirlerin belirli bir geometriye sahip olmasının neredeyse imkansız olduğunu belirtmiştir. Şehirlerin düzensiz bir geometriye sahip olmalarının en önemli sebebi Osmanlı döneminde şehirlerin büyümesi göçebelerin bir şehrin ortasında değil de çevresine yerleşmesi suretiyle gerçekleşmiş olmasıdır. Göçebeler zamanla yerleşik hayata geçmiş, genellikle bir mescit, cami ve beraberinde farklı yapılar inşa etmiş ve bu yapıların etrafında yaşam alanlarını, mahallelerini oluşturmuşlardır (Kuban, 1982). Farklı dönemlerde şehre gelen grupların kentin farklı noktalarına yerleşmesi kentlerin planlı ve düzenli bir kentleşme göstermesini engellemiştir.

Bir kenti anlamak için yukarıda da belirtildiği gibi kullanıcıyı, kültürünü tanımanın önemi yadsınamaz. Tekil olarak mekânlar ve bu mekânların birlikteliği kullanıcıyı ile anlam kazanmakta ve mekânsal bir kimliğe sahip olmaktadır. Kentlerin oluşum süreçleri pek çok fiziksel faktöre bağlı olduğu gibi kullanıcı ve toplumuna da sıkı bir şekilde bağlıdır. Her kenti ve mekânsal oluşumu kendi dinamikleri ve kendi zaman dilimi içinde değerlendirmek gerekmektedir. Anadolu şehirlerinde kentsel davranışlar benzerlik gösterse de bölgesel ve yerel dinamiklere bağlı olarak fiziksel ve mekânsal farklılıklar oluşmuştur. Kendinden oluşmuş bu organik dokuların plansız gelişimi ancak işleyen kent yapısı ise aslında kentin oluşumunda kültürel ve toplumsal bir oto kontrol olduğunu göstermektedir.

Çalışma alanı: Gaziantep

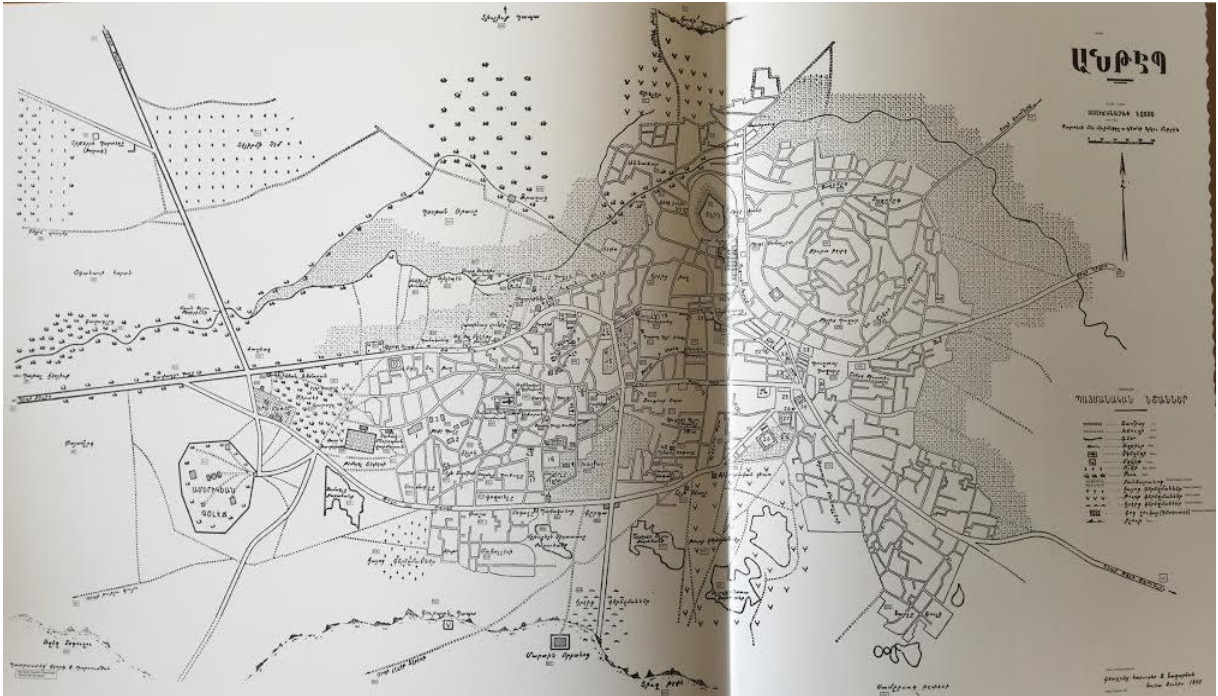
Çeşitli tarihi araştırmalar Gaziantep ve çevresi tarihinin Paleolitik (Eski Taş) Devri'ne kadar uzandığını göstermektedir (Çam, 2006). Bölgedeki ilk yerleşimin, şehrin 10 km kuzeyinde yer alan Dülük (Şekil 3) antik kentinde olduğu ve bu antik kentin geçmişte farklı imparatorlukların kontrolü altına girdiği bilinmektedir (Özdeğer, 1996). Ergeç (2007) Justinianus zamanında bugünkü Gaziantep Kalesi'nin inşa edilmiş ve bununla birlikte Gaziantep (Ayıntab) şehrinin ilk temellerinin atılmış olduğunu ancak Gaziantep kentinin, Dülük yerleşiminin yerini tamamen ne zaman aldığı kesin olarak bilinmediğini belirtmiştir. Gaziantep 728 yılında Müslümanların, daha sonra Türkmenlerin bölgeye akın yapmaya

Şekil 6: Kent bütününde Şekeroğlu ve Bey mahallelerinin konumu

Çalışma kapsamında geleneksel kent dokusuna dair analizler yapabilmek ve sentaktik haritaların hazırlanması için 1952 yılında Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanan ve çizilen, Antep Ermenileri Tarihi kitabında yer alan, orijinal Antep şehir planından, güncel koruma amaçlı imar planlarından ve hava fotoğraflarından yararlanılmıştır.

Şekil 7’de görülen, Batmutyün Aintabi Hayots/ Antep Ermenileri Tarihi (3 cilt) kitabının birinci cildinin, ilk sayfasında yer alan plan, 1952 yılında Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanmış ve çizilmiştir. Barsumyan-Nazaryan bu planı hazırlarken 1920’li yıllarda Antep’li mimar Harutün Poladyan tarafından o dönemde Antep’te ikamet eden Ermeniler’in yaşadıkları bölgeleri göstermek için hazırlandığı tahmin edilen plandan faydalanmışlardır. Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanan bu plan orijinaline sadık kalınarak araştırmacı Murad Uçaner tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Orijinal plan ve planın Türkçe’ye çevrilmiş, renklendirilmiş hali Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi tarafından yayımlanan ‘Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı’ adlı kitapta yer almaktadır.

Şekil 7: 1952 yılında Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanan ve çizilen, Antep Ermenileri Tarihi kitabında yer alan orijinal Antep şehir planı (Yakar, Uçaner, 2015).

Kentsel Mekânın Analiz Yöntemi olarak Mekân Dizimi

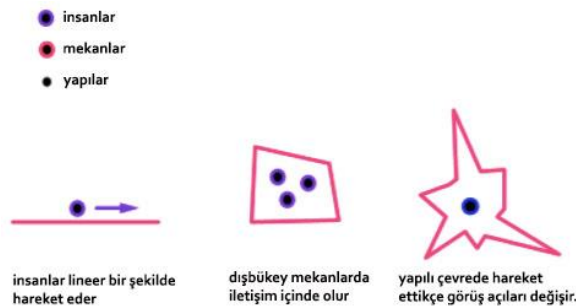
Mekân dizimi, The Bartlett School of Architecture and Planning (Bartlett Mimarlık ve Planlama Okulu), Londra'da, 1970'li yılların sonunda 1980'lerin başında Bill Hillier ve Julianne Hanson tarafından yürütülen bir ekip ile mekân ve sosyal yaşam arasındaki ilişkiyi anlamak ve mekânı okuma amaçlı olarak geliştirilen bir yöntemdir. Hillier ve Hanson eş zamanlı olarak yazdıkları 'The Social Logic of Space' (1984) adlı kitap ile metodun teorik alt yapısını ortaya koymuş ve bu metodun mekânı anlamak ve tanımlamak için kullanılan sayısal bir dil olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca mekânın sosyal bir mantığı olduğunu ve sosyal ilişkileri anlamadan mekânsal analiz yapmanın yeterli olmayacağını vurgulamışlardır.

Mekân dizimi metoduna göre her mekânın veya her kentin kullanıcılarına bağlı olarak farklı bir sosyal ve kültürel bir yapılanması ve buna bağlı olarak da farklı bir mekânsal organizasyonu vardır. Sosyal ve kültürel farklılıkları toplumlara ait mekânsal ilişkiler ve mekânsal organizasyon ile anlamak mümkündür. Mekân ve toplum ilişkisi üzerine yoğunlaşan Mekân Dizimi grubu üyeleri mekânın toplumsal bir üretim olduğu kadar toplumun da mekânın bir ürünü olduğunu vurgulamaktadırlar. Sosyal hayatın mekânsal bir karşılığı olduğunu ve mekânın toplum tarafından kendini organize etmek için kullanıldığını belirtmişlerdir. Fiziksel çevrenin, insanların bir araya gelmesinde önemli bir etkisi olduğunu savunan yöntem toplumsal ve mekânsal etkileşimler üzerine yoğunlaşmaktadır.

Kültürel ve toplumsal değerlere bağlı olarak kentlerin mekânsal oluşum süreçlerini, farklılıklarını ve benzerliklerini anlamak mekân dizimi konusunu en önemli sorulardan biridir. Kent ağının metrik değerleri ile değil genel strüktürü ve mimarisi ile ilgilenen mekân dizimi kentin strüktürü ve fonksiyon dağılımı hakkında bize bilgi vermektedir. Özellikle de kentin ulaşım ağı olan sokaklar, sokakların birbirleri ile olan ilişkileri ve sokaklara bağlı olarak da arazi kullanımı gibi konular mekân dizimi yönteminin diğer temel araştırma konularından biridir (Hillier, 2006). Arazi kullanımları, kentlerdeki sosyal ve ekonomik şekillenmeler, yaya hareketliliği, yol bulma, suç-mekân ilişkisi gibi konular da mekân dizimi kapsamında sıklıkla kullanılmaktadır.

Mekân dizimi analiz yöntemleri ve kavramları

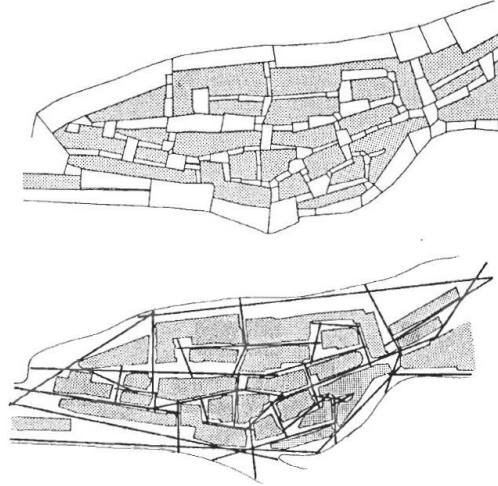
Mekân dizimi yönteminin dayandığı iki temel prensip vardır. Birincisi, mekânın kullanıcıları ile var olması ve sadece aktivitelerin gerçekleştiği bir arka plan olmaması, ikincisi ise her insan hareketinin, aktivitesinin farklı bir mekânsal ihtiyacı olmasıdır. Örneğin (Şekil 8) insan hareketi çizgisel ve tek boyutlu iken etkileşim faaliyeti dışbükeydir, taradığı bir alan vardır (Hillier ve Vaughan, 2007).

Şekil 8: Mekân, insan ve aktivite ilişkisini ifade eden diyagram (Hillier, 2005).

Mekân dizimi analizlerinin yapılabilmesi ve bu ilişkilerin ortaya koyulabilmesi için mekânın soyutlanması ve bir takım haritalama teknikleri ile ifade edilmesi gerekmektedir. Mekânın soyutlanması için 3 temel yöntem uygulanmaktadır; insanların etkileşim içinde bulunduğu dışbükey mekânların haritalanması, insanların hareket izlerini ifade eden aksel

hatların ortaya çıkarıldığı haritaların oluşturulması (Şekil 9) ve insanların farklı noktalardan görüş alanlarını ifade eden görünürlük alanlarının belirlenmesi (Dawes, Ostwald, 2013).

Şekil 9: Bir Fransız kasabasının dışbükey (üstte) ve eksenel haritası (altta) (Hillier, Hanson ve Peponis, 1987)

Eksenel haritalar hareket ve görünürlük ölçütlerine bağlı olarak mekâna dair yorumların yapılmasına olanak sağlar. Eksenel haritalar, analizi yapılacak olan mekândaki en uzun birinci aksın, daha sonra ikincil en uzun aksın çizilmesi ve tüm mekânın çizgilerle kaplanana kadar devam etmesi ile oluşturulur. Bu haritalar ile yapılan mekân dizimi analizleri ile bir mekândaki veya kentteki ilişkiler ağını ortaya çıkarmak ve toplumsal ve mekânsal okumalar yapmak mümkündür. Eksenel analizler sonucunda derinlik, bütünleşme, bağlantılılık, okunabilirlik, sinerji, görsel bağlantılılık vb. değerler elde edilir. Bu değerler mekâna dair okumaların ve yorumların yapılmasına olanak sağlar. Bu araştırma kapsamında kentsel ölçekte bir çalışma yapıldığı için eksenel haritalar ve analizler kullanılmıştır.

Görünürlük analizleri, bir mekânın ulaşılabilirliği ve görünebilirliğine dair ve analizi yapılan mekânın açık mekân kurgusunun nasıl işlediğine dair bilgiler veren analizlerdir. Bu analizler kullanıcının görsel algısını ve mekânsal deneyimlerini anlamamıza yardımcıdır. Mekânı görsel olarak nasıl algıladığımız ve ne kadar görebildiğimiz önemlidir çünkü görebildiğimiz ölçüde kendimizi yönlendirebiliriz (Hanson, 1998).

Bu çalışma kapsamında mekân dizimi yönteminin seçilmesindeki temel sebep yöntemin sosyal yapı ve fiziksel mekânı ilişkilendirerek incelemesidir. Mekânsal analizler için Gaziantep geleneksel dokusunun eksenel haritası oluşturulmuş, her bir doğrunun tüm diğer doğrularla olan ilişkisi değerlendirilerek elde edilen bütünleşme, ortalama derinlik, toplam derinlik, tercih, bağlantılılık, okunabilirlik, sinerji, bağlantı sayısı değerleri hesaplanmış, ardından görünürlük analizleri ile görsel bütünleşme değeri hesaplanmıştır. Bu değerlere ve haritalara bağlı olarak da mekânsal analizler ve yorumlar yapılmıştır. Bu analiz sürecini; dijital ortamda haritanın oluşturulması, eksenel analizlerin yapılması ve analiz sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi olarak özetlemek mümkündür.

Çalışma kapsamındaki mekânsal analizler için UCL'de Alasdair Turner tarafından geliştirilen ve açık kaynaklı bir yazılım olan Depthmap yazılımı kullanılmıştır.

Mekânsal Analizler, Sonuçları ve Karşılaştırmalar

Çalışmanın bu bölümünde mekân dizimi analiz sonuçları, mekânsal oluşumlar ve sebepleri sosyo kültürel değerler bağlamında değerlendirilerek, kentteki mekân ve kültür etkileşiminin yorumlanması hedeflenmiştir.

Mekânsal analizler ve eksenel haritalar için 1952 yılında Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanan ve çizilen (Şekil 7), kentin geleneksel dokusunu ifade eden harita altlık olarak kullanılmıştır. Dijital ortamda, bu harita üzerinden kentin yol aksları (en uzun olacak şekilde) çizilmiş bir başka deyişle kentin sokak kurgusu ve boşlukları eksenler olarak ifade edilmiş ve analizler için gerekli olan harita oluşturulmuştur. Elde edilen bu eksenel harita hem kent bütününe, hem de mahallelerin mekân dizimi analizleri yapılmak üzere Depthmap programına aktarılmıştır. Bütünleşme, bağlantılılık gibi her farklı değer için aynı harita üzerinden farklı analizler yapılmış, analizler sonucu hem analiz değerlerini ifade eden renkli eksenel haritalar (Örnek: Şekil 10) hem de sayısal değerler (Tablo 2) elde edilmiştir. Bir eksenel haritadaki her aks analizler sonucu aldığı değere bağlı olarak kırmızıdan maviye doğru değişen bir renk ile ifade edilir. Haritalarda kırmızı renk ve tonları ile ifade edilen akslar yüksek değere, mavi ve tonları ile ifade edilen akslar ise düşük değere sahip olan akslardır. Analiz sonuçları eksenel haritalar üzerinden değerlendirilirken, mahallelerin kent ile olan ilişkilerini destekleyebilmek amacı ile renkli (Şekil 11) Barsumyan-Nazaryan planından yararlanılmıştır.

Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi ve Gaziantep geleneksel doku bütünü mekânsal analizleri sonucu bütünleşme (integration), bağlantılılık (connectivity), derinlik (depth), okunabilirlik (intelligibility), sinerji (synergy) ve görsel bütünleşme (visual integration) değerleri aşağıdaki tabloda (Tablo 2) listelenmiştir.

Tablo 2: Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi ve Gaziantep geleneksel kent bütünü eksenel ve görünürlük analizleri sonuçları.

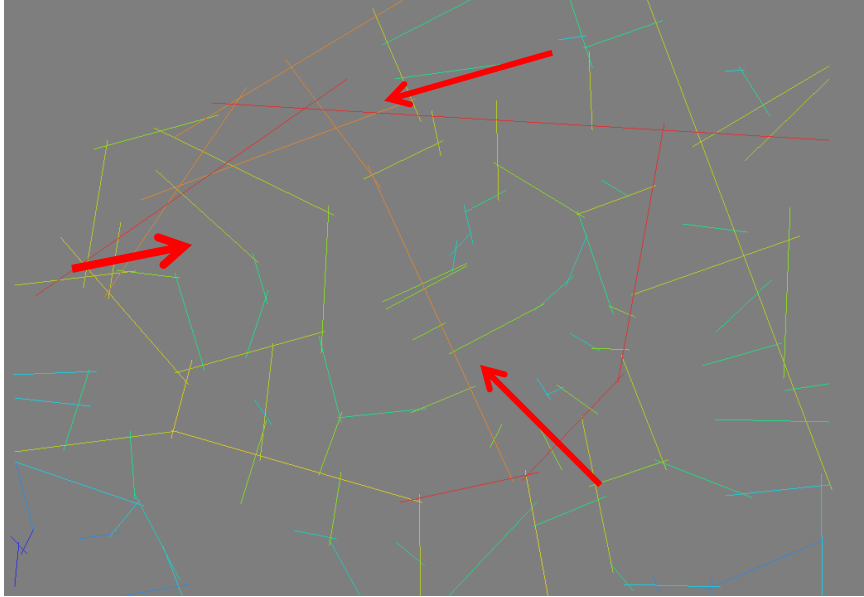
		Bey Mahallesi	Şekeroğlu Mahallesi	Gaziantep
Eksenel Analizler	Bütünleşme (Global)	1.07	0.86	0.86
	Bütünleşme (Yerel)	1.48	1.55	1.65
	Ort. Derinlik	5.2	7.23	10.02
	Bağlantılılık	3	3.33	3.31
	Okunabilirlik	0.48	0.31	0.13
	Sinerji	0.82	0.57	0.32
Görsel Analizler	Görsel Bütünleşme	4.6	2.5	2.22

Bütünleşme

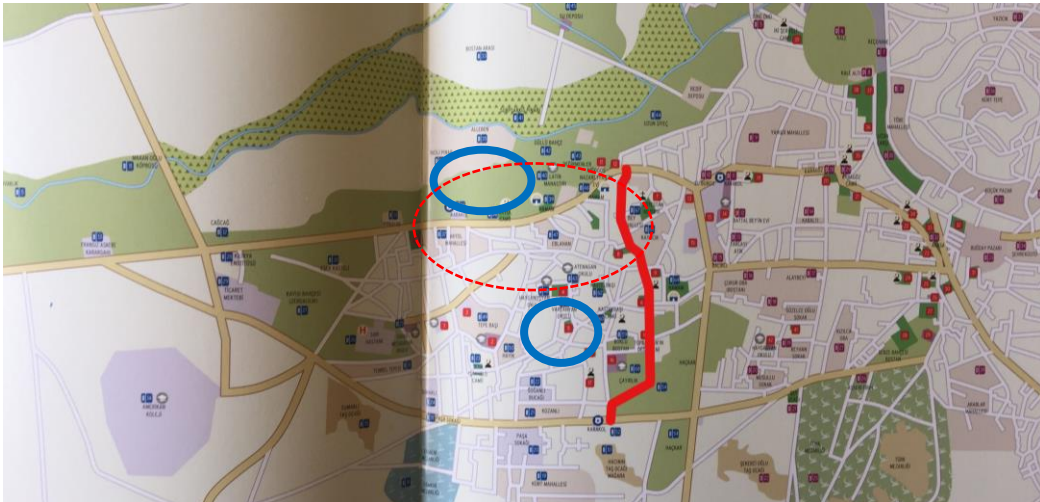
Eksenel analizler aracılığı ile hesaplanan bütünleşme değeri bir aks üzerindeki potansiyel hareketin tahmin edilmesini sağlayan, doğal hareketliliği ifade eden ve eksenel analizlerde en çok kullanılan ölçüm birimlerinden biridir. Bütünleşme değeri her bir aksın diğer akslar ile olan ilişkisini ifade eder. En çok kullanılan akslar sistemin en bütünleşik (integrated) aksları iken daha az tercih edilen akslar ayrılmış (segregated) akslar olarak kabul edilir. Eksenel haritalarda bütünleşik akslar kırmızı renk ile, ayrılmış akslar ise ayrışma derecesine göre kırmızı renkten mavi renge doğru bir skala ile ifade edilir.

Genellikle konut bölgelerinde görülen, mavi ile ifade edilen ve düşük bütünleşme değerine sahip olan akslar daha çok yereller tarafından kullanılan, yabancı ve yerel karşılaşmasının tercih edilmediği bölgelerdir. Bu bölgeler yüksek mahremiyet ve gizlilik gibi ihtiyaçlardan ötürü sistem ile daha az entegre olması tercih edilen alanlardır. Bu bağlamda Bey Mahallesi ve Şekeroğlu Mahallesi'ni ve Gaziantep bütününe değerlendirdiğimizde; 1.07 bütünleşme değerine sahip olan, Ermenilerin yaşadığı Bey Mahallesi'nin kent ile daha bütünleşik bir yapı sergilediğini, 0.86 bütünleşme değerine sahip olan Şekeroğlu Mahallesi'nin ticaret ile daha iç içe olmasına rağmen daha ayrışık bir yapı sergilediğini görmekteyiz.

Bey Mahallesi bütünleşme haritasında (Şekil 10) kırmızı veya turuncu renk ile ifade edilen; kuzey güney yönünde devam eden orta aks ve çeper akslar mahallenin en entegre akslarıdır. Bütünleşme haritasında mavi ve yeşil renkler ile ifade edilen akslar ise derinlik değerlerine bağlı olarak daha ayırışık olan mahallenin iç aksları ve çıkmaz sokak akslarıdır. Barsumyan-Nazaryan planını incelediğimizde mahalleyi kuzey güney yönünde kesen aksın (Şekil 11’de kırmızı çizgi ile ifade edilen aks) bütünleşik olmasının ana sebeplerini; üzerinde barındırdığı Protestan kilisesi ve açık hava sineması, aksın güneyde kentin mesire yeri olarak kullanılan Topbaşyan Değirmeni’ne ulaşması, güneyde ise Latin Manastırı’na bağlanması (Şekil 11’de mavi daireler ile ifade edilen noktalar) olarak yorumlayabiliriz. Bu aks yerellerin ve yabancıların karşılaşmasının olası olduğu ve yaya hareketliliğinin de çok olduğu bir akstır. Mekânsal kurgu, aksın bağlandığı yapılar ve sosyal donatılar o aksın en entegre aks olmasını sağlamıştır. Mahallenin çeper akslarının bütünleşik olması ise Osmanlı dönemindeki mahalle kurgusu ile açıklamak mümkündür; her mahalle kendi içinde bir bütündür ve yabancıların konut dokusunun içlerine ulaşması tercih edilen bir durum değildir. Bu sebeple her mahalle çeper aksları ile kentle ilişki kurar ve iç aksları, çeper akslara göre içe kapalı bir yapı sergiler. Özellikle çıkmaz sokaklar hareketliliğin az olmasının tercih edildiği, mahremiyet ihtiyacının en yüksek olduğu, yani bütünleşme değerinin en düşük olduğu, haritada mavi renk ve tonları (Şekil 10) ile ifade edilen akslardır.

Şekil 10: Bey Mahallesi akslarının bütünleşme haritası.

Şekil 11: Bey Mahallesi'nin en entegre aksının Barsumyan-Nazaryan planı üzerinde gösterimi (mahalle sınırı yaklaşık olarak kırmızı kesik çizgiler ile ifade edilmiştir).

Şekeroğlu Mahallesi, kalenin eteklerinde kurulan ilk konut bölgelerinden biridir ve kentin en bütünleşik akslarından biri olan; baskın ticaret aksı ile ilişkilidir. Bey Mahallesi'nden farklı olarak yatayda gelişmiş bir yerleşimdir. Şekeroğlu Mahallesi'nde de en bütünleşik akslar (Şekil 12) bazı çeper akslar iken mahallenin iç aksları en düşük bütünleşme değerine sahip olan akslardır. Mahallenin ve kentin en bütünleşik aksı olan güney doğu yönündeki ticaret aksı (Şekil 13) yoğun kullanımı olan dolayısıyla da yabancı ve yerli karşılaşmasının yoğun olduğu kamusal bir akstır. Bununla birlikte eğime ve ticaret aksına paralel olarak yerleşen konut dokusu ise ticaret aksından oldukça kopuktur. Konut dokusundaki sokak kurgusu yabancıların dokunun içine sızmasını engellemiş, bu sayede ihtiyaç duyulan mahremiyet ve güvenlik sağlanmıştır. Mahallenin iç kısımlarına doğru akslar daha kırıklı bir yapıya sahip olmakta ve derinlik değerleri artmaktadır. Bu morfolojik düzenleme mahallenin bütünleşme değerini direkt etkileyen bir özelliktir. Şekeroğlu Mahallesi'nde çıkmaz sokakların ve birbiri ile direkt bağlantılı sokakların sayıca fazla olması yerleşimin derinlik değerinin artmasına ve Bey Mahallesi'ne göre daha düşük bir bütünleşme değerine sahip olmasına sebep olmuştur. Bey Mahallesi'nde akslar Şekeroğlu Mahallesi'ne göre daha uzun ve daha az kırıklıdır. Şekeroğlu Mahallesi kentin en bütünleşik aksı ile ilişkili olmasına rağmen daha içe kapalı bir yapı sergilemesi bu mahallede mahremiyet ve güvenlik ihtiyacının daha fazla olduğunu ifade etmektedir.

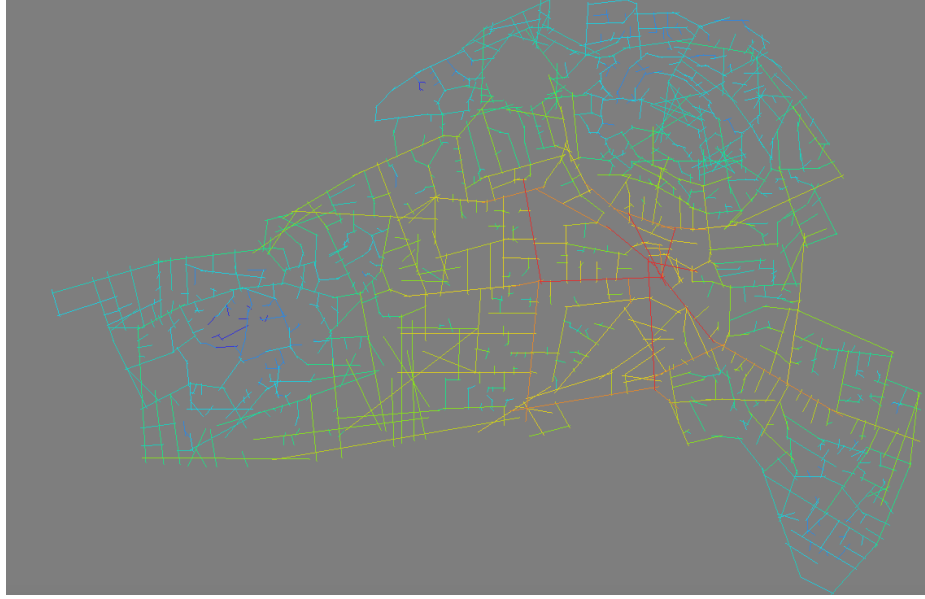

Şekil 12: Şekeroğlu Mahallesi akslarının bütünleşme haritası.

Şekil 13: Şekeroğlu Mahallesi'nin en entegre aksının Barsumyan-Nazaryan planı üzerinde gösterimi (mahalle sınırları yaklaşık olarak kırmızı kesik çizgiler ile ifade edilmiştir).

Mahallenin kuzey batı çeperindeki kırıklı akslar yine yabancıların mahallenin içine nüfus etmesini engelleyecek şekilde konumlanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi görünebilirlik ve ulaşılabilirlik birbirleri ile bağlantılı konulardır. Kırıklı akslar yabancıların mahallenin içlerini görmelerini dolayısıyla da ulaşmalarını engellemektedir. Şekeroğlu Mahallesi daha dışa kapalı bir yapı sergilerken, Bey Mahallesi bahsi geçen kuzey-güney aksı ile daha dışa açık, şehir ile daha entegre bir yapı sergilemektedir.

Şekil 14: Gaziantep kent bütünü bütünleşme haritası.

Gaziantep kent bütünü bütünleşme haritası (Şekil 14) üzerinden değerlendirdiğimizde kentin en uzun ve sürekli akslarının kırmızı ile ifade edildiğini yani bütünleşme değerlerinin yüksek olduğunu, bu aksların baskın olarak ticaret işlevine ve sosyal donatılara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Kırmızı ve turuncu renkteki aksların yoğun olduğu bölge bütünleşme değeri en yüksek olan ve kentin bütünleşme çekirdeğini ifade eden bölgedir. Bu bölge kentte yabancı ve yerli karşılaşmasının olası olduğu, mahremiyet ve gizlilik ihtiyacının konut bölgelerine kıyasla çok daha az olduğu dolayısıyla erişilebilirlik ve görünebilirliğin yüksek olduğu alanlardır. Kentin bütünleşme çekirdeğinden topolojik olarak uzaklaştıkça yapıların fonksiyonu ve aksların bütünleşme değeri de değişmekte, kamusal alan

özele giden bir yapı sergilemektedir. Mekân dizimi değerlerindeki bu değişim Müslüman kentlerinde kamusal ve konut alanlarındaki morfolojik farklılaşmayı da vurgulamaktadır.

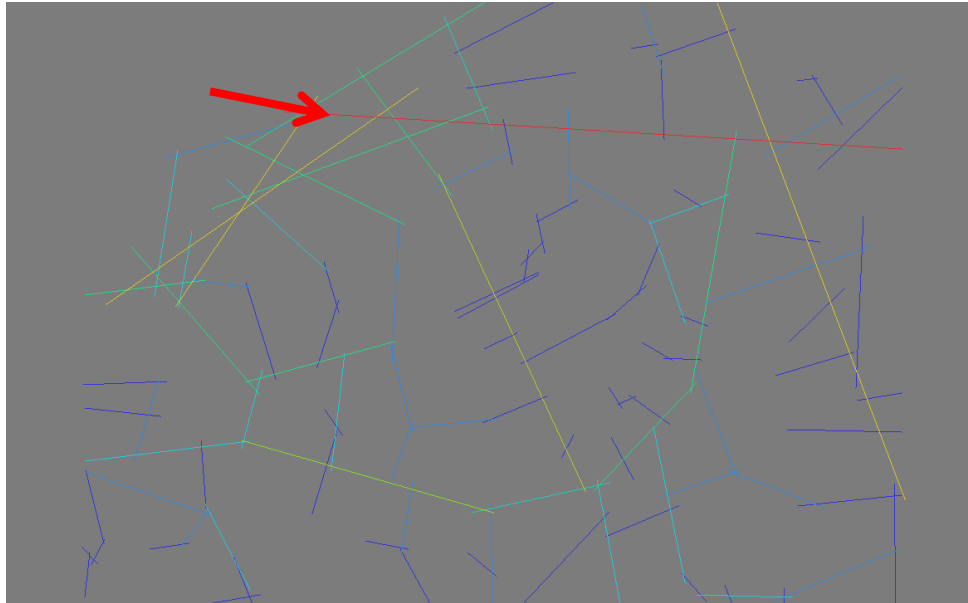
Bağlantılılık

Mekânsal analizler sonucu elde edilen bir diğer değer de bağlantılılık (connectivity) değeridir. Ulaşılabilirlik hakkında bilgi veren bu değer, bir aksın sistemdeki kaç adet aks ile doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bir aksın bağlantılılık değerinin yüksek olması o aksa bağlanan çok sayıda başka aks olduğunu ve erişilebilirliğinin yüksek olduğunu ifade eder. Dolayısıyla yüksek bağlantılılık değeri güçlü ilişkileri ve yaya hareketliliğinin fazla olduğunu ifade ederken, düşük değerler de zayıf bağlantıları ifade eder. Diğer mekân dizimi analizlerinde olduğu gibi bağlantılılık haritasında da kırmızı renk yüksek bağlantılılık değerini, mavi renk ise düşük değerleri belirtmektedir.

Tablo 3: Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi, Gaziantep kent bütünü bağlantılılık değerleri tablosu.

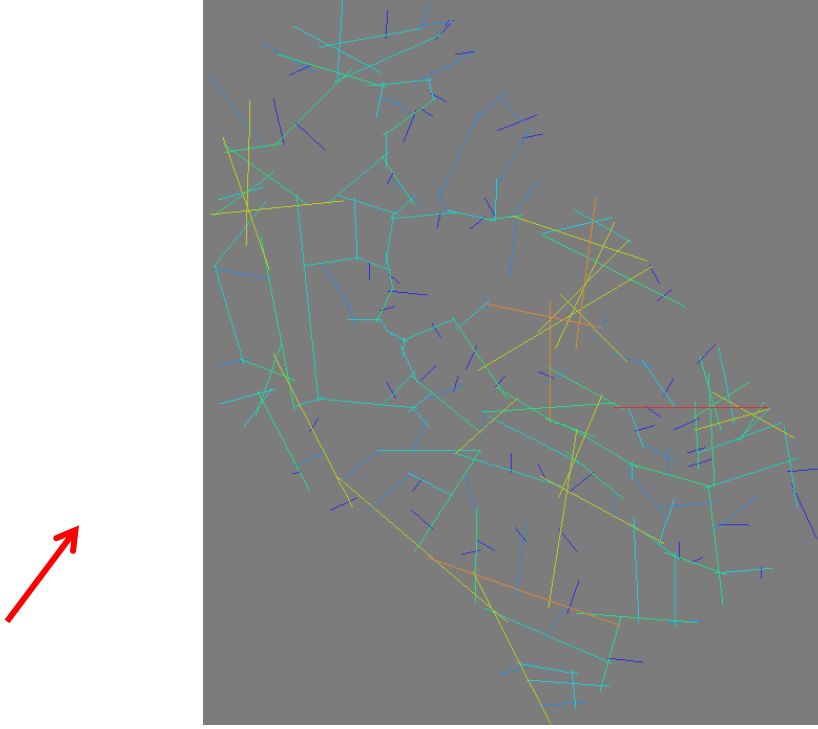
	Bey Mahallesi	Şekeroğlu Mahallesi	Gaziantep
Bağlantılılık	3	3.33	3.31

Şekeroğlu Mahallesi, Bey Mahallesi ve kent bütününe bağlantılılık değerinin (Tablo 3) ortalama 3 olması her aksın ortalama 3 aks ile bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Kısa ve kırıklı sokak yapısına sahip olan şehirlerde düşük bağlantılılık değeri beklenen bir sonuçtur. Şekeroğlu Mahallesi'nin, Bey Mahallesi'ne kıyasla daha yüksek bir değere sahip olmasının temel nedeni bağlantılılık değeri ortalamasını yükselten ticaret aksıdır. Bey Mahallesi'nde bağlantılılık değeri yüksek olan aks sayısı Şekeroğlu'na göre daha düşüktür. Bey Mahallesi'nin en yüksek bağlantılılık değerine sahip olan aksı mahallenin kuzey sınırı (Şekil 15'de kırmızı ok ile işaret edilen) olan, mahalle yerleşiminin hemen hemen tüm düşey akslarının bağlandığı aynı zamanda üzerinde Latin Manastırı (Şekil 11) olan akstır. Bir diğer yüksek bağlantılılık değerine sahip olan aks ise kuzey-güney doğrultusundaki (Şekil 15'de kırmızı ok ile işaret edilen), bütünleşme değeri yüksek olan, üzerinde kamusal yapıları barındıran akstır. Mahallenin iç aksları ise az sayıda aks ile bağlantılı olmaları sebebiyle mavi ve tonlarındaki renklindedir.

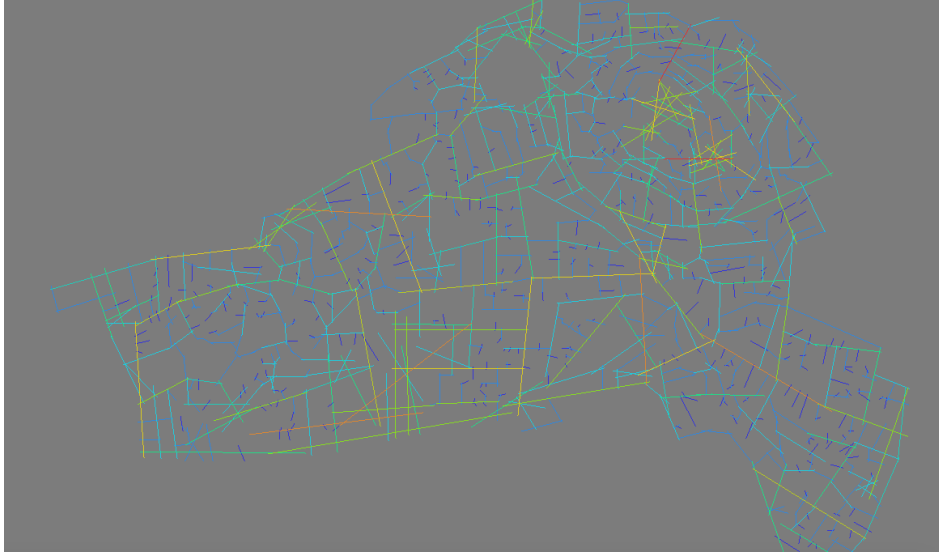
Şekil 15: Bey Mahallesi akslarının bağlantılılık haritası.

Şekeroğlu Mahallesi bağlantılılık haritasını (Şekil 16) incelediğimizde kırmızı renk ve tonları ile ifade edilen güney doğu yönünde uzanan ticaret aksının (Şekil 16'da kırmızı ok ile işaret edilen) ve çeper aksların diğer akslara kıyasla daha yüksek bağlantılılık değerine sahip olduğunu görmekteyiz. Ticaret aksı mahalle sınırı içinde en çok aks ile bağlantısı olan ve mahallenin en uzun aksı, çeper akslar ise mahallenin kent ile ilişki kurmasını sağlayan dolayısıyla da bağlantı sayısı yüksek olan akslardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bağlantılılık değerinin yüksek olması ulaşılabilirliğin yüksek olması ve yaya hareketliliği ile bağlantılıdır. Çeper akslar, yerlilerin ve yabancıların görsel ve fiziksel karşılaşmalarına başka bir deyişle sosyal iletişime açıkken, mahremiyetin ön planda tutulduğu iç akslar sadece yerlilerin karşılaşmasına olanak sağlayacak şekilde konumlanmışlardır.

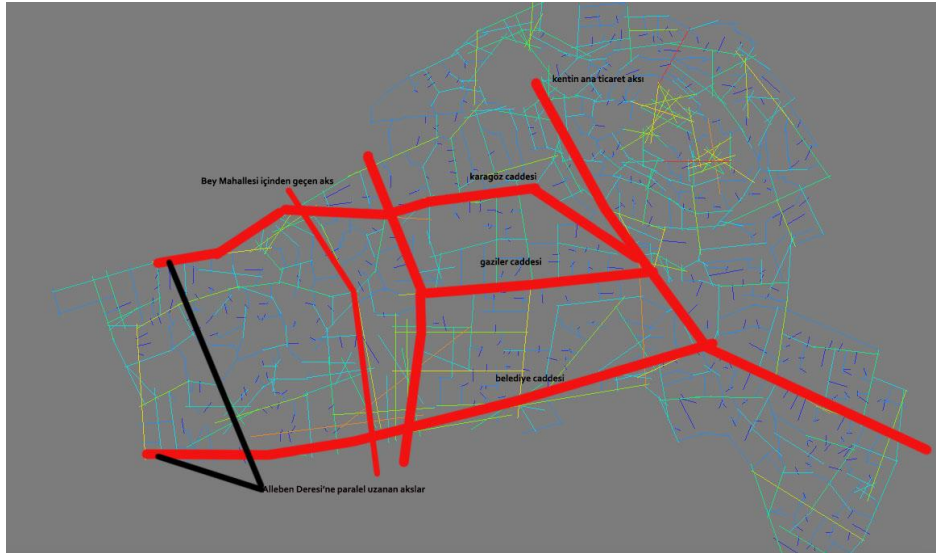
Şekil 16: Şekeroğlu Mahallesi akslarının bağlantılılık haritası.

Kent bütünü bağlantılılık haritasına (Şekil 17) baktığımızda ise ticaret akslarının ve sosyal donatıların bulunduğu aksların bağlantılılık değerlerinin yüksek olduğunu yani kırmızı ve turuncu ile ifade edildiğini, konut alanlarının ise mavi renk yoğunluğunda olduğunu görmekteyiz. Ulaşılabilirlik kavramı kentin kullanımı, mekânsal organizasyonu ve bu organizasyonun temelinde yatan sebepleri anlamamıza yardımcı olan bir kavramdır. Yukarıda da belirtildiği gibi konut alanları güvenlik ve mahremiyet ihtiyacından ötürü ulaşılması güç alanlar iken ticaret alanları yaya hareketliliğine sahip olan, ulaşılabilir alanlardır. Konut dokusunda sıkça rastladığımız çıkmaz sokaklar, farklı kültürlerde olumsuz bir oluşum olarak değerlendirilirken mahremiyetin ön planda tutulduğu kültürlerde olumlu ve tercih edilen bir sokak kurgusudur. Kentin kullanıcısı ve bu kullanıcıların sosyal hayatı mekânsal oluşumların sebebidir.

Şekil 17: Gaziantep kent bütünü akslarının bağlantılılık haritası.

Bağlantılılık ve bütünleşme haritasını karşılaştırdığımızda yüksek değere sahip olan aksların her iki haritada da (Şekil 18’de kalın kırmızı çizgiler ile ifade edilen akslar) aynı olduğunu görmekteyiz. Bu durum ulaşılabilirliğin yüksek olduğu alanların doğal hareketliliğe de sahip olması, daha çok insanın ulaşabilme olanağının olması olarak yorumlanabilir. Hem ulaşılabilir hem de doğal hareketliliğe sahip olan bir bölge sosyal iletişime açık olan, yerel ve yabancı karşılaşmasının olası olduğu alanlardır. Şekil 18’deki haritada doğu-batı ekseninde işaretlenen aksların şehrin sınırını oluşturan akslar olduğu, kuzey-güney yönünde işaretlenen akslardan en doğuda olanın kentin en baskın ticaret aksı olduğunu, en batıdaki ise Bey Mahallesi’nin içinden geçen aks olduğunu görmekteyiz.

Şekil 18: Bağlantılılık ve bütünleşme değeri yüksek olan akslar

Okunabilirlik

Mekânsal analizler sonucu elde edilen bütünleşme ve bağlantılılık değerleri arasındaki korelasyon olarak kabul edilen okunabilirlik (intelligibility) değeri kullanıcının içinde bulunduğu mekân aracılığı ile sistemin bütününe kavrayıp kavrayamayacağını ifade eder. Okunabilirlik değerinin yüksek olması kent içinde yön bulabilmenin de kolay olduğunu, kullanıcının bulunduğu noktadan görsel olarak geniş bir alana hakim olabildiğini gösterir. Bir kentin veya mekânın okunabilir olarak değerlendirilebilmesi için okunabilirlik değerinin en az

0.45 olması gerekmektedir (Hillier ve Hanson, 1984). Yüksek bütünleşme ve bağlantılılık değerine sahip olan bir dokunun kavranabilir olması yani yüksek okunabilirlik değerine sahip olması beklenir. Ulaşılamayan, görülemeyen bir dokunun yabancı bir kullanıcı tarafından mekânsal olarak algılanması ve kavranabilmesi zordur, ancak davetkar bir kurguya sahip olan ve görsel engelleri olmayan bir dokuya hakim olmak çok daha kolaydır. Kentin kamusal alanlarının okunabilir olması ancak mahremiyetin ön planda tutulduğu konut bölgelerinin daha az okunabilir olması geleneksel dokuya sahip Anadolu şehirlerinde sosyal ve kültürel hayatın bir getirisidir.

Tablo 4: Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi, Gaziantep kent bütünü okunabilirlik değeri tablosu.

	Bey Mahallesi	Şekeroğlu Mahallesi	Gaziantep
Okunabilirlik	0.48	0.31	0.13

Bey Mahallesi'nin (0.48 okunabilirlik değeri), Şekeroğlu Mahallesi'ne (0.31 okunabilirlik değeri) kıyasla daha yüksek okunabilirlik değerine (Tablo 4) sahip olması Bey Mahallesi'nin daha uzun ve daha az kırıklı bir sokak dokusuna sahip olması ve bütünleşme değerinin yüksek olması ile ilişkilidir. Sokaklar görsel ve fiziksel olarak daha az engele sahip olduğu için kullanıcı bulunduğu noktadan sistemin tümüne dair daha çok bilgi edinebilir yani mahalleyi daha iyi kavrayabilir. Bu özellik mahallenin daha dışa açık bir yapı sergilemesi olarak da yorumlanabilir. Yukarıdaki analiz sonuçlarında da belirtildiği gibi mahremiyet ihtiyacının daha yoğun olarak yaşandığı Şekeroğlu Mahallesi daha dışa kapalı ve daha az kavranabilir bir yapı sergilemektedir.

Kent bütünü'nün '0.13' (Tablo 4) olan okunabilirlik değeri pek çok İslam kentinde karşılaşılan bir değerdir. Kent dokusunu oluşturan kısa ve kırıklı akslar, çıkmaz sokaklar okunabilirlik değerinin düşmesine sebep olmaktadır. Mahalle ve kent ölçeği arasındaki fark, ölçek büyüdükçe kentin algılanmasının zorlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bir dokunun okunabilir olarak sınıflandırılabilmesi için okunabilirlik değerinin ortalama 0.45 olması beklenmektedir, 0,2 ve daha altındaki değerler kavranabilirliğin çok düşük olduğunu göstermektedir (Hillier ve Hanson, 1984).

Sinerji

Bir diğer mekânsal analiz ölçütü olan sinerji (synergy) değeri yerel ve global bütünleşme değeri arasındaki korelasyon değeridir. Kullanıcının mekânsal deneyimi ile ilişkili olan değer yerel ve global strüktür arasındaki benzerlik (yerli ve yabancıların mekânsal deneyimlerini) olarak yorumlanabilir. Yüksek sinerji değeri kullanıcının kentin her noktasında rahat bir şekilde hareket edebildiğini ve mekân bütünü'nü algılayabildiğini ifade eder. Düşük sinerji değerini analizi yapılan dokunun sistemin bütünü'nden ayrışık olması ve mahremiyet ihtiyacının üst seviyede olması olarak yorumlayabiliriz. Bu bağlamda 0.57 ile Şekeroğlu Mahallesi (Tablo 5) kentin bütünleşme çekirdeğine çok yakın olmasına rağmen Bey Mahallesi'ne oranla daha dışa kapalı bir yapı sergilemektedir. Sistem kendi içinde daha bütünleşik bir yapıya sahipken yabancıların mahallenin içine nüfus edememesi için dışa kapalı bir yapı sergiler.

Tablo 5: Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi, Gaziantep kent bütünü sinerji değeri tablosu.

	Bey Mahallesi	Şekeroğlu Mahallesi	Gaziantep
Sinerji	0.82	0.57	0.32
Bütünleşme HH (Global)	1.07	0.86	0.86
Bütünleşme HH3 (Yerel)	1.48	1.55	1.65

Kent bütününde ise parça-bütün ilişkisi daha kopuk olduğundan bu değer daha da düşüktür. Düşük sinerji değerinin temel sebebi ise geleneksel dokudaki kamusal alanların ve konut alanlarının sokak kurgusunun birbirinden farklı olmasıdır. Kamusal alanlarda yerli ve yabancı karşılaşması kabul edilebilir bir durumken konut bölgelerinde istenmeyen bir durumdur. Bu kurgu kentin açık alanlarındaki geçişlilik farklılıklarına sebep olmaktadır.

Görsel Bütünleşme

Görünürlük analizleri sonucu elde edilen görsel entegrasyon ölçütü mekânların görsel uzaklıklarının ölçümüdür (Hillier, 1996, Hiller ve Vaughan, 2007). Bu ölçüt ve değerlendirme kullanıcının bulunduğu noktaya, hareketine bağlı olduğu gibi mekânın geometrisine de bağlıdır. Görsel bütünleşme bir mekânda veya kentte yaya hareketleri ve yol bulma araştırmalarına yön verici ölçütlerden biridir.

Görsel bütünleşme analizleri için aksel analizler de olduğu gibi Barsumyan-Nazaryan tarafından hazırlanan ve çizilen (Şekil 7), kentin geleneksel dokusunu ifade eden harita altlık olarak kullanılmış, dijital ortamda kentin sokakları ve boşlukları ifade edilmiştir. Oluşturan dijital harita Depthmap programına aktarılmış ve görsel analizler uygulanmış, analizler sonucu görsel bütünleşme değerleri (Tablo 6) ve haritaları (Şekil 19, 20) elde edilmiştir.

Tablo 6: Bey Mahallesi, Şekeroğlu Mahallesi, Gaziantep kent bütünü görsel bütünleşme değeri tablosu

	Bey Mahallesi	Şekeroğlu Mahallesi	Gaziantep
Görsel Bütünleşme	4.6	2.5	2.22

Görsel ulaşılabilirlik, fiziksel ulaşılabilirlik kadar yaya hareketini etkileyen bir kavramdır. Görsel ve aksel mekân analizlerini karşılaştırdığımızda aksel analizler sonucu bütünleşik çıkan mekânların görsel olarak da bütünleşik olduğunu görmekteyiz. Aksel analizler sonucu Şekeroğlu Mahallesi'ne göre daha bütünleşik bir yapı (Tablo 6) sergileyen Bey Mahallesi görsel olarak da daha bütünleşiktir. Bey Mahallesi'nde aksların daha az kırıklı olması ve daha sürekli olması aynı zamanda dokuyu görsel olarak da anlaşılabilir kılmaktadır. Kullanıcı görebildiği yere gitmeyi tercih eder dolayısıyla görsel algıyı kesmek kullanıcının ulaşılabilirliğini de kısıtlamaktadır. Şekeroğlu Mahallesi ise kırıklı ve kısa sokakları ile görsel olarak iletişimi keserek yabancıların mahallenin içlerine nüfus etmesini engellemektedir. Bu özellikler ve değerler sosyal hayatın mekânsal kurguya nasıl yansıdığını göstermekte ve doğrulamaktadır. Kendinden oluşmuş organik bir doku toplumsal mantığa ve kullanımlara bağlı olarak şekillenmektedir.

Şekil 19: Bey Mahallesi görsel bütünleşme haritası.

Bey Mahallesi'nin en bütünleşik akslarından biri olan kuzey-güney yönündeki aksın (Şekil 19) görünebilirlik açısından da en bütünleşik akslardan biri olduğunu görmekteyiz. Görsel sürekliliğin sağlanması doğal hareketliliği de beraberinde getirmektedir. Mahallenin içlerinde görsel entegrasyonun düşmesi yine mahremiyet ve gizlilik ihtiyacı ile bağlantılıdır. Latin Manastırı'nın bulunduğu ve kaleye doğru uzanan kuzey aks da az kırıklı yapısı ile görsel bütünleşmenin yüksek olduğu bir akstır. Bu aksın üzerinde bulunan manastır ve hamam gibi sosyal donatılar bu aksın sık kullanılan bir aks olduğunu da vurgulamaktadır.

Şekeroğlu Mahallesi'nde de benzer bir şekilde eksenel olarak bütünleşik olan akslar görsel olarak da bütünleşiklerdir. Özellikle ticaret aksı ve yerleşimin üst kotlarına kuzey doğu yönünde ulaşan aks (Şekil 20) en yüksek görsel bütünleşme değerine sahip olan akslardır. Ulaşılabilir ve görülebilir mekânlar sosyal iletişime ve etkileşime olanak sağlayan mekânlardır. Yabancı ve yerli karşılaşmasının olası olduğu bu mekânlarda mahremiyet ihtiyacı baskın değildir. Ancak kısıtlı görüş alanı sunan kırıklı ve dar sokaklar içe dönüklük hissini güçlendirirken mahremiyet, güvenlik ve gizlilik gibi ihtiyaçlara cevap vermektedir.

Şekil 20: Şekeroğlu Mahallesi görsel bütünleşme haritası

İki farklı etnik grubun yaşadığı mahallenin ve geleneksel kent dokusunun analizleri kentteki mekânsal oluşumun altında yatan sosyo-kültürel değerlerin önemini vurgulamaktadır. Çalışmada gerçekleştirilen mekân dizimi analizi sonuçlarını değerlendirerek toplumun mahremiyet ihtiyacının kentin oluşumunda baskın bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Kentin kamusal ve konut alanlarının farklı sentaktik değerleri, kentin sentaktik haritalarındaki bölgesel renk farklılıkları (konut alanlarının genel olarak mavi akslardan oluşması, kamusal alanların ise kırmızı akslardan oluşması) bu söylemi güçlendirmektedir. Konut ağırlıklı alanların fiziksel oluşum sürecinde ve doku karakteristiği, geometrisi gibi yerel mekânsal özelliklerinin oluşumunda sosyo-kültürel etkenler baskınken, kamusal alanların oluşum süreci ekonomik faktörler tarafından yönlendirildiği için bu alanlarda daha evrensel mekânsal özellikler gözlemlenmektedir. Bu özellikler konut alanlarının daha dışa kapalı bir yapısı olmasını, kamusal alanların ise daha dışa açık ve ulaşılabilir alanlar olmasını sağlamaktadır. Kendinden gelişen bu organik dokunun gelişim süreci kurlsız gibi algılansa da kendi içinde bir oluşum düzeni ve sistemi olduğunu söylemek mümkündür.

İki farklı mahallenin sayısal analiz sonuçları değerlendirildiğinde mahremiyet olgusunun, gizlilik ihtiyacının mahallelerin sokak kurgusunda ve fiziksel oluşumunda baskın bir öge olduğunu ancak kültürel farklılıklardan ötürü bu kavramın sokak kurgularına farklı şekillerde yansıdığı anlaşılmıştır. Bu farklılıklar hem mahalle ölçeğinde hem de mahallelilerin kent ile kurduğu ilişkiler bağlamında etkili olmuştur. Her iki mahalle kent ölçeğinde içe kapalı bir yapı sergilese de kendi aralarında karşılaştırıldıklarında Bey Mahallesi'nin nispeten daha dışa açık bir yapısı, sokak kurgusunun nispeten daha bütünleşik olduğunu söylemek mümkündür. Uygulanan mekân dizimi analizleri, kültür ve mekân ilişkisinin, mimari ve kentsel bağlamda nasıl sonuçlandığı hakkında çeşitli bilgiler sağlamaktadır.

Sonuç

Kent yapılı çevresi, sokak strüktürü, kullanıcılarının sosyo-kültürel özelliklerine bağlı olarak sürekli değişen, dinamik bir yapıdır. Kentlerin bu değişken yapısı, değişime sebep olan

faktörler mimari ve kentsel araştırmalara her zaman konu olmuştur. Günümüz koşullarında hızlı bir değişim ve dönüşüm süreci içinde olan kentlerin daha sağlıklı bir şekilde yapılaşması için mevcut dokunun analizi ve anlaşılması önemlidir. Bir kentteki hareket yoğunluğu, bu yoğunluğun sebebi ve yeri, kamusal ve özel alan ilişkisi, sokak ve konut ilişkisi gibi özellikler her kenti birbirinden farklı kılar. Tüm bu başlıkların farklı olmasının temel sebebi ise kullanıcı yani toplumdur. Kendinden oluşmuş şehirlerin tasarım kurgusunu ve etkenlerini anlamak için süreçte etkili olan faktörleri bilmek ve doğru yorumlamak gerekmektedir. Kentlerin mekânsal oluşumu incelenirken sadece fiziksel, iklimsel vb. etkilerin ele alınması yeterli değildir, toplumsal dinamiklerin mekânsal oluşum üzerindeki gözle görülemeyen etkileri de yadsınamayacak derecede büyüktür. Özellikle belirli bir kent planına göre oluşmayan, organik bir gelişime sahip kentlerdeki sosyal ve toplumsal dinamikler mekânı oluşturan başlıca etkenlerdir.

Kentlerin karmaşık yapısını anlamak için kullanılan, sayısal bir yöntem olan mekân dizimi, bu çalışma kapsamında Gaziantep geleneksel kent dokusunu farklı bir bakış açısı ile anlamak amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. Bu analizler ile mekânın sosyal ve kültürel bileşenleri ile nasıl oluştuğu konusu Gaziantep örneği üzerinden incelenmiştir. Kent ile ilgili yapılan analizler yardımı ile sözel olarak bilinen bu bilgilerin ve etkilerin daha net bir şekilde ortaya koyulması hedeflenmiştir. Bu yönde bir çalışma yapılmasının ana hedeflerinden biri geleneksel kent dokusunu toplumsal dinamikler bağlamında analiz etmek ve yorumlamak, elde edilen bilgiler ışığında yeni kentsel tasarımlarda geçmiş ile bağ kurabilmek, teorikte ve pratikte çözümler sunabilmektir. Geleneksel dokuya sahip olan kentlerde yapılacak yeni tasarımlar için mevcut durumun ortaya koyulması ve anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla kullanılabilir pek çok farklı analiz yöntemi mevcuttur. Sayısal bir analiz yöntemi olan mekân dizimi analizleri ile geleneksel bir dokuda yeni kentsel ve mimari tasarımlar için mekânsal kurgunun nasıl olması gerektiğine, görsel ve fiziksel bir süreklilikten öte morfolojik bir sürekliliğin nasıl sağlanabileceğine dair çeşitli çıkarımlar yapmak mümkündür.

Geleneksel kent dokusu içinde olan ve dönüştürülmesi planlanan alanların, mevcut dokudan tamamen kopuk ve yeni bir kurguda değil mevcut dokuyla uyumlu bir şekilde, aynı zamanda kullanıcılarına ve onların toplumsal ihtiyaçlarına bağlı olarak tasarlanması gerekmektedir. Morfolojik sürekliliği sağlamak adına yeni tasarlanacak bir dokunun sokak kurgusu, mevcut dokunun sokak kurgusuna uygun bir şekilde geliştirilebilir; mevcut entegre aksların devamlılığı sağlanırken, daha içe kapalı olması gereken iç akslar ancak günümüz yaşam koşullarına uygun bir şekilde görsel ve fiziksel olarak daha dışa kapalı ancak kendi içinde daha geçirgen bir yapı sergileyebilir. Sokakların kullanım şekli göz önünde bulundurularak sosyal ve ticari fonksiyonlar dış çeperlere yakın düşünülebilir. Mahremiyet kavramının değiştiği günümüzde Gaziantep gibi avlulu konut yapısına sahip olan dokularda yapılacak yeni tasarımlarda çoklu avlu kullanımları ve görsel olarak daha geçirgen avlu-sokak ilişkilerinin sağlanması mümkündür.

Bu araştırma geleneksel kent dokusu ve toplum ilişkisi üzerine yapılması planlanan bir çalışmanın ilk aşamasıdır. Gaziantep geleneksel dokusu ile başlayan bu araştırma, yakın bölgedeki farklı şehirler üzerinde uygulanarak zenginleştirilebilir, karşılaştırmalar yapılabilir, kültürel benzerliklerin mekâna nasıl yansıdığı konusu yorumlanabilir.

Kaynakça

- Aru, K. A. (1998). *Türk kenti*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Al_Sayed, K., Turner, A., Hillier, B., Iida, S., Penn, A., (2014). *Space syntax methodology*, (4th Edition). Bartlett School of Architecture, UCL, London.
- Altman, I. (1976). *Human behavior and the environment: Advances in theory and research*. Plenum Press, New York.

- Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie: Géographie administrative, statistique*. Paris: E Leroux.
- Çam, N. (2006). *Türk Kültür Envanteri 27/Gaziantep*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Dawes, M., Ostwald, J. M. (2013). Precise locations in space: An Alternative Approach to Space Syntax Analysis Using Intersection Points. *Architecture Research*, 3(1), 1-11.
- Ergeç, R. (2007). Gaziantep'in tarihi dönemleri. *Türkiye Mimarlık Politikasına Doğru Mimarlık ve Kent Buluşmaları*, 12-13 Mayıs, TMMOB Mimarlar Odası.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt IX. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Gregory, D., ve Urry, J. (1985). *Social relations and spatial structures*. Basingstroke, Hampshire: Macmillan.
- Hanson, J. (1998). *Decoding homes and houses*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hillier, B. (1996). *Space is the machine*. Cambridge University Press.
- Hillier B. (2001). A Theory of the city as object or how spatial laws mediate the social construction of urban space, *3rd International Space Syntax Symposium*, (ss.02-28) Atlanta.
- Hillier, B. (2005). The art of place and the science of space. *World Architecture*, Special Issue on Space Syntax vol.185, ss. 96-102.
- Hillier, B. (2006). The golden age for cities. *Urban Design*. Autumn 2006, Issue 100, ss. 16-19.
- Hillier, B. (2014). Space syntax as a theory As well as a method. *21st International Seminar on Urban Form: ISUF*. Portekiz.
- Hillier, B. ve Hanson J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillier, B., Hanson, J. ve Peponis, J. (1987). Syntactic analysis of settlements. *Architecture et Comportement/Architecture and Behavior*, 3 (3), ss. 217- 231.
- Hillier, B., Vaughan, L. (2007). The city as one thing. *Progress in Planning*, 67 (3) ss. 205-230.
- Krier, R. (1979). *Urban space*. London: Academy Editions.
- Kuban, D. (1982). *Türk ve İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D. (1996). *Ev üzerine felsefe kırıntıları, tarihten günümüze Anadolu'da konut ve yerleşme*. Tarih Vakfı Yayınları, ss. 1-5. İstanbul.
- Kubat, A. S. (2015). Kentlerin biçimlenmesinde sayısal mantık: Space syntax. *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, Temel Yaklaşımlar ve Teknikler Bildiriler Kitabı, Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları no:44, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 5, ss. 32-58.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford, UK; Cambridge.
- Özdeğer, H. (1996). *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 13, ss. 466-469. İstanbul.
- Turner, A., Penn, A., (1999). Making isovists syntatic: Isovist integration analysis. *Proceedings of the 2nd International Symposium on Space Syntax 3*, Universidad de Brasil: Brezilya.
- Rappaport, J. (1977). *Community psychology: Values, research, & action*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Tatlıgil, F. (2005). *Gaziantep kentinin geleneksel konut dokusunun ve sosyo-kültürel yapısındaki değişimin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yakar, H. İ., Uçaner, M. (2015). *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep.

-
- Yerasimos, S. (1992). Tanzimat'ın kent reformları üzerine, *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri*. Dumont, P., Georgeon, F. (Ed.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yüce, B. (2010). *Osmanlı son dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi arasında Gaziantep'te mimari dokunun değişimi (1839-1950)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yürekli, H. ve Yürekli, F. (2007). *Türk Evi Gözlemler-Yorumlar*. İstanbul: YEM Yayın.
- Ünal, Z. G. (1998). *Bilgisayar destekli tarihi çevre koruma bilgi sistemi oluşturulması ve Gaziantep kentsel sit alanında örneklenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Uğur, H., (2004). *Geleneksel şehirsal mekânlar, değerlendirme ve korunmaları bağlamında sistematik yaklaşım-Gaziantep örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
-

Çocuklara Karşı İşlenen Cinsel Suçlara Verilen Cezalar ve Beklenen Toplumsal Adalet

Legal Penalties Imposed on the Sexual Crimes Against Minors and The Expected Social Justice

Hasan Hüseyin AYGÜL*
Alara Fulya ŞENSOY**

Öz

Türkiye'deki adalet sisteminin etkinliği ve işlevselliği uzun yıllardır tartışılmaktadır. Özellikle kadına ve çocuğa karşı olan şiddet eylemleri ve cinsel istismar vakaları diğer yandan hırsızlık, dolandırıcılık ve terörizm gibi konuların kamuoyunun gündeminden düşmemesi mekanizmanın sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Üstelik bu olayların faillerine verilen cezaların toplumun ceza beklentisinin uzağında kaldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda bu araştırmada çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlara ilişkin yaptırımlar (cezalar) toplumsal adalet beklentisi ekseninde ele alınmıştır. Buna göre Yargıtay onayı almış sekiz dava üzerinden mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar; yani biçimsel hukuk süreci ile bireylerin adalet beklentilerinin ne kadar kesiştiği veya farklılaştığının tespit edilmesi amaçlanmış buradan hareketle de toplumun ceza vermesindeki nedenler ortaya koyulmuştur. Araştırma, Antalya ilinde "tabakalı basit tesadüfi örneklem" metoduyla belirlen, sosyo-ekonomik düzey bakımından farklı üç mahallede, toplam 381 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen istatistiki verilerin yüzde ve frekans dağılımları verilmiş ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla ki-kare testi uygulanmıştır. Sonuç olarak çocuk cinsel istismarına yönelik suçlar kapsamında Türk Ceza Kanunu'nda yer almayan idam, kastrasyon, ifşa etme gibi cezaların katılımcılar tarafından talep edildiği; mahkemelerin faile/faillere vermiş olduğu kararlardaki cezai indirimlerin ise katılımcılar tarafından kabul görmediği tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların faile/faillere vermek istedikleri cezaların sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmadığı ve katılımcıların çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar hakkında yeterli bilgi düzeyleri olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, çocuk, cinsel istismar, şiddet, ceza.

Abstract

The effectiveness and functionality of the justice system in Turkey has been discussed for many years. Violent acts, especially against women and children, and issues like robbery, fraud, and terrorism on the other hand, are not falling from the public agenda and they bring along the questioning of the mechanism itself. Moreover, it is observed that penalties imposed on the offenders are far from the society's expectation. In this context, this paper handles law enforcements (penalties) related to the crimes against the sexual inviolability of minors within the axis of society's expectation of justice. Accordingly, this study aims to determine whether the decisions made by the existing justice system are the formal legal processes that are intersecting with or differentiating from the individual expectations of justice through an analysis of the participants' reflections on the decisions of eight cases approved by the Supreme Court of Appeals. By doing so, the research puts forward the causes for the society's punishment behavior. The research was conducted in three neighbourhoods of Antalya which have different socioeconomic levels, with 381 participants, who were defined through the "stratified simple random sample" method. Percentage and frequency distributions of the obtained statistical data were given and chi-square test was applied in order to measure the relation between the variables. As a consequence, it is determined that participants demand punishments in form of death penalty, castration and disclosure for the criminal conducts within the scope of child sexual abuse which are not present in the existing Turkish Criminal Code; that the criminal discounts applied by the courts for perpetrator(s) do not gain acceptance from the participants. Furthermore, it is registered that penalties to be deemed suitable by participants for the perpetrator(s) do not differ according to the socio-demographic variables and the participants do not have sufficient knowledge about the sexual crimes committed against children.

Keywords: Justice, children, sexual abuse, violence, punishment.

* Dr. Öğr. Üy., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hasanhuseyinaygul@akdeniz.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, alarafulya@gmail.com.

Giriş

Toplumsal hacim genişledikçe ve farklılaşma düzeyleri belirgin hale geldikçe bir arada yaşamın zorluğu da artmaktadır. Modern bir dünyada yaşamak ise söz konusu zorluklara birtakım riskleri de eklemektedir. Belirsizlikler, ikilemler, dengesizlikler, sapmalar vb. gündelik yaşamın sıradan bir durumu haline gelmektedir. Oysa kişiler istikrarlı ve güvenli bir dünyada yaşamak isterler. Bu nedenle “uyum”, “denge”, “düzen” gibi idealler toplumsal sistemlerin varoluş amaçlarıdır. Ancak günümüzde bireyi ve yaşamı tehdit eden birçok farklı türden risk bulunmaktadır. Oysa riskleri, belirsizlikleri telafi edici mekanizmaların varlığı bile insanoğlunu huzurlu ve güvende hissettirmemektedir.

Toplumsal düzenin işleyişine ve bireyin dünyasına olumsuz bir etkisi olması bakımından suç ve suçluluk olgusunu örnek olarak ele alabiliriz. Güvenlik ve adalet mekanizmalarının varlığına rağmen suça yönelik farklı türden vakaların toplum tarafından varlığının bilinmesi, toplumsal yapıdaki birtakım riskleri, belirsizlikleri ve sapmaları daha görünür kılmaktadır. Bu noktada güvenlik ve adalet mekanizmalarının suçun önlenmesinden failin cezalandırılmasına hatta mağdurun mağduriyetinin telafi edilmesine kadar olan farklı süreçlerde, bireye istikrarlı ve güvenli bir dünyada yaşadığı hissini ya da tatminini vermesi gerekmektedir. Bu husus bizi hukuk ve adalet olgusuna götürmektedir. Hukuk toplumsal bir olgu olarak sosyal düzenin temelini ifade etmektedir. Adalet ise bir toplumsal düzenin yaratılmasında hukukun özünü ve amacını belirler. Bu bağlamda adalet; doğruluk, hakkaniyet, uyum, denge, barış gibi birçok kavramı içermektedir (Çeçen, 1975, s. 74-96). Bu noktada norm ve reel arasında kabul edilebilir bir mesafenin olması gerekmektedir. Örneğin toplumun adalet beklentisi ile mevcut adalet düzeni arasındaki mesafe kabul edilebilir sınırları aştığında toplumsal patolojilerin artması söz konusu olabilmektedir. Diğer bir deyişle eşitsizliğin, adaletsizliğin kol gezdiği bir toplumsal düzende eğer mevcut adalet sistemi (norm) toplumsal beklentileri (reel) karşılamıyorsa suç ve sapma oranlarının artması doğal bir sonuç olabilir.

Hukuk normları herkes için bağlayıcı genel ve nesnel bir niteliğe sahiptir ancak toplumda doğru hukukun ve adaletli davranışın ne olduğu bir sorundur. Toplumun değer yargıları, eğilimleri, çıkarları, gereksinimleri gibi koşullara ve durumlara bağlı olarak hukukun da öznel ve özel bir yönü bulunmaktadır. Üstelik toplumsal değişime de bağlı olarak iktidara sahip olan toplumsal gücün etik yargıları ve değerleri de hukuk düzenini biçimlendirebilmektedir. Kısacası toplumsal yapı ile birlikte hukuksal yapı da değişmek zorundadır. Hukukun esnek ve görelî yapısı hukuku uygulamakla yetkili kişiler ve yargıçlar açısından da geçerlidir. Somut olaylarda karar verilirken veya hukuk kararları uygulanırken, karar vericinin ister istemez kendi öznel değer yargıları da karar üzerinde etkili olabilmektedir (Çeçen, 1993, s. 161-163). İşlenen suçun kime karşı işlendiği, suçun muhatabının devlet mi yoksa mağdur mu olduğu, işlenen suça karşılık olarak nasıl bir ceza verileceği, bu anlamda genel ve nesnel düzeyde olduğu kadar öznel ve özel değerlendirmeleri de mümkün kılmaktadır. Bu noktada “Adalet nedir?” sorusu kadar önemli olan bir diğer husus “Adaletten beklentimiz nedir?” sorusudur. Güç ve iktidar ilişkilerine, servet ve gelir durumuna, cinsiyet ya da etnik kökene göre değişen bir “adalet” sisteminin söz konusu olduğu bir ülkede, istikrarlı bir sosyal düzenin inşasının mümkün olmadığını öngörebiliriz. Üstelik söz konusu durumları, bireyin biyografik yaşamında bizzat tecrübe etmesi de gerekli değildir. Öyle ki birtakım “adaletsiz” uygulamaların kamuoyuna yansması, toplumun adalet algısını/beklentisini sarsabilmektedir.

Son yıllarda cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendirilen vakalar, sosyal medya başta olmak üzere diğer kitle iletişim araçlarının etkinliği ile birlikte daha görünür hale gelmektedir. Farkındalığın ve tepkiselliğin artmasına neden olan durum ise işlenen cinsel suçların fail/faillerine yönelik olarak verilen cezaların da gündem oluşturmasıdır. Çalışma söz konusu toplumsal refleksi dikkate alarak çocuğun cinsel

dokunulmazlığına karşı işlenen suçun failine/faillerine verilen cezalar ile toplumun adalet beklentisinin ne derece örtüşüp örtüşmediğini tespit etme amacını taşımaktadır.

Çocuk Cinsel İstismarı: Failer ve Mağdurların Görünümü

“Çocuğun cinsel istismarı fiziksel, duygusal, sosyal ve hukuksal boyutları olan, mağdurlar üzerinde kısa ve uzun dönemde yıkıcı etkilere sahip ciddi bir toplumsal sorundur” (Dönmez vd., 2014, s. 44). Çocuk cinsel istismarı, dünyanın her yerinde çocukların karşı karşıya kalabildiği ve çocuklar üzerinde ağır etkiler bırakan olumsuz bir durumdur (Çalışkan ve Sağlam, 2015, s. 6). Dünya genelinde her iki dakikada bir, 1 çocuk cinsel istismara uğramaktadır. 17 yaşından küçük her 3 kız çocuğundan biri ve 17 yaşından küçük her 6 erkek çocuğundan biri cinsel istismara maruz kalmaktadır. İstismara uğrayan çocukların %48’nin erkek, %52’sinin ise kız çocuğu olduğu görülmektedir (Child Abuse, 2016). ABD’de yayınlanmış bir diğer rapora göre 2014 yılında tüm eyaletler genelinde 58.105 çocuk, cinsel istismara maruz kalmıştır (Child Maltreatment, 2014).

Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre güvenlik birimlerine getirilen suç mağduru çocukların %10’u “cinsel suç” mağdurdur. Cinsel suç mağduru çocukların 1.478’i erkek, 11.211’i kız çocuğu olmak üzere toplam mağdur sayısı 12.689’dur. Cinsel suçlara maruz kalan çocukların %59.45’ini 15-17 yaş grubu, %22.88’ini 12-14 yaş grubu, %17.57’sini ise 11 yaş ve altındakiler oluşturmaktadır (TÜİK, 2015).

Literatürde “çocuğun cinsel istismarı, yetişkinlerin çocuk ya da ergeni cinsel arzu gereksinimlerini karşılamak için güç kullanarak, tehdit ya da kandırma yolu ile kullanması olarak tanımlanmaktadır. Cinsel istismar; temas içermeyen cinsel istismar, cinsel dokunma, interfemoral ilişki, cinsel penetrasyon ve cinsel sömürü şekillerinde olabilir” (Aktepe, 2009, s. 95). Burada özellikle belirtilmesi gereken bir diğer nokta tanım yapılırken cinsel organlara dokunulmasından, çocuğun pornografik öge olarak kullanılmasına ve cinsel organ ya da cisim sokmak suretiyle penetrasyonun gerçekleşmiş olmasına kadar birçok davranışın bu kapsamda ele alındığı ve cinsel istismar olaylarında çocuğun kandırılmak ya da şiddet yoluyla bu olaya maruz kalmasının herhangi bir öneminin olmadığıdır (Ovayolu vd., 2007, s. 15-21).

Çocuk cinsel istismarında bulunan kişiler genel olarak üç kategoride toplanmaktadır: aile, tanıdık ve yabancı. Çocuk cinsel istismarında 1970’li yıllara kadar hâkim olan stereotipinin aksine, genellikle istismarın bilinen kişiler tarafından gerçekleştirildiği çeşitli çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur. Yetişkinlere dönük retrospektif araştırmalarda, suçluların %10-30’undan fazlasının yabancı, geriye kalanların ise aile üyeleri ve/veya tanıdık oldukları görülmektedir (Finkelhor, 1994, s. 46). Scully’nin (1994, s. 108) tutuklu tecavüzcü erkekler üzerine yapmış olduğu çalışma verilerine göre; failerin dengesiz ve şiddet barındıran evlerde büyümüş, babalarıyla olan ilişkileri zayıf ve kötü muamele görmüş, hepsi için olmasa da failin çocukluk döneminde cinsel tacize uğramış, hayatlarının belli bir döneminde alkol, uyuşturucu gibi maddeler kullanmış kişiler oldukları tespit edilmiştir. Daha detaylı bir tipoloji yapacak olursak cinsel istismar suçunu işleyenler genellikle; pasif, olgunlaşmamış ve güven duygusundan yoksun olan kişilerdir. Bu bireyler aynı yaş grubundaki karşı cins ile ya da cinsel yönden deneyimli bir kadın ile ilişki kurmaktan korkarlar. Bunun sebebi kendisinden yaşça büyük ya da deneyimli kadın tarafından küçük düşürüleceği korkusudur. Failer genellikle erkektir ve eylemi gerçekleştirme tipleri de değişiklik göstermektedir. Buna göre dört farklı fail tipinden söz edilebilir: Bunlardan birincisi olan “sabitlemiş tip”in çocuklara olan cinsel yönden ilgisi genellikle gençlik döneminde başlar. Yaşına uygun cinsel ilişkiler kuramaz ve kendini değersiz hisseder. Sıklıkla planlı hareket eder. “Yedekçi fail tipi”nde çocuklara olan cinsel ilgi yetişkinlik döneminde ortaya çıkar. Alkol ve uyuşturucu kullanımı bu durumun ortaya çıkmasında tetikleyici olabilir. Bu tipler daha çok yetişkin partner bulamadıklarında çocuğa yönelirler. “Sosyopatik fail tipi”ne bakıldığında fail genel olarak

saldırgan ve sadist eğilimler gösterir. Mağdura acıma duyguları yoktur, aşağılamayı, hâkim olmayı, kullanmayı ve cinsel ilgilerini acımasızca gerçekleştirmeyi isterler. “Maceracı fail tipi”nde ise failer değişikliği ve yeniliği severler. Bu deneme merakı onları çocuğa doğru yönlendirir (Demirbaş, 2010, s. 210-219).

Türkiye’de gerçekleştirilen çeşitli saha çalışmaları da söz konusu bulguları destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, İnönü Üniversitesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları polikliniğine adli değerlendirme için yönlendirilen cinsel istismar mağduru çocuk ve ergenler örnekleminde gerçekleştirilen bir çalışmada cinsel istismarı gerçekleştiren suçluların %57,7’sinin tanındık, %7,4’ün ise aile içinden olduğu saptanmıştır. Ayrıca en sık bildirilen istismar tipinin kadınlarda %42.7 ile bedene cinsel amaçlı dokunma, erkeklerde ise %50 ile anal penetrasyon olduğu tespit edilmiştir (Dönmez vd., 2014, s. 45). Bir başka çalışmada ise cinsel istismarda bulunanların en sık kullandıkları zorlama yöntemin çocuklara bir şey gösterme (%56,9) olduğu ayrıca cinsel istismar eylemi sırasında fiziksel güç kullanma oranının da %76,7 olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada, cinsel istismarda bulunanların %78’inin mağdur olan çocuk ve ergenin aile üyelerinden veya tanındık kimselerden oluştuğu ve %53.88’inde madde ve/veya alkol kullanımı olduğu tespit edilmiştir (Erdoğan vd., 2001, s. 58, 59). Çocukların daha çok yakın çevresinden istismara uğradığına dair veriler sunan diğer bir çalışmada ise 2009-2010 yılları arasında Ege Üniversitesi Çocuk Koruma Birimine gelen vakalar incelenmiştir. Bu çalışmanın verilerine göre çocuk istismarı tanısı alan yaşları 1-17 yaş arasında değişen 46’sı (%51,7) kız, 48’i (%48,3) erkek toplam 89 çocuğun %49’u cinsel, %25’i fiziksel, %11’i duygusal istismara ve % 14’ü ise ihmale maruz kalmıştır. Fiziksel istismar kız ve erkek cinsiyette eşit sıklıkta iken cinsel istismar olgularının çoğunluğunu (%56,8) kız çocukları oluşturmaktadır. Elde edilen diğer verilere göre istismarcıların %31.5’i çocuğa yabancı kişiler olup, kalan %68.5’i ise çocuğun yakın tanıdığı kişiler olduğu tespit edilmiştir (Koç vd., 2012, s.119-123). Bir diğer çalışmada cinsel istismara maruz kalan çocukların büyük bir çoğunluğunu kız çocukların oluşturduğu saptanmıştır. İstismara maruz kalan çocuklarda, özellikle zihinsel engeli olanların genel toplama göre 4-10 kat arasında istismara daha açık olduğu da görülmüştür. Bu durumun sebepleri söz konusu çocukların bakım veren otorite figürüne karşı duydukları güven, korku, sosyal-duygusal güvensizlik ve cinsellik hakkındaki bilgisizlik olarak ifade edilebilir (Şahin ve Taşar 2012, s. 161).

İlgili literatür kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar derece farklılıklarıyla benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Cinsel suç mağdurlarının sosyo-demografik özellikleri ile cinsel suç faillerinin karakteristik özellikleri, benzer şekilde cinsel istismara neden olan etkenler büyük ölçüde kesişmektedir. Diğer yandan çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından ortaya koyulan istatistikler gerçekliğin sadece görünen yüzüdür. İstismara ve ihmale maruz kalan çocukların durumlarının ortaya çıkması, durumlarını aile bireylerine ya da güvenlik birimlerine bildirmeleri oldukça güç olmaktadır. Cinsel istismarın özellikle toplumdaki namus anlayışı ile ilişkilendirilmesi durumun dile getirilmesini ve ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra mağdurun olay gerçekleştiği zamandaki yaşı, bilişsel algı düzeyi, tehdit altında olup olmaması, failin mağdura olan yakınlık düzeyi, mağdurun kendisini durumdan dolayı suçlu hissetmesi ve büyüklerin tepkilerinden korkması ayrıca olayı anlattıklarında kendilerine inanılmayacağına dair düşünceler sebebiyle istismarı saklayabilmektedirler. Özellikle cinsel istismara uğramış erkek çocuklarına bakıldığında kız çocuklarında görülen namus algısı yerine, istismara karşı koyamadığı için kendini suçlama, erkekliğinin zedelendiği fikri, olayın duyulması durumunda ileride toplum içerisinde etiketlenme ve dışlanma yaşayacağına dair düşünceler olayı saklamasında oldukça etkilidir (Küçükkaraca ve Albayrak, 2016, s. 93).

Cinsel Suç Faillerine Yönelik Cezai Uygulama Örnekleri

Konunun diğer bir boyutu ise cinsel suç failine/faillerine yönelik uygulanan cezai tedbirler ile ilgilidir. Bu kapsamda ülkeler arasında ciddi uygulama farklılıkları bulunmaktadır: ABD Federal Ceza Kanunu 2241. ve 2243. maddeleri gereğince mağdurun 12 yaşından küçük ve penetrasyonun gerçekleşmiş olması durumunda faile 30 yıl/müebbet hapis cezası; mağdurun 12-16 yaş arasında ve penetrasyonun gerçekleşmiş olması durumunda ise faile 15 yıl hapis cezası uygulanmaktadır. Mağdurun 18 yaşından küçük ve eylemin sadece dokunma boyutunda olması durumunda faile 12 yıl hapis cezasına ek olarak 10 bin dolar para cezası verilmektedir. İngiltere’de ise 2003 tarihli Cinsel Suçlar Kanunu’nun 5, 6 ve 7. maddeleri gereğince 16 yaşından küçük çocuklarda penetrasyonun gerçekleşmesi durumunda faile müebbet hapis cezası; eylemin dokunma boyutunda olması durumunda ise 6 ay-14 yıl arası hapis cezası uygulanmaktadır. Almanya’daki Ceza Kanunu’nun 176. maddesi gereğince mağdurun 14 yaş altında ve penetrasyonun gerçekleşmiş olması durumunda faile 6 ay-10 yıl arası hapis cezası; 14-16 yaş çocuklarda penetrasyonun gerçekleşmiş olması durumunda 5 yıl hapis cezası veya para cezası; 16-18 yaş çocuklarda 3 yıl hapis cezası veya para cezası uygulanmaktadır. Eylem dokunma boyutunda kalmışsa faile 3 ay-5 yıl arası hapis ya da para cezası verilmektedir (Özkara vd., 2011).

Türkiye’deki durum ise şu şekildedir: 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun “Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar” adlı altıncı bölümü; cinsel saldırı (md. 102), çocukların cinsel istismarı (md. 103), reşit olmayanla cinsel ilişki (md. 104) ve cinsel taciz (md. 105) suçlarını kapsamaktadır. 18 Haziran 2014 tarihli 6545 sayılı kanun değişikliği ile birlikte (md. 59) 5237 sayılı Kanunun 103. maddesi değiştirilmiştir. Buna göre “103-(1) Çocuğu cinsel yönden istismar eden kişi, 8 yıldan 15 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Cinsel istismarın sarkıntılık düzeyinde kalması halinde 3 yıldan 8 yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (Ek cümle: 24 Kasım 2016-6763/13. md.). Mağdurun 12 yaşını tamamlamamış olması halinde verilecek ceza, istismar durumunda 10 yıldan, sarkıntılık durumunda 5 yıldan az olamaz. Sarkıntılık düzeyinde kalmış suçun failinin çocuk olması halinde soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun, velisinin veya vasisinin şikâyetine bağlıdır. Cinsel istismar deyiminden; a) 15 yaşını tamamlamamış veya tamamlamış olmakla birlikte filin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış, b) Diğer çocuklara karşı sadece cebir, tehdit, hile veya iradeyi etkileyen başka bir nedene dayalı olarak gerçekleştirilen cinsel davranışlar anlaşılır. 103- (2) (Yeniden düzenleme: 24 Kasım 2016-6763/13. md.). Cinsel istismarın vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi durumunda, 16 yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezasına hükmolunur. Mağdurun 12 yaşını tamamlamış olması halinde verilecek ceza 18 yıldan az olamaz. 103- (3) Suçun, a) birden fazla kişi tarafından birlikte, b) insanların toplu olarak bir arada yaşama zorunluluğunda bulunduğu ortamların sağladığı kolaylıktan faydalanmak suretiyle, c) üçüncü derece dâhil kan veya kayın hısımlığı ilişkisi içinde bulunan bir kişiye karşı ya da üvey baba, üvey ana, üvey kardeş veya evlat edinen tarafından, d) vasi, eğitici, öğrenci, bakıcı, koruyucu aile veya sağlık hizmeti veren ya da koruma, bakım veya gözetim yükümlülüğü bulunan kişiler tarafından, e) kamu görevinin veya hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuzu kötüye kullanmak suretiyle işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarı oranında artırılır. 103-(4) Cinsel istismarın... silah kullanmak suretiyle gerçekleştirilmesi halinde yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarı oranında artırılır. 103-(5) Cinsel istismar için başvuru olan cebir ve şiddetin kasten yaralama suçunun ağır neticelerine neden olması halinde, ayrıca kasten yaralama suçuna ilişkin hükümler uygulanır. 103-(6) Suç sonucunda mağdurun bitkisel hayata girmesi veya ölümü halinde ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına hükmolunur. 104-(1) Cebir, tehdit ve hile olmaksızın, 15 yaşını bitirmiş olan çocukla cinsel ilişkide bulunan kişi, şikâyet üzerine 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasına

hükmolunur. 104- (2) (İptal: Ana. Mah.nin 23 Kasım 2005 tarihli ve E: 2005/103, K:2005/89 sayılı kararı ile; Yeniden düzenleme: 18 Haziran 2016-6545/60. md.) Suçun mağdur ile arasında evlenme yasağı bulunan kişi tarafından işlenmesi halinde, şikâyet aranmaksızın 10 yıldan 15 yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. 104-(3) (Ek: 18 Haziran 2014-6545/60 md.) Suçun, evlat edineceği çocuğun evlat edinme öncesi bakımını üstlenen veya koruyucu aile ilişkisi çerçevesinde koruma, bakım ve gözetim yükümlülüğü bulunan kişi tarafından işlenmesi halinde, şikâyet aranmaksızın ikinci fıkraya göre cezaya hükmolunur (www.mevzuat.gov.tr).

İlgili Kanun erginler yönünden “cinsel saldırı”, çocuklar açısından ise “cinsel istismar” ifadesini kullanmaktadır (Toroslu, 2015). Diğer yandan suçu oluşturan fiil tanımlanırken “cinsel davranışlar” denilmektedir. Cinsel davranışlar hem sarkıntılık hem de ırza tasaddi fillerini ifade etmektedir (Hafizoğulları ve Özen, 2015, s. 159). Çocukların cinsel istismarı suçu, mağdurun yok sayılması veya ortadan kalkması hali hariç, diğer unsurlar bakımından 102. maddede ifade edilen cinsel saldırı suçlarının aynısıdır. Ayrıca “cinsel istismar” suçunun cezası “cinsel saldırı” suçunun cezasından daha ağırdır. Suçun maddi konusu veya mağduru 15 yaşını tamamlamış ya da tamamlamamış olsa bile fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklardır. “Reşit olmayanla cinsel ilişki” kapsamında ise çocuğun rıza gösterdiği cinsel ilişki suç sayılmış ancak cezası daha hafif tutulmuştur. Ayrıca suçun basit hali “şikâyet üzerine” cezalandırılmaktadır. Suçun failinin ya da mağdurunun kim olduğuna dair de bir belirsizlik vardır (Hafizoğulları ve Özen, 2015; Artuk vd., 2015; Özbek vd., 2015).

Ülkelerin uygulamış olduğu cezai tedbirlere bakıldığında en ağır yaptırımların Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de olduğu görülmektedir. Türkiye’de Türk Ceza Kanunu nezdinde yüksek olan cezaların mahkemelerce alt sınırdan verilmesi ve failere çeşitli indirimlerin (iyi hal indirimi, saygın tutum, rıza ya da suçun itirafı) uygulanması sebebiyle verilen cezalar diğer ülkelere kıyasla düşük kalmaktadır.

Son yıllarda “idam”, “hadım/kastrasyon” ve “suçlunun ifşa edilmesi” gibi Türk Ceza Kanunu’nda yer almayan ancak toplum tarafından talep edilen cezalar dile getirilmektedir. Günümüzde belirli ülkelerde cinsel suç faillerine uygulanan bir ceza türü olarak kastrasyon uygulamasını görmekteyiz. Cinsel suçlar kapsamında cerrahi kastrasyon uygulamaları ilk olarak 1892 yılında İsviçre’de uygulanmıştır. Bunun ardından Hollanda 1930 yılından 1969 yılına kadar 400 cinsel suç faili üzerinde, Almanya 1933’den 1945 yılına kadar 3000’den fazla cinsel suç faili üzerinde cerrahi kastrasyon işlemini uygulamıştır. Bunlara ek olarak Norveç, Danimarka, İsveç, Finlandiya, İzlanda, Litvanya ve Çek Cumhuriyeti’nde de kastrasyon cezası bulunmaktadır. Cinsel suç faillerine yönelik uygulanmış bir diğer ceza türü “kimyasal kastrasyon”dur. ABD’nin Kaliforniya, Massachusetts, New Jersey, Arizona, Kolorado eyaletlerinde uygulanmasının yanı sıra Kanada ve Danimarka’da kimyasal kastrasyon cezası bulunmaktadır. İngiltere’de ise suçlunun talebi olursa kimyasal kastrasyon cezası uygulanabilmektedir. Katolik ülkelerde ise kimyasal kastrasyon cezasına karşı çıkılmaktadır. Buna rağmen son yıllarda kimyasal kastrasyon tartışmaları Avrupa kamuoyunu da meşgul etmektedir (Akbaba, 2009).

Cinsel suçlar kapsamında faillere yönelik uygulanmış ve günümüzde bazı ülkelerde uygulanmaya devam eden bir diğer ceza türü de idamdır. Türkiye’de idam cezası 1984’ten beri uygulanmamakta, 2004’ten beri hukuk sisteminde mevcut bulunmamaktadır. İdam cezası; Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Ürdün, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Libya gibi çeşitli İslam ülkelerinde uygulanmakta ayrıca medya aracılığıyla canlı olarak ülke genelinde izlenmesi de sağlanmaktadır. Bu uygulamanın yapılmasındaki amaç cezanın korkutma, önleme ve caydırma fonksiyonlarını yerine getirmesidir (Köroğlu, 2011, s. 233). İslam Ülkelerinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri’nin bazı eyaletlerinde, Çin ve

Japonya’da da belli suçlar çerçevesinde ölüm cezası halen uygulamaktadır (Gören, 2006, s. 76).

Cinsel suç faillerine yönelik olarak tartışılan bir diğer uygulama “ifşa etme” (teşhir) yöntemidir. Daha önce bir cinsel suç eyleminde bulunmuş bireyin adli sicil bilgilerinin kamuoyuna açılması ve nihayetinde suçun önlenmesi, kontrolü ve tekrür etmesini engellemek amacıyla bu yöntem uygulanmaktadır. İfşa etme tartışması ilk olarak ABD’nin New Jersey eyaletinde yaşayan Megan Kanka (7 yaş) adındaki kız çocuğunun, daha önce de çocuklara karşı işlediği cinsel suçlar yüzünden hüküm giymiş olan komşuları J. T. tarafından kandırılmak suretiyle cinsel istismara uğraması ve öldürülmesi sonucu gündeme gelmiştir. Bu durum üzerine Kanka’nın ailesi tarafından, cinsel suç faillerinin bilgilerinin kamuoyuna açılması konusunda bir dilekçe hazırlanmış ve imzaya açılmıştır. Kısa bir süre sonra Megan Kanunu’na ilişkin teklif yasa haline gelmiştir (Dursun, 2004, s. 235-240). Megan Kanunu’nun New Jersey’de yasalaşması üzerine Kaliforniya Eyaleti’nde de cinsel suç failinin tescil ve teşhirine yönelik bir kanun çıkarılmış ve Kaliforniya Adalet Bakanlığı’na bağlı olarak cinsel suçluları izleme programı kurulmuştur. Söz konusu programla cinsel suçlular veri tabanlarına aktarılarak, “www.meganslaw.ca.gov” internet sitesi üzerinden failerin görünürlüğü sağlanmıştır (Kılınç, 2007, s. 1019). Adli sicil kaydı tutulmasına yönelik uygulamalar İngiltere, Avusturalya ve Kanada gibi ülkelerde de bulunmaktadır. Ancak internet üzerinden kamuoyuna açılması söz konusu değildir. Bunun nedeni ifşa etmenin nefret ve intikam gibi düşüncelere yol açabilmesi ayrıca failin damgalanması nedeniyle topluma kazandırılmasını engelleyebilmesidir (Dursun, 2014, s. 237-239).

Cinsel suçlar kapsamında faile/faillere yönelik verilen cezalar, genel itibariyle suçun tekrarının önlenmesini ve ceza adaleti ile failin/faillerin rehabilitasyonunu amaçlamaktadır (Koyuncu, 2011, s. 356; Özbek, 2013, s. 917). Mağdurun mağduriyetini gidermek gibi (onarıcı adalet) telafi edici süreçler göz ardı edilmektedir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki cinsel istismara uğrayan çocuklarda duygusal davranışsal gelişimleri etkilenmekte, pek çok ruhsal hastalıkla karşı karşıya kalmakta hatta istismarın kuşaktan kuşağa aktarılma riski de doğmaktadır (Aktepe, 2009, s. 115).

Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın amacı çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçun failine/faillerine verilen cezalar ile toplumun adalet beklentisi ile ne derece örtüşüp-örtüşmediğini tespit etmektir. Bu kapsamda çalışma şu problemlere cevap aramaktadır.

- Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında mahkemelerin almış olduğu kararlar ile toplumun adalet beklentisi karşılanmakta mıdır?
- Toplumun, çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı suç işleyen faile/faillere yönelik vermek istediği asıl ceza nedir?
- Türk Ceza Kanunu’nda yer almayan idam, kastrasyon ve ifşa etme gibi cezaların uygulanmasını toplum ne ölçüde istemektedir?
- Mahkemelerin faile/faillere karşı uyguladığı indirimleri (iyi hal/saygın tutum, suçun itirafı, rıza) toplum nasıl değerlendirmektedir?

Araştırmada veri toplama tekniği olarak “anket formu” kullanılmıştır. Toplumun adalet algısını değerlendirmek amacıyla Yargıtay onayı almış sekiz dava seçilmiş ve mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar, yani biçimsel hukuk süreci ile bireylerin adalet beklentilerinin ne kadar örtüştüğü veya farklılaştığı ortaya koyulmuştur. Davaların seçiminde dikkat edilen hususlar ve araştırmanın sınırlılıkları olarak şunlar belirtilebilir:

- Yargıtay onayı almış davalar seçilmiştir.*
- Uzun süre kamuoyunun gündeminde yer alan davalar seçilmiştir. Böylelikle katılımcıların vakayla ilgili duygu ve düşüncelerini kolaylıkla dile getirebileceği öngörülmüştür.
- Cinsiyet, yaş ve engel durumu gibi değişkenler dikkate alınarak davalar seçilmiştir.
- Rıza, saygın tutum/iyi hal ve suçun itirafı gibi dava sonucuna etkilemiş bir takım durumlar da göz önünde bulundurularak davalar belirlenmiştir.
- Vücuda organ ya da sair bir cisim sokulması, sarkıntılık ve diğer her türlü cinsel davranışı içeren davalar araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir.

İlgili davalar, tarafların mahremiyetini korumak amacıyla yeniden kurgulanmıştır. Olay katılımcıya tasvir edilmiş, mahkemenin kararı belirtildikten sonra “Karar verme yetkiniz olsaydı, bu davayla ilgili nasıl bir ceza verirdiniz?” şeklinde soru yöneltilerek cevap vermesi istenmiştir. Araştırmada “tabakalı, basit tesadüfi örnekleme” metodu kullanılmıştır. Antalya İlinin sosyo-ekonomik düzey bakımından farklılık gösteren 3 mahallesi (Fener, Meydankavağı ve Güvenlik Mahalleleri) bu kapsamda seçilmiş, %95 güven aralığı %5 hata payına göre örneklem sayısı hesaplanmıştır. Daha sonra her mahalledeki kişi sayısına göre yüzdelik dağılımlar yapılmıştır. Anketlerin tamamı yüz yüze -araştırmacıların soruları deneye okuması ile- gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen eksik ya da hatalı olan anketler tespit edilmiş neticede toplam 381 kişiye anket formu uygulanmıştır. Anket tekniği ile toplanan verilerin çözümlenmesinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) adlı program kullanılmıştır. Verilerin derlenmesi, işlenmesi, kontrol edilmesi ve analizi sırasıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde, yüzde ve frekans dağılımı ile ki-kare test teknikleri kullanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Örneklem grubunun “olgusal kimlikleri” ile ilgili betimsel/tanımlayıcı bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Örneklem Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

	n	%		n	%	
Kadın	182	47,8		Yok	229	60,1
Erkek	199	52,2		Var	152	39,9
Toplam	381	100,0		Toplam	381	100,0
Örneklem Grubunun Eğitim Durumu			Örneklem Grubunun Gelir Düzeyi			
İlkokul	48	12,6	Düşük	92	24,1	
Lise	125	32,8	Orta	239	62,7	
Üniversite	208	54,6	Yüksek	50	13,1	
Toplam	381	100,0	Toplam	381	100,0	
Örneklem Grubunun Yaş Dağılımı			Örneklem Grubunun Medeni Durumu			
18-25 Yaş	153	40,2	Evli	92	24,1	
26-55 Yaş	188	49,3	Bekâr	239	62,7	

* Dava-1: 2014 (Erzurum 1. Ağır Ceza Mahkemesi); Dava-2: 2013 (Diyarbakır 2. Ağır Ceza Mahkemesi); Dava-3: 2007 (Tekirdağ 1. Ağır Ceza Mahkemesi); Dava-4: 2013 (Pendik 4. Asliye Ceza Mahkemesi); Dava-5: 2011 (İzmir Ağır Ceza Mahkemesi) Dava-6: 2015 (Bingöl Ağır Ceza Mahkemesi); Dava-7: 2012 (İzmir 5. Ağır Ceza Mahkemesi); Dava-8: 2014 (Erzurum 2. Ağır Ceza Mahkemesi)

56 Üstü	40	10,5		Boşanmış	25	6,6
Toplam	381	100,0		Toplam	381	100,0

Örneklem grubunun sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında, kadın (%47,8) ve erkek (%52,2) katılımcıların neredeyse eşit düzeyde olduğu görülmektedir. Görüşülenlerin %54,6'sının eğitim durumu lisans, %62,7'si bekâr ve %62,7'si orta düzey gelire sahiptir. Örneklem grubumuzun %39,9'unun ise bir veya birden fazla çocuğu olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcılar gençlerden ve orta yaş kişilerden oluşmaktadır. Anket formunda yer alan vakalar birebir araştırmacı tarafından katılımcıya okunmuş olsa da anlaşılma gibi durumlar söz konusu olmuştur. Ayrıca formda yer alan vakaların insanlık onuruna yakışmayan ve toplumsal vicdanı yaralayan görünüşleri, katılımcıları rahatsız etmiş ve cevap vermek istememişlerdir. Bu nedenle örneklem grubundaki dağılım genel itibariyle eğitilmiş, bekâr, genç ve orta yaş kişilerden oluşmuştur.

Dava-1: U.G. yolda karşılaştığı 15 yaşındaki kız çocuğunu zorla evine götürdü. Alıkoymaya kızını bir süre sonra serbest bıraktı. Kızın ailesinin şikâyeti üzerine U.G. yakalandı, çocuğa yönelik herhangi bir eylemde bulunmadığı için serbest bırakıldı. Serbest bırakılmasından 2 ay sonra arabasını durdurup onu eve götürmesini rica eden 9 yaşındaki M.E.'yi arabasına alıp arka koltukta tecavüz etti. Olay sonrasında başına gelenleri ailesine anlatacağını söyleyen M.E.'yi ipe boğmak suretiyle öldürdü.

Karar-1: Sanık müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

Tablo 2: Cinsel İstismar ve Cinayet

	n	%
Hapis	5	1,3
Müebbet Hapis	136	35,7
Kastrasyon	75	19,7
İdam	156	40,9
Diğer	5	1,3
Cevapsız	4	1,0
Toplam	381	100,0

Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen ilk dava örneğinde, cinsel istismar ve mağdurun katli vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubunun %40,9'u idam, %35,7'si müebbet hapis, %19,7'si ise kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Buna göre katılımcıların yaklaşık üçte biri mahkemenin vermiş olduğu kararı onaylamaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, mahkemenin vermiş olduğu nihai kararı doğru bulan katılımcılar, failin ilk alıkoyma suçunu işlediğinde cezasız kalmasının doğru olmadığını eğer alıkoyma suçuna caydırıcı bir ceza verilseydi ikinci olayın yaşanmasının önüne geçilebileceğini ifade etmiştir. Diğer yandan müebbet hapis cezasına hükmeden kişilerden bazıları bunu idam cezasından daha ağır bir karar olacağını düşündüğü için bu cezayı verdiğini ifade etmiştir. Hatta ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının daha uygun bir ceza olacağını, idam cezasıyla aslında o kişinin ödüllendirileceğine dair düşünceler de belirtilmiştir. Dolayısıyla örneklem grubunun adalet beklentisinin mevcut adalet sistemiyle örtüşmediği ifade edilebilir.

Dava-2: 22 yaşındaki şahıs (erkek) komşusunun 14 yaşındaki kızını gezmeye götürmek için evinden aldı. Gittikleri ormanlık alanda kızın başına taş ile vurmaya teşebbüs etti. Kızın hamile kalması üzerine olay ortaya çıktı ve aile kızlarına tecavüz eden şahıs hakkında dava açtı.

Karar-2: Sanığın duruşmadaki “saygın tutumunu” dikkate alan mahkeme indirim yaparak faili 11 yıl 8 ay hapis cezası ile cezalandırmıştır.

Tablo 3: Cinsel İstismar ve Saygın Tutum

	n	%
Hapis	9	2,4
Müebbet Hapis	157	41,2
Kastrasyon	78	20,5
İdam	127	33,3
Diğer	3	,8
Cevapsız	7	1,8
Toplam	381	100,0

Çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen ikinci dava örneğinde bu kez cinsel istismar ve saygın tutum vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubunun %41,2’si müebbet hapis, %33,3’ü idam, %20,5’si ise kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü gibi katılımcıların adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar uyuşmamaktadır. Örneklem grubunun sadece %2,4’ü mahkemenin vermiş olduğu bu kararı onaylamaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamı cinsel suç faillerine uygulanan “saygın tutum” indirimini reddetmektedir.

Dava-3: 5 yaşındaki çocuğu (erkek çocuğu) “Sana şeker vereceğim” diyerek kandıran 85 yaşındaki tecavüz zanlısı komşuların çocuğu evden çıkarken görüp ihbar etmesi üzerine yakalandı.

Karar-3: 85 yaşındaki sanık “çocuğun cinsel istismarı” suçundan 7 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

Tablo 4: Erkek Çocuğa Cinsel İstismar

	n	%
Hapis	20	5,2
Müebbet Hapis	145	38,1
Kastrasyon	67	17,6
İdam	111	29,1
Diğer	28	7,3
Cevapsız	10	2,6
Toplam	381	100,0

Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen üçüncü dava örneğinde, erkek çocuğuna karşı gerçekleşmiş cinsel istismar vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %38,1’i müebbet hapis, %29,1’i idam, %17,6’sı ise kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü üzere örneklem grubumuzun adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar uyuşmamaktadır. Örneklem grubunun sadece %5,2’si mahkemenin vermiş olduğu bu kararı onaylamaktadır. Failin yaşının 85 olması ve 7 yıl daha yaşamayacağı düşünüldüğü için verilen ceza yeterli görülmüştür. Dikkati çeken bir diğer sonuç, katılımcıların %7,3’ünün farklı görüşleri olduğudur. Failin yaşı ve erkek çocuğa karşı işlenen bir suç olduğu için örneklem grubunda yer alan kişilerin hem kastrasyon hem de idam ya da hem kastrasyon hem de denetimli serbestlik cezalarının daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bu davada da görüldüğü üzere özellikle yaş olarak küçük olan çocukların ya da zihinsel engelli çocukların böyle bir cinsel istismara uğramaları durumunda maruz kaldıkları olayı algılamaları ve bunu birilerine anlatmaları oldukça zordur. Çünkü kurbanın yaşına bağlı olarak psiko-seksüel ve zihinsel gelişimi açısından yaşanan şeyi cinsel istismar olarak kavraması ya da başına gelenin olmaması gereken/kötü bir şey olduğunu düşünmesi yerine bunu bir oyun olarak algılaması daha olasıdır (Keser, 2011, s. 55). Bu sebeple özellikle yaş olarak küçük olan çocuklarda veya

Tablo 5: Cinsel İstismar (Taciz) ve Rıza

	n	%
Hapis	86	22,6
Müebbet Hapis	109	28,6
Kastrasyon	77	20,2
İdam	70	18,4
Diğer	30	7,9
Cevapsız	9	2,4
Toplam	381	100,0

zihinsel engelli çocuklarda yaşanan istismarın ortaya çıkması daha çok bir başka kişinin olaya tanıklık etmesi, istismara uğrayan çocuğun bundan acı duyması ve bir başkasına söylemesi ya da mağdur çocuğun bedeninde oluşan yaraların fark edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Dava-4: 16 yaşındaki voleybol oyuncusu (kız çocuğu), 50 yaşındaki antrenörünün idman sonrası masaj yapma isteğinde ısrarcı davranmasından dolayı kabul etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra masaj cinsel dokunuşlara dönüştü. Antrenörün daha fazla zarar verebileceği korkusundan ses çıkartamayan sporcu olay sonrasında karakola gidip şikâyette bulundu.

Karar-4: Mağdurun “*eylemlere ses çıkartmaması, direniş göstermemesi*” sebebiyle 6 yıl süren dava beraat kararı ile sonuçlanmıştır.

Çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar kapsamında ele alınıp, örneklem grubuna yöneltilen dördüncü dava örneğinde, cinsel istismar ve rıza vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %28,6’sı müebbet hapis, %22,6’sı hapis, %20,2’si kastrasyon,

%18,4’ü ise idam cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü üzere örneklem grubumuzun adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar uyuşmamaktadır. Örneklem grubumuza göre 16 yaşındaki bir çocuğun karşılaşmış olduğu

Tablo 6: Cinsel İstismar ve Evlendirme

	n	%
Hapis	26	6,8
Müebbet Hapis	132	34,6
Kastrasyon	81	21,3
İdam	125	32,8
Diğer	3	,8
Cevapsız	14	3,7
Toplam	381	100,0

muamele karşısında korkmuş olması ve bu sebepten dolayı ses çıkartmamış olması ihtimalinin mahkemece olaya rıza göstermiş olması şeklinde kabul edilmesi doğru bir karar değildir. Yine katılımcıların belirtmiş olduğu üzere 16 yaşında bir çocuk söz konusu olduğunda rızanın olması kişinin gerçekleştirmiş olduğu davranışı meşru kılmamaktadır. Ayrıca bu dava diğer davalardan farklı olarak eylemde cinsel birlikteliğin gerçekleşmemiş olması (penetrasyonun olmaması), mevcut davalar içinde idam isteminin en düşük olmasına neden olmuştur.

Dava-5: 15 yaşındaki S.F. bir evde 4 kişinin tecavüzüne uğradı. Genç kız hamile kalınca ailesi S.F.’yi tecavüzcülerinden biri olan İ.B. ile evlendirdi. Bu olay 8 aylık hamile olan S.F.’nin eşi tarafından feci şekilde dövülüp hastanelik olması ile ortaya çıktı.

Karar-5: Olay sonrasında ifadesi alınan İ.B. serbest bırakılmıştır.

Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen beşinci dava örneğinde, toplu cinsel istismar ve evlendirme vakası

değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %34,6'sı müebbet hapis, %32,8'i idam, %21,3'ü ise kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü üzere katılımcıların adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar uyuşmamaktadır. Örneklem grubuna göre mağdurun “zorla faillerinden biri ile evlendirilmesi” kabul edilebilir bir durum değildir. Ayrıca söz konusu olayın failleri kadar olayı örtbas etmeye çalışan ve tecavüzü gerçekleştiren faillerden biri ile evlenmesine izin veren ailenin de cezalandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Namus algısına ek olarak toplumsal baskı ve dışlanmadan korkan ailenin böyle bir karar vermesi değer yargılarımızın da sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dava-6: 15 yaşındaki M.K. 3 yıl boyunca 7 kişinin cinsel istismarına uğramıştır, hamile kalması ile bu durum ortaya çıkmıştır. Mahkeme heyeti, M.K.'nın zarara uğramasına rağmen tecavüzü kimseye söylemediğini, bunun da ‘ilişkide rıza olduğu’ anlamına geldiğini öne sürdürmüştür.

Karar-6: Bebeğin biyolojik babası olan O.P. mahkemedeki iyi hal ve hareketlerinden dolayı 14 yıl ceza alırken diğer 6 kişi ise davadan beraat etmiştir.

Tablo 7: Toplu Cinsel İstismar ve İyi Hal

	n	%
Hapis	34	8,9
Müebbet Hapis	131	34,4
Kastrasyon	69	18,1
İdam	128	33,6
Diğer	6	1,6
Cevapsız	13	3,4
Toplam	381	100,0

Çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen altıncı dava örneğinde; toplu cinsel istismar, rıza ve iyi hal vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %34,4'ü müebbet hapis, %33,6'sı idam, %18,1'i kastrasyon, %8,9'u ise hapis cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü üzere örneklem grubunun adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar uyuşmamaktadır. Katılımcılara göre 7 kişinin cinsel istismarına uğrayan bir kişinin rızasının olması mümkün değildir. Diğer yandan bebeğin biyolojik babasına verilen cezanın gerekçesinde yer alan “iyi hal” indirimi ve diğer faillerin serbest bırakılması kabul edilebilir bir ceza değildir.

Dava-7: Evli çift 16 yaşındaki %50 zihinsel engelli R.Ş.'yi (erkek çocuğu) kaçırap kullanılmayan bir depoya götürdü. Zihinsel engelli çocuk ile birlikte olan D.U.'yu kocası seyretti.

Karar-7: Çifte, “çocuğun nitelikli cinsel istismarı, hayasızca hareketlerde bulunma” suçlarından 10'ar yıl hapis cezası verilmiştir.

Tablo 8: Engelli Cinsel İstismarı

	n	%
Hapis	29	7,6
Müebbet Hapis	139	36,5
Kastrasyon	50	13,1
İdam	130	34,1
Diğer	23	6,0
Cevapsız	10	2,6
Toplam	381	100,0

Çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubumuza yöneltilen yedinci dava örneğinde, engelli cinsel istismar vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %36,5'i müebbet hapis, %34,1'i idam, %13,1'i kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Görüldüğü üzere katılımcıların sadece %7,6'sı verilen hapis cezasının yeterli olduğunu düşünmektedir. Kastrasyon cezasının diğer davalara göre düşük olmasının nedeni failin kadın olmasıdır. Kadına uygulanan kastrasyon cezasının toplumca anlamlı görülmemesi kadar kadın bireye kastrasyon cezasının uygulanabileceğinin bilinmemesinden dolayı da bu oran düşük çıkmıştır. Söz konusu davanın içeriği diğer ele alınan davalardan farklı ancak görüldüğü üzere örneklem grubunun vermiş oldukları hükümler değişmemektedir. Yaşı ya da zihinsel gelişim düzeyi itibarıyla tam olgunlaşmamış çocuklarda cinsel istismar olaylarına daha sık rastlanmaktadır. Bunun en büyük sebeplerinden birisi de bu çocukların cinsel açıdan olgunlaşmamış olmaları ve yine yaş ve zekâ gelişimi itibarıyla cinselliğe ilişkin bilgi ve kendilerine uygulanan eylemlerin ne olduğuna dair bir kavrayışlarının olmamasıdır (Keser, 2011, s. 53).

Dava-8: Parkta gezerken karşılaştığı 17 yaşındaki zihinsel engelli çocuğa tecavüz eden 43 yaşındaki H.L., hastane yetkililerinin zihinsel engelli çocuğun rehabilitasyon hizmeti aldığı hastaneden kaçtığını fark etmeleri üzerine yakalandı.

Karar-8: Fail “algılama yeteneği gelişmemiş olan mağdur çocuğa karşı cinsel istismar” suçundan önce 8 yıl hapis cezasına çarptırılmış ancak “suçunu itiraf etmesi” sebebiyle cezası 6 yıl 8 aya indirilmiştir.

Tablo 9: Engelli Cinsel İstismarı ve İtiraf

	n	%
Hapis	32	8,4
Müebbet Hapis	133	34,9
Kastrasyon	62	16,3
İdam	122	32,0
Diğer	9	2,4
Cevapsız	23	6,0
Toplam	381	100,0

Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınıp örneklem grubuna yöneltilen sekizinci dava örneğinde, engelli cinsel istismarı ve itiraf vakası değerlendirmeye sunulmuştur. Buna göre örneklem grubumuzun %34,9'u müebbet hapis, %32'si idam, %16,3'ü kastrasyon cezalarını hüküm olarak vermiştir. Örneklem grubunun %8,4'ü ise verilen hapis cezasını onaylamaktadır. Katılımcılara göre failin suçunu itiraf etmesi cezai yaptırımın azaltılması noktasında geçerli bir sebep değildir. Cezai indirimin uygulandığı bütün davalar ve katılımcıların verilen karara ilişkin yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde işlenen suç bir cinsel istismar suçu olduğundan iyi hal/saygın tutum, suçun itiraf edilmesi gibi etkin pişmanlık indirimlerinin katılımcılar tarafından onaylanmadığı

görülmektedir. Dava 7 ve 8 bir arada değerlendirildiğinde her iki olayda da verilen cezaların birbirine neredeyse denk olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Konuyla ilgili çalışmalar göstermektedir ki cinsel suç failleri, kendilerini ifade etmekte güçlük çeken özellikle zihinsel engelli çocuklara karşı cinsel istismarda bulunmaktadır. Toplumun engeli bulunan bireye karşı olan mesafesi, onları tanıma ve anlama noktasında bir çaba içine girmemesi bu çocukları dezavantajlı bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle zihinsel engelli çocukların anne ve/veya babaları tarafından daha fazla istismara uğramaları bu durumun tipik bir göstergesidir (Öner ve Sucuoğlu, 1994; Doğru, 2006).

Çocuğun cinsel dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınan sekiz dava örneğinde görülmektedir ki örneklem grubunun adalet beklentisi, mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlarla örtüşmemektedir. Örneklem grubunda yer alan bireylerin, mağdurun erkek ya da kız çocuğu olmasına, engelli bir birey olmasına, toplu ya da bireysel bir eylem olmasına bağlı olarak ceza vermedikleri de görülmektedir. Çünkü bu olaylara karşı katılımcıların vermiş oldukları cezalar arasında sadece derece farkı vardır. Diğer yandan değişmeyen gerçeklik ise “rıza”, “itiraf” ya da “saygın tutum/iyi hal” gibi gerekçelere bağlı olarak faile verilen cezaların azaltılmasına kesinlikle karşı çıkılmasıdır.

Çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar kapsamında katılımcılara Megan Kanunu açıklanarak, “Cinsel suç faillerinin sicil bilgileri kamuoyuna açıklanmalı mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %96,4’ü faillerin ifşa edilmesi hususunda görüş bildirmişlerdir. Örneklem grubumuzun %3,6’sı faillerin bu şekilde ifşa edilmesinin olayla ilişkisi olmayan aile fertlerinin ve yakınlarının da cezalandırılmasına, toplum dışına itilmesine bir diğer ifadeyle damgalanmasına neden olacağını düşündükleri için “hayır” cevabını vermişlerdir.

Tablo 10: Verilen Cezaların Amacı

	n	%
Tekrar Etmesini Önlemek	210	55,1
Mağdurun Öcünü almak	52	13,6
Sosyal Düzen Tamiri	70	18,4
Rehabilitasyon	21	5,5
Diğer	28	7,3
Toplam	381	100,0

Örneklem grubuna, söz konusu davaların faillerine vermiş oldukları cezaları verme amaçları da sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %55,1’i “tekrar etmesini önlemek” amacıyla söz konusu cezaları vermiş olduklarını belirtmiştir. “Sosyal düzen tamiri” diyenlerin oranı %18,4, “mağdurun öcünü alması” %13,6, “rehabilitasyon” ise %5,5’dir.

Müebbet hapis ya da idam cezalarının bütün davalarda %70 ve üzerinde çıkmasının nedeni katılımcıların verilen cezaların “emsal teşkil etmesi”, “ibretlik olması” ya da “caydırıcı” bir nitelikte olmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle katılımcılara göre hem suçun “tekrar etmesini önlemek” hem de “sosyal düzenin tamirini” sağlamak mümkün hale gelecektir.

Çalışma kapsamında örneklem grubunun “olgusal kimlikliklerine” yani cinsiyet, yaş, eğitim, medeni hal, gelir ve çocuk sahibi olup olmadığına bağlı olarak verilen cezaların farklılaşıp-farklılaşmadığı da değerlendirilmiştir. Ki-kare testi sonuçlarına göre vakalarda verilen cezalar ile sosyo-demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle cinsiyete, yaşa, eğitime, gelire, medeni duruma ve çocuk sayısına bağlı olmaksızın verilen cezalar farklılaşmamaktadır. Ancak ki-kare testi sonuçlarına göre “Dava-7: Engelli Cinsel İstismarı” ile sosyo-demografik özellikler arasında anlamlı farklılıklar vardır: cinsiyet $\chi^2:15.442$ $p<0,004$; yaş $\chi^2: 10.732$ $p<0,217$; eğitim $\chi^2: 11.945$

$p < 0,154$; medeni durum x^2 : 15.759 $p < 0,046$; çocuk sahibi olma x^2 : 8.348 $p < 0,080$; gelir durumu x^2 : 9.197 $p < 0,326$.

Örneklem grubundaki kadınların erkeklere göre kastrasyon cezasını isteme oranı, erkeklerin ise kadınlara göre müebbet hapis cezasını isteme oranı daha yüksektir. 18-25 yaş arası ve 56 yaş üstü katılımcıların 26-55 yaş arası katılımcılara göre müebbet hapis cezasını isteme oranı, 26-55 yaş arası katılımcıların ise 18-25 yaş arası ve 56 yaş üstü katılımcılara göre idam isteme oranı daha yüksektir. Benzer bir korelasyon ilköğretim mezunları, bekar kişiler ve çocuk sahibi olmayan bireylerin müebbet hapis cezasını isteme oranları ile ortaöğretim ve yükseköğretim mezunları, evli ve boşanmış kişiler ve çocuk sahibi olan bireylerin idam cezasını isteme oranlarına göre de belirtilebilir. Son olarak gelir seviyesi yükseldikçe kastrasyon cezasını isteme oranı da artmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Ceza, toplumsal düzenin işleyişine karşı gerçekleşen eyleme yönelik yaptırımdır. Söz konusu yaptırımın uygunluğu bir hak meselesidir. Diğer bir deyişle hak, adaletin ve hukukun gerektirdiğini kişiye verebilmektedir. Bu nedenle hukuk ve adalet herkes için bağlayıcı “genel ve nesnel” bir niteliğe sahiptir. Ancak toplumsal değişme örüntüleri hukuk ve adaletin statik görüntüsünü tersine çevirmektedir. Zamanla aşınan sınırlar hak edenin hakkını verebilme noktasında sistemin sorgulanmasını da mümkün kılmaktadır. Bu noktada toplumun algılarını/beklentilerini de tespit etmek, hukukun ve adaletin “özel ve öznel” bir değerlendirmesini yapmak böylelikle de norm ve reel arasındaki mesafeyi belirlemek de gerekmektedir. Araştırma kapsamında hukuk ve adalet toplumsal bir form olarak ele alınmış ve bu form çocuk cinsel istismarı üzerinden değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Buna göre örneklem grubumuz dâhilinde mevcut adalet sisteminin vermiş olduğu kararlar (norm) ile toplumun adalet beklentisinin (reel) karşılanmadığı/örtüşmediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışma kapsamında şu sonuçlara da ulaşılmıştır:

Çocuk cinsel istismarına yönelik suçlar kapsamında Türk Ceza Kanunu’nda yer almayan idam, kastrasyon, ifşa etme gibi cezalar, katılımcılar tarafından talep edilmektedir. Kamuoyunda özellikle terör ve cinsel istismar failine/faillerine yönelik olarak idam cezasının yeniden getirilmesi hususunda bir tartışma bulunmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye’de idam cezası, Avrupa Birliği ile katılım müzakereleri çerçevesinde Kopenhag Kriterleri’ne uyum noktasında yapılan düzenlemeler neticesinde kaldırılmıştır. Dolayısıyla idam cezasının tekrar yasalaşması mevcut yapısal şartlar altında mümkün görünmemektedir. Diğer yandan cinsel suç failine/faillerine yönelik olarak kastrasyon ceza türü, çeşitli ülkelerde ve özellikle bazı Avrupa Birliği üye ülkelerinde (Danimarka, İsveç, Finlandiya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti gibi) fiilen uygulanmaktadır. Söz konusu ceza türünün korkutma, önleme ve caydırma fonksiyonlarının bulunması ve uygulanabilirliğinin yapılacak düzenlemelerle mümkün olmasından dolayı ülke gerçeklerine uygun bir ceza türü olduğu görülmektedir. İfşa etme hususunda yapılacak bir yasal düzenleme ise linç kültürünü etkinleştirebilir, namus cinayetlerini ve kan davalarını artırabilir ayrıca failin damgalanmasına neden olarak failin topluma kazandırılma sürecini engelleyebilir. Bu sebeple failin/faillerin ifşa edilmesi yerine “izlenmesinin” toplumsal gerçeklerimizle bağdaştırılabilir bir yönü bulunmaktadır.

Cinsel suç failine/faillerine uygulanan cezai indirimler (rıza, iyi hal/saygın tutum, itiraf) katılımcılar tarafından kabul görmemektedir. “Karar verilirken veya hukuk kararları uygulanırken, karar vericilerin ister istemez kendi öznel değer yargıları da karar üzerinde etkili olabilmektedir.” Ancak çocuk cinsel istismar vakaları kapsamında, örneğin “rıza” gibi bir değerlendirmenin yapılabilmesi öznel bir değerlendirmenin sınırlarını aşmaktadır. Keza çocuğa karşı cinsel bir istismarda bulunmuş olan failin/faillerin iyi hallerini ya da saygın tutumlarını dikkate alan, suçun itiraf edilmesini esas alan bir yargılama süreci toplumun adalet

algısını sarsabilmektedir. Cinsel istismar vakalarının toplumsal vicdanı yaralayan hassas bir yönünün olması ayrıca kitle iletişim araçlarının etkinliği ile birlikte toplumsal farkındalığın ve tepkiselliğin de bu konu üzerinde artmasına, uygulanan cezai indirimlerin de tartışılmasına neden olmaktadır.

Katılımcıların faile/faillere vermiş oldukları cezalar sosyo-demografik değişkenlere (cinsiyete, yaşa, medeni duruma, eğitim düzeyine, gelir durumuna, çocuk sayısına) göre farklılaşmamaktadır. Bu durum bize çocuk cinsel istismarı hususunda toplumsal bir uzlaşımın var olduğunu göstermektedir. Bu noktada ortak kaygılar ortak beklentileri, söz konusu beklentiler ise ortak talepleri doğurmaktadır. Zarar görmüş, yıpranmış adalet mekanizmasının yeniden inşası için toplumsal beklentileri dikkate alan bir ceza kanununun tesis edilmesi gerekmektedir.

Çocuk cinsel istismarı kapsamında, katılımcıların, faile/faillere yönelik uygulamak istedikleri cezaları, genel itibarıyla suçun tekrar etmesini önlemek ve faili/failleri rehabilite etmek amacıyla verdikleri görülmektedir. Diğer bir deyişle beklenen adalet “ceza adaleti”dir. Oysa Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalarda, cinsel istismara uğramış çocukların; travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, duygu durum bozuklukları gibi psikiyatrik tanımlar gösterdikleri belirlenmiştir (Göker vd., 2010; Vural vd., 2013; Dönmez vd., 2014). Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, cinsel istismar sonucunda zedelenmiş cinsellik, acizlik, ihanet duygusu, bilişsel ve duygusal sistemlerde değişiklik, kendilik algısı- kimliğine dair değişiklik, dünya görüşünün değişmesi gibi birçok psiko-sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır (Küçükkaraca ve Albayrak; 2016, s. 91). Ayrıca madde bağımlılığı, intihar gibi sorunların yanı sıra sosyal örüntülerini sürdürememe, kendini ifade edememe, damgalanma gibi sosyal adaptasyon noktasında da cinsel istismara uğramış çocukların çeşitli problemler yaşadığı gözlenmektedir. Dolayısıyla mağdurun mağduriyetini giderme hususunda ceza adaleti kadar önemli olan bir diğer husus da onarıcı bir adaletin tesis edilmesidir. Bu hususta hukukçulara, adli tıp uzmanlarına, psikiyatriklere, pediatriklere, pedagoğlara, psikoloğlara, sosyal hizmet uzmanlarına, sosyoloğlara ve rehber öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Cinsel istismar olgusuna yönelik olarak ortak çalışmaların yürütülmesi, alan uzmanlarının kendilerini bilgi ve beceri açısından geliştirmesi profesyonel bir sorumluluktur (Z-Page, 2004, s. 111).

Katılımcıların çocuğa karşı işlenen cinsel suçlar hakkında yeterli bilgi düzeyleri olmadığı tespit edilmiştir. Saha çalışması kapsamında veriler toplanırken katılımcıların çocuk cinsel istismarına yönelik farkındalık düzeylerinin düşük olduğu gözlenmiştir. Erişkinlerin çocuk istismarı ve ihmali ile ilgili bilgi düzeyinin belirlenmesi doğrultusunda 425 kişiyle gerçekleştirilen bir çalışmada, eğitim düzeyinin çocuk ihmal ve istismarı anlamada önemli bir etken olduğu saptanmıştır (Koçak ve Büyükgönenç, 2011). İlgili literatürde çocuk istismarı ve ihmali önleme, koruma, bilgilendirme vs. konularında yapılacak eylemler, stratejiler ve pratikler tartışılmaktadır. Söz konusu programlar şu şekildedir:

Aile temelli programlar: Çocuk cinsel istismarı ve ihmali hususunda gerçekleştirilen çalışmalar, çocukların cinsel taciz ve kendini koruma becerileri konusunda çok az bilgiye sahip olduklarını ve çoğu zaman cinsel dokunuşu kabul edilebilir bulduklarını ortaya koymaktadır. Bu noktada ebeveyn destekli eğitim programları; çocukların beden güvenliklerini nasıl koruyacaklarının öğretilmesi, sağlıklı cinsellik hakkında ebeveynlerin çocuklarıyla konuşmalarını amaçlamaktadır. Söz konusu program, ebeveyn-çocuk ilişkisinin zorbalığa dönüşmemesi için çocuğun gelişimsel ve bilişsel düzeyine uygun olarak diyalogların geliştirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir (Kenny vd., 2008, s. 36, 37).

Okul temelli program: Eğitim ve eğitim materyalleri ile çocuğun beden farkındalığının geliştirilmesi, çocuğun cinsel istismarın ne olduğunu ve böyle bir durumda ne yapması ve bu bilgiyi kiminle/kimlerle paylaşması gerektiğini bilmesi ayrıca öğretmenin de bu sürece dâhil

olmasını sağlayarak risk altındaki çocukların tespit edilmesi, rehabilitasyon gibi okul destekli programın çeşitli amaçları bulunmaktadır (Ko ve Cosden, 2001).

Toplum temelli program: Çocuk cinsel istismarı ve ihmaline yönelik olarak çocuğun ve ailenin geniş bağlamdaki çevresini (aile, okul, mahalle gibi) ve sosyal ilişkilerini dikkate alan bir yaklaşımdır. Gelişimsel olarak desteklenmiş olan ekolojik yaklaşımlar, koruyucu önlemlerin alınması ve risk faktörlerinin tespiti noktasında çocuğun dünyasının çeşitli alanlarına eş zamanlı olarak temas etmektedir. Bunun nedeni çocuğun cinsel istismara uğramasının aynı zamanda toplumun da suçu olduğuna dair bir görüştür. Dolayısıyla çocuk cinsel istismarı ve ihmalinin önlenmesi için toplumun sosyokültürel ve ekonomik koşullarının da analiz edilmesi gerekmektedir (Cox, 1997, s. 244, 245, 253).

Bu kapsamda cinsel istismar ve ihmaline yönelik olarak eylem oluşmadan alınabilecek önlemler ile eylem oluştuktan sonra yapılabilecek müdahaleler hususunda geliştirilen programların Türkiye’de de dikkate alınması gerekmektedir. Cinsel suçların önlenmesi noktasında ve bireylerin farkındalık düzeylerinin geliştirilmesi amacıyla özellikle eğitim müfredatına “cinsel eğitim” dersinin eklenmesinin ayrıca kurumsal düzeyde cinsel istismara uğramış çocukların davranışsal belirtileri ve tedavi süreçleri gibi konularda eğitim seminerlerinin ya da konferansların uzmanlar tarafından verilmesinin gerekliliği görülmüştür. Toplumda cinselliğe dair var olan değer yargılarının; söz konusu eylemler, stratejiler ve pratikler çerçevesinde sorgulanması gerekmektedir. Cinselliğin ayıp, yasak, konuşulmaması gereken bir olgu olmaktan çıkması ayrıca cinselliğin uygun ve güvenli bir şekilde yaşanması, cinsel istismara uğrayan kişilerin bu durumdan sorumlu tutulmaması ve namusunun kirlendiğine dair oluşan toplumsal algının yıkılması vs. için çeşitli uzmanlıkların bir araya gelip bu hususta ortaklaşa çalışmalar, stratejiler ve politikalar üretmesi gerekmektedir. Bu noktada yapılacak her türlü caydırıcı, korkutucu cezai yaptırım, suçun tekrar etmesini önlemek ve faili/failleri rehabilite etmek amacıyla önemli olduğu kadar diğer yandan da toplumsal bilincin kazandırılması, farkındalığın ve tepkiselliğin artırılması noktasında da önemli bir çaba olacaktır.

Kaynakça

- Akbaba, Z. B. (2009). Kimyasal hadım yönteminin anayasaya uygunluğu. *Barolar Dergisi*, 82(1), 1-28.
- Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(1), 95-119. doi:10.18863/pgy.336520
- Artuk, M. E. (2015). *Ceza hukuku özel hükümler*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Child Abuse. (2016). Erişim tarihi: 10.12.2016 <http://arkofhopeforchildren.org/child-abuse/child-abuse-statistics-info>.
- Child Maltreatment Report (2014). U.S. department of health & human services administration for children and families administration on children. Washington: Youth and Families Children’s Bureau.
- Cox, A. D. (1997). Preventing child abuse: a review of community-based projects 1. *Child Abuse Review*, 6(4), 243-256.
- Çalışkan, Z. & Sağlam, M. (2015). Cinsel istismar mağduru çocuklarla çalışan uzmanların gözünden mağdur çocukların özellikleri. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(4), 6-11.
- Çeçen, A. (1975). Hukuk’ta norm ve adalet. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(32), 72-115.
- Çeçen, A. (1993). *Adalet kavramı: adalet kavramının göreliliği üzerine bir deneme*. (2. Baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demirbaş, T. (2010). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Doğru, S. Y. (2006). Zihin engelli çocuklarda cinsel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(6), 80-91.
- Dönmez, Y. E., Soylu, N., Özcan, Ö. Ö., Yüksel, T., Demir, A. Ç., Bayhan, P. Ç., & Miniksar, D. Y. (2014). Cinsel istismar mağduru çocuk ve ergen olgularımızın sosyodemografik ve klinik özellikleri. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 21(1), 44-48. doi:10.7247/jtomc.2013.1170
- Dursun, S. (2004). Megan Kanunu (ABD’nde cinsel suç faillerinin sicile kaydı ve sicil bilgilerinin kamuya açıklanması). *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(8), 233-262.
- Dursun, S. (2014). Özellikle mağduru çocuk olan mükerrer cinsel suç faillerine karşı toplumun korunması bağlamında Megan Kanunu hakkında soru ve cevaplar. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 1(2), 235-340.
- Erdoğan, A. T., Tufan, E. T., Karaman, M. T., Atabek, M. T., Koparan, C. T., Özdemir, E. T., & Ankaralı, H. T. (2011). Türkiye’nin dört farklı bölgesinde çocuk ve ergenlere cinsel tacizde bulunan kişilerin karakteristik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 1(12), 55-61.
- Finkelhor, D.(1994). Current information on the scope and nature of child sexual abuse. *The Future of Children*, 4(2), 31-53. doi:10.2307/1602522
- Göker, Z., Aktepe, E., Tural Hesapcioğlu, S., & Kandil, S. (2011). Cinsel istismar mağduru olan çocukların başvuru şekilleri, klinik ve sosyodemografik özellikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 17(4), 15-21.
- Gören, Z. (2006). Yaşama hakkı ve ölüm cezası, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(5), 67-97.
- Hafızoğulları, Z. & Özen, M. (2015). *Türk Ceza Hukuku özel hükümler*. Ankara: Us Yayıncılık.
- Kenny, M. C., Capri, V., Ryan, E. E., & Runyon, M. K. (2008). Child sexual abuse: from prevention to self-protection. *Child Abuse Review*, 17(1), 36-54. doi:10.1002/car.1012
- Keser, İ. (2011). *Çocuk cinsel istismarı Diyarbakır örneği*. Ankara: Karahan Kitapevi.
- Kılınç, A. (2007). Mukayeseli hukuk ve hukuk tarihi açısından yaptırım türü olarak teşhir. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1007-1032.
- Ko, S. F. & Cosden, M. A. (2001). Do elementary school-based child abuse prevention programs work? A high school follow-up, *Psychology in the Schools*, 38(1), 57-66. doi:10.1002/1520-6807
- Koç, F. (2012). Çocuk İstismarı ve ihmali olgularımızın demografik ve klinik özellikleri: ege üniversitesi çocuk koruma birimi’nin bir yıllık deneyimi. *Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, 47(1), 119-124. doi:10.4274/tpa.640
- Koçak, C. & Büyükgönenç, L. (2011). Toplumdaki bireylerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik bilgi ve görüşleri. *Hitit Üniversitesi SBED*, 1(1), 89-104.
- Koyuncu, A. (2011). Ceza adaleti usul hukuku ilişkisi ve vicdani kanaat. *Ankara Barosu Dergisi*, 4(11), 353-369.
- Koroğlu, M. (2011). İslam ceza hukukunda kısasın infazı. *Ekev Akademi Dergisi*, 48(15), 227-238.
- Küçükkaraca, N. & Albayrak, H. (2016). Çocuğa yönelik cinsel istismar ve hegemonik erkeklik algısı: neden sonuç ilişkisi üzerine bir tartışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(4), 85-108.
- Ovayolu, N., Uçan, Ö., & Serindağ, S. (2007). Çocuklarda cinsel istismar ve etkileri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(2),13-22.
- Öner, U. & Sucuoğlu, B. (1994). Zihinsel özürü çocukların istismarı. *Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmakoloji Dergisi*, 2(4), 316-328.
- Özbek, M. S. (2013). *Alternatif uyuşmazlık çözümü*. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Özbek, V. Ö. (2015). *Türk Ceza Hukuku özel hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özkara, E., Kavaklı, U., Can, İ. Ö., Bacaksız, P., Tepe, İ., & Özbek, V. Ö. (2011). Çocuklara yönelik cinsel istismarın yasal boyutunun Türkiye ve diğer ülkeler ile karşılaştırılması. *Adli Tıp Dergisi*, 1(25), 11-24.
- Scully, D. (2013). *Cinsel şiddeti anlamak; tutuklu tecavüzcü erkekler üzerine bir inceleme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şahin, F. & Taşar, M. A. (2012). Cinsel istismar ve ensest, *Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, 47(1), 159-164.
- T.C. Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. (2004). *Türk Ceza Kanunu*. Erişim tarihi: 05 Eylül 2017
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>
- Toroslu, N. (2015). *Ceza hukuku özel kısım*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). *Adalet İstatistikleri*, Erişim tarihi: 15.12.2016
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=98&locale=tr>
- Vural, P., Uçar, H. N., Eray, Ş., Çolpan, M., & Kocael, Ö. (2013). Uludağ Üniversitesi tıp fakültesi hastanesi çocuk psikiyatrisi polikliniğine yönlendirilen adli olguların sosyodemografik ve klinik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 39(1), 49-53.
- Zara Page, A. (2004). Çocuk cinsel istismarı: cinsel istismara neden olan etkenler ve cinsel istismarın çocuklar üzerindeki etkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 103-113.

Gaziantep Kenti Planlama Deneyimleri Üzerine Bir Süreç Değerlendirmesi

A Process Evaluation on Planning Experience of Gaziantep City

M. Serhat YENİCE*
Tülay KARADAYI YENİCE**

Öz

Bu araştırma; tarihsel süreç içerisinde Gaziantep kent planlarının mekânsal dönüşüm gelişim üzerine etkilerini ayrıntıda irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu irdelemeler, Gaziantep'in kentleşme ve kentsel gelişme süreci içerisindeki kırılma noktaları ve gelişme dinamikleri eşliğinde yapılmaktadır. Araştırmanın temel materyallerini Gaziantep kenti için hazırlanana haritalar, mekânsal gelişim ve dönüşüm sürecini yönlendiren imar planları ve bu planların raporları, tarihsel yazılı kaynaklar, fotoğraf ve gravürler oluşturmaktadır. Araştırmada kapsamında bu materyallerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine dayanan bir yöntem izlenmiştir. Yapılan irdelemeler sonunda; Gaziantep kent yapısının 1938 yılında başlayan kapsamlı ve bütüncül ilk planlama deneyimiyle sanayi kentine geçiş modeline doğru evrildiği görülmektedir. 1950'li yıllarda kent planlarının ana konusunu, ülkenin sosyal, ekonomik kültürel ve siyasi gelişmelerine bağlı olarak kentlerin artan nüfus ve barınma problemlerini çözme isteği oluşturmaktadır. 1970'li yıllar ile birlikte Gaziantep'in kentsel arazi kullanımında sanayi alanlarının artan payı oldukça dikkat çekicidir. Sanayi kenti modelini yansıtan bu deneyim, 1980'li yıllar ile birlikte büyükşehir modeline ulaşma vizyonu ile sürdürülmektedir. Bu dönemde yürütülen planlama çalışmalarının en önemli yaklaşımı, tek merkezi kent yapısını çok merkezli yapıya dönüştürüleceğini öngörmesidir. Günümüzde ise Gaziantep kentinin mekânsal gelişiminin çoğunlukla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri yönlendirilmektedir. Daha sürdürülebilir kentsel büyüme ve gelişme için önemli bir fırsatlar sunan bu sürecin bütüncül bir biçimde ele alınarak yürütülmesi oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Planlama, kentsel dönüşüm, sanayi kenti,.

Abstract

The aim of this research; the city plans that guide the process of spatial and functional development of the city of Gaziantep are basically analyzed according to the historical background. These discussions are carried out in the context of Gaziantep's "breakpoints" and "dynamics of development" within the process of urbanization and urban development. In the study; a method based on comparative evaluation of the visual sources of the physical development and change process of the city of Gaziantep in detail in the spatial dimension and the visual materials composed of the maps, the development plans and the explanatory reports were followed. The findings indicate that Gaziantep city structure evolved into a model of industrial city transition with its comprehensive and holistic first planning experience, which started in 1938. The main theme of the plans in the 1950s is the search for solutions to the problem of housing in the increasing urban population, in line with the socio-economic and political developments of the country. With the 1970s, the growing share of industrial areas in urban land use is quite remarkable. This experience, which reflects the industrial city model, continues with the vision of reaching the metropolitan model with the 1980s. The most important approach of the planning studies carried out in this period is that it predicts that the single-centered city structure will be transformed into a multi-centered structure. Today, the spatial development of the city of Gaziantep is mostly directed to urban transformation and development projects. It is very important that this process, which provides important opportunities for more sustainable urban development, be carried out in a holistic manner.

Keywords: Gaziantep, industry city, planning, urban transformation.

Giriş

Türkiye'de bugünkü çağdaş anlamda imar sisteminin kuruluşu ve gelişimi, Osmanlı Devletinin son yüzyılında benimsenen batılılaşma hareketleri ile birlikte gündeme gelen bir dizi reforma dayanmaktadır (Özcan, 2006). Özellikle sanayileşme ve kentleşme sürecini tamamlamak üzere olan batılı ülkelerden, sanayi kentinin sorunlarını çözmek üzere üretilen yasal ve yönetsel yapıya ilişkin düzenlemeler başlangıçta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında etkili olmuştur. İlk belediye teşkilatının ve imar meclislerinin kurulması, yabancı mühendisler tarafından şehir haritalarının oluşturulması ve ilk kent planlarının ve imar

* Doç. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, serhat.yenice@hku.edu.tr.

** Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, tulay.yenice@hku.edu.tr.

yasalarının yürürlüğe girmesi bu döneme rastlar. Sanayi kentlerinin sorunlarına çözüm arayan batılı ülke örneklerinden farklı olarak, Türkiye'deki ilk kent planlama çalışmalarının ana konusunu; kent içerisinde yangın ile yok olmuş konut veya ticaret alanlarının yeniden imarı, yeni ulaşım teknolojilerine uygun yol altyapısı geliştirme, savaş sonrası Anadolu'da artan göçmen nüfusa yönelik barınma alanları oluşturma çabaları yer almaktadır (Tekeli, 1980; Denel, 1982; Yenice, 2012).

Osmanlı Devletinin sona ermesi ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni kurulan rejim, yarım kalmış olan batılılaşma hareketlerini hızlandırmıştır. Her alanda modern bir toplum oluşturmayı hedefleyen yeni yönetim anlayışı, kentleri modern toplumun yeni yaşam alanları olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım beraberinde kentlerin modern kentli toplumun yeni yaşam biçimlerini destekleyecek ve çağdaş şehircilik ilkelerine uygun olarak yeniden kurulmasını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda 1930'lu yıllarda sanayi kalkınma planları aracılığıyla üretim sürecinin yönlendirilmesi ve savaş sonrası oldukça kısıtlı olan ülke sermayesinin kalkınma için daha verimli kullanımına da olanak sağlayacaktır (Tekeli, 1998; Keskinok, 2010). Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaşta yıkılmış kentlerin yanısıra özellikle başkent Ankara'nın planlanması ve imarı üzerine odaklanan çalışmalar ile birlikte eşzamanlı olarak şehircilik yazınında ortaya atılan sanayi kenti, bahçe şehir gibi çağdaş kentsel gelişme model uygulamalarına da rastlamak mümkündür. 1930 yılında yürürlüğe giren Belediyeler Yasası ise bütün belediyelere planlarını hazırlama sorumluluğu getirmekteydi. Bu dönemde yeterli sayıda Türk kent plancısı bulunmadığından, özellikle batı toplumlarından ülkemize gelen şehirciler ile Anadolu'daki birçok kent ve kasaba planlanmıştır. Bu dönemde üretilen kent planlarında, sanayi kenti modeline geçiş sürecini yansıtan arazi kullanım kararları ve ulaşım sistemi kurgusu ile kentsel mekanda modern ve geleneksel dokudan meydana gelen ikili bir yapı izlenebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve soğuk savaş döneminin başlamasıyla değişen uluslararası ilişkiler ve sınırötesi ekonomik işbirlikleri, Türkiye kentlerinin fiziki yapısını derinden etkileyen yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Tek partili sistemden çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte devletçi yapıdan dünya ekonomik sistemine entegre bir sosyo-ekonomik büyüme politikasının benimsenmesi, beraberinde hızlı bir kentleşme sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu süreç bir taraftan geleneksel kent yapısının sanayi kentine doğru evrilmesine; diğer taraftan ise kırdan kentsel alanlara doğru büyük nüfus hareketlerine neden olmuştur (Işık, 2005; Ataöv ve Osmay, 2007). 1980'li yıllara kadar hızla devam eden bu süreçte yürütülen kent planlama ve imar eylemlerinin, hızlı kent nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan yasadışı konut gelişim bölgeleri üzerine odaklandığı görülmektedir. 775 sayılı Gecekondu Yasası ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Yasası bu çerçevede değerlendirilebilir. Temel hedef hızlı kentleşmenin yarattığı toplumsal ve mekânsal sorunların çözülmesi ve yasadışı konut gelişiminin denetim altına alınmasıdır.

1980 askeri darbesi ile kesintiye uğrayan Türk demokrasisi, 1983 yılında kurulan yeni hükümet yapısı ile liberal ekonomi anlayışını sürdürmüştür. Türkiye'deki kentleşme hızının azalarak devam ettiği bu dönemde mekânsal değişimi yönlendiren makro ölçekli temel kararlar, ülke ekonomisinin dünya pazarına açılması ve küresel pazardan pay alma çabalarına dayalı olarak nüfus ve sermaye dağılımının yönlendirilmesidir (Tekeli, 1998). Diğer taraftan merkezi hükümetin yetki alanında bulunan kent planlarının hazırlanmasına dönük düzenlemelerin değiştirilerek yerel yönetimlere devredilmesi, kentlerin değişim-dönüşümünü derinden etkileyecektir. Bu dönemde yürürlüğe giren İmar Kanunu ve Büyükşehir Kanunu aracılığıyla yasal-yönetimsel alandaki reformlar planlama ve imar kurumunun işleyişini de etkilemiştir. Kent yönetimleri bu dönemde kendi planlarını üretilip hayata geçirebilme olanağına kavuşmuştur. Diğer taraftan kentler arasındaki üretim ve rekabet ortamının daha hissedilir düzeye yükselmesi, planları rekabet için bir araca dönüştürmüştür. Bu dönemde yeni ve organize sanayi alanlarının

oluşturulması, uluslararası düzeyde rekabeti artırmak üzere oluşturulan serbest bölgeler kent planlarında artan orandaki arazi kullanımıyla dikkate çekmektedir. Kaçak yapı ve gecekondu alanlarının düzenlenmesine dönük imar afları ise kenlerin gündemini meşgul eden bir diğer konu olarak yer almaktadır. Yasadışı konut bölgelerinin yasal hale getirme çabası olarak değerlendirilebilecek bu süreç sonunda, kentlerde nitelikli ve niteliksiz konut alanlarından meydana gelen ikili bir mekansal yapı ortaya çıkmaktadır. Bu mekansal kurgu ve yapı stoku, günümüz kentsel dönüşüm projelerinin de temel konularından birini oluşturmaktadır.

1999 yılında yaşanan büyük Marmara Depremi kent ve ülke planlamasını etkileyen yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Anadolu coğrafyasının ve kentlerin önemli bir bölümü deprem kuşağında yer alması ve olası yıkıcı etkilerini asgari düzeye indirme isteği, kentsel alanların dönüşümünü gündeme getirmiştir. Nitekim 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun ile Belediyeler Kanunu'nda yapılan değişiklikler, kent planlamanın odağı kent içerisinde riskli yapı ve yapı gruplarını barındıran bölgelere çevirmiştir. Bu dönemde kentlerin fiziki yapısının gelişimi genellikle kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri kapsamındaki müdahaleler ile yönlendirilmektedir. Bu müdahale biçimleri tarihi kent dokusundan yasadışı veya niteliksiz konut bölgelerine, kent içerisinde işlevini yitirmiş veya terk edilmiş bölgelerden kent içerisindeki boşlukların kullanımına kadar kentin tüm bölgelerini kapsamaktadır (Yenice, 2012).

Bu araştırmanın amacı, Gaziantep kentinin mekânsal ve işlevsel gelişim sürecini yönlendiren kentsel planlama deneyimlerinin tarihsel arka plana dayalı olarak ayrıntıda incelenmesidir. Bu incelemeler plan çalışmalarının yapıldığı dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel ortamlarını dikkate alarak tanımlanan kırılma noktaları ve gelişme dinamikleri eşliğinde yürütülmektedir. Araştırmada elde edilen bulguların; planlama ve uygulama sürecindeki yasal ve kurumsal örgütlenme biçimlerinden sosyo-ekonomik ve siyasi gelişimlere dek uzanan birtakım değişkenlerin, kentsel planlama deneyimleri üzerindeki etkilerinin ölçülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Konu ve Yöntem

Bu araştırmanın konusu; ilk olarak 1938 yılına tarihlenen ve çeşitli dönemlerde farklı ölçek ve kapsamlarda hazırlanarak yürürlüğe giren Gaziantep kenti imar planlama çalışmalarıdır. Araştırmanın temel materyallerini Gaziantep kenti için hazırlanana haritalar, mekânsal gelişim ve dönüşüm sürecini yönlendiren imar planları ve bu planların raporları, tarihsel yazılı kaynaklar, fotoğraf ve gravürler oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen materyaller ölçekli bir şekilde haritalara aktarılarak karşılaştırmalı olarak irdelenmektedir. Bu değerlendirmeler, kent planlarının Gaziantep'in mekânsal ve işlevsel gelişim süreci üzerindeki olası etkileri, dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik politikalarını içeren içsel ve dışsal unsurlar çerçevesinde yapılmaktadır.

Gaziantep, 2017 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 2 milyonu aşan nüfusu ile Türkiye'nin sekizinci, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise en büyük kentidir. Gaziantep, tekstil ve makine sektörü odaklı sanayi altyapısının yanısıra, tarihi, doğal, kültürel miras değerleri ile Türkiye'nin uluslararası düzeyde kültür ve turizm merkezlerinden biridir. Oldukça zengin bir mutfak kültürüne sahip olan kent, 2016 yılında UNESCO tarafından Gastronomi alanında Yaratıcı Şehirler Ağına katılmıştır. Sahip olduğu değerler, Gaziantep kentinin farklı ölçeklerde ve özel planlama çalışmaları eşliğinde ele alınması gereken kentsel bir yerleşme alanı olduğuna işaret etmektedir.

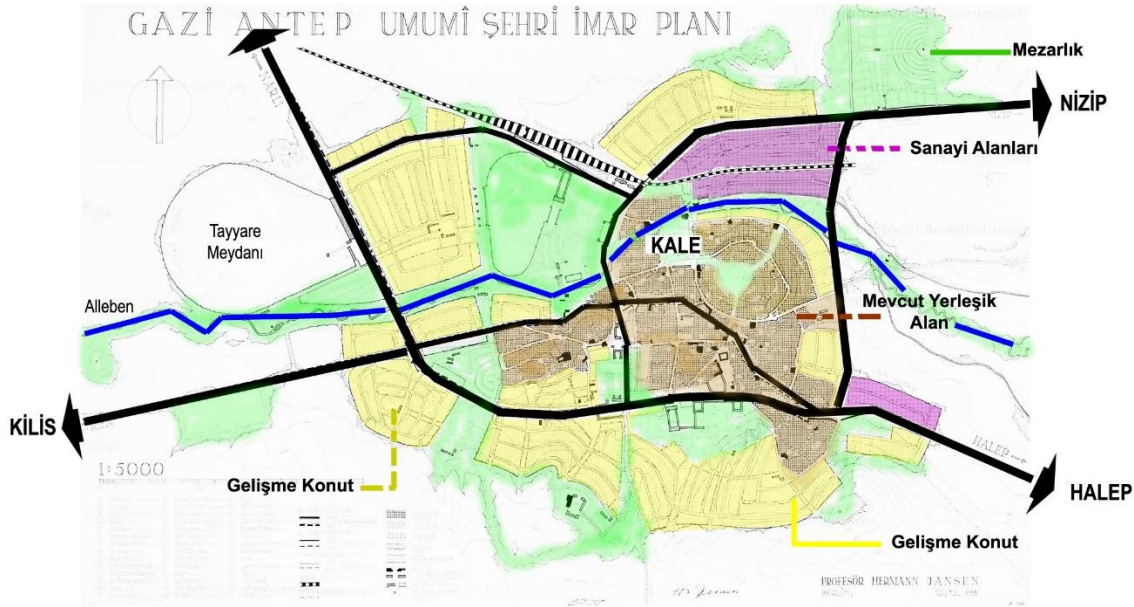
Araştırma Bulguları

Gaziantep kenti için hazırlanan ilk plan 1938 yılına tarihlenmektedir. Bu tarihten itibaren 1955, 1973, 1990 yılları olmak üzere yaklaşık 20 yıllık dönemlerde planlama geleneği

sürdürülmüştür. Araştırmanın bu bölümünde Gaziantep kent planları, tanımladığı hedefler ve genel arazi kullanım kararları çerçevesinde tarihsel bir bakış açısıyla ayrıntıda irdelenmektedir.

İlk Kent Planı Deneyimi: 1938 Jansen Planı

Gaziantep'in ilk kapsamlı ve bütüncül kent planı deneyimi, 1938 yılında Alman şehirci Herman Jansen tarafından hazırlanmıştır. 1 / 2000 plan ölçeğinde hazırlanmış olan Gaziantep'in ilk İmar Planı yaklaşık 600 ha kapsamaktadır. Planın geleceğe dönük nüfus öngörüsü 150.000-200.000 kişidir. Planın yapıldığı dönemde Gaziantep kent nüfusunun ise yaklaşık 50.000 kişi olduğu bilinmektedir (Anonim, 1972).

Şekil 1: 1938 Gaziantep Kenti İmar Planı (Jansen, 1938)

H.Jansen'in 1938 planı, özellikle anıtsal mimarlık örneklerini ortaya çıkaran ve geniş yollarla birbirine bağlayan karakteri, dönemin 'güzel kent' akımından etkilendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Gaziantep bir sanayi kentine geçiş modelinin temellerini yansıtmaktadır. Kentin kuzey ve doğu bölgelerinde Nizip ve Halep yolu gibi önemli ulaşım arterleri üzerinde sanayi alanları planlanırken, bu bölgeler işçi konut (amele evleri) bölgeleri tamamlanmaktadır (Şekil 1).

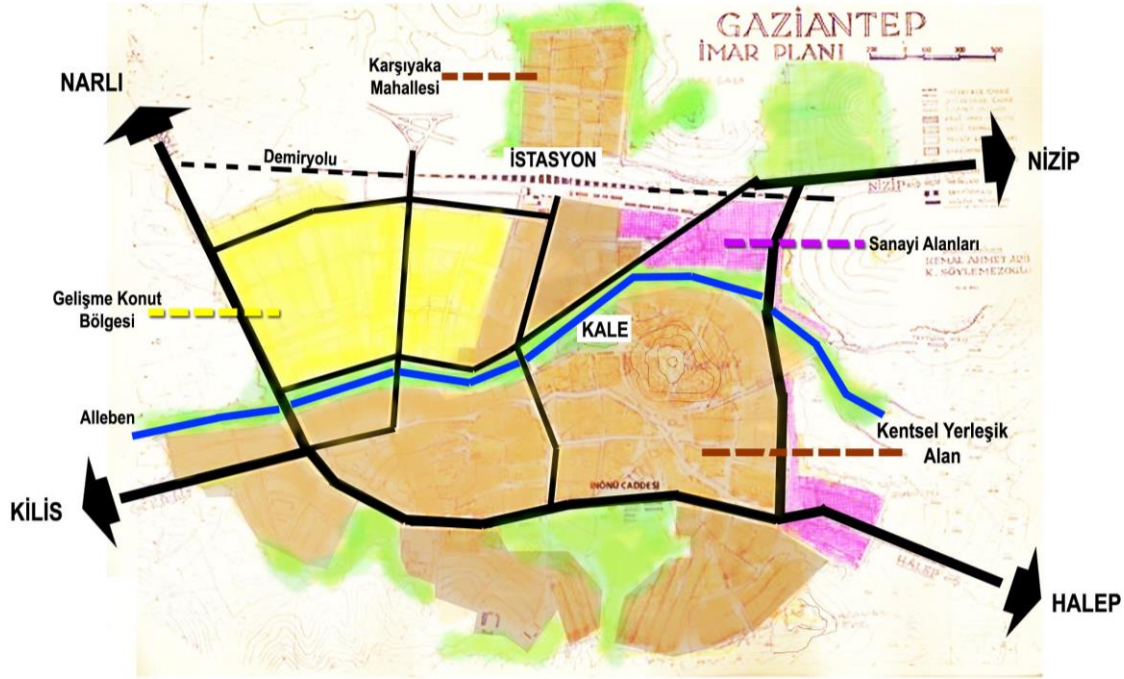
1938 İmar Planı Gaziantep'in ilk kapsamlı planıdır. Kentin mekânsal gelişme yönü ve kent makroformu açısından temel ilkesi; kentin batı, kuzey ve güney yönlerinde geliştirilmesidir. Bu ilke çerçevesinde kentin güney ve batı yönlerinde gelişme konut alanlarının varlığı dikkat çekmektedir. Kentin kuzeyinde öneri bir demiryolu hattı ile bütünleşik yaklaşık 33 ha alan sanayi alanı olarak ayrılmıştır. Mevcut kentsel ulaşım sistemi çeşitli düzenleme önerileri sunmaktadır. Suburcu, Karagöz ve Gaziler Caddesi'nin genişletilmesi, Atatürk Bulvarı ve İsmet İnönü Caddelerinin açılması kararları 1938 planına dayanmaktadır.

Kent içi ulaşım sistemi bütünleşik olarak yakın çevre yerleşmeler ile bağlantılı ulaşım ağı da yeniden kurgulandığı görülmektedir. Bu kapsamda kentin kuzeyinde istasyon ve demiryolu bir eşik oluştururken, doğu, güney ve batı yönlerini çevreleyerek Adana, Kilis ve Nizip yollarını birbirine bağlayan karayolu varlığı dikkat çekicidir. Bu kararların izlerini günümüz Gaziantep kenti ulaşım sisteminde görmek mümkündür.

Kentin en önemli açık ve yeşil alan varlığı ise Alleben Deresinin çevresinde düzenlenen yeşil alanlar, hipodrom alanı ve yarışma alanı olarak tanımlanan bölgelerdir. Kentsel açık-yeşil alanların toplam alan içerisindeki payı ise yaklaşık % 16'dır.

1955 İmar Planı Deneyimi: Revizyon ve İlave İmar Planı

1950’li yıllarda başlayan hızlı kentleşme sürecine koşut olarak Gaziantep kenti de etkilenecek kardan kopan nüfusun yeni yerleşim alanlarından biri olmuştur. 1950’li yıllarda hazırlanan Gaziantep haritasına göre, günümüzde Karşıyaka Mahallesi olarak bilinen ve mevcut yerleşme alanının kuzeyinde ve diğer taraftan da kentin güneyinde Düztepe bölgesinde kente eklenen yeni yerleşim bölgeleri dikkat çekmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Kemal Ahmet Aru ve Hamit Kemali Söylemezoğlu'nun Gaziantep Şehir Planı

Kentin aldığı göçler sonucu artan nüfus ve barınma alanı ihtiyacı, 1935 kent planının hedeflerini aşmış ve yeni bir plan gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Gaziantep kentine dönük ikinci plan, 1955 yılında Kemal Ahmet Aru ve Hamit Kemali Söylemezoğlu ikilisi tarafından hazırlanmıştır. 1/2.000 ölçekli olarak hazırlanan Gaziantep İmar Planı yaklaşık 680 ha alanı kapsamaktadır.

1955 planı, kentsel gelişme yönü açısından 1938 Jansen Planının temel ilkelerini sürdürmektedir. Kent tek merkezli ve kompakt gelişme desenine sahiptir. Kent makroformunu etkileyen en önemli gelişme, demiryolu bağlantısının kentin kuzeyinde yeni güzergâh noktasına taşınması ve günümüzde İpek Yolu olarak da bilinen karayolunun demiryolu hattı ve Gar binasının kuzeyinden bağlanmasıdır (Şekil 2). Şehir içi ve şehirlerarası ulaşımın sağlayan bu arterler, kentsel arazi kullanımı açısından da önemli etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi kent içerisinde kalmış bazı üretim ve küçük sanayi alanlarının İstasyon Caddesi'nin devamı olan Nizip Caddesi, Araban Yolu ve İpek Yolu üzerinde gelişmeye başlamasıdır. Bir diğer etkisi de yasadışı konut gelişme baskılarının bu alanların yakın çevresinde artması sonucu kontrolsüz yapılaşma ve büyümenin oluşmasıdır. Hazine arazileri üzerinde ve hisseli tapu alanlarında kaçak 40'a yakın mahalle oluştuğu bilinmektedir (Ay, 2001). Bu yeni mahalleler bir taraftan konut ve iş alanlarının niteliksiz şekilde inşa edilmesine yol açarken diğer taraftan kırsal alanlarda kontrolsüz bir genişlemeye neden olmuştur.

Bu dönemde, planlı gelişen Bahçelievler, Kavaklık ve Öğretmenevleri mahalleleri aynı zamanda üst gelir grubu hane halklarının yer seçimi ile kentin batı-güneybatı yönünde gelişmesini hızlandırmıştır. Kentin geleneksel konut ve ticaret bölgeleri, kentsel hizmet – ticaret ve yönetim merkezi olarak tanımlanmaktadır. Atatürk Caddesi devamında Ordu caddesinin

açılması ile Kilis ve Halep aksı bu güzergâha kaymıştır. Şehirlerarası terminal ve küçük sanatların geliştirildiği İnönü Caddesi bu dönemde açılmıştır. Kent merkezinin güneye ve batıya doğru büyüdüğü, merkez fonksiyonlarının ayrışmaya başladığı görülmektedir. Eski kent merkezinin yolları motorlu taşıt trafiğine uygun olacak şekilde genişletilmesi geleneksel şehir dokusu üzerinde tahribata yol açtığı söylenebilir.

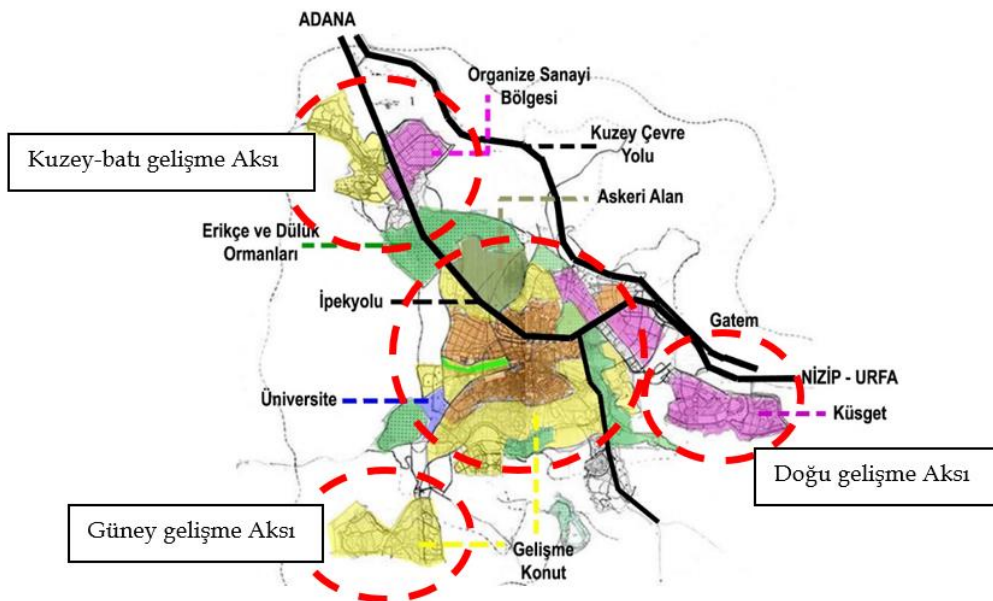
1955 imar planının kentsel alan kullanım kararları içerisinde dikkat çeken bir diğer konu ise açık-yeşil alan kullanımına ilişkin yaklaşımı olmuştur. 1955 planında Alleben deresi kenarında kentin açık ve yeşil alan varlığı sürdürülürken, 1938 planında yarış alanı olarak tanımlanan ve kentsel yeşil alan kurgusunun bir parçası olan bölgenin gelişme konut bölgesine dönüştürülmesi dikkat çekicidir.

1973 Gaziantep İmar Planı: Sanayi Kenti

Gaziantep kentinin üçüncü imar planı 1973 yılında hazırlanmıştır. Bu plan İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen yarışma projesiyle elde edilmiştir. Eş zamanlı olarak Anadolu'da Konya, Kayseri gibi kentler için de düzenlenen yarışma öncesinde detaylı bir analitik etüd çalışması hazırlanmıştır. Gaziantep kenti imar planı yarışmasını Zühtü Can ve ekibi (Yalçın Alaybeyoğlu, Abdullah Dellaloğlu, Müzeyyen Can, Haluk Aral) kazanmıştır. 1990'lı yıllara kadar kentin fiziki gelişimi Zühtü Can tarafından farklı bölge ve etaplardan oluşan uygulama imar planları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Zühtü Can planı projeksiyon yılı 1995 olarak kabul edilmiştir. Planın hedef yılı kestirim nüfusu ise yaklaşık 1 milyon kişidir (Anonim, 1973). Planda hedef yıl için belirlenen nüfus doğrultusunda gelişme alanları oluşturulmuştur. Konut alanları bir yağ lekesi biçiminde gelişme formu sergilerken, kentin doğu ve batı uçlarında yeni sanayi ve çalışma alanları dikkat çekicidir. Kentin güneyinde ise mevcut kent formunun kopuk yeni konut gelişme alanının bulunması merkez çevresinde üç kutuplu bir büyüme deseni ortaya çıkarmaktadır (Şekil 4).

Gaziantep kentinin üçüncü imar planı deneyimi, kenti bir sanayi kenti modelini yansıtmaktadır. Kentsel arazi kullanımında sanayi ve üretim alanlarının payının giderek artması ve kentten kopuk yeni yerleşim alanlarının tasarlanması bu düşüncüyü desteklemektedir. Nitekim 8010 hektar büyüklüğünde planlı alanının %36'sını konut alanları oluştururken, sanayi alanları ise %22'sini oluşturmaktadır.

Şekil 3: 1973 Gaziantep Planına göre genel arazi kullanım kararları

1969 yılında Gaziantep'te kurulan ve Türkiye'deki ilk organize sanayi bölgeleri uygulamaları arasında yer alan Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi, kent yapısının sanayi kentine doğru evrildiğinin açık göstergelerindedir. 1974, 1987, 1998 yıllarında da diğer organize sanayi bölgeleri ve Gaziantep Serbest Bölge'sinin kurulması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Eraydın (2002), Türkiye'nin sanayi dağılımındaki metropolitan kümelenmeden bahsettiği çalışmada Gaziantep kentini Eskişehir, Samsun, Konya ve Kayseri gibi kentlerle birlikte bu kümelerin dışında öne çıkan bölgesel sanayi merkezi olduğunu vurgulamaktadır.

1970'li yıllarda Türkiye'de olduğu gibi Gaziantep'te de iç göç seviyesinin en üst noktada olduğu dönemdir. Gaziantep'e göçle gelen nüfus temelde yerleşme alanı olarak iki bölgeyi seçmiştir. Bunlardan birincisi imalat ve üretim alanlarında istihdam olanaklarının bulunduğu kentin güney ve doğusuna doğru Karşıyaka, Düztepe ve Çıksorut adı verilen bölgelerdir. Diğer bölge ise nispeten geliri daha yüksek olan ve kamu hizmet alanlarında çalışma olanağına sahip nüfusun yer seçtiği kentin kuzey ve batıya doğru olan bölgeleridir. İki bölgedeki kentsel gelişme düzeni biçim olarak da oldukça farklılaşmıştır. Kentin güney ve doğu yönlerine doğru gelişme alanlarında, fabrikalar etrafında arsa satın alınarak yapılan düzensiz ve ihtiyaca göre yükselebilen yerleşme düzeni oluşurken, kuzey ve batıya yönlerinde ise geniş caddeleri ile planlı ve apartman tipi konutlardan oluşan yeni yerleşme düzenine sahip bir gelişme aksı öne çıkmaktadır (Akdemir ve Öngel, 2017, s. 59).

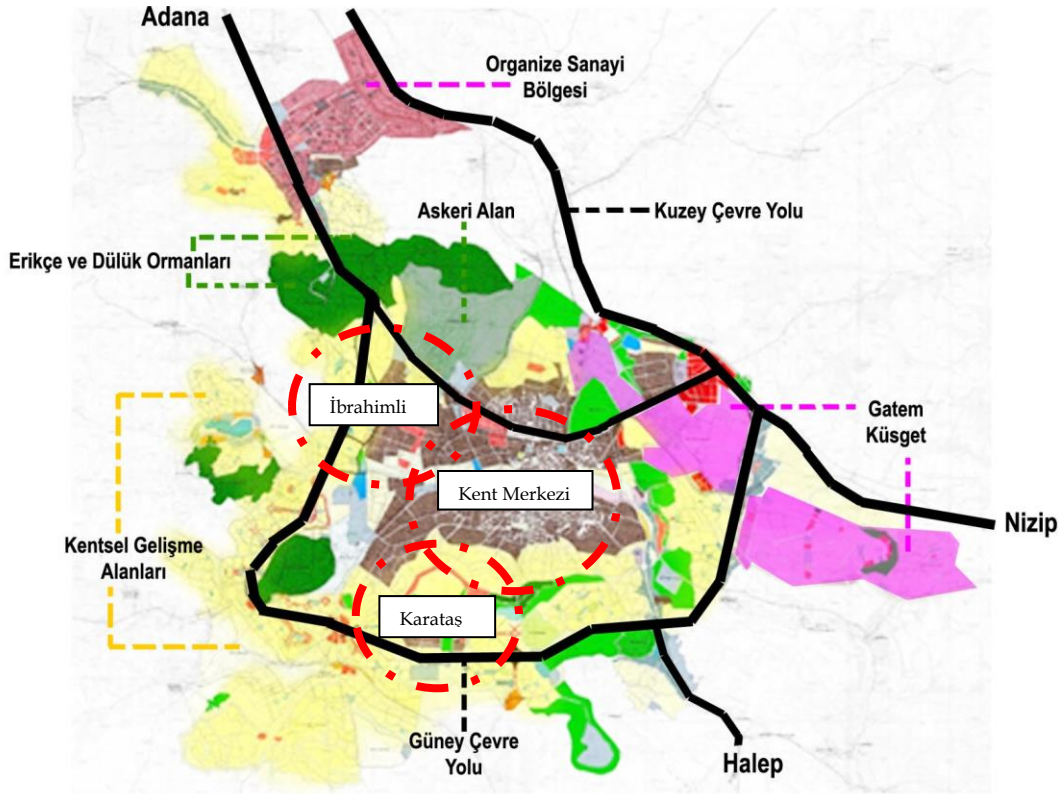
Yasadışı yapılaşma eğilimleri ve 1980'li yılların ortalarından itibaren başlayan imar afları 1973 planının temel yapısını bozucu etkiler oluşturmuş, kentin daha fazla bir alana yayılmasına neden olmuştur. Bu dönemde yerel yönetimlerin üstlendiği plan yapma yetkisi ile yasadışı konut gelişme alanları ıslah imar planları ve mevzi imar planları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kontrol yöntemi kısa süre sonra bütüncül bir kentsel yapıyı bozan parçacıl müdahalelere dönüşerek sürdürülmüş ve birbirinden kopuk, sağlıklı kent parçalarının oluşumunu hızlandırmıştır.

1990 H. Oğuz Aldan Planı: Büyükşehir kent modeli

1980'li yılların ortalarından itibaren İmar Kurumunda yaşanan değişiklikler, Büyükşehir kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu gibi yasal düzenlemeler, kentin mücavir alanın genişletilmesi ve yasa dışı konut bölgelerinin planlanması gibi nedenlere bağlı bir çok kentte olduğu gibi Gaziantep için de bütüncül bir plan hazırlanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözümüne ilişkin Gaziantep kent bütününe dönük dördüncü imar planı, 1990 yılında H.Oğuz Aldan'a hazırlanmıştır (Şekil 5).

Gaziantep'in dördüncü İmar Planında projeksiyon yılı 2005 olarak kabul edilmiştir. Hedef yılı nüfusu ise 1.800.000 kişi olarak tahmin edilmiştir (Aldan, 1990). Planın yapıldığı dönemde Gaziantep'in nüfusu yaklaşık 600.000'dir (DİE, 1990). Bu veri, henüz 1974 planının hedef nüfusu olan 1 milyona ulaşmadan yeni bir plan hazırlandığına işaret etmektedir. 1990 planı ile Gaziantep kentin planlı alanlarının büyüklüğü 8010 hektara ulaşmaktadır. Planlama alanının %26'sı konut alanı, % 22'si sanayi ve üretim alanları, %17'si ise açık ve yeşil alanlardan meydana gelmektedir.

1990 planı, makroform ve arazi kullanım kararları yönüyle incelendiğinde, büyükşehir kent modelini yansıttığı görülmektedir. Konut alanları gelişimi bir yağ lekesi biçiminde gelişme deseni göstermekle birlikte büyük ölçüde kentsel gelişme yönü olarak batı ve güney yönleri seçilmiştir. Kenti doğu-güney ve batı aksları doğrultusunda kuşatan çevre yolu önerisi, bu yönde gelişme eğilimini hızlandırmıştır. Gelişme konut bölgelerinde alt merkez olarak değerlendirilebilecek ticaret bölgeleri kararı, kentin tek merkezli yapıdan çok merkezli yapıya doğru geliştirileceğine işaret etmektedir.

Şekil 4: 1990 Gaziantep Kent Planı (Gaziantep Büyükşehir Belediye Arşivi)

Nitekim günümüzde Karataş ve İbrahimli bölgeleri olarak bilinen alanlarda bu kararların uygulanarak hayata geçirildiği söylenebilir. Kentin doğusunda ağırlıklı olarak toptan ticaret türlerini bünyesinde toplayan ve günümüzde GATEM (Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi) olarak bilinen yeni bir ticari merkezi önerilmiştir. Kentin kuzey-kuzeydoğu bölgesinde Araban-Adıyaman yolu üzerinde ve otoyolun kent girişinde yer alan ticaret bölgesi kararı, tek merkezli bir şehir yapısından çok merkezli kent modeline geçiş öngörüsü kapsamında değerlendirilmektedir. Yaklaşık 40 hektar büyüklüğüne sahip bu alanın içeriğinde yeni şehirler arası otobüs terminali ve bölgeye hizmet edecek yeni iş alanları bulunmaktadır.

Kentsel Dönüşüm- Gelişim ve Yenileme Projeleri : 2000'den günümüze

2000'li yıllardan itibaren Gaziantep kentinin mekânsal gelişiminin, genellikle kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri aracılığı ile yönetilmeye çalışıldığı görülmektedir (Çizelge 1). Hiç şüphesiz 1999 Marmara Depremi ve 2005 Van Depremleri ardından afet öncelikli planlama yaklaşımı ve kent içerisindeki niteliksiz yapı stokunun dönüştürülmesine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemelerin bu süreçteki etkisinin oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. Nitekim 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, kentsel mekanların biçimlenmesi ve yeniden kurgulanması bağlamında yerel yönetimlere önemli sorumluluk ve yetki sunmaktadır.

Bu dönemdeki kentsel dönüşüm ve yenileme planlarının amaç ve hedefler çerçevesinde değerlendirildiğinde, temelde üç konu üzerine odaklandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi kent içerisinde işlevini yitirmiş veya ekonomik ömrünü tamamlamış artıl bölgelerin konut ve ticaret alanlarına dönüştürülmesidir. Amaç çevre kalitesi ve güvenlik açısından sorunlu alanlara dönüşen bu bölgelerin yeniden işlevlendirilerek kentsel alana entegrasyonunun sağlanmasıdır. Ünaldı mahallesi ve yakın çevresinde yer alan küçük ölçekli üretim alanı bölgelerinin dönüşümü bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin bir diğer konusunu, kent içerisinde yer alan riskli alan olarak tarif edilen alanlardaki yerleşmelerin boşaltılması ve niteliksiz konut bölgelerinin dönüşümüdür. 8-500 ha arasında çeşitli alan büyüklüğüne sahip bu projeler ile kentsel dönüşüm ve yenileme faaliyetleri yönetilmeye çalışılmaktadır.

Çizelge 1: Gaziantep Kentsel Dönüşüm-Gelişme Alanı ve Yenileme Projeleri

Odak	Planlama konusu	Alan
İşlev değişikliği	Ünaldı Kentsel Yenileme Alanı	117 ha
Niteliksiz Konut Alanlarının Korunması ve Yenilenmesi	Çıksorut Kentsel Dönüşüm Alanı	32 ha
	Türktepe Kentsel Dönüşüm Alanı	40 ha
	İpekyolu Kentsel Dönüşüm Alanı	40 ha
	Perilikaya Serinevler Kentsel Dönüşüm Alanı	44 ha
	Özdemir Bey Caddesi Kentsel Dönüşüm Alanı	45 ha
	Tepebaşı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı	8 ha
	Etiler Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı	10 ha
	Onat Kutlar Kentsel Dönüşüm Alanı	11 ha
	Umut kentsel dönüşüm Alanı (2 etap)	46 ha
	Üçoklar Yenileme Alanı	50 ha
	Barak Mahallesi Yenileme Alanı	117 ha
	Karşıyaka Mahallesi Yenileme Alanı	253 ha
	Kentsel Gelişme Alanlarının Yönetilmesi	Bağlarbaşı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı
Geneyik Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		245 ha
Halep Bulvarı Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		500 ha
Sarıgüllük Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		23 ha
Kilis Yolu Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı		375 ha
Oğuzeli Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı Projeleri		15ha
	Orta Tepe Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı	33 ha

Kentsel dönüşüm ve yenileme planlarının odaklandığı üçüncü konu, kentsel gelişme baskısı altında bulunan kent içerisinde veya kentin yakın çevresinde bulunan boşlukların kentsel gelişim alanı kapsamında planlı hale getirilme çabasıdır. Bağlarbaşı, Geneyik, Sarıgüllük, Halep Bulvarı, Kilis Yolu, Orta Tepe kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu sayede salt eskiyen-yıpranan veya riskli alan kapsamında değil gelişme politikalarının yönlendirilmesi ve yönetilmesi de kentsel dönüşüm çalışmaları kapsamında ele alındığına işaret etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Gaziantep kentinin kapsamlı ve bütüncül kent planlama geleneği 1930'lu yılların sonlarına doğru başlamıştır. Gaziantep'in ilk kent planında, temelde modern kent görüntüsü oluşturma hedefinin yanı sıra sanayi kent modeline geçiş çabası göze çarpmaktadır. Bu çerçevede modern konut bölgeleri ve kentsel yaşamın gereği olan açık-yeşil alanlar, sosyal-kültürel tesisler ve erken sanayi kentinin gerek duyduğu yeni işlev alanları dikkat çekmektedir. Anıt eserleri ortaya çıkaran yaklaşımı, dönemin şehircilik akımlarından olan güzelkent yaklaşımından etkilendiğine işaret etmektedir.

1950'li yıllardan ülke genelinde yaşanan hızlı kentleşme ve buna koşut olarak üretilen sosyal ve ekonomik politikaların Gaziantep kenti planlama sürecini ve mekânsal gelişimini etkilemektedir. 1950'li yılların ortalarında yapılan ikinci plan deneyiminin temel amacı Gaziantep'te artan kent nüfusunun barınma ihtiyacını karşılamak üzere yeni gelişme konut bölgelerinin ve arsanın oluşturulmasıdır. Bununla birlikte yeni planlanan sanayi alanları, tarım öncelikli kent modelinden sanayi kentine geçiş modeli izlerini yansıtmaktadır. 1970'li yılların ortalarından itibaren yürütülen planlama deneyimi, bir taraftan sanayi kenti modelini yansıtırken diğer taraftan büyükşehir modeline doğru bir geçiş sürecin yaşandığına olduğuna

işaret etmektedir. Sanayi alanlarının kentsel mekânda kapladığı oran giderek artarken, demiryolu - karayolu ile entegrasyonu ve konut alanlarından giderek ayrılmaktadır. Gaziantep 1970'lerin sonunda sanayisi orta düzeyde gelişmiş bir kent olarak görülmektedir. 1978 yılında il gayri safisi içinde imalat sanayinin payı yüzde 11,6 düzeyindedir.

1990 yılında yapılan plan ile kent artık bir büyükşehir modelini yansıtmaktadır. Kentin farklı bölgelerinde geliştirilmesi öngörülen alt-merkezler, tek merkezli yapıdan çok merkezli bir yapıya doğru geliştirilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Gaziantep kentinin planlanması ve mekansal gelişiminin yönlendirilmesinde yerel dinamiklerin öne çıktığı söylenebilir. Şüphesiz bu süreçte 1980'li yılların ortasında reform niteliğinde yapılan yasal düzenlemelerin etkisi oldukça önemlidir. Büyükşehir Belediye Kanunu ve planlama yetkisinin merkezi yönetimden yerel yönetimlere devredilmesini sağlayan İmar Yasası düzenlemeleri ile planlama ve mekansal gelişimde yerleşme ve yerel dinamikler başlıca yönlendirici unsurlara dönüşmüştür. Bununla birlikte kaçak yapı alanlarını yasal ve düzenli konut bölgelerine dönüştürmeyi öngören imar aflarının da dönemin planlama yakaşımını ve mekansal gelişimi üzerinde etkilidir.

2000'li yıllar ile birlikte kentin mekansal gelişimi, genellikle kentsel dönüşüm-gelişim ve kentsel yenileme projeleri kapsamında yürütülen müdahalelere dayanmaktadır. Bu sürecin arka planında ülkemizde yaşanan ve derin yıkıcı izler bırakan büyük Marmara ve Van depremlerinin ardından yapılan bazı yasal düzenlemeler yer almaktadır. 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu düzenlemeler beraberinde belediyelere ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığına kentsel dönüşüm projelerini yapma ve uygulama konusunda yetki ve sorumluluklar yüklemektedir.

Başlangıçta kent içerisinde nitelsiz yaşam çevrelerinin ve riskli yapı veya yapı gruplarının, sağlıklı kent paçalarına dönüştürülmesine odaklanan bu müdahaleler, içerdiği parçacıl çözümleme yaklaşımının yanısıra oluşturduğu yeni yapı-nüfus-trafik yoğunluğu ve bunların dağılımı, bulunduğu çevre ile bütünleşememe gibi olumsuz etkiler meydana getirmesi, bu alanların zamanla yeni problemler üreten kentsel bölgelere evrildiğine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, kent bütününe gözden kaçırılan bu yaklaşım kentsel sorunlara kısa vadeli geçici çözüm arayışları olarak değerlendirilmektedir. Dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı yeni arazi kullanım türleri ve bunların getirdiği yoğunlukların beraberinde yeni sorunlar ortaya çıkaracağı açıktır.

Bu çerçevede kentsel dönüşüm projelerinin sosyal ekonomik, çevresel ve mekansal yönleriyle çeşitli endişeleri bulursa da, kent içerisindeki çöküntü alanlarının yeniden kullanılması, kentsel yayılmayı sınırlaması ve daha nitelikli kentsel çevreler oluşturulmasında önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu süreç üst ölçekli plan kararları birlikte ve bütüncül yaklaşım ilkesi çerçevesinde geliştirilmelidir. Kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin uygulanmasından önce sürdürülebilirlik ölçütleri ile değerlendirilmelidir. Hiç şüphesiz yeni bir yapıyı çevre oluşturulmasında sosyal-ekonomik-çevresel ve mekansal dönüşüm sürecini birlikte ele alan ve yürüten katılımcı bir yönetim modelinin geliştirilmesi de oldukça önemlidir. Bu sürecin yönetiminde sadece geleneksel planlama yaklaşımının tek başına yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm-yenileme alanları için özel proje alanı tanımının getirilmesi ve kentsel tasarım proje düzeyinde yürütülmesinin, daha nitelikli kentsel yaşam çevrelerinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akdemir, N., & Öngel, F.S. (2017). Gaziantep'te göç ve yerellik üzerinden birikim dinamikleri. *Emek Araştırma Dergisi*, 8(11), 55-74.
- Anonim. (1973). *Gaziantep imar planı raporu*. Gaziantep.
- Anonim. (1972). *Gaziantep kent bütünü analitik etüdüleri*. İller Bankası İmar Planlama Dairesi Reisliği, Ankara: Ofset Fotomekanik Matbaası.
- Anonim. (1990). *Gaziantep çevre düzeni planı açıklama raporu*. Ankara.
- Ataöv, A., & Osmay S. (2007). Türkiye'de kentsel dönüşüme yönetsel bir yaklaşım. *ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2, 57-82.
- Ay, Y. S. (2001). Gaziantep'te planlamaya genel bakış. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 415, 44-46.
- Can, M. G., (2010). Gaziantep kent bütünü imar planı proje yarışması. *Planlama Dergisi*, 50, 159-160.
- Denel, S. (1982). *Batılılaşma sürecinde tasarım ve dış mekânlarda değişim ve nedenleri*, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Eraydın, A. (2002). *Yeni sanayi odakları: yerel kalkınmanın yeniden kavramsallaştırması*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentlileşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 57-71.
- Jansen, H. (1938). Gesamtbebauungsplan in Gaziantep. Erişim Tarihi: 03.01.2018, https://www.europeana.eu/portal/en/record/08535/local__default__23415.html?q=gaziantep
- Keskinok, Ç. (2010). Urban planning experience of Turkey in the 1930s. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27(2), 173-88
- Kıral, H.Ö. (2010). Şehir planlama yarışmaları ve genç şehir plancıları: 1928 – 1973. *Planlama Dergisi*, 50, 125-158.
- Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken plânlama deneyimleri (1839–1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7(2), 149-180.
- Tapan, M. (1998). *İstanbul'un kentsel planlamasının tarihsel gelişimi ve planlama eylemleri*. Sey, Y. (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1980). *Türkiye'de kent planlamasının tarihsel kökleri*. Gök, T.(Ed.), *Türkiye'de imar planlaması*, Ankara: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Türkiye'de cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması*. Sey, Y. (Ed.). *75. yılda değişen kent ve mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Yenice, M.S, (2012). A GIS-based method for determining of regeneration strategies in historic urban quarters. *International Journal of Arts & Sciences*, 5(7), 245–255.

Kadın ve Sosyal Medya

Woman and Social Media

Şehriban KAYA*

Öz

Bu makale, kadınların internette ne ölçüde aktif olduğunu irdelerken, eylemliliğin kadının özgürleşmesine nasıl bir etkisi olacağı sorusuna yanıt arar. Gezi'den itibaren artan kadın kullanıcı sayısı ışığında sosyal medyanın Türkiye'de yeni feminist mücadeledeki vazgeçilmez rolünü irdelemek, bu makalenin temel hedefidir. Buna bağlı olarak genel anlamda kadın hareketi ve ortak bir küresel kadın hareketi oluşturmada sosyal medya platformları ne derece etkin olabilir sorusuna da yanıt aranacaktır. Bunları irdelerken, feminist kuşaklar arasındaki iletişimin kopukluğu ve kuşaklararası çatışma da kaçınılmaz bir şekilde ele alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde artık internetin ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkardığı dördüncü dalga feminizmin varlığı tartışılmaktadır. Hashtag Feminizm olarak da tanımlanan feminizmin 1990'lardan itibaren içinde bulunduğumuz dönemde, kadın ve toplumsal cinsiyet alanında internet ve sanal ağlardaki aktivizm, bazı olumsuz ya da düşündürücü yönlerine karşın vazgeçilmez bir araç oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Hashtag Feminizm, Feminizm, Feminist Aktivizm

Abstract

This article examines what extent women are active on the Internet, while it searches for an answer to the question of how their activeness could affect the women emancipation. The main goal of this article is to understand the social media's role in the feminist struggle of Turkey in the light of the increasing number of female social media users since the Gezi movement. In relation to this, this article searches for an answer to the question to what extent social media platforms could be influential in women's movement in general as well as in constructing global feminist movement. Discussing these issues brings the communication gap between feminist generations and intergenerational conflicts as questions to be addressed. Today, the existence of fourth wave feminism emerged as a result of social media platforms is discussed. For this feminism, which is also called Hashtag Feminism we have been living in since 1990s, activism in cyber space is an indispensable tool, even though it has some negative and debatable sides.

Key words: Social Media, Hashtag Feminism, Feminism, Feminist Activism

Giriş

Kadınlar internette ne ölçüde aktif ve bu eylemlilik, kadının özgürleşmesine ve yaşam koşullarının iyileşmesine ne kadar katkı sağlayabilir? Kadınların sosyal medyada erkeklerden daha yoğun ve aktif bulunmalarının 21.yüzyıl feminist hareketi açısından nasıl bir anlam taşıdığı son yıllarda sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. *Online MBA* firmasının "Sosyal Ağların Demografik Yapısı" araştırması Facebook ve Twitter'ı daha çok kadınların kullandığını ortaya koymuştur. Facebook kullanıcı hesaplarının %57'si ile Twitter kullanıcı hesaplarının % 59'u kadındır. Bu veriler kimilerine inandırıcı gelmeyebilir ancak kadınların sosyal medyayı erkeklerden daha yoğun kullandıkları da sosyal medyanın demografik verilerini işletmeler için inceleyen birçok platform tarafından kabul edilen bir veridir.

Alternatif Bilişim Derneği'nin "Türkiye'de İnternet'in 2013 Durumu" raporu, 2013 yılının sosyal medya kullanımını açısından bir dönüm noktası olduğunu ortaya koyar. 2013, Gezi Hareketi ile birlikte sosyal medyanın Türkiye'nin gündemine son derece güçlü ve gittikçe artarak girdiği yıl olmuştur. Türkiye'de sosyal medya kullanıcı sayısı 2012'de 7.2 milyon iken 2013'de 9.6 milyon kullanıcıya çıkarak % 33'lük bir artış kaydetti. Bilindiği gibi Gezi hareketini ilk sosyal medyadan öğrendik, hareket boyunca da haber ve iletişim akışının büyük bir kısmı sosyal medya üzerinden sağlandı. New York Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Gezi Parkı hareketinin başladığı 31 Mayıs Cuma günü 16.00 ile 00.00 arasında gösterilerle ilgili tam 2 milyon tweet atılmıştır. 2013 aynı zamanda AKP iktidarının sosyal medyaya yönelik

* Doç.Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, kayaci.sehriban@gmail.com.

sınırlamalar getirmeye başladığı hatta dönem dönem sosyal medya platformlarını kapatmaya kadar varan radikal önlemler almaya başladığı yıldır.

Gezi Hareketi dünyada eşine az rastlanacak şekilde kadın ve erkek neredeyse eşit katılımın olduğu bir sosyal hareket olarak tarihe geçmiştir. Türkiye’de sosyal medya kullanıcısı kadın sayısında Gezi hareketiyle birlikte ciddi bir artış yaşandı. Bu artışı sosyal medyada tartışılan konularda dikkat çeken bir değişim yaşanmasına da yol açtı. 1980 askeri darbesinden sonra doğan kadın kuşakları, 1980’lerin ve 90’ların feminist mücadelesinden çok yararlanmıştı. İslamcı muhafazakâr tek parti iktidarının 2002’den itibaren yürürlüğe koyduğu kısıtlayıcı politikalar, eski feminist kuşakların akademikleştiği ve pratikten büyük ölçüde koptuğu bir ortamda yeni kuşakların “özgürlük” sorununu yeniden yakıcı bir biçimde gündeme getirdi.

Sosyal medya bugün, eski feminist kuşakların ancak ucundan tutabildiği, 16-35 yaş arası genç kadınların ise ana mücadele platformuna dönüşmektedir. Bu makalede Gezi’den itibaren artan kadın kullanıcı sayısı ışığında sosyal medyanın Türkiye’de yeni feminist mücadeledeki vazgeçilmez rolünü irdeleneceğim. Buna bağlı olarak genel anlamda kadın hareketi ve ortak bir küresel kadın hareketi oluşturmada sosyal medya platformları ne derece etkin olabilir sorusuna da yanıt arayacağım. Bunları irdelerken, feminist kuşaklar arasındaki iletişimin kopukluğu ve kuşaklararası çatışma da kaçınılmaz bir şekilde ele alınması gereken bir konu olarak kendini dayatıyor. Feminist hareketin tarihi birinci, ikinci ve üçüncü dalgalar ile açıklanır ancak aynı anda varlığını sürdüren ikinci ve üçüncü dalga feminist kuşaklar arasındaki iletişim kopukluğu tüm dünya genelinde görülen bir durumdur. Bugün artık internetin ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkardığı dördüncü dalga feminizm kuşaklararası bağlar kurma ve deneyim aktarma konusunda yaşadığı sorunları tartışmaya açmaktadır.

Sosyal medya, baskı ortamında sağladığı anonim olabilmeye, dayanışma ve bilgi edinmeye yarımadan direniş örgütlemeye artık Türkiye’de feminist hareketin ana taşıyıcısı konumuna yükselmiştir. Önemi daha da artacak olan sosyal medyanın, feminist hareketin yeniden akademinin ve konforlu mecraların durağanlığından çıkıp büyük bir ivme kazanmasına destek sunma kapasitesi yüksektir. Genç kadın kuşakları, sosyal medyada artık toplumsal cinsiyet konuları ile çok sayıda başka sosyal sorun arasında da ilişki kurabilmektedir. Sosyal medya ilk kez farklı sınıfsal, etnik ve dinsel kökenden kadını kolaylıkla buluşturuyor. Bu anlamda yeni feminist hareket Türkiye’deki genel özgürlük ve demokrasi mücadelesinin de nihayet ana damarlarından biri olabileceğini gösterebilir.

Bu noktada Türkiye’de yeni medya ortamlarının kullanımı ile ilgili sayısal verilere kısaca göz atmakta fayda vardır. TÜİK 2013 verilerine göre, internet erişimi olan bireylerin yüzde 73,2’si İnternet’i, sosyal gruplara katılmak amacıyla kullanmaktadır. Aynı araştırma bir önceki yıla göre İnternet’i haber okuma, haber alma amaçlı kullananların sayısının arttığını da ortaya koymuştur. Gerek TÜİK gerekse *We Are Social* gibi küresel araştırma kurumlarının verileri Türkiye’de her yıl internete ulaşımın ve dolayısıyla da sosyal medya kullanıcı sayısında artışın varlığını göstermektedir. Burada ayrıca akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşmasıyla cebinde interneti taşıma ve sosyal medya platformlarını taşıma durumu yaygınlaşmaktadır. *We are Social 2015* raporuna göre 2013 ile karşılaştırıldığında aktif internet kullanıcısının % 5, aktif sosyal medya kullanıcısının ise % 11 oranında arttığı görülmüştür. *We Are Social 2017* araştırmasına göre ise, Türkiye’de kullanıcılar gün içerisinde ortalama yedi saatini bilgisayar karşısında, üç saatini telefon üzerinden internete bağlanarak ve üç saatini sosyal medya platformlarında geçiriyor. En çok kullanılan sosyal ağlara bakıldığında, en çok kullanılan sosyal medya kanalı youtube iken onu çok küçük bir farkla Facebook, Instagram ve Twitter takip ediyor.

Feminist Hareket ve Sosyal Medya

Feminizmin ya da kadın hareketinin tarihsel süreci birinci, ikinci ve üçüncü dalga feminizm olarak ele alınır. Dalga bir metafor olarak gayet kullanışlıdır, çünkü feminist hareketin tarihsel süreci kesin ve net birinin bittiği yerden diğerinin başladığı düz doğrusal bir seyir göstermektense çoğu zaman söylem, içerik ve talepler açısından aynı anda var olabilmişlerdir. 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla kadar geçen süre içinde sosyal siyasal ve ekonomi sahalarında tam eşitlik talebi birinci dalga feministlerin talepleri olsa da bugün dördüncü dalga feminizmin de talepleri olmaya devam eder. Aynı zamanda Simone de Beauvoir'un *İkinci Cins* kitabıyla özdeşleşen ikinci dalga feminizmin talepleri de üçüncü dalga feministlerce kabul görür. Tarihsel süreci derinlemesine ele almak bu makalenin hedefi değil kuşkusuz.

Astrid Henry (2015), 1990'lardan itibaren içinde bulunduğumuz yeni kuşak feminist hareketi "Hashtag feminizm" olarak tanımlamıştır. Feminizm bugün en çok sosyal medya platformlarında öne çıkmaktadır. Sosyal medya feminizmin ana akım kültürel sahaya gelmesini sağlayarak feminist hareketin algısında değişime yol açmıştır. Son yıllarda, feminist fikirlerin dünya çapında tanınan Dove, Verizon, Always hatta Microsoft gibi firmaların reklam kampanyalarında kullanılarak öne çıkması sosyal medyanın gücünden bağımsız düşünülemez. Feminizmin moda dünyasına ilk kez girişi de yine bu dönemde gerçekleşmiştir. 30 Eylül 2014'te *Paris Moda Haftası* kapsamında dünyaca ünlü moda devi Channel, moda gösterisini bir Paris Bulvarı gibi düzenledikleri platformda feminist protesto eylemi olarak tasarlayıp sundular. Paris moda haftasının en çok beklenen gösterilerinden biri olan Karl Lagerfeld'in Channel gösterisi ile feminizm moda dünyasına girmiş oldu. Channel'in modelleri, ellerinde şık çantalarla değil feminist sloganlar yazılı pankartlarla sundular kıyafetlerini. Dünyanın en çok kazanan modelleri olarak bilinen Gisele Bündchen ve Cara Delevingne, Chanel logosu ile kaplı megafonlar aracılığıyla "Ne istiyoruz?" diye bağırdılar ki zaten yanıtlar modellerin elindeki pankartlarda yazan "freedom" (özgürlük) "history is her story" gibi sloganlardı. Bu moda gösterisinde en dikkat çeken ise finalde Emma Watson'un kampanya yüzü olduğu, Birleşmiş Milletler'in toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için erkeklerin desteğini almak üzere hayata geçirdiği ve sosyal medyada #HeforShe Hashtag'i ile tanıtılan #HeforShe kampanyasına yer verilmesi oldu.

Buradan hareketle, feminist fikirlerin kabulündeki yaygınlığın büyük bir kısmını sosyal medyanın gücüne bağlamak gerekmektedir. Kadınların siyasal amaçlar için interneti kullanmaları üzerine birçok araştırma yapılmıştır (Christensen, 2011; Holt vd., 2013; Keller, 2011; Morahan-Martin, 2000; Sutton and Pollock, 2004). İnternet temelli siyasal aktivizmde toplumsal cinsiyete özel eşitsizliğe dair çalışmalar (Morahan-Martin, 2000; Sutton ve Pollock, 2004) yapıldığı gibi genç kadınların internet blogları aracılığı ile internet alanını siyasal ve feminist görüşleri ifade etmek için keşfetmeleri üzerine de çalışmalar (Keller, 2011) vardır.

Son yıllarda akademinin aktif vatandaşlık ve siyasal katılım için internetin önemi ve potansiyeline eğilmesi iki ana konu üzerinde ilerlemektedir. Birincisi, online aktivizmin ne düzeyde gerçek dünyaya ulaşabildiği ve siyasal katılım olarak sayılabileceğidir. Bazı araştırmacılar online aktivizmi "slacktivism" olarak tanımlar ki bu kavram siyasal kararlara son derece cılız ya da hiç etkisinin olmayışı ve daha etkili katılım formlarından dikkati uzaklaştıran aktivizm anlamına gelmektedir. Bazıları ise tam tersi Facebook ve Twitter gibi platformların insanları organize etmedeki rolünün siyasal katılım konusunda ihmal edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. İkinci konu ise, online ve offline aktivitelerin birbirleriyle nasıl etkileştiği ve internetin geleneksel siyasal katılımı -oy verme, sokak protestolarına katılma vb. - artırdığı mı yoksa engellediği mi sorusudur. Kuşkusuz bunlara ek olarak, burada konuşulması gereken bir diğer önemli konu da dijital bölünme olmalıdır. Online aktivizm konuşulurken internete ulaşma ayrıcalığına sahip olup olmama belirleyicidir.

Aslında Üçüncü dalga feminizm, kadınların feminizme yaklaşım ve biçiminde büyük bir değişimi temsil etmektedir. Bu değişim, bireyciliğe yönelik genel kültürel değişimden büyük ölçüde etkilenmiştir. Üçüncü dalga feminizmin kadının kişisel mücadelelerine odaklanıp "ortak bir siyasi öncelik listesinin ya da feminist olması gereken bir dizi meseleyi" reddedişi, cinsiyet ve cinsellik spektrumunu genişletmesi, cinsel pozitiflik ve queer teoriyi feminizme dâhil etmesi geniş bir ilgi uyandırdı. Üçüncü dalga feminizmin bireyciliği feminist hareketi taşınabilir yaptı; bu taşınılabiliğin sloganı ise "bir toplantıya feminist olabilmek için gitmen gerekmez; girdiğiniz herhangi bir odaya feminizm getirebilirsiniz" oldu (feminist.com). İşte bu taşınabilirlik, feminizmin dijital yaşa kolayca geçmesine izin vermiş ve bugün dördüncü dalga feminizmin varlığı tartışılmaya başlanmıştır. Dördüncü dalga feminizm İnternet ile tanımlanıyor ki zaten Astrid Henry'nin (2015) "hashtag feminizm" dediği de bu dördüncü dalga feminizmdir. Üçüncü dalga feminist kuşağı İnternetin sunduğu olanakları gayet iyi kullanarak aslında dördüncü dalga feminizm ile de iç içe geçmiş durumdadır.

Feminizm olmakla suçlandığı beyaz orta sınıf kadın hareketi imajından uzaklaşmak için bütün ırkları, cinsel eğilimleri, cinsel kimlikleri ve sınıfları içermeye çalışırken kadınların geçmişlerini çeşitlendirerek mesajları çeşitlendirir. Bu yüzden feminizmin artık belirlenmiş tek bir gündemi yoktur. Kadınların kişisel deneyimlerini paylaşmaları dijital çağda daha da kolaylaşmıştır. İnternette önce, feministler basılı yayınlar, protesto gösterileri ve toplantılar yoluyla fikirlerini yaymışlardı ancak bu tür olaylara ya da feminist yayınlara erişimi olmayan alanlara girebilecek imkânları olmayan kadınlar için bilgi ve kadın dayanışması eksik kalmıştı. Her ne kadar bugün kadınların hepsi İnternet'e erişememiş olsalar da, internete ulaşan kişi sayısı giderek artıyor. İnternet ve sosyal medyaya bağlandıklarında kadınlar kamusal alanda fikirlerini paylaşma ve diğer kişilere doğrudan iletişim kurma şansına sahip olabiliyorlar.

Üçüncü dalga feminizm, kadınlar arasındaki farklılıklara, kadınların bu farklılıklardan kaynaklanan farklı sorunları ve talepleri olduğunu vurgulayarak kadınlar arası farklılıkları merkeze alan bir dalgadır ki 1960'larda doğup 1990'lardan beri feminist aktivizm içinde yer alan feministler bu üçüncü dalga feminist kuşağı oluştururlar (Harnois, 2008). Kasım 2016 seçimlerinde Amerikan başkanı olarak seçilen Donald Trump'a karşı kadınların düzenlediği Kadın Yürüyüşü ile özdeşleşen de bu üçüncü dalga feminizm ve onun sloganlaşmış kavramı "intersectionality"dir. Üçüncü dalga feminizm, çoğunlukla beyaz ırka dâhil olmayan zenci hispanik ya da farklı göçmen gruplarından gelen feministlerce ortaya konan intersectional sorunlar üzerine yükselen bir dalgadır ki kendini üçüncü dalga feminist olarak tanımlayan feministler ikinci dalga feminizmi beyaz orta sınıf kadının feminizmi olarak tanımlar. Eleştirinin haklı olup olmadığına dair tartışmalar bu makalenin boyutunu aşmaktadır. Burada kabul edilmesi gereken nokta, İnternet ve sosyal medya olmasaydı yeni feminist dalgaların ilerleyişi de bu kadar hızlı olmazdı.

Sosyal medya geleneksel iletişim kanallarına erişimi olmayanlar ve fikirlerini kendi coğrafyalarının ötesine taşıma konusunda kaynaklara sahip olmayanlar için yeni bir fırsat alanı olarak karşımıza çıkar. Sosyal medya platformları ana akım feminizm tarafından önemsenmediği iddia edilen seslerin güçlenmesini sağlama potansiyeli de taşımaktadır. Feminist hareket açısından taşıdığı bu potansiyele rağmen Astrid Henry (2015), hashtag feminizmi değerlendirirken bu feministlerin en belirgin özelliklerinin tek bir siyasal amaç, ideolojik perspektif ya da feminist olma yolu tanımlamada yetersiz kalmalarını zayıflık olarak nitelendirir. Hashtag feminizm siyasal bir içerikten yoksun bir kimlik talebi olma riski de taşır. Sınırsız çeşitlilik ve esneklik içinde bir milyon küçük taban hareketi belki tek bir sosyal değişim vizyonundan daha güçlü olabilir ki gösteriler, vakıflar ve sayısız fonlar 21. Yüzyıl feminist aktivizminin örneklerindedir. Astrid Henry (2015) burada temel kaygısını da dile getirir. Ona göre feminizm bu yüzden kavram olarak neredeyse anlamsızlaştırılmak üzere son derece sulandırılmıştır. Aynı kaygıyı taşıyan Elanie Shoewalter kitle hareketi denilen olgunun sınıf,

ırk yaş, din, cinsel eğilim ve etnisite temelinde hali hazırda bölünmüş insanları tek bir açık net amaç etrafında toplamayı gerektirdiğini ve ideolojik temelleri karmaşık ve çelişkili olsa bile kitle hareketinin amacının somut ve elde edilebilir olması gerektiğini vurgulamıştır. Walby (2011) feminizmin geleceğini tartışırken, kimilerinin iddia ettiği gibi feminizmin ölmediğini, kadınların birbirinden farklı konularına ve ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışırken karman çorman ve tanınmaz bir hale dönüştüğünü ama bu halin onu daha güçlü kıldığını iddia eder. Yine aynı çizgide yer alan Munford (2014) birçok kişinin feminizmin bittiği ya da hayalet izleyiciye dönüştüğünü iddia ettiği noktada feminizmin 21.yüzyılda kendini güçlü bir şekilde hatırlattığını tespit eder. Bunun hatırlatmada dördüncü dalga feminizmin daha doğrusu Hashtag feminizmin feminist konuları ana akıma taşınması merkezi bir rol oynar (bkz. Cochrane, 2014). Lim (2014) Hashtagler aracılığı ile gündelik hayatın parçası olmayan sosyal ve politik konuların gündelik hayat içindeki konuşmaların parçası haline gelmesini Hashtag Devrimi” olarak tanımlamıştır.

Hashtag feminizm kısa ve özlü bir şekilde online aktivizmin potansiyelini ve limitlerini yakalamada kullanışlı bir kavramdır. Sosyal medya bazı amaçlar için son derece uygun bazıları içinse uygun olmayan bir araçtır. İnternet etkin bir bilinç yükseltme aracı olarak kendini kanıtlamış durumdadır. Online feminizmin popüler kültürle karmaşık bir şekilde karışması bazen çok güçlü bir popülerlik aracı olurken bazen de kurumsal şirketlerin çıkarlarına ve cinsiyetçi medya kültürüne boyun eğme problemine yol açabilir.

Sosyal medyanın ortaya çıkmasından kısa süre önce online forumlarla kadınlar feminist hareketi İnternete taşımışlardı. Fredrick (1999) bu feministlerin fikirlerini paylaştıkları tartışmaya girdikleri online forumları incelemiş ve İnternetin kullanıcılarına ses, beden dili ve konuşmada karşıdakine ipuçları verecek sözsüz iletişim ipuçlarından tamamen özgürleşmiş bir alan sağladığını tespit etmiştir. Bu alanda geriye sadece sözcükler kalmıştır. İnternetin bu sözsüz iletişimin ipuçlarından ve hiyerarşilerden sıyrılmış hali siber âlemde eşitlik için bir potansiyel sağlamakla birlikte, siber âlemde de fiziki dünyadaki güç ilişkilerine benzer ilişkiler kurulduğunu ayrıca belirtmek gerek.

Feminizm ağ tabanlı (networked) bir “dijital kız kardeşlik” dönemine mi giriyor diye soran Fotopoulou’ya (2016) göre online teknoloji ağları aracılığı ile dolaşıma sokulan söylemlerin, değerlerin ideolojilerin toplumsal cinsiyet temelli siyasal aktivizmin ağ tabanlı bir imgesel feminizm oluşumuna katkı sunar. Ağ tabanlı feminizm ve dijital kız kardeşlik kadın örgütlenmeleri arasındaki iletişimsel pratikleri dönüştürme potansiyeline sahiptir (Fotopoulou, 2016). Dijital platformların feminist alanları genişletmek için kullanılması feminizm ve feminist idealleri daha geniş ve daha açık bir alanda destekleyebilmeyi mümkün kılar (Crossley, 2015). Twitter’da yaratılan ve yaygınlaştırılan Hashtag aynı anda iki işlevi yerine getirmektedir; birincisi, Hashtagin katılımcıları için kolektif kimlik alanı oluşturması, ikincisi de Hashtagin diğer platformlarla dijital ağda kurulan bağlantılarla Twitter’in ötesine geçerek bir kamusal protestoya dönüşmesi ve gündem belirleyebilmesidir (Barker-Plummer ve Barker-Plummer, 2017). Hashtag kullanımı ile yapılan kampanyalar çok geniş bir izleyiciye derhal ve araçsız ulaşmakta ve aynı zamanda sosyal medya kullanımı gerçek hayatın kadın düşmanı ortamından daha az utandırıcı ve kolektif destek olma ve empati kurmayı da teşvik edicidir (Eagle, 2015).

Hashtag oluşturma ve paylaşma sürecinde yaşanan Lauren Berlant’ın (2011) “yakın kamular” (intimate publics) kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir. Hashtagi oluşturma ve sosyal medyada paylaşma sürecinde birbirine yabancı olan ve dünyanın farklı yerlerinde yaşayanlar duygusal bağlarla bağlı bir topluluk oluşturuyorlar. Dijital ağlara bağlanan sosyal medya platformlarında Hashtaglere yazanlar açısından bakıldığında farklı coğrafyalarda yaşayanların aynı Hashtage yazarak bir tür, Anderson’un kavramıyla, “hayali cemaat” oluşturması söz konusudur.

Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformları, feminist hareketi ve fikirlerini İnternete taşımının ötesine geçerek 21.Yüzyıl feminist aktivizmine damga vuran bir konuma yükselmektedir. Bu noktada Hashtag feminizm olarak tanımlanan bu feminizmin dördüncü dalgası internete erişimi olan kadınlar arasında coğrafi ve ulusal sınırları aşarak bağlar kurulması ve ortak söylem ve eylem oluşturma yoluna gitmeleri açısından önem taşımaktadır. Yeni medyanın sayesinde artık küresel bir feminist topluluğun kurulması kolaylaşmıştır iddiası büyük bir iddia olmakla birlikte İnternetin böyle bir olasılığı gerçeğe dönüştürme potansiyeli zayıf da olsa vardır.

Dünyadan ve Türkiye’den Hashtag’ler

Küresel bir feminist hareket inşasında sosyal medya ne şekilde kullanılıyor sorusunun yanıtını dünya çapında ses getiren hashtag’lerin izini sürerek bulabiliriz. Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformlarında hashtag kullanımı hem bilgi paylaşımı hem de çok sayıda insanı organize edip bilinç yükseltmede kamuoyu oluşturmada son derece etkili popüler bir yöntem. Hashtag oluşturmak feminist gündeme dair dünyanın dört bir tarafındaki kadınları bilgilendirmek açısından da önemli bir aktivitedir ve küresel feminist kamusal alan inşası ya da küresel feminizm için bir fırsat alanı olarak görülebilir. Dünyanın dört bir yanındaki kadınların feminist hareketle ilgili bağını sağlamak, materyalleri paylaşmak, hareket içindeki belirli girişimlere ya da vurgulamak istedikleri konulara hashtag’ler açmak, dünyanın dört bir yanındaki kadınların hareketle ilişkili yayınları kolayca izlemelerine izin verir. Bu, feminist hareketin ana akım medya tarafından görünmez kılındığı durumlarda bile, kadınların feminist olaylarla ilgili güncel kalmalarını mümkün kılar.

ABD’de sosyal medya tarafından sıklıkla ele alınan ana konu kadınlara yönelik şiddet ve taciz. Son zamanlarda Hollywood’da patlak veren Weinstein skandalı sosyal medyanın gücü hakkında son derece açıklayıcı bir örnek teşkil ediyor. Ünlü Hollywood yapımcısı ve Oscar ödüllü Harvey Weinstein, son dönemde birçok ünlü isim tarafından cinsel tacizle suçlandı ve kendisi hakkında ABD ve İngiltere’de soruşturma açıldı. Oscar ödüllü ünlü yapımcıyı bugüne dek cinsel tacizle suçlayanlar arasında Gwyneth Paltrow ve Angelina Jolie gibi isimler de var. Burada çarpıcı olan bütün bu ünlü isimlerin yıllardır susmuş olması, tacizleri ortaya çıkaranın 2016 yılından itibaren isim vermeden taciz ve tecavüzü Twitter hesabına taşıyan Rose McGowan oluşudur. McGowan Twitter hesabından başlattığı mücadele ile ünlü yönetmene yönelik olarak çığ gibi büyüyen taciz ve tecavüz iddialarının başını çekmiş, yakınlarda da Twitter’den yaşadıklarının ayrıntılarını duyurmuştur. McGowan’ın uzun zamandır Weinstein’in sektörde gayet iyi bilinen ancak üstü kapatılan taciz ve tecavüz iddialarını sosyal medyayı kullanarak artık inkâr edilemez bir duruma getirmiş olması sosyal medyanın gücünü göstermektedir. Her ne kadar Weinstein karşılıklı rıza olmadan herhangi bir cinsel ilişkiye girmediğini söylüyorsa da yapımcıya yönelik taciz suçlamaları neredeyse 40 yıl öncesine kadar gidiyor. Weinstein hakkındaki iddialarını Twitter’den duyuran Rose McGowan’ın platformun koşulları ve ilkelerini ihlal ettiği şeklinde bir gerekçe ile bir süre hesabını kapatan Twitter bir günlük yaygın bir boykot kampanyasının da hedefi oldu bu süreçte.

Weinstein hakkındaki iddiaların ortaya saçıldığı dönemde sosyal medyada oyuncu Alyssa Milano cinsel tacize ve tecavüze uğrayan kadınlara #MeToo hashtag’ine yazmaları çağrısında bulundu. Bu çağrıya yanıt veren cinsel taciz deneyimlerini paylaşan milyonlarca sosyal medya kullanıcısının arasında ünlü İsveçli şarkıcı ve oyuncu Björk ve olimpiyat madalyalı jimnastikçi McKayla Maroney de vardı. Hatta bu paylaşımların % 30’u erkekler tarafından yapıldı. #MeToo hashtag’i, Türkiye’deki kadın sosyal medya kullanıcılarının 2015 yılında Mersin’de bir minibüste tecavüze direnirken öldürülen ve cesedi tanınmasın diye yakılan üniversite öğrencisi Özgecan Aslan’ın ardından sosyal medyada başlatılan #sendeanlat hashtag’inin aynısıdır. Özgecan’ın ardından kadınlar sosyal medyada #sendeanlat hashtag’ine maruz kaldıkları taciz olaylarını anlattılar. Paylaşımlar dört gün içinde bir milyonu aştı. Basının

amiral gemisi olarak tanımlanan Hürriyet gazetesi ise #sendeanlat hashtag'inde paylaşılan kadınların en yakınlarına bile anlatmadıkları taciz tecavüz acılarını haberleştirirken erotik bir fotoğraf ve başlık attı. Kadınlar geleneksel medyanın bu haberleştirme şekline yine sosyal medyada tepki gösterdiler. Burada geleneksel medya ile yeni medyanın kadınla ve kadın sorunlarıyla kurmuş olduğu ilişki farkını da görmüş oluyoruz kuşkusuz.

Oscar törenlerinde son derece merkezi bir yer tutan kırmızı halıda kadınlara sadece kıyafetlerine dair soru sorulmasını protesto etmek amacıyla #AskHerMore hashtag' i çok sayıda sosyal medya kullanıcısının katıldığı hashtag'lerden biri oldu. Kadınlara siyaset ekonomi ya da sanata dair soru sormak varken sadece kıyafetine dair sorular sorulması erkeklere bu tarz sorularla gidilmemesi elbette kadının kamusal alanla olan ilişkisini sorgulamak açısından son derece çarpıcı bir meydan okuma olmuştur.

Sosyal medyanın gücü ve gençler arasında son derece aktif kullanıldığı verisinden hareketle bu alanı toplumsal cinsiyet eşitliği inşasında bir fırsat alanı olarak gören Birleşmiş Milletler, Emma Watson'ı kampanya yüzü yaptıkları ve sosyal medyada #HeForShe hashtag' i ile paylaştıkları bir kampanya başlattı. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kürenin en temel yapısal eşitsizliklerindedir ve Birleşmiş Milletler toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada erkeklerin sürece katılmaları gerektiğini #HeForShe ile tüm dünyaya anlatmak kaygısındadır. Burada erkekleri de toplumsal cinsiyet eşitliği inşasına katılmaya çağıran Birleşmiş Milletler sosyal medyayı iyi bir fırsat alanı olarak kullanılır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini inşa etmeye çalışırken karşılaşılan bariyerlerden biri de radikal terör örgütleridir. Michelle Obama'nın da kendi twitter hesabından bizzat katıldığı #BringOurGirlsBack hashtag' i radikal İslamcı Boko Haram'ın Nijerya'da bir okulu basıp kaçırdığı 200 kız öğrenci için açıldı 2015 yılında. Aradan iki yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen hala kızların büyük bir kısmının akıbeti bilinmiyor.

Ortadoğu'da da kadınlar, ayrımcılığın devam etmesi karşısında haklarını savunmak için sosyal medyayı etkin kullanıyor. Facebook, Twitter ve Youtube gibi sosyal medya sitelerine erişim engeli bulunan İran'da, Instagram serbest. 2016 yılında İran'da bir operasyonla türban takmayan sosyal medya modellerinin tutuklanması üzerine İranlı kadınlar sosyal medyayı kullanarak bir protesto eylemi düzenlediler. İran'daki türban zorunluluğunu protesto eden kadınlar, saçlarını kazıtıp fotoğraflarını sosyal medyada paylaştı. Ortadoğu'daki kadınlar kendilerini savunmak için sosyal medyaya yoğun bir şekilde yükleniyor.

Türkiye'deki kadın sosyal medya kullanıcıları da uzun süredir sosyal medyayı feminist hareket açısından son derece aktif ve yaratıcı bir şekilde kullanıyor. İslamcı muhafazakar AKP iktidarında özellikle kadın ve kadın bedeni üzerinde bir hayli tartışmalı çıkışlar yapılmış, kadının nasıl davranması gerektiği kürtaj yaptırıp yaptıramayacağı bizzat dönemin başbakanı şimdiki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve partinin önde gelen kanaat önderleri tarafından öncelikli konular olarak siyasetin merkezine taşınmıştır. Başbakanın kürtaj karşıtı konuşmaları, sosyal medyada kadınlar tarafından açılan #BenimBedenimBenimKararım hashtag' i ile protesto edilmiştir. Türkiye'de kürtaj 1983 yılında bir yasa ile yasal hale getirilmiştir. Yasa çıkarken de sonrasında geçen 29 sene boyunca da herhangi bir toplumsal tepki söz konusu olmamıştır. Toplumun din ekseninde dönüştürmede kadın ve kadın bedeninin denetimi merkezi bir yer işgal eder. Bu anlamda AKP kanaat önderlerince başlatılan kürtaj tartışmaları elbette kadın hareketinin meselesi olmak durumundadır. Sosyal medya ise bu meseleyi protesto etme açısından bir fırsat alanıdır.

Gezi Hareketi ile kadınların sosyal medyayı kullanma, kadın sorunlarını ve iktidarın kadına dair düzenlemelerini protesto etme ya da bunlara karşı eylem örgütlenme amacıyla kullanması da artmıştır. AKP kanaat önderlerinin kadının kamusal alanda nasıl davranması gerektiğine dair açıklamalarından biri de dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'tan gelmiştir. Temmuz 2014'te, Arınç "Kadın ise o da iffetli olacak. Mahrem- namahrem bilecek.

Herkesin içerisinde kahkaha atmayacak". Arınç'ın konuşmasını kadınlar sosyal medyada kahkaha atarken çekilen fotoğraflarını #kahkaha, #direnkahkaha ve #direnkadin hashtag'leri ile paylaştılar. Bu sosyal medya hashtag'ine dünya çapında kadın dayanışmasının göstergesi olarak #ResistLaughter" ve #ResistWoman" hashtag'leri ile destek geldi, hatta Birleşmiş Milletler Kadınlar İyi Niyet Elçisi ve #HeforShe kampanyasının yüzü Emma Watson da kahkaha atarken çektiği bir fotosunu ekleyerek destek verdi.

2014 Ağustos'unda ise kadına yönelik şiddetin artmasına dair meclis kürsüsünde konuşma yapan dönemin CHP Ankara milletvekili Aylin Nazlıaka'nın, AKP sıralarından gelen sataşmalar üzerine "Valla şeytan diyor ki, çıkar şu ayakkabını fırlat, ama bir ayakkabıma bakıyorum, bir de sizlere. Değmez diyorum açıkçası" deyişi sosyal medyaya taşındı. Twitter hesabı 1.5 milyon takipçi sayısına ulaşan gazeteci Ece Temelkuran kadınlara #geliyorterlik hashtag'i ile ayakkabılarının fotosunu paylaşmaya çağırdı. Kısa sürede binlerce kadın Twitter kullanıcısı ayakkabı ve terlik fotoları ile bu #geliyorterlik hashtag'ine destek yağdırdı. Uluslararası basına da yansıyan Nazlıaka'ya verilen sosyal medya desteği, kadına yönelik şiddetin vardığı ve alınması gereken önlemleri meclis kürsüsünde anlatmaya çalışırken susturulmaya çalışılan bir kadın vekilin sesini sosyal medya aracılığı ile tüm dünyaya ulaştırmış oldu. Kadın cinayetlerinin yüzde 1400 arttığı 21. Yüzyıl Türkiye'sinde bir kadın vekilin meclis kürsüsünde kadına şiddetin artışını konuşmasına iktidar partisinin vekillerince müdahale edilmesi düşündürücüdür. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu da sosyal medyayı etkin kullanarak #KadınCinayetleriniDurduracağız hashtag'i ile kadın cinayetlerine dair davaların paylaşımlarını yapmakta ve Türkiye genelinde kadınlar arası dayanışma ve örgütlenmeyi genişletmektedir.

Dünyadan ve Türkiye'den örneklerini vermiş olduğum hashtag'ler, kadınların feminist aktivizm için yeni bir mecra olarak İnterneti, daha doğrusu yeni medyayı seslerini duyurmak, bilgi paylaşımı ve feminist bilinçlenme için kullandıklarını göstermektedir. Geleneksel medyanın feminist aktivizmle sınırlı bir ilişkisi olmuştu. Kadınların medya sahipliği ve medya yöneticiliğine ulaşmaları ve feminist fikir ve söylemleri ana akım geleneksel medyaya entegre etmeleri daima yetersizdi. Yeni medya kadınların seslerini duyurabildikleri bir fırsat alanı olarak feminist aktivizmin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Feminist Aktivizm, Sosyal Medya ve Kuşaklararası İletişim/İletişimsizlik

Feminist aktivizm açısından sosyal medya ele alınırken İnternet'e ulaşım ve sosyal medyayı kullanımla ilgili olarak kuşaklararası farklılıkları ele almak zorunludur. Feminizmde kuşaklar arası farklılıklar her zaman bulunmakla birlikte; birinci dalga bittikten sonra başlayan ikinci dalganın aksine, üçüncü ve dördüncü dalga feministler ikinci dalga feministlerle eş zamanda yaşadıkları için kuşaklararası farklılıklar kendini belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Bu noktada, üçüncü ve dördüncü dalga feministler bir taraftan post-feminizmi ilan eden topluma karşı kendi değerlerini savunmaya çabalarırken diğer taraftan da feminist aktivizmin gerekliliği ile yüzleşmek bunlara ek olarak da kendinden önceki kuşaklarla feminizmin alacağı yön konusunda uzlaşmak zorundadır (Kinser, 2004). Üçüncü dalga feministler ikinci dalga feminizmi beyaz orta sınıf kadın hareketi olmakla suçlamakta iken; ikinci dalga feminist hareket içinde yoğun çalışmış ve kazanımlar elde etmiş kuşaklar, bu eleştiriyi kabul etmemekte ve üçüncü dalga feministleri siyasal katılım konusundaki tecrübesizlikleri üzerinden eleştirmektedir. İkinci dalga feminist kuşağı mensup feministler üçüncü dalga feministleri apolitik (Coleman, 2009) ve gerici (Mann ve Huffman, 2005) olmakla suçlar. Bunlara ek olarak, neoliberal düşünce ve üçüncü dalga feminizmin kadınlar arasındaki bireysel farklılıkları dâhil etme umutları ortaya bir hayli bireyselleşmiş bir feminizm çıkarmıştır ki bu da ikinci dalga feminizmin kolektif hareket geliştirme çabalarıyla çelişmektedir. Dolayısıyla feminizmin ikinci ve üçüncü dalga kuşağına mensup feministler arasında elbette ciddi kuşaklararası gerilimler yaşandığı doğrudur. İkinci dalga feministler

60'larda ve 70'lerde alanlarda protesto yürüyüşleri, bilinç yükseltme toplantıları gibi sosyal hareketin geleneksel eylemlerini ortaya koyarak kazanımlar elde ettikleri için, 90'lardan itibaren feminist hareket içinde yer alan üçüncü dalga feministlerin bireyselleşmiş ve internet ile bütünleşmiş sosyal medya ile yürüyen aktivizmi ile bağ kurmakta zorlanmaktadır.

Anita Harris'in (2008) genç kadınların nadiren geleneksel siyasal aktivitelere katıldığı tespitine, Christina Scharff'tan (2011) bu durumun feminist harekete yansımalarına dair daha da sarsıcı bir tespit gelir: genç kadınlar feminizmle aralarına mesafe koymaktadır. Eski kuşak feministler, genç kadınların feminizme yeterince bağlı olmadıkları ve kendilerinin feminist mücadeleleri ile sahip oldukları kazanımları takdir etmedikleri için kaygılanmakta ve daha da kötüsü eski kuşak feministler olarak emekli olduklarında yaptıkları işleri bu genç kadınların devralmayacaklarından korkmaktadırlar (Schuster, 2013). Uluslar arası feminist literatür açısından bakılırsa da aslında olan feminizmin zayıflaması değil ama feminizmin şekil değiştirmesidir (Schuster, 2013). Schuster'in (2013) Yeni Zelanda feminist hareketi üzerine yaptığı araştırmada çıkan sonuca göre aslında feminist aktivizm içinde bir çok genç kadın var ancak, bunların bir çoğu online aktivizmi tercih etmekte ve siyaset adına tüm enerjilerini online alana aktarmakta. Bu online aktivizmi tercih etme hali genç feminist kadınları, sadece genel kamusal alanda değil siyasal olarak saf tuttıkları eski kuşak feministlerin gözünde de görünmez kılmaktadır (Schuster, 2013).

Harris (2010) internetin, genç kadınlara vatandaş olarak eylemde bulunurken geleneksel medya formlarının sunduğu olanaklarla karşılaştırıldığında daha az utandırıcı olan olanaklar sunan bir alan olarak tanımlar. Garrison'a (2005) göre ise internetin feminist kızlar için en büyük avantajı yetişkinler tarafından kontrol edilmeyen bir alan olmasıdır. Genç feministlerin örgütlenme biçimlerini seçerken kendi aralarında network oluşturabilecekleri ve aynı zamanda ikinci kuşak feministlerin eleştirilerinden de kaçacakları bir alan arayışına girmeleri beklenir (Schuster, 2013, 12) ama üçüncü dalga feminizmin merkezi amacı mümkün olduğunca dâhil edici olmaktır (Zack, 2005). Her ne kadar dâhil edici olma tüm etnik farklılıklara atıfta bulunmaktaysa da kavram sosyal sınıf, cinsel kimlikler, engelliler ve yaş gibi diğer sosyal kategoriler de dâhil edilerek genişletilmiştir. Buradan hareketle, genç feministlerin aktivizmlerini birçok farklı gruba, eski kuşak feministleri de dâhil olmak üzere, ulaşılabilir yapmaları beklenir. Yeni Zelanda kadın hareketi üzerine çalışan Schuster (2013), kuşaklararası farklılıkları analiz ettiği çalışmasında e-mail kartopu örnekleme oluşturduğu 40 kişi ile derinlemesine mülakat yapmış ve farklı feminist kuşakların online aktivitelerine dair önemli bulgular elde etmiştir. Genç kuşakların yaşlı kuşaklara nazaran daha yüksek oranda online araçlara, sosyal medya ve internete bağlı olma durumu sürpriz değildir, kuşkusuz online okur yazarlığı açısından gençler avantajlıdır (Buckingham ve Willett, 2006). Online alanın tüm yaş grupları tarafından eşit paylaşılmadığı da bir gerçek. Sosyal medya platformlarının etkin kullanıcıları daha çok 24-35 yaş arası gençlerdir (We Are Social, 2017).

Yeni medya kullanımı katılımcılar tarafından çok az bağlılık gerektiren bir siyasal katılım olarak coşkuyla kabul görmektedir. Feminist aktivizme katılmak için çok zamanı olmayan ya da feminizme yeni ilgi duymaya başlayanlar için kolay ve ulaşılabilir bir siyasal katılım şekli olarak düşünülebilir yeni medya. Feminist bloglar, facebook sayfaları tartışma için platform oluşturmaktadır. Okuyucular da bu sayede paylaşımlara yaptıkları yorumlar ve fikir paylaşımları ile birbirleriyle iletişime geçme ve online topluluklar oluşturma yoluna giderler. Genç feministler gerçek hayatta feminist olduklarını ilan ettiklerinde yaşadıkları anlayışsızlıklar yüzünden feminizm hakkında konuşacak kimse bulamamaktan dolayı hissettikleri yalnızlığı internetin giderdiğini açıklamışlardır (Schuster, 2013). Özellikle finansal sıkıntılar yaşayan genç annelerin dışarı çıkıp diğer feministlerle buluşma fırsatlarının çok az olması da interneti fırsat alanı olarak tanımlar (Schuster, 2013). Genç feministler internetin kendileri gibi düşünen kadınlarla iletişim kurma konusunda yollar açmasını da takdir

etmektedir. Ayrıca online ve offline aktivizm ilişkisi konusunda tartışılan slactivizm konusunda da söyleyecek sözleri bulunmakta. Genç feministler sosyal medyayı sadece fikir paylaşmak ve iletişim kurmak için değil aktivite organize etmek için de kullandıklarını belirtmişler, tamamen internet üzerinden örgütlenip protesto yürüyüşü düzenlediklerini coşkuyla paylaşmışlardır (Schuster, 2013). Örneğin sadece Facebook ve Twitter üzerinden yaptıkları paylaşımlarla 2011'de Auckland'de Slutwalk protesto yürüyüşü düzenleyerek online ve offline nasıl ilişkilendirilir göstermişlerdir. Burada ABD'de başkan Donald Trump'u protesto eden kadınların sosyal medya platformları üzerinden örgütlenmeleri ve tüm dünyada eş zamanlı kadın yürüyüşleri yapılması da örnek verilebilir.

Genç kadınların online aktivizmi tercih etme nedenleri de çeşitlidir. Birçok insan gündelik hayatta interneti hali hazırda birçok farklı amaçla kullanmaktadır ki zaten araştırmadaki kadınlar sosyal medyanın ulaşılabilirliği ve düşük maliyetini özellikle belirtmiştir (Schuster, 2013). Sosyal medya genç kadınların kişisel ve siyasal görüşlerini ifade etme ve diğerleri ile bağlantı kurmada alanlar sunar (Harris, 2010). Bu alan ayrıca kadınların siyasal görüşlerini paylaşmakta ya da hassas konuları konuşmada son derece güvenli bir alandır. Kadınlar cinsel taciz, tecavüz gibi konuşulması son derece zor travmaya yol açmış deneyimlerini paylaşabilmekte aynı deneyimlere sahip kadınlarla konuşabilmektedir. Gerçek hayattaki bir forum ya da olayın aksine bu alanlarda kadınlar kendi istedikleri kadarını açıklayıp, istemediklerini anlatmama şansına da sahipler. Schuster'in (2013) araştırmasında katılımcılardan biri geçmişte yaşadığı bir taciz olayını sokağa çıkıp protesto edemediğini ama online aktivizmi ile Facebook'ta paylaşabildiğini belirtmiştir. Bunu Türkiye'de Özgecan Aslan'ın öldürülmesinin ardından #sendeanlat hashtag'i ile birçok kadının başına gelen taciz hatta tecavüz olaylarını anlattıklarında da görmüştük. Hollywood'da patlak veren Weinstein skandalı sonrası #MeToo hashtag 'inde paylaşılan deneyimlerde de benzer durum vardır. Sosyal medyada anonim olmak rumuz kullanarak ağa bağlanmayı birçok araştırmacı avantaj olarak tanımlar (Anduiza vd., 2009).

Online katılımın bir başka avantajı da son derece esnek zaman kullanımudur (Schuster, 2013). Gerçek hayatta katılacağınız bir aktivitenin zaman ve mekân olarak kesin net tanımlaması vardır, ancak kadınlar istedikleri zaman online olabilme avantajına sahip. Genç kadınlar ayrıca sosyal medyanın bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyede ilişki ağları geliştirmede etkili olduğunu da belirtirler. Farklı ülke ve kıtada olup ortak eylem düzenleme bunu duyurma olanağı sunar internet.

Bütün bu avantajlarına rağmen, online aktivizm, feminist kuşaklararası etkileşimi sosyal ilişki ağlarından dışlama özelliği nedeniyle sekteye uğratmaktadır. Schuster'in (2013) araştırmasındaki katılımcılar online aktivizmin, doğru teknoloji kullanımına sahip olup olmamakla ya da gündelik olarak sosyal ağlara bağlanma takip etme temelinde dışlayıcı olduğunu kabul eder. Online aktivizm ile online topluluklar daha çok gençler arasında yaygınlaşmıştır. Bu yaşa göre bölünme, genç kadınların online temelli aktivitelerinin daha yaşlı kuşaklardan saklanması problemini ortaya çıkarır. Bazı yaşlı kadınlar, genç kadınların online aktivitelerinden habersiz ve gençlerin kendilerinin aktivitelerini devralmayacakları konusunda endişelidir. 50li yaşlarında bir katılımcı, genç kadınların yaptıkları toplantı ve çalıştaylara düşük oranda katılmalarını sorgulayıp genç kuşakların artık Yeni Zelanda da feminizme gerek olmadığını düşündükleri konusunda kaygılıdır (Schuster, 2013). Buradaki görünmezlik sorunu, genç kadınların siyasetle ilgilenmedikleri kalıp yargısını güçlendirir ki bu da genel olarak siyaset sahasında dezavantaj oluşturur. Sosyal medya genç kadınların siyasal aktiviteleri için kullanışlı bir araçtır. Genç kadınlar facebook, Twitter ve kişisel blogları hem kolay erişim hem de düşük maliyeti ve esnek uygulamaları açısından kullanmaktadır. Ancak, bu durumda sosyal medya aracılığı ile paylaşılanlar aktif online olmayanları bu online topluluklardan dışlar ki bu durumda dışlananlar yaşlı kuşaklar olmaktadır. Kuşaklar tamamen birbirinden kopuk demek

pek doğru olmasa da genç kuşaklarla daha yaşlı feminist kuşaklar arasında etkileşim kurmada sıkıntılarının varlığı yadsınamaz. Geleneksel ve resmi siyasal katılımında düşme görülse de gençler arasında siyasete ilginin azaldığı argümanı doğru değildir, aslında siyasete ilgi azalmaktan ziyade ilgi alanları değişiyor bir de online olarak geçirilen zaman artıyor daha doğru bir tespit olabilir.

Feminist kuşaklararası farklılıklar online offline buluşmanın zorluğunun ötesinde son derece karmaşık bir konudur. İkinci ve üçüncü dalga feminizmin değerleri aktivizm yöntemleri ve feminizm tanımları birbirinden farklıdır. Genç ve daha yaşlı feminist kuşaklar arasında kuşaklararası feminizmin başarılı olabilmesi deneyimlerin bir kuşaktan diğerine geçirilmesi için karşılıklılık esasına dayanan bir ilişki olması gerekir. Budgeon (2011) günümüzde feminizme, bir dalgadan diğerine kazanımların geçirildiği düz doğrusal bir çizgi olarak bakmaktansa, başarıları hem ileriye geçirebilmesi hem de geçmişle bağ kurabilmesi üzerinden bakmakta fayda olacağı iddiasındadır.

Sosyal Medya ve Eleştiriler

Sosyal medyanın feminist hareket için fırsat alanı oluşturmasının yanı sıra eleştirilmesi gereken yönleri de bulunmaktadır ki bunlardan bahsetmeden kadın ve sosyal medya konusunu konuşmak eksik olacaktır. Sıklıkla karşılaşılan eleştirilerden biri kişisel eleştiri ve onun en uç formu olarak online taciz, dijital dünyanın yaygın bir sorunudur. Schuster'in (2013) araştırmasında genç kadın katılımcılar özellikle son derece ağır eleştirilerin kendilerini bir hayli sarstığını anlatmışlardır. Monahan-Martin (2000) özellikle kadınların online dünyanın düşmanlık ikliminden çok daha fazla etkilendiklerini belirtir. Guardian gazetesi online tacizin daha çok kadınlara yapıldığını bir nevi belgelemiş sayılır: 2006 ile 2016 yılları arası köşe yazarlarına bırakılan online yorumların taciz boyutuna varan en sertlerinin yazıldığı 10 yazardan 8'i kadındır. Schuster (2013) bazı genç kadınların aldıkları bu ağır online eleştirilerinden dolayı gelecekte feminist hareket içinde yer almayı tekrar düşünmeye gideceklerini belirttiklerini vurgular ki bu feminist hareket açısından ciddi bir kayıp olacaktır.

Sıklıkla yapılan eleştirilerden biri, online feminist topluluğun toksik bir hale gelmesidir. Toksik feminizm tartışması özellikle hashtag feminizm içinde yer alan aktivistlerin arasında son derece hararetleli bir tartışmaya dönüşmüştür. 2012 yılında Courtney Martin ve Vanessa Valenti'nin düzenlediği "#FemFuture: Online Revolution" toplantısı ile başlayan tartışma daha sonra *Nation* dergisine taşınmıştır. Feminist yazar Mikki Kendal'ın #FemFuture toplantısından internet erişimi olmayan kadınların dışlanmış olduğunu Twitter üzerinden ilan etmiş hatta son derece yaygın şekilde paylaşılan #solidarityforwhitewomen hashtag'i ile beyaz olmayan kadınların aslında daha ağır bir şekilde dışlandığını iddia etmiştir. Toplantıyı düzenleyenler ise organizasyon yönetiminde siyah kadın üyelerinin olduğunu belirterek bu eleştiriyi şiddetle ret etmişlerdir. Tartışmalar Amerikan feminist gündemini bir hayli meşgul ederken, Michelle Goldberg (2014) *Nation* dergisinde konuya dair "Feminizmin Toksik Twitter Savaşları" başlıklı bir yazı yazmıştır. Kuşkusuz Goldberg'in yazısına Mikki Kendal'dan yanıt gecikmemiştir ve tartışma hala devam etmekte.

Birçok sosyal harekette olduğu gibi, feminist hareketin destekleyicileri arasında yanlış anlamalar ve ayrımlar oluşmakta ki bu genellikle ırk, sosyal ve ekonomik farklılıklar temelinde olmaktadır. Sosyal medya hali hazırda var olan bu farklılıkları daha da belirgin hale getirmekte hatta sıklıkla düşmanca olabilecek şekilde karşıtlıklar oluşabilmektedir. Online feministler son derece hızlı bir şekilde bir birlerine karşı dönmekte ve yaratılan bu gergin atmosferde çoğu zaman kadınlar fikirlerini dışlanma ve cezalandırılma korkusuyla paylaşmaktan vazgeçmektedirler. Bu toksik durum bütün harekete zarar vermektedir, özellikle de 21. Yüzyılda feminist aktivizmin online örgütlenip tanıtılmaya son derece bağımlı olduğu dönemde bu zarar daha da ağırlaşmaktadır.

Bu sataşma ve tehdit olaylarına ek olarak azınlık gruplarının düşük seviyede temsili de sorunsaldır. Her ne kadar ikinci dalga feminizm beyaz orta sınıf kadın hareketi olmakla suçlansa da 1960'lar ve 1970'lerde aktif olan feministlerin sivil haklar mücadelesine katıldığını inkâr edemeyiz. Burada feminist kuşaklar arasında kadın belleği oluşturma konusunda da sorunlar oluşmaktadır. Türkiye'de de benzer durum söz konusudur. Şu anda yayın hayatında olmayan Amargi dergisinin 2015'te yayınlanan sayısında cinsellikten kadın orgazmindan bahsedilmesini genç kuşak feministler son derece cesur bir sayı olarak değerlendirebilmişlerdir. Oysa 1980'lerde *Kadınca* dergisi bu konuları işlemiş hatta aynı dönem Türk sineması kadın cinselliği üzerine son derece zengin ve cesur örnekler sunmuştur. Burada kuşaklararası deneyim aktarımı daha doğrusu bir kadın hareketi hafızası oluşturma sorunu olduğu açıktır.

Sosyal medyayla ortaya çıkan bir durum da kadınların diğer gruplar adına konuşmama konusunda uyarılmasıdır. Örneğin beyaz orta sınıf kadınların siyah kadınlar adına konuşmaması gerektiği iması ya da sürekli beyaz kadınların ayrıcalıklı olduğunun dile getirilmesi. Bu durum zamanla öyle aşırı uçlara ilerliyor ki kadınlar gerçek fikirlerini ifade etmekten vazgeçip azınlık gruplarına aşırı derece koruyucu yaklaşım geliştiriyorlar ki bu ilerlemeye engel oluyor. Çünkü bu aşırı korumacı yaklaşım karşılıklı dürüst bir konuşmaya dayalı diyalog yolunu kapıyor. Bu gerekçelerle, online feministler sosyal medya kullanımının feminist blog dünyasının sosyal değişim için üretken olması için fazla "dar görüşlü, korumacı ve kırılabilir bir çevre" olduğunu ilan edebilmiştir.

Sonuç Yerine

21. Yüzyılda feminizm, kadın ve toplumsal cinsiyet alanında internet ve sanal ağlardaki aktivizm, bazı olumsuz ya da düşündürücü yönlerine karşın vazgeçilmez bir araç oluşturmaktadır: Sosyal medyada artık kadının adı vardır. Bugün 19. Yüzyılda başlayan feminist hareketin hashtag feminizmi evresinde yaşayanlar olarak bu feminizmin çok önemli işlevleri içerdiği yadsınamaz. Bu işlevler bir olayın duyurulması, dayanışma oluşturulmasından sorumluların takibi ve olayın hukuksal mecraaya taşınmasına kadar çok geniş bir yelpaze oluşturur.

20.Yüzyıl Hobsbawm'ın tanımıyla bir aşırılikler çağı olmakla birlikte aslında sürat çağıydı. 21. Yüzyıl'da ise İnternet hızına hiçbir mecranın erişemeyeceği bir araç olarak elimizdedir. Ve kadınlar, artık bu aracı etkin kullanmaktadır. "İnternete düşmek" artık ahlaki olumsuzluk içeren bir yargı değil, olumlu anlamda bir haberin yaygınlaşması ve etki yaratması olarak anlaşılıyor.

Feministler her zaman toplumun eğitilmiş kesiminden çıkmış ve çalışmalarıyla kadın hareketinin öncüsü olmuştur. Gerek 19. Yüzyıl sonu Osmanlı üst sınıfına mensup kadınları, gerekse Cumhuriyet'in sağladığı devlet desteği ve kültürel dönüşümle birlikte her sınıftan eğitilmiş kadınlar, Türkiye'de kadının özgürleşmesinde öncü konumdadır. 2013 Gezi Hareketi, ülkemizde kadınların internet varlığında sığırma yaratmıştır. Gezi birçok açıdan eğitilmiş orta sınıf genç kadınların hareketi olarak düşünülebilir. İktidarın kadın bedenine ve kamusal alanda nasıl davranması gerektiğine dair yaptıkları tanımlara tepki duyan kadınların Gezi'ye aktif şekilde katılması sürpriz değildir (Kaya, 2016).

Dijital bölünme her zaman internet erişimde herkesin eşit durumda olmadığını anlatsa da gerek dünyada gerek Türkiye'de toplumun en eğitilmiş, dil bilen, siyasal bilinci yüksek, aktif kadınların çoğunlukta olduğu da gerçektir. Onların eylemliliği, tüm toplumu fazlasıyla etkilemekte ve ileri taşımaktadır. Türkiye'de eğitilmiş kadınların sosyal ağlarda dünyayla kurduğu iletişim, yeni düşünce ve eylemliliklerin eşzamanlı olarak ülkeye taşınmasını sağlıyor. Buradaki en önemli risk, Türkiye'de gelişmiş ülkelerden farklı olarak sınıflar ve bölgeler arasındaki görece büyük eşitsizliklerin, feminist bilinç ve dönüşüm açısından ülkenin kendi

içinde eşzamansızlıklar yaratmayı sürdürmesi olacaktır. İnternet aktivizminin sonuçta televizyon ve basılı medya gibi mecralara da yansımaları, bu riski azaltma kapasitesine sahiptir.

Kaynakça

- Budgeon, S. (2011). *Third Wave Feminism and the Politics of Gender in Late Modernity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Barker-Plummer, B., & D. Barker-Plummer. (2017). Twitter as a feminist resource: #YesAllWomen, digital platforms, and discursive social change. In Earl, J., & D. A. Rohlinger (Eds), *Social Movements and Media* (Studies in Media and Communications, Volume 14). 91 - 118. Bingley, UK. Emerald Publishing Limited.
- Cochrane, K. (2013). *All the Rebel Women: The rise of the fourth wave of feminism Guardian Shorts*
- Coleman, J. (2009). An introduction to feminisms in a postfeminist age. *Women's Studies Journal*, 23 (2), 3-13.
- Crossley, A. D. (2015). Facebook feminism: social media, blogs, and new technologies of contemporary U.S. feminism mobilization. *An International Quarterly*, 20: 253–268.
- Eagle, R. B. (2015). Loitering, lingering, hashtagging: Women reclaiming public space via #BoardtheBus, #StopStreetHarassment, and the #Everydaysexism Project. *Feminist Media Studies*, 15: 349–353.
- Fotopoulou, A. (2016). Digital and networked by default? Women's organisations and the social imaginary of networked feminism. *New Media & Society*, 18(6), 989-1005.
- Goldberg, M. (2014). Feminism's toxic Twitter wars: empowered by social media, feminists are calling one another out for ideological offenses. Is it good for the movement? And whose movement is it? *Nation*, January 29 <https://www.thenation.com/article/feminisms-toxic-twitter-wars/>
- Harris, A. (2010). Mind the gap. Attitudes and emergent feminist politics since the Third Wave. *Australian Feminist Studies*, 25 (66), 475-484.
- Henry, A. (2015). From a mindset to a movement: feminism since 1990. In, Dorothy Sue Cobble, Linda Gordon & Astrid Henry (Eds), *Feminism Unfinished: A Short, Surprising History of American Women's Movements*. 147-220: New York: W.W. Norton & Company Ltd.
- Kaya, Ş. (2016). Yeni Türkiye'de kadın. In İ. Kaya (Eds), *Yeni Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* Ankara: İmge.
- Kinser, A. E. (2004). Negotiating spaces for/through third-wave feminism. *Feminist Formations*, 16 (3), 124-153.
- Lim, B. (2014). The #Hashtag Revolution: activism or complacency?. *The Harvard Crimson*. July 17.
- Mann, S. A., & Huffman, D. J. (2005). The decentering of second wave feminism and the rise of the third wave. *Science & Society*, 69 (1), 56-91.
- Monahan-Martin, J. (2005). "Internet abuse? addiction? disorder? symptom? alternative explanations", *Social Science Computer Review*, 23 (1): 39-48.
- Munford, R. (2014). "Post Feminism" or 'Ghost Feminism". In R. Munford R. Waters (Eds). *Feminism and Popular Culture Investigating the Postfeminist Mystique*. 17-36. News Brunswick: Rutgers University Press.
- Schuster, J. (2013). "Invisible feminists? social media and young women's political participation, *Political Science*, 65 (1): 8-24.
- Scharff, C. (2011). It is a colour thing and a status thing, rather than a gender thing': negotiating difference in talk about feminism. *Feminism & Psychology*, 21(4): 458-476.
- Sutton, J., S. Pollock. (2004). Online Activism for Women's Rights. *Cyber Psychology & Behavior*, 3(5): 699-706.

TÜİK 2015 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660>

TÜİK 2016 <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=21779>

<https://www.cnnturk.com/2013/bilim.teknoloji/sosyal.medya/02/13/iste.twitter.turkiye.istatistikleri/696288.0/index.html>

<https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>

Walby, S. (2011). *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity.

ECONOMICS

Türkiye Ekonomisinde Ulaşım Altyapısının Ekonomik Büyümeye Etkisi

The Effect of Transportation Infrastructure in Turkish Economy on Economic Growth

Mehmet Akif KARA*
Oğuz CİĞERLİOĞLU**

Öz

Altyapı yatırımları, uzun dönem ekonomi politikalarının bir aracı olarak kullanılabilen ve altyapı yatırımları içerisinde yer alan ulaşım altyapısının geliştirilmesine duyulan ihtiyaç ise gün geçtikçe artmaktadır. Bunun nedeni ulaşım altyapısının zaman tasarrufu ve erişim kolaylığı gibi ulaştırmaya yönelik faydalarının yanı sıra ekonomik büyümeye olan katkısıdır. Dünya ticaretinde yönlendirici olan ülkelerin ulaşım altyapısı değerlendirildiğinde karayolu ağının oldukça gelişmiş olduğu görülmekte ve karayolu altyapısı ekonomik gelişmenin belirleyicisi olabilmektedir. Türkiye’de de ulaşım altyapısına yapılan yatırımların çoğunluğunu karayolu oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’deki karayolu uzunluklarından faydalanılarak ulaşım altyapısı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla incelenmiştir. 1988-2015 dönemi yıllık veriler kullanılarak yapılan VAR analizine dayalı Johansen eşbütünlük testiyle uzun dönemde Türkiye’deki ulaşım altyapısındaki değişimin ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Altyapı Yatırımı, Ekonomik Büyüme, Ulaşım, VAR Analizi, Johansen Eşbütünlük

Abstract

Infrastructure investments can be used as instruments for long-term economic policies. Furthermore, the need to improve transport infrastructure, which counts as an infrastructure investment, is increasing day by day. This is due to the advantages that transport infrastructure provides for communications and economic growth such as time saving and ease of access. When looking at the transport infrastructure in those countries that lead world trade it can be seen that their highway networks are highly developed and that highway networks can be the determinant of economic development. Highways make up the bulk of the investments made in transport infrastructure in Turkey. In this study the long-term relationship between transport infrastructure and economic growth in Turkey based on the length of highways is examined using the Cobb-Douglas production function. Using the Johansen co-integration test based on a VAR analysis performed using annual data from 1988-2015 it was found out that the long-term changes in the transport infrastructure in Turkey have had a positive and significant effect on economic growth.

Keywords: Infrastructure Investment, Economic Growth, Transport, VAR Analysis, Johansen Co-integration

Giriş

Altyapı yatırımları, kamu politikalarının, uzun dönem büyüme ve verimliliği etkileyebilme yolu olarak görülür iken, özellikle Aschauer (1989)’un bu konudaki çalışmasından sonra değişik altyapı yatırımlarının ulusal ve bölgesel ekonomik gelişime etkilerini belirlemeye yönelik çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Aschauer (1989) ABD ekonomisinde 1949–1985 dönemi verileriyle oluşturduğu üretim fonksiyonuna altyapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesini eklemiş ve kamunun bazı altyapı yatırımlarının, ekonomik büyüme ve verimlilik artışında önemli bir rolünün olabileceğini belirlemiştir. Hatta kamu sermayesi ile verimlilik artışları arasında güçlü bir ilişki bulunduğu ve altyapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin verimlilik artışlarına katkısının 1949–1967 döneminde, özel sermayeden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Munnell (1990)’da ulusal verilerle yaptığı çalışmada Aschauer’in çalışmasını destekler sonuçlar bulmuşken, 1970–1986 yılları arası eyalet verileriyle yaptığı çalışmada kamu sermayesindeki yüzde 1’lik artışın ulusal çıktıyı 0,15 civarında artırdığını belirlemiştir. Bulduğu katsayıya bağlı olarak da kamu sermayesinin marjinal verimliliğinin özel sermayeye yakın olduğunu ifade etmektedir. Holtz-Eakin (1994) ise 1969–1986 arası 48 ABD eyalet verileriyle yaptığı çalışmada altyapı

* Dr. Öğr. Üy., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, akifkara@ksu.edu.tr.

** Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ogcigerlioglu@hotmail.com.

yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin verimlilik üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Holtz-Eakin bu konuda daha önce yapılan çalışmalarda kamu sermaye birikimi ile özel sektör verimliliği arasında olumlu anlamda bir ilişkinin varlığının belirlendiği ancak, eyalete özgü gözlenemeyen özelliklerin dikkate alınmadığı, bunun dikkate alınması halinde kamu sermayesinin özel sektör verimliliği üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığını ifade etmektedir. Ulaşılan sonuçlar bu konuda yapılan uygulamalı çalışmaları artırır iken, bu çalışmaların bir kısmı ulusal ekonomileri incelemiş, bir kısmı ise bölgesel ekonomileri dikkate almıştır. Bu alanda Seitz ve Licht (1995), Holtz-Eakin ve Schwartz (1995), Moomaw, Mullen ve Williams (1995), Lau ve Sin (1997), Fuente ve Vives (1995), Pereira ve Sagales (1999), Nijkamp ve Poot (2004), Jimenes (2003), Percoco (2004), Pereira ve Andraz (2006), Lall (2007), Sloboda ve Yao (2008) söz konusu altyapı yatırımlarının ekonomik etkilerine yoğunlaşmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan günümüze kadar gelen bu araştırmalardan bazılarındaki farklı sonuçlarla birlikte ve altyapı harcama türlerine bağlı olarak, çalışmaların büyük çoğunluğunda, altyapı yatırımlarının bölgesel çıktı, özel sektör yatırımları, maliyetler ve istihdam üzerinde doğrudan ya da dışsallık yoluyla dolaylı olarak pozitif etkileri olduğu ve bölgelerin rekabetçi gücünü artırdığı ifade edilmektedir.

Bu uygulamalı çalışmalarda, altyapı türlerinden biri olarak ulaşım altyapısı kullanılmaktadır ve bu altyapı türünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği Aschauer (1989), Munnell, (1990), Holtz-Eakin ve Schwartz, (1995), Mas, Maudos, Perez ve Uriel (1996), Boarnet (1998), Fernald (1999), Cantos, Gumbau-Albert ve Maudos (2005), Lall (2007), Cohen (2010), Yu, Jong, Storm ve Mi (2013) tarafından yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Ulaşım hizmetleri bireylerin ve firmaların, üretim ve tüketim süreçlerinin girdi malı olarak düşünülürken, yapılan çalışmalarda ulaşım altyapısının sağladığı faydalara odaklanılmaktadır. Bu faydaların ise ulaşım altyapısının taşıma maliyetlerini ve seyahat sürelerini azaltması nedeniyle özel yatırımların gelir akımlarını artırması yoluyla gündeme geldiği düşünülmektedir (McCann ve Shefer, 2004, s. 181).

Karayolu ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye katkısının Türkiye ekonomisi açısından VAR analize dayalı Johansen Eşbütünleşme yöntemiyle analiz edildiği bu çalışmada, öncelikle ulaşım altyapısının ekonomik performansa katkısı teorik olarak incelenmiş ve bu konuda yapılan uygulamalı çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar tablolaştırılmıştır. Daha sonra uygulanan ekonometrik yöntemle bağlı olarak oluşturulan model tahmin edilmiş ve son aşamada da tahmin sonuçları ortaya konulmuştur.

Teorik Çerçeve

Karayolu, demiryolu, havayolu ve denizyolu kapsamında anlaşılan ulaşım altyapısının verimlilik ve ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir. Yeterli ulaşım altyapısının yokluğu piyasaların genişlemesini, malzeme taşınmasını ve işgücü göçünü sınırlayarak ekonomik performansı olumsuz etkileyebilmektedir. Teorik olarak ulaşım altyapı ve hizmetlerinin gelişimi, taşıma maliyetlerinin azalması ve erişebilirlikteki artış yoluyla girdi maliyetlerini düşürmekte, özel yatırımları artırarak ve ticareti teşvik ederek istihdam yaratmakta, bu durum ise tüm ekonomik performansı olumlu etkilemektedir (Deng, 2013, s. 686). Diğer yandan ulaşım altyapısına yapılan yatırım ulaşım hizmetlerinin kalitesini iyileştirmeyi, seyahat emniyetini artırmayı ve ek taşıma kapasitesi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu durum taşıma maliyetlerinin azalmasına ilaveten seyahat sürelerinin kısalmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte ulaşım altyapısındaki gelişim iş genişlemelerindeki temel unsurdur ve aynı zamanda ekonomik büyümenin omurgasını teşkil eden verimliliğin ve rekabetçi yapının gelişimine katkı sağlayabilmektedir (Maciulis, Vasiliauskas ve Jakubauskas, 2009, s. 94).

Ulaşımın hem doğrudan hem de dolaylı fırsatlarının, ekonomik gelişim için hayati bir role sahip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Daha spesifik olarak ifade edilecek olursa, yüksek seviyedeki ulaşım sisteminin varlığı, ulusal ekonomik gelişimin faydalarından toplumun uzak kesimlerinin tamamının yararlanabilmesinin ön koşulu olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Yeterli, güvenli ve ekonomik ulaşım, gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanların ekonomik ve sosyal gelişimi için tek başına yeterli olmamakla beraber gerekli bir unsur olarak görülmektedir (Maciulis vd., 2009, s. 94-95). Aynı zamanda tüm ülkeler, yeni küresel piyasalardaki uluslararası rekabet için ulaşım altyapılarının geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Ticaret engellerinin azaltılması ve yeni piyasaların açılması yüksek seviyeli erişebilirliği gündeme getirmektedir. Ancak önemli olan sadece fiziksel altyapı yatırımları değildir, daha geniş bir çerçevede ulaşım altyapısının geliştirilmesi ağ bağlantı noktaları içinde önem arz etmektedir. Bu noktalar tıkanıklıkların ve gecikmelerinde sebebi olabilmektedir (Banister ve Berechman, 2001, s. 212). Ulaşım altyapılarının sağladığı ağ bağlantılarıyla, bölgesel ve küresel ekonomiler içerisinde mal hareketliliği ve yolcu hareketliliğinin devamlılığı sağlanmaktadır. Ulaşım altyapısının büyümeyi artırıcı etki seviyesinin, bir ulaşım ağının bağlantı düzeyince belirlendiği ifade edilmektedir. Bu ağ bağlantısının herhangi bir yeri de ağ bağlantıların bütünüyle ilişkilidir ve ağ bağlantılarının herhangi bir yerindeki gelişim, bağlantının tamamını etkileyebilmektedir. Bu yüzden komşu bölgelerdeki ekonomik aktivitelerin etkisi ulaşım ağının sağladığı mekânsal bağlantılar yoluyla yayılmaktadır (Deng, 2013, s. 693-694).

Ulaşım altyapısının çıktı üzerindeki etkisi de üretim maliyetlerini azaltma, gelir ve yatırım artışları yoluyla gündeme gelebilmektedir. Maliyet azalışları birkaç nedenden kaynaklanmaktadır. En belirgin olanı ulaşımın iyileştirilmesi, üreticiler için girdi maliyetlerinin düşürülmesi anlamına gelmektedir. İkincisi sanayi üretimi kapasite düzeyi artıka girdi arzının sürekliliğinin önemi de artmaktadır. Yeterli ulaşım hizmetlerinin olmaması sanayi için gerekli girdiye erişimin olmaması demektir. Ayrıca ulaşımın iyileştirilmesi aynı zamanda uzman işgücüne erişimi de kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan pek çok tarımsal mallarda ve düşük katma değerli üretimde ulaşım maliyetleri toplam üretim maliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Düzensiz ve seyrek ulaşım hizmetleri yüksek düzeyde stok bulundurmaya zorunlu kılarak envanter maliyetlerini artırabilmektedir. Bu durumun yarattığı ilave bir risk ise çabuk bozulabilir ürünlerdeki bozulma riskinin gündeme gelebilmesidir. Bunlara ilaveten ulaşım altyapı yatırımlarının kalitesi ve destek hizmetlerinin varlığı, yatırım kararlarının önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmekte ve yabancı sermaye yatırım kararlarında etkili bir faktör olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede ulaşım sektörü hizmetlerindeki gelişimin ortaya çıkarabileceği üretim maliyetlerindeki azalışlar, tarımsal ve sanayi üretiminde kârlılık artışına yol açarak çıktı artışını teşvik edebilecektir. Çıktı artışları ölçek ekonomileriyle birlikte verimlilik artışları yoluyla yatırımlar için ek ivme yaratabilecektir. Üretim seviyesindeki artışta beraberinde ulaşım hizmetlerine talebi artırarak ulaşım sektöründeki yatırımları ve kârlılığı yükseltmektedir. Bu da ulaşım hizmetlerinin sıklaşmasına ve kapasitesinin genişlemesine yol açarak gelecekte tekrar sanayi ve tarımsal üretim artışına temel teşkil edebilecektir (ESCAP, 1999, s. 20).

Ayrıca bir üretim faktörü olarak ulaşım altyapısının değeri, firmadan firmaya ve sektörden sektöre farklılaşabilmektedir. Bu yüzden ulaşım altyapı yatırımlarının etkisini tahmin edebilmek için bir bölgedeki endüstrilerin taşıma maliyetlerine duyarlılığının kontrol edilmesi gerekmektedir. Son yıllarda ulaşım teknolojilerinde de çarpıcı gelişmeler yaşanırken bu teknolojik gelişimle birlikte zaman içerisinde firmaların taşıma maliyetlerinde bir azalma ortaya çıkabilecektir. Günümüzde modern ekonomilerde gündeme gelen piyasa bilgilerinin miktarı, çeşitliliği ve karmaşıklığındaki artışla pek çok endüstri kapsamında değişik mekânlara malların taşınmasında, lojistik operasyonların çeşitliliği ve karmaşıklığı da artabilecektir. Bu

çerçevede modern tüketici gereksinimleri çok daha karmaşık hale gelebilirken, hız, güvenilirlik ve zaman açısından değerlendirilen malların taşınması tercihi gündeme gelebilmektedir. Diğer bir ifadeyle mal taşımacılığı için, tüketicilerin zamanının fırsat maliyeti de artmıştır. Modern hane halkı ve endüstriyel tüketiciler teslimat hızına ve bir düzeyde hizmet kişiselleştirilmesine gereksinim duymaktadırlar. Bu durum önceleri hem çok önemli hem de mümkün olabilir görülmemekteydi. Teslimat hızındaki artışa talep, zamanın fırsat maliyetindeki artış ve muhafaza edilen ortalama envanter seviyesindeki azalmayla ilişkili olabilmektedir. Böylelikle bu durum, zamanın fırsat maliyetindeki artışa bağlı olarak belirli bir mesafedeki ekonomik aktörler için optimize edilmiş teslimat sıklığının artmasını ifade etmektedir (McCann ve Shefer, 2004, s. 181-184).

Diğer yandan ulaşım altyapı yatırımlarının verimliliğe katkısına yönelik bölge ve kent düzeyinde yapılan uygulamalı çalışmalarda elde edilen esneklik katsayısının ulusal seviyelerde yapılan çalışmalardan daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar bir bölgenin ulaşım altyapısının etkisinin sadece o bölge ile sınırlı olmadığını aynı zamanda ulaşım ağıyla bağlı diğer bölgeleri de etkilediğini göstermektedir (Cantos, Gumbau-Albert ve Maudos, 2005, s. 40). Bir başka söyleyişle bir bölgedeki ağ nitelikli ulaşım altyapısının verimlilik etkisi diğer bölgelerdeki verimlilik etkisiyle mekânsal olarak bağlantılıdır ve mekânsal verimlilik yayılımı, ulaşım altyapısının ağ bağlantılı yapısından kaynaklanmaktadır (Rosik, 2006, s. 82; Lall, 2007, s. 588; Alvarez, Arias ve Orea, 2006, s. 10). Mekânsal yayılma etkisinin var olduğu böyle bir durumda, bir bölge ulaştırma yatırımları yapan komşu bölgelerden fayda sağlayabilmekte ya da bu yatırımlardan zarar görebilmektedir. Farklı bölgelerdeki ekonomik aktiviteler arasındaki mekânsal bağlantıların varlığından kaynaklanan ekonomik etkiler, ulaşım ağıyla yayılabilmekte ve fayda sağlayan pozitif yayılma etkisi gündeme gelebilmektedir (Deng, 2013, s. 695). Ulaşım altyapı yatırımlarının yayılma etkisinin incelendiği bazı uygulamalı çalışmalarda pozitif yayılma etkisinin varlığı; Pereira ve Andraz (2004), Cohen ve Paul (2003), Cantos vd. (2005), Lall (2007) tarafından yapılan çalışmalarca ortaya konulmuştur. Aynı zamanda komşu bölgelerin ulaşım altyapısının sağladığı erişebilirlik, kaynakların bölge dışına yönelmesine neden olarak, bölgenin çıktısını olumsuz etkileyebilmekte ve negatif yayılma etkisi gündeme gelebilmektedir. (Alvarez vd., 2006, s. 10). Ulaşım altyapısının negatif yayılma etkisini belirleyen çalışmalardan bazıları ise; Kelejian ve Robinson (1997), Boarnet (1998), Chandra ve Thompson (2000), Moreno ve Lopez-Bazo (2007), Sloboda ve Yao (2008) tarafından yapılmıştır.

Ayrıca ulaşım altyapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bölgesel ve ulusal düzeyde pek çok çalışmanın varlığı görülürken, bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1: Ulaşım altyapısının bölgesel büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik ekonometrik çalışmalar

Yazarlar	Altyapı Türü	Ülke ve Düzey	Dönem	Yöntem	Sonuç
Munnell (1992)	Değişik altyapı türleri içerisinde demiryolu altyapısı	ABD-Eyalet	1970-1986	Cobb-Douglas	Çıktı üzerinde en büyük olumlu etkilerden biri demiryollarına ait
Fernald (1999)	Yol altyapı yatırımları	ABD-Sektörel	1953-1989	Cobb-Douglas	Araç yoğun endüstrilerde verimliliği artırıyor
Ozbay, Ozmen-Ertekin ve Berechman (2007)	Karayolu ve cadde altyapı yatırımı	ABD-New York/New Jersey metropolitan bölgeleri	1990-2000	Cobb-Douglas	0.17 oranında çıktıyı artırıyor ama negatif yayılma etkisi var
Sloboda ve Yao (2008)	Değişik altyapı türleri içerisinde ulaşım altyapısı	ABD-Eyalet	1989-2002	Cobb-Douglas	Ulaşım altyapısı çıktıyı olumsuz etkiliyor ve negatif yayılma etkisi var

Hu ve Liu (2010)	Ulaşım altyapı sermaye stoku	Çin-Eyalet	1985-2006	Cobb-Douglas	0.28 oranında çıktıyı artırıyor ve pozitif yayılma etkisi var
Hong, Chu ve Wang (2011)	Ulaşım altyapı türleri	Çin-Eyalet	1998-2007	Cobb-Douglas	Karayolu ve denizyolu altyapısı ekonomik büyümeyi pozitif etkiliyor
Percoco (2004)	Ulaştırma ve haberleşme altyapısı	İtalya-Bölge	1970-1994	Cobb-Douglas	Demiryolları ve denizyolları altyapısı çıktıyı olumlu etkiliyor. Yol altyapısı negatif etkinliğe sahip
Lall (2007)	Değişik altyapı türleri içerisinde ulaşım altyapısı	Hindistan-Bölge	1981-1996	Cobb-Douglas	Ulaşım altyapısı bölgesel büyümeyi olumlu etkiliyor ve pozitif yayılma etkisi var
Mas vd. (1996)	Değişik altyapı türleri içerisinde ulaşım altyapısı	İspanya-Bölge	1964-1991	Cobb-Douglas	Ulaşım altyapısı çıktıyı olumlu etkiliyor ve pozitif yayılma etkisi var
Pereira ve Sagales (2003)	Ulaşım altyapı türleri	İspanya-Bölge	1970-1995	VAR analizi	Bölgesel büyümeyi olumlu etkiliyor ve pozitif yayılma etkisi var
Alvarez, Arias ve Orea (2006)	Karayolu ulaşım altyapısı	İspanya-İl	1985-1999	Cobb-Douglas	İl çıktısını pozitif etkiliyor ama yayılma etkisi yok

Tablo 2: Ulaşım altyapısının ulusal büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik ekonometrik çalışmalar

Yazarlar	Altyapı Türü	Ülke ve Düzey	Dönem	Yöntem	Sonuç
Flores de Frutos, Gracia-Diez ve Perez (1998)	Ulaştırma ve haberleşme altyapısı	İspanya-Ulusal	1964-1992	VAR analizi	Uzun dönemde özel sektör çıktısını pozitif etkiliyor
Pereira ve Sagales (2001)	Ulaşım altyapı türleri ve haberleşme altyapısı	İspanya-Ulusal	1970-1993	VAR analizi	İspanya'da uzun dönemde ekonomik büyümenin önemli bir destekleyicisi
Sturm, Jacobs ve Groote (1999)	Değişik altyapı türleri içerisinde ulaşım altyapısı	Hollanda-Ulusal	1853-1913	VAR-analizi	Ulaşım altyapısı çıktıyı pozitif etkiliyor
Pereira (2000)	Değişik altyapı türleri içerisinde cadde ve karayolu altyapısı	USA-Ulusal	1956-1997	VAR analizi	Karayolu altyapısı özel sektör çıktısını pozitif etkiliyor
Everaert ve Heylen (2001)	Değişik altyapı türleri içerisinde ulaşım altyapısı	Belçika-Ulusal	1953-1996	Cobb-Douglas	Özel sektör verimliliğini pozitif etkiliyor
Boopen (2006)	Ulaşım altyapısı	Afrika ülkeleri	1980-2000	Cobb-Douglas	Ulaşım altyapısı bu ülkelerin kalkınmasında belirleyici bir faktör

Khadaroo ve Seetanah (2008)	Ulaşım altyapısı	Mauritius (küçük bir ada)	1950-2000	VECM analizi	Kısa dönemde çıktıyı 0.145, uzun dönemde ise 0.263 oranında artırıyor
Na, Han ve Yoon (2013)	Otoyol altyapısı	19 OECD ülkesi	1990-2006	Cobb-Douglas	Bu ülkelerin ekonomilerinde verimlilik artışlarını destekliyor

Bu tablolar incelediğinde genel olarak ifade edilecek olursa, bölgesel ve ulusal düzeyde ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığı söylenebilecektir. Diğer yandan Türkiye ekonomisinde de ulaşım altyapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yine bölgesel ve ulusal düzeyde inceleyen çalışmaların da olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Pirili ve Lenger (2011)'in yaptığı çalışmada, kamu sermaye stokunun Türkiye'de illerin gelir düzeyi üzerindeki etkisi 1987-2001 dönemi itibarıyla panel veri rassal etkiler yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmalarında kamu harcama türlerini kullanmışlar, bu harcama türlerinden biri olan ulaştırma-haberleşme harcamaları katsayısının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirlemişlerdir. Türkiye'de bölgesel düzeyde altyapı harcama türlerinin çıktı üzerinde etkisini belirlemeye yönelik çalışmalardan biride Kara, Taş ve Ada (2016) tarafından yapılmıştır. 2004-2008 verileri kullanılarak panel veri sabit etkiler yöntemiyle yapılan uygulamalı çalışmada, altyapı harcama türleri arasında ulaştırma ve haberleşme harcamaları da dikkate alınmıştır. Ulaştırma ve haberleşme altyapısının genel olarak bölgesel çıktıyı artırdığı ifade edilirken ulaştırma-haberleşme harcamaları katsayısının, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu gibi görece gelişmiş ve Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu gibi görece geri kalmış yörelerde bölgesel ortalamaya göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kuştepe, Gülcan ve Akgüngör (2012) ise 1970-2005 verilerini kullanarak karayolu altyapı yatırım harcamalarının Türkiye'de uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini zaman serileriyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, ulaşım altyapı harcamalarıyla ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında bir ilişki söz konusu değilken, kısa dönemde sadece ihracat ile karayolu altyapı harcamaları arasında zayıf bir nedensellik olduğunu ifade etmektedir. Eruygur, Kaynak ve Mert (2012)'de ulaştırma ve haberleşme altyapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi açısından vektör hata düzeltme modeliyle (VECM) tahmin etmişlerdir. 1963-2006 dönemi verilerini kullandıkları çalışmalarında ulaştırma ve haberleşme altyapısındaki artışın uzun dönemde çıktıyı 0,59 oranında artırdığını ve bu altyapı türlerinin uzun dönemde ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olduğunu ifade etmektedirler. Badalyan, Herzfeld ve Rajcaniova (2014) tarafından yapılan çalışmada ise Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye ekonomisi için ulaşım altyapı türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1982-2010 verileriyle incelemişlerdir. Dinamik panel veri yöntemiyle yaptıkları çalışmada, seçilen ülkelerde karayolu ve demiryolu altyapı yatırımları ve mal taşımacılığının ekonomik büyüme sürecine önemli bir katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Artar, Uca ve Taşçı (2016)'da Türkiye'de havayolu taşımacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1980-2014 verileriyle tahmin ettikleri çalışmalarında en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye'de havayolu taşımacılığı ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Ekonometrik Model ve Veri Seti

Türkiye'de ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye olan etkisinin analiz edilmesinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu dikkate alınarak ekonometrik model kurulmuş ve değişkenlerin birim kök testleri yapılarak, VAR analizi ve Johansen eşbütünleşme yöntemiyle uzun dönemli ekonomik ilişkiler incelenmiştir.

Ulaşım altyapısının bölgesel gelir veya çıktıda meydana getirdiği değişiklikleri içeren çalışmalarda genellikle Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan faydalanılmaktadır. Cobb-

Douglas üretim fonksiyonundan yararlanılan modelde değişkenler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

$$Y = f(K, L, T, P)$$

Bu fonksiyonda Y çıktıyı, K sermaye stokunu, L işgücünü, T ulaştırma altyapısını ve P teknoloji seviyesini ifade etmektedir. Fonksiyonun logaritması alındığında aşağıdaki model elde edilmektedir.

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 \ln K + \beta_2 \ln L + \beta_3 \ln T + \beta_4 \ln P + u$$

Modelde bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla (Y) kullanılmıştır. Sermaye stoku (K) ve işgücü (L) değişkenlerinde sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi yurtiçi hasıladaki payı ve istihdamın nüfusa oranı dikkate alınırken; ulaşım altyapısını ifade eden (T)'nin belirlenmesinde devlet yolu, il yolu ve otoyol uzunlukları (km) toplamından faydalanılmıştır. Literatürde ulaşım altyapı değişkeni olarak yol uzunluklarının kullanılabilirliği gibi ulaşım altyapısı için yapılan harcamalarında kullanılabilirliği belirtilmekte (Deng, 2013, s. 692; Bröcker ve Rietveld, 2009, s. 153-155) ve bu konuda yapılan uygulamalı çalışmalarda Alvarez vd. (2006), Montolio ve Olle (2009), Del Bo ve Florio (2012) tarafından yol uzunluklarının kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan teknoloji gelişim göstergesi olarak patent (P) modele eklenmiştir ve uygulamalı çalışmalarda Audretsch (2004), Wong, Ho ve Autio (2005) patentin teknolojik gelişim ve yenilik göstergesi olarak kullanılabilirliğini ifade etmektedir. Çalışma 1988-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak Eviews 8.0 programıyla gerçekleştirilmiş ve değişkenlerle ilgili açıklamalar Tablo-3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler ve açıklamaları

Değişkenler	Açıklama	Dönem	Kaynak
LY	Log Kişi Başı GSYİH (Per Capita Gross Domestic Product)	1988-2015	World Bank-WDI
LK	Log Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımı (Gross Fixed Capital Formation-% of GDP)	1988-2015	World Bank-WDI
LL	Log İşgücü (Employment to population ratio, 15+, total (%) national estimate)	1988-2015	World Bank-WDI
LT	Log Yol Uzunlukları (Road Lengths)	1988-2015	TÜİK
LP	Log Patent (Patent applications, residents)	1988-2015	World Bank-WDI

Zaman serileriyle yapılan çalışmalarda Johansen eşbütünleşme analizinin gerçekleştirilmesi için öncelikle serilerin durağanlığının tespit edilmesi önemlidir. Çünkü Johansen eşbütünleşme analizinde serilerin aynı seviyede durağan olması gerekmektedir. Aynı seviyede durağan olan seriler için VAR modeliyle uygun gecikme sayısı tespit edilerek Johansen eşbütünleşme analiziyle uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilebilmektedir.

Serilerin durağanlığının tespit edilmesi amacıyla öncelikle Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testi yapılmıştır. ADF birim kök testlerinde H_0 hipotezi "seri durağan değildir veya birim kök içermektedir" şeklindedir. Alternatif hipotez olarak kullanılan H_1 hipotezi ise serinin durağanlığını veya birim kök içermediğini belirtmektedir.

Tablo 4: Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Seviye			Birinci Fark		
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
LY	-0.362192 [0.9023]	-2.976867 [0.1565]	2.692432 [0.9973]	-5.937601 [0.0000]	-5.805681 [0.0004]	-4.563861 [0.0001]
LK	-2.345639 [0.1659]	-2.410102 [0.3665]	-0.560536 [0.4649]	-5.449085 [0.0001]	-5.33186 [0.0011]	-5.556241 [0.0000]
LL	-1.862109 [0.3441]	-0.947517 [0.9351]	-1.093588 [0.2414]	-4.988159 [0.0005]	-5.531362 [0.0007]	-4.868977 [0.0000]
LT	-0.645980 [0.8439]	-2.814060 [0.2050]	5.589859 [1.000]	-6.248348 [0.0000]	-6.501345 [0.0001]	-2.702070 [0.0089]
LP	1.265101 [0.9977]	-4.142819* [0.0184]	4.955276 [1.0000]	-3.876871 [0.0068]	-0.965841 [0.9304]	-0.696163 [0.4046]
Kritik Değerler						
% 1	-3.699871	-4.339330	-2.653401	-3.711457	-4.356068	-2.656915
% 5	-2.976263	-3.587527	-1.953858	-2.981038	-3.595026	-1.954414
% 10	-2.627420	-3.229230	-1.609571	-2.629906	-3.233456	-1.609329

[] içindeki değerler prob. istatistikleridir. *, seviyede durağanlığı göstermektedir.

ADF birim kök testi tüm değişkenler için sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendiz modellerle yapılmıştır. Seviye ve birinci fark test sonuçlarına göre, sabitli ve trendli modeldeki LP değişkeni haricindeki diğer değişkenlerin tamamının seviye düzeyde durağan olmadığı ve birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmüştür. LP değişkeni sabitli ve trendli modelde seviye düzeyde durağandır ve birinci farkı alındığında ise durağanlığını kaybetmektedir. Bu amaçla LP değişkeninin durağanlık derecesinin tespiti için yaygın olarak kullanılan Phillips ve Peron (1988) ile Kwiatkowski-Phillips-Schmidt ve Shin (1992)'in birim kök testlerinden de faydalanılmıştır.

Tablo 5: Phillips Peron (PP) birim kök testi sonucu

Değişkenler	Seviye			Birinci Fark		
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
LP	1.131043 [0.9967]	-2.233704 [0.4533]	4.569859 [1.0000]	-3.845495 [0.0073]	-4.250198 [0.0126]	-2.458811 [0.0161]
Kritik Değerler						
% 1	-3.699871	-4.339330	-2.653401	-3.711457	-4.356068	-2.656915
% 5	-2.976263	-3.587527	-1.953858	-2.981038	-3.595026	-1.954414
% 10	-2.627420	-3.229230	-1.609571	-2.629906	-3.233456	-1.609329

PP birim kök testinde de H_0 : Seri durağan değildir ve H_1 : Seri durağandır hipotezleri kullanılmaktadır. LP değişkeni için PP birim kök testi yapıldığında sabitli, sabit ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modellerde değişken seviye değerinde durağan değilken, birinci farkı alındığında her üç model için durağan hale gelmiştir.

Tablo 6: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testi sonucu

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitli	Sabit ve Trendli
LP	0.628305	0.156848	0.441964	0.189767
Kritik Değerler				
% 1	0.739000	0.216000	0.739000	0.216000
% 5	0.463000	0.146000	0.463000	0.146000
% 10	0.347000	0.119000	0.347000	0.119000

KPSS birim kök testinde H_0 : Seri durağandır ve H_1 : Seri durağan değildir hipotezlerine göre serinin durağanlığı değerlendirilir. KPSS birim kök testi sonuçlarına göre de LP değişkeninin seviye değerlerinde durağan olmadığı ve birinci farkının alınmasıyla durağanlaştığı

tespit edilmiştir. Yapılan farklı birim kök testi sonuçlarına göre ekonometrik modelde yer alan tüm değişkenler birinci farklarında durağanlaşmıştır.

Serilerin durağanlığı belirlendikten sonra tahmin sonuçlarının anlamlı şekilde değerlendirilebilmesi ve Johansen eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için VAR modeliyle uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. VAR modeliyle elde edilen uygun gecikme sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir. * işaretine göre Schwarz (SC) bilgi kriteri bir gecikmeyi uygun görürken, Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC) ve Hannan Quinn Information Criterion (HQ) bilgi kriterleri iki gecikmeyi göstermektedir.

Tablo 7: VAR modeli uygun gecikme uzunluğu seçimi

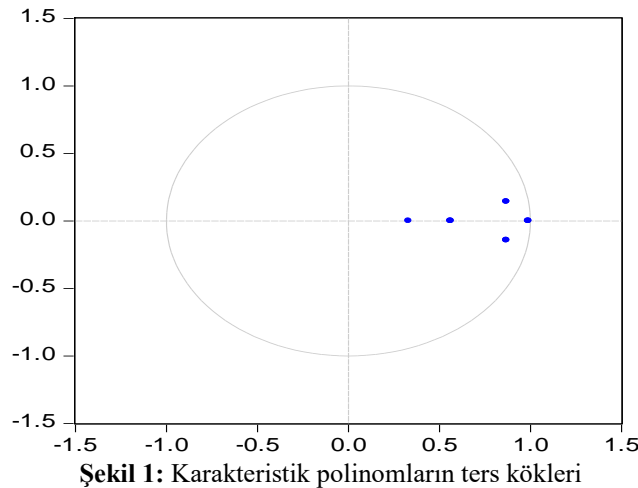
Gecikme	LogL	FPE	AIC	SC	HQ
0	232.957	2.45e-14	-17.15061	-16.66672	-17.01127
1	297.430	1.26e-15	-20.18697	-18.49338*	-19.69928
2	330.911	8.93e-16*	-20.83937*	-17.93607	-20.00333*

Uygun gecikme uzunluğunun seçiminde aynı zamanda otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmaması gerekmektedir. Tablo 8’de görüldüğü üzere VAR modelinde gecikme uzunlukları için yapılan otokorelasyon testinde H_0 : Otokorelasyon yoktur hipotezi kabul edilmiştir. Aynı zamanda değişen varyans için yapılan test sonucu da VAR modelinin varyansının sabit olduğunu göstermektedir. Yapılan testler sonucunda daha uygun sonuçlar vermesi nedeniyle gecikme uzunluğu bir olarak belirlenmiştir. VAR modelinde ve Johansen eşbütünleşme analizinde gecikme uzunluğu bir olarak kullanılmıştır.

Tablo 8: Diagnostik testler

VAR Otokorelasyon Testi		
Gecikme	LM İstatistiği	Prob.
1	34.75442	0.0927
2	22.12123	0.6287
VAR Değişen Varyans Testi		
Ki-Kare İstatistiği	161.0437	
Prob.	[0.2543]	

Şekil 1’de görüldüğü gibi karakteristik polinomların ters kökleri çember içerisinde yer almaktadır. Bu sonuçta VAR modelinin durağan olduğunu desteklemektedir.

Çalışmada serilerin aynı seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. VAR modeliyle gecikme sayısı bir olarak belirlenmiştir. İstikrar sağlayıcı koşullar değerlendirildiğinde otokorelasyon, değişen varyans sorunu yoktur ve karakteristik polinomların ters kökleri çember içerisinde yer almıştır. Modelin son aşamasında Johansen ve Juselius, (1990)’un geliştirdiği Johansen eşbütünleşme analiziyle uzun dönemli ilişkiler ve eşbütünleşik vektör sayısı tahmin

edilmiştir. Tablo 9'daki Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı bulunmuştur. İz testi istatistiği ve maksimum öz değer istatistiği değerlerinin %5 kritik değerinden büyük olması seriler arasında eşbütünleşme yoktur H_0 hipotezinin reddedilerek alternatif hipotezin kabulünü sağlamıştır. Ekonomik büyüme, sermaye stoku, işgücü, ulaşım altyapısı ve teknolojik gelişme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır ve bu seriler arasında en az bir adet eşbütünleşik vektör bulunmaktadır. Normalize edilmiş uzun dönem vektörü Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 9: Johansen eşbütünleşme testleri

Ho: rank=r	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.	Max. Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Prob.
$r=0^*$	88.12547	69.81889	0.0009	41.05774	33.87687	0.0059
$r<=1$	47.06773	47.85613	0.0592	22.28755	27.58434	0.2060
$r<=2$	24.78018	29.79707	0.1694	13.92081	21.13162	0.3716
$r<=3$	10.85937	15.49471	0.2203	10.62556	14.26460	0.1740
$r<=4$	0.233801	3.841466	0.6287	0.233801	3.841466	0.6287

Tablo 10: Normalize edilmiş vektör

Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Katsayıları				
LY	LK	LL	LT	LP
1.000000	-0.295595*** (0.03147)	-0.134227 (0.08216)	-2.692253*** (0.30979)	-0.096875*** (0.00573)

(), değerleri standart hataları, ***, 0,01 anlamlılık seviyesinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Normalize edilmiş vektör aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$LY=0,295LK+0,134LL+2,692LT+0,096LP$$

Ekonometrik model sonuçlarına göre Türkiye'de uzun dönemde ekonomik büyümeyi (LY); sermaye stoku (LK), işgücü (LL), ulaşım altyapısı (LT) ve teknolojik gelişme (LP) değişkenleri pozitif olarak etkilemektedir. İşgücü değişkeni dışındaki diğer değişkenlerin tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır. Yapılan çalışma neticesinde Türkiye'deki ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçları bölgesel ve ulusal alanda yapılan ampirik çalışmaları destekler niteliktedir. Ulaşım altyapısının bölgesel büyüme üzerindeki etkilerini araştıran Munnell (1992), Fernald (1999), Ozbay vd. (2007), Hu ve Liu (2010), Hong vd. (2011), Lall (2007), Mas vd. (1996), Pereira ve Sagales (2003) ve Alvarez vd. (2006) ekonometrik analizlerinde ulaşım altyapısı türlerini kullanarak ulaşım altyapısının bölgesel çıktıyı olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Flores de Frutos vd. (1998), Pereira ve Sagales (2001), Sturm vd. (1999), Pereira (2000), Everaert ve Heylen (2001), Boopen (2006), Khadaroo ve Seetana (2008) ve Na vd. (2013) ulaşım altyapısının ulusal büyüme üzerindeki etkilerine yönelik yaptıkları çalışmalarda ulaşım alt yapısının, özel sektör çıktısında ve ekonomik verimlilikte olumlu değişimler yarattığını belirlemişlerdir. Ayrıca ulaşım altyapısı uzun dönemde, ekonomik büyümenin önemli bir destekçisi olabilmekte ve ülkelerin kalkınmasında belirleyici bir faktör olarak kullanılabilir.

Diğer ülkelerde yapılan çalışmalara benzer şekilde ulaşım altyapısına yönelik yatırımlar Türkiye'nin uzun dönemdeki büyüme ve kalkınmasına katkı sağlayabilecektir. Son dönemde Türkiye'nin ulaşım altyapısı politikalarındaki gelişmeler incelendiğinde 2023 hedefleri doğrultusunda hazırlanan ve 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'ndaki hususlar dikkat çekmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 122-127). Planda hedeflenen unsurlardan birisi ulaşım altyapısının geliştirilmesidir. Bu amaçla yurtiçi ve yurtdışı üretim ve tüketim merkezlerinin bağlantısının sağlanması ve ulaşım türlerinin kendi içerisinde bütünleşmiş hale getirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Bu doğrultuda taşıma faaliyetlerinin ulaşım türleri arasında dengeli şekilde dağıtılmasıyla daha etkin bir yapı ortaya çıkabilecektir. Komşu ülkelere ve yeni pazarlara erişimi sağlayan güzergâhların oluşturulması

büyüme açısından önemli görülmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin coğrafi avantajlarının, ekonomik gelişmeye ve ticaret hacmine yeterince yansıtılması için maliyetleri optimize edecek, ürün döngü sürecini kısaltacak, ulaştırma, depolama, paketleme ve stok yönetimi gibi işlevleri bütünleştirebilecek bir yük taşımacılığı ve lojistik altyapısının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Günümüzde küresel gelişmeler, teknoloji alanında yaşanan değişimler ve serbest ticaret hacmindeki genişlemenin etkisiyle ulaşım altyapısına yapılan yatırımların ülke ekonomisine sağladığı katkılar giderek artmaktadır. Ulaşım altyapı yatırımları seyahat sürelerini kısaltmakta, âtil halde bulunan kaynakları ağ etkisiyle aktif hale getirebilmektedir. Aynı zamanda taşıma maliyetlerini azaltarak, üretim ve yatırım süreçlerine olumlu katkılar sağlamakta istihdamı ve dış ticareti artırabilmektedir. Ortaya çıkan bu ekonomik faydalar nedeniyle ulaşım altyapısında meydana gelen değişimlerin ekonomik büyümeyi artırdığını destekleyen çalışmaların yaygınlığı literatürde giderek artmaktadır.

Ulaşım altyapısındaki aksaklıklar piyasaların genişlemesini, erişim kolaylıklarını, girdi arzını, maliyetleri, işgücü piyasasını ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını olumsuz etkileyerek ülkelerin ekonomik gelişimine zarar verebilmektedir. Sağladığı faydalar nedeniyle ulaşım altyapısının ekonomik büyümeye önemli katkısı olmakta ve dünya ekonomisinde söz sahibi olan ülkelerin ulaşım altyapısında en çok tercih ettiği taşıma şeklinin karayolları olduğu izlenmektedir. Ulaşım altyapısının karayolu uzunluklarıyla belirlendiği çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ve 1988-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak VAR analizine dayalı Johansen eşbütünleşme testi sonucunda Türkiye'deki ulaşım altyapısında meydana gelen değişimin uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulusal düzeyde yapılan çalışmalarda genellikle birbirinden farklı ekonometrik yöntemler uygulanarak pozitif sonuçların elde edildiği görülmektedir. Çalışmada kullanılan VAR analizine dayalı Johansen Eşbütünleşme yöntemi de diğer ekonometrik uygulamaları destekler nitelikte uzun dönemli pozitif bulgulara katkı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye için yapılan uygulamalı çalışmalarda ulaşım altyapı verisi olarak çoğunlukla yatırım harcamaları ve altyapı sermaye stoku rakamları değerlendirilirken, bu çalışmada ise literatürde kullanılabileceği ifade edilen yol uzunluklarından faydalanılmıştır. Diğer yandan yine literatürde son dönemlerde yapılan çalışmalarda ulaşım altyapısındaki gelişimin kolaylaştırdığı erişilebilirlik (accessibility) kavramına odaklanıldığı görülmektedir. Ülkemiz için yapılacak çalışmalarda da bu kavramın üzerine yoğunlaşılmasının önemli olduğu öngörülmektedir. Artan ulaşım altyapısıyla erişilebilirlik bağlantılarının genişletilmesi pazar potansiyeli, dış ticaret hacmi, turizm ve yatırım kararları gibi birçok ekonomik unsura etki edebilmekte ve ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde ulaştırma altyapısının uzun dönemli politikalarda belirleyici olabileceği dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Álvarez, A., Arias, C. & Orea, L. (2006). Econometric testing of spatial productivity spillovers from public capital. *Hacienda Pública Española/Revista de Economía Pública*, 178(3), 9-21.
- Artar, O. K., Uca, N. & Taşçı, M. E. (2016). The impact of the airline freight transportation on gdp in Turkey. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 2(2), 143-148.
- Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive?. *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177-200. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(89\)90047-0](https://doi.org/10.1016/0304-3932(89)90047-0)
- Audretsch, D. B. (2004). Sustaining innovation and growth: public policy support for entrepreneurship. *Industry and Innovation*, 11(3), 167-191. <https://doi.org/10.1080/1366271042000265366>

-
- Badalyan, G., Herzfeld, T. & Rajcaniova, M. (2014, May). Transport infrastructure and economic growth: panel data approach for Armenia, Georgia and Turkey. *In presentation for the 142nd EAAE Seminar Growing Success* (pp. 29-30).
- Banister, D. & Berechman, Y. (2001). Transport investment and the promotion of economic growth. *Journal of Transport Geography*, 9(3), 209-218. [https://doi.org/10.1016/S0966-6923\(01\)00013-8](https://doi.org/10.1016/S0966-6923(01)00013-8)
- Boarnet, M. G. (1998). Spillovers and the locational effects of public infrastructure. *Journal of Regional Science*, 38(3), 381-400. doi: 10.1111/0022-4146.00099
- Boopen, S. (2006). Transport infrastructure and economic growth: evidence from Africa using dynamic panel estimates. *The Empirical Economics Letters*, 5(1), 37-52.
- Bröcker, J. & Rietveld, P. (2009). *Infrastructure and regional development*, Capello, R. & Nijamp, P. (Ed.), *Handbook of regional growth and development theories*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Cantos, P., Gumbau-Albert, M. & Maudos, J. (2005). Transport infrastructures, spillover effects and regional growth: evidence of the Spanish case. *Transport Reviews*, 25(1), 25-50. <https://doi.org/10.1080/014416410001676852>
- Chandra, A. & Thompson, E. (2000). Does public infrastructure affect economic activity?: evidence from the rural interstate highway system. *Regional Science and Urban Economics*, 30(4), 457-490. [https://doi.org/10.1016/S0166-0462\(00\)00040-5](https://doi.org/10.1016/S0166-0462(00)00040-5)
- Cohen, J. P. & Paul, C. J. M. (2003). Airport infrastructure spillovers in a network system. *Journal of Urban Economics*, 54(3), 459-473. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2003.06.002>
- Cohen, J. P. (2010). The broader effects of transportation infrastructure: spatial econometrics and productivity approaches. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 46(3), 317-326. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2009.11.003>
- Del Bo, C. F. & Florio, M. (2012). Infrastructure and growth in a spatial framework: evidence from the EU regions. *European Planning Studies*, 20(8), 1393-1414. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.680587>
- Deng, T. (2013). Impacts of transport infrastructure on productivity and economic growth: recent advances and research challenges. *Transport Reviews*, 33(6), 686-699. <https://doi.org/10.1080/01441647.2013.851745>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Eruygur, A., Kaynak, M. & Mert, M. (2012). Transportation–communication capital and economic growth: a VECM analysis for Turkey. *European Planning Studies*, 20(2), 341-363. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.650901>
- ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific). (1999). A pilot study on the alleviation of poverty in remote island communities in Indonesia, Report No:2017, New York: United Nations.
- Everaert, G. & Heylen, F. (2001). Public capital and productivity growth: evidence for Belgium, 1953–1996. *Economic Modelling*, 18(1), 97-116. [https://doi.org/10.1016/S0264-9993\(00\)00029-8](https://doi.org/10.1016/S0264-9993(00)00029-8)
- Fernald, J. G. (1999). Roads to prosperity? Assessing the link between public capital and productivity. *American Economic Review*, 619-638. doi: 10.1257/aer.89.3.619
- Flores de Frutos, R., Gracia-Díez, M. & Perez, T. (1998). Public capital stock and economic growth: an analysis of the Spanish economy. *Applied Economics*, 30(8), 985-994. <https://doi.org/10.1080/000368498325156>
- Fuente, A. D. L. & Vives, X. (1995). Infrastructure and education as instruments of regional policy: evidence from Spain. *Economic Policy*, 10(20), 11-51. <https://doi.org/10.2307/1344537>
-

- Holtz-Eakin, D. & Schwartz, A. E. (1995). Spatial productivity spillovers from public infrastructure: evidence from state highways. *International Tax and Public Finance*, 2(3), 459-468. <https://doi.org/10.1007/BF00872777>
- Holtz-Eakin, D. (1994). Public-sector capital and the productivity puzzle. *Review of Economics and Statistics*, 76(1), 12-21.
- Hong, J. J., Chu, Z. F. & Wang, Q. (2011). Transport infrastructure and regional economic growth: evidence from China. *Transportation*, 38(5), 737-752.
- Hu, A. & Liu, S. (2010). Transportation, economic growth and spillover effects: The conclusion based on the spatial econometric model. *Frontiers of Economics in China*, 5(2), 169-186. <https://doi.org/10.1007/s11459-010-0009-0>
- Jiménez, M. D. M. S. (2003). Efficiency and TFP growth in the Spanish regions: the role of human and public capital. *Growth and Change*, 34(2), 157-174. doi: 10.1111/1468-2257.00212
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210. doi: 10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Ankara.
- Kara, M. A., Taş, S. & Ada, S. (2016). The impact of infrastructure expenditure types on regional income in Turkey. *Regional Studies*, 50(9), 1509-1519. <https://doi.org/10.1080/00343404.2015.1041369>
- Kelejian, H. H. & Robinson, D. P. (1997). Infrastructure productivity estimation and its underlying econometric specifications: a sensitivity analysis. *Papers in Regional Science*, 76(1), 115-131. doi: 10.1111/j.1435-5597.1997.tb00684.x
- Khadaroo, J. & Seetanah, B. (2008). Transport and economic performance: The case of Mauritius. *Journal of Transport Economics and Policy (JTEP)*, 42(2), 255-267.
- Kuştepelı, Y., Gülcan, Y. & Akgüngör, S. (2012). Transportation infrastructure investment, growth and international trade in Turkey. *Applied Economics*, 44(20), 2619-2629. <https://doi.org/10.1080/00036846.2011.566189>
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)
- Lall, S. V. (2007). Infrastructure and regional growth, growth dynamics and policy relevance for India. *The Annals of Regional Science*, 41(3), 581-599. <https://doi.org/10.1007/s00168-006-0112-4>
- Lau, S. H. P. & Sin, C. Y. (1997). Public infrastructure and economic growth: time-series properties and evidence. *Economic Record*, 73(221), 125-135. doi: 10.1111/j.1475-4932.1997.tb00986.x
- Mačiulis, A., Vasiliauskas, A. V. & Jakubauskas, G. (2009). The impact of transport on the competitiveness of national economy. *Transport*, 24(2), 93-99.
- Mas, M., Maudos, J., Pérez, F. & Uriel, E. (1996). Infrastructures and productivity in the Spanish regions. *Regional Studies*, 30(7), 641-649. <https://doi.org/10.1080/00343409612331349938>
- McCann, P. & Shefer, D. (2004). Location, agglomeration and infrastructure. *Papers in Regional Science*, 83(1), 177-196.
- Montolio, D. & Solé-Ollé, A. (2009). Road investment and regional productivity growth: the effects of vehicle intensity and congestion. *Papers in Regional Science*, 88(1), 99-118. [10.1111/j.1435-5957.2008.00167.x](https://doi.org/10.1111/j.1435-5957.2008.00167.x)
- Moomaw, R. L., Mullen, J. K. & Williams, M. (1995). The interregional impact of infrastructure capital. *Southern Economic Journal*, 830-845. doi: 10.2307/1061001

-
- Moreno, R. & López-Bazo, E. (2007). Returns to local and transport infrastructure under regional spillovers. *International Regional Science Review*, 30(1), 47-71. doi/abs/10.1177/0160017606296728
- Munnell, A. H. (1990). How does public infrastructure affect regional economic performance?. *New England Economic Review*, Federal Reserve Bank of Boston, 11-32.
- Munnell, A. H. (1992). Policy watch: infrastructure investment and economic growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 6(4), 189-198. doi: 10.1257/jep.6.4.189
- Na, K. Y., Han, C. & Yoon, C. H. (2013). Network effect of transportation infrastructure: a dynamic panel evidence. *The Annals of Regional Science*, 50(1), 265-274. doi: 10.1007/s00168-011-0476-y
- Nijkamp, P. & Poot, J. (2004). Meta-analysis of the effect of fiscal policies on long-run growth. *European Journal of Political Economy*, 20(1), 91-124. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2003.10.001>
- Ozbay, K., Ozmen-Ertekin, D. & Berechman, J. (2007). Contribution of transportation investments to county output. *Transport Policy*, 14(4), 317-329. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2007.03.004>
- Percoco, M. (2004). Infrastructure and economic efficiency in Italian regions. *Networks and Spatial Economics*, 4(4), 361-378. <https://doi.org/10.1023/B:NETS.0000047113.37578.91>
- Pereira, A. M. & Andraz, J. M. (2004). Public highway spending and state spillovers in the USA. *Applied Economics Letters*, 11(12), 785-788. <https://doi.org/10.1080/1350485042000254593>
- Pereira, A. M. & Andraz, J. M. (2006). Public investment in transportation infrastructures and regional asymmetries in Portugal. *The Annals of Regional Science*, 40(4), 803-817. <https://doi.org/10.1007/s00168-006-0066-6>
- Pereira, A. M. & Roca-Sagales, O. (1999). Public capital formation and regional development in Spain. *Review of Development Economics*, 3(3), 281-294. doi: 10.1111/1467-9361.00068
- Pereira, A. M. & Roca-Sagales, O. (2001). Infrastructures and private sector performance in Spain. *Journal of Policy Modeling*, 23(4), 371-384. [https://doi.org/10.1016/S0161-8938\(01\)00068-0](https://doi.org/10.1016/S0161-8938(01)00068-0)
- Pereira, A. M. & Roca-Sagalés, O. (2003). Spillover effects of public capital formation: evidence from the Spanish regions. *Journal of Urban economics*, 53(2), 238-256. [https://doi.org/10.1016/S0094-1190\(02\)00517-X](https://doi.org/10.1016/S0094-1190(02)00517-X)
- Pereira, A. M. (2000). Is all public capital created equal?. *The Review of Economics and Statistics*, 82(3), 513-518. <https://doi.org/10.1162/rest.2000.82.3.513>
- Phillips, P. C. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Pirili, M. & Lenger, A. (2011, March). The role of public capital in regional economy. *In International Workshop on Regional Competitiveness and International Factor Movements, Laboratoire d'Economie d'Orleans-Network for Economic Research INFER, France.*
- Rosik, P. (2006). Public capital and regional economic growth. *The Poznań University of Economics Review*, 1, 69-93.
- Seitz, H. & Licht, G. (1995). The impact of public infrastructure capital on regional manufacturing production cost. *Regional Studies*, 29(3), 231-240. <https://doi.org/10.1080/00343409512331348923>
- Sloboda, B. W. & Yao, V. W. (2008). Interstate spillovers of private capital and public spending. *The Annals of Regional Science*, 42(3), 505-518. <https://doi.org/10.1007/s00168-007-0181-z>
-

-
- Sturm, J. E., Jacobs, J. & Groote, P. (1999). Output effects of infrastructure investment in the Netherlands, 1853–1913. *Journal of Macroeconomics*, 21(2), 355-380. [https://doi.org/10.1016/S0164-0704\(99\)00107-X](https://doi.org/10.1016/S0164-0704(99)00107-X)
- Wong, P. K., Ho, Y. P. & Autio, E. (2005). Entrepreneurship, innovation and economic growth: Evidence from GEM data. *Small Business Economics*, 24(3), 335-350. <https://doi.org/10.1007/s11187-005-2000-1>
- Yu, N., De Jong, M., Storm, S. & Mi, J. (2013). Spatial spillover effects of transport infrastructure: evidence from Chinese regions. *Journal of Transport Geography*, 28, 56-66. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2012.10.009>
-

The Long-Run Relationship between Economic Growth and Tourism Revenue: The Case of Turkey and TRNC

Ekonomik Büyüme ile Turizm Geliri Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Türkiye ve KKTC Örneği

Mehmet ÇINAR*
Barış ÜLKER**

Abstract

Tourism-led growth hypothesis has been researched by several domestic and international studies. However, there is no consensus on the results of these studies since different countries with different data and different approaches are used for each of them. In this study, the long-run relationship between tourism and economic growth for Turkey and Turkish Republic of Northern Cyprus have been researched by using annual data for tourism income and GDP between 1977 and 2013, and the role and strength of tourism sector in economic growth for both countries are investigated. ARDL bounds test are used for this study. According to the results, for Turkey, both short and long term relationships between tourism revenues and GDP are found, and there is also a unidirectional causality relationship from tourism revenues to GDP. The results also indicate that tourism-led growth hypothesis is valid, and the policies targeting development of tourism sector are efficient in both short and long term for Turkey. However, when the relationship between tourism revenues and GDP for TRNC is tested, co-integration relationship cannot be found between these two variables so, we can conclude that tourism-led growth hypothesis is not valid for TRNC.

Keywords: Economic Growth, Tourism Revenue, ARDL Bounds Test, Turkey, TRNC.

Öz

Turizm temelli büyüme hipotezi, birçok ulusal ve uluslararası araştırmada araştırılmıştır. Buna rağmen her çalışmada farklı yöntem, farklı veri yapısı ve farklı ülkeler kullanılsa da, bu çalışma sonuçlarında bir görüş birliğine varılmamaktadır. Bu çalışmada, 1977 ve 2013 yılları arasında GDP ve turizm gelirleri yıllık verileri kullanılarak Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için ekonomik büyüme ve turizm arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırılmaktadır. Çalışmada ARDL sınır testi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, Türkiye için turizm gelirleri ve GDP arasında hem kısa hem de uzun dönemde ilişki olduğu ve turizm gelirlerinden GDP'ye doğru tek yönlü bir dolaylı nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar turizm temelli büyüme hipotezini desteklemekte ve hem kısa hem de uzun dönemde turizm sektörünün gelişimini hedefleyen politikalar etkindir. Fakat KKTC için turizm geliri ve GDP arasındaki ilişki için uygulanan test, KKTC için bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla KKTC için turizm temelli büyüme hipotezinin geçerli olmadığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Turizm Gelirleri, ARDL Sınır Testi, Türkiye, KKTC.

Introduction

The tourism sector becomes more essential for the developed and developing countries as it is a sector that grows day by day. When tourism is analyzed from its conceptual aspect, the definition could be stated as it is an activity which people travel different places other than their natural environment for entertainment, business or other purposes and accommodate in those places. When it is analyzed from the economic aspect, the revenues obtained from tourism have effects on the factors that support economic growth such as balance of international payments, tax revenues, foreign currency inflow, employment and level of income. Beside these, it works as a bridge among the countries for the interaction among the different cultures is very common in tourism. Most of the countries implement different strategies to support development of tourism by considering its economic and social advantages.

It starts from 1980s for Turkey as tourism has become a significant sector that develops fast and plays important role on the economy. Since the beginning of 1980s, beside the promotions towards tourism sector, the international expansions followed by Turkey helped

* Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, mcinar@uludag.edu.tr.

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ulker.baris@gmail.com.

rapid development of this sector and made the country a popular destination chosen by international visitors.

Turkish Republic of Northern Cyprus, which was found in 1974, is also very keen on tourism sector. According to the data of 2013, 9% of the GDP of TRNC is created by the tourism sector whereas 6% of total employment is provided by the tourism sector. The government of TRNC also strongly promotes the tourism sector as the island is very suitable for touristic activities. In the second section of the study contains concept of tourism and economic growth, and in section three, there is literature review. Section four is methodology section and in this section take places the data set and method used in the analysis. In the final section conclusion is conducted.

Tourism and Economic Growth

The main macroeconomic effect of the tourism sector is on economic growth. The relationship between tourism revenues and economic growth has been widely researched by many countries for the recent years.. The causality relationship between tourism revenues and economic growth is an important factor for policy implementers and implementation of tourism policies correctly, that will help tourism sector to develop, has become an important issue to be emphasized (Chou, 2013, p. 226).

Tourism has an important role for diversification of economic activities, especially in developing countries. It has become a sector to be supported as many low-income countries have suitable natural sources for tourism and ready population to be employed in tourism sector (Lejarraga and Walkenhorst, 2013, p. 2). In many developing countries, tourism works as a sector that provides highest employment and foreign currency inflow (Narayan, 2007, p. 651). For example, according to the reports of World Travel and Tourism Council, the direct and indirect revenues obtained by tourism creates 33,1% of total GDP in Fiji (WTTC, 2006, p. 13). This data reveals the positive effect of the sector for the developing countries which has a wide potential for the growth of tourism.

The effect of the tourism sector on economy is researched by tourism led growth (TLG) hypothesis. TLG is derived from export-led growth hypothesis. ELG is a hypothesis claims that increase of export will increase economic growth. According to this, the rate of economic growth can be increased not only by increasing the amount of employment and capital within the country, but also increasing the capacity of export (Smith, 2001, p. 1). Export does not only help for the transfer of technologic information and skills (Kruger, 1980, p. 6), at the same time, it decreases pressure of the foreign exchange and decrease of this pressure leads increase of import of capital and intermediate goods (McKinnon, 1964, p. 404). International tourism can be considered as either a non-traditional export, which implies a source of receipts, or as a potential strategic factor to development and economic growth (Chang, Khamkaew and McAleer, 2010, p. 4).

The liberalization process had started in Turkey in 1980s, the country encountered a rapid economic growth that includes a blasting expansion of the tourism sector. The statistical numbers also prove that the growth of the tourism sector have e significant share in GDP. The share of tourism in GDP was only 0,6% in 1980. However, it increased to 2,8% by 1985. As TLG hypothesis is derived from ELG hypothesis, the share of tourism income in total export income also plays a crucial role to take a stop for proving the validity of the hypothesis. The share of tourism income in total export income was 11,2% in 1980 and it increased to 18,6% by 1985. However, the situation is different for TRNC. The share of tourism income decreased from 24,7% in 1980 to 19,7% by 2015.

TLG hypothesis researches whether tourism and economic growth have long term or short term relationship. The aim of this hypothesis is to determine whether there is a unilateral or bilateral relationship between these two factors (Brida and Pulina, 2010, p. 2). The researches made under the scope of TLG hypothesis have revealed that the tourism sector is effective of economic growth not only in touristic small island countries (Brau and Piglauro, 2007, p. 3), but also in developed countries (Paci and Marrocu, 2013, p. 25).

Literature Review

The relationship between tourism and economic development has been researched by the usage different of different time periods and different methods. In some of the researches made for the same countries, different results have been found since different methods are used. The methods used in studies are various such as Johansen vector error correction model, Granger causality test (VAR or Toda Yamamoto Model), Structural brake models (Zivot – Andrews), Bounds Test with ARDL Model, panel data approach (Brida and Pulina, 2010, p. 8).

Even there are different factors used for the research of economic growth and tourism such as number of incoming visitors or tourism spending, in this work, the relationship between tourism revenues and GDP are used to examine the results. There are also various works has been made to research the relationship between tourism revenues and GDP.

There is no agreement for the validity of TLG Hypothesis for all countries and all time periods. The results of studies have clearly shown that, TLG Hypothesis might me valid of invalid depending on countries, the studied time periods or the methods used by the researches.

Table1: Literature Review of the Studies Related to the Relationship between the Tourism Sector and Economic Growth

Author and Year	Study Period	Countries	Variables	Methodology	Result
Aslan, 2008	1992 – 2007	Turkey	GDP and International Tourism Income	Johansen Cointegration and Granger Causality	TUR → Y
Dritsakis, 2004	1960 – 2000	Greece	GDP and International Tourism Income	Johansen and Juselius Cointegration and Granger Causality	TUR ↔ Y
Kaplan and Çelik, 2008	1963 – 2006	Turkey	GDP and International Tourism Income	Johansen-Juselius Cointegration and Granger Causality	TUR → Y
Khalil, Kakar and Waliullah, 2007	1960 – 2005	Pakistan	GDP and International Tourism Income	Engle – Granger Cointegration and Granger Causality	TUR ↔ Y
Kızılgöl and Erbaykal, 2008	1992 – 2006	Turkey	GDP and Tourism Income	Granger Causality	TUR ← Y
Kumar and Stauvermann, 2016	1978 - 2014	Sri Lanka	GDP and Tourism Income	ARDL and Toda – Yamamoto Causality	TUR → Y
Lee and Chang, 2008	1990 – 2002	23 OECD members, 5 Asia Countries, 11 Latin American Countries, 16 Sub Saharan Countries	GDP, Incoming Tourist Numbers and International Tourism Income	Pedroni Cointegration, Panel Causality	TUR → Y (OECD Members) TUR ↔ Y (Non-OECD Members)

Nowak, Sahli and Cortes, 2007	1960 – 2003	Spain	GDP and Tourism Income	Johansen Cointegration and Granger Causality	TUR ↔ Y
Oh, 2005	1975 – 2001	South Korea	GDP and International Tourism Income	Engle – Granger Cointegration and Granger Causality	---
Ohlan, 2017	1960 - 2014	India	GDP and Tourism Receipts	ARDL and Granger Causality	TUR ↔ Y
Ongan and Demiröz, 2005	1980 – 2004	Turkey	GDP and Tourism Income	Granger Causality	TUR → Y
Rodriguez, Rodriguez and Gallego, 2015	1980 - 2013	UK, Spain and Croatia	GDP and Tourism Receipt	GARCH Model	TUR ↔ Y
Shahzad, Shahbaz, Ferrer & Kumar, 2017	1990 - 2015	China, France, Germany, Italy, Mexico, Russia, Spain, Turkey, UK	GDP and Tourism Expenditure	Quantile-on-quantile Approach	TUR ↔ Y
Uysal, Erdoğan and Mucuk, 2004	1992 – 2003	Turkey	GNP and Tourism Income	Regression and Granger Causality	TUR ↔ Y

Table1: Literature Review of the Studies Related to the Relationship between the Tourism Sector and Economic Growth

Vita and Kyaw, 2016	1995 - 2011	129 Countries	GDP and Tourism Expenditure	SYM – GMM Estimation	---
Yavuz, 2006	1992 – 2004	Turkey	GDP and Tourism Income	Zivot Andrew Structural Brake and Todo - Yamaoato Causality	---

Y: Growth, **TUR:** Tourism,

→: Unilateral Relationship ↔: Bilateral Relationship, ---: No Relationship

Source: The Table is Created by the Authors.

Methodology

Data Set and Model

In this study, annual data set is used between 1977 – 2013 both for Turkey and TRNC. The period is determined by the availability of healthy data. For economic growth, GDP of both countries is used. Logarithms of all data set are taken. Logarithmic GDP of each country are indicated as LOGGDP_TR and LOGGDP_TRNC whereas logarithmic tourism revenues are indicated as LOGTOURISM_TR and LOGTOURISM_TRNC.

According to the information given above, the models that involve tourism revenues and GDP are set as below:

$$LOGGDP_t = \beta_1 + \beta_2 LOGTOURISM_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Where ε_t is distributed by iid process. The graphs of the logarithmic series are indicated as below:

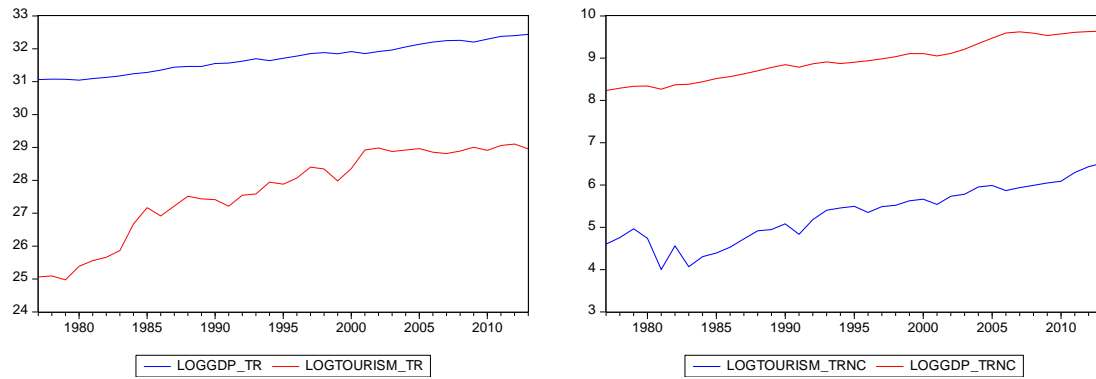

Figure 1: GDP and Tourism Revenues for Turkey and TRNC

When above figure are analyzed, it can be predicted that all the series have both intercept and trend and the potential of unit root for all the series is valid. Firstly, unit root test will be performed to understand whether the series are stationary or not.

Unit Root Tests

The most formal common tests for stationarity are unit root tests. The model of unit root stochastic process is below:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \mu_t \quad -1 \leq \rho \leq 1 \quad (2)$$

If $\rho = 1$, there is unit root, the model is random walk without drift and it is stochastic and non-stationary process. But this process can be expanded for with drift and trend. In this situation, Y_t is regressed over Y_{t-1} value and if ρ value is statistically equal to 1, Y_t is non-stationary (Bozkurt, 2007, p. 35).

If $|\rho| < 1$, we can conclude that Y_t is stationary. To determine whether approximate value of Y_{t-1} is zero, a test developed by Dickey and Fuller is used (Akdi, 2003, p. 226). According to this test, null hypothesis is $\delta = 0$ (or $\rho = 1$, because $\delta = \rho - 1$) and calculated Y_t coefficient t value follows τ (*tau*) statistics (Dickey and Fuller, 1979, p. 429).

According to Dickey – Fuller (DF) test, it is assumed that μ_t error term have correlation. However, there are some cases where μ_t is correlated. For this situation, an augmented test was developed by Dickey and Fuller (Mahadeva, 2014, p. 20). Lagged values of depended ΔY_t are added to null hypothesis. Augmented Dickey-Fuller (ADF) test involves estimation of below regression:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Where μ_t is white noise error term. The number of lagged difference terms to be added is generally calculated empirically. What should be done here is, enough terms should be added until the series have no correlation. ADF test is also based on $\alpha_i = 0$ null hypothesis as DF test and follows the same asymptotic distribution. So, the same critical values can also be used for ADF.

Table 1 shows the results of ADF unit root tests applied to GDP and tourism revenues for Turkey. As the result of the test, tourism revenue levels is non-stationary on level, but GDP series is stationary for 10%, however, when their first differences are taken, both series become stationary at 1%.

Table 2: ADF Unit Root Test Results the series on level and 1st differences

	LOGGDP		LOGTOURISM	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Turkey	-3,373065 ^c	-6,177172 ^a	2.521716	-4,630993 ^a
TRNC	2.521355	-3.335861 ^a	-3,357253 ^c	-8,500883 ^a

Notes: SIC is used for the test and maximum lag lengths are defined as 1. ^a significant at 1%, ^b significant at 5%, ^c significant at 10%.

Table 1 shows the results of ADF unit root tests applied to GDP and tourism revenues for TRNC. As the result of the test, GDP levels is non-stationary on level, but tourism revenue stationary at 10%, however, when their first differences are taken, both series become stationary at 1%. According to ADF results Turkey and TRNC series are non-stationary on the level, however, when their first differences are taken, all the series become stationary.

Another test used for unit root is Phillips – Perron (PP). The most important assumption for DF test is error terms are independent and distributed identically. ADF test corrects serial correlation possibility of error terms by adding lagged difference terms. Phillips and Perron test uses correct serial correlation without adding lagged difference terms by using non-parametric statistical methods (Phillips and Perron, 1988, p. 345). Asymptotic distribution of PP test is the same ADF test statistics. Test results for PP test is can be seen as below:

Table 3: PP Unit Root Test Results the series on level and 1st differences

	LOGGDP		LOGTOURISM	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Turkey	-3,373065 ^c	-6,328935 ^a	-0,926720	-9,876739 ^a
TRNC	-2,094913	-4,339717 ^a	-3,259560 ^c	-8,500883 ^a

Notes: SIC is used for the test and maximum lag lengths are defined as 1. ^a significant at 1%, ^b significant at 5%, ^c significant at 10%.

According to PP results Turkey and TRNC series are non-stationary on the level, however, when their first differences are taken, all the series become stationary. Like the ADF unit root test, the PP unit root test yielded similar results.

ARDL Bounds Test

The analyzing method that is used to determine long term relationship between time series is defined as cointegration analyses (Sandalcilar, 2012, p. 7). As it is indicated on previous parts, the series must be stationary to determine whether there is a relationship between the variables. However, as most of the series are not stationary in economics, it requires cointegration analyses. In real terms, even these time series are not stationary on their own, when a stationary process is created on an integrated level, long term relationship can be revealed between the variables (Bozkurt, 2007, p. 109)

Pesaran, Shin and Smith (2001) developed ARDL approach and with this method, the long term relationship between two I(1) series can be analyzed. As the lagged values of the variables are not taken into consideration, ARDL approach is used to find better results. (Sevüktekin and Çınar, 2017, p. 576).

ARDL bounds test model below:

$$\Delta Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^n b_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n c_i \Delta X_{t-i} + d_1 Y_{t-1} + d_2 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

In above model, Δ shows difference operator and ε_t show independent random errors with zero mean and finite covariance matrixes. a_0 defines the fixed term while b_i and c_i define lag coefficient, d_1 and d_2 define cointegration coefficients. The bounds F-test is used for this

model can be used whether there is one or more than one cointegration relationship (Jenkins ve Katırcıoğlu, 2010, p. 10).

The bounds test model can be established to analyze long term relationship:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} X_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

Beside the long term relationship, the short term relationship is also analyzed between the variables that have cointegration relationship. With this test, it can be resulted whether short term instabilities are corrected in long term and if they are corrected, what are the necessary duration and the amount of the correction. For this analyze, the model is established as below:

$$\Delta Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta X_{t-i} + \gamma ECT_{t-1} + \mu_t \quad (6)$$

There are three factors which are checked while evaluating ARDL Bounds test results:

- $F\text{-Statistic} < I(0) \text{ Bound} \rightarrow$ There is no cointegration relationship.
- $F\text{-Statistic} > I(1) \text{ Bound} \rightarrow$ There is cointegration relationship.
- $I(0) \text{ Bound} < F\text{-Statistic} < I(1) \text{ Bound} \rightarrow$ Cointegration relationship cannot be evaluated.

ARDL Bounds test results for Turkey are as below:

Table 4: ARDL Bounds Test Results for Turkey: ARDL(1,2)

ARDL Bounds Test Statistic	Value	k
F-Statistic	5,566197	1
Critical Value Bounds/Significance Level	I(0) Bound	I(1) Bound
10%	4,05	4,49
5%	4,68	5,15
2,5%	5,30	5,83
1%	6,10	6,73

Notes: The appropriate model is Case IV (Pesaran et al., 2001: 296).

As it can be seen from the above results, F-Statistic value is above $I(1)$ bound for 5% level and above. As the result of this test, we can conclude that there is a cointegration relationship between Turkey's GDP and tourism revenues.

After the cointegration relationship between GDP and Tourism Revenues for Turkey is revealed, we can use ARDL Model for short term and long term predictions. Long term ARDL model will be as below:

$$LOGGDP_TR = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LOGGDP_TR_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{2i} LOGTOURISM_TR_{t-i} + u_t \quad (7)$$

In above model, k and l indicate lag lengths. Akaike Information Criteria (AIC) is used to find above lag lengths. According to AIC, Turkey's GDP will be predicted with 1 length while Turkey's tourism revenues will be predicted with 2 lengths. According to this, the model will be ARDL (1, 2).

The long term coefficients gathered by using ARDL (1,2) model are going to be as below:

Table 5: Long Term Coefficients predicted with ARDL (1, 2) model

Variable	Long Term Coefficients			
	Coefficient	Std. error	t-stat.	Prob.
LOGTOURISM_TR	0,052555	0,030508	1,722647	0,0956
@TREND	0,034292	0,003712	9,238446	0,0000

As it can be seen in Table 4, t-statistic value of Turkey's tourism revenues is significant within 10% significance level whereas the t-statistic value of trend parameter is significant within 1% significance value. As GDP is dependent variable and tourism revenues are independent variable, the linear function can be written as below:

As it is indicated in above equation, the coefficient of Turkey's tourism revenues is 0,052555. According to this coefficient, when Turkey's tourism revenues increase one 1% in long term, Turkey's GDP increases by 0,05% and we can conclude that there is long term positive cointegration relationship between these series.

Error correction model should be analyzed to figure out whether there is short term relationship between Turkey's GDP and tourism revenues. The error correction model is found as below:

Table 6: ARDL Error Correction Model for Turkey

Dependent Variable: D(LOGGDP_TR)				
Sample: 1977 2013				
Variable	Coefficients	Std. Err.	t-stat.	Prob.
Constant	17,076285 ^a	4,031990	4,235200	0,0002
D(LOGTOURISM_TR)	-0,009138	0,248812	0,36827	0,7153
D(LOGTOURISM_TR(-1))	-0,047157 ^c	0,026636	-1,77043	0,0872
ECT(-1)	-0,574672 ^a	0,136019	-4,22495	0,0002
R_sqr	0.37		DURBIN-WATSON	1.8871
Adj. R_sqr	0.31		ARCH (1)	0.0705
Sum Sqr. Resid	0.0404		ARCH (2)	2.0167
F-statistics (Prob.)	6.0790 ^a (0.0022)		ARCH (3)	1.2287
Breusch-Pagan-Godfrey	0.6270			
White	1.1481			
Breusch-Godfrey_LM(2)	0.2272			
Breusch-Godfrey_LM(3)	0.1810			

Notes: ^a significant at 1%, ^b significant at 5%, ^c significant at 10%.

Above results indicate both short term and error correction test results for ARDL (1,2) model. Firstly, all above series are cleared from diagonistik tests. According to above data, GDP values of the current term is affected from the GDP values of the one previous term. The value is significant as it can be indicated from the t-stats.

The coefficient should be negative and significant for the error correction model. As it can be seen from Table 7, the coefficient in the model is -0,5746 and it shows that the error correction model works. Also, the value of t-statistic is -4,224952 and it significant within 1% level.

According to the error correction model, 5,7% of the short term deviations can be corrected for the next term as in the long term balance. All the deviations goes back to the long term balance in 17,54 terms, which means almost 1,5 years.

The coefficient of short term effect of tourism revenues on GDP is significant for the one previous term. According to this coefficient, the 1% change of tourism revenues in one previous term affects the current GDP for 0,0047%. According to this coefficient, the effect of tourism revenues is pretty weak for the short term.

ARDL Bounds test results for LOGGDP_TRNC and LOGTOURISM_TRNC are as below:

Table 7: ARDL Bounds Test Results for TRNC: ARDL(3,2)

ARDL Bounds Test Statistic	Value	k
F-Statistic	2,404706	1
Critical Value Bounds/Significance Level	I(0) Bound	I(1) Bound
10%	2.44	3.28
5%	3.15	4.11
2,5%	3.88	4.92
1%	4.81	6.02

Notes: The appropriate model is Case I (Pesaran et al., 2001: 295).

As it can be seen from the above results, F-Statistic value is below $I(0)$ bound for 5% level and below. As the result of this test, we can conclude that there is no cointegration relationship between TRNC's GDP and tourism revenues. As we cannot find any cointegration relationship for TRNC, there is no need for further analyses.

Conclusion

In this study, the long-run relationship between economic development and tourism revenues is studied both for Turkey and Turkish Republic of Northern Cyprus. The series between 1977 and 2013 are used to research the relationship. Tourism led growth hypothesis (TLGH) is totally valid for Turkey according to the results and it means that the economic activities that supports the development of tourism sector should be supported. As ARDL test results reveals, tourism policies are both efficient in short term and long term. However, as long term coefficient is higher than short term coefficient, it proves that long term tourism policies are more beneficial than short term policies. It is important to focus on long term policies to achieve higher returns on economic development.

The test results show that TLGH is not valid for TRNC, which means that the increase in tourism revenues does not affect the economic growth. However, we cannot conclude that tourism sector should be ignored in TRNC. TRNC is an island country and receives many tourists every year and it is very obvious that tourism revenues has a share in GDP and creates employment. The geographical advantage of TRNC should be used much efficiently to make the sector create more impact on economic development.

References

- Akdi, Y. (2003) *Zaman serileri analizi: birim kökler ve kointegrasyon* (1.Baskı) Bıçakçılar Kitapevi.
- Aslan, A. (2008). Türkiye'de ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi üzerine ekonometrik analiz. *Munich Personal RePEc Archive, Paper No: 10611*.
- Bozkurt, H. (2007) *Zaman serileri analizi* (1. Baskı) Ekin Kitapevi.
- Brau R. & Lanza, A. & Pigliaru, F. (2007). How Fast Are Small Tourism Countries Growing? Evidence From The Data For 1980–2003. *Tourism Economics, 13*, 603–613
- Brida, J. G. & Pulina, M. (2010). A Literature Review on the Tourism-Led-Growth Hypothesis. *Center for North South Economic Research Working Paper, No. 2010-17*.
- Chang, C. L., Khamkaew, T., & McAleer, M. (2010). IV estimation of a panel threshold model of tourism specialization and economic development. *CIRJE F-Series, CIRJE-F-732*, CIRJE, Faculty of Economics, University of Tokyo
- Chou, M. C., (2013). Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analyses. *Economic Modelling, 33*, 226–232.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Emprical Investigation for Greece Using Causality Analyses. *Tourism Economics, 10(3)*, 305–316.

- Gujarati, D. N. (2004) *Basic econometrics* (Fourth Ed.) The McGraw Hill Companies.
- Jenkins, H. P. & Katicioğlu, S. (2010). The Bounds Test Approach for Cointegration and Causality between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus. *Applied Economics*, 42(13), 1699-1707.
- Kaplan, M. & Çelik, T. (2008). The Impact of Tourism on Economic Performance: The Case of Turkey. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 2(1), 13–18.
- Khalil, S., Kakar, M. K. & Waliullah, A. M. (2007). Role of Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy. *The Pakistan Development Review*, 46(4), 985–995.
- Kızılgöl Ö. & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351–360.
- Kruger, A. O. (1980). Trade Policy as an Input to Development. *American Economic Review*, 70, 188–292.
- Kumar, R.R. & Stauvermann, P.P. (2016). The linear and non-linear relationship between of tourism demand and output per worker: A study of Sri Lanka, *Tourism Management Perspectives*, 19, 109 – 120.
- Lee, C. C. & Chang, C. P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. *Tourism Management*, 29, 180–192.
- Lejarraga, I. & Walkenhorst, P. (2013). Economic Policy, Tourism Trade and Productive Diversification. *CEPII, WP*, No: 2013-07.
- Mahadeva, L. & Robinson, P. (2004). *Unit Root Testing to Help Model Building*. Center for Central Banking Studies. Bank of England, London.
- McKinnon, D.R.I. (1964). Foreign Exchange Constraint in Economic Development and Efficient Aid Allocation. *Economic Journal*, 74, 388–409.
- Narayan, P. K. (2007). Testing Convergence of Fiji’s Tourism Markets. *Pacific Economic Reviews*, 12(5), 651–663.
- Nowak, J. J. & Sahli, M. & Sgro, P. M. (2003). Tourism, Trade and Domestic Welfare. *Pacific Economic Review*, 8(3), 245–258.
- Oh, C. O. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy. *Tourism Management*, 26, 39–44.
- Ohlan, R. (2017). The relationship between tourism, financial development and economic growth in India, *Futures Business Journal*, 3(1), 9 – 22.
- Ongan, S. & Demiröz, D. M. (2005). The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth. *Journal of Economics*, 53(9), 880–894.
- Paci, R. & Marrocu, E. (2013). Tourism and Regional Growth in Europe. *Papers in Regional Sciences*, 93, 25–50.
- Pesaran, H. & Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335–346.
- Rodriguez, J. V. P., Rodriguez, F. L., & Gallego, M. S. (2015). Testing dependence between GDP and tourism's growth rates, *Tourism Management*, 48, 268 - 282
- Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye’de kağıt tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 2–15.
- Sevüktekin, M. & Çınar M. (2017) Ekonometrik zaman serileri analizi: Eviews uygulamalı (5. Baskı) Dora Basım Yayım.

-
- Shahzad, S. J. H., Shahbaz, M., Ferrer & Kumar, R.R. (2017) Tourism-led growth hypothesis in the top ten tourist destinations: New evidence using the quantile-on-quantile approach, *Tourism Management*, 60, 223-232
- Smith, E. J. M. (2001). Is the Export – Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica. *United Nations Policy Issues in International Trade and Commodities: Study Series No. 7*.
- Uysal, D., Erdoğan, S. & Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992 – 2003). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar, Dergisi*, 4(8), 163–170.
- World Travel and Tourism Council (2006). Country Report: Fiji. *World Travel and Tourism Council*.
- Vita, G. D., Kyaw, K. S. (2016), Tourism Development and Growth, *Annals of Tourism Research*, 60, 23 - 26.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162 – 171.
-

BUSINESS

Çalışanların Örgütsel Yalnızlık Algısının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri

Effects of Employees' Perception of Organizational Loneliness on Job Satisfaction and Intention to Leave

Meral ERDİRENÇELEBİ*
Ebru ERTÜRK **

Öz

Bu çalışmada işletmelerdeki çalışanların örgütsel yalnızlık algıları ile iş tatminleri, işten ayrılma niyetleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak amaçlanmıştır. Literatürde örgütsel yalnızlık iş tatmini ya da işten ayrılma niyeti arasında bulunan ilişkiye dair sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Araştırma amacı doğrultusunda Konya il merkezindeki iki adet kamu bankası çalışanları esas alınmıştır. Anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Büro çalışanlarından geri dönen anket sayısı 182 olmuştur. Veriler, betimleyici analizler, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, örgütsel yalnızlığın iş tatminini azalttığı ve işten ayrılmayı tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Yalnızlık, İş Tatmini, İşten Ayrılma Niyeti

Jel kodları: M19, M54.

Abstract

In this study, it was aimed to investigate whether there is a relationship between perceptions of organizational loneliness and job satisfactions and intentions to leave work. There is limited research in the literature on the relationship between organizational loneliness and job satisfaction or intent to leave work. Two public bank employees in Konya province center were taken as the basis for the research purpose. Data were collected by questionnaire method. The number of the questionnaires returned from the office staff was 182. The data were evaluated with descriptive analysis, explanatory and confirmatory factor analysis, correlation analysis and Structural Equation Model. According to the results of the analysis, organizational loneliness has resulted in reducing job satisfaction and triggering intention to leave work.

Key Words: Organizational Loneliness, Job Satisfaction, Intention to Leave

Jel Codes: M19, M54.

Giriş

Günümüz rekabet şartları gereği, işletmeler sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla etkinlik ve verimliliklerini artırmak zorundadırlar. Tam da burada “mutlu işletme” kavramı ortaya çıkmaktadır. Mutlu işletme yaratmada etkinlik ve verimliliğin yanı sıra çalışan mutluluğu, özlem ve beklentilerinin karşılanması söz konusudur (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2013, 4). Çünkü işletmelerin sürdürülebilirliklerinde insan kaynakları kritik başarı faktörünü oluşturmaktadır. Fiziksel ve duygusal özellikleri kişiden kişiye farklılık gösteren çalışanlar doğaları gereği sosyal yapılardır ve işletmeler çalışanlarının oluşturduğu sosyal yapılar bütünüdür. Çalışanlar arası gelişen bu ilişkiler bütünü, bireylerin işe, arkadaşlarına ve işleme olan tutum ve davranışlarında etkili olmaktadır. Çalışanlar arası ilişkilerde yaşanan ve çözülemeyen bazı sorunlar onların fiziksel ve duygusal mutlu oluşlarını etkileyerek iş yerinde yalnızlığa itmektir. Bu durum ise iş tatminini düşürmekte, örgütsel bağlılığı azaltmakta ve sonuçta işten ayrılma niyetini artırmaktadır. Hâlbuki rekabette önemli bir güç kaynağını oluşturan uzman insan kaynağının işletmeden ayrılması istenen bir durum değildir.

Buradan hareketle, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden olan bankalarda, yaşanan işyeri yalnızlığının, iş tatmini, işten ayrılma niyetleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak amaçlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üye., Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF Bankacılık Bölümü, merdirencelebi@konya.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üye., Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ebruerturk@konya.edu.tr.

Araştırma amacı doğrultusunda Konya il merkezindeki iki adet kamu bankası çalışanları esas alınmıştır. Anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, örgütsel yalnızlık algısı iş tatminini negatif yönde; işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir. Çalışanların iş tatmini algısı işten ayrılma niyetini negatif yönde ve örgütsel yalnızlık algısı iş tatmini aracılığı ile işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Yalnızlık

Yalnızlık kavramı, “yalnız olma durumu, kimsesizlik” biçiminde tanımlamaktadır (TDK, 2017). Peplau & Perlman (1982, s.2-3), yalnızlığın sosyal ilişkilerdeki bir takım noksanlıklar nedeniyle meydana gelen kişisel bir durum olduğunu ve can sıkıcı olduğunu ifade etmektedirler. De Jong-Gierveld (1987, s.120), yalnızlığı kişinin bazı sosyal ilişkiler kuramaması ya da geliştirememesi sonucu yaşadığı kötü ve kabullenilmesi zor bir durum biçiminde tanımlamaktadır. Güney’ göre (2004, s.260), yalnızlık kavramı; kişinin ilişki kurmada başarısızlığı sonucu oluşan memnuniyetsizlik veya ruhsal sıkıntıdır.

Yalnızlık, kişinin ideal sosyal çevresi ile olan sosyal ve samimi (kişiler arası iyi ilişkiler) ilişki ağında bir takım eksikliklerinden özellikle de bu ağın dar oluşundan kaynaklanan, sıkıntı verici ve üzücü bir süreçtir (Wright, 2005, s.15; Wright vd., 2006, s.60). Diğer yandan ilişki yapısında ters giden bazı hususlara dair bir ipucudur (Oğuz ve Kalkan, 2014, s.788). Yakut ve Certel’e göre (2006, s.172); kişinin ait olma, kabul görme, takdir edilme, vb. psiko-sosyal ihtiyaçlarının yeteri düzeyde karşılanamaması sonucunda hissettiği ötekileşme sürecidir.

Günlük hayatta yaşanan yalnızlık modern toplumlarda insanların en çok yakındığı konuların başında gelmektedir. Diğer yandan bireyin sadece günlük yaşamında değil, iş yaşamında da görülebilmektedir. Örgütlerde insanlar sadece bir selamlaşma ile başlayıp evlilikle sonuçlanabilen bir ilişki ağı içerisinde yaşamaktadırlar. Bu ağ içerisinde normal hayatta var olan birtakım his ve duyguların (mutluluk, üzüntü, kızgınlık, endişe gibi) yaşanması olasıdır. Ayrıca örgütlerde daima olumlu duyguların yaşanacağını düşünmek doğru değildir (Demirbaş ve Haşit, 2016, s.139). Öte yandan günlük hayatta sağlıklı ilişkiler kurarak yalnızlık duygusu nedir bilmeyen bir kişi, çalışma ortamında bulunan arkadaşlarıyla ilişki kurma ve geliştirmede problemler yaşayabilmektedir. Dolayısıyla örgütsel yalnızlık, sadece iş hayatında yaşanması nedeniyle genel yalnızlıktan farklılık göstermektedir (Doğan, vd., 2009, s.272).

Wright (2005, s.64-65), iş yerinde yaşanan yalnızlığın; yaşanan çevresel (yetişilen kültür yapısı, aile desteği, vs.), örgütsel (iş yükü, denetim alanı, örgütsel iletişim, örgüt iklimi, yönetici desteği, iş arkadaşı desteği, vs.) ve bireysel (kişilik özellikleri, kaygı, utangaçlık, karamsarlık, vs.) faktörlerden kaynaklı oluştuğunu savunmaktadır.

Günümüz iş dünyasında yaşanan hızlı değişimle birlikte yalnızlık sorunu giderek yaygınlaşmaktadır. Hızlı değişim, hareketli yaşam şartları insanların dengesini zorlamakta; güvensizliği yanında getirmekte, hayal kırıklığı yaşama korkusu ilişkilerde yüzeyselliği ve yabancılaşmayı, zaman içerisinde de insanlarla ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır. Gün geçtikçe kişilerin ilişkileri sınırlanmakta, birbirleriyle zaman geçirme azalmakta ve bunun önemi göz ardı edilmektedir. Bunun sonucunda ise yalnız kalmaları ağırlık kazanmaktadır (Mercan vd., 2012, s.215).

Örgütsel yalnızlık yazınında en çok kullanılan iki alt boyut olan sosyal yalnızlık (sosyal arkadaşlık) ve duygusal yalnızlık; Wright ve arkadaşları tarafından (2006, s.66) geliştirilmiştir. Literatürde sıkça kullanılan bu alt gruplar; (Wright vd., 2006; Şişman ve Turan, 2004; Ay, 2015; Çetin ve Alacalar, 2016, s.196):

1-Sosyal yalnızlık (sosyal arkadaşlık), sosyal ilişkileri kapsayan olumsuz bir durumdur. Sosyal yalnızlık, örgüt içindeki bireyin çalışma arkadaşlarıyla sosyal ilişki kuramaması veyahut kendisinin benimsediği bir sosyal grup içinde bulunamaması halidir. Bu bireylerde utangaçlık, başkaları tarafından kabul görmeme korkusu ve ötekileşme görülmektedir (Karacaoğlu ve Yumuk, 2014, s.560). Bireyin işle ilgili düşüncelerini ve sorunlarını dile getirmekte zorlandığı, kendisini örgüt içi gelişen arkadaş gruplarının bir parçası olarak göremediği gözlemlenmektedir (Çetin ve Alacalar, 2016, s.196). Kişiler, örgütsel sosyalleşme süreci içinde yer aldıkları zaman bu olumsuz durumu atlatabilmektedirler. Diğer yandan, araştırmalar altı tür ilişkiden herhangi birinin olmayışının sosyal yalnızlığa yol açacağını göstermektedir. Bu ilişki türleri: bağlanma, sosyal bütünleşme, takdir görme, güvenilir dostluklar kurma, koruma-korunma ve rehberlik etmedir (Şişman ve Turan, 2004, s. 120; Ay, 2015, s.1119). Örgütün diğer çalışanlarıyla kolay iletişim sağlayamayan, piknik, yemek, kutlama gibi aktivitelerde yer almayan, düğün, doğum, cenaze gibi özel günlere katılmayan çalışanların sosyal arkadaşlık boyutunda yalnız oldukları söylenebilir (Demirbaş ve Haşit, 2016, s.139).

2-Duygusal yalnızlık ise; bireyin başkalarıyla yakın ilişkiler kuramamasıdır (Yılmaz ve Altınok, 2009, s.455). Başka bir deyişle ilişki kalitesinde yaşanan sorundur. Duygusal yalnızlık boyutunda birey, mesai arkadaşları tarafından anlaşılmadığına inanmaktadır. Bu nedenle duygu ve düşüncelerini onlara açmamaktadır. Kendisini ötelenmiş olarak düşünen birey, huzursuz olduğundan diğer çalışanlarla arasına sınır koymaktadır (Çetin ve Alacalar, 2016, s.196). Duygusal yalnızlık, kalıcı hasar bırakan kaza, ölüm, çocukluk tramvaları ve boşanma gibi bazı yaşanmışlıklardan kaynaklanmaktadır. Duygusal yalnızlık, çalışanın önceki süreçlerde mevcut olan ilişkilerine benzerlik gösteren ilişkiler kurmasıyla yok edilebilir (Şişman ve Turan, 2004, s.120; Erdil ve Ertosun, 2011, s.507; Canlı vd, 2013, s. 564). Kaygı, aşırı uyarılmışlık, küçük şeylere aşırı hassasiyet, açıklanamayan korkular, örgütteki diğer çalışanların davranışlarını yanlış anlama eğilimi belirtileridir (Demirbaş ve Haşit, 2016, s.139).

İş Tatmini

İş tatmini kavramı Türkçe Sözlükte; “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doyunluğuna erme, doyum” (TDK, 2017) biçiminde tanımlanmıştır. Kavramla ilgili olarak literatürde farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır. Locke & Latham’a göre (1990, s.244) işyerinde gösterdikleri yüksek performansın neticesinde adil olarak ödüllendirilen bireyler kendilerini işle ilgili hedefler bakımından başarılı hissedip, iş tatmini yaşarken, ödülleri yetersiz ve adaletsiz olduğunu düşünen bireyler ise kendilerini başarısız hissederek iş tatminsizliği yaşayacaktır. Spector’a göre (1997) iş tatmini insanların işlerini sevme derecesidir ve bireylerin işleri ve işin farklı yönleri hakkında hissettikleri duygular bütünüdür. Bazı insanlar işlerinden zevk alırlar ve işlerini hayatlarının merkezi haline getirirler; bazıları ise işlerinden nefret ederler ve sadece yapmak zorunda oldukları için o işi yaparlar. Eğinli (2009, s.35-36) iş tatminini; bireyin işinden ve işi ile ilgili diğer faktörlerden aldığı haz ve mutluluk ya da bireyin işle ilgili duygusal tepkilerinin toplamı şeklinde açıklamıştır. İş tatmini; Şişman ve Turan’a göre (2014, s.119) kişinin işinden memnuniyet düzeyini ifade etmekte iken, Aktaş ve Şimşek (2015, s.210)’a göre ise “bireyin işine, işyerine yönelik genel hoşnutluğu, işe karşı geliştirdiği duygu ve düşüncelerin bütünü” şeklinde ifade edilmiştir.

Literatürde yer alan iş tatmini iç ve dış iş tatmini alt boyutları olarak ele alındığı gibi aşağıda yer alan boyutlarla da ele alınmaktadır (Gürbüz, 2007, s.124-137; akt. Mert, 2011, s.123):

1-Ücret tatmini: Çalışanın gerek fikri gerekse bedeni emeğinin karşılığını açıklayan ücret, kişiyi motive eder. Şayet çalışan için aldığı ücret yeterli ise tatmin oluşacakken, yetersizse tatminsizlik ve düşük verimliliğe yol açmaktadır.

2-Yükselme olanakları: Çalışanın örgüt içinde statü, yetki ve sorumluluk bakımından daha üst düzeyde bir pozisyona getirilmesine terfi denir. Çalışanlar, kendilerine yükselme olanağı sunulduğu takdirde iş tatminleri artmaktadır.

3-Performansa dayalı ödüllendirme: Çalışanın işinde gösterdiği gayret sonucunda elde etmeyi beklediği çıktılardan birisi de ödüldür. Örgütler, etkin ve verimli biçimde çalışan bireyleri ödüllendirirse, buna bağlı olarak çalışanın iş tatmini ve motivasyonunu da artacaktır.

4-Çalışma arkadaşları ile ilişkisinden doğan tatmin: İş arkadaşlarının çalışana sağladığı destek ve işbirliği, iş tatminini önemli oranda etkilemektedir. Kişiler, çalışma arkadaşlarının araç-gereç, fikri çaba ve dayanışma yoluyla kendilerine destek verdiklerini hissettiklerinde tatminleri artmaktadır.

5-İşten duyulan tatmin: Bireyin yaptığı yüklediği anlam, işle ilgili duygu ve düşünceleri iş tatminini etkilemektedir. Çalışanın yaptığı işten haz alıyor olması, anlamlı ve önemli bir işle iştigal ettiğini düşünmesi, iş tatmini arttırmaktadır.

İşten Ayrılma Niyeti

İş tatmini ile oldukça ilgisi bulunan bir diğer önemli kavram ise işten ayrılma niyetidir. İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın parçası olduğu örgütten ayrılmaya dair bilinçli bir karar vermeye niyet etmesidir (Barrlett, 1999, s.70). Rusbelt vd. (1988, s.599), “çalışanların işyerindeki koşullardan tatminsiz olmaları durumunda yapacakları yıkıcı ve aktif eylemler bütünü” biçiminde tanımlamaktadırlar (Büte, 2011, s.182).

İşten ayrılma (istifa) genel itibariyle, çalışanın işyerinden istekli ya da isteksiz ayrılması anlamına gelmektedir. İşten ayrılma genellikle belirli bir süreç izleyerek gerçekleşir ve en önemli aşamalardan bir tanesi işten ayrılma niyetidir. Bu aşamada birey şu anki mevcut işini bırakmayı ciddi bir şekilde düşünmektedir. İşten ayrılma niyeti, alternatif iş olanakları gibi dış etkenlerden oluşabileceği gibi bireye özgü nedenlerden veya örgütsel faktörlerden dolayı da ortaya çıkabilmektedir (Bayarçelik ve Fındıklı, 2016, s.404).

İşgücü devir modelleri; bireyin işten ayrılma kararını açıklayan ve belirleyen biyo-demografik, örgütsel, iş özellikleri ve işgücü piyasasıyla ilgili faktörleri içermektedir. İşten ayrılma niyeti her ne kadar işi bırakmanın bir sinyali olarak görülse de gerçek işgücü devrinin bir öngörüsü olduğuna dair tutarlı bir bulgu bulunmamaktadır (Weisberg, 1994, s.4).

İşten ayrılma niyeti çalışanın daha iyi bir iş için işten ayrılması halinde olumlu olarak görülürken; örgüt buna bir kayıp gözüyle bakmakta ve olumsuz şekilde algılamaktadır. Bu negatif algı; nitelikli çalışandan yoksun kalma, yerini doldurmak için yeni çalışana işe alma ve yeni personelin eğitimi gibi maliyetleri kapsamaktadır. Bunun yanı sıra bir çalışanın işinden ayrılması, diğer çalışanlar arasında var olan sosyalleşme düzeyinin azalmasına ve iletişimin ağının bozulmasına, kaygı ve huzursuzluğun meydana gelmesine ve yeni alınacak personelle adaptasyon problemleri yaşanmasına neden olabilmektedir (Kanten, 2014, s.14).

Öte yandan çalışanın işyeriyle duygusal bir bütünlük oluşturması iş tatminini artırmakta, devamsızlık ve işten ayrılma gibi negatif davranışların önüne geçmektedir. Çalışanın örgüt ile bütünleşmesi motivasyonu da arttırmaktadır (Van Knippenberg ve Sleebos 2006, s.571; akt. Tuna ve Yeşiltaş, 2014, s.106).

İşten ayrılma niyeti, iş yükünün aşırı boyutlarda olması, yönetici ve sosyal desteğin eksikliği, iş-özel yaşam dengesinin kurulamaması, aşırı stres, düşük iş tatmini, düşük örgütsel

bağlılık, yetersiz ücret, kariyer fırsatlarının sınırlı oluşu gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır (Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015, s.1503).

Örgütsel Yalnızlık İle İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki

Literatürde üç kavrama dair çalışmalar taranmıştır. Ulaşılabilen çalışmalara bakıldığında;

Erdil ve arkadaşları (2004) tekstil sektöründe yaptıkları araştırmada arkadaşlık ortamının iş tatminini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çifçi ve Dikmenli (2015) çalışmalarında; coğrafya öğretmenlerinin iş tatmini artarken örgütsel yalnızlıklarının azaldığını belirlemiştir. Demirbaş ve Haşit (2016) araştırmalarında; akademisyenlerin örgütsel yalnızlık algısının işten ayrılma niyetlerini olumlu yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Kaymaz ve arkadaşlarına (2014) göre örgütsel yalnızlık işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir. Ertosun ve Erdil'in (2012) araştırma bulgularına göre duygusal yoksunluk boyutu işe devam ya da ayrılma kararını yönlendirmektedir. Şişman ve Turan (2004) MEB çalışanlarının iş tatminiyle örgütsel yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiş, anlamlı bir ilişkiye ulaşamamışlardır. Wright (2005, s.2-5), örgüt içerisinde çalışanın kendisini yalnız hissetmesinin, düşünme ve karar verme yeteneğini etkileyerek hem bireysel hem de örgütsel etkinlik üzerinde negatif sonuçlara neden olabileceğini de ifade etmektedir. Wright'a göre (2005, s.189), örgütsel yalnızlığın çalışanların iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları üzerinde de negatif yönlü bazı etkileri bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen çalışmalardan yola çıkılarak bu çalışmada oluşturulan hipotezler şunlardır:

- H1=Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatmini düzeylerini negatif yönde etkilemektedir.
- H2=Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.
- H3=Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatmini aracılığı ile işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

Ancak yapılan literatür taramasında, örgütsel yalnızlığın hem iş tatmini hem de işten ayrılma niyeti ile bir arada ele alınmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durumda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Lambert ve arkadaşları (2001) çalışmalarında iş tatmininin işten ayrılma niyetinin en belirgin öncülerinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çekmecelioglu (2005) araştırmasında iş tatmini ile işten ayrılma niyetinin birbirlerini negatif yönde etkiledikleri sonucuna varmıştır. Coomber ve Barriball'ın (2007) hemşireler üzerinde yapılan araştırmaları konu alan dergilerdeki makaleleri taradıkları araştırmada elde ettikleri bulgular stres ve liderlik konularının iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkili olmaya devam ettiği yönündedir. Poyraz ve Kama (2008) çalışmasında, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Yazıcıoğlu'nun (2009) konaklama işletmelerinde yapmış olduğu çalışmasında benzer biçimde negatif yönlü bir ilişki görülmektedir. Turunç ve arkadaşları (2010) devlet üniversitesinde görev yapan öğretim üyeleriyle yaptıkları çalışmalarında iş tatmininin işten ayrılma niyetini negatif olarak etkilediğini ve dolayısıyla düşürücü bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. MacIntosh ve Doherty (2010) bulgularında ise; örgüt kültürünün iş doyumunu açıklama oranının düşük düzeyde olduğu, işten ayrılma niyetini açıklama oranının ise orta düzeyde olduğu görülmüştür. Anafarta (2015) özel bir hastanede hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada; iş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır. Tekingündüz ve Kurtuldu (2015) bir kamu

hastanesindeki hastane çalışanları ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında negatif ilişki tespit etmişlerdir. Literatürde yer alan diğer bazı araştırmalarda da, çalışanların iş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erkuş ve Fındıklı, 2013; Bayarçelik ve Fındıklı, 2016, Lambert et all., 2001, Coomber & Barriball, 2007; MacIntosh & Doherty, 2010; Zincirkıran vd., 2017).

Yukarıda yer alan iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların genel sonucu; iki değişken arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu yönündedir. Bu amaçla çalışmada oluşturulan hipotez şöyledir:

- H4=Çalışanların iş tatmini düzeyleri işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Örneklemi

Bu araştırmanın temel amacı işletmelerdeki çalışanların örgütsel yalnızlık algıları ile iş tatminleri ve işten ayrılma niyetleri arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını araştırmaktır.

Araştırma amacı doğrultusunda hizmet sektöründe yer alan devlet bankaları esas alınmıştır. Bankalarla ilgili olarak sınırlandırma yapmak amacıyla, Konya il merkezinde faaliyette bulunan ve en çok şubesi olan iki devlet bankası ana kütle olarak belirlenmiştir. Konya ili merkezinde faaliyet gösteren bu bankalardan her ikisinin de Konya ili merkez ilçelerinde (Karatay-Selçuklu-Meram-Merkez) 17 şubesi bulunmaktadır. Bu şubelerde toplamda 218 büro çalışanı bulunmaktadır. Anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Bütün büro çalışanlarına anket dağıtılmış ancak geri dönen anket sayısı 182 olmuştur. Bu anketlerden bazıları eksik doldurulduğundan analize dâhil edilmemiştir. Toplamda 166 veri analize tabi tutulmuştur. Anket geri dönüş oranı % 76'dır.

Araştırma Kapsamında Kullanılan Ölçekler ve Veri Toplama

Araştırma kapsamında dört bölüm ve 64 ifadeden meydana gelen bir anket kullanılmıştır. Birinci bölüm katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorulardan (7 soru) oluşmaktadır. İkinci bölümde çalışanların örgütsel yalnızlıklarını ölçmek için Wright vd. tarafından geliştirilmiş (2006); Lam ve Lau (2012) tarafından da kullanılmış ve Türkçeye Doğan vd. (2009) tarafından uyarlanmış olan "İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği (LAWS)" kullanılmıştır. Ölçek örgütsel yalnızlık ile ilgili 16 önermeden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde çalışanların iş tatminini ölçmek için Spector (1985) tarafından geliştirilmiş ve Yelboğa (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan "İş Doyumu Ölçeği (JSS)" kullanılmıştır. Ölçek 35 önermeden oluşmaktadır. Son kısımda ise işten ayrılma niyetini ölçmek için Wayne vd. (1997) ve Rusbult vd. (1988) tarafından oluşturulan; Karataş (2013); Diken vd. (2014); Erdirençelebi ve Filizöz (2016) tarafından kullanılmış 6 ifadeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımına bakılmıştır. Kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerine bakılarak açıklayıcı (açıklayıcı) ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Araştırma başında oluşturulan modelin testi içinse YEM'nde LISREL 8.70 programından yararlanılmıştır.

Bulgular

Demografik Bulgular

Araştırma kapsamında anket sorularını cevaplayan 166 kişiye ait demografik bilgiler Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1: Demografik özelliklere ilişkin frekans dağılımı

Parametreler		Frekansı	Yüzde	Parametreler		Frekansı	Yüzde	
Yaş	21-30	79	47,6	Medeni Durumu	Bekâr	106	63,9	
	31-40	33	19,9		Evli	60	36,1	
	41-50	34	20,5		İş Tecrübesi	1-5 yıl	54	32,5
	51-60	20	12,5			6-10 yıl	49	29,5
Cinsiyet	Bayan	106	63,9	11-15 yıl		36	21,7	
	Erkek	60	36,1	16-20 yıl		23	13,9	
Statü	Üst düzey	2	1,2	20 ve +	4	2,4		
	Müdür	14	8,4	Öğrenim Durumu	Ön lisans	34	20,4	
	Kısım şefi	45	27,1		Lisans	102	61,4	
	Büro çalışanı	105	63,3		Lisansüstü	30	18,2	
Toplam		166	100,00	Toplam		166	100,00	

Tablo 1. de görüldüğü üzere katılımcılar, 21-30 yaş aralığında (%47,6), bayan (%63,9), büro çalışanı (%63,3), bekar (%63,9), 1-5 yıl arası iş tecrübesi bulunan (%32,5) ve lisans mezunudur (%61,4).

Veri Toplama Aracının Güvenirlik ve Geçerliliği

Ölçeklerin güvenirliliği (içsel tutarlılığının) için Cronbach Alfa katsayılarına bakılmıştır. Tablo II.' de yer alan ölçeklerin güvenirliliklerinin yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamında kullanılan tüm ölçeklerin KMO değerlerinin tamamının 0,60'tan yüksek ve Barlett değerleri ise 0,05 önem derecesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Katsayıları

Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach Alfa Katsayısı	KMO Değeri
Örgütsel Yalnızlık	16	,905	,894
İş Tatmini	35	,810	,789
İşten Ayrılma Niyeti	6	,885	,807

Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizleri

Ölçeklerin alt boyutlarını belirlemek amacıyla açıklayıcı (açıklayıcı) faktör analizi uygulanmıştır. Faktör değerlerin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Örgütsel yalnızlık ölçeğinde yer alan Ö10 (0,31) gereken değeri taşımadığından analiz dışında bırakılmıştır. İş tatmini ölçeğinde ise, İ17, İ18, İ21, İ24 düşük değer taşıdıklarından sırayla analizden çıkartılmışlardır. Analiz sonucunda toplam varyansı % 72,746 olan örgütsel yalnızlık ölçeği iki alt faktör, iş tatmini ölçeği ile ilgili toplam varyansı % 86,726 olan altı faktör, işten ayrılma niyeti ile ilgili toplam varyansı % 87,566 olan tek faktör oluşmuştur. Tüm ölçeklerde toplam varyansların açıklama oranları oldukça yüksektir.

Tablo 3: Örgütsel Yalnızlık Ölçeği Faktör Dağılımı

Alt Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Varyans	Cronbach's Alpha	Öz Değer
Duygusal Yoksunluk (DY)	Ö1	,859	38,068	,932	6,531
	Ö2	,896			
	Ö3	,905			
	Ö4	,911			
	Ö5	,860			
	Ö6	,879			
	Ö7	,655			
	Ö9	,611			
Sosyal Yoksunluk (SY)	Ö8	,870	34,522	,884	5,982
	Ö11	,768			
	Ö12	,634			
	Ö13	,778			
	Ö14	,946			
	Ö15	,946			
		Toplam:			

	Ö16	,943	72,746		
--	-----	------	--------	--	--

Tablo 4: İş Tatmini Ölçeği Faktör Dağılımı

Alt Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Varyans	Cronbach's Alpha	Öz Değer
Ücret (Ü)	İ1	,684	26,438	,912	9,253
	İ3	,788			
	İ9	,911			
	İ12	,807			
	İ27	,904			
Yükselme Olanakları (YO)	İ2	,678	23,723	,904	8,303
	İ10	,859			
	İ11	,859			
	İ19	,723			
Sosyal Haklar ve Çalışma Arkadaşları (SHA)	İ6	,770	14,176	,801	4,962
	İ15	,921			
	İ20	,938			
	İ26	,948			
	İ28	,925			
Performansa Dayalı Ödül ve Denetim (PÖ)	İ4	,745	10,161	,864	3,556
	İ22	,901			
	İ29	,948			
	İ31	,955			
İşin Yapılma Şekli (İY)	İ5	,888	5,535	,838	1,937
	İ7	,916			
	İ14	,901			
	İ34	,587			
	İ35	,584			
İşletme Yapısı ve İletişim (İİ)	İ8	,935	3,716	,805	1,307
	İ13	,615			
	İ16	,921			
	İ23	,954			
	İ25	,918			
	İ30	,958			
			Toplam:		
			86,726		

Tablo 5: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Faktör Dağılımı

Alt Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Varyans	Cronbach's Alpha	Öz Değer
İşten Ayrılma Niyeti	A1	,911	87,566	,885	4,706
	A2	,871			
	A3	,957			
	A4	,850			
	A5	,934			
	A6	,714			

Açıklayıcı faktör analizi sonrasında doğrulayıcı faktör analizine geçilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde χ^2 değeri ve uyum iyiliği ölçütleri önerilen modelin uygunluğunu gösteren kriterlerdir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Doğrulayıcı Faktör Analizinde Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
¹ χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 \leq \chi^2/df \leq 3$
¹ RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$
¹ NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$
¹ CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$
¹ GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$
¹ AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$
² IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$
² RFI	$0,95 \leq RFI \leq 1$	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$

Kaynak: ¹ Schermelleh-Engel ve diğ.(2003) ² (Baumgartner & Homburg, 1996)

Araştırmada modelinde kullanılan ölçeklerin uyum ölçütleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Araştırma Modelinde Kullanılan Ölçeklerin Uyum Ölçüleri

Uyum İndeksi	Örgütsel Yalnızlık	İş Tatmini	İşten Ayrılma Niyeti
χ^2 / df	1,62	2,30	1,47
RMSEA	0,06	0,06	0,05
RMR	0,06	0,07	0,05
NFI	0,95	0,92	0,96
NNFI	0,95	0,92	0,97
CFI	0,94	0,92	0,96
RFI	0,90	0,90	0,95
GFI	0,85	0,86	0,90
AGFI	0,85	0,86	0,89
IFI	0,94	0,90	0,96

Tablo 7 incelendiğinde araştırmada kullanılan ölçeklerin mükemmel uyum iyiliği ve iyi uyum iyiliği değerleri ürettiği söylenebilir. Yalnızca GFI ve AGFI uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir uyum sınırları içerisinde yer almıştır. Tüm uyum iyiliği değerleri araştırmada kullanılan üç ölçeğinde istatistiksel bakımından anlamlı ve geçerli olduğunu işaret etmektedir.

Korelasyon Analizi

Örgütsel yalnızlık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin alt faktörlerinin birbirlerini ne yönde etkilediğini görmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi (% 95 güven aralığında anlamlılık $p < 0,01$ düzeyinde) uygulanmıştır (bkz. Tablo 8).

Tablo 8: Ölçeklerin Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

		Ü	YO	SHA	PÖ	İY	İİ	DY	SY	İŞTEN AYRILMA
Ü	r	1,000								
	p	,								
YO	r	,812	1,000							
	p	,000	,							
SHA	r	,305	,411	1,000						
	p	,000	,000	,						
PÖ	r	,746	,589	,491	1,000					
	p	,000	,000	,000	,					
İY	r	,795	,407	,437	,601	1,000				
	p	,000	,000	,000	,000	,				
İİ	r	,402	,406	,199	,342	-,157	1,000			
	p	,000	,001	,000	,000	,000	,			
DY	r	-,203	-,432	-,204	-,113	-,184	-,373	1,000		
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,		
SY	r	-,308	-,399	-,211	-,105	-,174	-,326	,451	1,000	
	p	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,001	,	
İŞTEN AYRILMA	r	-,478	-,368	-,260	-,510	-,587	-,284	,399	,383	1,000
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,001	,

Tablo 8'deki sonuçlara bakıldığında, iş tatmini alt boyutlarının birbirleri ile pozitif yönlü; örgütsel yalnızlık her bir alt boyutunun kendi arasında pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. İş tatmini alt boyutları ile hem örgütsel yalnızlık alt boyutları arasında hem de işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü; örgütsel yalnızlık alt boyutları ile işten ayrılma arasında ise pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Yapısal Eşitlik Modelinin Değerlendirilmesi

Doğrulayıcı faktör analizi sonrası araştırma başında oluşturulmuş olunan modelin, yol analiziyle test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Anlamlı ilişkilerin belirlenebilmesi amacıyla t

değerleri (%5 anlamlılık düzeyinde, kritik değer 1,96) incelenmiştir ($t > 1,96$). Araştırma modeli bağlamında elde edilen değerler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Yapısal Eşitlik Modeli Bağlamında Araştırma Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Tahmin	S H	T	P	Sonuç
H ₁ = Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatminini negatif yönde etkilemektedir	-0,354	0,01	11,343	0,00	Kabul
H ₂ = Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir	0,455	0,02	10,436	0,00	Kabul
H ₃ =Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatmini üzerinden işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.	0,113	0,04	8,113	0,00	Kabul
H ₄ = Çalışanların iş tatmini algısı işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir	-0,580	0,01	-17,967	0,00	Kabul

$p < 0,01$

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda oluşturulan araştırma modelinde ortaya konan ilişkileri test etmek amacıyla ilk olarak “H₁=Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatminini negatif yönde etkilemektedir” hipotezi test edilmiş ve kabul edilmiştir ($\beta = -0,35$ ve $p = 0,00$). Elde edilen sonuçlar literatürü destekler biçimdedir (Chan and Qui, 2011; Çifçi ve Dikmenli, 2015, Erdil vd.2004).

İkinci olarak “Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir” şeklinde oluşturulan H₂ hipotezi test edilmiş ve kabul edilmiştir ($\beta = 0,45$ ve $p = 0,00$). Yani çalışanların yaşamış oldukları örgütsel yalnızlık işten ayrılma niyetlerini artırmaktadır. Elde edilen sonuçlar literatürü destekler biçimdedir (Demirbaş ve Haşit, 2016; Wright, 2005; Kaymaz vd., 2014; Erdil, 2012).

Üçüncü olarak “Çalışanların iş tatmini algısı işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir” biçiminde oluşturulan H₃ hipotezi test edilmiş ve kabul edilmiştir ($\beta = -0,58$ ve $p = 0,00$). Yani iş tatmini arttıkça çalışan örgüte bağlanmakta ve işten ayrılma niyeti taşımamaktadır. Sonuçlar literatürü destekler biçimdedir (Feldman ve Arnold, 1983: 192; Can vd., 2015: 589; Kaya, 2010: 231; Çekmecelioğlu, 2005; Poyraz ve Kama, 2008; Yazıcıoğlu, 2009; Turunç, vd., 2010; Erkuş ve Fındıklı, 2013; Anafarta, 2015; Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015; Bayarçelik ve Fındıklı, 2016, Lambert et all., 2001, Coomber & Barriball, 2007; MacIntosh & Doherty, 2010).

Son olarak “Çalışanların örgütsel yalnızlık algısı iş tatmini üzerinden işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemektedir” biçiminde H₄ hipotezi test edilmiş ve kabul edilmiştir ($\beta = 0,11$ ve $p = 0,00$). Literatürde benzer bir yayına ulaşılamamıştır. Bu noktada literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden olan bankalarda, yaşanan işyeri yalnızlığının, iş tatmini, işten ayrılma niyetleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak amaçlanmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda Konya il merkezindeki iki adet kamu bankası çalışanları esas alınmıştır. Anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Büro çalışanlarından geri dönen anket sayısı 182 olmuştur. Veriler, betimleyici analizler, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli ile değerlendirilmiştir. Bu çalışmada örgütsel yalnızlığın iş tatminin azalttığı ve işten ayrılmayı tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar literatürü destekler biçimdedir.

Konuya dair örgütlerin bazı tedbirler alması önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışanların örgütsel yalnızlığın gerek duygusal gerekse sosyal yalnızlık boyutundan

sıyrılabilimleri için; güçlü arkadaşlıklar kurmaları, üst yöneticilerle duygusal bağ kurma ve sosyal yakınlaşmayı sağlamaları noktasında yönetimden destek görmeleri (Ay, 2015:1119), aidiyet, saygı görme ve takdir edilme, sosyal bütünleşme, koruma ve korunma ve mentorluk ihtiyaçlarının örgüt içinde yeteri kadarıyla karşılanması (Yakut ve Certel, 2016:172; Şişman ve Turan, 2004:120) gerekmektedir. Bunlara ilaveten; piknik, iftar yemekleri, doğum günü kutlamaları, vb. etkinlikler düzenlenmeli çalışanların yalnızlığa karşı korunması sağlanmalıdır. En önemlisi ise örgüt içerisinde etkin iletişim kanalları sağlanmalıdır.

İş tatmini hem çalışan hem de örgüt için oldukça önemlidir. Özellikle yoğun rekabet ortamında işletmelerin rakiplerinden bir adım öne geçebilmesi için iç müşterinin tatmini büyük öneme sahiptir. İş tatmini; çalışanlar için ise yüksek motivasyon ve yüksek performans anlamına gelmektedir. Çalışanlara yaşam standardını koruyabilecekleri düzeyde bir ücret verilmesi, eşit işe eşit ücret politikasının izlenmesi, adaletli-liyakate dayalı terfi olanaklarının sunulması, maddi ve manevi boyutları içeren bir ödüllendirme mekanizmasının kurulması, çalışma arkadaşlarıyla işbirliğine, desteğe ve güvene dayanan sağlam ilişkilerin oluşturulması ve iş dizaynı teknikleriyle işin monotonluktan sıyrılması, işin birey için ifade ettiği anlam ve önem düzeyinin artırılması vb. gibi yöntemlerle örgütlerde işten ayrılma niyeti azaltılacak iş tatmini ve dolayısıyla iş performansı da artırılabilecektir.

Bu çalışmanın uygulama kısmı sadece Konya ili merkezinde faaliyet gösteren iki devlet bankası ile sınırlı kalmıştır. Diğer illerde yer alan şubelerle ya da devlet, özel ve katılım bankaları arasında bir karşılaştırma imkânı vermemiştir. Bundan sonraki çalışmalarda çalışma alanı genişletilerek ya da farklı sektörlerde çalışma yapılarak literatüre önemli katkılar sağlanabilir.

Kaynakça

- Aktaş, H. & Şimşek, E. (2015). Bireylerin Örgütsel Sessizlik Tutumlarında İş Doyumu ve Duygusal Tükenmişlik Algılarının Rolü, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 205-230.
- Anafarta, N. (2015). Algılanan Örgütsel Destek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü, *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26 (79), 112-130.
- Ay, A. F. (2015). İstismarcı Yönetim, İşyeri Yalnızlığı ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiler: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Çalışma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126.
- Barlett, K.R. (1999). The Relationship Between Training and Organizational Commitment in The Health Care Field, The University of Illionis (*The Degree of Doctor of Philosophy*), Urbana.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review, *International Journal Of Research In Marketing*, 13(2), 139-161.
- Bayarçelik, E.B.& Fındıklı, A.M. (2016). The Mediating Effect of Job Satisfaction on The Relation Between Organizational Justice Perception and Intention To Leave, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 403-411.
- Biçkes, D. M.; Yılmaz,C.; Demirtaş, Ö. & Uğur, A. (2014). Duygusal Emek İle İş Tatmini Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* , 9(2), 97-121.
- Büte, M. (2011). Nepotizmin İş Stresi, İş Tatmini, Olumsuz Söz Söyleme ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Aile İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 177-194.

- Chan, S. H. & Qui, H. H. (2011). Loneliness, Job Satisfaction, and Organizational Commitment of Migrant Workers: Empirical Evidence From Shishi, China, *International Journal of Human Resource Management*, 22(5), 1109–1127.
- Can, G. F.; Atalay, K. D.; Eraslan, E. & Özçakmak, B. C. (2015). “Bir Devlet Hastanesinde Yaşanan İstifa Sayılarındaki Artışın Nedenlerinin Araştırılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3 (3), 583-590.
- Canlı, S.; Demirtaş, H.; Bozak, A. & Doruk, S. (2013). Eğitim Denetmenliğinde Kadın Olmak: Mesleğe İlişkin Düşünceler ve Sorunlar, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 19(4), 543-574.
- Chan, S. H. & Qui, H. H. (2011). Loneliness, Job Satisfaction, and Organizational Commitment Of Migrant Workers: Empirical Evidence From Shishi, China, *International Journal of Human Resource Management*, 22(5), 1109–1127.
- Coomber, B. & Barriball, K.L. (2007). Impact of Job Satisfaction Components on Intent to Leave and Turnover For Hospital-Based Nurses: A Review of The Research Literature, *International Journal of Nursing Studies*, 44, 297- 314.
- Çekmecelioglu H. G. (2005). Örgüt İkliminin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.
- Çetin, A. & Alacalar, A. (2016). İş Yaşamında Yalnızlığı Yordamada Kişilik Özellikleri İle Algılanan Sosyal ve Örgütsel Desteğin Rolü, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 193-216.
- Çifçi, T. & Dikmenli, Y. (2015). Coğrafya Öğretmenlerinin İş Doyumu ve İş Yaşamında Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(21), 142-160.
- Demirbaş, B.& Haşit, G. 2016. İşyerinde Yalnızlık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1):137-158.
- Diken A.; Erdirençelebi M. & Şendoğdu A. A. (2014). Eş-Dost Kayırmacılığının (Kronizm) Çalışanlar Üzerine Etkileri: Orta Ölçekli İmalat İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, 2. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 7-8 Kasım, Melikşah Üniversitesi, Kayseri, 209–222.
- Doğan T.; Çetin B. & Sungur, M. Z. (2009). İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 271-277.
- Eğimli, A. T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Erdil, O.; Keskin, H.; İmamoğlu S. Z. & Erat S. (2004). Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama, *Gebze Doğu Üniversitesi Dergisi*, 5 (1), 17-26.
- Erdil, O. & Ertosun, Ö.G. (2011). The Relationship Between Social Climate, and Loneliness in The Workplace and Effects on Employee Well-Being, *7th International Strategic Management Conference*, June 30-July 2, Paris.
- Erdirençelebi, M. & Filizöz, B. (2016). Mobbingin Etik İklim ve Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri, *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (35), 127-139.
- Erkuş, A. & Fındıklı, M.A. (2013). Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.
- Ernst, J. M. & Cacioppo, J. T. (1999). Lonely Hearts: Psychological Perspectives On Loneliness, *Applied & Preventive Psychology*, 8, 1-22.

- Ertosun, G. Ö. & Erdil, O. (2012). The Effects Of Loneliness On Employees' Commitment And Intention To Leave, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41 (2012), 469-476.
- Feldman, C.D. & Arnold, J.H. (1983). Managing Individual and Group Behavior in Organization, *Mc.Graw-Hill International Book Company*, Auckland.
- Fidanboy, C. Ö., & Serpoush, M. (2016). İş Yaşamında Yalnızlığın Örgütsel Yaratıcılık Algısına Etkisi: Ar-Ge Çalışanları Kapsamında Bir Değerlendirme, *IV. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitapçığı*, 4-5 Kasım 2016, Adana, 389-393.
- Gierveld, J.J; Tilburg.,T. & Dykstra, P.A. (2006). Loneliness and Social İsolation. Cambridge Handbook of Personal Relationships / A.Vangelisti and D.Perlman, eds. *Cambridge: Cambridge University Press*, 485-500.
- Güney S. 2004. Yönetim Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü (İngilizce-Türkçe Dizin), 1.Baskı, *Siyasal Yayınevi*, Ankara.
- Kahya, C. (2013). Örgütsel Sinizm, İş Performansını Etkiler Mi? İş Tatmininin Aracılık Etkisi, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 34-46.
- Kanten, P. (2014). İşyeri Nezaketsizliğinin Sosyal Kaytarma Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Duygusal Tükenmenin Aracılık Rolü, *Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Karacaoğlu, K. & Yumuk, Y. (2014). İşgören Yalnızlığının Bir Öncülü Olarak Örgütsel Dışlanma: Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *15.Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 13-16 Kasım 2014, Ankara: *Nobel Yayın Dağıtım*, 557-572.
- Karaeminoğulları, A.; Bozkurt, S.; Doğan, A. & Bozkurt, Y. A. (2013). İşyerinde Yalnızlık ve İşkoliklik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *I. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 15-16 Kasım, Sakarya, 281-286.
- Karataş, A. (2013). Otel İşletmelerinde Kronizmin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kaya, İ. (2010). Otel İşletmelerinde İşgörenlerin İş Tatminini Etkileyen İşi Bırakma Eğilimi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 219-236.
- Kaymaz, K.; Eroğlu, U. & Sayılar, Y. (2014). Effect of Loneliness At Work on The Employees' Intention to Leave, "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 16(1), 38-53.
- Keser, A., & Karaduman, M. (2014). İş yaşamında Yalnızlık Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle İlişkisi ve Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), s.178-197.
- Lam, L. V. ve Lau, D. C. (2012). Feeling Lonely At Work: Investigating The Consequences of Unsatisfactory Workplace Relationships, *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), s.4265-4282.
- Lambert, E.G.; Hogan, N.L. & Barton, S.M. 2001. The Impact Of Job Satisfaction On Turnover Intent: A Test Of A Structural Measurement Model Using A National Sample Of Workers, *The Social Science Journal*, 38(2), 233-250.
- Locke, E.A. & Latham, G.P. (1990). Work Motivation and Satisfaction: Light At the End of The Tunne, *Psychological Science*, 1(4), 240-246.
- MacIntosh, E. W. & Doherty, A. (2010). The Influence of Organizational Culture on Job Satisfaction and Intention to Leave, *Sport Management Review*, 13(2), 106-117.
- Mercan, N.; Oyur, E.; Alamur, B.; Gül, S. & Bengül, S. (2012). İşyeri Yalnızlığı ve Sosyal Fobi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 213-226.

- Mert, İ. S. (2011). İş Tatmini Alt Boyutlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi: Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 117-143.
- Oğuz, E., & Kalkan, M. (2014). Öğretmenlerin İş Yaşamında Algıladıkları Yalnızlık İle Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişki, *İlköğretim Online*, 13(3), 787-795.
- Peplau, L. & Perlman, D. (1982). Perspectives On Loneliness. In L. Peplau ve D. Perlman (eds.).Loneliness: A Source Book Of Current Theory, Research And Therapy, *New York: John Wiley & Sons*.
- Ponzetti, J.J.Jr. 1990. Loneliness Among College Students, *Family Relations*, 39(3), 336-340.
- Poyraz, K. & Kama, B. (2008). Algılanan İş Güvencesinin, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 143-164.
- Rusbult, C. E.; Farrell, D.; Rogers, G. & Mainous, A. G. (1988). Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: An Integrative Model Of Responses to Decline Job Satisfaction, *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Russell, D.; Cutrona, C.; Rose, J. & Yurko, K. (1984). Social and Emotional Loneliness: An Examination of Weiss's Typology of Loneliness, *Journal of Personality Social Psychology*, 46(6), 1313-1321.
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz Vergiliel M. (2013). Örgütsel Davranış. *Aktüel Yayınları*, Ankara.
- Salimi, A. & Bozorgpour, F. (2012). Percieved Social Support and Social-Emotional Loneliness, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 2009-2013.
- Schermelleh-engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures, *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Spector, P.E. (1997) Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences, Thousand Oaks, CA. *Sage Publications*.
- Şişman, M. & Turan, S. (2004). Bazı Örgütsel Değişkenler Açısından Çalışanların İş Doyumu Ve Sosyal-Duygusal Yalnızlık Düzeyleri (MEB Şube Müdür Adayları Üzerinde Bir Araştırma), *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 117-128.
- Tekingündüz, S. & Kurtuldu, A. (2015). İşten Ayrılma Niyeti, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık, Liderlik ve İş Stresi Arasındaki İlişkilerin Analizi: Bir Hastane Örneği, *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 1501- 1517.
- TDK2017.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58ca84ea0006f6.68121345, Erişim tarihi:16.03.2017.
- TDK2017.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=TATM%C4%B0N, Erişim tarihi:16.03.2017.
- Tuna M. ve Yeşiltaş M. (2014). Etik İklim, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Özdeşleşmenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117.
- Turunç, Ö.; Tabak, A.; Şeşen, H. & Türkyılmaz A. (2010). Çalışma Yaşamı Kalitesinin Prosedür Adaleti, İş Tatmini, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi, *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Nisan/April, 12(2), 115-134.
- Wayne, S. C.; Shore, L. M. & Liden, R. C. (1997). Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective, *Academy of Management Journal*, February, 40(1), 82-111.
- Weisberg, J. (1994). Measuring Workers' Burnout And Intention to Leave, *International Journal Of Manpower*, 15(1), 4-14.
- Wright, S.L. (2005). Loneliness in the Workplace. (*Unpublished Doctor of Philosophy*). University of Canterbury.

- Wright, S.L.; Burt, C.D.B. & Strongman, K.T. (2006). Loneliness in The Workplace: Construct Definition and Scale Development, *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Yakut, S. & Certel, H. (2016). Öğretmenlerde Yalnızlık Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Birey ve Toplum*, 6(11), 169-193.
- Yazıcıoğlu, İ. (2009). Konaklama İşletmelerinde İşgörenlerin Örgütsel Güven Duyguları İle İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 235-249.
- Yelboğa, A. (2009). Validity and Reliability of the Turkish Version of the Job Satisfaction Survey (JSS), *World Applied Sciences Journal*. 6(8), 1066-1072.
- Yılmaz, E. & Altınok, V. (2009). Okul Yöneticilerinin Yalnızlık ve Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 451-469.
- Zincirkıran, M.; Çelik, G. M.; Ceylan, A. K. & Emhan, A. (2015). İşgörenlerin Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti, İş Stresi ve İş Tatmininin Örgütsel Performans Üzerindeki Etkisi: Enerji Sektöründe Bir Araştırma, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(600), 59-71.

Tüketicilerin Kişilik Özelliklerinin Marka Sadakati İle İlişkisi: Kayseri’de Yaşayan Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama¹

Brand Loyalty To The Relationship Of Personality Characteristics Of Consumers: An Application On University Students Living In Kayseri

İsmail YAPRAK*
Yunus DURSUN**

Öz

Marka sadakati, özellikle ürün farklılıklarının yok denecek kadar az olduğu ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı pazarlarda işletmelerin pazar paylarını korumak, yeni pazarlara nüfuz etmek ve sürdürülebilir karlılık ile rekabet avantajı sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir. İşletmelerin, markalarına sadık tüketiciler yaratmak için marka sadakatini etkileyen faktörleri bilmeleri marka sadakatinin oluşturulması yönüyle ilk basamağı oluşturmaktadır. Tüketicilerin kişilik özelliklerinin satın alma karar sürecinde tüketicinin ürün veya marka tercihini önemli ölçüde etkilediği yadsınmaz bir gerçektir. Bu amaçla çalışmamız tüketicilerin kişilik özellikleriyle marka sadakati arasında bir ilişkinin olup olmadığı konusu üzerine odaklanmıştır. Veriler Kayseri’de okuyan 582 üniversite öğrencisine anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizleri sonucunda marka sadakati ile uyumluluk arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmış olup diğer bağımsız değişkenler ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerinden aylık harcama tutarı ile marka sadakati arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Sadakati, Kişilik, Özellik Yaklaşımı

Abstract

Brand Loyalty has a importance especialy in the markets which product variability is low to be avoided and where competition is intensively experienced, is to protect market shares of companies, penetrate new markets and in terms of ensuring sustainable profitability and competitive advantage. The first step to create brand loyal consumers, Enterprises have to know the factors that affect brand loyalty. It is an undeniable fact that personality features significantly affects buying decision process. For this purpose, this study focus on if there is any relation between personality features and brand loyalty. The main mass of our study is university students living in Kayseri. Our study was conducted with 582 participants. The study analyzed the answers obtained from survey. According to our results there is negative relation between brand loyalty and compliance. While the relation between brand loyalty and the other independent variables is not significant furthermore, there is statistically significant relation between brand loyalty and expence which is one of the demographic trait of participants.

Keywords: Brand, Brand Loyalty, Personality, Treyt Theory

Giriş

Marka sadakati, mal ve hizmetlerin özellikleri bakımından giderek birbirine benzediği pazarlarda yaşanan şiddetli rekabet ortamında işletmelerin satış miktarlarını korumaları ve yeni müşteriler elde ederek sürdürülebilir karlılık ile rekabet edebilir üstünlük sağlamaları açısından son derece önemlidir. Marka sadakatinin işletmeler için uzun dönemli sürdürülebilir karlılık sağlaması, yatırımların geri dönüş süresini kısaltması ve pazarlama faaliyetlerinin maliyetlerini azaltıcı etkiye sahip olması nedeniyle, pazarlama faaliyetlerinin ve stratejilerinin temelini oluşturmaktadır.

Marka sadakati, tüketicinin sadece içinde bulunduğu zamanda değil, gelecek zamanda da aynı markaya karşı olan olumlu tutumları nedeniyle o markayı diğerlerinden daha sık satın almaya devam etmesidir (Palumbo ve Herbig, 2000, ss. 116-125). Marka sadakati yüksek olan

¹ Bu makale “Tüketicilerin Kişilik Özelliklerinin Marka Sadakati İle İlişkisi: Kayseri’de Yaşayan Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, ismailyaprak@gmail.com.

** Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetim ve Pazarlama Anabilim Dalı, ydersun@erciyes.edu.tr.

tüketiciler tercih ettiği markayı sürekli olarak satın alır ve başka markaların üretmiş olduğu ürünler hakkında bilgi edinmek için herhangi bir çaba sarf etmezler. Tüketici, marka sadakati geliştirdiği markalı ürünler için rakip firmaların daha düşük fiyat vermelerine rağmen, markayı kolay kolay değiştirme yoluna gitmez.

Satın alma sürecinde tüketici, herhangi bir ürün veya markayı tercih ederken birçok faktörün etkisinde kalabilmektedir. Tüketicinin satın alma davranışı üzerinde önemli etkiye sahip olan kişilik özelliklerinin ürün veya marka tercihindeki yönlendirici etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bireyin sahip olduğu ve süreklilik gösteren kişilik özelliklerinin ürün veya markalara karşı olan algılamaları, tutumları ve davranışları satın alma tercihlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Pride ve Ferrell, 2010, ss. 204-205). İşletmeler tüketicilere kişilik özelliklerine uygun mal ve hizmetleri sunarak tüketicilerin ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılaması müşteri memnuniyeti artmasına ve uzun vadede de marka sadakatinin oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu nedenle, işlemlerin ürün veya marka tercihini önemli ölçüde etkileyen kişilik özelliklerini belirlemeleri marka sadakatine yönelik başarılı pazarlama stratejilerinin oluşturulmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu noktadan hareketle, bu araştırmada tüketicinin kişilik özelliklerinin marka sadakati ile ilişkisi incelenmektedir. Bu çalışmada marka ve marka sadakati kavramları, kişilik, beş faktör kişilik özellikleri ve boyutları hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca veri analizi ve bulgular kısmında ise Kayseri'de yaşayan üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin cep telefonu marka sadakati ile ilişkisini tespit etmek amacıyla, uygulanan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular ve sonuçlara yer verilmektedir.

Marka ve Marka Sadakati

Üretim teknolojisinin gelişmesiyle beraber giderek artan mal ve hizmetçeşitliliği ile birlikte, ürünler arasındaki kalite farklılıkların yok denecek kadar azalması tüketiciyi satın alma sürecinde farklı alternatifler ile karşı karşıya bırakarak tercih yapmasını oldukça güçleştirmektedir. Marka, bu noktada farklı alternatifler ile karşı karşıya kalan tüketicinin tercihini etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Can, 2007, ss. 225-237). Günlük hayatımızda markalar, kişiliğimizi yansıtmaları, ekonomik gücümüzü göstermesi yönüyle önemli bir sosyal statü simgesi olurken, üreticiler için de rakiplerine kıyasla farklılıklarını gösteren önemli odak noktası oluşturmaktadır. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik karşılaştıkları birçok farklı alternatif karşısında markanın kendilerine sunduğu fiziksel performansı yanında, kendi kişisel koşullarına uygunluğu ve diğer markalardan farklı olarak vadettiği yöne odaklanmaktadır. Markaların bu yönü ile tüketicilerin hangi markalı mal veya hizmeti tercih edeceği yönünde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varabilir (Uztuğ, 2003, ss. 14-20).

Marka, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (TDK Sözlüğü); Bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel isim veya işaret olarak tanımlanmaktadır. Amerikan Pazarlama Derneği'nin tanımına göre ise marka; "bir satıcı veya satıcı grubunun mal ve hizmetlerini tanımlamayı ve rakiplerinden ayırt etmeyi amaçlayan "bir ad, terim, işaret, sembol veya tasarım veya bunların bir kombinasyonu" olarak tanımlanmaktadır. (Keller, 2003, s. 30). Aaker markayı, ürünlerin üretici veya satıcısını belirten ve işletmenin ürünlerini rakiplerinkinden ayıran ayırt edici bir isim, logo, ticari marka ve paket dizaynı gibi semboller olarak ifade etmektedir (Aaker, 1991, ss. 15-17). Kotler ve Armstrong'a göre ise; tüketicilerin mal veya hizmeti üreten ve sunan işletmeler hakkında tüm algılarını ve duygularını ifade etmektedir (Kotler ve Armstrong, 2006, s. 274). Yapılan tanımlar genel olarak markayı, bir mal ya da hizmetin sahip olduğu sembol, renk, sloganlar, ifadeler, rakip firmalardan kendisini farklı kılmalarını sağlayan bütün her şey olarak ifade etmektedirler.

Marka, tüketiciye satın alma karar sürecinde mal veya hizmet ile ilgili olarak önemli bilgiler sağlayarak tercihini kolaylaştırırken, üreticiye de tanınırlık sağlamaktadır. Markanın temel ve önemli özelliklerinden biri, sunulan mal veya hizmetin diğerlerinden ayırt edilebilmesini sağlaması ve bu yönüyle de üretici ve tüketici arasında bir bağ oluşturmaktır. Marka, simgeleştiği ürünün kalitesini ve ona kattığı değeri temsil etmesi açısından tüketiciye satın alma sırasında yardımcı olması ve onu tekrar satın alması açısından da işlemler için oldukça önemli hale gelmiştir (Ghodeswar, 2008, ss. 4-12).

Tüketiciler işletmelerin sundukları mal ve hizmetlerden memnun kaldıklarında daha sonra ortaya çıkabilecek ihtiyaçlarında aynı markalı mal ve hizmetleri tercih etme eğiliminde olmaya başlar. Marka sadakatini tam da tüketicilerin sonraki ihtiyaçlarında aynı markalı mal ve hizmetleri yeniden tercih etme eğilimi ile başladığı söylenebilir.

Chaudhuri ve Holbrook (2001, ss. 81-93), marka sadakatini, rakiplerin müşteriye kendilerine çekmek amacıyla uygulamaya koydukları bütün tutundurma faaliyetlerine ve pazarlama stratejilerine rağmen, müşterinin satın aldığı mal veya hizmeti gelecekte yeniden alma taahhüdünde bulunarak sürekli aynı markayı tercih etmesi olarak tanımlamaktadır. Uztuğ'a (2003, ss. 14-20) göre, markanın sahip olduğu ayırt edici özelliklerine yönelik tüketicinin algı ve tutumlarının gücünü yansıtan tekrarlı satın alma davranışıdır. Palumbo ve Herbig (2000, ss. 116-125), marka sadakatini, işletmenin rakiplerinin daha düşük fiyat ve iskontolar teklif etmesine rağmen tüketicinin tekrarlı olarak aynı markayı tercih etmesi olarak ifade etmektedir. Tanımlardan hareketle, marka sadakatini, tüketicinin herhangi bir markalı mal veya hizmetin özelliklerine yönelik olarak geliştirdiği olumlu tutumlarından dolayı, o markayı sürekli olarak tercih etme ve tekrarlı satın alma davranışı olarak ifade etmek mümkündür.

Üretim miktarlarının giderek arttığı pazarlarda oluşan şiddetli rekabet ortamında işletmelerin geçmişe kıyasla büyüme imkânları gittikçe sınırlı hale gelmiştir. Günümüzde işletmeler yüksek maliyetlere katlanıp yeni müşteriler elde ederek büyüme yerine mevcut müşterilerinde sadakat yaratarak pazarlarda kalıcı olmayı tercih etme yoluna gitmektedir. Sadık müşterilerin toplam satış miktarı içindeki paylarının yeni müşterilere oranla daha yüksek olduğundan hareket ederek, satışların sürekli olarak artış eğiliminde devam etmesi için müşterilerde sadakatin oluşturulmasını son derece önemli olduğu söylenebilir. Lam ve Burton (2006, ss.37-52) sürekli müşterinin maliyetinin yeni müşterinin maliyetine göre önemli derecede az olduğunu ve bu müşterilere doğru hizmet verilirse firmadan alışveriş yaptığı her harcama tutarının öncekine oranla daha fazla olacağını iddia etmektedirler.

Marka sadakati oluşan tüketicilerin işletmeler ile bütünleşerek geliştirdikleri derin duygusal bağlılık ile etrafındakilere sürekli olarak satın aldığı markalı ürün ve tercih ettiği işletme hakkında olumlu tavsiyelerde bulunması işletmelerin yeni müşteriler ile tanışmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Marka sadakati gelişmiş tüketiciler uzun vadede işletmelerin satışlarının ve karlılıklarının artmasına katkı sağlamaktadır. Çünkü sadakat ile tüketicilerin marka ile bağlılığı ve ilişkisi devam ettiği sürece, ürünün fiyatında yaşanan artışları önemsemeden aynı ürünü sürekli almaya devam edecektir (Garcia ve arkadaşları, 2006, ss. 384-396). Pringle ve Thompson (2000, s. 15)'a göre; tüketicinin markaya duyduğu sadakatte meydana gelen %5 oranındaki artış, şirketin net karında %50 ile % 75 arasında bir artış meydana getirebilmektedir.

Marka sadakati tüketiciler için de önemli avantajlar sağlamaktadır. Tüketiciler sürekli tercih ettikleri markalı ürünlerin fiziksel veya kişisel beklentilerini karşılanması durumunda o markaya ve işletmeye karşı olumlu düşünceler besleyerek güvenmeye başlar. Tüketicinin markaya karşı geliştirdiği güven duygusu sonraki satın almalarında araştırma ve değerlendirme yapma ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla, tüketici aynı markalı

ürünü sürekli olarak tercih etmesiyle elde ettiği deneyim sayesinde satın alma karar sürecinin daha hızlı sonlanması ile zaman tasarrufu elde edecektir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001, ss. 81-93)

Tüketicinin belirli markalara karşı hissettiği sadakat derecesi o marka ile olan ilişkilerinden, satın alma karar sürecindeki tutumlarından veya kişisel özelliklerinden meydana gelen bir takım faktörlerden etkilenebilmektedir (Aslım, 2007, s. 25). Tüketicinin kişilik özellikleri satın alma davranışını etkileyen önemli unsurlardan biri olarak ifade edilmektedir. Tüketicinin satın aldığı mal ve hizmetler veya marka tercihleri ile kişilik özellikleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Tüketicilerin kişilik özellikleri, tüketicilerin markalarla ilgili algılarını, tutumlarını ve davranışlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir (Kotler ve Keller, 2009, s. 151). Bireyin sahip olduğu kişilik özelliklerinin tüketicinin satın alma davranışlarına yön vermesi, mal, hizmet veya marka tercihleri ile arasında önemli bir ilişkinin olması nedeniyle, kişilik kavramının pazarlama literatüründe oldukça önemli bir yere sahip olduğunu olduğu söylenebilir (Deniz ve Erciş, 2007, ss. 302-330).

Kişilik Kavramı ve Tanımı

Kişilik kavramı uzun süredir davranış bilimleri, psikoloji, pazarlama gibi farklı bilim alanlarında ele alınarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Yoğun olarak tartışılan bir kavram olmasına rağmen, kişilik kavramının henüz üzerinde mutabakat sağlanmış ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Köknel (1997, ss. 19-22), kişiliği bireyin çevresi ile olan ilişkilerinde kendini ifade etme veya gösterme şekli olarak ifade etmektedir. Kişilik, bireyin dış çevreden gelen uyarıcılara kendine özgü olarak sergilediği tutum, duygu, düşünce ve davranış özelliklerinin bütünüdür. Alport, (1961, s. 28), kişiliği, bireyin sahip olduğu özellikler aracılığı ile duygu ve düşüncelerine şekil vererek onu yönlendiren gerçeklik olarak tanımlamaktadır. Pervin ve Cervone, (2010, s. 8), kişiliği bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında kalıcı ve ayırt edici özelliklerine katkıda bulunan psikolojik nitelikler olarak tanımlamaktadır. Norman (1963, ss. 574-583), bireyin davranış kalıplarının, tutumlarının, duygularının ve sahip olduğu yeteneklerinin karakteristik olarak diğer bireylerden ayrılan kendine özgü olan özelliklerinin bütünü olarak ifade etmektedir. Özdevecioğlu, (2002, ss. 115-134) kişiliği, bireylerin doğuştan getirdiği özellikler ile sonradan sosyalleşme süreci ile edindiği özelliklerinin toplamı olarak tanımlamaktadır. Yapılan tanımlardan hareketle, kişilik; kalımsal, çevresel, fiziksel ve zihinsel özelliklerle etkileşimli ve nispeten bu özelliklerinin de bir sonucu olan, belli ölçüde özgün ve tutarlı duygu, düşünce ve davranış kalıbı şeklinde tanımlanabilir (Özsoy ve Yıldız, 2013, s. 3).

Kişilik konusunda yapılan çalışmalarda kişiliğin nasıl oluştuğu, temel özelliklerinin neler olduğu, hangi faktörlerin birleşmesiyle meydana geldiğine dair birçok farklı faktör sayılmaktadır. Yapılan literatür taramalarında kişiliğin oluşumunda rol alan temel faktörlerin genel olarak bireyin biyolojik ve fizyolojik yapısı, grup üyeliği, sahip olduğu sosyal statü ve rol davranışları, geleneksel ve bedensel yapı, aile değişkeni, coğrafi ve fiziksel yapı, kitle yayın araçları, doğum sırası olarak sıralandığı söylenebilir (Şimşek ve arkadaşları, 2007, ss. 73-74; Penke ve arkadaşları, 2007, ss. 549-587; Köknel, 1997, s. 28; Çetin ve Beceren, 2007, ss. 110-132; Forman ve Forman, 1981, ss. 163-167; Kağıtçıbaşı, 1990, s. 75; Develioğlu ve Tekin, 2013, ss. 15-30; Can, 2007, ss. 96-106; Erdoğan, 1994, ss. 236-241; Özdevecioğlu, 2002, ss. 115-134; Camgöz, 2009, s. 35)

Kişilik ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda kişilik kuramlarının genel olarak psikanalizci, davranışçı, insancıl, sosyal öğrenme ve özellik kuramı olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Her bir yaklaşım insan kişiliğinin değişik ve önemli bir boyutunu belirlemekte ve incelemektedir. Ancak, temelde hepsinin ortak amacının bireyin kişilik özelliklerini

açıklamaya yönelik olduğunu söyleyebilir. Araştırmacıların ayrıldıkları temel noktaların, davranışın özel ve ayırıcı yönlerinin nasıl keşfedileceği ve adlandırılacağı ile ilgili olduğu görülmektedir (Camgöz, 2009, s. 36).

Kişiliği açıklamaya yönelik birçok yaklaşım geliştirilmiş olmakla birlikte, günümüzde kişilik ile ilgili yapılan çalışmalarda yaygın olarak tercih edilen yaklaşımın treyt (özellikler kuramı) olduğu görülmektedir (Tabak ve Tatar, 2010, ss. 541-559; Somer ve arkadaşları: 2002, ss. 21-33). Özellik (treyt) kuramı kişiliği çeşitli özelliklere ayırarak tanımlaması ve değerlendirmesi, aynı zamanda pazarlama metodolojisi ile uyumlu olması dolayısıyla, pazarlamacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Tsai, 2003, aktaran; Deniz ve Erciş, 2007, ss. 302-330; Hawkins ve arkadaşları., 2003, ss. 368)

Özellik (Treyt) kuramının temelleri ilk olarak 1936 yılında Allport ve Odbert'in inceledikleri İngilizce Webster's New International Dictionary sözlüğünde bireylerin kişilik özelliklerini tanımlayan 18.000 kelimelik bir liste oluşturmaları ile başlamıştır. Sonrasında Cattell (1946), elde edilen bu listeye faktör analizi uygulayarak 16 temel kişilik özelliğinden oluşan bir liste elde etmiştir. (Dunsmore, 2005, ss. 1-2; Shaye, 2009, ss. 7-12; İbrahimoglu, 2008, s. 96; Şengül, 2008, s. 34; Apple, 2011, ss. 12-20;). Norman 1963 ve 1967 yıllarında ise önceki çalışmalardan hareketle kişilik özelliklerinin beş temel boyutta toplanabileceği yaklaşımını geliştirmiştir (Digman, 1990, ss. 419-420; John ve Srivastava, 1999, ss. 6-7; Goldberg, 1998, ss. 391-396; Barrick ve Mount 1991, ss. 1-26). Goldberg (1981, ss. 141-165) kişilik özelliklerini tanımlayan sözcüklere dayalı olarak yapmış olduğu çalışmalarda ise Norman (1963-1967)'in sınıflandırmış olduğu beş boyutu destekleyen sonuçlara ulaştığını ve kişiliğin bu beş faktör etrafında açıklanabileceğini belirtmiştir. Goldberg (1990-1991-1992-1993)'in sonraki yıllarda yapmış olduğu çalışmalarda belirlenen beş faktörün bireylerin kişilik özelliklerini tanımlaması açısından oldukça güçlü ve çevreleyici bir özellikte olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Goldberg'ın literatürde "Beş Faktör", "Big Five" deyimini kullanan ilk araştırmacı olduğu söylenebilir (Apple, 2011, ss. 12-20).

Literatürde "Beş Faktör (Treyt veya Özellik)" olarak ifade edilen bu yaklaşım günümüzde "Dışa Dönüklük", "Uyumluluk", "Sorumluluk", "Duygusal Denge" ve "Açıklık" olmak üzere kişilik özelliklerini beş boyut olarak tanımlanmaktadır (Dunsmore, 2005, s. 5; John ve Srivastava, 1999, s. 8). Bu boyutlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Dışa dönüklük (Extraversion): Başkaları ile iletişim ve etkileşim eğilimi olarak tanımlanan dışa dönüklük, bireyin heyecan ve yüksek enerji durumunu ifade eder (Goldberg, 1992, ss. 26-42; McShane ve Von Glinow, 2005, ss. 40-41).
2. Duygusal Denge (Neuroticism): Genel olarak üzüntü ve öfke gibi negatif duygulara eğilimi olan ve karşılaştığı her olay karşısında aşırı stres yaşayan bireylerin taşıdığı özelliklerdir (McCrae ve Costa, 1987, ss. 81-90; Kaşlı, 2009;., ss. 26-27).
3. Uyumluluk (Agreeableness): Diğerlerine oranla daha fazla işbirliği yapma eğiliminde olan, ilişkilerinde daha nazik, saygılı, sevecen, esnek bir yapıya sahip (Graziano ve arkadaşları, 1996, ss. 820-835; Goldberg, 1992, ss. 26-42).
4. Sorumluluk (Conscientiousness): Sorumluluk düzeyi ağır basan bireyler azim, başarı, güvenilirlik, sorumluluk bilinci, planlı ve programlı olma gibi özelliklerle ifade edilirler (Somer ve arkadaşları, 2002, ss. 21-33; Barrick ve arkadaşları, 2005, ss. 745-767;).
5. Açıklık (Openness to Experience): Analitiklik, meraklılık, bağımsızlık, yaratıcılık, liberallik, geleneksel olmayan, güçlü hayal gücü, kuvvetlilik, geniş ilgi alanlarına sahip olma, sanata ilgi duyma ve açık fikirlilik gibi sıfatlar sayılabilmektedir (Dede, 2009, s. 61; Puher, 2009, ss. 8-12).

Beş faktör (Özellik) yaklaşımı kişiliği bireyin belirgin bir kişilik özelliğinin derecesini belirtmesi yönüyle kişiyi belirli sınıflara ayırarak süreklilik gösteren birtakım temel özellikleri üzerinde durarak açıklamaya çalışmaktadır. Özellik yaklaşımının boyutları olarak ifade edilen dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve açıklık özelliklerinin farklı koşul ve durumlarda birey üzerinde aynı şekilde süreklilik gösterdiğini belirlemektedir (Aliyev, 2008, s. 36; Camgöz, 2009, s. 39; McCrae ve John, 1992, ss. 175-215; McCrae ve Costa, 1987, ss. 81-90; Tatlıoğlu, 2014, ss. 939-971; Apple, 2011, ss. 12-20; Tekin ve arkadaşları, 2012, ss. 4611-4641).

Özellik (Treyt) yaklaşım modeli, çeşitli kişilik testlerinin ve ölçeklerinin kapsamlı bir faktör analizi ve kişiliği tanımlamak için kullanılan sıfatların kapsamlı çalışmaları sonucunda oluştuğunu söylebilir. Günümüzde birçok alanda kişiliğin ölçüm ve değerlendirilmesi açısından sıklıkla tercih edilen “Beş Faktör” kişilik modeli bilim dünyasında yaygın kabul gören bir yaklaşım olmaya devam etmektedir (Karaca, 2007, s. 86).

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu çalışmada Kayseri’de yaşayan üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin cep telefonunda marka sadakati ile ilişkinin derecesini ve yönünü tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Yapılan literatür taramalarında marka, marka sadakati ve kişilik ile ilgili olarak bir çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Birey satın alma davranışı sürecinde ihtiyacını karşılamak amacıyla bazen bir markaya yönelik sürekli tekrarlı satın alma davranışı gerçekleştirir. Bu durum zamanla bir markaya yönelik olarak sadakat duygusunu geliştirir. Çalışma, bireyin sahip olduğu kişilik özelliklerinin marka sadakati gelişirken bir etkisinin olup olmadığını ve bu değişkenler arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirlemeye yöneliktir. Bu yönüyle, çalışmamızın literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örneklemi

Kişilik özelliklerinin marka sadakati ile arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Kayseri’de yaşayan üniversite öğrencileri arasından kolayca örnekleme yöntem ile seçilen 582 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle anket uygulanarak veriler toplanmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi Ve Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla anket yönteminden faydalanmıştır. Anket formu toplam 22 ifadeden oluşan 3 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde bireylerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 4 ifade, ikinci bölümde beş faktör kişilik ölçeğinde bireyin kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik kullanılan 10 ifade ve üçüncü bölümde bireyin marka sadakatini ölçmeye yönelik 8 ifade bulunmaktadır.

Araştırmada cevaplayıcıların kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla kişilik teorisinde yaygın olarak kabul gören Beş Faktör Kişilik ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek Gosling, Rentfrow ve Swann (2003, ss. 504-528)’ın bireylerin kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla yaptıkları araştırmalardan yararlanılarak elde edilmiştir. Ölçek, bireylerin kişilik özelliklerinin olumlu ve olumsuz yönlerini belirlemeye yönelik olmak üzere toplam on ifadeden oluşmaktadır. Beş faktör kişilik modelinde yer alan dışa dönüklük, sorumluluk, uyumluluk, nevrozizm ve açıklık boyutlarının her birini ölçmeye yönelik ikişer ifadeden oluşmaktadır. Beş faktör kişilik ölçeğine ait ifadeler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Beş faktör kişilik ölçeği ifadeleri

Dışa dönük, coşkulu biriyimdir.	Dışadönüklük
Cana yakın, sıcakkanlı biriyimdir.	Dışadönüklük
Güvenilir, disiplinli biriyimdir.	Sorumluluk
Dağınık, dikkatsiz biriyimdir (Ters)	Sorumluluk
Eleştiren, aksi biriyimdir (Ters)	Uyumluluk
Uyumlu bir insanımdır	Uyumluluk
Yeni deneyimlere açık biriyimdir.	Açıklık
Geleneksel bir yapıya sahibimdir (Ters)	Açıklık
Soğukkanlı, duygusal yönden sabit biriyimdir.	Nevrotiklik
Stresli, kolay üzülen biriyimdir (Ters)	Nevrotiklik

Gosling, Rentfrow ve Swann (2003, ss. 504-528)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin marka sadakati derecelerini ölçmek amacıyla, Odin vd. (2001, s. 82) ile Lau ve Lee'nin (1999, s. 368) marka sadakatini ölçmeye yönelik yapmış oldukları çalışmalardan yararlanılmıştır. Öğrencilerin marka sadakat derecelerini ölçmek amacıyla öğrencilere aşağıda verilen 8 ifade yöneltilmiştir.

Tablo 2: Marka Sadaka Ölçeği İfadeleri

Arkadaşlarıma sık sık kullandığım cep telefonu markasından övgüyle bahsederim.
Kullandığım cep telefonumun markasında fiyat artışı olsa da başka bir markayı satın almam.
Kullandığım cep telefonu markası gittiğim mağazada mevcut değilse, gelmesi için beklerim ya da başka mağazalardan temin etmeye çalışırım.
Girdiğim mağazada kullandığım cep telefonu markası yoksa başka bir markayı tercih etmem.
Alternatif markaların yaptığı indirim, hediye ve promosyonlara rağmen kullandığım cep telefonu markasını değiştirmem.
Kullandığım cep telefonu markasına diğerlerinden fazla fiyat ödemeye razıyım.
Yeni bir cep telefonu markası piyasaya çıkarsa kullandığım markayı asla değiştirmem.
Sürekli aynı marka cep telefonunu kullanırım.

Odin vd. (2001) ve Lau ve Lee'nin (1999)

Kişilik özellikleri ve marka sadakati ölçeklerinde yer alan ifadeler “kesinlikle katılıyorum”dan “kesinlikle katılmıyorum”a kadar uzanan beşli likert ölçeğinde verilmiştir (kesinlikle katılıyorum=5, katılıyorum=4, kısmen katılıyorum=3, katılmıyorum=2, kesinlikle katılmıyorum=1).

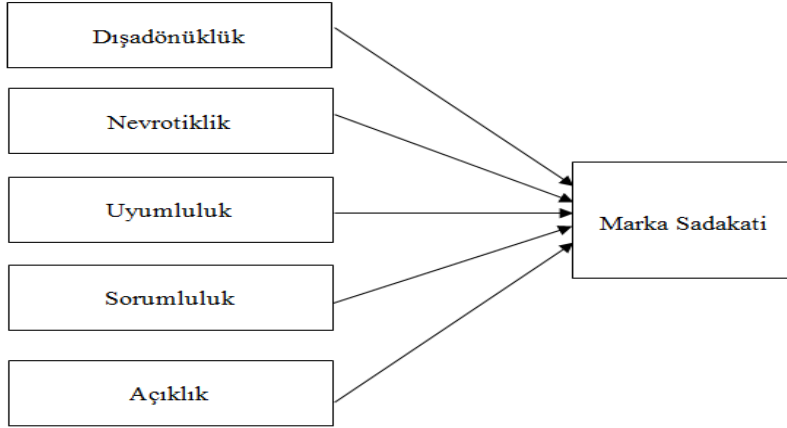
Hipotezler

Kişilik özelliklerinin marka sadakati ile aralarındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bu çalışmada kişilik özellikleri alt boyutları ile marka sadakati arasında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

- Hipotez 1: Dışadönüklük kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki vardır.
- Hipotez 2: Nevrotiklik kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki vardır.
- Hipotez 3: Uyumluluk kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki vardır.
- Hipotez 4: Sorumluluk kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki vardır.
- Hipotez 5: Açıklık kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki vardır.

Araştırma Modeli

Araştırma modelinde, beş faktör kişilik özelliklerinin alt boyutları dışadönüklük, nevrotiliklik, uyumluluk, sorumluluk, açıklık ve demografik özellikler bağımsız değişkenlerimizi oluştururken, marka sadakati ise bağımlı değişkenimizi oluşturmaktadır.

Şekil 1:Beş Faktör Kişilik Boyutları

Verilerin Analizi ve Bulgular

Katılımcılara uygulanan anket sonuçları bu bölümde analiz edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS paket programından yararlanılmıştır. Güvenirlilik analizi, korelasyon analizi ve frekans dilimleri yapılmıştır. Kişilik özellikleri ve marka sadakati arasındaki ilişkiler için oluşturulan hipotezler test edilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların cinsiyet durumları

Cinsiyet	n	%
Kadın	368	63,2
Erkek	214	36,80
Toplam	582	100

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları Tablo 3’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %63,2’si kadın, % 36,8’i erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların medeni durumları

Medeni Durum	n	%
Bekâr	567	97,4
Evli	10	1,70
Diğer	5	0,90
Toplam	582	100

Ankete katılan öğrencilerin medeni duruma göre dağılımları Tablo 4’de verilmiştir. Tabloya göre, katılımcıların %97,4’ü bekar, % 1,70 ’i evli, % 0,9’nı diğer öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların yaş dağılımı

Yaş	n	%
18 altı	3	0,50
18-21	406	69,8
22-25	163	28

26 ve üzeri	10	1,7
Toplam	582	100

Ankete katılan öğrencilerin medeni duruma göre dağılımları Tablo 5’te verilmiştir. Tabloya göre, 16-20 yaş gurubu katılımcılar % 52,23 oranı ile katılımcılar içinde en yüksek paya sahip guruptur.

Tablo 6: Katılımcıların aylık harcama tutarı

Aylık Harcama Tutarı	n	%
1-500 TL	396	68
501-1000 TL	140	24,05
1001-1500 TL	21	3,61
1501-2000 TL	9	1,55
2001-2500 TL	5	0,86
2501- 3000 TL	2	0,34
3001 ve Üzeri TL	9	1,55
Toplam	582	100

Tabloya göre, katılımcıların aylık ortalama harcama tutarı açısından % 68,00’ini 1-500 TL arasında en düşük gelir grubunu teşkil etmektedir. En yüksek harcama tutarını ise %1,55 lik oran ile 3001 TL ve üzeri grup oluşturmaktadır.

Bu araştırmada ölçeklerin içsel tutarlılığının test edilmesinde Cronbach Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Yapılan Güvenilirlik analizine ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Beş faktör kişilik envanterinin alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizi

Beş Faktör Kişilik Ölçeği Boyutları	Cronbach Alpha
Dışadönüklük	0,513
Sorumluluk	0,788
Uyumluluk	0,878
Açıklık	0,819
Nevrotiklik	0,869

Tablo 7 incelendiğinde Cronbach Alpha değerleri ankette yer alan kişilik özelliklerine ait dışadönüklük ifadelerinde 0,513, sorumluluk ifadelerinde 0,788, uyumluluk ifadelerinde 0,878, açıklık ifadelerinde 0,819, nevroitiklik ifadelerinde 0,869 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerden dışadönüklük ölçeğinin Cronbach Alpha değeri nisbi olarak düşük, diğer ölçeklerde ise kabul edilebilirlik değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Genel olarak kabul edilen alt limit 0,70 olmasına karşın, açıklayıcı araştırmalarda 0,60’a kadar düşebilir (Demirer, 2010, s. 60).

Tablo 8: Alfa katsayısına bağlı ölçek güvenilirliği

Alfa Katsayısı	Aralığına Bağlı Ölçek Güvenilirliği
$0,00 \leq \alpha < 0,40$	Ölçek güvenilir değildir.
$0,40 \leq \alpha < 0,60$	Ölçek düşük güvenilirliktedir.
$0,60 \leq \alpha < 0,80$	Ölçek oldukça güvenilirliktedir.
$0,80 \leq \alpha < 1,00$	Ölçek yüksek derecede güvenilirliktedir.

Kaynak: Akgül ve Çevik (2005, ss. 435-436).

Tablo 9: Marka sadakati ölçeğinin güvenilirlik katsayısı

Marka Sadakati Ölçeği	Cronbach Alpha
Marka Sadakati	0,866

Tablo 9 incelendiğinde, ankette yer alan marka sadakati ölçeğini oluşturan ifadelerin Cronbach Alpha değeri 0,866 olarak hesaplanmıştır. Bu Cronbach Alpha değerinin kabul edilebilirlik değerinin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Kişilik Ölçeğinin Alt Boyutları ile Marka Sadakati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Marka Sadakati		
	Korelasyon Kat Sayıları	p	n
Aylık Harcama Tutarı	,197**	0,000	582
Dışadönüklük	-0,003	0,946	582
Sorumluluk	-0,065	0,115	582
Uyumluluk	-,123**	0,003	582
Açıklık	-0,058	0,161	582
Nevrotiklik	0,049	0,242	582

p < .05, **p < .01

Tablo incelendiğinde, marka sadakati ile dışadönüklük ($r = -,003$) arasında negatif yönde bir ilişki olmakla beraber, bu ilişkinin düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, dışadönüklük kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki olduğu yönündeki H1 hipotezi red edilmiştir.

Marka sadakati ile sorumluluk ($r = -,065$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında negatif bir korelasyonun olduğunu; ancak, ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, sorumluluk kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki olduğu yönündeki H2 hipotezi red edilmiştir.

Marka sadakati ile uyumluluk ($r = -,123^{**}$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak negatif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, uyumluluk kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki olduğu yönündeki H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Marka sadakati ile açıklık ($r = -,058$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında negatif bir korelasyonun olduğunu; ancak, ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, açıklık kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki olduğu yönündeki H4 hipotezi red edilmiştir.

Marka sadakati ile nevrotiklik ($r = ,049$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında pozitif bir korelasyonun olduğunu; ancak, ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, nevrotiklik kişilik özelliği ile marka sadakati arasında ilişki olduğu yönündeki H5 hipotezi red edilmiştir.

Ek olarak, katılımcıların marka sadakati ile aylık harcama ($r = ,197^{**}$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında pozitif bir korelasyon olduğu ve bu ilişkinin düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Artan rekabet koşulları nedeniyle, marka sadakati işletmelerin varlıklarını sürdürebilmek ve pazarlardan daha fazla pay alabilmeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle ürün farklılıklarının yok denecek kadar az olduğu ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı pazarlarda marka sadakati oluşturmak işletmelere büyük avantajlar sağlamaktadır. Marka sadakat duygusu yüksek olan tüketiciler diğer markalı ürünleri büyük ölçüde almaktan kaçınırlar, sadakat duygusu nedeniyle, işletmenin yeni ürettiği diğer markalı ürünlerini de tercih etme eğilimindedirler. Tüketicinin marka sadakati duygusu arttıkça marka satışlarının da arttığı söylenebilir. İşletmelere sağladığı büyük avantajlar ve stratejik üstünlükler açısından işletmelerin pazarlama faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır.

Marka sadakati kavramı, firmalar açısından öneminin artmaya başlamasıyla beraber, sürekli olarak tartışılan ve üzerinde çalışma yapılan önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Kavramla ilgili en çok tartışılan konulardan biri de marka sadakatine etki eden faktörlerin neler olduğu konusudur. Literatür incelendiğinde kavramla ilgili olarak pek çok farklı çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızın öncelikli amacı tüketicilerin kişilik özelliklerinin marka sadakati ile arasında bir ilişkinin olup olmadığını anlamaya yöneliktir. Bu amaçla çalışma Kayseri’de yaşayan üniversite öğrencileri arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 582 kişiye anket yöntemi uygulanarak yapılmıştır.

Elde edilen verilerin korelasyon analizi sonucunda beş faktör kişilik ölçeğinin alt boyutu uyumluluk bağımsız değişkeni ile marka sadakati bağımlı değişkeni arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Uyumluluk değişkeni dışındaki diğer alt boyutların marka sadakati ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Bu sonuca göre tüketicinin uyumluluk düzeyi arttıkça marka sadakat düzeyi azalmaktadır. Bu durumu uyumluluk kişilik özelliğine sahip olan bireylerin diğer bireylerle kıyasla yapılan işlerde işbirliği yanı ağır basan, diğer bireyler ile olan ilişkilerinde nazik, sevecen, dostane ve rekabet etmektense birlikte hareket etmeyi tercih eden bireyler olmasına bağlayabiliriz (Moody, 2007, s. 28). Çünkü, uyumluluk özelliğine sahip bireylerin, çevresindekilerin görüş ve isteklerine açık olma ve onlara daha fazla önem vermesi bu özelliğin en belirleyici yönünü oluşturmaktadır. Antonioni (1998) yapmış olduğu çalışmada uyumluluk ile uyma tarzı arasında pozitif bir ilişki belirlemiştir. Ayrıca, Rahim’e göre (1992), yüksek uyumluluk özelliğine sahip bireylerin uyma tarzını tercih etmesi beklenir. Çünkü uyma tarzında bireyler, karşı tarafın ihtiyaçlarını gidermek için kendi isteklerini ihmal edebilirler (Tozkoparan, 2013, ss. 203-204). Sonuç olarak, uyumluluk düzeyi yüksek bireylerin çevresindekilere uyma eğiliminin ağır basmasının bireyin tercihlerini büyük ölçüde şekillendirdiği söyleyebilir. Bu noktadan hareketle bireyin çevresindekilerinin etkisi altında kalarak tercihlerini kolaylıkla değiştirmesini sadakat duygusunun oluşmasını engelleyen önemli faktörlerden biri olarak sayılabilir.

Analizlerde marka sadakati ile beş faktör kişilik özelliklerinin uyumluluk alt boyutu haricindeki diğer boyutlar ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bu durum verilerin toplandığı örneklemin kısıtları ile ilgili olup farklı örneklem gruplarında farklı sonuçlar elde edilmesini mümkün kılabilir. Uygulamanın yapıldığı bireylerin yaş dağılımı, aylık sabit geliri, meslek gurubu, sosyal statüsü ve benzeri demografik özelliklerinin değişmesi durumuna bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşılması mümkün olabilir.

Demografik değişkenler ile marka sadakati arasındaki ilişki incelendiğinde ise; marka sadakati bağımlı değişkeni ile yalnızca aylık harcama tutarı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu sonuç tüketicinin sahip olduğu gelir düzeyinin ve buna bağlı olarak harcama tutarının marka sadakati ile arasında doğru bir

orantının olduğunu göstermektedir. Yani, gelir ve harcama miktarı arttıkça markaya karşı sadakatin arttığı söylenebilir.

İşletmelerin temel amaçlarından biri de tüketicide marka sadakatini oluşturmak amacıyla pazarlama stratejileri belirlemek ve buna yönelik tutundurma faaliyetlerinde bulunmaktır. Bu nedenle, işletmelerin marka sadakatini etkileyen faktörleri belirlemesi ve pazarlama faaliyetlerini bu doğrultuda gerçekleştirmesi tüketicide marka sadakatini oluşturmaya yönelik başarılı sonuçlar elde etmesine katkı sağlayabilir. Çalışmamız marka sadakati ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olması açısından işletmelere pazarlama stratejilerini oluştururken yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Yapılan çalışmamızın analizleri sonucunda kişilik özelliklerinin alt boyutlarından uyumluluk ile marka sadakati arasında negatif yönlü, demografik değişkenlerden aylık harcama ile marka sadakati arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara bakarak işletmelerin marka sadakati oluşturmaya yönelik stratejileri belirlerken; seçtiği hedef kitlenin kişilik özelliklerini analiz ederek bu kitlenin çoğunluğunun uyumluluk düzeyi yüksek bireylerden oluşmamasına dikkat etmeleri tüketicide başarılı bir marka sadakatinin oluşmasına önemli katkılar sağlayabilir. Ek olarak seçilen hedef kitlenin yüksek harcama tutarına sahip bireylerden oluşması da marka sadakatinin oluşumuna pozitif bir katkı sağlayabilir.

Tüketicinin kişilik özelliklerinin marka sadakati ile arasındaki ilişkinin derecesini ölçmeye yönelik olarak yapılan çalışmamızdaki en önemli kısıt örneklemin Kayseri'de yaşayan üniversite öğrencilerinden oluşmasıdır. Bu nedenle, analiz sonucunda elde edilen bulguları tüm üniversite öğrencileri için genellememiz mümkün değildir. Bu konu ile ilgili olarak yapılacak sonraki çalışmalarda araştırmacıların örneklemini farklı yaş, eğitim ve gelir gruplarından seçmeleri farklı sonuçlar elde etmelerini sağlayabilir. Çalışmamızın bu konunun daha iyi anlaşılması için sonraki olası çalışmalara yol göstermesi ve farklı bir bakış açısı getirmesi yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: Free Press.
- Aliyev, P. (2008). *Beş Faktörlü Kişilik Özellikleri Ve Cinsiyet Rollerinin Üniversite Alan Seçimi İle İlişkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Allport, G. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Haccourt College Publication.
- Apple, M. T. (2011). *The big five personality traits and foreign language speaking confidence among japanese efl students*. Doctoral Dissertation. Temple University, Pennsylvania.
- Aslım, H. (2007). *Marka sadakatinin satın alma davranışı üzerindeki etkileri: bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Barrick, M. R., ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: a meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26.
- Barrick, M. R., Parks, L., ve Mount, M. K. (2005). Self-monitoring as a moderator of the relationships between personality traits and performance. *Personnel Psychology*, 58(3), 745-767.
- Camgöz, S. M. (2009). *Kişilik özellikleri ile finansal performans arasındaki ilişkiler: a-tipi yatırım fonu yöneticileri üzerinde bir değerlendirme*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Can, Y. (2007). *A tipi ve b tipi kişilikler bakımından mobbing kişilik ilişkisinin incelenmesi ve bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ceritoğlu, A. B. (2004). *Genç tüketicilerde marka bilincinin oluşması ve marka sadakati kavramlarının incelenmesi ve konu ile ilgili bir uygulama*. Dalı Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of marketing*, 65(2), 81-93.
- Çetin, N.B., ve Beceren, E. (2007). Lider kişilik Gandhi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 110–132.
- Datta, P. R. (2003). The determinants of brand loyalty. *Journal of American Academy of Business*, 3(1-2), 138-138.
- Deniz, A., ve Erciş, A. (2008). Kişilik özellikleri ile algılanan risk arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2).
- Develioğlu, K., ve Tekin, Ö. A. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve yabancılaşma arasındaki ilişki: beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2).
- Devrani, Ö. G. D. T. K. (2009). Marka sadakati öncülleri: çalışan kadınların kozmetik ürün tüketimi üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3).
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: emergence of the five-factor model. *Annual Review Of Psychology*, 41(1), 417-440.
- Dunsmore, A. J. (2005). *An investigation of the predictive validity of broad and narrow personality traits in relation to academic achievement*. Doctoral Dissertation. Knoxville: The University of Tennessee.
- Forman, S. G., & Forman, B. D. (1981). Family environment and its relation to adolescent personality factors. *Journal of Personality Assessment*, 45(2), 163-167.
- Garcia G.B., Gutierrez A.A., & Gutierrez C. J. (2006). The role of loyalty programs in behavioral and affective loyalty. *Journal of Consumer Marketing*, 23(7), 387-396.
- Ghodeswar, B. M. (2008). Building brand identity in competitive markets: a conceptual model. *Journal of product & brand management*, 17(1), 4-12.
- Goldberg LR. (1990). An alternative “description of personality : the big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.
- Goldberg LR. (1992). The development of markers for the big-five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26-42.
- Goldberg LR. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48(1), 26-34.
- Goldberg, L. R. (1981). language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. *Review Of Personality And Social Psychology*, 2(1), 141-165.
- Goldberg, L. R. (1998). Warren T. Norman (1930–1998): An appreciation. *Journal of Research in Personality*, 32(4), 391-396.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B. (2003). A very brief measure of the big-five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528.
- Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A., & Hair, E. C. (1996). perceiving interpersonal conflict and reacting to it: the case for agreeableness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(4), 820-835.
- Hawkins, I. Delbert, Roger J. Best & Kenneth A.Coney (2004), *Consumer behavior building marketing strategy*, 9th Edition, New York: McGraw-Hill Company.

- İbrahimoglu, N. (2008). *kişilik özellikleri açısından örgüt-kariyer bağlılık düzeyini artırmada sosyalizasyon ve mentor etkisi: bir örgüt geliştirme modeli*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *İnsan, aile, kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karaca, M. (2007). *Organizasyonlarda saldırgan davranışlara maruz kalma ve mağdurların kişiliğiyle ilişkisi: kayseri'de imalat sektöründe bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kaşlı, M. (2009). *Otel işletmelerinde işgörenlerin kişilik özellikleri lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Keller, K.L. (2003). *Strategic brand management, building, measuring and managing brand equity*. New Jersey: Prentice Hall.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2006). *Principles of marketing*. New Jersey: Pearson Education Inc.Upper Saddle River.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2009). *Marketing management*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Köknel, Ö. (1997). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Lam, R., & Burton, S. (2006). SME banking loyalty (and disloyalty): a qualitative study in Hong Kong. *International Journal Of Bank Marketing*, 24(1), 37-52.
- Lau, G. T., & Lee, S. H. (1999). Consumers' trust in a brand and the link to brand loyalty. *Journal Of Market-Focused Management*, 4(4), 341-370.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- McShane, S., & Von Glinow, M. (2005). *Organizational behavior: Emerging Realites For The Workplace Revolution*. New York: McGraw-Hill Higher Education. Inc.
- Moody, M. C. (2007). *Adaptive behavior in intercultural environments: the relationship between cultural intelligence factors and big five personality traits*. Doctoral Dissertation. George Washington University, Washington
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574-583.
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2005). *Pazarlama iletişimi yönetimi*. İstanbul: MediaCat Kitapları. 5. Baskı.
- Odin, Y., Odin, N., & Valette-Florence, P. (2001). Conceptual and operational aspects of brand loyalty: an empirical investigation. *Journal of Business Research*, 53(2), 75-84.
- Özdevecioğlu M. (2002). Kamu ve özel sektör yöneticileri arasındaki davranışsal çalışma koşulları ve kişilik farklılıklarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19),115-134.
- Özsoy, E., & Yıldız, G. (2013). Kişilik kavramının örgütler açısından önemi: bir literatür taraması. *The Journal Of Business Science*, 1(2), 1-12.
- Palumbo, F., & Herbig, P. (2000). The multicultural context of brand loyalty. *European Journal of Innovation Management*, 3(3), 116-125.
- Penke, L., Denissen, J. J., & Miller, G. F. (2007). The evolutionary genetics of personality. *European Journal of Personality*, 21(5), 549-587.
- Pervin, L. A. and Cervone, D. (2010). *Personality theory and research, 11. Edition*. New Jersey: Hoboken, Willey.

- Pride, William M., Ferrell, O.C., (2010) *Marketing, 10. Edition*. South-Western:Cengage Learning.
- Pringle, H., & Thompson, M. (2000). *Marka ruhu: Sosyal sorumluluk kampanyaları ile marka yaratmak*. İstanbul: Çev.: Zeynep ve Canan Feyyat, Scala Yayıncılık.
- Puher, M. A. (2009). *The big five personality traits as predictors of adjustment to college*. Master Dissertation. Villanova University, Pennsylvania.
- Schoenbachler, D. D., Gordon, G. L., & Aurand, T. W. (2004). Building brand loyalty through individual stock ownership. *Journal of Product & Brand Management*, 13(7), 488-497.
- Shaye, A. (2009). *Infidelity in dating relationships: do big five personality traits and gender influence infidelity?*. Doctoral Dissertation. Alliant International University, Los Angeles.
- Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi: ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Şengül, C. M. (2008). *Örgüt çalışanlarının kişilik, iş tatmini ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (2011). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. 5.Basım, İstanbul: Adım Matbaacılık.
- Tabak, B. ve Tatar, Ç. (2010), İzlenim yönetimi taktiklerinde beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: savunma sanayiinde bir araştırma. *Ege Akademik Bakış* 10 (2), 541-559.
- Tathoğlu, K. (2014). Üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik kuramı'na göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, (7), 939-971.
- Tekin, Ö. A., Turan, S. N., Özmen, M., Turhan, A. A. ve Kökçü, A. (2012). Beş faktör kişilik özellikleri ve örgütsel çatışma yönetimi arasındaki ilişkiler: ankara'daki beş yıldızlı otel işletmeleri üzerine bir uygulama. *Journal of Yaşar University*, 27(7), 4611-4641.
- Tozkoparan, G. (2013). Beş faktör kişilik özelliklerinin çatışma yönetim tarzlarına etkisi: yöneticiler üzerinde bir araştırma. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(9), 189-231.
- Tsai, Lien-Hsiang. (2003). *Relationships Between Personality Attributes And Internet Marketing*, Doctoral Dissertation. Alliant International University, UMI.
- Uztuğ, F. (2003). *Markan kadar konuş. Marka iletişim stratejileri*. İstanbul: Media Cat Kitapları.
- Yalçın F. A., ve Sezer İ.F. (1995). *Pazarlama Bilgileri*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.
- Zikmund, W.G. & D'amico, M. (1996). *Marketing*. Fifth Edition, West: Publishing Company.

Gaziantep Üniversitesi'nin Kente Ekonomik Katkısı ve Öğrenci Harcamalarının Farklı Değişkenler Açısından Analizi

Analysis of Gaziantep University's Economic Contributions to the City and Student Spending in Terms of Different Variables

Metin ÖZKAN*
Murat TEKBAŞ**
İbrahim Halil OĞUZ***

Öz

Araştırmada Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin gelir ve giderlerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve üniversitenin öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla şehir ekonomisine yıllık katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırma, tarama türünde betimsel modelle tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini Gaziantep Üniversitesi merkez yerleşkesinde 20 farklı birimde ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenim gören 26109 öğrenci oluşturmaktadır. Evrenden örneklem belirlemede tabakalı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini 20 farklı birimden elde edilen 1036 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen "Üniversite Öğrencilerinin Gelir ve Harcamaları Anketi" aracılığı ile toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistiklerden frekans, yüzde ve aritmetik ortalamalardan, gruplar arasındaki farkın manidarlığını test etmede t testinden ve ANOVA'dan, marjinal tüketim eğilimi için basit doğrusal regresyondan yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrenci harcamaları içinde en yüksek harcama kalemleri barınma ve beslenme gibi temel yaşam ihtiyaçlarından oluşmaktadır. Gaziantep Üniversitesi merkez kampüsü öğrencileri aracılığıyla şehir ekonomisine yıllık yaklaşık 423 milyonluk bir katkı sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Öğrenci harcamaları, Ekonomik katkı, Kent ekonomisi, Yükseköğretim.

Abstract

The objective of the research is to examine the income and expenditures of Gaziantep University students in terms of various variables and to make annual contributions to the city economy through the students and visitors of the university. The research is designed with a descriptive model. The study universe is composed of 26109 students studying at 20 undergraduate and graduate level in central settlement of Gaziantep University. Stratified sampling method was used to determine the sample. The sample of the research consisted of 1036 university students from 20 different units. The data were collected through the "Survey of Income and Expenditures of University Students" developed by the researchers. In the analysis of the data, frequency, percentage and arithmetic averages were used for descriptive statistics and t-test and ANOVA test were used for testing the significance of the difference between the groups. According to the results of the research, the highest expenditure items in student expenditures are composed of basic living needs such as accommodation and nutrition. Gaziantep University's central campus students make a contribution to the city economy of approximately 423 million annually.

Keywords: University, student expenditures, economic contribution, urban economy, higher education.

Giriş

Sosyal hayatın giderek karmaşıklaşması ile orantılı olarak artan eğitim talebi, son bin yıllık süre içerisinde önemli bir toplumsal alt kurum olarak işlev gören üniversitelerin varlığını, günümüz için giderek daha anlamlı hale getirmektedir. Üniversiteler ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren önemli misyonları yerine getiren kurumlar olmuşlardır. Genel bir kabul bu işlevler eğitim-öğretim, araştırma ve topluma hizmet olarak üç ana başlıkta ifade edilebilir. Dolayısıyla üniversitelerin bir ülkenin gerek duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, bilginin üretilmesinde ve gelişen bu insan ve bilginin topluma hizmet olarak sunulmasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir (Erdem, 2006).

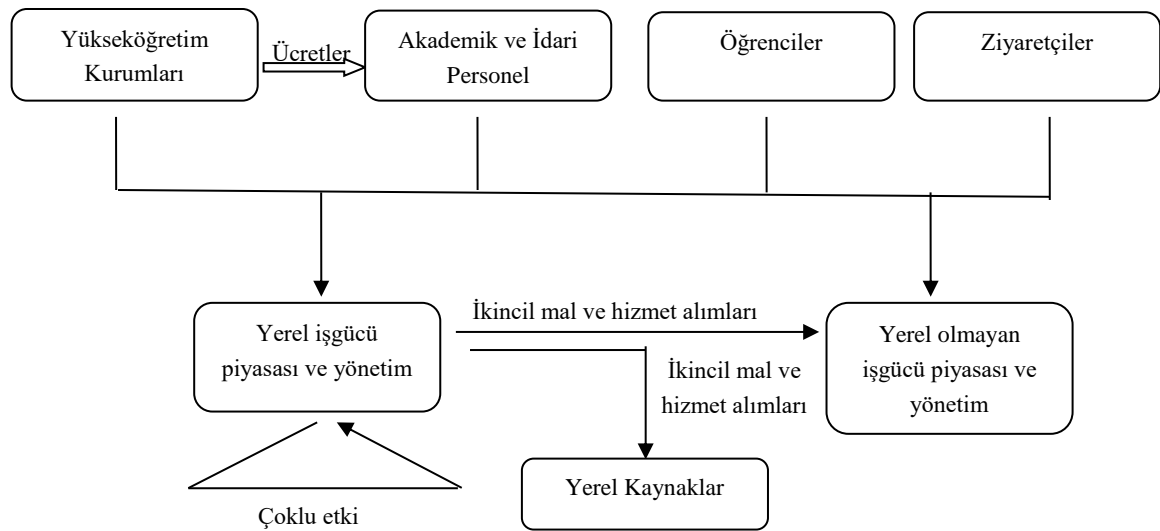
* Dr. Öğr. Üy., Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ozkan.metin@gmail.com

** Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Bayat Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, mtkbas@aku.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, oguz_193@hotmail.com

Üniversite tarihi içerisinde yukarıda belirtilen işlevlerin her birinin diğerine göre öncelik olarak kabul edildiği dönemler olmuştur. Söz gelimi, üniversiteler ilk kuruldukları yüzyıllarda eğitim-öğretim, 19. yüzyılla birlikte araştırma ve son olarak 21. yüzyılda topluma hizmet işlevleri ile öne çıkmışlardır. Ancak her dönemde belirtilen işlevlerin tamamı ile anlamlı bir yapı oluşturarak var olagelmışlerdir. Diğer taraftan üniversitenin işlevleri yalnızca sayılanlarla sınırlı değildir. Üniversiteler bulunduğu bölgenin teknolojik ve sosyal bir çekim merkezine dönüşmesi nedeniyle kısa ve uzun dönemli farklı etkilere neden olabilmektedir (Saúde, Borralho, Fêria & Lopes, 2015). Glasson (2003)'da geniş bir misyona sahip olan üniversitelerin işlevlerinden birinin de yerel ya da bölgesel gelişmenin bir aracısı olarak işlev görmesi olduğunu belirtmiştir. Üniversiteler, idari ve akademik personel ile öğrencilerinin harcamaları nedeniyle kuruldukları bölgelerde değişik sektörler için talep oluşturarak bölge ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadırlar (Demireli ve Taşkın, 2013). Üniversiteler, bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini sağlayan faktörlerin en önemlilerinden biri olarak görülmektedir. Günümüzde giderek artan bir farkındalığın sonucu olarak üniversite denilince, ilk önce, her üniversite nüfusunun kentte yaptığı harcamalar akla gelebilmektedir (Öztürk, Torun ve Özkök, 2011). Üniversitelerin günlük rutin harcamaları nedeniyle bulunduğu bölgenin ekonomik faaliyet ve ticaret akışına doğrudan ya da dolaylı olarak etkileri bulunmaktadır (Saúde et al., 2015). Bu nedenle üniversitelerin kurulduğu yerleşke çevresinde üniversite paydaşlarının farklı ihtiyaçlarını karşılayacak, yeni bir yaşam merkezi oluşmaktadır. Bu merkezler, üniversite paydaşlarının genel yaş profili gibi nedenlerle sürekli aktif olan, tüketimin hızlı yaşandığı yerler olabilmektedir. Dolayısıyla, üniversiteler buldukları bölgede bir istihdam oluşturma, vergi gelirlerini artırma gibi yollarla bölgenin gelişiminde önemli bir aktör konumundadırlar (Siegfried, Sanderson & McHenry, 2006). Üniversiteler, diğer taraftan, yaptığı doğrudan harcamalar ve istihdam ettiği personeller bakımından da kuruldukları bölgelerin önemli ekonomik kaynaklarından biri olarak görülmektedirler (Demireli ve Taşkın, 2013). Bu nedenle de üniversitenin oluşturduğu ekonomik büyüklük akademik çalışmalara sıklıkla konu olabilmektedir.

Üniversitelerin bulunduğu bölgeye; üniversite çalışanları, öğrenciler ve öğrenci ziyaretçileri tarafından yapılan doğrudan harcamaların yapmış olduğu ekonomik büyüklüğü belirlemek için ilk defa Caffrey ve Isaacs (1971) tarafından bir model geliştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda üniversitenin oluşturmuş olduğu ekonomik büyüklüğü ortaya koymak için yeni çalışmalar yapılmış her birinde etkinin farklı yönleri modellere dâhil edilmiştir. Caffrey ve Isaacs (1971) tarafından geliştirilen model Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Yükseköğretim kurumlarının yerel ekonomiye katkısını gösteren parasal akış

Şekil 1’de yükseköğretim kurumlarının yerel işletmelerden aldığı araç, gereç, malzeme, iletişim ücretleri gibi giderler, akademik ve idari personelin, öğrencilerin ve ziyaretçilerin yerel ekonomi içinde yaptıkları harcamaları göstermektedir. Bu kaynakların tamamı sadece yerel işgücü piyasası ve yönetimine akmakla kalmayıp, yerel ekonomi içinde el değişimine devam ederek çoklu etkiye neden olabilmektedir. Burada oluşan çoklu etki, yerel kaynaklara parasal akışı devam ettirebilecektir. Üniversiteler yatırım, personel ve öğrenci harcamaları gibi kalemler aracılığı ile şehir ekonomisine yaptığı katkı, şehir ekonomisi içerisinde el değiştirerek gelir, istihdam, tüketim ve yatırım artışını neden olarak çoğalan bir ekonomik büyüklüğe ulaşmaktadır. Buna çarpan etkisi denilmektedir. Eğer şehir ekonomisine giren para tamamen şehir ekonomisi içinde kalıyorsa çarpan etkisi sonsuz olabilmektedir (Öztürk vd., 2011).

Gaziantep, coğrafi açıdan Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan ve nüfus açısından Türkiye’nin ilk 10 kentinden biridir. Gaziantep gerek Türkiye-Suriye sınırı gerekse de liman kentleri olan Hatay ve Mersin’e yakınlığı ile dış ticaret açısından da önemli bir kenttir. Sektörler kapsamında tekstil, tarıma dayalı gıda, kimya, makine sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Son 10 yılda ticaretin yanında tarihsel değerlerin tekrar ortaya çıkarılması, gastronomi alanında tanıtımların yapılması ve iki özel ve bir devlet üniversitesi ile tarih ve kültür şehir olmak için çaba göstermektedir. Ticaret ve kültür alanındaki bu gelişmeler nitelikli ve istenilen özelliklerde eleman ihtiyacı doğurmuştur. Bu nedenle sanayi-üniversite işbirlikleri artırılmış uluslararası bilgilerin ve deneyimlerin yerel ihtiyaçlara uygun hale gelmesi için çalışılmaktadır. Bu çabaların neticesinde kurulmuş olan üç üniversite ile birlikte ortak bir lokasyonda yeni yerleşim merkezi oluşturulmuştur. Bu yeni alanda öğrenci ve personel için yeni konutlar yapılmış, ihtiyaçlarını karşılamak için birçok alışveriş merkezi, restaurant, kafe vb. işletme kurulmuştur. Bunlar hem kent ekonomisine hem de ülke ekonomisine yarar sağlamaktadır.

Bölgesel gelişme teorilerinden biri olan kutuplaşma teorisine göre bir bölgenin gelişmesi için sanayi gibi sürükleyici güce ihtiyacı olması gerekmektedir (Öztürk vd., 2011). Gaziantep, Türkiye’de sanayisi gelişmiş şehirler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer bir anlatımla Gaziantep’in gelişiminde sanayi sürükleyici bir rol oynamaktadır. Ancak, sürükleyici öğeyi tamamlayıcı faktörlerin de olması gerekmektedir. Bu anlamda üniversiteler sürükleyici öğe olmamakla birlikte onunla birlikte değerlendirilen tamamlayıcı bir öğedir. Dolayısıyla, özellikle Gaziantep gibi sanayi bakımından gelişmiş bir büyükşehir için üniversitenin varlığı, sürükleyici güce sahip olmayan şehirlere nazaran daha değerlidir denilebilir.

Üniversitelerin bölge ekonomisine sağladığı faydalar gerek yurt içi (Atik, 1999; Çalışkan, 2010; Dalgıç, Tunç ve Kaya, 2009; Ergün, 2003; Görkemli, 2009; Kaşlı ve Serel, 2008; Özer, Akan ve Çalınışur, 2010; Soysal vd., 2011; Selçuk ve Başar, 2012; Selçuk, 2012; Yayar ve Demir, 2013; Yaylalı, Özer ve Dilek, 2011) gerek yurt dışı (Bleaney vd., 1992; Wilson, 1975) bir çok çalışmada farklı açılardan yaklaşılarak incelenmiştir. Son yıllarda giderek artan bir önemle akademik çalışmalara konu olan üniversitelerin yerel ekonomiye katkıları: Gaziantep gibi sanayi bakımından öne çıkmış bir kentte yer alan, öğrenci sayısındaki hızlı artış ile dikkatleri çeken Gaziantep Üniversitesi’nin öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla şehir ekonomisine yaptığı doğrudan katkıların belirlenmesi gerekli görülmektedir. Bu gereklilikten hareketle araştırmanın alt problemleri aşağıdaki belirtildiği şekilde oluşmuştur:

- 1- Öğrencilerin gelir kalemlerine göre *ortalama gelir düzeyleri* nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 2- Öğrencilerin *ortalama gider düzeyleri* nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 3- Cinsiyete göre öğrencilerin *toplam gelirleri* arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

- 4- Öğrencilerin cinsiyetlerine göre *her bir gider kalemi* (barınma, beslenme, ulaşım, kitap-kırtasiye, eğlence, giyim, sağlık, diğer) anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 5- Öğrencilerin gelirleri *kardeş sayısına* göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 6- Gaziantep Üniversitesi'nin *öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla* şehir ekonomisine bir yıllık doğrudan ve dolaylı katkısı nedir?

Araştırmanın amacı ise Gaziantep Üniversitesi öğrencilerin gelir ve giderlerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve üniversitenin öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla şehir ekonomisine yıllık katkısını ortaya koymak olarak ifade edilebilir.

Yöntem

Bu bölümde sırası ile araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin gelir ve gider durumlarının çeşitli değişkenler bakımından incelendiği ve öğrenciler aracılığı ile üniversitenin kente yapmış olduğu ekonomik büyüklüğün belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma tarama türünde betimsel modelle tasarlanmıştır. Tarama araştırmaları var olan bir durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçlayan ve araştırmacının herhangi bir şekilde birey ya da nesnelere ait olduğu koşulları değiştirmediği ve etkilemediği bir araştırma türüdür (Karasar, 2005). Tarama araştırmasının önemli bir avantajı, oldukça çok bireyden oluşan örneklemde elde edilen geniş içerikli bilgiyi sağlaması olarak belirtilebilir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini Gaziantep Üniversitesi merkez yerleşkesinde 2015-2016 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 20 farklı birimde ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenim gören 26109 öğrenci oluşturmaktadır. Evrenden örneklem belirlemede tabakalı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Her birimden örneklem dahil edilecek öğrenci sayısının belirlenmesinde ilgili birimin evren içindeki ağırlığı dikkate alınmıştır. öğrenci sayısının belirlenmesinin ardından örneklemdeki öğrencilerin seçiminde kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Tabakalı örneklemde örneklem büyüklüğünü saptamada yaygın olarak kullanılan bir formül Cochran (1962) tarafından önerilmiştir (akt.Balcı, 2010). Bu formüle göre uygun örneklem büyüklüğü değeri, .05 tolerans düzeyine göre 378 olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, önerilen bu değerin yaklaşık üç katına çıkılması planlanmıştır. Sonuç olarak çalışmanın örneklemini 20 farklı birimden elde edilen 1036 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Öğrenci verilerinin elde edildiği birimler, çalışma evreninin ve örnekleminin sayısı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Evren ve örneklemin birimler bazında dağılımı

Birim Adı	Çalışma Evreni Sayı	Örneklem Sayı
Beden Eğitim Spor Yüksekokulu	832	33
Diş Hekimliği Fakültesi	323	13
Fen Edebiyat Fakültesi	2806	111
Gaziantep Eğitim Fakültesi	1504	59
Güzel Sanatlar Fakültesi	524	21
Havacılık Ve Uzay Bilimleri Fakültesi	65	3
Hukuk fakültesi	495	19

İktisadi ve idari bilimler fakültesi	1299	51
İktisadi ve idari bilimler fakültesi(ı.ö.)	915	36
İlahiyat fakültesi	1023	41
İletişim fakültesi	286	11
Mimarlık fakültesi	249	10
Mühendislik fakültesi	6070	240
Sağlık bilimleri fakültesi	1079	42
Tıp fakültesi	1476	59
Türk musikisi devlet konservatuvarı	546	21
Gaziantep sağlık hiz. Myo	749	30
Gaziantep turizm ve otelcilik myo.	948	37
Sosyal bilimler meslek yüksekokulu	1600	63
Teknik bilimler meslek yüksekokulu	3320	131
Toplam Öğrenci Sayısı	26109	1036

Tablo 1 incelendiğinde örneklerdeki öğrenci sayısının belirlenmesinde ilgili birimin evren içindeki ağırlığı dikkate alındığı için örneklemede en fazla öğrencinin mühendislik (n=240) en az öğrencinin ise havacılık ve uzay bilimleri fakültesinden (n=3) olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Aracı

Veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen “Üniversite Öğrencilerinin Gelir ve Harcamaları Anketi” aracılığı ile toplanmıştır. Anket geliştirme basamakları alanyazında farklı şekillerde belirtilmektedir. Bu basamaklar birbirinden önemli farklılıklar içermemekle birlikte, bu çalışmada yapılan adımların doğru takip edilebilmesi bakımından Özoğlu (1992)’nin anket geliştirme basamakları esas alınmıştır. Buna göre anket geliştirme basamaklarının ilk adımı olan planlama aşamasında öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve değişkenlerine göre hangi bilginin toplanması gerektiğine karar verilmiştir. Ardından 10 öğrenci ile gelirleri, harcamaları ve bunları etkileyen değişkenlerle ilgili olarak görüşmeler yapılmıştır. İlgili alan yazın ve görüşmelerinin analizi sonucu elde edilen verilerden ikinci basamakta anket maddeleri oluşturulmuştur.

Bir sonraki basamakta madde havuzu, uzman görüşlerine sunulmak amacıyla taslak bir forma dönüştürülmüştür. Taslak formun üniversite öğrencilerinin gelirleri ve harcamalarını kapsamlı bir şekilde ölçüp ölçmediği, ilgili madde türüne uygun olup olmadığı, yazım dilinin dilbilgisi açısından uygunluğu, anlaşılabilirliği, yanlılık taşıyıp taşımadığı, okunabilirliği, yazım dilinin hedef kitleye uygunluğu açısından değerlendirilmesi amacıyla uzman görüşleri alınmıştır. Uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda anketin amacına uygun olmayan ve dil açısından hatalı olduğu düşünülen maddeler formdan çıkartılmıştır.

Uzman görüşü sonrasında maddeler düzenlenerek ön uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Ön uygulama 30 kişi üzerinde yapılarak ön uygulama sonuçlarına göre düzenlemeler yapılmış ve ankete son şekli verilmiştir. Anket formunun son halinde kişisel bilgiler bölümünde 6; gelir durumu bölümünde 5; harcamalar bölümünde 9 ve son olarak ziyaretçi bölümünde 2 olmak üzere toplam 4 bölüm ve 22 soru katılımcılara yöneltilmiştir.

Verilerin Analizi

Üniversite öğrencilerinin gelirlerine ve harcamalarına ilişkin dağılımın nasıl olduğunun ortaya konulmasında betimsel istatistiklerden olan frekans, yüzde ve aritmetik ortalamalardan yararlanılmıştır. Elde edilen değişkenler bakımından grup ortalamalarının anlamlı bir şekilde

farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesinde öncelikle parametrik testlerin kullanımı için varsayımlar sınanmıştır. Araştırma kapsamında ulaşılan örneklemin büyük (1036), her bir alt gruptaki gözlem sayılarının cinsiyet (K=524 ve E=512) ve ailedeki kardeş sayısı ($\leq 2=239$; $3=262$; $4=231$; $5=110$ ve $>6=193$) değerlerinin birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Büyüköztürk (2006) bir dağılımın normal bir dağılımdan aşırı sapma göstermediği şeklinde bir varsayımı ileri sürmek için alt gruplardaki gözlem sayısının 30 ve daha büyük olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü (2010) kuvvetli parametrik testlerin (ANOVA gibi) mükemmel normal dağılıma, homojen evrenlere ve yansız olmayan örneklemelere sahip olmayan çalışmalarda da kullanılabileceğini, özellikle her bir alt gruptaki kişi sayılarının birbirine eşit olduğu durumlarda varsayımların ihmalini daha az önemli olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla çalışmada parametrik testlerin uygulanabileceğine karar verilmiştir. Sonuç olarak gruplar arasındaki farkın manidarlığını test etmede bağımsız değişkenin ikili kategorik olduğu durumlarda t-testi testi, ikiden fazla kategoriye sahip olduğu durumlarda ANOVA testinden yararlanılmıştır.

Marjinal tüketim eğilimi değerini bulmak amacıyla basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Öğrencilerin toplam gelir ve toplam harcamaları üzerinden yapılan regresyon analizinden önce değişkenler arasında normal dağılım olduğu ve iki değişken arasında doğrusal ilişkinin varlığı kontrol edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmanın alt problemleri doğrultusunda yapılan analiz bulgularına yer verilmiştir. Öncelikle birinci alt problem olan öğrencilerin gelir düzeylerine ilişkin dağılım Tablo 2'de gösterilmektedir.

1. Alt Problem: Öğrencilerin gelir kalemlerine göre ortalama gelir düzeyleri nasıl bir dağılım göstermektedir?

Tablo 2: Ortalama gelir dağılımı ve yüzdesi

Gelir Kalemi	Gelir Miktarı (TL)	Gelir Yüzdesi
Aile	496,70	%66
Burs ve kredi	166,58	%22
Ek iş*	85,85	%12
Toplam	749,13	%100

*Üniversite öğrenciliğinin yanı sıra ek iş yaptığı belirten toplam 167 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler yaklaşık ortalama 655 TL aylık gelir elde etmektedirler.

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin toplam aylık gelirlerinin ortalama %66'sinin aileleri tarafından sağlandığı, %22'sinin burs ve kredilerle, %12'sinin ise öğrenimi ile birlikte ekstra bir işte çalışarak elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum üniversite öğrencilerin üçte ikilik bir ağırlıkla aileleri tarafından finanse edildiğini göstermektedir. Öğrenciliğin yanı sıra ek bir işte çalışarak oluşturulan gelir miktarı ortalama 85,85 TL, öğrencilerin %16'lık bir kesimi tarafından üretilmektedir.

2. Alt Problem: Öğrencilerin ortalama giderleri nasıl bir dağılım göstermektedir? şeklinde belirlenmiştir. Tablo 3'te öğrencilerin gider kalemleri, her bir kalemden gerçekleşen gider miktarı ve yüzdesi sunulmuştur.

Tablo 3: Ortalama gider dağılımı ve yüzdesi

Gider Kalemi	Gider Miktarı (TL)	Gider Yüzdesi (%)
Barınma	209,64	%29

Beslenme	151,72	%21
Ulaşım	71,65	%10
Kitap-Kırtasiye	47,8	%7
Eğlence	78,63	%11
Giyim	102,87	%14
Sağlık	19,35	%3
Diğer	40,24	%5
Toplam	721,9	%100

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin ortalama aylık giderlerinin 721,9 TL olduğu anlaşılmaktadır. Bu giderler arasında en yüksek %29'luk oranla barınma giderleridir. Barınma giderlerini sırasıyla beslenme, giyim, eğlence, ulaşım, kitap-kırtasiye, diğer ve son olarak sağlık harcamaları izlemektedir. Diğer bir anlatımla öğrencilerin harcamalarının yarısı barınma ve beslenme gibi en temel zorunlu ihtiyaçları karşılamak için kullanılmaktadır. Öğrenci öğrenmeleri üzerinde belirleyici olabilecek önemli bir harcama kalemi olan kitap-kırtasiye harcamalarının son sıralarda olması dikkat çekmektedir.

3. Alt Problem: Cinsiyete göre öğrencilerin toplam gelirleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? olarak belirlenmiştir. Bu probleme cevap verebilmek adına yapılan t-testi sonuçları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4: Toplam gelirlerin cinsiyete göre T-testi sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{X}	sd	t	p
Kadın	524	699,72 TL	1034	2,47	0,014
Erkek	512	800,13 TL			

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin gelirlerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği [$t_{(1034)}=2,47$, $p<.05$] anlaşılmaktadır. Erkek öğrencilerin gelirleri ($\bar{X}=800,13$) anlamlı bir şekilde kadın öğrencilerin gelirlerinden ($\bar{X}=699,72$) fazladır.

4. Alt Problem: Bir diğer alt problem “Öğrencilerin cinsiyetlerine göre her bir gider kalemi (barınma, beslenme, ulaşım, kitap-kırtasiye, eğlence, giyim, sağlık, diğer) anlamlı bir farklılık göstermekte midir? şeklinde ifade edilmiştir. Tablo 5'te öğrencilerin giderlerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği ortaya koymak için yapılan t-testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 5: Öğrencilerin giderlerinin cinsiyete göre T-testi sonuçları

		n	\bar{X}	sd	t	p
Barınma	Kadın	524	206,89	1034	,404	0,687
	Erkek	512	212,57			
Beslenme	Kadın	524	136,28	1034	3,66	0,000*
	Erkek	512	167,65			
Ulaşım	Kadın	524	71,65	1034	,008	0,993
	Erkek	512	71,70			
Kitap –Kırtasiye	Kadın	524	53,81	1034	3,938	0,000*
	Erkek	512	41,69			
Eğlence	Kadın	524	63,75	1034	4,179	0,000*
	Erkek	512	93,89			
Giyim	Kadın	524	108,34	1034	1,127	0,260
	Erkek	512	97,30			
Sağlık	Kadın	524	23,98	1034	3,167	0,002*
	Erkek	512	14,60			
Diğer	Kadın	524	25,54	1034	3,747	0,000*
	Erkek	512	55,45			
Toplam Gider	Kadın	524	682,82 TL	1034	2,028	0,043*
	Erkek	512	753,67 TL			

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin beslenme giderlerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği [$t_{(1034)}=3,66$, $p<.05$] anlaşılmaktadır. Erkek öğrenciler ($\bar{X} = 167,65$), kadın öğrencilerden ($\bar{X} = 136,28$) daha yüksek bir gideri beslenme için kullanmaktadır. Bir diğer gider kalemi olan kitap-kırtasiye giderlerinde de cinsiyete göre anlamlı farklılık görülmüştür [$t_{(1034)}=3,94$, $p<.05$]. Beslenme giderlerinin aksine, kitap-kırtasiye için kadın öğrenciler ($\bar{X} = 53,81$), erkek öğrencilerden ($\bar{X} = 167,65$) daha yüksek bir gider kullanmaktadırlar. Eğlence gideri için de cinsiyete göre anlamlı farklılık belirlenmiştir [$t_{(1034)}=4,18$, $p<.05$]. Erkek öğrenciler ($\bar{X} = 93,89$), kadın öğrencilerden ($\bar{X} = 63,75$) daha fazla parayı eğlenceye harcamaktadır. Öğrencilerin sağlık giderlerinin de cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği [$t_{(1034)}=4,18$, $p<.05$] belirlenmiştir. Sağlık harcamalarında kadın öğrenciler ($\bar{X} = 23,98$), erkek öğrencilerden ($\bar{X} = 14,60$) daha yüksek bir kaynağı ayırdıkları anlaşılmaktadır. Diğer harcama kalemi [$t_{(1034)}=3,75$, $p<.05$] ve toplam gider bakımından da [$t_{(1034)}=2,028$, $p<.05$] erkek öğrenciler ile kadın öğrenciler arasında fark anlamlı bulunmuştur. Farkın yönü erkekler lehinedir. Genel olarak bakıldığında erkek öğrenciler ($\bar{X} = 753,67$), kadın öğrencilere ($\bar{X} = 682,82$) kıyasla daha yüksek bir toplam harcamaya sahiptir. Diğer taraftan, erkek öğrenciler ile kadın öğrenciler arasında barınma, ulaşım ve giyim giderleri bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

5. *Alt Problem:* Araştırmanın beşinci problemi “Öğrencilerin toplam gelirleri kardeş sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu alt problemi çözüme kavuşturmak için yapılan analizlere ilişkin bulgular Tablo 6 ve Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 6: Kardeş sayısı değişkenine göre gelir ortalamaları

Kardeş Sayısı	n	\bar{X}
<=2	239	886,59
3	262	784,62
4	231	709,96
5	110	693,36
>6	193	609,65

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin toplam gelirlerinin kardeş sayısına göre farklılaştığı görülmektedir. Genel bir izlenim olarak kardeş sayısı arttıkça, öğrencilerin gelirinin azaldığı görülmektedir. Bu azalmanın veya farkın anlamlı olup olmadığının test edilmesinde ilişkisiz örneklem için tek faktörlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Öğrencilerin toplam gelirlerinin kardeş sayısına göre ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	9297094,23	4	2324273,558	5,490	0,000	<=2 ile 4, 5 ve >6 3 ile >6
Gruplarıçi	4,361E8	1030	423401,793			
Toplam	4,454E8	1034				

Analiz sonuçları, öğrencilerin toplam gelirleri arasında kardeş sayısı bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [$F_{(4-1030)}=5,49$, $p<.05$]. Diğer bir anlatımla öğrencilerin kardeş sayıları toplam gelirleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşmasına neden olmaktadır. Farkın kaynağını belirlemek için yapılan çoklu karşılaştırma neticesinde, kardeş sayısı en fazla iki olanların ($\bar{X} = 886,59$) kardeş sayısı dört ($\bar{X} = 784,62$), beş ($\bar{X} = 693,36$) ve altı üzeri ($\bar{X} = 609,65$) olanlara göre daha yüksek bir gelire sahip oldukları belirlenmiştir. Kardeş sayısı üç olanlarla ($\bar{X} = 784,62$), kardeş sayısı altı ve üzeri olanlar arasındaki gelir farklılığı da anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

6. *Alt Problem:* Gaziantep Üniversitesi'nin öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla şehir ekonomisine bir yıllık doğrudan katkısı nedir? alt problemine ilişkin çözümleme Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Gaziantep üniversitesi öğrencilerinin toplam ekonomik katkısı

Ortalama Aylık Harcama	721,9 TL	Öğrencilerin Yıllık Toplam Harcamaları	182.261.002,25 TL
Öğrencilerin Gaziantep'te Ortalama Kalma Süresi	9,67 ay		
Merkez Yerleşkede Önlisans ve Lisans Toplam Öğrenci Sayısı (2016-2017)	26109		
Yıllık Ortalama Ziyaretçi Sayısı	2,33	Yıllık Toplam Ziyaretçi Harcaması	6.492.809,62 TL
Ziyaretçi Ortalama Harcama	106,73		
		Toplam Ekonomik Katkı	188.753.811,9 TL

Tablo 8 incelendiğinde, öğrencilerin ortalama 9,67 ay Gaziantep'te kalma süresi ile yaklaşık 182 milyarlık harcama yaptıkları görülmektedir. Bununla birlikte, yaklaşık 6,5 milyonluk bir harcama ile Gaziantep Üniversitesi öğrenci ve velileri aracılığıyla yerel ekonomiye toplamda yıllık yaklaşık 189 milyonluk doğrudan katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Doğrudan ekonomik katkının çarpan etkisini bulmak için çarpan katsayısı bulunmuştur. Bu katsayıyı bulmak için öncelikle yerel bir tüketim fonksiyonun tahmin edilmesi gerekmektedir. Fonksiyon kişilerin giderlerinin, gelirlerine bağlı olduğunu ifade eden doğrusal bir denklemdir. Bu denkleme ulaşmak için basit doğrusal regresyon analizinde yararlanılmıştır. Gelirin, gideri yordamasına ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9: Gelirin gideri yordamasına ilişkin katsayılar

	Katsayılar	t	p
Sabit	297,49	15,886	,000
Gelir	,554	25,675	,000

Tablo 9 incelendiğinde regresyon denkleminin $Gider = 297,49 + Gelir * ,554$ olduğu anlaşılmaktadır. Formülde gösterilen sabit (297,49), aynı zamanda sabit tüketim anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin hiçbir geliri olmasa da sabit 297,49 TL harcama yapacağını göstermektedir. Ayrıca denklemden Marjinal Tüketim Eğilimi (MTE) ,554 olarak tahmin edilmiştir. Bulunan MTE değerini çarpan katsayısı formülünde yerine koyduğumuzda:

$$\text{Çarpan Katsayısı} = 1 / (1 - ,554) = 2,24 \text{ olarak bulunmuştur.}$$

Elde edilen çarpan katsayısı lisans ve önlisans programlarına kayıtlı 26109 merkez yerleşke öğrencilerinin yerel ekonomiye yaptığı toplam ekonomik katkıyı bulmak için kullanıldığında: $188.753.811,9 * 2,24 = 422.808.538,6 \text{ TL}$, yaklaşık 423 milyonluk bir katkının şehir ekonomisine sunulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada Gaziantep Üniversitesi öğrencilerin gelir ve giderlerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve üniversitenin öğrenci ve ziyaretçileri aracılığıyla şehir ekonomisine yıllık katkısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın bulgularını iki farklı açıdan yaklaşılarak tartışmak mümkündür. Birincisi olgusal bir durum olarak öğrenci gelir ve giderleri ile bunların dağılımını gösteren değerler üzerinden yapılabilir. İkinci olarak bu gelir ve giderler üzerinden şehir ekonomisine yapılan katkı yorumlanabilir.

Öğrenciler gelirlerini aile, burs-kredi ve ek iş olmak üzere üç farklı yoldan elde etmektedirler. Öğrencilerin finanse edilmesinde üçte ikilik bir ağırlık ailelere aittir. Vural (2013)'da araştırmasında öğrenci gelirleri içinde en büyük grubu aileden gelen desteğin oluşturduğunu belirtmektedir. Öğrencilerin aileleri tarafından yüksek oranda destek almaları, aile gelirin öğrencilerin üniversite yaşantısında belirleyici olduğu gerekçesiyle eleştirilebilir. Eğitimin temel ilkelerinden biri olan fırsat ve imkân eşitliği bağlamında, öğrenci gelirleri içerisinde burs ve kredi miktarının toplam gelir içinde oransal olarak artırılması gerektiği söylenebilir. Diğer taraftan, son yıllarda üniversite misyonundaki felsefi değişimin bir ürünü olarak artan bir önemle sanayi-üniversite işbirlikleri kurulmaktadır. Sanayi gibi katma değeri yüksek olan sektörlerin bulunduğu kentlere kurulan üniversiteler, kentteki sanayi kuruluşlarıyla yaptığı işbirliği ölçüsünde kent ekonomisine önemli katkılar sağlayabilmektedir (Öztürk vd., 2011). Bu işbirliklerin öğrencilerin eğitimleri yanında ek kazanç sağlamasına imkân verecek yapıda kurgulanması, öğrencilerin toplam gelirleri içindeki oranları değiştirebilecektir. Dolayısıyla aile gelirin belirleyiciliği nispi oranda azalabilecektir. Özellikle gelirin büyük oranda temel ihtiyaçların karşılanmasına ayrıldığı durumlarda, öğrencilerin burs ve kredi veya ek iş yardımıyla finansal kaynak yaratmasının önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Öğrenciler en yüksek harcamayı barınma ve beslenme için yapmaktadırlar. Bu iki zorunlu temel ihtiyacın toplam harcama içindeki oranı %50'ye karşılık gelmektedir. Akçakanat,

Çarıkçı ve Dulupçu (2010) Isparta'da Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinden aldıkları verilerle 2003-2009 yılları arasında barınma ve beslenmenin toplam harcamalar içindeki oranının %58 ile %64 arasında değiştiğini ortaya koymuşlardır. Arslan (2014)'ın Çankırı Karatekin Üniversitesi öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada öğrencilerin gelirlerinin 1/3'ünden fazlasını barınma için harcadıkları bulgusunun yanı sıra gıdanın yüksek harcama yapılan bir kalem olarak öne çıktığı vurgulanmaktadır. Bu araştırmaların dışında üniversite öğrencilerinin giderlerinde en yüksek payı barınmanın ve beslenmenin aldığını gösteren birçok çalışma (Ceyhan ve Güney, 2011; Demireli ve Taşkın, 2013; Selçuk ve Başar, 2012; Soysal ve ark.,2012; Tösten, Çemberlitaş ve Gökoğlan, 2013; Tugay ve Başgöl, 2005; Yayar ve Demir, 2013) bulunmaktadır. Bu bakımdan, barınma ve beslenmeye yapılan yüksek harcamanın olgusal bir durum olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, üniversite öğrencilerinin öncelikle barınma ve beslenme konusunda desteğe ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır.

Gaziantep, özellikle Suriye'li mültecilerin yoğun ilgisi nedeniyle hem kira geliri artışlarında hem de konut fiyatlarında son yıllarda Türkiye'nin gayrimenkul getiri haritasında liste başı konumuna yükselmiştir (dunya.com). Bu durumun bir yansıması olarak, diğer kentlerden de farklı bir şekilde Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin barınma giderleri yükselebilmektedir. Dezavantajlı bir konuma düşmemeleri için öğrencilerin Gaziantep'e daha fazla yurt açılarak desteklenmesi önerilebilir. Bölgeler arasında bu tür farklılaşmalar dikkate alınarak, barınma için kullanılmak üzere burs verilebilir ya da özel bir kredi kullanılabilir. Diğer taraftan Kaşlı ve Serel (2008) tarafından Balıkesir Gönen'de yapılan araştırmanın bulgularına göre üniversite öğrencilerinin barınma giderleri (%8,81) ve beslenme giderlerinin (%3) toplam giderler arasında küçük bir paya karşılık gelmesi dikkat çekmektedir. Bu bulgu, üniversitenin bulunduğu bölgenin harcama kalemleri içerisinde büyük farklılıklar oluşturabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Buradan hareketle kendi nüfusunun barınma sorununu çözmemiş kentlerdeki üniversitelerin öğrenci sayısını arttırmak yerine, Kaşlı ve Serel (2008)'in örneklem olarak aldığı bölgelere benzer yerlerdeki üniversitelerin öğrenci sayılarının artırılması düşünülebilir.

Öğrenci harcamaları içinde sağlık giderlerinin oransal olarak azlığı dikkat çeken bir diğer husustur. Üniversite öğrencilerinin harcama kalemlerinin neler olduğunu belirlemeye amaçlayan benzer çalışmalarda (Akçakanat vd., 2010; Özer vd., 2010) sağlık harcama kalemi olarak alınmamıştır. Üniversite öğrencilerinin sağlık harcamalarının azlığı veya yokluğu sağlık politikalarının olumlu sonuçlar verdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sağlık harcamalarına benzer şekilde üniversite öğrencilerin kitap-kırtasiye harcamaları da toplam harcamaları içerisinde küçük bir paya sahiptir. Kitap-kırtasiye harcamalarının azlığı, öğrencilerin basılı kaynaklara giderek daha az önem atfetmesi ve dijital kaynaklara daha rahat ulaşmaları ile açıklanabilir. Ancak alanyazında basılı kaynaklardan okuyarak ulaşılan anlama düzeyinin dijital metinlerden okumaya göre daha yüksek olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Duran ve Alevli, 2014; Güneş, 2010; Güneş, 2016). Çetin ve Karaata (2010), günümüz bilgi çağının yarattığı bir sorun olarak dijital pencereler tarafından saatlerce hipnotize edilen gençlerimizin okuma alışkanlıklarının giderek azaldığını vurgulamaktadırlar. Bu durumla mücadele etmesi gereken önemli bir kesim olarak da akademisyenleri göstermektedirler. Bu noktada kitap-kırtasiye harcamalarının oransal azlığından dolayı bu harcama kaleminin artırılması gerektiği yönünde bir öneride bulunulamaz, ancak öğrencilerin okuma alışkanlıklarının devamı için kütüphane kullanımı ve kişisel gelişim için okuma yapmaları konusunda akademisyenlerin model olmaları gerektiği söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin gelirleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Erkek öğrencilerin gelirleri kadın öğrencilere göre daha yüksektir. Çalışkan (2010)'ın yapmış olduğu çalışmada da benzer bir sonuç çıkmıştır. Araştırma kapsamında öğrenciler arasında gider toplamı bakımından da cinsiyete göre erkekler lehine fark olduğu

düşünüldüğünde gelir farklılaşmasının doğal bir neden olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, harcama kalemleri tek tek ele alındığında kitap-kırtasiye ve sağlık giderlerinde kadınlar lehine; beslenme, eğlence ve diğer giderlerde erkekler lehine fark olması dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin yüklediği anlam bakımından kadınların zorunlu bir ihtiyaç olarak sağlık giderleri ile kişisel gelişim aracıları olan kitap-kırtasiye harcamalarını erkeklere göre daha fazla yapmış olabilecekleri söylenebilir. Diğer bir anlatımla erkek öğrencilerin beslenme ve eğlenme gibi bireysel ihtiyaçlarını dışarıdan ve rahat karşılayabilmeleri bu harcamaların yükselme nedenleri olabilir.

Araştırmada önemli bir bulgu öğrencilerin toplam gelirlerinin kardeş sayısına göre farklılaşmasıdır. Genel bir eğilim olarak kardeş sayısı arttıkça öğrencinin toplam geliri de azalmaktadır. Öğrencilerin bu durumun bir sonucu olarak maddi açıdan dezavantajlı bir konuma düşmemeleri için öğrencilere verilen burs ve kredi gibi fırsat ve imkan eşitliği sağlamaya dönük uygulamalarda kardeş sayısı dikkate alınarak miktarın belirlenmesi gerektiği söylenebilir. Diğer bir anlatımla, öğrencilerin burs ve kredi hakkı kazanması noktasında kardeş sayısı bir değişken olarak kullanılmakla birlikte miktarın sabit olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir.

Gaziantep Üniversitesinin öğrencileri aracılığıyla şehir ekonomisine yapmış olduğu yıllık doğrudan katkı yaklaşık 189 milyon TL'dir. Dolaylı etkileri de dikkate alınarak hesaplanan toplam katkı ise yaklaşık olarak 423 milyon TL olarak belirlenmiştir. Bu rakam Gaziantep Üniversitesi'nin merkez kampüsünde eğitim alan lisans ve önlisans öğrencileri dışında; lisansüstü öğrencileri, pedagojik formasyon sertifika programları ve sürekli eğitim merkezi gibi birimlerinin hizmet verdiği öğrenciler ve diğer kampüslerdeki programlarına devam eden öğrencileri de dikkate alındığında daha büyük rakamlara ulaşabilecektir.

Kaynakça

- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ., & Dulupçu, M.A. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Buldukları İl Merkezine Ekonomik Katkıları ve Harcama Eğilimleri: Isparta 2003–2009 Yılları Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22,165-178.
- Arslan, H. (2014). Çankiri Karatekin Üniversitesinin Kente Ekonomik Katkısı ve Öğrenci Harcamalarının Farklı Değişkenler Açısından Analizi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 114-127.
- Atik, H. (1999). Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 15, 99-109.
- Balcı, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bleaney, M. F., Binks, M. R., Greenaway, D., Reed, G. V., & Whynes, D. K. (1992). What Does A University Add to its Local Economy. *Applied Economics*, 24, 305-311.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem A yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. , Kılıç Ç., E. , Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö.,& Köklü, N. (2010). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caffrey, J., & Isaacs, H. (1971). *Estimating The Impact of a College, or University on The Local Economy*. Washington, DC: American Council on Education.
- Ceyhan, M. S.,& Güney, G. (2011). Bartın Üniversitesinin Bartın İlinin Ekonomik Gelişimine 20 Yıllık Projeksiyonda Katkılarının Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 183-207.

- Çalışkan, Ş. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı (Uşak Üniversitesi Örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler*, 9 (31), 169-179.
- Çetin, Y., & Karaata, C. (2010). Türk Öğrencilerin Kitap Okumama Sorununa Çözüm Önerileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 202-215.
- Dalgar, H., Tunç, H., & Kaya, M.(2009), Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 39-50.
- Demireli, C., & Taşkın, E. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Buldukları Şehre Ekonomik Katkıları: Kütahya İl Merkezi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 321-328.
- Duran, E., & Alevli, O. (2014). Öğrenci Görüşleri: Dijital Metin mi Basılı Metin mi? *International Journal of Language Academy*, 2(2), 110-126
- Erdem, A.R. (2006). Dünyadaki Yükseköğretimin Değişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 299-314.
- Ergün, E. (2003). A.K.Ü. Bolvadin Meslek Yüksekokulu'nun Bolvadin'in Sosyo-Kültürel Yapısına ve Ekonomisine Katkıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, V(1), 63-78.
- Glasson, J. (2003). The Widening Local and Regional Development Impact of The Modern Universities- A Tale of Two Cities (and North-South Perspectives). *Local Economy*, 18 (1), 21-37.
- Görkemli, H. N.(2009). Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 169-186.
- Güneş, F. (2010). Öğrencilerde Ekran Okuma ve Ekranik Düşünme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 1-20.
- Güneş, F. (2016). Kağıttan Ekran Okuma Alanındaki Gelişmeler. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kaşlı, M., & Serel, A. (2008). Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(2), 99-113.
- Özer, H., Akan, Y., & Çalmaşur, G. (2010). Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 231-249.
- Özoğlu, Ç. (1992). Davranış Bilimlerinde Anket (Bilgi Toplama Aracının) Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 321-337.
- Öztürk, S., Torun, İ., & Özkök, Y. (2011). Anadolu'da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 145-158.
- Saúde, S., Borralho,C., Fêria,I., & Lopes, S.(2015). The impact of Higher Education on socioeconomic and development dynamics: lessons from six study cases. *Investigaciones de Economía de la Educación*, 10, 887-905.
- Selçuk, G., & Başar, S. (2012). Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (KAU İİBF) Dergisi*, 3(4), 89-106.
- Selçuk, G.N. (2012). Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Analizi ve Erzurum Ekonomisine Katkısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 317-330.
- Siegfried, J.J., Sanderson, A.R., & McHenry, P. (2006). The Economic Impact of Colleges and Universities. *Vanderbilt University Department of Economics Working Paper* no. 06-W12.

- Soysal, A., Bakan, S., Özçalıcı, M., Kaymaz, Y.,& Söylemez, C. (2012). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Öğrencilerinin Kilis Ekonomisine Katkısı: 2011-2012 Eğitim-Öğretim Yılı Örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 261-276.
- Tösten, R., Çenberlitaş, İ.,& Gökoğlan, K. (2013). Dicle Üniversitesi Öğrencilerinin Harcama Analizi ve Diyarbakır Ekonomisine Katkısı. *Dicle Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (10), 90-114.
- Tugay, O.,& Başgöl, N. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Yöre Ekonomisine Katkıları: Burdur'da Bir Araştırma, I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım, 2005, s.1020-1031.
- Vural, M. (2013). Öğrencilerin Gelir Düzeyleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-18.
- Yayar, R.,& Demir, D. (2013). Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat İli Ekonomisine Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(8), 106-122.
- Yaylalı, M., Özer, H.,& Dilek, Ö. (2012). Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi ve Meslek Yüksekokulunun İlçe Ekonomisine Katkısı. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 1-13.
- Wilson, H.J. (1975). The Student Expenditure Impact of A University On The Local Economy. *The Annals Of Regional Science*, 9(1), 122-126.

Ekler

Üniversite Öğrencileri Gelirleri Ve Harcamaları Anketi

Değerli Öğrenciler,

Bu anket sizlerin üniversite öğreniminiz sürecinde Gaziantep'te yapmakta olduğunuz harcamaları belirleme amacıyla hazırlanmıştır. Sizden istenen, size yöneltilen maddelere ilişkin harcamanızı aylık olarak düşünüp, ortalama olarak belirtmenizdir. Anket maddelerine vereceğiniz samimi ve doğru yanıtlar, yapılacak olan çalışmanın etkili ve verimli olmasını sağlayacaktır. Çalışmamıza katıldığınız için teşekkür ederiz 😊

Kişisel Bilgiler

Cinsiyet	: Kadın ()	Erkek ()
Ailenizin Yaşadığı Şehir	: Gaziantep ()	Diğer () Lütfen Belirtiniz
Bir yılın yaklaşık kaç ayında Gaziantep'te kalıyorsunuz	: Lütfen Belirtiniz	
Kaç Kardeşiniz	: Lütfen Belirtiniz	

Gelir Durumu

Ailenizden Aldığınız Aylık (Ortalama)	:TL
Aldığınız Aylık Toplam Burs ve Kredi Miktarı	:TL
Eğitim Dönemi İçinde Gelir Getirecek: Bir İşte Çalışıyor musunuz?	Evet () Hayır () Gelir Miktarı :TL
Toplam Aylık Geliriniz	:TL

Harcamalar

Barınma Gideriniz	:TL
Yiyecek-İçecek Gideriniz	:TL
Ulaşım Gideriniz	:TL

Kitap-Kırtasiye Gideriniz :TL

Eğlence Gideriniz :TL

Giyim Gideriniz :TL

Sağlık Gideriniz :TL

Diğer Giderleriniz :.....TL Lütfen Neler Olduğunu Belirtiniz
.....
.....

Toplam Aylık Gideriniz :TL

Ziyaretçi

Eğitim Öğretim Yılı İçerisinde Şehir: kişi (Tekrar tekrar gelen
Dışından Gaziantep'e Gelen Ortalamaziyaretçiler için lütfen her
Ziyaretçi Sayınız geliş bir kişi sayınız)

Ziyaretçilerinizin Gaziantep'te Tek Bir
Kişi ve Tek Bir Geliş İçin Yaptığı:TL
Ortalama Harcama

TOURISM

Turizm Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Mesleki Beklentileri ve Sosyo-Ekonomik Profilleri Üzerine Bir Araştırma¹

A Research on Occupational Expectations and Socio-Economic Profiles of University Students Graduate Tourism Education

Ceyhun AKYOL*

Ela OĞAN**

Yener OĞAN***

Öz

Bu çalışma ile meslek yüksekokulu turizm programı öğrencilerinin mesleğin geleceği ile ilgili beklentileri araştırılmıştır. Araştırmada öncelikle, Türkiye’de mesleki turizm eğitimi, turizm eğitiminin genel yapısı ve dünyadaki turizm eğitimi örneklerine değinilerek günümüzde turizm eğitiminin meslek yüksekokullarındaki durumu irdelenmiştir. Araştırma kısmında, Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu Turizm ve Seyahat Hizmetleri ile Turizm ve Otel İşletmeciliği programlarında eğitim-öğretim gören öğrencilere anket uygulanarak istatistiksel sonuçlar elde edilmiştir. Turizm bölümü öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili olarak öğrencilerin ailelerinin genellikle ilçede yaşadığı, öğrencilerin küçük yerleşim yerlerinden geldikleri görülmektedir. Öğrencilerin ailelerinin genel olarak az gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili gelecek beklentileri ile ilgili ise genel olarak turizm mesleğinin geleceği konusunda olumlu beklentiler içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Eğitimi, Önlisans, Mesleki Beklenti.

Abstract

In this study, the reasons of getting the tourism education of the vocational high school tourism program students were determined and the perspectives about the future of the profession were being investigated. In the research, firstly, general structure of the occupational tourism training in Turkey and samples in the world were mentioned and today the situation of tourism education in vocational higher schools were examined. Students who were educated in Artvin Coruh University Arhavi Vocational School Tourism and Travel Services and Tourism and Hotel Management programs were applied and statistical results were obtained. Regarding the socio-economic situation of the students of the tourism department, it is seen that the families of the students usually live in the district and the students come from the small settlements. It turns out that the families of the students generally have a low income. As far as students are concerned about the future expectations of the tourism profession, they have generally come to the conclusion that they have positive expectations about the future of the tourism profession.

Key Words: Tourism Education, Associate’s Degree, Occupational Expectations.

Giriş

Küreselleşme olgusunun tüm dünyayı sardığı, teknoloji kavramının her alanda etkin olduğu bu çağda neyi, nerede, nasıl kullanılacağını bilen ve araştırma kavramını hayatının her alanında kullanan eğitilmiş bireylerin ön plana çıkması kaçınılmazdır. Bireyin kendini geliştirme süreci olarak tanımlanan eğitim, bireyin kendini yenilemesi ve yeniliklere uyum sağlaması olarak da değerlendirilebilir (Öncüler, 2006, s. 49). Eğitim, ilgili endüstrinin ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceriye sahip nitelikli iş gücünün sağlanmasında oldukça önemli bir konudur. Çalışmanın temelini oluşturan turizm eğitimi ise, özellikle insan faktörünün önemli olduğu bir endüstride her geçen gün daha da önem kazanan bir konudur (Erdoğan & Yılmaz, 2012, s. 17).

¹ Bu çalışma, “1. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresinde (2017, Batum/GÜRCİSTAN)” sunulan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

* Öğr. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi MYO, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Programı, ceyhunakyol@artvin.edu.tr.

** Öğr. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi MYO, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı, elaadiguzel@artvin.edu.tr.

*** Öğr. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi MYO, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Programı, oganyener@artvin.edu.tr.

Mesleki turizm eğitiminin temel amacı, turizmin ihtiyaç duyduğu mesleki formasyonu vermektir. Turizm eğitimi veren kurumların hedefleri, turizm işletmelerinin ihtiyacı olan alt kademe insan gücü, ara insan gücü olarak tanımlanan orta kademe işgücü ile turizmle ilgili kamu ve özel sektör kurumlarına yönetici, araştırmacı ve planlayıcı elemanları yetiştirmek amacıyla üst kademe insan gücünü sağlamaya çalışmaktır (Aymankuy, Tetik, Girgin & Aymankuy, 2013, s. 104).

Problem Durumu

Küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinin tüm dünyada geçerli olması, turizm eğitiminin yapısını ve uygulamalarını da etkilemektedir. Turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitimleri öncesinde kendi seyahat tecrübelerini kazanmalarının yanında yurtdışında çalışma tecrübelerinin de artması gibi sebepler turizm eğitimcilerinin ve eğitim kurumlarının göz ardı edemediği durumlardır. Dünya genelinde, turizmde kariyer imkânı tanıyan birçok üniversite programı bulunmaktadır. Özellikle üniversitelerin uygulamakta olduğu öğrenci değişim programlarının artması ve dünya genelinde etkili olması turizmdeki hareketliliği arttırmış ve ekstra bir pazar ortamı yaratmıştır. Bu da şunu göstermektedir ki, turizm işletmecilerinin ciddi boyutlarda nitelikli personele ihtiyacı bulunmaktadır (Hjalager, 2003, s. 27).

Turizm eğitimi alan bireylerin turizm endüstrisi ile ilgili gelecek planları yapması, endüstriden beklentilerinin karşılanma durumu ile doğru orantılıdır. Eğer turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmeler çalışanlarına ücret, çalışma koşulları, sosyal güvence imkânları, kariyer planlama konularında yeterli imkânı sağlarsa, turizm eğitimi alan bireyler bu endüstride çalışmayı tercih edeceklerdir. Turizm endüstrisinde istihdamın eğitilmiş personel tarafından sağlanması hem endüstrinin nitelikli çalışanlar tarafından yürütülmesini hem de bu dalda eğitim alanların diğer endüstrilere kaymasını önlemiş olacaktır.

Bu nedenle, üniversitelerde turizm eğitimi alan bireylerin gelecek beklentilerinin ortaya konması bu öğrencilerin gelişimi, eğitimi, mesleki ve eğitsel başarıları için olduğu kadar endüstride faaliyet gösteren işletmeler için de gerekli olduğundan araştırılması gereken bir problem olarak görülmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, meslek yüksekokullarında öğrenim gören turizm programı öğrencilerinin turizm eğitimi almayı tercih etme nedenlerini tespit ederek, turizm mesleğine ilişkin gelecek beklentilerini ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışma ile meslek yüksekokullarında turizm eğitimi alan öğrencilerin sosyo-ekonomik profilleri ile ilgili bilgiler de ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Ülkemizde önlisans turizm eğitimi ile turizm endüstrisinin bilgili ve deneyimli ara eleman ihtiyacı karşılanmaktadır. Endüstrinin ara eleman ihtiyacı karşılanırken, çalışan bireylerin kariyerleri ile ilgili düşüncelerini, gelecek beklentilerini göz önünde bulundurmamak; turizm mesleğinin geleceğini aydınlatmak için gerekli bir koşuldur. Turizm mesleğini seçen bireylerin turizm mesleği ile ilgili gelecek beklentilerini ortaya koymak bu açıdan önemli görülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Eğitim

Eğitim kavramı Türk Dil Kurumu tarafından “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme” olarak (TDK, 2017) tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre eğitim “bireye olumlu davranışlar kazandıran, bir mesleğin bilgi, beceri ve tekniklerini öğreten bir süreçtir” (Adem, 1997, s. 51).

Toplumları şekillendiren ve bilgi birikimi sayesinde geleceğe daha umutlu bakmak adına çok etkili bir araç olan eğitim, stratejik anlamda da bireyler ve örgütler açısından önem taşımaktadır. Eğitimle ilgili birçok tanım olmakla birlikte genel bir ifadeyle “toplumun yaratıcı gücünü verimini artıran, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelik ve nicelikte elemanların yetiştirilmesini sağlayıcı ve toplumda kişilere yeteneklerine göre yetiştirme olanağı veren en etkili araçtır” (Sabuncuoğlu, 1991, s. 28).

Turizm Eğitimi

Turizm eğitimi, bir ülke insanının turizm olayı konusunda tutum ve davranışlarını değiştirebilmesi için o ülkede bulunan her çeşit kuruluşun yapmış olduğu çalışmaların tümüdür (Sarı, 2007, s. 9). Turizm eğitimi genel olarak, turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin (konaklama, seyahat, yiyecek&içecek, ulaştırma vb.) nitelikli işgücü ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmaktadır. Diğer yandan halkın turizm konusunda bilgi sahibi olması, turizm ile ilgili bilim camiasının akademisyen ihtiyacını karşılayabilmesi ve bunun doğrultusunda konu ile ilgili bilimsel araştırmaların çoğalması amacıyla da turizm eğitimine önem verilmektedir (Tayfun, 2001, s. 3). Ülkemize gelen turist sayısının ve turizmden elde edilen gelirin genel olarak arttığı bir süreçte, turizm endüstrisinde çalışan personelin eğitilmiş olması mikro düzeyde çalıştığı işletmeye, makro düzeyde ise endüstriye ve ülkemize diğer işletmeler ve ülkeler bazında rekabet avantajı sağlayan bir konudur.

Dünyada Turizm Eğitimi

Turizm ve bu başlığı kapsayan seyahat, otelcilik, rehberlik, gastronomi gibi konular dünyada ve ülkemizde en çok tercih edilen programlar arasında yer almaktadır. Dünyada ve Türkiye’de verilen turizm eğitimini incelediğimizde farklılıklar olduğu görülmektedir (Batman & Çankırı, 2013, s. 117). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde turizm eğitimi farklı seviyelerde verilmektedir. Bu eğitimlerde diploma ya da sertifika veren veya bir aydan iki yıla kadar süren mesleki eğitimler söz konusudur. İngiltere’de ise turizm eğitimi ortaöğretimden üniversiteye kadar her seviyede verilmekte olup ele alınan temel konu başlıkları turizm, seyahat, ulaştırma ve boş zaman değerlendirme şeklinde olmaktadır (Airey & Middleton, 1995, s. 3). Kanada’da birçok kolej, verdikleri sertifika ve diplomalarla bölgesel turizm gereksinimini ve isteklerini karşılamaktadır. Almanya’da mesleki eğitime çok önem verilmesi nedeniyle, turizm endüstrisindeki işverenler için eğitilmiş işgücü birincil derecede önem taşımaktadır. Ayrıca bu ülkede, ulusal eğitim sistemi dışında kalmış bireylere hükümet ve resmi turizm örgütleri tarafından çeşitli kurslar düzenlenmektedir (Demirkol & Pelit, 2002, s. 133). Fransa’da ise turizm eğitimi, ağırlama eğitimi ve turizm eğitimi başlıkları altında değerlendirilmekte olup (Lominé, 2003, s. 107) temel otelcilik eğitimi, otelcilik eğitimi ve otelcilik yükseköğretimi kapsamında verilmektedir. Benzer bir uygulamanın göze çarptığı İtalya’da ise turizm eğitimi temel, orta ve üniversite düzeyinde verilmektedir. Slovenya’da turizm eğitimi, turizm ve yiyecek-içecek ağırlıklı olmak üzere öğrencileri, alanlarında birer uzman olarak yetiştirmek, pratik ve teorik bilgi ile onları donatarak profesyonel iş yaşamına hazırlamak amaçlı verilmektedir (Mihalič, 2004, s. 91). Yunanistan’da verilen turizm eğitimi ise üniversitelerde lisans düzeyinde örgün öğretim ve uzaktan eğitim şeklinde gerçekleştirilirken, bazı özel eğitim kuruluşları da otelcilik yönetimi alanında eğitim imkânları sunmaktadır (Moira, Milonopoulos & Anastasiou, 2004, s. 56).

Türkiye’de Turizm Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’deki turizm eğitimi konusundaki çalışmaların on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar uzandığı görülmektedir (Ünlüönen & Boylu, 2005, s. 13). 1890’da çıkan “Seyyahlara Tercümanlık Edenler Hakkında 190 Sayılı Nizamname”, 1925’te yürürlüğe giren “1730 Sayılı Seyyah Tercümanları Hakkında Kararname” ve sonraki yıllarda hizmet veren Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, turizm eğitimi ve öğretimi ile ilgili çalışmaların baş aktörleri olmuştur.

1953'te açılan Ankara ve İzmir Ticaret Liseleri, 1955'te İstanbul ve 1960'ta başlayan İzmir turist rehberliği kursları, ayrıca yürürlüğe giren "334 Sayılı İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Kanunu" ve 1961'de açılan Ankara Otelcilik Okulu, turizm eğitiminin planlı dönem gelişmelerindedir (Boylu, 2002, s. 67).

Devam eden yıllarda turizm eğitimi ile ilgili gelişmelere bakıldığında, 1967'de İstanbul Otelcilik Okulu, 1975'te Kuşadası Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi, 1984'te Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri açılmış, bu kurumlarda resepsiyon, servis, mutfak, kat hizmetleri ve seyahat acenteciliği konulu bölümler hizmet vermeye başlamıştır (Aksu & Bucak, 2012, s. 10).

Üniversite düzeyinde turizm eğitimi ise ilk olarak, Ankara Ticaret Yüksek Öğretmen Okulu'na 1965-66 öğretim yılından itibaren turizm bölümünün ilave edilmesi ile kurulan Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu'nda verilmeye başlanmıştır. Devam eden süreçte, 1969'da Ege Üniversitesi, 1974'te Hacettepe Üniversitesi, 1975'te Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1980'de Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1982'de ise Erciyes Üniversitesi bünyesinde önlisans ve lisans düzeyinde turizm eğitimi veren birimler kurulmuş, zaman içerisinde sayıları artmış ve isimleri değişmiştir (Orhan, 2015, s. 12).

Türkiye'de Turizm Eğitiminin Genel Yapısı

Türkiye'de turizm eğitimi yaygın ve örgün turizm eğitimi olarak iki ana başlık altında verilmektedir (TÜBİTAK, 2017). Yaygın turizm eğitimi sertifikaya yönelik eğitimi, örgün turizm eğitimi ise diplomaya yönelik eğitimi ifade etmektedir (Hacıoğlu, 1992).

Dünyada ve ülkemizde turizm eğitimi kavramı geçmişten günümüze kadarki süreçte giderek önemli hale gelirken, turizm endüstrisinde eğitime yönelik beklenti, talep ve yönlendirmeler artmıştır. Birçok ülke, ulusal turizm planları içerisinde eğitim stratejilerine yer verirken, aynı zamanda turizm eğitimini geliştirme projelerini de yürürlüğe koymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamında hazırlanan Eylem Planında, turizm çeşitlendirme stratejileri başlığında değerlendirilen 2023 yılı hedefleri arasında eğitim ile ilgili hedeflere de yer verilmiştir. Meslek odaklı olması, ölçülebilir sonuçlar içermesi, turizm kaynaklarının farkına varılması, korunması ve ülke ekonomisine turizmin katkısının en üst seviyeye çıkarılmasını amaçlayan turizm eğitimi ile ilgili hedefler ise şu şekilde sıralanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017);

- Akademik eğitim ve turizm endüstrisine nitelikli eleman yetiştirecek mesleki eğitimin bir arada geliştirilmesi,
- Yaygın eğitimin geliştirilmesi,
- Turizmin istediği nitelikte işgücü yetiştirilmesinde özel sektörün katılımı,
- Yaygın ve örgün eğitimde içeriğin yenilenmesi ve güncellenmesi,
- Turizm eğitiminde Kültür ve Turizm Bakanlığının ana politikayı belirlemesi.

Bu hedefler doğrultusunda eğitim kapsamına alınan her öğrenciye, turiste eşit ve dürüst hizmet verme ahlâkı ve konukseverlik ilkeleri kazandırılacak, ayrıca uzun vadeli kazançların dikkate alınması gerekliliği ön plana çıkartılacaktır.

Türkiye'de turizm eğitimi kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılan tüm olumlu adımlara karşın, bu konudaki arayışlar ve farklı değerlendirmeler gündemi meşgul etmeye devam etmektedir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda turizm eğitimi konusu kıt kaynakları verimli kullanmak, eğitilmiş işgücünden etkin yararlanmak, daha rekabetçi ve sürdürülebilir bir turizm endüstrisi oluşturmak için konu ile ilgili tüm paydaşların katılımı sağlanmalı ve konu ile ilgili tüm boyutların vizyoner bir bakış açısı sağlanarak irdelenmesi gerekmektedir (Özdoğan & Çavuş, 2009, s. 251).

Örnek Çalışmalar

Bu çalışma, turizm eğitimi alan önlisans öğrencilerine yönelik olmakla birlikte daha önceki yıllarda turizm eğitimi almış veya almakta olan öğrencilere yönelik benzer konulu çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Orhan (2015) çalışmasında, Türkiye’de lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm endüstrisi ile ilgili algısını ortaya koymaya çalışmıştır. Yediyüzellibeş öğrenci ile gerçekleştirilen çalışma neticesinde bu algının çalışma niyetleri üzerindeki etkisini yönetim, ücret, işin doğası, sosyal haklar, iş tatmini, yasal mevzuat, çalışma koşulları, motivasyon, terfi imkânı ve kariyer boyutlarıyla açıklamaya çalışmıştır.

Batman ve Çankırı (2013) ise çalışmalarında, lisans düzeyinde eğitim almakta olan öğrencilerin endüstri ile ilgili tutumlarını belirlemeye çalışarak, bu tutumlarının mezuniyet sonrası endüstride kariyer yapma kararları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yüz altmışaltı öğrenci ile yapılan anket neticesinde, öğrencilerin endüstrideki işleyiş hakkında çok da fikir sahibi olmadıkları, buna rağmen turizm endüstrisinde kariyer yapmaya sıcak baktıkları saptanmıştır. Bir başka çalışmada, araştırmacı turizm eğitimi almakta olan önlisans ve lisans öğrencilerinin mezun olduktan sonra çalışma hayatlarında kariyer planlarken çalışmak istedikleri bölümleri, alanları, kurumları, pozisyonları ve beklentilerini belirlemeye çalışmıştır. Beşyüzotuzüç öğrenci ile gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına göre katılımcıların %48,2’si mezuniyet sonrası özel sektörde çalışmak istemekte olup %55,5’inin ise üst düzey yönetici olmayı planladıkları, ayrıca öğrencilerin mezuniyet sonrası çalışmak istedikleri kurumdan en önemli beklentilerinin yaptıkları işi seviyor olmaları ve işyerinde terfi edebilme imkânlarının olduğu tespit edilmiştir (Tahtalıoğlu, 2012, s. ii).

Turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin endüstriye yönelik görüşleri ve kariyer beklentileri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada üçyüzsekiz öğrencinin turizm endüstrisine yönelik tutumları araştırma konusunu oluşturmuştur (Korkmaz, Gürol & Avcıkurt, 2012, s. 124). Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler endüstrideki çalışma koşullarını olumsuz değerlendirmekte olup, buna rağmen çoğunun endüstride kariyer yapmak istedikleri tespit edilmiştir. Ilgaz ise (2011) çalışmasında, üniversitede turizm eğitimi alan öğrencilerin umutsuzluk, yılmazlık durumları ve sektörel tutumlarının kariyer seçimlerine etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Sekizyüzonaltı öğrenci ile yapılan araştırma neticesinde öğrencilerin sektörel tutumlarının kariyer seçimlerine etki ettiği ve öğrencilerin yılmazlık durumlarının kariyer seçimlerine etkisinin tespitine yönelik yapılan analizlerde yılmazlık faktörleri ile negatif yönlü ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Üzümcü, Alyakut & Günsel (2015) turizm eğitim alan öğrencilerin mesleğin geleceğine ilişkin bakış açılarını inceledikleri çalışmalarında, öğrencilerin ücret ve kariyer imkânlarına ilişkin algılarının turizm eğitimi seçme nedenlerine göre farklılaştığı; iş bulma ve çalışma koşulları ile tercih nedenleri arasında herhangi bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Olcay & Çelik (2010) meslek yüksekokulu öğrencilerinin meslek algılarını araştırmış ve öğrencilerin otelcilik mesleğine ilişkin algılamalarının ağırlıklı olarak olumlu olduğu ve otelcilik meslek algılamasını belirlemeye yönelik bazı tutum ifadeleri ile araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyeti ve mezun oldukları lise türü değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğunu tespit etmişlerdir. Aymanıkuy & Aymanıkuy (2013) turizm eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kariyer beklentileri ile ilgili yaptıkları çalışmada; öğrencilerin kariyer beklentileri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu, ayrıca mesleki beklentileri ile bölüme istekli gelmeleri arasında da anlamlı bir fark olduğunu tespit etmişlerdir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma ile turizm eğitimi alan meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyo-ekonomik profilleri ve turizm mesleği ile ilgili beklentileri ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla araştırma modeli mevcut durumu ortaya koyması bakımından betimseldir (Karasar, 1998, s. 49).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Artvin Çoruh Üniversitesi bünyesinde bulunan Arhavi Meslek Yüksekokulunda turizm eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında Arhavi Meslek Yüksekokulunda turizm eğitimi Turizm ve Seyahat Hizmetleri ile Turizm ve Otel İşletmeciliği programlarınca verilmektedir. Söz konusu programlarda 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında eğitime devam eden elli altı öğrenci bulunmaktadır. Çalışma, öğrenci sayısının tamamı ile yürütülmüştür.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, amaca yönelik olarak verileri toplamak için öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırmanın ölçme aracı oluşturulurken demografik değişkenler dışında, tercih nedenleri ile ilgili sorularda Baltacı, Üngüren, Avsallı & Demirel (2012); turizm mesleğinden beklentiler ile ilgili soruların büyük bir kısmı Aymankuy & Aymankuy'un (2013) çalışmalarından, ayrıca Dinçer, Akova & Kaya'nın (2013) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Anket formu kişisel bilgiler ve mesleki beklentiler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kişisel bilgiler kısmında öğrencilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile ilgili oniki soru yer almaktadır. Turizm mesleğinden beklentiler kısmında ise beklentilere yönelik değerlendirmeyi içeren beşli likert ölçeğinde hazırlanmış yirmiiki soru bulunmaktadır. Beşli likert ölçeği ile sorulan sorular kesinlikle katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2) ve kesinlikle katılmıyorum (1) olarak ölçeklendirilmiştir. Anket, genel uygulamadan önce yirmi kişilik küçük bir gruba uygulanmış olup, yapı ve içerik yönünden kontrol edilerek son şeklini almıştır.

Ölçeğin faktör yapısını ortaya koyabilmek amacı ile açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Tablo 1). Faktörlerin belirlenmesi için "Ana Bileşenler" (Principal Components) yönteminden, faktör yapısını daha basit hale getirerek faktör yüklerinin belirlenmesi için ise "Varimax Rotasyon" yönteminden yararlanılmıştır. Elde edilen "Bartlett Küresellik Testi" (Bartlett's Test of Sphericity= Yak. $\chi^2 = 758,166$, $p = 0,000$) ve "KMO Uygunluk Ölçütü" (Kaiser-Meyer-Okin Measure of Sampling Adequacy= ,752) değerleri, çalışılan verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda bu ölçekteki mesleki beklenti bölümünde yer alan değişkenlerin dört temel faktörde yüklendiği görülmüştür. Rotasyondan sonra, değişkenlerin bu faktörlere göre aldıkları faktör yüklerini gösteren "Dönüştürülmüş Faktör Matrisi" Tablo 1'de verilmiştir. Rotasyondan sonra dört temel faktörün toplam varyansa oranı faktör (1) %20,1; faktör (2) %18,9; faktör (3) %15,1 ve faktör (4) %11,8 olarak ortaya çıkmıştır. Faktör yüklerine bakıldığında, birinci faktörün bir, beş, ondört, onbeş, onaltı ve onyedinci maddeler üzerinde; ikinci faktörün sekiz, dokuz, on, onbir, oniki, onüç ve onsekizinci maddeler üzerinde; üçüncü faktörün iki, üç, dört, altı, yedi ve yirincinci maddeler üzerinde; dördüncü faktörün ise ondokuz, yirmibir ve yirmiikinci maddeler üzerinde yüklendiği tespit edilmiştir. Bu sorular incelendiğinde, birinci faktörün *kariyer beklentileri*, ikinci faktörün *ücret beklentileri*, üçüncü faktörün *turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri*, dördüncü faktörün ise *çalışma imkânları*

ile ilişkili ifadeler oldukları görülmüştür. Elde edilen bu nihai ölçeğin güvenilirliği (Cronbach Alpha katsayısı) kariyer beklentileri .89, ücret beklentileri .88, turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri ile ilgili beklentiler .76 ve çalışma imkânları ile ilgili beklentiler .71 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha), .91 olarak bulunmuştur.

Tablo 1: Dönüştürülmüş faktör matrisi

Faktörler/İfadeler	Faktör Yükleri	Varyans (%)	Cronbach's Alpha
Faktör 1: Kariyer Beklentileri		20,1	0,89
Turizm endüstrisinde yönetici pozisyonuna kadar yükselmeyi hedefliyorum.	0,855		
Turizm endüstrisinde uzun yıllar çalışabilirim.	0,813		
Mezun olduktan sonra bu endüstride çalışmayı düşünüyorum.	0,812		
Bu meslekte çalışmaktan mutluluk duyarım.	0,787		
Turizm mesleğinde çalışmak eğlencelidir.	0,646		
Uzun dönemde iyi bir gelir düzeyi sağlayabilirim.	0,556		
Faktör 2: Ücret Beklentileri		18,9	0,88
Barınma, yeme-içme koşulları uygun ve yeterlidir.	0,858		
Sosyal güvence imkânları yeterlidir.	0,780		
Ücretler yeterli ve tatmin edicidir.	0,764		
Prim, bahşış gibi ek ücretler yeterlidir.	0,761		
Ücretler diğer endüstriler ile hemen hemen aynıdır.	0,597		
Turizm mesleğinde cinsiyet ayrımcılığı yoktur.	0,588		
Turizm endüstrisinde ilerleme fırsatları çoktur.	0,394		
Faktör 3: Turizm Mesleğinin Ülke Geleceğindeki Yeri		15,1	0,76
Turizm mesleği günümüzde geçerli bir meslektir.	0,776		
Turizm işletmelerinde iş yükü oldukça fazladır.	0,701		
Sosyal ilişkilerin yüksek olduğu bir meslektir.	0,694		
Cinsiyetime uygun bir meslektir.	0,631		
Oldukça saygın bir meslektir.	0,533		
Turizm endüstrisi ülkemizde giderek kurumsallaşmaktadır.	0,492		
Faktör 4: Çalışma İmkânları		11,8	0,71
Esnek kariyer fırsatları sunan bir meslektir.	0,722		
Çalışma saatlerinin düzenli olduğu bir meslektir.	0,643		
Turizm endüstrisinde çalışmak, diğer endüstrilerde çalışmaktan daha yorucu değildir.	0,561		
Toplam		66,1	0,91

Verilerin Analizi

Çalışmadan elde edilen verilerle ilgili SPSS 16 programından (Statistical Package for Social Science-Sosyal Bilimler İçin İstatistiksel Analiz Programı) yararlanılarak istatistiksel sonuçlar elde edilmiştir. Öncelikle öğrencilere ait demografik ve sosyo-ekonomik bulguların yorumlanmasında frekans ve yüzde dağılımı, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistik değerlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek ile ilgili olarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Bu nedenle ölçeğin faktör yapısını ortaya koyabilmek amacı ile açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışması ile ilgili olarak ise Cronbach Alpha katsayısına başvurulmuştur.

Öğrencilerin mesleki beklentilerinin cinsiyete göre karşılaştırılması amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Bu analizi yapabilmek için cinsiyet değişkeni ile ortaya çıkan dört faktör değişkeni arasında yapılan "Kolmogorov-Smirnov" ile "Shapiro-Wilk" testleri

sonucunda dağılımların normallik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin bölüme istekli gelmeleri ile mesleki beklentileri arasında farklılaşma olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. İki ilişkisiz örneklem ortalamaları arasındaki farkın manidar olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır, aynı zamanda bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerin dağılımı her iki grupta da normaldir (Doğan & Uluman, 2016, s. 626). Bu analizi yapabilmek için bölüme istekli gelme durumları ve dört faktör değişkeni arasında yapılan "Kolmogorov-Smirnov" ile "Shapiro-Wilk" testleri sonucunda dağılımların normallik gösterdiği tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Turizm Bölümü Öğrencileri ile İlgili Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin demografik veriler Tablo 2’de verilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre dağılımına bakıldığında, %37,5’inin kadın; %62,5’inin ise erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yaş aralığının %64,3 ile 17-21; %32,1 ile 22-26; %3,6 ile otuziki ve üstü olduğu görülmektedir. Araştırmanın gerçekleştirildiği turizm programlarının sınıf dağılımı incelendiğinde ise %57,1’inin ikinci sınıf; %42,9’unun birinci sınıf olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %46,4’ünün düz lise; %26,8’inin meslek lisesi; %14,3’ünün Anadolu lisesi; %10,7’sinin kız meslek lisesi ve %1,8’inin açık lise çıkışlı olduğu ortaya çıkmıştır. Turizm programlarını tercih eden öğrencilerin büyük kısmının düz lise çıkışlı olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Turizm bölümü öğrencilerinin demografik değişkenler açısından dağılımı

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	21	37,5
	Erkek	35	62,5
	Toplam	56	100
Yaş	17-21	36	64,3
	22-26	18	32,1
	27-31	-	-
	32 ve üstü	2	3,6
	Toplam	56	100
Sınıf	1. Sınıf	24	42,9
	2. Sınıf	32	57,1
	Toplam	56	100
Lise	Anadolu Lisesi	8	14,3
	Kız Meslek	6	10,7
	Meslek Lisesi	15	26,8
	Düz Lise	26	46,4
	Açık Lise	1	1,8
	Toplam	56	100
İstekli Gelme	Evet	44	78,6
	Hayır	12	21,4
	Toplam	56	100
Staj	Evet	17	30,4
	Hayır	39	69,6
	Toplam	56	100
Bölüm	Turizm ve Seyahat Hizmetleri	25	44,6
	Turizm ve Otel İşletmeciliği	31	55,4
	Toplam	56	100

Bölüm Tercih Nedenleri	Puana göre tercih	
	Frekans	%
Sevdiğim meslek	16	28,6
Geçerli bir meslek	6	10,7
Başka seçenek yok	6	10,7
Tavsiye(aile,öğretmen)	4	7,1
Üniversite mezunu olmak için	7	12,5
Tesadüfen	5	8,9
Diğer	3	5,4
Toplam	56	100

Tablo 2’de yer alan öğrencilerin bölüme istekli gelme durumları ile ilgili veriler incelendiğinde, öğrencilerin %78,6’sının bölüme kendi istekleri ile geldikleri, %21,4’ünün ise bölüme istekli gelmedikleri görülmektedir. Elde edilen bu verilere göre turizm bölümü öğrencilerinin genel olarak bölüme severek geldikleri söylenebilir. Öğrencilerin %55,4’ü Turizm ve Otel İşletmeciliği bölümünde eğitim görüyorken, %44,6’sı Turizm ve Seyahat Hizmetleri bölümünde eğitimine devam etmektedir. Öğrencilerin bölüm tercih nedenleri ile ilgili veriler incelendiğinde %28,6’sının sevdiği meslek olduğu için, %16,1’inin puana göre tercih yaptığı için, %12,5’inin üniversite mezunu olmak için, %10,7’sinin geçerli bir meslek olduğu için, yine %10,7’sinin başka seçenek olmadığı için ve %7,1’inin aile, arkadaş, öğretmen vb. tavsiyesi olduğu için tercih ettiği görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin %28,6’sının sevdiği meslek olduğu için bölüme gelmeyi tercih etmesi, bölüme severek geldiklerini kanıtlar niteliktedir. Tablo 2’deki veriler incelendiğinde öğrencilerin %69,6’sının henüz staj yapmadığı; %30,4’ ünün staj yaptığı ortaya çıkmıştır.

Turizm Bölümü Öğrencileri ile Sosyo-ekonomik Bulgular

Turizm bölümü öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre öğrenci ailelerinin %50’sinin ilçede; %23,2’sinin köyde; %16,1’inin büyükşehirde, %10,7’sinin ise ilde yaşadığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda öğrencilerin yarısının küçük yerleşim yerlerinden geldikleri görülmektedir. Öğrenci ailelerinin %66,1’inin 1001-3000 TL arasında, %26,8’inin 1000 TL’den az ve %7,1’inin ise 3001-5000 TL arasında aylık gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Net asgari ücretin günümüzde 1.603 TL olduğu (ÇSGB, 2018) bilgisi doğrultusunda öğrencilerin genel olarak en azından asgari ücretli ailelerden geldiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla turizm bölümü öğrencilerinin yarıdan fazlasının az gelirli aileye sahip oldukları bilgisi değerlendirilebilir. Bireysel anlamda öğrencilerin ekonomik durumları ile olarak; %30,4’ü istedikleri pek çok şeyi alabildiklerini, yine %30,4’ü istediklerini alabilmek için para biriktirdiklerini, %21,4’ü sadece temel ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini, %16,1’i refah içinde yaşadıklarını belirtirken %1,8’i ise temel ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu verilere göre, öğrencilerin genel olarak istediklerine ulaşmada zorlanmadıkları, ihtiyaçlarını karşılayabildikleri veya en azından para biriktirerek elde ettikleri bilgisine ulaşılmaktadır.

Tablo 3: Turizm bölümü öğrencilerinin sosyo-ekonomik dağılımı

Ailesinin yaşadığı yer	Frekans		%	
	Frekans	%	Frekans	%
Köy	13	23,2		
	28	50,0		

	İl	6	10,7
	Büyükşehir	9	16,1
	Toplam	56	100
Ailesinin aylık geliri	1000 TL'den az	15	26,8
	1001-3000 TL	37	66,1
	3001-5000 TL	4	7,1
	Toplam	56	100
Bireysel genel ekonomik durum	Refah içinde yaşıyorum.	9	16,1
	İstedğim pek çok şeyi alabiliyorum.	17	30,4
	İstediklerimi alabilmek için para biriktiriyorum.	17	30,4
	Sadece temel ihtiyaçlarımı karşılayabiliyorum.	12	21,4
	Temel ihtiyaçlarımı karşılayamıyorum.	1	1,8
	Toplam	56	100

Turizm Bölümü Öğrencilerinin Turizm Mesleğinden Beklentileri ile İlgili Bulgular

Bu bölümde, ankete katılan öğrencilerin turizm mesleğinden beklentileri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Tablo 4'te yer alan verilere göre; öğrencilerin %50'si, aynı zamanda en yüksek ortalama ile ($\bar{x}=4,33$) turizm mesleğinin “sosyal ilişkilerin yüksek olduğu bir meslek” olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler, “turizm mesleğinde çalışmak eğlencelidir” ifadesine %50'lik oranla katıldıklarını ortaya koymuştur. Öğrencilerin %44,6'sı “turizm mesleğinin cinsiyetlerine uygun” olduğuna katıldıklarını belirtirken aynı zamanda “turizm mesleğinde cinsiyet ayrımcılığı yoktur” ifadesi için %42,9 oranında kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin %42,9'unun “turizm endüstrisinde ilerleme fırsatları çoktur” ifadesine katıldıkları görülmektedir. Öğrencilerin %35,7'sinin “bu meslekte çalışmaktan mutluluk duyarım” ifadesine katıldıkları görülmektedir ($\bar{x}=3,75$). Öğrencilerin %35,7'sinin “sosyal güvence imkânları yeterli” olduğuna katıldıkları görülmüştür. Öğrenciler, “uzun dönemde iyi bir gelir düzeyi sağlayabilirim” ifadesine %37,5 oranında katıldıklarını belirtmişlerdir.

Yukarıda belirtilen verilerin yanı sıra, öğrencilerin %37,5'i “mezun olduktan sonra bu endüstride çalışmak” ile “turizm endüstrisinde uzun yıllar çalışabilecekleri” konularında kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %35,7'sinin “turizm endüstrisinin ülkemizde giderek kurumsallaşması” konusunda kararsız oldukları görülmüştür. Tablodaki veriler incelendiğinde öğrencilerin “turizm endüstrisinde yönetici pozisyonuna kadar yükselmeyi hedeflemek” ile ilgili olarak %39,3'ünün kararsız kaldığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 4'deki verilere göre, öğrencilerin %33,9'unun “turizm mesleğinde çalışma saatleri düzenlidir” ifadesi ile “ücretler diğer endüstriler ile hemen hemen aynıdır” ifadesine katılmadıkları görülmektedir. Öğrencilerin %28,6'sının “ücretler yeterli ve tatmin edicidir” ifadesine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Yine öğrencilerin %28,6'sının “turizm endüstrisinde çalışmak, diğer endüstrilerde çalışmaktan daha yorucu değildir” ifadesine en düşük ortalama ile ($\bar{x}=2,51$) katılmadıkları görülmüştür.

Çalışmanın değerlendirme ölçeğinde ortaya çıkan faktörler açısından tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, öğrencilerin “kariyer beklentileri” ile ilgili sorulan sorulara verdikleri

yanıtlara göre, “*bu meslekte çalışmaktan mutluluk duyarım*” ifadesine %35,7 ile katıldıkları, “*turizm mesleğinde çalışmak eğlencelidir*” ifadesine %50 ile katıldıkları, “*mezun olduktan sonra bu endüstride çalışmayı düşünüyorum*” ifadesine %37,5 ile kararsız oldukları, “*turizm endüstrisinde uzun yıllar çalışabilirim*” ifadesine %37,5 ile kararsız oldukları, “*turizm endüstrisinde yönetici pozisyonuna kadar yükselmeyi hedefliyorum*” ifadesine %39,3 ile kararsız oldukları, “*uzun dönemde iyi bir gelir düzeyi sağlayabilirim*” ifadesine %37,5 ile katıldıkları görülmektedir. Öğrencilerin kariyer beklentileri ile ilgili olarak üç maddeye katıldıkları, diğer üç madde ile ilgili olarak kararsız oldukları ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin “*ücret beklentileri*” ile ilgili sorulara verdiklerine yanıtlara göre; “*turizm mesleğinde cinsiyet ayrımcılığı yoktur*” ifadesine %42,9 ile kesinlikle katıldıkları; “*sosyal güvence imkânları yeterlidir*” ifadesine %35,7 ile katıldıkları; “*barınma, yeme-içme koşulları uygun ve yeterlidir*” ifadesine %37,5 ile katıldıkları; “*ücretler diğer endüstriler ile hemen hemen aynıdır*” ifadesine %33,9 ile katılmadıkları; “*ücretler yeterli ve tatmin edicidir*” ifadesine %37,5 ile kararsız oldukları; “*prim, bahşiş gibi ek ücretler yeterlidir*” ifadesine %33,9 ile katıldıkları; “*turizm endüstrisinde ilerleme fırsatları çoktur*” ifadesine %42,9 ile katıldıkları görülmektedir. Öğrencilerin ücret beklentileri ile ilgili olarak beş maddeye katıldıkları; bir maddeye katılmadıkları ve bir tanesinde de kararsız oldukları ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin “*turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri ile ilgili beklentileri*” ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara göre, “*turizm mesleği oldukça saygın bir meslektir*” ifadesine %42,9 ile katıldıkları, “*turizm mesleği cinsiyetime uygundur*” ifadesine %44,6 ile katıldıkları, “*turizm mesleği günümüzde geçerli bir meslektir*” ifadesine %42,9 ile kesinlikle katıldıkları, “*turizm endüstrisi ülkemizde giderek kurumsallaşmaktadır*” ifadesine %35,7 ile kararsız oldukları, “*sosyal ilişkilerin yüksek olduğu bir meslektir*” ifadesine %50 ile katıldıkları, “*turizm işletmelerinde iş yükü oldukça fazladır*” ifadesine ise %42,9 ile katıldıkları görülmektedir. Öğrencilerin turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri ile ilgili beklentilerinin turizm endüstrisinin ülkemizde kurumsallaşması dışında yüksek olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin “*çalışma imkânları ile ilgili beklentiler*” konulu sorulara verdikleri yanıtlara göre; “*turizm mesleği esnek bir kariyer fırsatı sunmaktadır*” ifadesine %37,5 ile katıldıkları; “*turizm mesleğinde çalışma saatleri düzenlidir*” ifadesine %33,9 ile katılmadıkları; “*turizm endüstrisinde çalışmak, diğer endüstrilerde çalışmaktan daha yorucu değildir*” ifadesine %28,6 ile katılmadıkları görülmektedir. Buna göre, öğrenciler turizm mesleğinin kariyer konusunda esnek bir yapıya sahip olduğunu düşünseler bile çalışma saatlerinin uzun olması ve yorucu çalışma koşullarından dolayı çalışma imkânları ile ilgili beklentilerinin olumsuz olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Turizm bölümü öğrencilerinin mesleki beklentileri ile ilgili dağılımı

Turizm Mesleğinden Beklentiler	%					\bar{x}		
	Kesinlikle Katılmıyor	Katılmıyor	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	n		s.s.
Bu meslekte çalışmaktan mutluluk duyarım.	1,8	7,1	30	36	25	56	3,8	1

Turizm mesleği oldukça saygın bir meslektir.	-	8,9	34	43	14	56	3,6	0,8
Turizm mesleği cinsiyetime uygundur.	3,6	1,8	18	45	32	56	4	1
Turizm mesleği günümüzde geçerli bir meslektir.	1,8	1,8	14	39	43	56	4,2	0,9
Turizm mesleğinde çalışmak eğlencelidir.	3,6	8,9	7,1	50	30	56	3,9	0
Turizm endüstrisi ülkemizde giderek kurumsallaşmaktadır.	-	14	36	29	21	56	3,6	1
Sosyal ilişkilerin yüksek olduğu bir meslektir.	-	1,8	5,4	50	43	56	4,3	0,7
Turizm mesleğinde cinsiyet ayrımcılığı yoktur.	8,9	8,9	16	23	43	56	3,8	1,3
Sosyal güvence imkânları yeterlidir.	8,9	13	34	36	8,9	56	3,2	1,1
Barınma, yeme-içme koşulları uygun ve yeterlidir.	18	5,4	25	38	14	56	3,3	1,3
Ücretler diğer endüstriler ile hemen hemen aynıdır.	13	34	29	16	7,1	55	2,7	1,1
Ücretler yeterli ve tatmin edicidir.	7,1	29	38	18	3,6	56	2,7	1
Prim, bahşış gibi ek ücretler yeterlidir.	13	21	27	34	5,4	56	3	1,1
Mezun olduktan sonra bu endüstride çalışmayı düşünüyorum.	7,1	18	38	18	20	56	3,3	1,2
Turizm endüstrisinde uzun yıllar çalışabilirim.	14	16	38	20	13	56	3	1,2
Turizm endüstrisinde yönetici pozisyonuna kadar yükselmeyi hedefliyorum.	11	3,6	39	20	25	55	3,5	1,2
Uzun dönemde iyi bir gelir düzeyi sağlayabilirim.	1,8	18	25	38	18	56	3,5	1
Turizm endüstrisinde ilerleme fırsatları çoktur.	-	11	32	43	14	56	3,6	0,9
Turizm mesleği esnek bir kariyer fırsatı sunmaktadır.	1,8	16	23	38	20	55	3,6	1
Turizm işletmelerinde iş yükü oldukça fazladır.	1,8	5,4	23	43	27	56	3,9	0,9
Turizm mesleğinde çalışma saatleri düzenlidir.	7,1	34	20	21	18	56	3,1	1,3
Turizm endüstrisinde çalışmak, diğer endüstrilerde çalışmaktan daha yorucu değildir.	25	29	23	16	7,1	56	2,5	1,2

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Cinsiyetleri ile Mesleki Beklentileri Arasındaki İlişki/Farklılaşma

Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu turizm bölümü öğrencilerinin mesleki beklentilerinin kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçlarına ait bulgular Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin cinsiyetleri ile mesleki beklentileri arasındaki T-testi

Faktörler	Cinsiyet	N	\bar{x}	Std. S	t	Sd.	p
Kariyer Beklentileri	Kadın	21	3,58	,93	,65	54	,514
	Erkek	35	3,42	,88			
Ücret Beklentileri	Kadın	21	3,34	,47	1,01	54	,317
	Erkek	35	3,10	1,02			
Turizm Mesleğinin Ülke Geleceğindeki Yeri	Kadın	21	3,97	,43	,39	54	,691
	Erkek	35	3,90	,68			
Çalışma İmkânları	Kadın	21	3,07	,94	,12	54	,904
	Erkek	35	3,04	,95			
Toplam	Kadın	21	3,62	,49	,90	54	,369
	Erkek	35	3,46	,70			

Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin turizm mesleği ile beklentileri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(54)=.90$, $p>.05$]. Kadın öğrencilerinin turizm mesleği ile ilgili beklentileri ($\bar{x}=3.62$), erkek öğrencilere göre ($\bar{x}=3.46$) biraz daha olumludur.

Araştırmaya katılan turizm bölümü öğrencilerinin “kariyer beklentileri” faktörü puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır [$t(54)=.65$, $p>.05$]. Aynı zamanda öğrencilerin “ücret beklentileri” faktörü puanları ortalamalarının $t(54)=1.01$, $p>.05$; “turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri” faktörü puanları ortalamalarının $t(54)=.39$, $p>.05$; “çalışma imkânları” faktörü puanları ortalamaları [$t(54)=.12$, $p>.05$] t-testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Bölüme İstekli Gelme Durumları ile Mesleki Beklentileri Arasındaki İlişki/Farklılaşma

Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu Meslek Yüksekokulu turizm bölümü öğrencilerinin mesleki beklentilerinin bölüme istekli ya da isteksiz gelme durumları arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçlarına ait bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin bölüme istekli gelme durumları ile mesleki beklentileri arasındaki T-testi

Faktörler	İstekli gelme	N	\bar{x}	Std. S	t	Sd.	p
Kariyer Beklentileri	Evet	44	3,57	,88	1,39	54	,168
	Hayır	12	3,16	,91			
Ücret Beklentileri	Evet	44	3,27	,78	1,47	54	,147
	Hayır	12	2,86	1,07			
Turizm Mesleğinin Ülke Geleceğindeki Yeri	Evet	44	3,96	,59	,83	54	,406
	Hayır	12	3,80	,63			
Çalışma İmkânları	Evet	44	3,09	,94	,59	54	,557
	Hayır	12	2,91	,94			
Toplam	Evet	44	3,58	,59	1,513	54	,136
	Hayır	12	3,27	,75			

Öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili beklentileri bölüme istekli gelme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(54)=1.51$, $p>.05$]. Turizm bölümüne istekli gelen meslek yüksekokulu öğrencilerinin turizm mesleği ile ilgili beklentileri ($\bar{x}=3.58$), isteksiz gelen öğrencilere göre ($\bar{x}=3.27$) biraz daha olumludur.

Araştırmaya katılan turizm bölümü öğrencilerinin “kariyer beklentileri” faktörü puanları ortalamalarının bölüme istekli gelme durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır [$t(54)=1.39$, $p>.05$]. Aynı zamanda öğrencilerin “ücret beklentileri” faktörü puanları ortalamalarının $t(54)=1.47$, $p>.05$; “turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri” faktörü puanları ortalamalarının $t(54)=.83$, $p>.05$; “çalışma imkânları” faktörü puanları ortalamaları [$t(54)=1.513$, $p>.05$] t-testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Sonuçlar

Dünya Turizm Örgütü (World Tourism Organisation) verilerine bakıldığında (unwto.org, 2017), her kıtadan turizmle ilgili önemli rakamlarla karşılaşmaktayız. Örneğin sadece 2015 yılında Avrupa'ya giden turist sayısı altıyüzdokuz milyon kişidir ve bu rakam bölge turizminde %5'lik bir artış görülmesini sağlamıştır. Yine aynı yıl için, Asya ve Pasifik'i tercih eden turist sayısı ikiyüzyirmiyedi milyon, Amerika'yı tercih eden turist sayısı yüzdoksanbir milyon kişi olurken, Orta Doğu'daki turist sayısı ise ellidört milyon olmuştur. Coğrafi sınırların kalkması, farklı kültürlerle sahip milletlerin birbirleriyle kaynaşması, dünya genelinde kullanılan ortak dillerin artması gibi sebepler turizm endüstrisinde küreselleşmenin getirdiği gelişmelerdir. Ayrıca teknolojik gelişmeler ile birlikte ulaşım araçlarında yaşanan hız, konfor, kapasite ve fiyat konularındaki olumlu değişimler uluslararası seyahatlerdeki kısıtlamaları azaltmış, birçok seyahat formalitesini ortadan kaldırmış ve turizm endüstrisine küresel bir ivme kazandırmıştır.

Bu bilgiler doğrultusunda; turizm endüstrisinde çalışmış, çalışmakta olan ve istihdam edilmesi düşünülen kişilerin almış oldukları turizm eğitimi çok önemli bir konu haline geldiği görülmektedir. Turizm eğitimi almış bir birey, endüstrideki ihtiyaç ve gereksinimleri daha iyi analiz edebilecek, yerli ve yabancı ziyaretçilere daha iyi hizmet verebilmek adına daha dikkatli çalışmalar gerçekleştirecek, hizmet veren işletmelerin yöneticileri de daha kaliteli ve sürdürülebilir bir hizmet anlayışı gerçekleştirmek için çaba göstereceklerdir. Bu yöndeki adımlar yerli ve yabancı ziyaretçileri memnun edecek, tekrar tercih etme (return customer) konusunda olumlu geri dönüş sağlayacaklardır.

Bir başka konu da turizm endüstrisinin gelecek eğilimlerinden olan seyahatlerin artması ve uluslararası turizm hareketlerine katılımların çoğalmasındır. Bu düşünceden hareketle, uluslararası alanda hizmet verecek olan turizm işletmelerinin sayısının artacağı görülmektedir. Açılacak olan bu yeni işletmelerde çalışacak nitelikli personel ihtiyacı artacak, bu bağlamda kalifiye eleman yetiştirecek işletmelere ve eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulacaktır. Özellikle bu konu, turizm endüstrisinin geleceğini şekillendiren en önemli faktörlerden birinin eğitim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu araştırma ile meslek yüksekokulunda öğrenim gören turizm programı öğrencilerinin sosyo-ekonomik profilleri ile ilgili bilgilerin yanı sıra turizm eğitimi almayı tercih etme nedenleri tespit edilerek, turizm mesleğine ilişkin gelecek beklentileri ortaya koyulmak istenmiştir. Buna göre, öğrencilerin %78,6'sının turizm bölümüne kendi istekleri doğrultusunda geldiği aynı zamanda öğrencilerin %28,6'sının sevdiği meslek olduğu için turizm bölümünü tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin %28,6'sının sevdiği meslek olduğu için bölüme gelmeyi tercih etmesi, bölüme severek geldiklerini kanıtlar niteliktedir. Aynı zamanda öğrencilerin sevdikleri meslek ile ilgili eğitim almaları gelecekte sevdikleri meslekte çalışmalarını hem kendileri hem de turizm alanı için olumlu bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece turizmin; işini seven, yüksek motivasyona sahip, verimli işgücü barındıran, dolayısıyla da kararlı ve etkili bir endüstri haline gelmesi beklenmektedir.

Turizm bölümü öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili olarak, ailelerinin %50'sinin ilçede yaşadığı görülmektedir. Bu veri, öğrencilerin yarısının küçük yerleşim yerlerinden geldiklerini göstermektedir. Öğrenci ailelerinin gelir durumuna bakıldığında, %66,1'inin 1001-3000 TL arasında aylık gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin genel olarak en azından asgari ücretli ailelerden geldikleri bilgisine ulaşılabilir. Dolayısıyla turizm bölümü öğrencilerinin yarıdan fazlasının az gelirli aileye sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bireysel ekonomik durumları ile olarak; öğrencilerin %30,4'ü istedikleri pek çok şeyi alabildiklerini, yine %30,4'ü istediklerini alabilmek için para biriktirdiklerini belirtmişlerdir. Bu verilere göre, öğrencilerin genel olarak istediklerine ulaşmada zorlanmadıkları, ihtiyaçlarını karşılayabildikleri veya en azından para biriktirerek elde ettikleri söylenebilir. Bu bilgiler ışığında MYO'nun Arhavi gibi küçük bir ilçede bulunuyor olması öğrencilerin düşük gelirli ailelere sahip olmasına rağmen ihtiyaçlarını karşılamaya elverdiği yorumuna ulaşılabilir.

Yukarıda belirtilen demografik ve sosyo-ekonomik sonuçlar dışında öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili gelecek beklentileri ile ilgili veriler ışığında genel olarak turizm mesleğinin geleceği ile ilgili olumlu beklentiler içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bilgi, aynı zamanda öğrencilerin turizm mesleğinin geleceği ile ilgili algılarında da olumlu tutum geliştirdiklerini göstermektedir. Öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili gelecek beklentilerine yönelik olarak elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir:

- Turizm, öğrencilerin yarısı tarafından, aynı zamanda en yüksek ortalama ile ($\bar{x}=4,33$) sosyal ilişkilerin yüksek olduğu bir meslek olarak değerlendirilmiştir.
- Turizm endüstrisinde çalışmanın, diğer endüstrilerde çalışmaktan daha yorucu olduğu öğrenciler tarafından kabul görmemiştir. Öğrencilerin bu konu ile ilgili ifadeye, en düşük ortalama ile ($\bar{x}=2,51$) katılmadıkları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla turizm endüstrisinde çalışmanın oldukça yorucu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.
- Öğrenciler genel olarak hem mezun olduktan sonra bu endüstride çalışmak konusunda hem de turizm endüstrisinde uzun yıllar çalışabilecekleri konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Buna göre öğrencilerin turizm bölümüne severek gelmelerine rağmen mesleği icra etme konusunda kararsız olmaları arasında çelişki yaşadıkları sonucu ortaya çıkmıştır.
- Turizm endüstrisinin ülkemizde giderek kurumsallaşması konusunda öğrencilerin çoğunlukla kararsız oldukları ortaya çıkmıştır.
- Turizm endüstrisinde yönetici pozisyonuna kadar yükselmeyi hedeflemeleri konusunda çoğunluğun kararsız kaldığı ortaya çıkmıştır.
- Turizm mesleğinde çalışma saatlerinin düzenli olmadığı, bunun yanı sıra ücretlerin diğer endüstriler ile hemen hemen aynı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ücretlerin yeterli ve tatmin edici olduğu ifadesi öğrenciler tarafından kabul görmemiştir. Dolayısıyla yukarıda belirten ifadeler, öğrencilerin gelecekte turizm endüstrisinde çalışmak konusunda kararsız kalma sebepleri olarak görülebilir.
- Bu çalışmada kullanılan değerlendirme ölçeğindeki mesleki beklenti bölümünde yer alan değişkenlerin dört temel faktörde yüklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, birinci faktörün *kariyer beklentileri*, ikinci faktörün *ücret beklentileri*, üçüncü faktörün *turizm*

mesleğinin ülke geleceğindeki yeri, dördüncü faktörün ise çalışma imkânları ile ilişkili ifadeler oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

- Öğrencilerin kariyer beklentileri ile ilgili olarak üç maddeye katıldıkları diğer üç madde ile ilgili olarak kararsız oldukları ortaya çıkmıştır. Turizm mesleği, öğrencileri mutlu eden eğlenceli bir meslek olarak görülmektedir. Bununla birlikte çalışanlara uzun dönemde yüksek gelir sağladığı, ancak çalışma koşulları ile ilgili beklentileri karşılayamaması ilerde bu endüstride çalışma konusunda belirsizlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin turizm mesleğinin geleceğine yönelik net olmayan algıya sahip oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

- Öğrencilerin ücret beklentileri ile ilgili olarak beş maddeye katıldıkları; bir maddeye katılmadıkları ve bir tanesinde de kararsız oldukları ortaya çıkmıştır. Endüstrideki barınma, yeme-içme, sosyal güvence imkânları, bahşiş ve bu alanda ilerleme ile ilgili beklentilerinin oldukça olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak endüstrideki ücretler ile ilgili tatmin edici sonuçlara ulaşamamıştır.

- Turizm mesleğinin ülke geleceğindeki yeri ile ilgili öğrenci beklentilerinin turizm endüstrisinin ülkemizde kurumsallaşması dışında yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Turizm mesleği saygın ve geçerli bir meslek olarak kabul görmüştür. Sosyal ilişkilerin oldukça yüksek ve iş yükünün fazla olduğu algısı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra turizm mesleğinin cinsiyet ayrımcılığı gözetmediği ortaya çıkmıştır. Ancak mesleğin Türkiye'deki kurumsallaşması ile ilgili beklentileri karşılamaması konusunda belirsizliklerin olduğu ortaya çıkmıştır.

- Öğrencilerin çalışma imkânları ile ilgili olumsuz beklenti içinde oldukları sonucuna varılmıştır. Öğrenciler turizm mesleğinin kariyer konusunda esnek bir yapıya sahip olduğunu düşünseler dahi, çalışma saatlerinin uzun olması ve yorucu çalışma koşullarından dolayı çalışma imkânları ile ilgili beklentilerinin olumsuz olması bu sonucu destekler niteliktedir.

- Öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili beklentileri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin mesleki beklentileri kadın veya erkek olmalarına göre değişiklik göstermemektedir.

- Öğrencilerin turizm mesleği ile ilgili beklentileri bölüme istekli gelme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin bölüme isteyerek gelmeleri gelecek beklentilerine göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adem, M. (1997). Ulusal eğitim politikamız nasıl olmalıdır. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(1), 51-65.
- Airey, D. & Middleton, V., T., C. (1995). *Education and training in tourism in the UK: Guidelines for those seeking further information about courses and careers in tourism*. Erişim tarihi: 02 04 2017, <http://www.athe.org.uk/GUIDELINES%203.pdf>.
- Aksu, M., Bucak, T. (2012). Mesleki turizm eğitimi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 7-18.
- Aymankuy, Y., Aymankuy, Ş. (2013). Turizm işletmeciliği eğitimi alan öğrencilerin turizm sektöründeki istihdamla ilgili görüşleri ve sektördeki kariyer beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-21.
- Aymankuy, Y., Tetik, N., Girgin, G., K., Aymankuy, Ş. (2013). Lisans düzeyinde turizm eğitimindeki staj uygulamasına öğrenci ve akademisyenlerin bakışları (BTİOYO'da uygulama). *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 101-128.

- Baltacı, F., Üngören E., Avsallı H., Demirel, O., N. (2012). Turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitim memnuniyetlerinin ve geleceğe yönelik bakış açılarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17-25.
- Batman, O., Çankırı, P. (2013). Turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörde kalma eğilimleri: Sakarya Üniversitesi örneği. B. Zengin (Ed.), *Geçmişten günümüze Sakarya turizmine akademik bir bakış* (115-128). Sakarya: Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Yayınları.
- Boylu, Y. (2002). Türkiye'deki örgün turizm eğitiminin sistematik olmayan bir açıdan değerlendirilmesi. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 63-78.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2018). Erişim tarihi: 20 01 2017, <https://www.cs.gb.gov.tr/home/news/avgari-ucet-2018-yili-icin-brut-2-bin-29-lira-net-bin-603-lira-olarak-belirlendi/>.
- Demirkol, Ş., Pelit, E. (2002). Türkiye'deki turizm eğitim sistemi ve Avrupa Birliği sürecinde olası gelişmeler. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 125-146.
- Dinçer, F., İ., Akova, O., Kaya, F. (2013). Meslek yüksekokulu turizm ve otel işletmeciliği programı öğrencilerinin kariyer planlaması üzerine bir araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 42-56.
- Doğan, C., D., Uluman, M. (2016). İstatistiksel veri analizinde r yazılımı ve kullanımı. *Elementary Education Online*, 15(2), 615-634. DOI: <http://dx.doi.org/10.17051/ieo.2016.24991>
- Erdoğan, S. B., Yılmaz, G. (2012). *Günümüzde turizm eğitiminin yükseköğretim içerisindeki yeri*. Turizm Eğitimi Konferansı, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, 17-19 Ekim, 17-31, Ankara.
- Hacıoğlu, Necdet (1992). Yükseköğretimde Mesleki Turizm Eğitimi Geliştirme Perspektifleri, Turizm Eğitimi Konferansı, 09-11 Aralık, Ankara.
- Hjalager, A.-M. (2003). Global tourism careers? Opportunities and dilemmas facing higher education in tourism. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2(2), 26-27. DOI:10.3794/johlste.22.35
- İlgaz, B. (2011). *Üniversite düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin yılmazlık, umutsuzluk durumları ve sektörel tutumlarının kariyer seçimlerine etkileri: Akdeniz Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Korkmaz, H., Gürol, N., Avcıkurt, C. (2012). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Sektöre Yönelik Görüşleri ve Kariyer Beklentileri Arasındaki İlişki, Turizm Eğitimi Konferansı: 17-19 Ekim, 120-134.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Turizm stratejisi 2023, eylem planı 2007-2013, Erişim tarihi: 27 03 2017, <https://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906, ttstratejisi2023pdf. pdf?>.
- Lominé, L. (2003). Hospitality, leisure, sport and tourism in higher education in France. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2(1), 107-110.
- Mihalič, T. (2004). Current issues in tourism education: The case of Slovenia and the faculty of economics, University of Ljubljana. The Conference of the Association for Tourism Higher Education, 89-97.
- Moira, P., Milonopoulos, D., Anastasiou, S. (2004). Producing graduates for the tourism industry in Greece: A case study. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2(2), 55-60.

- Olçay, A., Çelik, Z. (2010). Turizm ve otel işletmeciliği programında öğrenim gören öğrencilerin otelcilik mesleğine ilişkin algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 279-301.
- Orhan, A. (2015). *Türkiye'de lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörü ile ilgili algılarının çalışma niyetleri üzerindeki etkisinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Öncüer, M., E. (2006). *Avrupa Birliği eğitim politikasında mesleki turizm eğitimi yaklaşımı ve Türk turizm eğitimine uygulanabilirliği: Akdeniz Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özdoğan, O., N., Çavuş, Ş. (2009). Türkiye'de turizm eğitiminin yapısı ve gelişimi. Ş. Çavuş, Z. Ege, O., E. Çolakoğlu (Ed.), *Türk turizm tarihi yapısal ve sektörel gelişim* (221-253). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sabuncuoğlu, Z. (1991). *Personel yönetimi*. İstanbul: Teknografik Matbaacılık A.Ş.
- Sarı, H. (2007). *Ortaöğretim düzeyinde mesleki turizm eğitimi alan öğrencilerin staj sürecine adaptasyonu üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tahtalıoğlu, B. (2012). *Turizm eğitimi almakta olan üniversite öğrencilerinin kariyer planlamalarına ilişkin görüşlerin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tayfun, A. (2001). Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesinden mezun olan öğretmenlerin fakülte hakkındaki değerlendirmeleri, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2017). Erişim tarihi: 25 03 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c3c06e008c8.75254090
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). (2017). Erişim tarihi: 30 03 2017, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon_2023/eik/EK1.pdf
- Ünlüöner, K., Boylu, Y. (2005). Türkiye'de yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimindeki gelişmelerin değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 11-32.
- Üzümcü, T., P., Alyakut, Ö., Günsel, A. (2015). Turizm eğitimi alan öğrencilerin, mesleğin geleceğine ilişkin bakış açıları. *Bahkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 18(33), 179-199.
- World Tourism Organisation (UNWTO). (2016). *International tourist arrivals up 4% reach a record 1.2 billion in 2015*. Erişim tarihi: 13 04 2017, <http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015>.

Gaziantep Hayvanat Bahçesi Ziyaretçilerinin Memnuniyet Düzeylerinin Önem-Performans Analiziyle Ölçülmesi ¹

To Evaluate The Satisfaction Levels of The Visitors of Gaziantep Zoo With Importance-Performance Analysis

Metin SÜRME*
İbrahim H. SEYREK**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep hayvanat bahçesine gelen ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerinin önem-performans analizi kullanılarak ölçülmesidir. Gaziantep hayvanat bahçesini ziyaret eden 403 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, genel olarak performans puanlarının önem puanlarının altında olduğu görülmüştür. Ancak sağlanan kolaylıklar boyutu için performans puanlarının önem puanlarından yüksek olduğu görülmüştür. Gaziantep hayvanat bahçesinin çeşitli özelliklerine ziyaretçilerin verdikleri önem ve algıladıkları performans düzeyleri farklıdır. Ziyaretçiler tarafından belirlenen en önemli özellik doğallaştırılmış muhafaza alanlarıdır. Buradan hareketle ziyaretçilerin hayvanların doğal ortamında muhafaza edilmelerini istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yaş ve cinsiyet değişkenine göre önem puanlarının farklılık gösterdiği ancak performans puanlarının farklılık göstermediği görülmüştür. Araştırmada elde edilen sonuçlar, ziyaretçilerin memnuniyetini artırmak için alınması gereken kararlarda hayvanat bahçesi yöneticilerini yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayvanat bahçesi, Önem-Performans analizi, Müşteri memnuniyeti, Gaziantep.

Abstract

The aim of this study is to evaluate the satisfaction levels of the visitors of Gaziantep zoo using importance-performance analysis. A questionnaire was applied to a sample of 403 visitors of Gaziantep zoo. It is found that performance scores are below the importance scores for all the dimensions analyzed except the amenities dimension for which performance scores are higher compared to importance scores. There are gaps between the importance and performance scores of zoo attributes. The most important attribute for visitors is the naturalized enclosure for animals. Hence, it is concluded that visitors want the animals to be kept in their natural environment. Moreover, it is found that importance scores differ based on the gender and age of the visitors whereas performance scores do not. The findings may guide zoo managers in making decisions to increase the satisfaction levels of visitors.

Key words: Zoo, Importance-Performance analysis, Customer satisfaction, Gaziantep

Giriş

Son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve çalışma saatlerinin azalması sonucunda boş zamanları değerlendirme etkinlikleri daha fazla önem kazanmıştır (Can, 2015, s. 1). Bu etkinliklerin başında doğal yaşamı koruma alanları ile hayvanat bahçeleri ziyaretleri gelmektedir (Yılmaz ve Özbilen, 2011, s.47). Hayvanat bahçeleri, sadece ziyaretçileri eğlendirmemekte, aynı zamanda psikolojik rahatlıkta sunmaktadır (Karanikola vd., 2014, s. 81). Ayrıca, hayvanat bahçeleri biyoçeşitliliğin değerlendirilmesi ve sorumluluk bilincinin geliştirilmesi yoluyla çevre eğitimi için de önem taşımaktadır (Lee, 2015, s. 251).

Hayvanat bahçesi ziyaretçilerini cezbetmek ve beklentilerini karşılamak için modern hayvanat bahçeleri eğlenceli ve eğitici olmalıdır (Karanikola vd., 2014, s. 81). Ancak çoğu hayvanat bahçesi, bütçelerinin yetersiz olmasından dolayı ziyaretçilerin beklentilerini karşılamakta zorlanmaktadır (Lee, 2015, s. 252). Bu sebeple hayvanat bahçesi ziyaretçilerinin beklentilerini anlamak yapılacak iyileştirmeleri tespit etmek için önem taşımaktadır. İlgili literatüre bakıldığında bu konunun yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu araştırma ile ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

¹ Bu çalışma 14-15 Nisan 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen VI. Ulusal II. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulmuş ve revize edilerek makale formatına dönüştürülmüştür.

* Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik MYO, metinsurme@gantep.edu.tr.

** Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ihseyrek@kilis.edu.tr.

Eğlence hayvanat bahçelerinin birincil rolü olarak algılanmasına rağmen, çoğu modern hayvanat bahçesi çevreyi korumayla ilgili uygulamaları da benimsemeye başlamıştır. Böylelikle hayvanat bahçeleri çevre ve doğanın korunmasına yönelik katkı sağlamaktadır (Puan ve Zakaria, 2007). Konuyla ilgili gerçekleştirilen araştırmalar (Swanagan, 2000; Davey, 2007) hayvanat bahçelerinde tutulan hayvanlar hakkında ziyaretçilerin daha olumlu düşünceler geliştirdiği ve hayvanları koruma konusundaki çabaları desteklediklerini göstermiştir. Modern hayvanat bahçelerinin misyonları arasında araştırma, eğitim ve rekreasyon faaliyetleri yer almaktadır. Ancak maddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan hayvanat bahçeleri rekreasyon faaliyetlerine öncelik vermektedir. Bu noktada hayvanat bahçelerinin büyümeyi ve gelişimi sağlayabilmesi için daha fazla ziyaretçi çekmesi gerekmektedir. Bunun için müşterilerin nelere önem verdiğinin ve ziyaretlerden ne ölçüde memnun olduklarının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, önem-performans analizi kullanarak Gaziantep hayvanat bahçesi ziyaretçilerinin memnuniyet düzeyleri araştırılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Hayvanat bahçeleri, geçmişte olduğu gibi, bugün de insanlar tarafından ilgi çekmektedir. Hayvanat bahçeleri için en yaygın gelir kaynağı geleneksel olarak ödeme yapan ziyaretçiler olmuştur (Turley, 1999; Davey, 2007; Hosey, 2008). Bu nedenle hayvanat bahçeleri ziyaretçilerin memnuniyetinin ölçülmesi ve taleplerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Yapılan araştırmalarda bu konu farklı açılardan ele alınmıştır. Bu bağlamda, bazı çalışmaların ziyaretçi motivasyonu ile ilgili olduğu görülmektedir (Morgan ve Hodgkinson, 1999; Fraser ve Sickler, 2009; Packer vd., 2014). Fraser ve Sickler (2009) ise hayvanat bahçelerinin koruma misyonundan ödün vermeksizin toplumun ihtiyacına göre düzenlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Davey (2006), Falk vd. (2007) ile Fernandez vd. (2009) çalışmalarında ziyaretçi davranışlarına odaklanmışlardır.

Ziyaretçi memnuniyeti konusunda yapılan araştırmalarda ele alınan hususlardan birisi hayvanların refahıdır. Fernandez vd. (2009)'ne göre ziyaretçiler, hayvanların doğal davranışlarını öğrenmekten ve gözlemlemekten hoşlanmaktadır. Falk vd., (2007), hayvanat bahçeleri ve akvaryumlara gitmenin, yetişkin ziyaretçilerin koruma tutumları ve anlayışı üzerinde etkisi olduğunu belirtmektedirler.

Ziyaretçi memnuniyetini etkileyen bir diğer görüş ise (Finlay vd., 1988; Shettel-Neuber, 1988; Davey, 2007). Shettel-Neuber, (1988)'e göre yeni olan sergiler ziyaretçilerin daha fazla dikkatini çekmektedir. Ryan ve Saward (2004), Yeni Zelanda'daki Hamilton hayvanat bahçesinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında hayvanların görüntülenmesinin ziyaretçiler için en önemli özellik olduğunu keşfetmişlerdir. Reade ve Waran (1996), ziyaretçilerin görsel mesajlardan etkilendiği sonucunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde, Luebke ve Matiasek (2013) doğal gösterimlerin ziyaretçilerin deneyimini güçlendirdiğini tespit etmişlerdir. Bu nedenle, Luebke ve Matiasek, (2013) hayvanat bahçelerinin sergileme ve planlamada hayvanların görünürlüğüne ve hayvan davranışlarına odaklanması gerektiğini ileri sürmektedir.

Konu ile gerçekleştirilen diğer araştırmalar ise hayvanat bahçesinin fiziksel özellikleri ve hizmet kalitesi üzerine yoğunlaşmıştır (Karanikola vd., 2014; Lee, 2015). Carr (2016), ziyaretçilerin hangi hayvanları tercih ettiğine yönelik bir araştırma gerçekleştirmiş ve bu araştırma sonucunda memelilerin hayvanat bahçelerinin gözde hayvanları olduğu ve sürüngenlerin ve kuşların ise en sevilmeyen hayvanlar olduklarını bulmuştur. Diğer taraftan Musa vd. (2015), kuş seslerinin, ziyaretçileri memnun ettiği sonucunu ortaya koymuştur. Bununla beraber ziyaretçilerin, hayvanat bahçesinde düzenlenen bir etkinlikten gelen yüksek

sesli müzik ve gürültü ile hayvan dışkısından kaynaklı hoş olmayan kokulardan rahatsız oldukları görülmüştür.

Ulaşılabilirlik ve fiyat da araştırmacıların ziyaretçi memnuniyeti bağlamında ele aldıkları unsurlar arasındadır. Musa vd., (2015), gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda ziyaretçilerin bilet, harita ve yiyecek-içecek fiyatından şikayetçi olduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan aynı araştırmada iyi tasarlanmış düzenin ziyaretçileri kaybolmadan rahat bir şekilde dolaşmalarını sağladığı tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen çalışmalar ziyaretçiler hakkında değerli bilgiler sağlamış olsa da, hayvanat bahçesi ziyaretçilerinin memnuniyetine yönelik daha fazla bilgi, sadece hayvanat bahçesi endüstrisinin pazarlama ve yönetiminin etkililiğini artırmak için değil aynı zamanda koruma ve eğitim merkezleri olarak hayvanat bahçelerinin rolünü artırmak için de gereklidir. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu araştırma hayvanat bahçelerinin yönetimini iyileştirmek için stratejiler oluşturmada temel bilgiler sağlayabilir. Bununla beraber çalışmadan elde edilen bulguların, hizmet kalitesini artırmak ve böylece gelecekteki ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerini arttırmak için yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Önem ve Performans Analizi

Önem-Performans Analizi (ÖPA) turizm araştırmacıları tarafından yoğun ilgi görmüş ve birçok çalışmada kullanılmıştır (Albayrak ve Caber, 2011; Cengiz ve Kantarcı, 2013; Albayrak, 2014; Tekin, vd. 2014). Martilla ve James (1977) tarafından ortaya konulan (ÖPA) güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesi ve geliştirilmesi gereken unsurların tespit edilmesine imkân sağlayan analiz tekniğidir.

ÖPA ile ilgilenilen özelliğe atfedilen önem düzeyi ile bu özellikten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki uyumsuzluğu gösteren bir matris oluşturulur. ÖPA matrisinde yer alan hücrelere ilişkin açıklamalar Tablo 1.'de gösterilmiştir (Albayrak ve Caber, 2011; Cengiz ve Kantarcı, 2013).

- **Hücre 1- Korunması gerekenler:** Bu hücrede yer alan özellikler hem performansı hem de önemi yüksek olan özellikleri temsil etmektedir.
- **Hücre 2 - Yoğunlaşılması gerekenler:** Bu hücrede yer alan özellikler önemli görülmekle beraber, performansı düşüktür. Yöneticilerin yapması gereken bu hücreye düşen ürün özelliklerinin performansını arttırmak için çaba göstermektir.
- **Hücre 3 - Düşük öncelikliler:** Bu hücrede yer alan özellikler önemli görülmemekte ve mevcut performansı da düşük olarak algılanmaktadır.
- **Hücre 4 - Olası aşırılıklar:** Bu hücrede yer alan özelliklerin önemi düşük iken performansı yüksektir. Bu yüzden yönetimin/işletmenin bu hücredeki özelliklere gereğinden fazla kaynak aktardığı söylenebilir.

Tablo 1: Önem performans (ÖPA) Matrisi

	Düşük Performans	Yüksek performans
Yüksek Önem	Yoğunlaşılması Gerekenler Hücre 1	Korunması Gerekenler Hücre 2
Düşük Önem	Düşük Öncelikler Hücre 3	Olası Aşırılıklar Hücre 4

Araştırmanın Yöntemi

Gaziantep hayvanat bahçesi özelliklerinin önem-performans düzeyini değerlendirmek amacıyla Gaziantep hayvanat bahçesini ziyaret eden kişilere anket uygulanmıştır. Anket soruları oluşturulurken Lee'nin (2015) çalışmasında kullanılan soru ve ölçeklerden yararlanılmıştır. Anket soruları üç bölümden oluşmaktadır. Buna göre ilk bölümde, önemsiz

(1) ile çok önemli (5) arasında değişen beş puanlık bir Likert ölçeği kullanılarak, ziyaretçilerin her spesifik özelliği ne ölçüde önemli bulduklarını ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Benzer şekilde, performans ölçeği, ziyaretçilerin, en iyi performans (5) ile en kötü performans (1) seçeneklerini işaretleyecekleri sorulardan oluşmaktadır. Son bölümde ise yaş, eğitim, meslek gibi ziyaretçi profilini ortaya koymaya tanımaya yönelik sorular yer almaktadır. Çalışma kapsamında toplanan veriler kolayda örnekleme yöntemi ile tespit edilen toplam 403 ziyaretçiden yüz yüze görüşme yöntemi ile elde edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışma, Türkiye'nin en büyük, Avrupa'nın ikinci, dünyanın ise ilk dört hayvanat bahçesinden birisi olan Gaziantep hayvanat bahçesinde gerçekleştirilmiştir. Gaziantep hayvanat bahçesine ait bazı bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Gaziantep hayvanat bahçesi'nin özellikleri

Yer	Gaziantep
Boyut	1000 m ²
Açıldığı yıl	2001
2016 yılı ziyaretçi sayısı	3.000.000
Tür sayısı	325
Toplam hayvan sayısı	7100
Giriş ücreti öğrenci/sivil	3TL/5TL

Kaynak: <http://www.gaziantepzoo.org> (Erişim tarihi: 06.02.2017).

Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

H₁: Hayvanat bahçesi özelliklerinin önem ve performans puanları arasında farklılık vardır.

H₂: Önem puanları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H₃: Performans puanları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H₄: Önem puanları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H₅: Performans puanları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir.

Bulgular

Çalışmanın bu başlığında araştırmada elde edilen bulgular gösterilmiştir. Buna göre Tablo 3'de Katılımcılara İlişkin Tanıtıcı Bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 3: Katılımcılara ilişkin tanıtıcı bilgiler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Aylık Gelir	Frekans	Yüzde
Erkek	173	42,9	1000 TL'den az	69	17,1
Kız	230	57,1	1000-1999 TL arası	185	45,9
TOPLAM	403	100,0	2000-2999 TL arası	51	21,7
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	3000-3999 TL arası	40	9,9
İlköğretim	55	13,6	4000-4999 TL arası	35	8,7
Lise	118	29,3	5000 TL ve üzeri	23	5,7
Önlisans	107	26,6	Toplam	403	100,0
Lisans	98	24,3			
Lisansüstü	25	6,2			
Toplam	403	100,0			

Araştırmaya katılan 403 ziyaretçiden 173'ü (%42,9) erkek, 230'u (%57,1) ise kadındır. Ziyaretçilerin 55'i (%13,6) ilköğretim, 118'i (%29,3) lise, 107'si (%26,6) önlisans, 98'i (%24,3) lisans ve 25'i (%6,2) ise lisansüstü mezundur. Aylık gelir düzeyi sorulan ziyaretçilerden 69'u (%17,1) aylık gelirinin 1000 TL'den az olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan 185 ziyaretçi (%45,9) aylık gelirinin 1000-1999 TL arasında olduğunu ifade ederken, 51'i (%21,7) aylık gelirinin 2000-2999 TL arasında olduğunu, 40'ı (%9,9) aylık gelirinin

3000-3999 TL arasında olduğunu, 35'i (%8,8) 4000-4999 TL arası olduğunu ve 23'ü (%5,7) ise aylık gelirinin 5000 TL'den fazla olduğunu belirtmiştir. Ziyaretçilerin 254'ü (%63) evli, 149'u ise (%37) bekârdır.

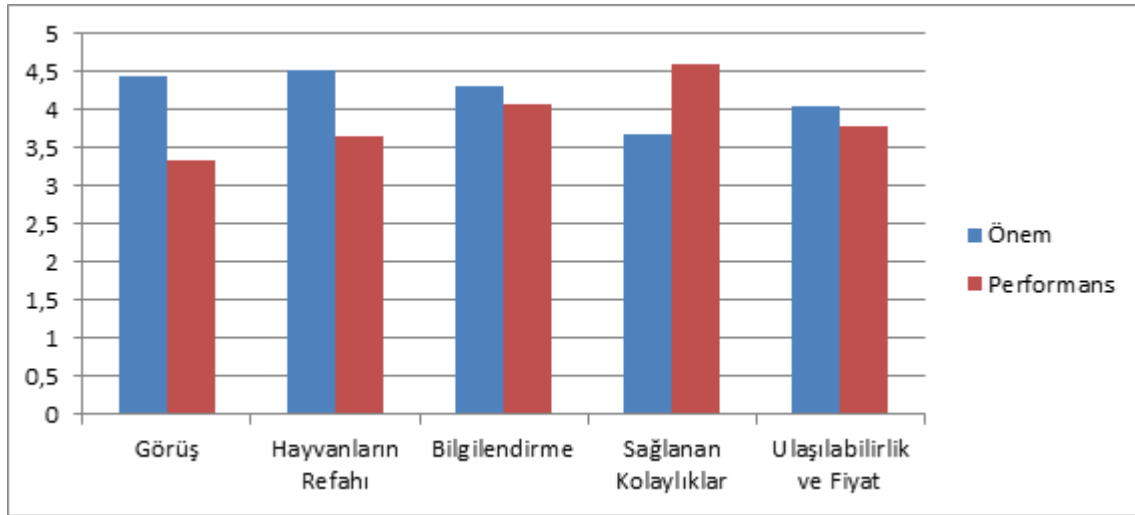
Faktör Analizi

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce farklı kavramları ölçmek için kullanılan sorular üzerinde keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda de birden çok faktöre yüklendiği görülen 3 madde (10. 16. ve 22. sorular) ölçekten çıkarılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğunu görmek amacıyla Bartlett küresellik testi yapılmış ve KMO değeri hesap edilmiştir. Sonuçta Bartlett testi anlamlı çıkmış ($Ki-Kare=2587,791$, $sd=190$, $p=0,000$) ve KMO değeri ise 0,789 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygun olduğunu ortaya koymuştur. Bunun üzerine faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi yöntemi kullanılmış ve faktör sayısını belirlemede ise hesaplanan özdeğerin 1'den büyük olması kriteri kullanılmıştır. Analiz sonucunda veriler 5 faktöre yüklenmiştir. Faktörler tarafından açıklanan toplam varyansın ise %59,25 olduğu gözlemlenmiştir. Bu da analiz sonucu oluşan faktörlerin verileri yeterince temsil ettiğini göstermektedir. Değişkenlerin faktörlere yüklenmeleri Tablo 4'te gösterilmiştir. Yorumlamada kolaylık olması amacıyla faktör yüklemeleri Varimax yöntemi ile döndürülmüş ve faktör yüklenmesi 0,40'ın altında olan faktör yüklenmeleri gösterilmemiştir. Faktörlere yüklenen soru gruplarının güvenilirliklerini ölçmek için her soru grubu üzerinde Cronbach's alfa katsayısı hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Soru gruplarının, daha sonraki analizlerde kullanılmak üzere ortalamaları alınmış ve yeni değişkenler oluşturulmuştur. Oluşturulan değişkenler Görüş (1), Hayvanların Refahı (2), Bilgilendirme (3), Sağlanan Kolaylıklar (4), Ulaşılabilirlik ve Fiyat (5), olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4: Faktör Analizi

Faktörler					
Özellikler	1	2	3	4	5
Görüş kolaylığı				660	
Gözlem rotasının uygunluğu				,599	
Sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama				,634	
Ziyaretçi güvenliği				,695	
Çocuklara yönelik sergi				,714	
Türlerin çeşitliliği	,500				
Hayvanların doğal davranışları	,716				
Hayvanların refahı	,746				
Doğallaştırılmış muhafaza	,797				
Zenginleştirme aletleri (örneğin; hayvanların kas gücünün korumasına yönelik aletler)	,626				
Personelin güleryüzlülüğü			,724		
Profesyonel rehberler			,827		
İşaret sistemi (örneğin; yönlendirme levhaları)			,678		
Bilgi temini			,437		
Oturacak yerler ve dinlenme yerleri		,831			
Restoranın kalitesi		,855			
Tuvaletler		,702			
Peyzaj		,753			
Hayvanat bahçesine ulaşılabilirlik					637
Ziyaret ücreti					-,709
Güvenirlilik katsayısı (Cronbach's Alpha)	,701	,792	,724	,776	,596
Varyans Açıklama Oranı	20,960	14,049	12,217	,277	,753

Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi. **Rotasyon Yöntemi:** Varimax

Şekil 1: Önem ve performans puanları arasındaki farklara yönelik bulgular

Şekil 1’de her boyutun önem ve performans puanları ortalamaları gösterilmiştir. Buna göre önem ve performans arasında en yüksek fark görüş boyutundadır. Bunu sırasıyla sağlanan kolaylıklar, hayvanların refahı, ulaşılabilirlik ve fiyat ile bilgilendirme izlemektedir. Bununla beraber genel itibari ile performans puanlarının önem puanlarının altında olduğu ancak sağlanan kolaylıklar boyutunun performans değerlerinin önem değerlerinden yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Önem ve performans analizine yönelik bulgular

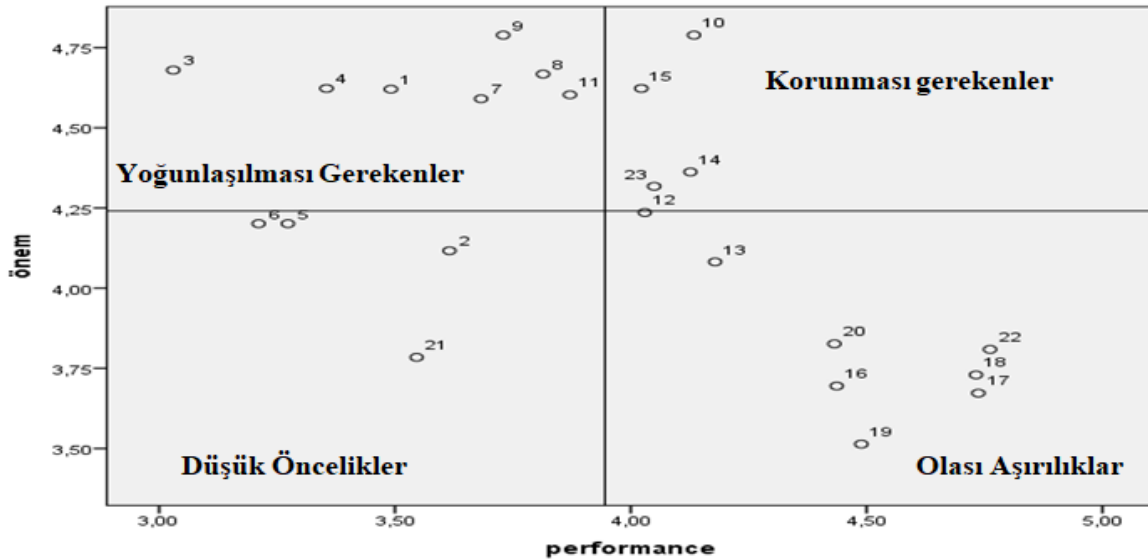
		Performans		Önem		Farklılık (P-Ö)	t	p
		\bar{x}	S.S.	\bar{x}	S.S.			
1.	Görüş kolaylığı	3,49	,57	4,62	1,08	-1,12	-18,688	,000
2.	Gözlem rotasının uygunluğu	3,61	,98	4,11	1,08	-,50	-6,775	,000
3.	Sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama	3,02	,46	4,67	1,05	-1,65	-29,653	,000
4.	Ziyaretçi güvenliği	3,35	,48	4,62	,94	-1,26	-23,717	,000
5.	Çocuklara yönelik sergi	3,27	1,08	4,20	1,05	-,92	-12,600	,000
6.	Türlerin çeşitliliği	3,21	1,08	4,20	1,04	-,99	-13,653	,000
7.	Hayvanların doğal davranışları	3,68	,58	4,59	1,22	-,90	-13,059	,000
8.	Hayvanların refahı	3,81	,57	4,66	1,11	-,85	-13,290	,000
9.	Doğallaştırılmış muhafaza	3,72	,40	4,78	1,20	-1,05	-16,824	,000
10.	Zenginleştirme aletleri	3,87	,48	4,60	1,07	-,73	-12,373	,000
11.	Personelin güler yüzü	4,02	,67	4,23	1,05	-,20	-3,313	,001
12.	Profesyonel rehberler	4,17	,74	4,08	1,02	,09	1,508	,132
13.	İşaret sistemi (ör; yönlendirme levhaları)	4,12	,57	4,36	,95	-,23	-4,411	,000
14.	Bilgi temini	4,02	,80	4,62	1,11	-,60	-9,305	,000
15.	Oturacak yerler ve dinlenme yerleri	4,73	,89	3,67	,46	1,06	20,419	,000
16.	Restoranın kalitesi	4,73	,90	3,72	,44	1,00	19,391	,000
17.	Tuvaletler	4,48	,84	3,51	,69	,97	18,803	,000
18.	Peyzaj	4,43	,89	3,82	,49	,60	12,563	,000
19.	Hayvanat bahçesine ulaşılabilirlik	3,54	,87	3,78	1,53	-,23	-2,524	,012
20.	Ziyaret ücreti	4,04	,81	4,31	,83	-,26	-4,490	,000

Tablo 5’te performans ortalamalarının 4,73 ile 3,02 arasında değiştiği görülmektedir. Buna göre en iyi performans sergilenen özelliklerin, oturacak yerler ve dinlenme yerleri ile restoranın kalitesi olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla tuvaletler ile peyzaj izlemektedir. Bununla beraber sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama, türlerin çeşitliliği ve çocuklara yönelik sergi özellikleri diğer özelliklere kıyasla daha düşük bir performans göstermektedir.

Diğer taraftan önem puanı ortalamalarının 4,78 ile 3,51 arasında değişmektedir. Buna göre ziyaretçiler tarafından en fazla önem verilen özellik, doğallaştırılmış muhafaza alanlarıdır. Bunu sırasıyla; sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama, hayvanların refahı, ziyaretçi güvenliği ve görüş kolaylığı izlemektedir. Bununla birlikte tuvaletler, oturacak yerler ve dinlenme yerleri diğer özelliklere kıyasla daha az önem içermektedir.

Tablo 5’te her özellik için önem ve performans ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığı test edilmiş ve analiz için eşleştirilmiş örneklem t testi kullanılmıştır. Profesyonel rehberler dışında geriye kalan 19 özelliğe performans puanlarının önem puanlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1 kabul edilmiştir. Bu durum hayvanat bahçeleri tarafından sağlanan özelliklerin çoğunun, hayvanat bahçesi ziyaretçilerinin öngördüğü önemle uyumlu olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, hayvanat bahçesi ziyaretçilerinin hayvanat bahçesindeki genel tecrübelerinden memnun olmadığını söylemek mümkündür.

Her özellik için önem ve performans puanları elde ettikten sonra, önem performans analizi matrisi çizilmiş ve Şekil 2’de gösterilmiştir. Matris, tüm önem maddelerinin ortalamasından ($\bar{x} = 4,24$) ve tüm performans öğelerinin ortalamasından ($\bar{x} = 3,94$) türetilmiş iki eksen çizilerek dört alana ayrılmıştır.

Şekil 2: Önem ve Performans Analizi Matrisi

Birinci hücre (Yoğunlaşılması Gerekenler), yüksek öneme sahip ancak düşük performans gösteren öğeleri temsil eder ve bu nedenle bu hücredeki özellikler yönetim açısından sorunlu kabul edilir. Bu çalışmadaki bu hücrede yer alan yedi özellik "Görüş kolaylığı", "Sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama", "Ziyaretçi güvenliği", "Hayvanların doğal davranışları", "Hayvanların refahı", "Doğallaştırılmış muhafaza" ve "Zenginleştirme aletleri" dir.

İkinci hücre (Korunması Gerekenler), bu özellikler ziyaretçiler için çok önemli ve aynı zamanda yüksek performans gösteren öğeleri temsil eder. Bu hücrede yer alan beş özellik "Doğallaştırılmış muhafaza", "İşaret sistemi (örneğin; yönlendirme levhaları)", "Bilgi temini" ve "Ziyaret ücreti" dir. Bununla beraber "Personelin güler yüzülüğü", matristeki konumu itibarıyla olası aşırılikler ve korunması gereken hücrelerinin kesiştiği noktada tespit edilmiştir. Bu sebeple her iki alan açısından da bu ürün seviyesinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüm bu nitelikler "Korunması Gerekenler" hücresinde yer alıyor olsa da, performans puanlarının çok yüksek olmadığı görülmüştür.

Üçüncü hücre (Düşük Öncelikler) bu özellikler ziyaretçiler için önemli görülmemekte ve aynı zamanda düşük performansı gösteren öğeleri temsil eder. Bu hücrede yer alan dört özellik “Gözlem rotasının uygunluğu”, “Çocuklara yönelik sergi”, “Türlerin çeşitliliği” ve “Hayvanat bahçesine ulaşılabilirlik” tir.

Dördüncü hücre (Olası Aşırılıklar) düşük öneme sahip ancak yüksek performans gösteren öğeleri temsil eder. Bu çalışmadaki bu hücrede yer alan sekiz özellik “Personelin güler yüzlüğü”, “Profesyonel rehberler”, “Eğitim programları”, “Oturacak yerler ve dinlenme yerleri”, “Restoranın kalitesi”, “Tuvaletler”, “Peyzaj” ve “Hayvanat bahçesi boyutudur.

Tablo 6: Önem ve performans puanlarının cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	t	s.d.	p
Önem Görüş	Erkek	173	4,3353	-3,155	401	,002
	Kadın	230	4,5330			
Önem Hayvanların Refahı	Erkek	173	4,5168	-1,932	401	,054
	Kadın	230	4,6104			
Önem Bilgilendirme	Erkek	173	4,2861	-1,517	401	,130
	Kadın	230	4,3554			
Önem Sağlanan Kolaylıklar	Erkek	173	3,7110	,890	401	,374
	Kadın	230	3,6663			
Önem Ulaşılabilirlik ve Fiyat	Erkek	173	4,0838	,937	401	,349
	Kadın	230	4,0261			
Performans Görüş	Erkek	173	3,3075	-1,119	401	,264
	Kadın	230	3,3870			
Performans Hayvanların Refahı	Erkek	173	3,5942	-1,399	401	,162
	Kadın	230	3,7122			
Performans Bilgilendirme	Erkek	173	4,0665	-,518	401	,605
	Kadın	230	4,1065			
Performans Sağlanan Kolaylıklar	Erkek	173	4,5607	-1,542	401	,124
	Kadın	230	4,6250			
Performans Ulaşılabilirlik ve Fiyat	Erkek	173	3,7746	-,526	401	,599
	Kadın	230	3,8152			

Önem ve performans puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre önem puanları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ortalamalardan anlaşılacağı üzere kadınlar görüşe erkeklerden daha fazla önem vermektedir. Diğer taraftan performans puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Dolayısıyla H₂ hipotezi kabul, H₃ hipotezi ise reddedilmiştir.

Tablo 7: Önem ve performans puanlarının yaş değişkenine göre karşılaştırılması

ANOVA						
Bağımlı Değişkenler	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	s.d.	Kareler ortalaması	F	
Önem Görüş	Gruplar arası	6,165	4	1,541	4,256	,002
	Gruplar içi	144,141	98	,362		
Önem Hayvanların Refahı	Gruplar arası	1,720	4	,430	1,855	,118
	Gruplar içi	92,243	398	,232		
Önem Bilgilendirme	Gruplar arası	1,301	4	,325	1,583	,178
	Gruplar içi	81,766	398	,205		
Önem Sağlanan Kolaylıklar	Gruplar arası	1,768	4	,442	1,790	,130
	Gruplar içi	98,305	398	,247		
Önem Ulaşılabilirlik ve Fiyat	Gruplar arası	4,121	4	1,030	2,797	,026
	Gruplar içi	146,587	398	,368		
Performans Görüş	Gruplar arası	,133	4	,033	,066	,992
	Gruplar içi	200,211	398	,503		
Performans Hayvanların	Gruplar arası	3,863	4	,966	1,379	,241

Refahı	Gruplar içi	278,771	398	,700		
Performans Bilgilendirme	Gruplar arası	4,468	4	1,117	1,912	,108
	Gruplar içi	232,566	398	,584		
Performans Sağlanan Kolaylıklar	Gruplar arası	,883	4	,221	1,285	,275
	Gruplar içi	68,357	398	,172		
Performans Ulaşılabilirlik ve Fiyat	Gruplar arası	2,048	4	,512	,870	,482
	Gruplar içi	234,220	398	,588		

Önem ve performans puanlarının yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. ANOVA testinin önemli varsayımlarından birisi olan varyansların homojenliği şartının sağlandığı görülmüş ve sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir. Buna göre önem puanları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Diğer taraftan performans puanlarının yaş değişkenine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Dolayısıyla H_4 hipotezi kabul, H_5 hipotezi ise reddedilmiştir.

Tablo 8: Tukey Testi

	Yaş(1)	Yaş (2)	Ort. Fark	Std. Hata	p
Önem Görüş	35-44	45-54	-,31*	,09	010
	45-54	55-64	,41*	,10	001
Önem Ulaşılabilirlik ve Fiyat	25-34	55-64	,31*	,097	011

Hangi yaş grubu arasında bu farklılığın olduğunu anlamak için posthoc analiz olarak Tukey testleri yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. Yer kısıtları yüzünden tabloda sadece anlamlı olan farklılıklar gösterilmiştir. Tablodan görüleceği üzere görüş açısından 45-54 yaş gurubu görüşe daha fazla önem vermektedir. Bununla beraber 25-34 yaş grubunun ulaşılabilirlik ve fiyata daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Sonuç

Hayvanat bahçeleri tehlikede olan türlerin korunmasını sağlamakla beraber toplumun bilinçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte hayvanat bahçeleri her yıl çok fazla sayıda ziyaretçi çekmektedir. Bu durumun ekonomi üzerinde etkileri düşünüldüğünde hayvanat bahçesi ziyaretçileri üzerinde araştırma yapılmasının önemi kolayca görülecektir. Ancak özellikle Türkiye’de hayvanat bahçesi ziyaretçileri üzerinde çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Bu açığı gidermeye katkıda bulunmak üzere yapılan bu çalışmada Gaziantep hayvanat bahçesi özellikleri önem-performans analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar aşağıda ele alınmıştır.

Hayvanat bahçesi özelliklerinin önem ve performans puanlarının farklılık gösterdiği görülmüştür (Bkz. Tablo 5). Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bununla beraber önem ve performans arasındaki en yüksek fark görüş boyutundadır. Dolayısıyla ziyaretçilerin en fazla görüşe yönelik eleştiride bulduklarını söylemek mümkündür. Bunu sırasıyla sağlanan kolaylıklar, hayvanların refahı, ulaşılabilirlik ve fiyat ile bilgilendirme izlemektedir. Araştırma sonuçlarında dikkat çeken diğer bir bulgu ise genel itibari ile performans puanlarının önem puanlarının altında olduğu, ancak sağlanan kolaylıklar boyutunun performans değerlerinin önem değerlerinden yüksek olduğudur.

Ziyaretçiler tarafından belirlenen en önemli özellik doğallaştırılmış muhafaza alanlarıdır. Buradan hareketle ziyaretçilerin hayvanların doğal ortamında muhafaza edilmelerini istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan tuvaletler, oturacak yerler ve dinlenme yerleri diğer özelliklere kıyasla daha az önem içerdiği görülmüştür. Dolayısıyla ziyaretçilerin kendi refahından daha ziyade hayvanların refahına önem verdikleri sonucuna varılabilir.

ÖPA matrisinde, “Görüş kolaylığı, sergilenen hayvanlara ilişkin net açıklama, ziyaretçi güvenliği, hayvanların doğal davranışları, hayvanların refahı, doğallaştırılmış

muhafaza ve zenginleştirme aletleri” yüksek öneme sahip ancak düşük performans gösteren özelliklerdir. Bu nedenle bu alana kaynak aktarılması, ziyaretçi memnuniyetini artırma bağlamında önem arz etmektedir.

ÖPA matrisinde “Doğallaştırılmış muhafaza, işaret sistemi (örneğin; yönlendirme levhaları), bilgi temini ve ziyaret ücreti” ziyaretçiler için çok önemli ve aynı zamanda yüksek performans gösteren özelliklerdir. Bu nedenle bu özelliklerin performansı daha fazla geliştirilemiyorsa bile mevcut hali ile korunmalıdır.

ÖPA matrisinde “Gözlem rotasının uygunluğu, çocuklara yönelik sergi, türlerin çeşitliliği ve hayvanat bahçesine ulaşılabilirlik” ziyaretçiler için önemli görülmemekte ve aynı zamanda düşük performansı gösteren özelliklerdir. Sonuç olarak bu dört özellik için yeni kaynakların aktarılmasına gerek olmadığı söylenebilir.

ÖPA matrisinde “Personelin güler yüzlülüğü, profesyonel rehberler, eğitim programları, oturacak yerler ve dinlenme yerleri, restoranın kalitesi, tuvaletler, peyzaj” ve hayvanat bahçesi boyutu” düşük öneme sahip ancak yüksek performans gösteren özelliklerdir. Başka bir ifade ile bu özelliklerin noksanlığı önemli bir eksiklik ortaya çıkarmayacak iken, bu özelliklere yatırım yapılmıştır.

Araştırmada önem puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 6). Buna göre kadınlar görüşe erkeklerden daha fazla önem vermektedir. Diğer taraftan performans puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermemesi ise araştırmada dikkat çeken diğer bir sonuçtur. Bununla beraber önem ve performans puanlarının yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında önem puanlarının yaş değişkenine göre farklılık gösterdiği ancak performans puanlarının yaş değişkenine göre farklılık göstermediği görülmüştür (Bkz. Tablo 7). Buna göre görüş açısından 45-54 yaş grubunun görüşe daha fazla önem vermekte olduğu ancak 25-34 yaş grubunun ulaşılabilirlik ve fiyata daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Sonuç itibarı ile araştırmada elde edilen bu bulgular önemli konulara işaret etmekte olup, hayvanat bahçesi yöneticilerinin alacakları kararlarda yol gösterici olabilir. Çalışmanın Türkiye’deki diğer hayvanat bahçelerinde de gerçekleştirilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın en önemli kısıtlarından birisi kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 403 ziyaretçi üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, gelecekte daha büyük bir örneklem kullanılarak çalışmanın tekrarlanması yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2014). Hava Limanı Restoranlarında Hizmet Kalitesinin Önem Performans. İşletme Araştırmaları Dergisi, 6(3), 157-178.
- Albayrak, T., & Caber, M. (2011). Önem-performans analizi: destinasyon yönetimine dair bir örnek. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(4), 627,638.
- Can, E. (2015). Boş zaman, rekreasyon ve etkinlik turizmi ilişkisi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-17.
- Cengiz, F., & Kantarcı, K. (2013). Üçüncü Yaş Turistlere Yönelik Turistik Ürün Önem-Performans Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2).29-35.
- Carr, N. (2016). An analysis of zoo visitors' favourite and least favourite animals. *Tourism Management Perspectives*, 20, 70-76.
- Davey, G. (2007). Visitors' effects on the welfare of animals in the zoo: A review. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 10(2), 169-183.
- Falk, J. H., Reinhard, E. M., Vernon, C., Bronnenkant, K., Heimlich, J. E., & Deans, N. L. (2007). *Why zoos & aquariums matter: Assessing the impact of a visit to a zoo or aquarium* (p. 24). Silver Spring, MD: Association of Zoos & Aquariums.

- Fernandez, E. J., Tamborski, M. A., Pickens, S. R., & Timberlake, W. (2009). Animal– visitor interactions in the modern zoo: Conflicts and interventions. *Applied Animal Behaviour Science*, *120*(1), 1-8.
- Finlay, T., James, L. R., & Maple, T. L. (1988). People's perceptions of animals the influence of zoo environment. *Environment and behavior*, *20*(4), 508-528.
- Fraser, J., & Sickler, J. (2009). *Why Zoos and Aquariums Matter Handbook: Handbook of Research, Key Findings and Results from National Audience Survey*. Association of Zoos and Aquariums.
- Hosey, G. (2008). A preliminary model of human–animal relationships in the zoo. *Applied Animal Behaviour Science*, *109*(2), 105-127.
- <http://www.gaziantepzoo.org/hakkimizda.html> (Erişim tarihi: 06.02.2017).
- Karanikola, P., Tampakis, S., Tsantopoulos, G., and Digbasani, C. (2014). The public zoo as recreation and environmental education area: Visitor's perceptions and management implications. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, *10*, 81-91.
- Lee, H. S. (2015). Measurement of visitors' satisfaction with public zoos in Korea using importance-performance analysis. *Tourism Management*, *47*, 251-260.
- Luebke, J. F., & Matiasek, J. (2013). An exploratory study of zoo visitors' exhibit experiences and reactions. *Zoo biology*, *32*(4), 407-416.
- Martilla, J. A., & James, J. C. (1977). Importance-performance analysis. *The Journal of Marketing*, *41*(1), 77-79.
- Morgan, J. M., & Hodgkinson, M. (1999). The motivation and social orientation of visitors attending a contemporary zoological park. *Environment and behavior*, *31*(2), 227-239.
- Musa, G., Mohammad, I., Thirumoorthi, T., Moghavvemi, S., and Kasim, A. (2015). Exploring visitors' experience using strategic experiential modules (SEMs): the case of Zoo Negara, Kuala Lumpur. *International Journal of Tourism Cities*, *1*(3), 234-253.
- Packer, J., Ballantyne, R., & Hughes, K. (2014). Chinese and Australian tourists' attitudes to nature, animals and environmental issues: Implications for the design of nature-based tourism experiences. *Tourism Management*, *44*, 101-107.
- Puan, C. L., & Zakaria, M. (2007). Perception of visitors towards the role of zoos: a Malaysian perspective. *International Zoo Yearbook*, *41*(1), 226-232.
- Reade, L. S., & Waran, N. K. (1996). The modern zoo: How do people perceive zoo animals?. *Applied Animal Behaviour Science*, *47*(1-2), 109-118.
- Ryan, C., & Saward, J. (2004). The zoo as ecotourism attraction–visitor reactions, perceptions and management implications: The case of Hamilton Zoo, New Zealand. *Journal of sustainable Tourism*, *12*(3), 245-266.
- Shettel-Neuber, J. (1988). Second and Third-Generation Zoo Exhibits: A Comparison of Visitor, Staff, and Animal Responses. *Environment and Behavior*, *20*(4), 452-473.
- Swanagan, J. S. (2000). Factors influencing zoo visitors' conservation attitudes and behavior. *The Journal of Environmental Education*, *31*(4), 26-31.
- Tekin, Ö. A., Kalkan, G., & Duman, H. (2014). Hizmet kalitesinin önem-performans analizi ile ölçülmesi: üniversite sosyal tesislerinin konaklama üniteleri üzerinde bir uygulama. *Journal of International Social Research*, *7*(31), 751-770.
- Turley, S. K. (1999). Exploring the future of the traditional UK zoo. *Journal of vacation marketing*, *5*(4), 340-355.
- Yılmaz, S., & Özbilen, A. (2011). Hayvanat bahçeleri tasarım ilkeleri ve tipolojileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, *12*, 47-56.

HISTORY

İngiliz Arşiv Belgelerine Göre 1912-1913 Tarihli Balkan Savaşları Öncesinde Balkanlarda Uluslararası Nüfuz Mücadelesine Bir Bakış¹

An Overlook to the International Struggle of Prestige on the Eve of the Balkan Wars dated to 1912-1913 Accordance with British Archieve Documents

Levent YIKICI*

Zeynel ÖZLÜ**

Öz

Bu araştırmanın amacı Balkan Savaşları öncesindeki uluslararası konjonktürün İngiliz arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda farklı kaynaklardan temin edilen İngiliz arşiv belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Ayrıca elde edilen bulgular İngiliz kamuoyunun görüşlerini gayrı-resmi olarak yansıttığı düşünülen bazı İngiliz gazetelerinde yer alan haberlerle de desteklenmiştir. Araştırma bulgularının dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma neticesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir Avrupa düzeni ile karşı karşıya kalan İngiltere'nin dış politikasını İngiliz-Fransız Ententesi ve İngiliz-Rus anlaşması üzerine kurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda Balkan Savaşları öncesinde gayrı resmi olarak hakem rolüne soyunan İngiltere'nin, müttefiki Rusya'nın Balkanlara müdahalesini kısıtlamak için elinden geleni yapmadığı ve sahip olduğu siyasi güce orantılı olarak etkili bir tepki veremediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu menfaatler, Hindistan'daki Müslüman tebaası ve Hıristiyan Balkan halkları arasında bir çıkmaza girdiği de müşahede edilmiştir. Son olarak İngilizlerin Balkanlardaki kargaşanın Büyük Devletlere sıçrayarak daha büyük ölçekli bir savaşı tetiklemesinden endişe ettiği yargısına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Balkan Savaşları, İngiliz arşiv belgeleri, İngiltere, Rusya.

Abstract

The aim of this study is to evaluate the international conjuncture on the eve of the Balkan Wars through British archieve documents. In parallel with this purpose, British archieve documents from several sources were examined and the findings were presented to create a meaningful whole. Furthermore, the research findings were supported with the articles of some British newspapers that were regarded as the reflections of unofficial British public opinion. The research findings were thought to be noteworthy in terms of revealing the Britain's contextual perspective on developments in Balkan geography and the its general perspective towards the Ottoman Empire as the superpower of that period. As a result of the research, it was concluded that Britain built its foreign policy on the Anglo-French Entente and the British-Russian agreement upon facing a new European order in the second half of the XIXth century. In this regard, it was determined that Britain, which unofficially played the role of referee on the eve of the Balkan Wars, did not do its utmost to restrict the intervention of the Russians in the Balkans and could not react effectively in proportion to its political power. It was also observed that during this period Britain reached a deadlock between her interests in the Ottoman Empire, her Muslim subjects in India and the Christian Balkan peoples. Finally, it was evaluated that the British were worried that the Balkan turmoil will trigger a large-scale war through involving the Great Powers.

KeyWords: Balkan Wars, British archievedocuments, Great Britain, Russia.

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere yeni bir Avrupa düzeni ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süre zarfında İtalya (1870) ve Almanya (1871)'nin siyasi birliklerini tamamlayarak güçlü devletler olarak ortaya çıkması Avrupa güç dengesini kökten değiştirmiştir (Işık, 2011, s. 58). Bu değişim sürecine mevcut halini revize ederek katılımı

¹Bu makale, "İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları 1912-1913", isimli doktora tezinden çıkarılmıştır. Bahsi geçen tez Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Yönetim Birimi tarafından FEF.DT.17.24 no'lu proje ile desteklenmektedir.

* Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, leventyikici@yahoo.com.

**Prof.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zozlu@gantep.edu.tr.

gereken Osmanlı Devleti; tam aksine yeni toprak kayıpları ve tebaası olan halkların kendisinden kopması gibi zararlarla girdi. 1821 Yunan isyanı ve 1829 da bu isyanın bağımsızlığa ulaşması ile bir Balkan toplumunun kopuşu diğer Balkan halklarında da Osmanlı'nın coğrafyadan çıkarılabileceği düşüncesini pekiştirdi ve uygun zeminin oluşması görüntüsü yeni yüzyıla girerken emperyalist "Büyük Devletler" in "Doğu Sorunu"na çözümünde Balkan halklarının da aktif rol alabileceği gerçeğini ortaya çıkardı.

Osmanlı Devleti'nin büyük bir acizyet ve yıkım ile karşı karşıya kaldığı Balkan Savaşları bu coğrafyada yaklaşık olarak yüz yıldır sürmekte olan bölgesel ve küresel bir mücadelenin tabi bir sonucudur. Bu noktaya gelene kadar öncelikli olarak 1789 Fransız Devrimi ile tüm dünyaya yayılan milliyetçilik düşüncesinin ilk etaptaki kültürel etkisi kısa zamanda politik hale gelmiş (Hall, 2003, s. 1) ve "Büyük Devlet"lerin bölge üzerindeki ve birbirleri arasındaki güç mücadeleleri çerçevesinde geliştirdikleri politikalarla daha komplike bir hal almıştır. Bu doğrultuda milliyetçilik düşüncesinden beslenen; ancak temel amacı "sıcak denizlere inmek" olan Rusların Panslavizm politikasının (Karal, 1977, s.58) belirleyici rol oynadığı ifade edilebilir. XIX. yüzyılın ilk yarısında temel motivasyonu Hindistan ve Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden kara ve deniz yollarının güvenliğini sağlamak olan dönemin süper gücü İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü desteklerken Rusya'nın yayılmacı politikasına karşıt bir politika gütmüştür (Kocatürk, 2009, s. 15). Bu süreçte 1853 Kırım Savaşı'nda bizzat Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı savaşa giren İngiltere, bir yandan da misyonerlik faaliyetleri yoluyla Balkanları Protestanlaştırmak suretiyle kendisinin yanında yer alacak bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır (Taşcan, 2015, s. 52).

Balkan Savaşlarına giden yolda önemli bir diğer faktör ise, ilk defa 1815 Viyana Kongresi'nde ortaya atılan ancak tarihi temelleri çok daha gerilere götürülebilecek bir kavram olan "Şark Meselesi" olmuştur. Genel olarak "*dini farklılıklara dayanan bir Doğu-Batı medeniyetleri çatışması*" olarak tanımlanan (Alkan, 2014, s. 40-49) Şark Meselesi temel olarak "*Türk İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasıyla oluşacak jeopolitik boşluğun*" nasıl doldurulacağı sorusuna yanıt aramıştır (Marriot, 1940, s. 2). Nitekim XVIII. yüzyılın beraberinde getirdiği Sanayi Devrimi daha önceki yüzyıllarda gerçekleşen Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler gibi gelişmeler ile birlikte, Batı toplumlarını hızla kalkındırırken, Osmanlı Devleti bu gelişme hızına ayak uyduramamıştır. Dünyanın hızla "Büyük Devletler (Great Powers)" olarak adlandırılan altı ülkenin – İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya – siyasi, askeri ve ekonomik tahakkümü altına girdiği bu dönemde çok geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin giderek güçten düşmesi onu iç ve dış tehditlere açık hale getirmiştir. Hiç kuşkusuz bu süre zarfında ülkenin güçlü olduğu dönemlerde yabancı devletlere verilen ekonomik imtiyazlar da Osmanlı Devleti'nin sırtında bir kambura dönüşmüştür.

Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı İngilizlerin Şark Meselesine bakışlarında bir kırılma gerçekleştirmiştir. Nitekim bu savaş ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin bir görüntüden ibaret olduğunu ve yürütülen reform çabalarına rağmen ayakta kalmasının mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti üzerindeki doğrudan ve dolaylı "menfaatlerini" korumak üzere statükoyu korumak politikasından vazgeçerek Osmanlı'nın mirasından en büyük pastayı kapma siyaseti izlemeye başlamıştır (Gümüşel, 2015, s. 40). Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un iktidara geldiği 1880 sonrasında Balkan Savaşlarına kadar geçen süre zarfında İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik bu politikasına sadık kalmıştır (Seton-Watson, 1918, s. 126). Söz konusu dönemde sahip olduğu askeri, siyasi ve ekonomik güç ile dünya siyasetine yön veren İngiltere'nin Balkan Savaşlarına giden yolda açık ve örtük olarak nasıl bir politika izlediği belgelere dayalı olarak yanıtlanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı Balkan Savaşları öncesindeki uluslararası konjonktürün İngiliz gizli belgeleri üzerinden değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda gizli olarak tasnif edilmiş İngiliz belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Bu süreçte üç farklı veri kaynağından faydalanılmıştır. Bunlar; dönemin parlamento kayıtları, İngiliz Dışişleri Ofisindeki diplomatlar ile farklı ülkelerde görev yapan üst düzey İngiliz bürokratları arasında gerçekleşen telgraf yazışmaları (Foreign Office Belgeleri) ve savaş sırasında Osmanlı karasularında farklı limanlarda seyreden İngiliz gemilerindeki yetkililer ile İngiliz Amirallığı arasında gerçekleşen telgraf yazışmalarıdır (Admiralty Office Belgeleri). Çalışma kapsamında Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği 1912-1913 yılları öncesindeki süreç ile doğrudan ve dolaylı yönden ilişkili gizli nitelikteki belgelere birinci elden erişilmiştir. Esasen literatürde bu belgelerden bir kısmının çevirilerine rastlanmakla birlikte (Ulubelen, 2009; Uğurlu, 2005) bu araştırmanın orijinalitesi ilgili dönem İngiliz gizli belgeleri arasından daha çeşitli ve fazla sayıda veri kaynağına ulaşım, bu kaynakları titiz bir incelemeye tabi tutması ve birinci elden yapılan İngilizce-Türkçe çeviriler üzerinden analiz, sentez ve değerlendirme süreçleri işletilerek dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymaya imkân vermesidir. Dolayısıyla bu araştırmanın birincil kaynakların Türkçeye kazandırılması yanında bu kaynaklar üzerinden bir anlam ve sonuç üretmesi bakımından önemli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca elde edilen bulgular İngiliz kamuoyunun görüşlerini gayri-resmi olarak yansıttığı düşünülen bazı İngiliz gazetelerinde yer alan haberlerle de desteklenmiştir.

Bulgular

Bilindiği üzere Balkan ittifakı öncelikli olarak Bulgar ve Sırp'ların birbirleri ile yakınlaşmaları ile başlamıştır. Nitekim Fowler'ın (1967, s. 52) da dikkat çektiği üzere Balkan ulusalcı hissiyatının iki lideri, boyutlarından ötürü Bulgaristan ve Sırbistan'dı. Ancak ikisi de birbirlerine güvenmiyor ve bir türlü anlaşmaya varamıyorlardı. 1911 sonbaharından itibaren devreye giren Rusya, Balkan ittifakının şekillenmesini hızlandırmak için etkisini kullandı ve bu kapsamda üç farklı strateji izledi. Bunlardan birincisi, Boğazları Rus gemilerine açmak için yeni bir hamleydi; ikincisi, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi M. Charykov'un, kendi başına Türkiye'yi de içine alacak bir Balkan Ligi kurma girişimi idi (The Times, 2 Mart 1910, s. 5'den akt. Fowler, 1967, s. 58); üçüncü olarak ise, Belgrad'daki Rus Elçisi N. Hartwig ve Sofya'daki Nekliudov, anlaşmaya varmaları için Sırp ve Bulgar hükümetleri üzerinde çalışmaya başladı ki bu strateji nihayetinde başarıya ulaştı. Rusların bu girişimleri karşısında İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson şunları kaydetmişti (British Documents on The Origins of The War, Bundan sonra bu eser için B.D. kısaltması kullanılacaktır, Cilt IX, No. 354).

Sozanov'un (Rusya Dışişleri Bakanı) aklının bir köşesinde Balkanlarda Balkan Devletleri adına Rusya'nın müdahalesini meşrulaştıracak ve böylece yavaş yavaş Türkiye'yi bu bölgelerden çıkarmakla sonuçlanması için olası bir kargaşa temin etmeye yönelik bir istek olup olmadığını bilmiyorum. Her halükarda tehlikeli bir oyun oynadığımı düşünüyorum. ... Ancak bence her ne pahasına olursa olsun Rusya ile (İran'da) mutabakatı tam manasıyla sürdürmemiz elzemdir. Rusya'yla ilişkilerimizin herhangi bir suretle ciddi şekilde bozulmasını veya soğumasını kati derecede esefle karşılarım.

Dış politikasını İngiliz-Fransız Ententesi ve İngiliz-Rus anlaşması üzerine kuran İngiltere'de (B.D., Cilt IX, No. 184) uzun süredir takip edilen "görkemli tecrit" yaklaşımının artık geçerli bir dış politika aracı olamayacağı müşahade edilmiştir (Great Britain, 1911, s. 60):

"Görkemli tecrit" politikası veya ideali, Avrupa'da parçası olmadığımız ve hiçbir yükümlülüğe sahip olmadan mutlu mesut bir kenara çekilebileceğimiz ve karşı gruplar arasındaki anlaşmazlıklardan doğan Avrupa'da ortaya çıkan güçlüklerden yararlanma becerisine sahip olduğumuz bir güç dengesi tasarladı.

Bu politika şu anda mümkün değildir. Aksi halde birkaç yıl içinde, iki Büyük güç standardına veya muhtemel bir kombinasyona karşı değil birleşik Avrupa donanmalarına karşı savaş gemileri inşa etmek durumunda kalırız.

Bununla birlikte İngiltere bazı gerginliklerde bağımsız davranabilmek adına taraf tutmamayı da tercih etmekte idi. İkincil ülkelere yönelik mümkün olduğu kadar çatışmaları en aza indirmek üzere etkisini kullanmaya çalışırken, gelişmelerden yeterince haberdar olmadığı veya itibarını kullanamayacağı durumlarda ise bağımsız ve tarafsız olmak politikasını değiştirmede (Fowler, 1967, s. 1).

Bu dönemde Rusya ise bir Balkan ittifakı için elinden gelen her şeyi yapmaktaydı. Hatta savaş çıkması durumunda Rusların Bulgarlara yardım etmesini öngören gizli bir anlaşma dahi yapılmıştı. 23 Aralık 1911 tarihli gizli bir belgeye göre (B.D., Cilt IX, No: 534):

...Majestelerinin Askeri Ataşesi Albay Lyon Ruslar ve Bulgarlar arasında, savaş durumunda Türk donanmasının saldırısına açık olan Bulgar sahilleri için Rusların yardım etmesini öngören gizli bir anlaşma yapıldığını bildirdi.

Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax-Ironside'ın 3 Kasım 1911 tarihinde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği mektup Bulgaristan ve Sırbistan arasında yaklaşık bir yıldır müzakere edilen bir ekonomik yakınlaşmayı konu almaktaydı. Bu kapsamda Kasım 1911'e kadar süren görüşmelerde altı başlık içeren bir anlaşma sağlamanın eşğine gelindiğini bildirilmekteydi (B.D., Cilt IX, s. 515-516):

- Posta, telgraf, telefon ve demiryolu tarifelerinin çözümünü kolaylaştırmak.
- Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki ticari, gümrük ve sınır ilişkilerini kolaylaştırmak ve basitleştirmek.
- Ticari mevzuatı ve mali kanunu iki ülkenin teşebbüsüne göre birleştirmek.
- Sosyal mevzuat ve her iki ülkenin okul diplomalarını karşılıklı olarak tanıma birliğine varmak,
- Yargı yasasının birleşmesini sağlamak ve bu yasa uyarınca kararlarda karşılıklı yardım,
- Genel, tarımsal ve ticari konularda ortak bir politika eğilimi geliştirmek.

Her ne kadar bu anlaşma Bulgar ve Sırbilerin birbirlerine güvensizliği nedeniyle uygulanamadıysa da iki ülke arasındaki ittifaka zemin hazırlayan bir girişim teşekkül ettirmişti. İki Slav ülkesi arasındaki bir başka girişim Ekim 1911'de meydana gelmişti. Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax- Ironside'ın, İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'a gönderdiği bir mektupta, Makedon sorununun bu ilişkiye nasıl katkıda bulunduğu şöyle izah edilmekteydi (B.D., Cilt IX, s. 512-514):

M, Gueshoff (Bulgaristan Dışişleri Bakanı ve Başbakanı) bölünme zamanı geldiğinde Sırbistan'ın Üsküp'ü işgal etmesi için Kumanova ve Üsküp Kazalarındaki Bulgar propagandasını durdurmaya karar verdiler. Bulgaristan, Selanik ve Manastır'ı işgal etme konusunda Sırbistan'ın rızasını alacak. Köprülü'nün geleceği konusu gelecekte düşünülme üzere bırakıldı. Üsküp-Köprülü-Manastır hattının doğusundaki her yer daha sonra Yunanistan ile ileri bir tarihte düzenlenecek hatta kadar gelecekte Bulgar etkisi altındaydı.

Belgenin ilerleyen satırlarında Türkiye'yi zayıflatmak için herhangi bir adım atılmaması kararlaştırılmıştı. Nitekim zayıf bir Türkiye güçlü bir Avusturya'ya tercih edilmekteydi. Buradan da açık bir biçimde görüldüğü üzere Balkan ittifakı ihtimali şekillenmeye başladığında, İngiltere bu birliği Avusturya'yı kontrol etme aracı olarak görmüş ve bu doğrultuda hafif gayri resmi destek sağlamıştı. Bununla birlikte Balkan ülkeleri arasında benzer görüşmelerin gerçekleştiği de bilinmekteydi. Nitekim Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax- Ironside 24 Şubat 1912'de "*beş veliaht prensin Sofya'da bir toplantı yaptığını*" bildirmesi de bunlara bir örnek teşkil etmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 554).Nihayetinde Bulgar

ve Sırp Hükümetleri arasındaki gizli görüşmeler 13 Mart 1912'de resmi bir ittifakla sonuçlandı. Bu süreçte iş başındaki iki hükümeti yakından gören Bax-Ironside, ittifakın öncelikle Avusturya karşısı olacağına ilişkin beklentilerini göstermek üzere şu değerlendirmede bulundu (B.D., Cilt IX, s. 556-557):

Yakında Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında ve başarılı olursa Karadağ ile müzakereler olmasını bekleyebiliriz... Birlik şimdi Avusturya tarafından gelebilecek ileri bir hareketi engellemek için Rusya'nın desteğiyle Balkan Ülkeleri Federasyonu haline getirildi.

Bulgaristan'daki İngiliz büyükelçisi Bax-Ironside ayrıca gelişmeleri şöyle aktarmaktaydı (B.D., Cilt IX, s. 556):

Büyük bir baskı sonrasında Bulgar Kralı bu sabah, 11 Martta ise Sırbistan Kralı imza attı. Rusya İmparatoru ve Rusya Hükümeti, Antlaşmanın içeriğini bilmektedirler ve İmparator, başarılı sonuca kişisel olarak ilgi duymaktadır. Bulgaristan şimdi Rusya ile kaderini paylaşmaktadır. Anlıyorum ki Rus Hükümeti, anlaşmanın sonuçlarını Üçlü İtilaf'ın diğer Büyük Güçlerine iletacaktır ve Majesteleri'nin Hükümetine (İngiliz Hükümeti) bilgi Rusya veya diğer kaynaklardan ulaşıncaya kadar bu bilginin gizli tutulmasını öneririm.

Balkan Savaşı'nın bu ittifaktan yalnızca yedi ay sonra patlak verdiği göz önünde bulundurulduğunda anlaşmanın önemi gözler önüne serilmektedir. Oldukça kapsamlı bir niteliğe sahip Bulgar-Sırp anlaşması karşısında bile İngiltere Rusya'yla olabilecek en iyi mutabakatı sürdürme arayışında olmuş ve İngiliz Dışişleri Müsteşarı NicolsonPetersbug'daki İngiliz maslahatgüzarına sahip olduğu kaygıları Rus Dışişleri Bakanı Sozanov'a açıklamaması için talimat vermişti (B.D., Cilt IX, No.570). Bulgaristan'daki İngiliz büyükelçisi Bax-Ironside'in 8 Nisan 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'a gönderisindeki şu satırlar da bu kaygılara işaret etmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 567): "*İstanbul'daki merkezi hükümetin zayıflaması hesaplarımızı alt üst edebilir. Bulgarlar Sırp'larla birleşerek Türklere karşı çok etkili olabilirler. Yeni Balkan politikası Balkanlar Balkan Devletlerindedir.*" Esasında Balkanların Balkan halklarına ait olduğu düşüncesi 1878 Berlin Anlaşmasından sonraki süreçte İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı değişen bakış açıları ve tutumlarının bir tezahürü idi ve bu konuda hiç kuşkusuz en önemli pay o dönemlerde başbakanlık görevini yürüten William EvertGladstone'a aitti (Seton-Watson, 1918, s. 126). Bir sonraki aşama ise 29 Mayıs 1912 tarihinde Yunan-Bulgar ittifakının kurulması olacaktı.

Sırp-Bulgar anlaşmasının imzalanmasından sadece iki buçuk ay sonra, 29 Mayıs 1912'deüç yıl yürürlükte kalmak ve gizli tutulmak üzere gerçekleştirilen savunma niteliğindeki anlaşma şöyleydi (Helmreich, 1938, s. 76.):Türkiye söz konusu iki devletten birine saldırırsa diğeri Türkiye aleyhinde savaş ilan edecek; her iki devlet de Türkiye ve Büyük Güçlerle olan ilişkilerinde ortak hareket edeceklerdi. Yunanlılar ve Bulgarlar Osmanlı'daki vatandaşlarının korunması ve savunulması için Babıali'ye müşterek temsilcilik sunmayı kabul ettiler. Bununla birlikte Girit nedeniyle Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında çıkabilecek olası bir savaş ittifak dışında değerlendirilmiştir.Zincirin bir sonraki halkası ise Karadağ ve Bulgaristan arasındaki anlaşmaydı. Karadağ'daki Rus askeri temsilcisi antlaşmanın şartlarını Ekim 1912'de Karadağ'daki Rus askeri temsilcisi antlaşmanın şartlarını şöyle açıkladı (The Times, 13Haziran, 1913, s. 5'den akt. Fowler, 1967, s. 71):

Her iki taraf da tüm güçleriyle savaş açmayı taahhüt etmektedir, Karadağ, en geç 15 Eylül / 28 Eylül tarihleri arasında, Bulgaristan ise Karadağ'ın eyleminden en geç bir ay sonraya kadar tüm güçleriyle savaşa başlamaya söz veriyor; Karadağ, mümkün olduğunca çok sayıda Türk birliklerini savaşa dâhil etmeyi taahhüt ederken; Bulgaristan, savaşın her ayı boyunca 70.000 ödeme taahhüt eder.

Sırbistan'ın 2 Ekim 1912'de Bulgar-Karadağ anlaşmasına bağlılığını ilan etmesiyle tamamlanan Balkan ittifakına karşı İngiltere'nin tutumu İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in, dönemin Belgrad'daki İngiliz Büyükelçisi Whitehead'e gönderdiği mektubun satır aralarında gizlidir (B.D., Cilt IX, s. 2):

Majesteleri Hükümeti'nin Balkan Devletleri arasında artan dayanışmaya karşı hüsnüniyet beslediği, ancak bu konunun ilgili Devletlerin kendileri arasında tartışacakları bir durum olduğunu düşündüğünü Sırp Maslahatgüzarına ilettim.

Bu yazışma 1909 yılında, Sırbistan'ın İtilaf Devletleri'nden bir talebi ile ilgiliydi. Buna göre Sırbistan İngiltere'den Balkan İttifakına yakın durması için Bulgaristan'a siyasi baskı uygulanmasını istemekteydi. Buradan da anlaşılacağı üzere İngiltere Balkan birliği fikrine sıcak bakmakta ancak resmi olarak tarafsız görünmekteydi çünkü açık bir şekilde Bulgaristan'ı Sırbistan ile ittifak kurmaya teşvik etmek Avusturya-Macaristan'ı gücendirebilirdi. Nitekim dönemin Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi M. De Findlay, ittifak konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamaktaydı (B.D., Cilt IX, s. 66):

Majesteleri Hükümetinin Balkan Konfederasyonu'nun savunuculuğunu yapmasının, yukarıda belirtilen nedenlerle Avusturya-Macaristan tarafından dostu ne olmayan bir davranış olarak görüleceği izlenimini edindim. Şüphesiz, Majestelerinin Viyana'daki Büyükelçisi bu izlenimin doğruluğunu teyit edecektir. ... Bununla birlikte, şu an sakinleşen Avusturya saldırganlığının, bir Slav Konfederasyonu kurulması yoluyla canlanabileceği görülmektedir; anlaşma sadece savunma amaçlı olsa da bunu ciddi bir tehdit olarak göreceklere.

Mektubun sonundaki bir notta ise “*yalnızca ortak tehlikenin iki ülkeyi bir araya getireceği*” belirtilmekteydi ki 1909 sonrası gelişmeler ortak tehlike olarak Osmanlı'yı ön plana çıkarmıştır. Anlaşmaya yönelik herhangi bir harekete karşı temkinli olmaktan ibaret olan 1909 yılındaki İngiliz tutumu ittifakın Türkiye'yi de içine alması ve Osmanlı hükümeti ile Sofya ve Belgrad'daki hükümetler arasındaki barışı destekleyecek bir niteliğe sahip olması yönündeydi. Ancak Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Findlay'ın 1910 yılına ait aşağıdaki gönderisi bunun pek de mümkün olmadığını sinyallerini vermektedir (B.D., Cilt IX, s. 221):

Sofya'ya gelmek için aldığım talimatlar sadece Bulgaristan ile Türkiye arasındaki yakınlaşmayı değil aynı zamanda diğer Balkan Devletleri ile de bir yakınlaşmayı teşvik etmekte. Bunu yapmak için hiçbir elverişli fırsatı kaçırmadım, ancak bu devletler arasında var olan karşılıklı güvensizlik ve kıskançlık, her türlü bir yakınlaşma girişimini boşa çıkarmaktadır.

Görüldüğü üzere Balkan birliğini başından beri destekleyen İngiltere Türkiye'nin de dâhil olduğu bir birlik tahayyül etmekteydi. Böylece tüm devletler arasında kurulacak daha iyi ilişkiler Balkan krizleri riskini en aza indirgeyecekti (Fowler, 1967, s. 72). Ancak İngiltere, ittifakı açıkça desteklemesi durumunda başta Avusturya olmak üzere diğer Büyük Güçleri gücendirmekten çekindiği için, Dışişleri Bakanlığı resmi olarak tarafsız konumunu sürdürdü. Bu doğrultuda Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax-Ironside, Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Ivan E. Gueshoff'a Sırbistan ile bir ittifakı teşvik etmek için tavsiyelerde bulunurken İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'den şu dikkat çekici uyarıyı aldı (B.D., Cilt IX, s. 501-502):

Sir H, Bax-Ironside'in bu tartışmalara fazla karışmalarını gerekmektedir. Kendileri ayrıca tavsiyede bulunmaktan da vazgeçmelidir. ... O'na, Balkan ülkelerinin temsilcilerine tavsiyelerde bulunmaktan veya görüş bildirmekten kaçınarak mümkün olan her türlü bilgiyi elde etmeye devam etmesini arzu ettiğimizi belirtmeliyiz.

Bununla birlikte İngiliz Hükümeti Balkan meselelerinde gereksiz bir sorumluluğu kabul etmeme konusunda oldukça temkinli bir politika izlemekteydi. Nitekim Viyana'daki İngiliz Büyükelçisi Cartwright'ın Balkanlarda “*statükonun korunması*” konusunda İngiltere, Rusya ve Fransa'nın görüş alışverişinde bulunması önerilip önerilmeyeceğini sorusuna Grey'in cevabı da bu durumu açık biçimde ortaya koymaktaydı (B.D., Cilt IX, s. 519):

Balkanlar'da Avusturya'ya karşı bir girişimde bulunmamız bizim için bir hata olacaktır: Rusya, ne yapmak istediğine karar vermeli ... Balkan politikasını Rusya'ya önermek için bir inisiyatif kullanırsak, Balkan meselelerinde olmamız gerekenden daha akıllı ve kararlı davranmamız gerekecektir.

Anlaşılacağı üzere belirli gelişmelere karşı oldukça zayıf bir tepki veren ve aleni müdahaleden tarafsız görünme kaygısı ile imtina eden İngiliz bürokratları aynı zamanda

Balkan birliği müzakerelerinin her şey tamamlanıncaya kadar tamamen gizlilik içinde tutulması gerektiğine inanmaktaydılar (B.D., Cilt IX, s. 556-557). Bunun sonucunda, Avusturya-Macaristan, 1912 Ağustos'una kadar antlaşma hakkında hiçbir bilgi sahibi olmamıştı (B.D., Cilt IX, s. 607). Bunun altında yatan neden İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'un Viyana'daki İngiliz Büyükelçisi Cartwright'a gönderdiği bir mektubun satır aralarında gizliydi (B.D., Cilt IX, s. 558-559):

Rusya'nın himayesinde olan bu antlaşma Rusya'nın Yarımada'da barışın sağlanması için Avusturya ile birlikte çalışmayı hiç düşünmediğini ortaya koymaktadır. ...Bunun yerine Avusturya Hükümeti'nin Balkan ülkelerine karşı samimi bir tutum takınma ihtimalini sona erdirebilecek doğrudan doğruya Avusturya karşıtı bir politikayı izleyeceğini göstermektedir...

Bu dönemdeki İngiliz politikası daha çok Balkan meselelerini yatıştırmak üzere bölgedeki statükoyu muhafaza etmektir. Bunun en ideal yolu ise Balkan devletlerinin ortak Avusturya-Rus himayesinde olması olarak görülmektedir. Bu hususta Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax-Ironside'in Nisan 1912'deki değerlendirmesi şu şekilde idi (B.D., Cilt IX, s. 564-565):

Balkan sorununun çözümü, bence mektubunuzdan "ve Avusturya" sözcüğünün çıkarılması yoluyla olacaktır (İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'un, Balkan devletlerinin Rusya ve Avusturya'nın altında birleşmesi gerektiğini belirten mektubuna atıf yapılmakta) ... Böyle bir düzenleme ideal bir şey olabilir, fakat maalesef bu dünyada daha az tatmin edici bir standarda katlanmak zorundayız.

Aynı şekilde, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de Birinci Balkan Savaşı başlamadan hemen öncesine kadar bir Rus-Avusturya antlaşması umuyordu (B.D., Cilt IX, s. 527-528):

Rusya ile Avusturya arasındaki bir anlaşmayı en çok aralarındaki bir savaşın çok külfetli olacağı için istiyorum. Balkan Savaşı'na katılacağımızı ve Rusya tarafında müdahale edeceğimizi sanmıyorum; ancak bu çekincemiz, mevcut Avrupa bloklarının korunması için bir tehlike arz edecektir...

Balkan ittifakları şekillenirken İngilizlerin tutumu sürekli olarak resmi katı tarafsızlık ise de gizli olarak Türkiye'nin dâhil olacağı barışçıl bir ittifak sistemini daha çok tercih etmişlerdi. Ayrıca Rusya ve Avusturya'nın bir şekilde ortak bir zemin bulmasını umut eden İngilizlerin Balkan meselesinde aktif olarak rol almak için temkinli hareket etmesinde Avrupa dengesine zarar vermeme düşüncesinin etkili olduğu ifade edilebilir. Belki de bu düşünceden ötürü Osmanlı basınında şu görüş hâsıl olmuştu (B.D., Cilt IX, No. 576):

Tanın gazetesinde Hüseyin Cahit belki de on beşinci keredir samimiyetle hem İttifak hem İtilaf bloğundaki tüm Avrupa'nın Türklere karşı birleştiğini yazıyor. Türkiye'nin hiçbir tarafta yer almaması, ülke menfaatlerine uygun şerefli bir anlaşma yapması ve memleketin iyiliği için her türlü fedakârlığa katlanılması gerektiğini ifade ediyor.

Bu dönemde Büyük Devletlerin ortak paydası Osmanlı coğrafyasında sahip oldukları menfaatlerdi.

İkincil gerginlik alanlarına karşı resmi tarafsızlık geleneğinden ötürü Güneydoğu Avrupa'daki beklenmedik gelişmelere karşı yalnızca tedirginlik göstermekle yetinen İngiliz Hükümeti'nin bakış açısı Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax-Ironside'in 8 Nisan 1912'de İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'a gönderdiği bir mektuba şöyle yansımıştı (B.D., Cilt IX, s. 564-566):

İngiltere'nin Balkan meselelerine doğrudan etki edebilmesi için tek yolun Almanya'nın arenaya girmesi olacağını düşünüyorum. Böylece İngiltere için Şark Meselesinde kendisi ile karşı karşıya gelmek üzere bir çatışma sebebi ortaya çıkacaktır.

1912 yılının yaz aylarında Arnavutluk meselesi, Makedonya meselesi ve Karadağ ile sınırlar meselesi tırmandıkça Balkanlardaki durum gittikçe kötüleşmişti. 10 Ağustos 1912 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği Müsteşarı Marling "*Selanik ve Üsküp'te Pazar*

yerlerinde bombalar patladığını” (B.D., Cilt IX, No. 608) bildirirken Belgrad’daki İngiliz Müsteşarı Barclay de Kochana’daki olayları şöyle aktarmaktaydı (B.D., Cilt IX, No. 607):

Kochana’da Bulgar sınırına 35 kilometre yakında bir bomba patladığı haberi Sofya’ya ulaştı. Buna göre bomba patlamasından 20 dakika sonra Türk askeri olay yerine gelip, halka ateş açmış ve 6’sı Türk, 2’si Musevi gerisi de Bulgarlardan oluşan 112 kişinin ölümüne neden olmuş. ... Kanımca bu olay da Makedonya Komitesinin barbarca bir oyunudur. Amaçları ortalığı karıştırıp Türkiye’ye karşı Bulgaristan’ı harekete geçirmektir.

Gerçekten de bilhassa bu olay bölgede büyük bir infiale neden olmuştu. Bu zamana kadar İngiltere halen Balkan sorunlarının çözümünün Türkiye'nin Balkan ülkelerine karşı olan tutumunu değiştirmesinde yattığına inanıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 21 Ağustos 1912'de Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Bertie'ye şunları yazdı (B.D., Cilt IX, s. 631-632):

Bana göre Türkiye'ye, iyi bir Hükümet kurmak ve önceki yönetimin hatalarını tekrar etmemek için baskı yapılırsa, Büyük Güçler de Balkanlar'da barışı güvence altına almak için bütün etkilerini kullanacaklardır. Büyük Güçler, bu türden iletişimlerin İstanbul'a ayrı ayrı yapılmasını kabul ederse, Majesteleri Temsilcisine böyle bir eyleme katılmak için talimat vermeye hazırlıklı olmalıyım.

İlerleyen süreçte artan karışıklıklar karşısında da temkinli politikasını devam ettiren Sir Edward Grey, Balkan ülkelerine tavsiyede bulunmaktan kaçındı ve büyükelçilerine *“yalnızca karşılardaki Hükümetlere sükûnetlerini korumayı”* ve *“Türkiye'nin reformları takip etmelerini”* önermelerini söyledi (GB.D., Cilt IX, s. 667). Böyle bir ortamda Avam Kamarasında söz alan Grey şunları kaydetti (Center for Ottoman Diplomatic History, 2016, s. 24):

Avam Kamarası, Balkanlar'da çok kritik bir durum olduğunun farkındadır ve bu ciddi bir endişe yaratmaktadır. Büyük Güçler, barışın ihlal edilmesini önlemek için elinden gelen adımları atıyorlar. Dikkatlerinin yöneltildiği iki nokta, Balkanlar'da bir barış ihlalinin şiddetle reddedilmesi ve Türkiye Avrupa'sındaki reformların gerçekleştirilmesinin gerekliliğinin ifade edilmesidir.

Bölgede yükselen tansiyon neticesinde de bazı çatışmalar veya angajmanlar meydana gelmekteydi. Bunlardan biri Atina’dan Beaumont’un 11 Ekim 1912 tarihli gönderisinde şöyle aktarılmaktaydı: *“Samos’taki çıkarma, durumu daha karmaşık hale getirdi ve Türk Garnizonuna saldırıyı takip eden rastgele ateşte 2-3 Yunan vatandaşın ölümünün bildirilmesi ile Pantalion Şirketi’ne ait Rumelia isimli gemiye Türk birliklerince ateş açılması sırasında Yunan bayrağına sözde hakaret olayı Yunan kamuoyunda hatırı sayılır derecede öfke uyandırdı”*(A.D.M.,133/44588). Bununla birlikte aynı gönderide savaşın kaçınılmaz olup olmadığı konusunda Yunan kamuoyundaki düşünceler şöyle sunulmaktaydı:

Savaşın engellenebilir olup olmadığına ilişkin buradaki görüşler birbirinden oldukça farklı. Büyük çoğunluk kaçınılmaz olduğuna inanırken, aralarında İtalya, Bulgaristan ve Sırbistan Büyükelçilerinin bulunduğu bazı kültürlü insanlar Büyük Güçler’in tüm reformların etkili bir şekilde uygulanacağını güvenceye almasına ilişkin İstanbul’a yönelik bir girişiminin hala savaşın patlamasını engelleyebileceğini düşünmektedirler. Yunan Hükümeti ise savaş kaçınılmaz olarak görüyor gibi hareket etmektedir.

Başka bir belgede ise savaş kaçınılmaz gören Yunan Hükümetinin savaş hazırlıkları aşağıdaki şekilde detaylandırılmaktaydı (A.D.M., 131/42090):

İyon adaları arasında dolaşan Pire filosunu geri çağırarak. Savaş gemisi “Spetzai” Leghorn’a (Livorno/İtalya) gönderilmişti ve “Psara” ise acil onarımlar için Pire’de doka çekilmişti. Salamis’te birkaç destroyere çeşitli ufak tefek tamiratlar mümkün olan en hızlı şekilde yapılmıyordu. Stettin/Polonya’daki Vulkan metal işi tarafından teslimata hazır iki yeni destroyer ön denemeler için bekletilmeden derhal buraya doğru yola çıkması istendi, izindeki tüm memurlar geri çağırıldı ve fiili olarak hazır durumda bulunan pek çok şey gerçekten hazır durumda olmalı yoksa aktif listedekilerle yer değiştirmeleri gerekmekte.

Bir diğer belgede ise Yunanistan'daki diğer savaş hazırlıkları konu edilmişti (A.D.M.,133/44588):

Canlı hayvan, un, buğday, yem vb. ihracatı yasaklandı. Askeri hareketlilik yeni gönüllü askerleri ve 1913'ün acemi birliklerini derhal askere çağıran ilk kararnameden beri hız kazandı. Messrs, Cammell, Laird Şirketi tarafından Arjantin Hükümeti için üretilen dört destroyer askeri hareketlilik emri verildiği gün satın alındı. ... Askeri birlikler mümkün olan en kısa sürede ancak dikkat çekmemek için nispeten azar azar sınıra doğru hareket etti. Ülkedeki tüm at ve motorlu araçlar gibi Tesalili ve Pire Sınır Demiryolları şirketine ait tüm demiryolu araçlarına el konuldu.

Görüleceği üzere bölgeden elde edilen bilgiler savaş hazırlıklarının çoktan tamamlandığına işaret etmekteydi. Bu doğrultuda Sofya'daki İngiliz Büyükelçisi Bax-Ironside "*Belgrad'da Balkan Devletlerinin Türklere verecekleri ultiatomun hazırlandığını*" ancak "*savaş ilanının birkaç gün ertelendiğini*" bildirmekteydi (Bax-Ironside'dan Grey'e, 8 Ekim 1912, akt. Gooch ve Temperley, 1967). Bölgede durum gerçekten de Viyana'daki İngiliz Büyükelçisi Cartwright'in da belirttiği üzere "*çok hızlı değişmekteydi*" (B.D., Cilt IX, No: 15) ve aynı gizli belgede Cartwright'in aktardığı üzere Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı'nın benzetmesiyle bu dönemde Osmanlı "*ölüm döşesindeki hasta bir adam*" olarak tarif edilmekteydi ve her an "*nabzinin durması*" bekleniyordu.

Artan gerginlik üzerine Büyük Devletler Balkan ülkeleri ve Türkiye arasında bir savaş meydana gelmesi halinde herhangi bir bölgesel kazanç elde edilemeyeceğini bildiren bir statüko bildirisini hazırlama çabasına giriştiler. Birkaç Büyük Devletin böyle bir notu göndermek için bir araya gelmesinden önce 1 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ordularını seferber etmeye başladı. Aynı gün Türk orduları harekete geçirildi ve Büyük Güçler savaşın eli kulağında olduğunu anladılar (Seton-Watson, 1918, s. 163-164). Bir takım anlaşmazlıklar neticesinde bildirgenin sunulması 8 Ekim 1912 tarihine kadar gecikti ve Karadağ Hükümeti notun gelmesinden yalnızca birkaç saat önce 8 Ekim'de savaş ilan etti (Albertini, 1952, s. 377). Esasında tüm Büyük Devletler içtihat haline gelmiş şu ilkenin farkındaydı: Bir Hıristiyan toprağı Osmanlı Devleti'nden bir kez ayrıldı mı bir daha o egemenlik altına dönemezdi (Helmreich, 1938, s. 131). Dolayısıyla Demirci'nin (2006, s. 60) de vurguladığı üzere statüko bildirisini daha çok Avusturya'yı harekete geçmekten alıkoyan bir etken olarak telakki eden İngiltere bu bildirgenin savaşı engelleyebileceğini öngörmemekteydi. Diğer müttefiklerin de Karadağ'la birlikte hareket edebileceği tehlikesini gören Osmanlı Devleti, aceleyle Balkan Devletleri için reformlar sözü veren Berlin Antlaşması'nın Vilayet Yasasının yürürlüğe konmasını önerdi. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in "*güncelliğinin kalmadığını*" düşündüğü (B.D., Cilt IX, s. 86) bu reformların uygulanmasını müttefikler reddettiler. İngiliz kamuoyunun bu gelişme karşısındaki tutumu şu alıntıdan anlaşılabilir (The Daily Mail, 8 Ekim 1912, s. 7'den akt. Demirci, 2006, s. 61):

Türkler reformları hayata geçireceklerini ve Berlin Anlaşmasının 23. Maddesi gereğince 1880'deki taahhütlerini yerine getireceklerini söylemekte. Ancak Balkan devletleri bu sözlere inanmıyor, güvence istiyorlar. Kayda değer tek güvence süngü zoruyla almayı tasavvur ettikleri Makedonya'nın gerçek manada özerkliğidir. ... iki tarafın görüşünün bağdaşması hayli zordur.

Anlaşılacağı üzere İngiliz kamuoyu da yaklaşan savaşın ayak seslerine kulak kesilmişti. Nihayet birkaç gün sonra Balkan Devletleri savaşa gerekçe oluşturmak üzere Osmanlı Devleti'ne bir ultiatom verdiler. Buna göre Osmanlı Devleti'nden (B.D., Cilt IX, No: 24);

- Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün milliyetler için etnik özerklik,
- Parlamentoda oransal temsil,
- Hıristiyan ve Müslüman okulların eşitliği,
- Hıristiyanlar, kendi illerinin dışında askerlik yapmakla yükümlü olmaması,

- Herhangi bir bölgenin etnik karakteri değiştirmeye çalışılmaması,
- İsviçre veya Belçika komutanları altında jandarmanın yeniden düzenlenmesi,
- Reformların uygulanmasını takip etmek üzere Büyük Güçlerin Büyükelçilerinin kontrolüne tabi olan Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan eşit olarak teşekkül ettirilecek bir Yüksek Şuranın İstanbul'da kurulması talep edilmekteydi.

Çok ağır hükümler içeren bu ultimatoma Fowler'ın (1967, s. 95) da dikkat çektiği üzere muhtemelen kabul edilmek üzere hazırlanmamıştı ve savaşın görünürdeki sebebinin teşkil ettiği. Bu dönemde İngilizlerin Osmanlı'ya yönelik tutumu yalnızca yeni rejimin hala kendini reforme edebileceği kapasitesine sahip olduğu inancından ziyade daha çok Pan-İslamizm düşüncesinin güç kazanmasına yönelik kaygıdan beslenmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 262):

Türkiye'nin Avrupa'da şiddetle karşı karşıya kalma ihtimali geçmiştekine çok benzemektedir. Müslüman bir güç olarak, bu mahiyetteki bir felaket sahip olduğumuz dezavantajdan ötürü bizim için bir sorun kaynağıdır ancak kendisinin tedrici olarak dağılması bizi o kadar da olumsuz etkilemeyecektir.

Balkanlarda artan karışıklığa karşı İngiltere Balkan Ülkelerine ılımlılık göstermeyi önermiş ve Türkiye'ye reformları gerçekleştirme anlamına gelen akliselim tavsiye etmiştir; ancak kendi menfaatleri doğrultusunda bunları yeterince güçlü bir şekilde sunmayı tercih etmemiştir. Bu konuda Balkan ülkelerinin maliyeleri örnek olarak gösterilebilir. Savaşın hemen arifesinde Atina'dan Beaumont şöyle yazmıştı (A.D.M., 133/44588):

Sorunun finansal yönü ciddi biçimde ele alınmamış görünmektedir. Yunan Hükümetinin elinde 1911 borcundan kalanlar ile geçen yıldan 2.500.000 (para birimi anlaşılmıyor) civarı var ama daha fazlası yok. Bir kısım borç gerekli olduğu kontratlarında açıkça belirtilmiş olan Pire Limanı'nın ıslahı, Tesali demiryolları, yol yapımı gibi acilen gerekli tüm imar masraflarından kaçınıldığı için ellerindeki meblağ çok artmış durumdadır. Bu hızla gittikleri sürece de hızla tükenecektir.

Ekonomik yönden Büyük Güçlere bağlı bu tür uydu devletlerin İngiltere gibi süper güçlerin desteği veya en azından müsamahası olmadığı bir ortamda kötü bir mali yapı ile savaş hazırlıklarına girişmesi mantıkla çelişmektedir. Ancak bu dönemde İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson'un da işaret ettiği üzere İngiliz-Fransız Ententesi ve İngiliz-Rus anlaşması İngiliz politikasının mihenk taşlarıydı (B.D., Cilt IX, No. 184) ki bu İngilizlerin tutumu için yeterli bir açıklama sunmakta idi: *"Bu mutabakatların herhangi bir şekilde zayıflaması durumunda kendimizi sıkıntılı bir uluslararası durumda bulabiliriz."* Dolayısıyla bu süreçte gayri resmi olarak hakem rolüne soyunan İngiltere'nin, müttefiki Rusya'nın Balkanlara müdahalesini kısıtlamak için elinden geleni yapmadığı ve sahip olduğu siyasi güce orantılı olarak etkili bir tepki veremediği çıkarımında bulunulabilir. Bu hususta İngiltere'nin tek çekincesi ise Hindistan'daki Müslümanlar idi. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu durumu *"Eğer Rusya Türkiye'nin üzerine yoğun bir şekilde giderse, bu Hindistan'daki Müslümanlardan ötürü bize uymaz"* (B.D., Cilt IX, No. 355) sözleri ile açık bir şekilde beyan etmiştir.

İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson tarafından 9 Ekim 1912'de Hindistan Valisi Lord Hardinge'ye gönderilen özel mektupta Birinci Balkan Savaşının patlamasına ilişkin ilginç bir değerlendirme yapılmıştır (B.D., Cilt IX, No. 10). Nicolson savaşın temel sebebinin Rusya'nın dört Balkan ülkesini kullanarak bölgedeki arzu ve ihtiraslarını gerçekleştirme isteği olarak görmekteydi ve bu doğrultuda Balkan devletleri arasındaki gizli bir ittifakla sonuçlanmasını destekledi. Kendisi Rus Dışişleri Bakanı Sozanov'un aklında öncelikli olarak Avusturya üzerinde diplomatik bir başarı kazanma ve daha sonra Balkanlarda Rus prestijini eski haline getirme isteği olduğunu varsayıyordu. Ayrıca Balkan çatışmalarına neden olan diğer sebepleri o dönemde Arnavut bölgesindeki yerel yönetim ve İtalya'yla ortaya çıkan savaş da dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin kendisini içinde bulduğu sorunlarda görmekteydi. Güçlü Rus yanlısı duygularıyla bilinen Nicolson Türklerin dağılmasının yalnızca geçici bir süreliğine geciktirilebileceğini ve Güneydoğu Avrupa'daki Rus

üstünlüğünün önüne geçilemeyeceğini düşünüyordu (Steiner, 1969, 134-135). Balkan Harbine çok az bir zaman kala Balkan ittifakının oluşumuna zemin hazırlayan Rusya ittifakının kendi motivasyonu ve kontrolü dışına çıktığını ve gelişmelerin kaygı verici bir hal aldığını müşahade etmekteydi (A.D.M., 70/42458):

Bugün Avusturya maslahatgüzarı ile konuşurken, tüm konuşmalarımız boyunca M Sozanov'un (Rusya Dışişleri Bakanı) daha önce Balkanlar'da Rusya için Boğazlar veya herhangi bir değişiklik veya avantaj temin edileceğinden hiç söz etmediğini kendisine iletme fırsatı buldum. Kendisi tamamen barışın nasıl muhafaza edilebileceğine ve statükonun nasıl kargaşadan korunacağına odaklanmıştı. Maslahatgüzar Hükümeti'nin isteklerinin M Sozanov ile aynı olduğundan emin olduğunu söyledi.

Savaşın kaçınılmaz olarak görüldüğü bu dönemde İngiltere Dışişleri Bakanı Grey “*Osmanlı ordusunun eksiklikleri ve Osmanlı hazinesinin yoksul durumuna* (B.D., Cilt IX, No. 848) dikkat çekmekte ve bu koşullar altında Osmanlı'nın enerjisini boşa harcamaktan ziyade muhafaza etmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ancak kendisinin bu görüşlerinde çelişki içinde olduğu I. Balkan Harbinin sonlarına yaklaşıldığı ve Osmanlı Devleti'nin beklenenin aksine savaşı kaybeden taraf olacağı anlaşıldığı günlerde sarf ettiği şu ifadelerinden anlaşılabilir: “*Savaşın sonra Osmanlı gümrük vergileri artırılmalıdır. Ancak bu para Türkiye'nin gelişmesinden çok müttefiklerin elde edeceği savaş borcunu ödemeye gitmelidir.*” (B.D., Cilt IX, No. 783).

Osmanlı - İtalya arasında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı sonrası, barış konusunda yapılan telkinlerin başarıya ulaştığını İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther 17 Ekim 1912 tarihinde şöyle bildirmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 469):

Türk-İtalyan barış protokolü imzalandı ve böylece bir yıldır sürmekte olan savaş bitti. ...Bu bölgenin kaybedilmesi Osmanlı'ya hem ekonomik hem de dini prestij açısından zarar verecektir. Bu, Panislamizm'in sonu demektir.

İlk bakışta Trablusgarp Savaşı'nın sonlandırılmasını bildiren bu belgede konunun Panislamizm çerçevesinde değerlendirilmesi hayli dikkat çekicidir. Ancak İngilizlerin Balkan Savaşları sırasındaki politikasındaki en önemli çekincesi olan Hintli Müslümanlar ve bu coğrafyada Pan-İslamizm düşüncesinin güç kazanması ihtimalinin çok zayıfladığı değerlendirilmesinde savaşın patlak verdiği tarihlerde İngiliz Dışişleri Müsteşarı Nicolson tarafından açıklanan İngiliz politikasının içine düştüğü açmazla işaret etmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 358):

Eğer Balkan Devletleri kazanırsa Müslüman vatandaşlarımız bizi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına izin vermekle suçlayacaklar; ancak Türkiye kazanırsa zaferinin meyvelerini toplamasına müsaade etmekte Avrupa'yı ikna etmemekle suçlayacaklar ki Avrupa buna kesinlikle izin vermeyecektir.

Bu açmazın bir diğer ayağı ise kuşkusuz İngilizlerin Osmanlı Devleti'ndeki menfaatleri idi. Balkan Savaşlarının herhangi bir şekilde bu menfaatlara zarar vermemesi gerektiği açık bir biçimde şöyle ifade edilmişti (B.D., Cilt IX, No. 10):

İstanbul'daki Büyük Devletlerin temsilcileri Türklere karşı dikkatli bir dil kullanmalı ve kendilerine zarar verecek bir durum yaratmamalıdır. Hıristiyanların Türkiye'ye yapacakları saldırı İngiliz demiryollarında karışıklık çıkarabilir.

Balkanlarda savaş çanları çalarken İngiltere belki de son kez savaşı önlemeye dönük girişimlerde bulundu. Nitekim Atina'dan Beaumont'un 8 Ekim 1912 tarihli gönderisinde şunlar aktarılmaktaydı (A.D.M.,132/42091):

Geçen ayın 30'unda askeri hareketliliğe devam etmemesi için Yunan hükümetine baskı yapmak hakkındaki talimatları içeren 176 nolu telgrafınız ertesi sabah tarafıma ulaştı. Şu ana kadar bağımsız olarak hareket etmekle yetkilendirilmiş Rus maslahatgüzarı dışında meslektaşlarımdan hiçbiri benzer talimatlar almadılar...

Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören İngiltere en azından savaşın belirli bir bölge ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmekteydi. Bu konuda İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İngiltere'deki Yunan büyükelçisi ile yaptığı görüşmeyi şöyle aktarıyordu (A.D.M., 65/4435):

“Yunan Bakanı bugün beni görmeye geldi ...genel konuşmanın içinde bana savaşın belirli bir bölge ile sınırlamakla neyi kastettiğimi sordu. Ben de bu kavrama ilişkin yorumumun savaşın Büyük Güçler'in herhangi birinin dâhil olacağı kadar yayılmaması gerektiği olduğu karşılığını verdim.”

Anlaşılabacağı üzere İngilizler Balkanlardaki bu kargaşanın Büyük Devletlere sıçrayarak daha büyük ölçekli bir savaşın tetikleyebileceği endişesi taşımaktaydılar. Büyük devletlerin İttifak ve İtilaf şeklinde bloklaştığı bir ortamda böyle bir kaygının yersiz olmadığı ise kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktı. İngiliz kamuoyu da bu görüşü benimsemişti (The Times, 14 Ekim 1912, s. 7'den akt. Demirci, 2006, s. 65): “*Balkan kavgası, bizim kavgamız değildir. Günün birinde ortaya çıkacaktı... Mademki o gün geldi, bize düşen görev bu kavganın bütün kıtaya yayılmasını engellemektir.*”

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa güçler dengesinin birliklerini tamamlayan İtalya ve Almanya sonrasında temelinden değişmesi sonucunda XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa yeni bir düzene doğru ilerlemekte idi. Görkemli Tecrit politikası ile devletlerarası çekişmelerden zarar görmeksizin çıkabilen İngiltere için de artık bu politikanın sürdürülebilirliği ortadan kalkmıştı. Avrupa ve dünya XX. yüzyılda görkemli tecrit geleneğinden ayrılarak, önceki yüzyılın diplomatik geleneklerinden oldukça farklı bir politika izleyen İngiltere ile karşı karşıya kalmıştır. Bu doğrultuda İngiltere güçlü müttefikler arayıp, bularak ve sahip olduğu etkiyi doğrudan ve etkili bir şekilde kullanmaya çalışarak yeni ihtiyaçlarına karşılık vermiştir. Bahsi geçen dönemde rakipsiz bir şekilde dünyanın en büyük süper gücü olan İngiltere zaman zaman bağımsız tutumlarıyla daha güçlü manevra sahaları edinebilmesini sağlayacak politikaları gereği, zaman zaman da bilgi eksikliği gibi durumlar söz konusu olduğu için tarafsız davranmayı ilke olarak görür ve bunun için de geçerli birtakım gerekçeler ileri sürerdi. Gerekli bulduğu durumlarda uyguladığı tarafsızlık politikasını rakiplerinin koz elde etme ihtimalini gördüğü durumlarda ise terk etmekteydi. Hatta ilginç bir şekilde, XIX. yüzyılın görkemli tecrit döneminde bile, İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda olduğu gibi, gözetimi altında olan Balkan meselelerinde daha doğrudan bir rol oynamıştı (Medlicott, 1938, s. 180). Anlaşılabacağı üzere Balkan Savaşlarına giden yolda İngiltere'nin birincil ülkelere yönelik söz konusu politikasını değiştirmesi kadar ikincil ülkelere yönelik “tarafsızlık” politikasını değiştirmemesi önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu doğrultuda aldığı kararlarda artık tek başına hareket edemeyen İngiltere'nin tarafsızlığı da müttefiklik ilişkilerinden etkilenmekteydi. Bu süreçte İngiltere'nin Büyük Güç ittifakları bağlamında hareket etmesi gerekliliği hakkında ciddi bir farkındalığa sahipken; küçük devletlerin rekabetinin Büyük Güçlerin sorumluluk alanına alınması ile ilgili tam bir farkındalığa henüz sahip olmadığı çıkarımında bulunulabilir. Osmanlı Devleti'ne karşı daha aktif bir pozisyon alması durumunda kendi Krallığı bünyesinde bulunan dominyonlarındaki çok sayıda Müslüman nüfusun olası bir tepkisel hareketlenmeye girmesi riski ve Avrupa'da çıkacak bir savaşın genişleyerek büyük güçleri de kapsaması ihtimali de İngiltere'nin Balkan Savaşları sırasındaki handikaplarıdır.

Kaynakça

- Admiralty Office. 133/ 44588. Beaumont,'tan Grey'e, 11.10.12.
 A.D.M., 132/42091. Beaumont,'tan Grey'e, 8.10.12.
 A.D.M., 70/42458. Grey'denCartwright'a, 7.10.12.
 A.D.M., 131/42090. Beaumont,'tan Grey'e, 8.10.12.

- A.D.M.,65/4435.Grey'denElliot'a, 18.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 354. Nicolson'danLowther'a, 18.3.12.
B.D., Cilt IX, No. 534, s. 524. Bax-Ironside'danGrey'e, 23.12.11.
B.D., Cilt IX, s. 515-516. Bax-Ironside'danGrey'e, 14.11.11.
B.D., Cilt IX, s. 512-514. Bax-Ironside'danGrey'e, 28.10.11.
B.D., Cilt IX, No. 554, s. 550. Bax-Ironside'danGrey'e, 24.2.12.
B.D., Cilt IX, s. 556-557. Bax-Ironside'danNicolson'a, 14.3.12.
B.D., Cilt IX, s. 556. Bax-Ironside'danNicolson'a, 14.3.12.
B.D., Cilt IX, No.570. Nicolson'danO'Bernie'ye, 21.5.12.
B.D., Cilt IX, No. 567, s. 564. Bax-Ironside'danNicolson'a, 8.4.12.
B.D., Cilt IX, s. 2. Grey'denWhitehead'e, 15.4.09.
B.D., Cilt IX, s. 66. Findlay'denGrey'e, 27.9.09.
B.D., Cilt IX, s. 221. Findlay'denGrey'e, 12.10.10.
B.D., Cilt IX, s. 501-502. Bax-Ironside'denGrey'e, 28.8.11.
B.D., Cilt IX, s. 519. Cartwright'denGrey'e, 5.12.11.
B.D., Cilt IX, s. 556-557. Bax-Ironside'danNicolson'a, 14.3.12.
B.D., Cilt IX, s. 607. Cartwright'danGrey'e, 12.8.12.
B.D., Cilt IX, s. 558-559. Nicolson'denCartwright'a, 18.3.12.
B.D., Cilt IX, s. 564-565. Bax-Ironside'danNicolson'a, 8.4.12.
B.D., Cilt IX, s. 527-528. Grey'denBertie'ye, 9.1.12.
B.D., Cilt IX, No. 576, s. 572. Lowther'danGrey'e, 12.6.12.
B.D., Cilt IX, s. 564-566. Bax-Ironside'danNicolson'a, 8.4.12.
B.D., Cilt IX, No. 608, s. 604. Marling'denGrey'e 10.8.12.
B.D., Cilt IX, No. 607, s. 603. Barclay'denGrey'e 10.8.12.
B.D., Cilt IX, s. 631-632. Grey'denBertie'ye, 21.8.12.
B.D., Cilt IX, s. 667. Grey'denBertie'ye, 2.10.12.
B.D., Cilt IX, No: 6, s. 4. Bax-Ironside'danGrey'e, 8.10.12.
B.D., Cilt IX, No: 15, s. 11. Cartwright'tanNicolson'a, 10.10.12.
B.D., Cilt IX, s. 86. Elliott'anGrey'e, 8.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 24, s. 17. Bax-Ironside'danGrey'e, 12.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 262. Dering'denGrey'e, 1.9.12.
B.D., Cilt IX, No. 184. Nicolson'danBax-Ironside'a, 12.11.12.
B.D., Cilt IX, No. 355. Nicolson'danHardinge'ye, 18.4.12.
B.D., Cilt IX, No. 10. Nicolson'danHardinge'e, 9.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 848. Lowther'danGrey'e, 10.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 783, s. 636.Grey'den Bertie'ye, 1.4.13.
B.D., Cilt IX, No. 469. Lowther'danGrey'e, 17.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 358. Nicolson'danHardinge'e, 19.9.12.
B.D., Cilt IX, No. 10, s. 6. Nicolson,'dan Hardinge'ye, 9.10.12.
B.D., Cilt IX, No. 184. Nicolson'danBax-Ironside'a, 12.11.12.
Albertini, L. (1952). *"Theorigins of thewar of 1914"*, (Çev. ve Ed.) Isabella M. Massey, Londra: Oxford UniversityPress.
Alkan, N., (2014). *"Ve selanik düştü 1912-1913 balkan savaşı ve hezimetı"*, İstanbul: Timaş Yayınları.
British Documents on theOrigins of the War1898-1914:Gooch, G. P. ve Temperley, H. (2016 Baskısı), Yeni Delhi: Facsimile Publisher, 1967.
Center for Ottoman Diplomatic History. (2016) *"The Ottoman Empire in British Parliamentary Debates Extracts From Hansard"*, 5 (1912), İstanbul: Isis Press.

- Demirci, S., (2006). “*British public opinion towards the Ottoman Empire during the two crises: Bosnia-Herzegovina (1908-1909), The Balkan Wars (1912-1913)*”, İstanbul: Isis Press.
- Fowler, R. D., (1967). “*British attitude toward the Balkan Muddle 1900-1912*”, Teksas Teknoloji Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gooch, G. P., ve Temperley, H., (2016 Baskısı). “*British documents on the origins of the war 1898-1914*”, Yeni Delhi: Facsimile Publisher, 1967, (Cilt IX).
- Great Britain 5. (1911). Parliamentary debates (commons), XXXII.
- Grey'den Cartwright'a. (7 Ekim 1912). Admiralty office, Gizli, No: 70, 42458.
- Gümüsel, G., (2015). “*The Times gazetesinin gözünden doğu sorunu, Osmanlı İmparatorluğu ve Tanzimat dönemi (1838-1878)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 57, s. 37-78.
- Hall, R., (2003). “*Balkan Savaşları 1912-1913*”, 1. Dünya savaşı'nın provası, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Helmreich, Ernst Christian. (1938). “*The diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*”, Londra: Humphrey Milford.
- Işık, Z., (2011). “*19. Yüzyıl Osmanlı dış politikası üzerinde İngiliz tesiri*”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 45-61.
- Karal, E. Z., (2011). “*Osmanlı tarihi*”, TTK Yayınları, (Cilt: VII), Ankara.
- Kocatürk, Ö., (2009). “*Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz ilişkileri (1908-1910)*”, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Marriot, J. A. R. (1940). “*The Eastern question*”, 4. Baskı, Oxford: Clarendon Press.
- Medlicott, W. N., (1938). “*The congress of Berlin and after*”, Londra: Methuen and Co.
- Seton-Watson, R. W., (1918). “*The rise of nationality in Balkans*”, New York: E. P. Dutton and Company.
- Steiner, Z. S. (1969). *The foreign Office and foreign policy 1898-1914*, Cambridge UP.
- Taşcan, A., (2015). “*XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiye'sinde dini görünümümlü siyasî nüfuz mücadelesi*”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2(5), 32-59.
- Ulubelen, E., (2009). “*İngiliz gizli belgelerinde Türkiye*”. 3. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Uğurlu, Ö. A., (2005). “*İngiliz devlet arşivi gizli belgeleri Türkiye'nin parçalanması ve İngiliz politikası (1900-1920)*”, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi

Electoral System Carrying Democrat Party To Power

Meral BALCI*

Öz

1923 Cumhuriyet modernleşmesi ile gerçekleştirilen en önemli olay, çok partili hayata geçişin sağlanması olmuştur. Çok partili hayatı iki kez yaşayan Türk siyaseti ilk deneyiminde başarısız olmuş ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında mevcut otoriter rejimlerin güç kaybetmesi ve dünyada etkisi hissedilen demokratikleşme süreci Türkiye’de de hızlı bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Çok partili hayatın işlerliği demokrasi söyleminin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Türk siyasal hayatının önemli muhalefet partilerinden biri olan Demokrat Parti’nin kuruluş evresi ve sonrasında iktidara uzanan hikâyesi bu anlamda önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın ilk aşamasını 1923-1943 arası çift dereceli sistem ile gerçekleştirilen seçimler oluşturmuştur. İkinci aşama olarak, tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmesi ve sonrasında 1950 yılında Demokrat Parti’yi iktidara taşıyan seçim sistemi üzerinden dönemin siyasal yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Bu aşamada çift dereceli ve tek dereceli seçim sistemi analiz edilerek, ilgili seçim kanunları ve siyasal ortam, dönemin gazete ve dergileri ışığında incelenmiş ve konu üzerinde yazılmış makale ve kitaplar çalışmanın araçlarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Seçim Sistemi, Çoğunlukçu Sistem, Seçim Kanunu.

Abstract

The most important event in the modernization of the Republic of Turkey in 1923 was the achievement of transferring multi-party system. Turkish politics, which experienced multi-party system twice, failed in its first attempt. However, the weakening of the current authoritarian regimes after World War II and the feeling of the impact of the democratization process in the world led Turkey to the period of rapid change. Multi-party life has strengthened the rhetoric of democracy. Establishment phase and the afterwards story of coming to the power of Democratic Party, one of the important opposition parties of the Turkish political life, have an important place at this stage. In this framework, the first phase of the work has been constituted by the elections done by double-degree system between 1923-1943. In the second phase, the transition from one-party system to the multi-party system, and the political structure of the period over the election system, which carried Democrat Party to power in 1950, has been studied. At this stage, double degree and single degree election system was analyzed, the related election laws and political environment examined, the periodicals, magazines, and articles and books written on the subject constituted the tools of the study.

Keywords: Democrat Party, Republican People’s Party, Electoral System, Majority System, Election Law.

Giriş

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı sonrasında İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş ve hükümeti kurma görevini Refik Saydam’a vermiştir. 1942 yılında Refik Saydam’ın vefatından sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Başbakan olarak görevlendirilmiş ve kabine 9 Temmuz 1942 tarihinde kurulmuştur. Türkiye’yi 1946 Ağustos ayına kadar bu kabine yönetmiştir (Kayra, 2015, s. 276). Tek partili yönetimin yaşandığı siyasal ortam içinde Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın dışında kalarak toprak bütünlüğünü sağlamayı amaçlamıştır. Savaşın dışında kalmayı dış politikada birincil hedef haline getiren Hükümet ve Cumhurbaşkanı yönetiminin asıl amacı, devletlerarası çıkar çatışmasının karşısında denge siyaseti izlemektir. Türkiye, her ne kadar savaşa karşı bir mesafe belirlemiş olsa dahi savaşın doğurduğu siyasal, sosyal, toplumsal ve ekonomik sonuçlar ülkeyi yakından etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti için İkinci Dünya Savaşı yılları -özellikle 1942-, ekonomik ve askeri alanda seferberlik yılları olmuştur. Savaş süresince büyük miktarda işgücünün silâh altına alınmasıyla üretim azalmış, tüketici kitle büyümüş, fiyatlar sürekli artmış ve enflasyon oranı yükselmiştir. Türkiye’ye mülteci olarak gelenlere yönelik bakım ve hizmet durumu, askeriyenin savaşa hazır halde tutulması ve dış ticaret ekonomisinin büyük zarar görmesi nedeniyle ülkede yokluk ve beraberinde de pahalılık yaşanmıştır. Böyle bir ortamda Hükümet 13 Ocak 1942’de, Türk

* Dr. Öğr. Üy., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr.

beslenme alışkanlığının başlıca ürünü olan ekmeğin bile vesika ile alınmasına karar vermek zorunda kalmıştır (Balcı, 2017, s. 373-381). Özellikle ekonomi alanında savaşın hissettirdikleri farklı alternatif yollarının aranmasına neden olmuştur. Savaş yıllarındaki gelir dağılımında adaletsizliğe yönelik düzenlenmenin yapılarak sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi kimselerden vergi alınabilmesi için yeni planlar yaratılmaya çalışılmıştır. Buna göre kentlerde yaşayan zenginlerden Varlık Vergisi alınacaktır (Koçak, 2008, s. 127-224). Ancak, savaş döneminde uygulamaya konulan Varlık Vergisi ve savaş sonrasında siyasetin gündemini oluşturan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hem ülke hem de Cumhuriyet Halk Partisi içindeki büyük toprak sahipleri ve zengin iş adamlarını rahatsız etmiştir (Demirel, 2016, s. 46-47). Tüm bu ekonomik sıkıntıların yanında dönemin gazete ve dergileri yönetime karşı eleştirel yazılar yazmayı artırmıştır. Tan ve Vatan gazetelerinin demokrasi ve faşizme ilişkin yazılara yer vermesi, Yurt ve Dünya dergisinin ise antifaşist ve antiemperyalist bir tutum içinde dolaylı yollardan iktidar partisi ve mensuplarını eleştirmesi iç siyasetin dinamiğini artırmıştır (Uyar, 2012, s. 170). Bütün bu siyasal ve toplumsal çalkantılar çerçevesinde II. Dünya Savaşı'nın sonrasında mevcut otoriter rejimlerin güç kaybetmesi ile oluşan ve Birleşmiş Milletler tarafından çok partili hayata geçiş evresinin oluşturulması söylemi, Türkiye'nin iç siyasetinde de değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. İç siyasette yaşanan ve toplumun farklı kesimleri tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak hissedilen olaylar, siyasetinde artık değişmesi gerekliliğinin ilk sinyallerini vermiştir. Tek parti yönetiminin siyasal kararlarına karşı oluşturulan eleştirel toplumsal yapı, Türkiye için çok partili hayatın ilk mesajlarını oluşturmaktadır. Oluşan bu çerçevede, Cumhuriyet döneminin üçüncü çok partili rejim denemesinin başlangıcında kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi olmuştur (Uyar, 2012, s. 181). Böylece 1945 yılı çok partili rejim döneminin başlangıcı olacak ve Türk siyasal hayatı için yeni bir sayfa açılacaktır.

Tek Parti Yönetiminde Seçim Sistemi

1923-1945 arası dönemde çok partili siyasal yaşama geçiş çalışmaları yapılmış, ilk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve sonrasında da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş olsa da kurulan partiler uzun ömürlü olmamış ve tek parti yönetimi yaşanmıştır. Seçim sistemi açısından, 1877 ile 1943 yılları arasında yapılan seçimlerin iki (çift) dereceli olduğu görülmektedir. Seçmenlerin doğrudan temsilcilerini seçmelerini yerine, ilk olarak ikinci seçmen grubu seçmesi ve bu seçilen grubun milletvekillerini belirlemesi esasına dayanan sisteme "iki dereceli" ya da "çift dereceli" sistem adı verilmiştir. Birinci seçmenlerin seçtiği ikinci seçmenlerin Cumhuriyet Halk Parti'li olmasına özel bir önem verilmiştir. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe adaylığını koymak pek mümkün olmamıştır. Cumhuriyet Halk Parti'li ikinci seçmenler de, Cumhuriyet Halk Parti'li adaylara oy vermek zorundaydı; çünkü Cumhuriyet Halk Parti'li bir ikinci seçmenin Cumhuriyet Halk Parti'li bir adaya oy vermemesi parti tüzüğüne göre suçtu. Dolayısıyla, Cumhuriyet Halk Parti'li ikinci seçmenler, "oybirliği" ile Cumhuriyet Halk Parti'li adayları seçmek zorundaydı (Uyar, 1999, s. 21-31). Böylelikle tek parti dönemi boyunca yapılan seçimlerin birinci aşamasında seçilmiş olan ikinci seçmenlerin büyük çoğunluğu aynı partinin adayları olduğundan, yapılan seçimin ikinci aşamasında bu kişiler partileri genel merkezleri tarafından belirlenen milletvekili adaylarına oy vermişlerdir. Bu durumda da o partinin adayları herhangi bir zorluk yaşamadan milletvekili seçilmiştir. Bağımsız aday olanların ise bu tablo karşısında hiçbir şansı olmamıştır. Nitekim 1923'ten 1946'ya kadar toplam 1.037 kişi milletvekili seçilmiş, bunların 1.032'si Cumhuriyet Halk Partisi adayı veya Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteklediği bağımsız adaylar olmuştur (Demirel, 2014, s. 8). 1923 seçimleri yeni oluşturulan Seçim Kanunu çerçevesinde yapılmıştır. 3 Nisan 1923 tarihinde kabul edilen yasa doğrultusunda, milletvekili sayısı her 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili olarak hesaplanmasına karar verilmiştir. Nüfusu 30.000'e kadar olan yerler bir milletvekili çıkaracaktır. 0-30.000 arası 1, 30.001-50.000 arası 2, 50.001-70.000 arası

3, olmak üzere böyle devam edecektir. İkinci seçmenin belirlenmesinde 200 kişi esas alınmış, 0-300 arası 1, 301-500 arası 2, 501-700 arası 3, ikinci seçmen olması kabul edilmiştir. Milletvekili olabilmek için, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 30 yaşını bitirmiş olmak ve Türkçe konuşmak gibi şartlar kabul edilmiştir (Olgun, 2011, s. 1-36). 1923 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi'nin alt yapısını oluşturan birinci grup ile tam karşısında muhalefet olan ikinci grup katılmış ve kazanan taraf birinci grup olmuştur.

1927 seçimleri; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi, Şeyh Sait isyanı, İstiklal Mahkemeleri ve İzmir suikast girişimi yargılamaları sonrasına rastlamıştır. Bu seçimlere gelinceye kadar, muhalefet büyük ölçüde tasfiye edilmiş ve seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına çıkacak bir muhalif parti ya da grup olmamıştır. Takrir-i Sükûn döneminin yarattığı baskı ortamı ve bunun yarattığı tepki, halkın seçimlere katılma oranını düşürmüş ve 1927 seçimleri Cumhuriyet döneminin en düşük katılımı (%25) seçimleri olarak tarihe geçmiştir (Uyar, 1999, s. 21-31). İki dereceli olarak gerçekleştirilen bu seçimi Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmıştır.

1935 yılında yeniden seçimlere gidilirken, Cumhuriyet Halk Fırkası adayları dışında 16 bağımsız adayın, Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu illerinden meclise katılması kabul edilmiştir. Ayrıca 1935 seçimleri öncesinde oy kullanma yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır. Her 40.000 seçmen için 1 milletvekili seçilmesi esası benimsenmiş, her 400 birinci seçmen için 1 ikinci seçmen seçilmesi kabul edilmiştir. Atatürk döneminde yapılan son milletvekili seçimi olan bu seçimlerin bir başka özelliği de azınlıklardan milletvekili seçilmesi olmuştur (Uyar, 1999, s. 21-31). 1935 yılı seçimleri sonrasında elde edilen veriler ile Cumhuriyet modernleşmesi döneminde ilk defa azınlıklardan da milletvekili seçilmiştir. Bağımsızlar için ayrılan kontenjandan aday olan Dr. Taptas (Ankara), Keresteciyan (Afyon), İstemat Zihni (Eskişehir), Dr. Abravaya (Niğde), ikinci seçmenlerin Niğde ili haricinde tamamının oyunu almasıyla milletvekili seçilmişlerdir (Olgun, 2011, s. 1-36). Atatürk yaptığı açıklamada bu seçimde de muhalefete verdiği önemi bir kez daha şu şekilde açıklamıştır:

Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırkamız programından başka bir programla ve fırkacı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri mütalaalarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda dört yıllık gösterdiğimiz tecrübe firka esaslarımızın ve firka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasal olgunluğunu arttırmıştır (Güneş, 2004, s. 205-232).

Yine bu seçimlerde ilk kez Cumhuriyet Halk Fırkasından 18 kadın milletvekili aday olarak gösterilmiştir (Güneş, 2004, s. 205-232). Türk Medeni Kanunu ile siyasal haklara sahip olmayan kadın, yapılan düzenlemeler ile ilk aşamada 1930 yılında belediye seçimlerinde sonraki süreçte ise 1933 yılında muhtarlık seçimlerinde ve 1934 yılında ise milletvekili seçimlerinde siyasi gücünü kullanmak adına hak kazanmıştır. Yasalarla kadın ve erkek eşitliği sağlanmış, kadın çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak adına bir adım daha atmıştır. 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı kazanan Türk kadını ilk olarak 1935 seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altına girmeyi başarmıştır. Ankara'da 40.860 seçmenden 37.542 Türk vatandaşı kadın ve erkek oy hakkını kullanmış ve 1 Mart 1935'te TBMM'ye 18 kadın milletvekili girmiştir (Mütercimler, 2008, s. 1003-1004).

1939 Genel Seçimleri, 1908 tarihli İntihâb-ı Mebusân Kanunu'na göre yapılan son seçimdir. 1939 yılının Ocak ayının sonunda Büyük Millet Meclisi yeni seçime gitmeyi kararlaştırmıştır. Bu tarihlerde seçimle ilgili haberlerin basında sık sık yer aldığı görülmektedir. Ulus gazetesinin 10 Şubat 1939 tarihli haberinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bütün illerde aday göstereceği, birkaç ilde de bağımsız mebusluklar için boş yer bırakılacağı belirtilmiştir. 17 ve 20 Şubat 1939 tarihli Tan gazetesinde, mebus olmak isteyenlerin sayısının birkaç bine

ulaştığı ifade edilmiştir (Binark, 2004, s. 38-39). Ulus Gazetesinin 25 Mart 1939 tarihli haberinde Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili adaylarını halka duyurmuştur. Bu seçimlerde Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir ve Niğde'den birer milletvekilliği kontenjanı bağımsız adaylar için boş bırakılmıştır. 26 Mart 1939 tarihinde yapılan seçimleri 420'sini Cumhuriyet Halk Partisi, 4'ünü de bağımsız milletvekilleri kazanmıştır. Bağımsız milletvekilliklerini kazananlar büyük çoğunlukla daha önceki mecliste de yer alan kişilerdir. Berç Türker (Afyon), Dr. Nikola Taptas (Ankara), İstamat Özdamar (Eskişehir), Dr. Abravaya (Niğde) milletvekilliğini bağımsız aday olarak kazanan kişiler olmuşlardır. Bunların ortak özelliği ise azınlıklardan olmalarıdır (Olgun, 2011, s. 1-36). 1939 seçimleri sonrası oluşan meclisinin en önemli özelliklerinden biri de içinde bağımsız grup barındırmasıdır (Olgun, 2011, s. 1-36). Oluşturulacak bağımsız grubun özellikleri Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultay'ın 1 Haziran 1939 tarihli toplantısında CHP Nizamnamesi'nde şu şekilde ifade edilmiştir:

Parti mebuslarından kurultay umumi heyetince seçilen 21 arkadaş meclis içinde müstakil bir hüviyet taşırlar. Bunlar grup toplantılarında hazır bulunurlar, fakat mütalea beyan ve reye iştirak edemezler. Buna karşı meclisin umumi heyetinde mütalealarını kendi gruplarının kararına göre beyan ederler ve reylerini kullanırlar. Ancak parti grubu haricine intişarı caiz olmayan müzakerelerin mahremiyetini muhafazaya onlarda mecburdurlar (madde 125). Müstakil grupta reis vekili müzakereleri idare için kendisine bir vekil tayin edebilir. Müstakil grup kendi azalarıyla umumi toplantılar yapar ve kararlar verir. Müzakere usulü meclis grubunun hükümlerine tabidir. Müstakil grubun bu grupça Millet meclisinin her içtima senesi başında seçilen üç azadan mürekkep bir idare heyeti vardır (madde 126). Müstakil grup reis vekili, devlet ve Parti'nin resmi ve hususi bütün teşekküllerinde meclis grup reis vekilleriyle aynı haklara maliktir (madde 130) (CHP Nizamnamesi, 1939).

1943 seçimleri, daha önceki seçimler gibi iki dereceli olarak gerçekleşmiştir. 1942 yılında yürürlüğe giren yeni seçim kanununa göre gerçekleşen 1943 yılında yapılan seçim, tek parti yönetiminin son milletvekili seçimleri olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır. 15-20 Şubat tarihleri arasında seçmenler oylarını kullanarak ikinci seçmenleri belirlemişlerdir. İkinci seçmenler 28 Şubat'ta oylarını kullanarak yedinci dönemde (1943-1946) görev yapacak olan 455 milletvekilini seçmişlerdir. Seçimler daha önceleri olduğu gibi Cumhuriyet Halk Partisi'nin mutlak zaferiyle sonuçlanmıştır. Seçilen 455 milletvekilinin 316'sı (%69,5) bir önceki mecliste de yer alan isimlerden oluşurken, 139'u (%30,5) yeni isimlerden oluşmuştur. Böylece meclisin yaklaşık üçte biri yeni isimlerden oluşmuştur (Demirel, 2014, s. 273-277).

1946 ve 1950 Seçimleri Özelinde Çok Partili Türk Siyasetinin Seçim Sistemi

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen girmemiş olsa dahi savaşın tüm dünyaya yaydığı pahalılık, açlık, yokluk ve savunma ihtiyacı gereği yapılan harcamalar ülkedeki ekonomik yapının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Ekonomik sorunlara çözüm arayışı dönemin yönetimi için gerçekleşmesi gereken bir durum olması 1940 yılında Milli Korunma Kanunu'nun kabul edilmesine neden olmuştur. Milli Korunma Kanunu, ekonominin yeniden canlanmasına yönelik hükümete büyük ölçüde geniş yetkiler ve imkânlar tanımıştır. Devletin ekonomik yapıya yönelik müdahale etme hakkı genişlemiş ve özel teşebbüs devletin kontrolünü altına girmiştir (Koçak, 2008, s. 127-224). Ancak karaborsa ve fiyatların artışı bu süreçte devam etmiştir. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi sosyal adaletin sağlanmasını amaçlamıştır. Ancak Varlık Vergisi'nin alınması özellikle, büyük toprak sahibi kişilerin tepkisi ile karşılanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki toprak sahipleri ile yolların ayrılmasında önemli bir etken olmuştur. Bütün bu olaylar çerçevesinde Cumhuriyet Halk Partisi içinde oluşan muhalefet, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile net bir şekilde ortaya çıkmış ve Demokrat Parti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. 1945 yılında yasalaşan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile topraksız köylü ya da az topraklı köylü topraklandırılacaktır. Aynı zamanda çiftçiye tarımsal araçlar sunulacak ve kredi sağlanacaktır. Ancak kanunun 17. Maddesi ile parti içindeki muhalefetin tepkisi hissedilmeye başlamıştır. Çiftçiye dağıtılacak topraklar öncelikli olarak devletin elinde olup da kamu hizmetinde kullanılmayan topraklarla,

vakıflara, özel idarelere ve belediyelere ait topraklardır. Bunlara ek olarak özel kişilere ait toprakların, tarıma elverişli toprakların geniş olduğu bölgelerde 5.000 dekardan çoğu, dar olduğu bölgelerde ise 2.000 dekardan çoğu kamulaştırılacaktır. Ortakçı, kiracı ve tarım işçilerince işletilen topraklarda ise kamulaştırmanın alt sınırı daha da daraltılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki direnişe yol açan madde, özel kişilere belli bir sınırın üstündeki toprakları kamulaştırmasına olanak veren bu madde idi. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki zengin toprak ağaları olarak tanımlanabilecek milletvekilleri yasanın bu maddesine karşı çıkmışlardır (Koçak, 2008, s. 127-224). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinden muhalefet sesleri yükselirken, 7 Haziran 1945 günü “Dörtlü Takrir” olarak anılan önerge Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu’na sunulmuştur. Takrirden imzası olan milletvekilleri, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan daha sonra Demokrat Parti’nin kurulmasında öne çıkan dört isim olarak tarihe geçecektir. Dörtlü Takrir verildikten sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesi aracılığı ile eleştirilerini devam ettirmiştir. Bu muhalefet hareketinin üzerine Menderes ve Köprülü partiden ihraç edilmiştir. Takip eden süreçte ihraç kararını eleştiren Refik Koraltan’da aynı durum ile karşı karşıya gelmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi’nden ihraç edilmiştir. 17 Eylül’de milletvekilliğinden istifa eden Celal Bayar, 2 Aralık tarihinde de Cumhuriyet Halk Partisi’nden istifa etmiştir. Böylece, Dörtlü Takrir verenlerin tamamı Cumhuriyet Halk Partisi’nden kopmuşlardır (Uyar, 2012, s. 185). Cumhuriyet Halk Partisi içinde muhalif bir grup olan Adnan Menderes ve arkadaşlarının partiden uzaklaştırılmasından sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar önderliğinde Demokrat Parti kurulacaktır ancak üçüncü çok partili rejim denemesinin ilk kurulan muhalefet partisi olarak tarihte yerini alacak olan Milli Kalkınma Partisi olmuştur.

Milli Kalkınma Partisi’nin 18 Temmuz 1945 günü, Nuri Demirağ önderliğinde kurulmasıyla birlikte Türk siyasal hayatında çok partili dönem yaşanmaya başlamıştır. 5 Eylül 1945 tarihinde faaliyetlerine resmen başlayan Milli Kalkınma Partisi, devletçiliğe karşı ve liberal bir program öngörmüş, tek dereceli seçimleri savunmuş, nispi temsil sistemine geçilmesini istemiş, iki meclisli bir düzenlemeye gidilmesini ve cumhurbaşkanının halk tarafından bir dönem için seçilmesini önermiştir (Demirel, 2014, s. 311). Milli Kalkınma Partisi, 1946 seçimlerinden itibaren belediye ve milletvekili seçimlerine katılmıştır. Ancak katıldığı seçimlerde başarı kazanamamıştır. Nuri Demirağ’ın ekonomik gücü ile ilk başlarda dikkat çeken parti, Demokrat Parti’nin kurulmasından sonra önemini yitirmiştir. Demirağ, 1954’te Demokrat Parti’den bağımsız aday olarak TBMM’ye girebilmiş, 1957’de ölümünden sonra 1958 yılında parti kapanmıştır (Uyar, 2012, s. 182). Böylelikle çok partili dönemin başladığı Türk siyasal tarihinde 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla birlikte süreç tam anlamıyla şekillenmiştir. Demokrat Parti kurulduktan sonra kısa sürede anayasal muhalefet rolünü yerine getirebilmek ve sonraki süreçte iktidar olabilmek için hazırlıklara başlamışlardır. Ancak bu süreçte onlara kolaylık sağlanmamış, Kasım ayı içerisinde dönemin Cumhurbaşkanı İnönü’nü yaptığı bir konuşmada, gelecek seçimin, Meclis o yılki çalışma dönemini tamamladıktan sonra yapılacağını söylemiştir. Kuşkusuz kurulan yeni partiyi yani Demokrat Parti’yi seçim yarışında hazırlıksız yakalamak isteyen Halk Partisi Nisan 1946 tarihinde yaptığı kongre sonrasında seçimi erkene almaya yönelik karar vermiştir (Lewis, 2010, s. 410). Ancak Demokrat Parti 26 Mayıs 1946 tarihli yerel seçimlere katılmama kararı almış ve bu tavrıyla seçimin erkene alınmasını eleştirmiştir. Seçim Kanunu’na yönelik yapılan 5 Haziran değişiklikleri ile seçimlerin tek dereceli yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece halkın, milletvekillerini doğrudan kendi iradesi ile seçmesi sağlanmıştır. I. Meşrutiyet döneminden kalma ve 1946 yılı seçimlerine kadar uygulanmaya devam eden, halkın seçimlerde aktif seçmen rolü oynamasını engelleyen iki dereceli seçim sistemi kaldırılmıştır (Burgaç, 2013, s. 163-184).

1946 yılı yerel seçimlerine katılmayan Demokrat Parti, yapılacak olan genel seçimlere katılma kararı almıştır. Bu karar neticesinde gerçekleştirilen 1946 yılı yapılan genel seçim, Türk

parlamento tarihinin ilk tek dereceli ve çok partili seçimi olarak tarihte yerini almıştır. Bu seçimlerde 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı “Milletvekilleri Seçim Kanunu” uygulanmıştır. Yeni Milletvekili Seçim Kanunu ile ilk kez tek dereceli seçim sistemi uygulanmış ve vatandaş oylarını doğrudan doğruya milletvekillerini seçebilmek için kullanmıştır (Armağan, 1967, s. 45-100). Ayrıca seçimlerin bir tek günde yapılması esası da önemli bir güvenceydi; çünkü o tarihe kadar birden çok güne yayılan seçimlerde yolsuzluk olasılıkları ya da söylentileri artmıştır. Ne var ki bu yasa gizli oy açık sayım ilkesini gerçekleştiremediği gibi, seçimlerin yürütülmesi işini idareye teslim etmekle partizanlık ve kayırmacılığın kapılarını açık tutmuştur (Tanör, 2017, s. 347). Seçimlerde nispi sistemin kullanılmasını isteyen ve mecliste bu durumu gündeme getiren DP yetkililerine karşı, CHP’nin ileriki yıllarda Genel Sekreteri olacak olan Bilecik milletvekili Kasım Gülek şöyle demiştir:

Muhalefet partisi nispi temsil bahsine temas ettiler. Buna neden lüzum vardır? Biz, neden gayri şahsi partilere rey vereceğiz de, bildiğimiz milletvekillerine rey vermeyeceğiz? Neden dünyanın medeni memleketlerinde, bu kadar zaman tatbik edilmiş ve muvaffak olmuş bir sistemi, biz burada tatbik etmeyeceğiz? Lazım geldiği vakit, “demokratik memleketler, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar, biz de yapalım” diye söylerler. Burada da aynı şey mevzubahistir. Burada gütmekte olduğumuz gaye, millet iradesinin serbestçe tecellisini temin etmektir (TBMM, TD., D.VIII, C.1, Temmuz 1946, s. 23).

Nitekim 1950 seçimleri öncesinde CHP iktidarda kalacağı düşüncesi ile nispi sistemi reddederken, iktidarı kaybı yaşadıkdan sonra nispi sistemin daha demokratik olduğunu öne sürerek, seçim sisteminin değiştirilmesi gerekliliğini savunacaktır. Ancak bu seferde DP bu isteği göz ardı edecek ve seçim sisteminin kendilerine getirdiği gücü sonuna kadar kullanacaklardır.

Haziran ayındaki yoğun seçim kampanyalarının ardından 21 Temmuz 1946’da seçmenler oylarını kullanmışlardır. Seçim, adli denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılmıştır. Sonuçta, 1946 seçimlerinde açık oy gizli sayım, seçmenler üzerindeki baskı ve oylara müdahaleler yapıldığı iddia edilmesine rağmen, 465 milletvekilliğinden 395’ini alan Cumhuriyet Halk Partisi seçimi kazanmıştır (Balci, 2015, s. 68). Demokrat Parti meclise sadece 66 milletvekili sokabilmiştir. Ayrıca dört bağımsız adayda seçimi kazanmıştır. Bununla birlikte seçim sonuçları ilan edildikten sonra Demokrat Parti seçimde hile ve baskı yapıldığını öne sürmüştür. Muhalefet, oylar kullanıldıktan sonra sayım işlemleri sırasında hile yapıldığını, muhalefet partisinin aldığı oylarının tutanaklara eksik geçirildiğini öne sürmüştür. Ancak itirazlar bir sonuç vermemiş, 1946 seçimi “Türkiye’nin siyasal tarihindeki şaibeli seçim” olarak literatüre geçmiştir (Demirel, 2014, s. 313).

1946 yılı seçimlerinde “liste usulü basit çoğunluk sistemi” uygulanmıştır. Buna göre her il bir seçim bölgesi olarak düzenlenmiştir. Her 40.000 vatandaş için bir milletvekili seçilmiş, herhangi bir ilin nüfusunun 40.000’in altında olması halinde de o ile bir milletvekilliği ayrılmıştır. 1946 seçimlerinin en temel özelliği seçmenlerin partilere değil adaylara oy vermesidir. Buna göre seçmen, o ilden seçilecek milletvekili sayısı kadar adayın adını bir kâğıda yazarak oy kullanmış, yani kendi karma listesini oluşturmuştur. Her seçim bölgesinde en fazla oyu alan milletvekili adayları, partilerine bakılmaksızın milletvekili seçilmişlerdir. Örneğin, dört milletvekili seçilecek bir ilde dört Cumhuriyet Halk Partisi ve dört Demokrat Parti adayı ile iki bağımsız aday seçime katılıyorsa, bu on aday içinden en çok oyu alan dört aday seçimi kazanmış sayılmıştır. Dolayısıyla, bir ilde yalnızca tek bir partinin adayları liste halinde seçimi kazanabileceği gibi, değişik partilerden adaylarında seçim kazanması mümkün olmuştur (TÜSİAD, 2001, s. 208-209). Türk siyasal yaşantısında her ne kadar tek dereceli seçim sistemine 1946 yılı ile geçilmiş olsa da seçim yasası ile ilgili tartışmaların bitmemesi ve değiştirilmesine yönelik taleplerin artması, yasanın tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Yeni seçim kanunu tasarısı, 7 Şubat 1950 tarihinde mecliste görüşülmeye başlamıştır. Tasarı temel ilkeleri bakımından demokratiktir. Gizli oy, açık sayım ve yargı kontrolü ilkeleri kabul edilmiş, seçim kurulları başkanlığına yargıçlar getirilmiş ve ayrıca Yargıtay ve Danıştay

üyelerinden oluşan bir Yüksek Seçim Kurulu öngörülmüştür. Böylece Demokratların yıllardır dile getirdikleri esas güvence sağlanmıştır (Eroğul, 1998, s. 81). 16 Şubat 1950 tarihli Meclis konuşmasında dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay, Milletvekili Seçimleri Kanunu özelinde halk iradesinin önemi, serbest seçimin uygulanması, yargı ile seçim güvenliğinin sağlanmasına dair yaptığı açıklamaların ardından, nispi sistemin neden uygulanamayacağını kendi sözleri ile şu şekilde ifade etmiştir:

... nispi temsilin bazı memleketlerde ne kötü neticeler verdiğini her gün görüyor ve duyuyoruz. Böyle memleketlerde Hükümetler teşekkül edemiyor, teşekkül eden Hükümetler bir hafta olsun duramıyor. Hâlbuki bugünkü şartlar ve bugünkü cihan durumu kuvvetli partilere müstenit devamlı Hükümetlere ihtiyaç göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, biz nispi usulü terviç etmiş değiliz. Esasen nispi temsil usulü Türk Milletinin ruhuna aykırıdır. Disiplinli bir Millet olan Türk Milleti meselelerin karşılıklı münakaşasını arzu eder. Fakat hiçbir zaman teşettüt istemez. Anarşiden nefret eder. Nispi usulün götüreceği netice anarşidir. Başka memleketlerde bu usule göre yapılan seçimlerin neticelerini tetkik ettiğimiz zaman siz de benim bu sözlerimin ne kadar isabetli olduğunu takdir etmiş olacaksınız (TBMM, 2014, s. 427-429).

16 Şubat 1950 tarihinde yapılan oylamada Demokratlar Halkçılarla lehte oy kullanmışlar ve siyasal hayatımızda demokrasi adına önemli bir adım gerçekleştirilmiştir (Eroğul, 1998, s. 82). Seçim kanun tasarısı TBMM'de görüşülerek 16 Şubat 1950 tarihinde 12 Millet Partili muhalif milletvekiline karşı 342 olumlu oy ile kabul edilmiştir. Kanun 171 madde ve 7 geçici maddeden oluşmaktadır (Aslan, 2014, s. 35). Bu kanun “aday esaslı blok oy” sistemini öngörmüştür. Siyasi partiler illerden oluşan her bir seçim bölgesinde, o seçim bölgesinden çıkacak milletvekili sayısını geçmemek şartıyla aday gösterebilmiştir. Aynı zamanda daha az sayıda aday göstermelerine de olanak sağlanmıştır. Üyesi olduğu partinin aday listesinde adı olan bir kimse, yazılı onay vermek koşuluyla başka bir parti tarafından da başka bir seçim bölgesinde aday gösterilebilmiştir. Herhangi bir siyasi parti ile bağı olmayan adaylarda yine yazılı onay vermek koşuluyla herhangi bir siyasi partinin aday listesinde yer almıştır. Bu durumda 1946 yılından farklı olarak, bir kişi en çok iki seçim bölgesinde aday olma hakkına sahip olmuştur. Bir aday iki seçim bölgesinde de seçimi kazanırsa, bunlardan birini tercih etmek zorundaydı ve bunun sonucunda tercih edilmeyen ildeki milletvekilliği boşalmış sayılmıştır. Yeni yasanın getirdiği düzenlemeye göre seçmen isteği doğrultusunda ya oyunu boş bir kâğıda istediği adayların isimlerini yazarak verebilir ya da partilere ve bağımsız adaylara ait basılı oy pusulalarını da kullanabilirdi. Basılı oy pusulalarını kullanmak isteyen seçmenler bu oy pusulalarının üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan olduğu gibi kullanabildikleri gibi, pusula üzerindeki bazı adayların isimlerini silerek yerlerine başka adayların isimlerini de yazabiliyorlardı. Bu yüzden aynı anda birden çok partinin adayına oy vermek ve karma liste oluşturmak mümkündü (TÜSİAD, 2001, s. 210-211).

1950 seçimleri öncesinde taraf partiler seçim bildirgesini yayımlamışlardır. Bu bildirgelere göre, CHP köylünün hayat koşullarının iyileştirileceğini, vergilere yönelik reformların yapılacağını, ikinci bir meclisin kurulacağı gibi vaatler sunarken, DP ise demokrasi adına Anayasal düzenlemelerin yapılacağını söylemiştir. Seçim öncesi açıklanan aday listesine göre, CHP adaylarının 54'ü avukat, 51'i idareci, 46'sı maliyeci ve iktisatçı, 44'ü doktor, 41'i tüccar, 40'ı profesör, 39'u çiftçi, 36'sı yargıç, 25'i gazeteci, 18'i belediyece, 16'sı mühendis, 14'ü general, 14'ü ziraat uzmanı, 13'ü subay, 13'ü eczacı, 6'sı fabrikatör, 4'ü dış doktoru, 4'ü ilahiyatçı, 3'ü hariciyeci, 3'ü işçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam aday sayısı 479 erkek ve sadece 5 kişi kadındır (Cumhuriyet, 25 Nisan 1950). Aynı yıllarda Demokrat Parti aday listesinde mesleki veriler, 88 avukat, 69 bürokrat, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 18 gazeteci, 19 öğretim üyesi, 12 iktisatçı, 12 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 fabrikatör, 3 işçi, 1 müftü, 1 vaiz, 1 şair, 1 veteriner, 1 kimyager olarak açıklanmıştır (Cumhuriyet, 25 Nisan 1950).

CHP ve DP'nin tüm illerde katıldığı 1950 seçimlerine Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi ise 3 ilde katılmışlardır. Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul ilinde seçimlere katılmışlardır (Benhür, 2007, s. 61-75). 14 Mayıs 1950 tarihli seçimde kayıtlı seçmen sayısı 8.905.743 iken oy kullanan seçmen sayısı 7.953.085'tir. Katılım %89,3 oranınca sağlanmış, Demokrat Parti 4.391.694 oy ve %55,2 oy oranıyla 416 Milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi 3.148.626 oy ve %39,6 oy oranıyla 69 Milletvekili, Millet Partisi 368.537 oy ve %4,6 oy oranıyla 1 Milletvekili ile meclise girmeye hak kazanmıştır (Yüksek Seçim Kurulu). 27 yıllık tek parti yönetiminin sona ererek iktidarın el değiştirmesi dönemin gazete manşetlerinde, "Demokrat Parti 36 İlde Tam Liste Halinde Kazandı, 385 Milletvekili Çıkarması Bekleniyor" (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950), "Demokrat parti Büyük Ekseriyet Kazandı" (Yeni İstanbul, 16 Mayıs 1950), "Demokrat Parti Zafer Yolunda", "Demokrat Parti İktidarı Aldı" (Zafer, 15 Mayıs-16 Mayıs 1950), "Seçimleri Demokrat Parti Kazanıyor" (Akşam, 15 Mayıs 1950) gibi ifadeler ile yerini almıştır. 20 Mayıs 1950'de toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na aday göstermeyi kararlaştırmış, Bayar'da Demokrat Parti Başkanlığından istifa etmiştir. 22 Mayıs'ta Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümeti kurmakla görevlendirdiği Adnan Menderes'te ilk kabinesini ilan etmiştir. 22 Mayıs 1950'de Demokrat Parti, iktidarı resmen devralmıştır. 9 Haziran 1950'de Adnan Menderes, Genel İdare Kurulu tarafında Demokrat Parti Genel Başkanlığına seçilmiştir (Kabasakal, 1991, s. 180). Refik Koraltan TBMM Başkanı seçilmiş, Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığına gelmiştir (Akşin, 2008, s. 215-293).

29 Mayıs 1950 tarihli genel kurul konuşmasında Başbakan Adnan Menderes iktidar başarısını, aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

Demokrat Partinin gayri tabii siyasi şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri on dört Mayıs seçimleriyle en muvaffakiyetli surette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasi hayat başlamıştır. Şüphe yok ki; on dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimiz değil, Türk Demokrasisinin bir zafer günü olarak yaad ediyoruz. (TBMM, 2014, s. 7).

Türk siyasetinde 1950 seçimleri sonrasında yeni bir dönem başlamış ve 1960 askeri darbesine kadar demokrasi sürecinin ilk aşaması devam etmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde siyasal hayat farklı aşamalarla modernleştirilmeye çalışılmıştır. 1877 yılından 1945 yılına kadar yaşanan seçimler iki (çift) dereceli olarak yapılmıştır. Bu süreçte çok partili hayata geçişin denenmesi dönemin toplumsal ve siyasal konjonktüründe mümkün olmamış ve çok partili hayatın askıya alınmasına neden olmuştur. 1945 yılında dünyanın geçirdiği siyasal evrimlerle birlikte şekillenen Türk siyaseti çok partili hayata geçişi sağlamış ve muhalefetin sesi daha net duyulmaya başlamıştır. Türk siyasal tarihinde ilk kez 1946 yılı seçimleri ile tek dereceli seçim sistemi uygulanmaya başlamıştır. Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler daha demokratik bir seçim sistemini öngörmüştür. 1946 seçimlerinin tartışılmasına neden olan "açık oy gizli sayım ilkesi" 1950 yılı seçimleri öncesinde yasa tasarısının kabulü ile değiştirilmiş "gizli oy açık sayım" ilkesi kabul edilmiştir. Her ne kadar Demokrat Parti nispi seçim sisteminin kabulünü istemiş olsa da seçim öncesi değiştirilen yasa ile iktidar ve ana muhalefet partisi uzlaşma yolunu denemiştir. İktidar ve ana muhalefet partisi çoğunluk sisteminin avantajlarını kullanmak istemiş ve nispi seçim sistemi düşüncesi bertaraf edilmiştir. Seçimi tekrar kazanacağı konusunda kendisine güvenen Cumhuriyet Halk Partisi, çoğunlukçu sistemden yana olmuş fakat alınan sonuçlarla birlikte bu seçim sisteminden en çok zararı gören taraf olmuştur. Çünkü %55,2 oy ile 416 milletvekili çıkaran Demokrat Parti mecliste %84 oranında temsil hakkı elde etmiş, iktidarı devreden Cumhuriyet Halk Partisi ise, %39,6 oy ile 69 milletvekili çıkarmış, %14 oranında mecliste söz sahibi olmuştur. Ancak 1950 seçimlerinde çoğunlukçu sistem yerine nispi sistem uygulansaydı,

mecliste %84 oranında temsil hakkı elde eden Demokrat Parti %58,5 oranıyla 275 milletvekili çıkarabilecek, %14 oranında temsil hakkı elde eden Cumhuriyet Halk Partisi ise, %41 oranıyla 200 milletvekili çıkarabilecekti. Çünkü nispi sistem, çoğunlukçuluk yerine çoğulculuğu esas alarak her temsilci ya da siyasal partinin oy esasına göre temsilci bulundurmasına imkân sağlamaktadır. Bu yüzdendir ki çoğunlukçu sistemin uygulandığı 1950 seçimi sonrasında hükümeti, oyların çoğuna sahip olan Demokrat Parti kurmuştur. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinden iktidar olarak sonuç alması, Türk siyasetinde durumun “Beyaz Devrim” olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan seçimler demokratikleşme sürecinin siyasetteki işlerliği açısından son derece önemlidir. 1950 yılı seçimlerini bir önceki 1946 yılı seçimlerinden ayıran en önemli iki özellik seçim güvenliğinin ve seçim dürüstlüğüünün sağlanmasıdır. Yeni seçim kanunu ile seçimlerde yargı güvenliğinin sağlanması bir anlamda halkın seçmen kütüklerini kontrol etmesine imkân sağlamıştır. Sonuç olarak, başarılı bir muhalefet çizgisi çizen Demokrat Parti'nin iktidara geliş süreciyle birlikte Türk siyasal tarihinde bir dönem kapanmış ve yeni bir dönem açılmıştır. Bu yeni dönemle birlikte halkın siyasete olan ilgisi artmış ve Cumhuriyet modernleşmesi ile hedeflenen halkın siyasette ve devlet yönetiminde etkin olma düşüncesi hayata geçirilmiştir.

Kaynakça

- Akşin, S. (2008). Siyasal tarih 1950-1960. S. Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Cilt 4* (ss. 215-223) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Armağan, S. (1967). Türkiye’de parlamento seçimleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 33, (3-4), s. 45-100.
- Aslan, E. (2014). *Türkiye’nin iç siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir.
- Balcı, M. (2015). *Sıradışı bir siyasetçi Kasım Gülek*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- (2017). Varlık vergisi ve uygulamalarının Demokrat Parti’nin seçim çalışmalarında kullanılması. *JASSS*, (63), s. 373-381.
- Benhür, Ç. (2007). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde CHP ve DP’nin seçim kampanyalarının ana hatları, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, (17), s. 61-75.
- Binark, İ. (2004). *Türk parlamento tarihi*, Cilt I. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Burgaç, M. (2013). 1946 Genel seçimlerinde propaganda. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII, (26), s. 163-184.
- CHP nizamnamesi*, Beşinci Büyük Kurultay 1 Haziran 1939. Ankara: Ulus Basımevi.
- Demirel, A. (2014). *Tek partinin iktidarı: Türkiye’de seçimler ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Güneş, İ. (2004). Atatürk döneminde Türkiye’de seçimler (1919-1938). *Cumhuriyet’in 80. Yılına Armağan*. s. 205-232.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye’de siyasal parti örgütlenmesi 1908-1960*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kayra, C. (2015). *Cumhuriyet ekonomisinin öyküsü Cilt I*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Koçak, C. (2008). Siyasal tarih 1923-1950. S. Akşin, (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Cilt 4* (ss. 127-193). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mütercimler, E. (2008). *Fikrimizin rehberi Gazi Mustafa Kemal*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Neziroğlu, İ. Yılmaz, T. (2014). *Başbakanlarımız ve genel kurul konuşmaları Cilt 3-4*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından 1950’ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII, (79), s.1-36.

-
- Olgun, K. (2004). Demokrasi tarihimizde ilk çok partili seçimlere genel bir bakış. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), s.127-139.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM. TD., D.VIII, C.1, Temmuz 1946.
- TÜSİAD (2001). *Seçim sistemi ve siyasi partiler araştırması ana rapor*. Cilt II. İstanbul.
- Uyar, H. (1999). Tek parti döneminde seçimler. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 11, (64), s. 21-31.
- (2012). *Tek parti dönemi ve CHP*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Sürelî Yayınlar

- Akşam*, 16 Mayıs 1950.
- Cumhuriyet*, 25 Nisan 1950.
- Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950.
- Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950.
- Zafer*, 15-16 Mayıs 1950.

İnternet Sitesi

www.ysk.gov.tr Erişim Tarihi: 15.01.2018.

Türkiye Selçuklularının Sinop'un Fethinde Gâşiye'yi Hâkimiyet Âlameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetnâme

Use of the Gaşiye by the Seljuks of Turkey in the Conquest of Sinop as the Sovereignty and Futuwwa-nama Sent for Conquest

Mustafa ŞAHİN*
Zekiye TUNÇ**

Öz

I. İzzeddin Keykâvus, devletin ekonomik bakımdan daha da güçlenmesi için Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olan önemli limanlarının alınmasının bilincindeydi. Sinop tabii bir limana sahip olması dolayısıyla çok eski dönemlerden itibaren önemli bir yerleşme yeri olmuştur. Şehrin Kırım'ın tam karşısında yer alması da önemini ayrıca arttırmıştır. Burası Türkiye Selçuklularının Akdeniz ve Karadeniz'e hâkim olma amaçlarını gerçekleştirmek için almak istedikleri en öncelikli limanlardan birisi olmuştur. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Canik çevresindeki Müslümanlara karşı olumsuz tutumu buranın ivedi olarak alınmasında etkili oldu. Kuşatma öncesinde esir alınan Trabzon Rum İmparatoru şehrin tesliminde önemli rol oynadı. Sultan İzzeddin Keykâvus, esir edilen Trabzon Rum İmparatoru'na fetihten sonra hil'at giydirdi. Ona hediyeler verdi. Rum İmparatoru da hükümdarın hâkimiyetini tanıdığı için bir göstergesi olarak Sultanın atının yuları elinde ve gâşiyesi omuzunda bir müddet yürüdü. Selçuklu Sultanı, Abbâsi Hâlifesine fethin müjdesi olarak fetihnâme ile birlikte hediyeler gönderdi. Selçuklu ülkesinde fetih onuruna eğlenceler düzenlendi. Sultan, şehrin imarı için görevlendirmeler yaptı. İzzeddin Keykâvus zamanında fethedilen şehir imar faaliyetleri ve buraya göçün teşvik edilmesi ile kısa zamanda Müslüman Türk beldesi haline geldi. Türkiye Selçukluları daha önce Akdeniz kıyısında önemli bir liman olan Antalya'yı almakla güney ticaretini kontrol altına almayı düşünmüşlerdi. Sinop'un alınmasıyla Karadeniz ticaretinin güvenliği sağlanmış; Kırım başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi ile canlı ticârî ilişkilerin yolu açılmıştır. Antalya ve Sinop limanlarının Selçuklular tarafından fethi ile Kıbrıs'tan Kırım'a kadar olan alanda ticaretin kendi lehlerine olmasının yolunu da açmışlardır. Bu çalışmada bilimsel etik kuralları çerçevesinde döneme ait birinci elden kaynaklar ve tetkik eserler kullanıldı. Çalışmada Gâşiye'nin hâkimiyet âlameti olarak kullanılması ve fethin önemini gösteren fütüvvetnâme konusu ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Sinop, Türkiye Selçukluları, Trabzon Rum İmparatorluğu, Gâşiye, Fütüvvetnâme.

Abstract

I. İzzeddin Keykâvus, the State economic empowerment of the Black Sea and Anatolia than to the Mediterranean coast is important upon receipt of the internal ports. Sinop has a port due to the very important an have been settlement from the old period. The Crimean peninsula of the city directly opposite, she received has increased the importance of also. This place as the Seljuks has been one of the primary ports to achieve the objectives they want to take Turkey to dominate the Mediterranean and the Black Sea. Trabzon Greek Empire negative attitude towards Muslims around here is was instrumental in handling as well. He played an important role in delivering taken prisoner before the siege of the city of Trabzon Greek Emperor. Sultan İzzeddin Keykâvus dressed hil'at after the conquest of Trabzon Greek Emperor prisoners were captured. Gave him gifts. Greek emperor for a while walked in the hands of the sultan's horse rope and horse's Gâşiye his shoulder as an indicator of recognizing the sovereignty of the monarch. Seljuk Sultan sent as a gift, along with the good news of the conquest of the Abbasid Caliphs fetihnâme In the land of the Seljuk conquest in honor of entertainment. The reconstruction of the city, the Sultan for assignments. İzzeddin Keykâvus time conquered the city and made construction activities here in a short time by encouraging Muslim immigration has become a Turkish resort. Turkey to take an important port on the Mediterranean coast in Antalya, which had previously Selçuklu are thought to control the southern trade. With the acquisition of the Black Sea Sinop ensured the safety of trade, way of living, especially trade relations with the north of the Black Sea Crimea has been opened. With the conquest of the ports of Antalya and Sinop by the Seljuks the region from Cyprus to Crimea have opened the way for trade to be in their favor. In this study, first-hand resources and investigations belonging to the period of the scientific ethics were used. In the study, it was discussed the use of the gaşiye as a dominion and Futuwwa-nama indicative the importance of the conquest.

Keywords: Sinop, the Seljuks of Turkey, Trabzon Rum Empire, Gâşiye, Futuwwa-nama.

* Dr. Öğr. Üy., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msahin@sinop.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üy., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ztunc@sinop.edu.tr.

Giriş

Bazı araştırmacılar Antik Çağ'da *Sinope* olarak bilinen Sinop isminin Yunanca “zarar vermek, yok etmek” anlamındaki “*sinomai*”den türediğini kaydetmişlerse de ismin kaynağı ile söylenişlerinde çeşitlilik görülmüştür. Sinop ismi Hititçe “*Sinuwa*”dan, Asurluların inançlarına göre “*Sin*”den gelmiştir (Demirkaya ve Tuluk, 2012, s. 48). Orta Çağ'da Sinop'taki zevk, eğlence ve aşk hayatının Türkiye'nin diğer şehirlerinin hiç birinde olmadığı kadar şöhret kazandığı bilinmektedir. Bu nedenle hem yerli hem de yabancı kaynaklarda şehirden “*Aşıklar Adası*” manasına gelen “*Cezîretül'ül-‘uşşak*” şeklinde bahsedilmiştir (Turan, 2014, s. 155). Sinop'a Osmanlı Pâdişâhı Fatih Sultan Mehmet'in de “*Cezîretül'ül-‘uşşak*” dediği bilinmektedir (Demirkaya ve Tuluk, 2012, s. 49). Şehrin adı İbn Bîbî, Aksarayî, Anonim Selçuknâme ve Eflâkî'de سِينُوب (Sînuv) şeklinde kaydedilmişken (İbn Bibi, 1956, s. 147; Aksarayî, 1999, s. 62; Anonim, 1952, s. 63; Ahmet Eflâkî, 1980, C. II, s. 981); Ebü'l-Fida'da سنوب (Sinûb) (Ebu'l Fida, 1992, s. 393); Dânişmend-nâme'de ise Sinobiyye ve Sınabiyye şeklinde yazılmıştır (*Dânişmend Gazi Destanı*, 2005, s. 9, 50, 93, 128, 219).

Karadeniz'in tek doğal limanı olması ve kuzey güney yolu üzerinde bulunup Kırım ile Anadolu arasında bağlantıyı sağlayan en kısa yol güzergâhına sahip bulunması şehrin çok eskiden beri stratejik yönden önemli olmasına yol açmıştır (Koçak, 2003, s. 702-703; Tunç ve Şahin, 2016, s. 291).

Sinop'ta ilk yerleşim neolitik hatta kalkolitik dönemlere kadar gitmekle birlikte Sinop'un şehir olması MÖ VIII. yüzyıla dayandırılmış ve Strabon'a göre şehir Miletoslar tarafından kurulmuştur (Strabon, 2009, s. 22-23; Koçak, 2003, s. 700; Çapar, 1991, s. 303). Gaşka, Hitit ve Friglerin egemenliğinden sonra MÖ 695 yılından itibaren Kimmerler ve devamında İskitlerin Sinop'a kadar geldikleri bilinmektedir (Herodotos, 2012, s. 298; Tellioglu, 2007, s. 33; DİA, 2006, C. 32, s. 252). Sinop'ta MÖ IV. yüzyılda Pers, ardından Kapadokya ve Makedonya krallıklarının hâkimiyeti yaşanmışken; MÖ 183 yılında Pontus Kralı Pharnakes şehri ele geçirip başkent yapmıştır. Lucullus tarafından MÖ 70 yılında Roma hâkimiyetine alınan Sinop'ta Sezar MÖ 48 yılında Colonia Lulia Felix Sinope isimli bir Roma kolonisi kurmuş ve şehir sonrasında Bizans egemenliğinde kalmıştır (Barat, 2014a, s. 211; Barat, 2014b, s. 213; Barat, 2014c, s. 216; İA, 1977, C. 10, s. 684; DİA, 2006, C. 32, s. 252).

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçuklu komutanlarından Karatekin 1084 yılında kuzey Karadeniz kıyılarını fethederek bir süre Sinop, Kastamonu ve Çankırı civarında hüküm sürmüştür (Yücel, 1991, s. 33). Anna Komnena'nın bahsettiği Kharatikés isimli birinin Sinop'taki devlet hazinesini ele geçirmek için birden bire burayı fethettiğini belirttiği isim Karatekin'dir (Anna Komnena, 1996, s. 195). Büyük Selçuklu Sultanı Meklikşâh, Tutuş'un güçlenmesine karşı Bizans İmparatoru ile hısımlık kurmak istemiş ve eğer bu hısımlık gerçekleştiği takdirde kendilerinin Karadeniz'in kıyı bölgelerinden çekileceğini de belirttiği bir mektubu Emîr Siyâvuş ile imparatora göndermiştir. Ancak Emîr Siyâvuş, Emîr Karatekin'e bu mektubu gösterip onun Karadeniz kıyılarından çekilmesini sağladıktan sonra buraları İmparator Konstantinos Dalassenos'a teslim edip kendisi de İstanbul'da vaftiz edilerek Hristiyan olmuştur (Anna Komnena, 1996, s. 195-196).

Sinop, IV. Haçlı Seferi (1204) sonunda Latinlerin İstanbul'a hâkim olup buradan Bizans ailesinin çıkartılması neticesinde kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Trabzon Rum İmparatoru Alexios Komnenos ve kardeşi David; Sinop, Amasra ve Ereğli şehirlerine hâkim oldu. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla bir yandan İznik'te kurulan İznik Rum Devleti, diğer yandan Trabzon'da kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu Selçuklu Türklerinin Karadeniz ve Batı Anadolu ile bağlarını tehlikeye düşürmüştür. Selçuklu ekonomisi için Kırım'dan Mısır'a kadar giden ticaret yolu çok önemliydi ve Sinop buranın en önemli köşe

başı konumundaydı (İA, 1977, C. 6, s. 635; Yakupoğlu, 2009, s. 27; Redford, 2010, s. 126). Bu nedenle şehre hâkim olmak Türkiye Selçukluları açısından elzemdi.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Sinop'u Fethi

Trabzon Rum İmparatorluğu sürekli Selçuklu hâkimiyet bölgelerine saldırarak Müslümanların canlarına ve mallarına zarar veriyordu. Trabzon Rum İmparatoru özellikle I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra tahta geçen I. İzzeddîn Keykâvus'un, kardeşi I. Alâeddîn Keykübâd ile taht mücadelesine girişmesi nedeniyle onu zayıf gördüğünden bu fırsatı değerlendirmek istiyordu (Müneccimbaşı, 2017, s. 49). Bu konuda sürekli olarak Selçuklu sarayına şikâyetler geliyordu. Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus Sivas'ta iken bölgedeki sınır muhafızları yine Trabzon Rum İmparatoru Kir (Kyr) Aleksi'nin kendi topraklarının dışına çıkıp Sinop civarındaki Müslüman ahaliye zarar verdiğini haber verdiler. Sultan İzzeddîn Keykâvus bu habere üzülsede etrafındakilere belli etmedi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 169; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 221). Aslında İznik Rum İmparatoru Laskaris'in Karadeniz'e hâkim olma düşüncesi Türkiye Selçuklularını zora sokacağı için zaten I. İzzeddîn Keykâvus'un ondan önce davranıp bölge ticareti bakımından stratejik önemi olan Sinop'u almak isteyeceği açıktır (İA, 1977, C. 6, s. 635).

Sultan, emîrleri ile bölgenin durumu ve fethinin nasıl gerçekleştirileceğini istişare etti. Yapılan istişarede emîrlere fethi gerçekleştirmeye ve Kir Aleksi'nin cezasını vermeye muktedir olduklarını söylediler.¹ Sultan bölgeyi iyi bilenlerden neler yapılması gerektiği konusunda görüş sordu. Bölgeyi bilenler Sinop'un doğrudan yapılacak bir savaşla alınmasının mümkün olmadığını, ancak karadan ve denizden gelebilecek yardımlar kesilirse ve kuşatma yapılırsa fethedileceğini kaydettiler. Kuşatma sırasında halkın açlık ve daha başka sıkıntılarla karşılaşacaklarını, yapılacak en iyi şeyin bu yıl bölgede askerî faaliyetlerde bulunarak şehrin ikmalini kesmek, zahire kıtlığına sebep olmak, Gayri Müslimleri birçok yönden zayıf düşürmek ve bu faaliyetleri uzun süre devam ettirmek olduğunu belirttiler. Emîrlere de aynı görüşü paylaştılar (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 169; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 221-222; Müneccimbaşı, 2017, s. 49).

Sultan İzzeddîn Keykâvus bunun üzerine Sinop'un ve Kir Aleksi'nin durumunu öğrenmeleri için bölgeye casuslar gönderdi. Ertesi gün de bölgeye bir ordu gönderdi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 169; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 222). İstihbarat toplamak için önceden Sinop civarına giden casuslar İmparatorun yanındaki beş yüz atlı adamıyla birlikte avlanıp içkili eğlencelerle vakit geçirdiğini belirttiler. Bunun üzerine fırsatı değerlendiren Selçuklu askerleri, onu eğlence meclisinde kısa bir arbededen sonra yakalayıp kendi ordugâhlarına getirdiler ve durumu Selçuklu Sultanına bir müjdecî ile bildirdiler (İbn Bibi, 1996, C. I, s.170; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 222; Müneccimbaşı, 2017, s. 49).

İbn Bibi bu müjdeyi;

Müjdecî, Sultana; Hazreti Sultanın istek ve arzuları gerçekleşti. Hiçbir zorlukla karşılaşılmadan, savaşa girilmeden devletimizin düşmanı, yaptıklarının esiri ve talihsizliğinin mahkûmu oldu deyincede sultan haberciye mal mülk vererek onu deniz ve maden ocağı gibi zengin yaptı. Fetih müjdesini ve zafer haberini yere göğe gönderdi.

¹ Emîrlerin Selçuklu Sultanına söyledikleri sözleri İbn Bibi şu şekilde kaydetmiştir: "Her zaman siz sultanımıza haraç vermiş olan kâfir dinlinin küstahlığına bakın. Şimdi ülkemiz üzerinde hak iddia ederek haddini hududunu aşmaktadır. Eğer siz cihan pâdişâhımız ferman verirsiniz kötü niyetlinin kanına susamış olan biz devlet kullarının hançeri o rezillerin uğursuz kellelerini kopararak susuzluğunu giderir. Onun beldelerinin tarlasını muzaffer askerlerin kahr orağıyla hasat ederiz. Böylece başını ihanet halkasından çıkarmış olan o şaşkın karabahtlının yaptığı kötü işlerin karşılığı verilmiş olur." (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 169).

şeklinde kaydetmiştir (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 170).

Sultan bu başarının korunmasını, çok yakında kendisinin de oraya geleceğini ve varana kadar yapmaları gerekenlerin neler olduğunu söyledi (İbn Bibi, 1996, C. I, s.170; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 222). Habercinin İmparatorun esir edildiğini söylediği tarihten üç gün sonra (İbn Bibi, 1996, C. I, s.170; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 223) İzzeddîn Keykâvus yola çıkıp Sinop civarına ulaştı. İmparator Kir Aleksî bağlı şekilde Sultanın huzuruna getirildi. Sultan, İmparatoru teselli etti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 171; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 223; Müneccimbaşı, 2017, s. 50).

İmparator, Selçuklu Sultanı'nın huzuruna getirilince Sultanın ona söylediği ilk sözler aslında bundan sonra nasıl bir yol izleneceğinin de ipuçlarını vermektedir. İmparatorun hayatının devam edip etmeyeceği kuşatma sırasında tehdit konusu yapılacaktır. Çünkü İmparator Kir Aleksî af dileyince (İbn Bîbî, 2010, s. 51) Sultan İzzeddîn Keykâvus tevazu gösterip onu teselli etmiş ve "Canınızı sıkmayın. Can sağ olunca bütün işler düzeldir." demişti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 171; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 223). Selçuklu Sultanı, İmparatorun adamlarını gönderip şehri teslim etmeleri için içeriye haber vermesini istedi. Çünkü kendilerinin buraya kadar geldikten sonra bu işi sonlandırmadan gitmeyeceklerini belirtti. İmparator da kendisiyle birlikte esir edilen tekfurlardan birisini teslim olmaları için kaleye gönderdi. Ancak şehrin ileri gelenleri; eğer İmparator esir edilmişse onun yerine imparatorluk yapacak oğulları olduğundan burayı Müslümanlara ve Türklere bırakmayız dediler. Sinop kalesinden gelen tekfur bu haberi Sultana iletince o, bir daha aynı kişiyi kaleye göndererek akıllarını başlarına alarak kaleyi teslim etmelerini söylediye de bu söz de bir işe yaramamıştır (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 171; İbn Bîbî, 2010, s. 51; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 223-224; Müneccimbaşı, 2017, s. 50).

Anonim Selçuknâme'ye göre Behram Tranbulusî bin kişi ile deniz tarafından saldırıya geçerek Trabzon Rumlarının gemilerini ateşe verip otuz civarındaki Rum ve Frenk emîrini esir aldılar. Alınan bu esirlerin hepsini diri diri yüzerek derilerine saman doldurdular ve bunları Rum diyarında gezdirdiler (Anonim, 1952, s. 28-29 ve Anonim, 2014, s. 40).

Sultan İzzeddîn Keykâvus, İmparatorun kaleden görülebilecek bir yere getirilerek işkence edilmesini emretti. Bu işkence şehirdekiler tarafından da seyredilmeye başlandı. Bunun üzerine esir İmparator Kir Aleksî; "Ey dinsizler! Şehri kimin için koruyorsunuz. Ben öldükten sonra sizi de zorla esir edip çoluk çocuğunuzu köle yaparlar. O halde bu direnişinizin bana ne faydası var!" dediye de bu sözler İbn Bibi'nin de işaret ettiği gibi ancak rüzgârın granit taşına yaptığı kadar etkili olmuştur (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 171; İbn Bîbî, 2010, s. 52; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 224). Ertesi gün İmparator yeniden getirilerek baş aşağı teşhir edildi (İbn Bîbî, 2010, s. 52; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 224). İmparatora yine işkence edildiğini gören halk onun dayanamayıp öleceğini ve artık direnmenin de bir faydasının olmadığını düşünerek Sultandan şehre haberci göndermesini ona anlatacaklarının olduğunu söylediler. Kaledeki ileri gelenler Sultana; eğer İmparatorun canına dokunmazsa ve kendilerinin istedikleri yerlere gitmelerine izin verirse şehri teslim edeceklerini söylediler. Bu durum Sultana iletince o, eğer şehri teslim ederlerse İmparatorun canını bağışlayacağını, isteyen herkesin dilediği yere gidebileceğini, İmparatorun kendisine itaati, vergi vermeyi ve istediği zaman orduya asker yardımı göndermeyi kabul ettiği takdirde ona dokunmayacağını, Sinop'tan başka bütün Canik bölgesini de ona bırakacağını, ancak aksini yaparsa onu öldüreceğini ve ahaliyi de esir alacağını söyledi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 172; İbn Bîbî, 2010, s. 52; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 224). Bu haber şehre ulaştırılınca şehirdekiler Sultana güvenip ondan Selçukluların bayrağını (Sultan-ı Sancak) istediler. Bunun üzerine bir grup emîr şehre girerek 26 Cemaziyelahir 611/2 Kasım 1214'te bayrağı kalenin burçlarına astılar (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 173; İbn Bîbî, 2010, s. 52; Yazıcızâde

Ali, 2017, s. 225).² Bundan sonra Sultan şehrin dışında bir eğlence meclisi düzenledi. Meclise İmparatoru da yanına davet etti. Ertesi gün şehrin ileri gelenleri kaleden çıkınca Sultanı İmparatorun yanında görüp kalenin anahtarını ona teslim ettiler.³ Sultan da bu ileri gelenlerin bazılarını hil'atlar verdi. Böylece şehir 27 Cemaziyelahir 611/3 Kasım 1214 yılında Türkiye Selçuklularının eline geçmiş oldu. Şehrin ileri gelenleri tekrar şehre girip Sultana saçılacak şeyleri hazırlamaya başladılar. İbn Bibi'nin deyimiyle Sultan İzzeddîn Keykâvus; Dârâ'nın, İskender'in, Vağfûr'un ve Kayser'in ruhunun gıpta ettiği şekilde azamet ve haşmetle muzaffer olarak şehre girdi (İbn Bibi, 1996, C. I, s.173; İbn Bîbî, 2010, s. 53; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 225).

Sultan şehre girdikten sonra İmparatoru onurlandırmak için bir süre yanında ayakta tuttu ve kendi devlet büyüklerinden daha yükseğe oturttu (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 173; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 225).⁴

Ertesi gün Sultan İzzeddîn Keykâvus, İmparatorun ahidnâmeine uyacağına dair söz istedi. İmparator uyacağına dair yemin etti ve şu sözü verdi:

Sultan benim canımı bağışlar, Sinop dışındaki Canit bölgesini, onun eklentilerini ve bağlı yerlerini benim çocuklarımın idaresine bırakırsa her yıl on bin dînâr, beş yüz at, iki bin sığır, on bin koyun, ülkemin kıymetli şeylerinden meydana gelecek elli yükü kendi hayvanlarımla onun hazinesine, mutfağına ve ahırına gönderirim. Yardım istediği zaman imkânım ölçüsünde ona yardım gönderir askerimi ondan esirgemem (İbn Bibi, 1996, C. I, s.1 73-174; İbn Bîbî, 2010, s. 53; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 225-26).

Ahidnâmenin hazırlanmasından sonra taraflar şahidler gösterdi ve ahidnâme saklanmak üzere Selçuklu hazinesinde gönderildi (İbn Bîbî, 1996, C. I, s. 53; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 226).

Sultan İzzeddîn Keykâvus bu ahidnâmenin tamamlanmasından sonra İmparator Kir Aleksî'ye; hil'at, külâh, başka kıymetli elbiseler, atlar ve yük katırları, yanındaki adamlarına da benzer hediyeler verdi (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 226). Sultan bu davranışı ile onların gönüllerini hoş tuttu.

Gâşiye'nin Hâkimiyet Alâmeti Olarak Kullanılmasında Sinop Örneği

Gâşiye; Arapça bir kelime olup atların eyerlerinin altına konan örtü, eyer örtüsü anlamına gelir. Bu örtü sırmalı ve şeritli olup kişinin zenginliği nisbetinde de kıymetli olurdu (Pakalın, 2004, C. 1, s. 649). Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkler başta olmak üzere bir kısım Ortaçağ İslâm devletlerinde hükümdara mahsus olan gâşiye saltanat alâmetlerindendi ve gidiş alaylarında hükümdarın önünden taşınırdı. Gâşiye hükümdarlık alâmeti dışında başka birçok anlama da gelirdi. Bunlar: kılıç kını, kılıç kabzasına sarılan deri, büyük ceza, cehennem ateşi, sıkıntı, karındaki bir hastalık, birinin başına gelen felâket, kalbi çevreleyen ince zar, musibet, perde, hizmetçi, ziyaretçiler, yâran, tâbîlik, boyun eğme ve itaat işareti.⁵

² Abû'l-Farec Sinop'un alınışını gün ve ay belirtmeden 611/1214 yılı olarak kaydetmiştir (Abû'l-Farec, 1999, C. 2, s. 497). *Anonim Tevârih-i Âl-i Selçuk* ise Sinop'u İzzeddîn Keykâvus'un sevk ettiği ordunun sabaha kadar savaş yaptığını, şafak vakti İslâm ordusunun yetişerek -muhtemelen sonradan ordunun arkasından gelen Sultan kastedilmekte- hep birlikte galip geldiklerini kaydetmiştir. Bu eser savaşın tarihini Şevval Bayramı (Ramazan Bayramı) 17 Şevval 612/8 Şubat 1216 yılı olarak kaydetmiştir. Sinop'un fethi ile ilgili verdiği bilgiler diğer kaynaklarla uyumsuzdur. Muhtemelen Kir Aleksî'yi Laskaris ile karıştırmış ve Selçukluların şehri Laskaris'ten aldıklarını zannetmiştir. (Anonim, 1952, s. 28-29; Anonim, 2014, s. 40). Münecceimbaşı da Sinop'un Türkiye Selçuklularının egemenliğine geçtiği tarihi 16 Cemâziyevvel 611/23 Eylül 1214 yılı olarak kaydetmiştir.

³ Münecceimbaşı; münecceimlerin Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un durmunu gözönüne alarak daha önceden onun kolayca Sinop'u fethedeceğini söylediklerini kaydetmiştir (Münecceimbaşı, 2017, s. 50).

⁴ İbn Bibi'nin eserinde İmparatorun öldürüldüğüne dair bir kayıt yokken Abû'l-Farec onun öldürüldüğünü kaydetmiştir (Abû'l-Farec, 1999, C. 2, s. 497).

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Pakalın, 2004, C. 1, s. 649; Merçil, 2007, s. 183-193.

İbn Bibi ve Yazıcızâde Ali, Sultan İzzeddîn Keykâvus ve İmparator Kir Aleksî'nin birlikte at üstünde gezinti yapacakları sırada Sultan ayağını üzengiye koyunca İmparatorun Sultanın atının gâşiyesini rikabdârın elinden alarak kendi omzuna koyduğunu ve bir süre böyle yürüdüğünü, daha sonra Sultanın ondan gâşiyeyi rikabdâra verip atına binmesini isteyince İmparatorun da gâşiyeyi verip atına bindiğini ve bir süre bu şekilde geziye devam ettiklerini kaydetmişken (İbn Bîbî, 2010, s. 53; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 226); bu bilgi el-Evâmîrül'Alâiyye'de; "Tekfur hemen Sultanın atının dizginini Sultanın rikabdârının elinden alarak omzuna koyup yola düştü. Bir süre böyle gittikten sonra Sultanın buyruğu üzerine atının dizginini tekrar rikabdâr'a bırakarak atına bindi. Bir süre böyle giderek yolda sohbet ettiler." şeklinde kaydedilmiştir (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 174). Bu bilgilerden İmparatorun; Sultanın atının dizginini eline, gâşiyesini de omzuna alıp bir süre yürüdüğü anlaşılmaktadır. Kaynaklar Kir Aleksî'nin tevazu sahibi ve nazik birisi olduğu için böyle bir şeyi yaptığını söylemişlerse de aslında onun daha önce Müslümanlara yaptığı zulümler göz önüne alındığında böyle bir şeyi zorunluluktan belki de can korkusundan yaptığı anlaşılmaktadır.

Fetihten Sonra Şehrin Türk-İslâm Beldesi Haline Getirilmesi İçin Yapılan Çalışmalar

Sultan şehirden kaçmış veya fetih sırasında gitmiş olanlara haber verilmesini, onların mal ve mülklerini almalarına müsaade edilmesini emretti. Şehirdeki kilise camiye çevrildi. Şehre kadı, hatip, müezzin ve muarraf tayin etti. Kale komutanı ve muhafızlar görevlendirdi. Şehrin kuşatmasına iştirak etmiş üst düzey görevlileri de masraflarının karşılanmasına dâhil ederek iç kale inşâ ettirdi ve her komutana kendi adına birer burç yaptırdı.⁶ Tersanenin onarımını emretti. Şehre tüccarlarla iyi ilişki kurabilecek vali tayin etti. Sultan; emîrlere ülkenin her tarafından şehre yetenekli, zengin, itibarlı ve iyi nam sahibi insanların yerleştirilerek canlandırılmasını, buraya yerleşmek isteyip de mallarını satamayanların mallarının devlet tarafından değeri ile satın alınmasını emretti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 174-175; İbn Bîbî, 2010, s.53; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 226; Cevdet Yakupoğlu, 2012, s. 361-362; Münecimbaşı, 2017, s. 50).⁷

Sultanın bu emri kısa sürede şehri bir İslâm beldesi haline getirmek istediğinin göstergesidir. Şehir, Sultanın emriyle kısa sürede canlandırılmış ve hızla İslâmî bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Sinop konum itibarıyla çok elverişli bir yerleşim merkeziydi ve bu tarihten sonra Karadeniz'de Selçukluların bir limanı ve üssü oldu (Cahen, 2014, s.73). Trabzon Rum İmparatorluğu fethedildiği tarihten 641/1243 yılındaki Köseadağ yenilgisine kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin metbûluğunu tanıdı (DİA, 2002, C. 25, s. 351). Bu tarihten itibaren Selçuklular üzerindeki Moğol etkisi artınca, Trabzon Rum İmparatorluğu tekrar müstakil hareket etmeye başladı.

⁶ Bu kişileri yaptırdıkları burçların (bedenlerin) üzerine koydukları kitâbelerinden tanıyabiliyoruz (Ulus, 2014, s. 5). Bu kitâbeler, kitâbeleri diktirenlerden öte çok önemli başka bilgiler de vermektedirler. Meselâ Selçuklular "Karanın ve Denizin Sultanı" lakabını Sinop'u aldıktan sonra kullanmışlardır.

Büyük galip sultanın, en büyük Şahlar Şahı, milletlerin boyunlarının efendisi, İzzed-Dünyâ ve ed-Dîn, İslâm ve Müslümanların desteği, kâfir ve müşriklerin kıyıcısı, kral ve sultanların şerefi, Allah'ın topraklarının sultanı, Allah'ın hizmetkârlarının koruyucusu, Allah'ın Hâlifesinin yardımcısı, Anadolu (Rûm) ve Suriye ve Ermenistan ülkelerinin karadan ve denizden sultanı, fethin babası, Keyhüsrevoğlu Keykâvus, müminlerin komutanının burhanı, krallığın ve devletin devamı için Allah, sultanlığının sancaklarını açsın, izniyle bu mübarek burcun ve beden inşasını emreden emir, askerî komutan (isfâhsalâr) Husâmeddîn Yûsuf es-Sultânî ve Malatyalı emir ve ileri gelenler, (Allah) onlara yardımcı olsun, 612 (1215-1216) yılının ayları (Redford, 2014: s. 157).

⁷ Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Sinop'a Türk tüccar ve nüfusunun iskânını teşvik ederek şehri Türkleştirilmiş de hem yerli Rum halkı hem de dünya ticaretinin kesafeti nedeniyle birçok millete mensup tüccarların oraya uğraması ve oturması içtimâî hayatın inkişafında önemli bir rol oynamış ve şehrin özellikleri daha ziyade bu amillerle şekillenmiştir (Turan, 2014, s. 155).

Fethi Müjdelemek İçin Bağdad'a Fetihnâme Gönderilmesi

İbn Bibi de geçen bilgilere göre İzzeddîn Keykâvus Sinop'un fethi ile birlikte İslâm'ın bölgeye yerleşmesi dolayısıyla Allah'a şükretti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 176; İbn Bîbî, 2010, s. 54). Sultan, cihad anlayışına uygun olarak göreceğimiz bu davranışından sonra Şeyh Mecneddîn-i İshak'ın⁸ fethi müjdeleyen bir mektup ve hediyelerle birlikte Bağdad'daki Abbâsî hâlifesi Nâsır Lillah'a elçi olarak gönderdi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 176; İbn Bîbî, 2010, s. 54; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 227; Müneccimbaşı, 2017, s. 51; Turan, 2014, s. 298).

Elçilik heyeti çok sayıda mücevherler, altın sırmalı Rumî kumaşlar, medenî atlaslar, Rus ketenleri, Kıbrıs malı kadın giysileri ve örtüleri, çok sayıda erkek ve kadın köleler, igdişler, Arap atları, Rahvan merkepler ve Bohtî develeri, altın haçlar, günlerin raflarının ve zamanın sandıklarının taşımaktan aciz ve kusurlu kaldıkları gümüş tabaklardan meydana gelen sınırsız hediye ve armağanlarla o mübarek haberi tebliğ etmek, İslâm'ın yüzünü ağartan ve padişahlık tahtının gözünü aydınlatan o önemli fethin ve büyük zaferin müjdesini vermek için gönderip hâlife'den bir fütüvvet şalvarı istedi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 176; İbn Bîbî, 2010, s. 54; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 227).

Elçi hilâfet merkezinde hürmetle karşılandı ve ikram gördü. Hâlife, Sultan İzzeddîn Keykâvus için Ramazan 608/Şubat-Mart 1212 tarihinde bir fütüvvetnâme yazdı (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 176).

Fütüvvetnâmede

Bismillahirrahmanirrahim

Azâmeti ve şanı sınırsız, nimetleri ve lütuflarını saymanın mümkün olmadığı, sevenlerine destek, taraflarına güç ve kuvvet veren, Hazreti Muhammed'i (A.S.) sonsuz hidayet ışıklarıyla, mucizeli delillerle şereflendiren, hazreti Peygamber'i (A.S.) diğer insanlardan üstün kılan onu her türlü sapık yoldan uzak tutan ve cehalet hastalığından kurtaran Allah'a hamd olsun. Onun elçisi Hazreti Muhammed (A.S.) kuraklık ve susuzluk alanında yemyeşil din bahçesi ortaya çıkardı. Cahiliyenin izlerini silerek onların görüşlerini çürüttü.

Allah'ın kelâmını yüceltmek için can ü gönülden çalıştı. Sapıklığı ve asilliği yok etti. Onun karşısında yanlış yolda olanlar seslerini kestiler. Büyük gayretleriyle imam direğini ayağa kaldırdı. Allah, ondan temiz ve pâk ailesinden râzı olsun.

Onun babasının yerini tutan Abdülmüttalib ve oğlu Abbas'ın iyi özellikleri yıldızlardan daha üstün; cömertlikleri, bereketli yağmur bulutlarından daha fazladır.

Onlardan başka amcasının oğlu ve manevî kardeşi, bütün hareketlerinin ve Şerî'attinin destekçisi, ilmin kapısı, zaferin kılıcı, adaletin dili, övülmek isteyenlerin övdüğü, Allah'a ortak koşanlara cihat açan, Allah'ın dininin en büyük destekçisi, Allah'a ilk inananlardan, dinin sünnetlerini ayakta tutan, sünnetlerin, farzların ve ilimlerin sırlarını ayrıntılarına kadar bilen Müminlerin emîri ve dindarların imamı Hazreti Ali'ye selâm olsun.

Hazreti Ali, Hazreti Peygamber tarafından kardeş edilmiş bir kişidir. Bütün insanlardan ayrı olarak kendisine fütüvvet verilmiştir. Onun için hazreti Cebraîl, Allah'ın Hazreti Ali'yi överken şöyle dediği naklediliyor: "Ali'den başka yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur" Ayrıca peygamberlik soyunu o devam ettirmiştir.

Hilâfetin kendisiyle övünüp yüceldiği, kutsal topraklardaki Allah'ın hâlifesi, Allah'ın farzını ve sünnetini ayakta tutan, bütün insanlara itaati farz kılınmış Mü'minlerin Emîri En-Nasir Li-Dinillah-Allah ondan ve temiz ve asil ailesinden râzı olsun- Hûlefâ-i Râşidîn'in izinden giderek, cömertlik ışıklarıyla karanlıkları aydınlatmıştır. Yıkılmış olan yiğitlik (fütüvvet) binalarını, kendisine verilmiş olan ilahî güçle imar etmiş, sütunları ve dayanakları yok olmaya yüz tutmuş olan devleti yeniden kurmuştur. Körelmiş kılıçları yeniden bilemiş, kaynaklardan ve çeşmelerden bulanmış olan suyu yeniden durultmuştur. Doğruluğu ortaya çıkana kadar çalışmış, İslâmın güçlü bağlarını daha da güçlendirmiştir. Allah'ın kendisine ibadet

⁸ Şeyh Mecneddîn-i İshak b. Yusuf b. Ali hem Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a hem de babası I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e hocalık yapmıştır (Turan, 1998, s. 298).

etmeleri için yarattığı bütün insanlar adına Allah ondan razı olsun. Allah, insanları korumak için onu seçmiş, onu onlar için imam tayin etmiş, onlara hâlife yaparak onlara huzur ve güven sağlamıştır. Onunla bir milleti en iyi şekilde ödüllendirmiştir.

İnsanların seçkini, İslâmın büyüğü, dine güç veren, bilgili ve adil sultan, devletin önderi, milletin tacı, kâfirlerin ve müstiklerin düşmanı, mücahitlerin önde geleni Rum ülkesinin meliki Ebu'l-Muzaffer Keykâvus b. Keyhüsrev b. Kılıç Arslan'a-Allah ona uzun ömür versin, yükseltip yücelmesine devam etsin -ibadet ve itaat şartlarını yerine getirmek, imamlık görevlerini yapmakta önemli bir araç olan kutlu ve uğurlu şalvar lâyük görülmüştür. Sonsuz iyiliklerini ve engin cesaretini takdir etmek için ona hil'at ve kaftan yollanmıştır. Bunların ona hayır ve uğur getirmesi dilenmektedir. İnşallah iyi hareketleri, yüce makamların istediği doğrultuda gider ve ileri gelenlerin sahip olduğu şeylerden sıradan kişileri de yararlandırır. Onun iyilik gölgesi herkesin üzerine düşer.

O Sultanın elçisi Allah'tan korkan, ibadetlerini yerine getiren, dinin büyüğü, İslâm'ın yıldızı ve Müslümanların övünç kaynağı, doğruluğun örneği, âlimlerin seçkini büyük şeyh İshak b. Yusuf b. Ali'yi-Allah onu yüceltsin- vekil kıldık. Şerefli bir kişiliğe, kutsal bir yaratılışa, övünülecek bir ahlâka sahip olan En-Nâsır Lidinillah'ı-Allah ondan razı olsun- destekleyen (Ebû'l Yumn? Necah- Allah ona uzun ömür versin, yükselip yücelmesine yardımcı olsun-şerefli hizmeti ve kutsal çabasıyla bu vekâletnâme kaleme alındı. Hâlife'nin emriyle Sultana insanı yücelten elbise giydirildi. O (fütüvvet elbisesi) giyenlere şeref ve şan verir. O elbise insanları cehennem azabından korur. O elbise, onun büyüklüğüne büyüklük katsın. Onun etekleri yerlerde sürünsün. Onun başarılarında katkılarda bulunsun. Yüce Allah, onun imanını ve inancını artırsın. Çünkü bu elbise imanın bir simgesi, inancın bir aracıdır. Gaybın sırlarından haber getirir.

O Sultan, Allah'ın farz kıldığı namaz ve oruç gibi farzları titizlikle yerine getirmektedir. Fütüvvet şartlarına uyarak içini temiz, yolunu doğru tutmaktadır. Bütün davranışları Şerî'at ölçüsü içindedir. Yüce Allah'ın kutsal kitabında emrettiği şeylere uymaktadır. "Allah, şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir" nasihatini tutar. Şüphesiz başarı Allah'tan'dır ve Allah'ın rızasını arayanlara ve ona ibadet edenlere Allah yeter (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 177-178).

Hâlife bu fütüvvetnâme'yi Mecdeddîn İshak'a teslim etti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 178-179). Elçiye ayrıca bir de mektup verdi ve I. İzzeddîn Keykâvus'a *Sultanü'l-Gâlib* unvanını verdi (Müneccimbaşı, 2017, s. 51) ve Sultanın ölümünden sonra yerine oğlunu vekil tayin ettiğini kaydetti (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 178).

Hâlife, Sultan İzzeddîn Keykâvus'un elçisine Sultanına ulaştırmak üzere verdiği fütüvvetnâme'nin yanında ayrıca; Rum ülkelerine şerî'at hükümlerini yaymayı tavsiye eden bir saltanat menşûru, siyah bir imâme, zırhlı bir elbise, özenle dikilmiş bir derviş cübbesi, altın ve gümüş nallarla nallanmış, koşumları altın işlemeli, eyeri kıymetli taşlarla süslenmiş beş rahvan katır, çok iyi cins beş Arap atı, on Hicâzî devesi, Hicâz ve Şam taraflarının kıymetli eşyasından ve Hint mamulü mallardan meydana gelen çeşitli eşyalar, kıymetli elbiseler, ipekli ve pamuklu kumaşlar, Şuşterî-yi Haydarî giyecekler, altın işlemeli İskenderî döşemelikler, billur ve akik taşlar, ince nefis örtüler, misk kutuları, amber kaplarıyla dolu sandıklar; yaban eşeği, zürafa, kartal gibi yaban hayvanları ve Irak'a mahsus diğer şeylerden, daha önceki hâlifelerin hiçbirinin hiçbir padişaha vermediği ölçüde büyük ve kıymetli hediyeler ve bir fütüvvet şalvarı gönderdi (İbn Bibi, 1996, C. I, s. 179-180; İbn Bîbî, 2010, s. 54; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 228; Turan, 2014, s. 298). Hâlife bu davranışıyla Sinop'un fethine ve şehrin fatihi Sultan İzzeddîn Keykâvus'a özel bir önem verdiğini göstermiştir.

Sonuç

Türkiye Selçukluları kuruldukları dönemden itibaren Anadolu'da güvenli bir şekilde yaşamak ve sağlam bir ekonomik temel oluşturmak için denizlere hâkim olmanın bilincine vardılar. Kısa zamanda ticârî yönden önemli başarılarla imza atan devlet, yolların emniyetini sağlamak ve bu ticâreti uluslararası boyuta taşımak için kuzey güney yolunu emniyet altına almak istiyordu. Bu uğurda Antalya, Sinop ve Alâiye önemli birer limandı. Buralar aynı zamanda devletin güvenliği için de çok önemliydi.

Kir Aleksî'nin kendi sınırları dışında kalan Müslüman ahaliye saldırıp zulmetmesini fırsat bilen Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Sinop'u kuşatıp fethederek burayı kısa zamanda İslâm beldesi haline getirecek adımları atmıştır. Şehrin fethinin, Selçuklu devletinin ekonomisine ve güvenliğine yaptığı olumlu etkileri kısa zamanda görülmüştür.

Sinop'un fethinden sonra şehre giren Türkiye Selçuklu Sultanının atının gâşiyesini Trabzon Rum İmparatorunun omuzuna alarak bir süre yürümesi onun Selçuklu hâkimiyetini kabul ettiğini açıkça göstermiştir. Fethi müjdelemek için Abbâsî hâlifesine gönderilen elçilik heyetinin dönüşünde bir fütüvvetnâme ve hâlifenin o güne kadar başka hiçbir hükümdara vermediği fütüvvet şalvarı ile dönmesi ise şehrin alınmasının İslâm Hâlifesi nazarında yarattığı etkiyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Anna Komnena (1996). *Aleksiad*, (çev.) Bilge Umar, İnkılap Yayınları, Ankara.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (2014), (tercüme ve notlar) Halil İbrahim Gök-Fahreddin Coşkun, Atıf Yay. Ankara.
- Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III Histoire des Seldjoukides d'asie Minure* (1952), (haz.) Feridun Nafiz Uzluk, Ankara.
- Barat, C. (2014a). "Roma Dönemi Pontus at Bithynia Eyaleti", *Roman Art and Civilization- a Common Language in Antiquity*, (coordinator) Mihaela Lakob, România, ss. 211-212.
- Barat, C. (2014b). "Roma Dönemi Sinope Tarihi", *Roman Art and Civilization- a Common Language in Antiquity*, (coordinator) Mihaela Lakob, România, ss. 213-214.
- Barat, C. (2014c). "Sinope'de Romalılaşıma ve Şehirleşme", *Roman Art and Civilization- a Common Language in Antiquity*, (coordinator) Mihaela Lakob, România, ss. 216-217.
- Cahen, C. (2014). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev.) Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Çapar, Ö. (1991). "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XV/26, ss. 303-327.
- Dânişmend Gazi Destanı* (2005). (haz.) Necati Demir, Niksar Belediyesi, Niksar.
- Demirkaya, F. Ü. ve Tuluk, Ö. İ. (2012/1). "Eflatun'un "Kurban"ı Sinope'den Sinop'a, Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi", *METU JFA*, 29/1, ss. 45-68.
- Ebu'l Fidâ (1992). *Takvimü'l-Büldan*, ed. Fuat Sezgin, (yay. haz.) Farid Benfeghou, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt.
- Gregory Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, Baskı, (İngilizceden trc.) Ö. Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Herodotos (2012). *Tarih*, (çev.) Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İbn Bibî, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi (1956). *El-Evamirü'l Ala'yye fi'l Umuri'l-Ala'yye*, Tıpkıbasım, (haz.) A. Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbn Bibî, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi (1996). *El-Evamirü'l Ala'yye fi'l umuri'l-Ala'yye (Selçuknâme)*, I, (çev.) Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara.
- İbn Bibî, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, (2010). *Selçuknâme*, (haz.) Refet Yınanç-Ömer Özkan, Kitabevi, İstanbul.
- İslâm Ansiklopedisi* (1977). "Keykâvus I", C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 631-642.
- İslâm Ansiklopedisi* (1977). "Sinop", C. 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 683-689.

- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî (1999). *Müsâmeret ül-Ahbâr*, (Farsça nşr.) Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koçak, Ö. (2003). “Erken Sinop Yerleşmeleri”, *Bellekten*, LXVII/250, ss. 697-718.
- Merçil, E. (2007). *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, (haz.) Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Redford, S. (2010). “Sinop in the Summer of 1215, The Beginning of Anatolian Seljuk Architecture”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, ss. 125-149.
- Redford, S. (2014). *İktidar İmgeleri (Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları)*, (İngilizceden Çev.) Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Strabon (2009). *Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev.) Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tellioğlu, İ. (2007). “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, ss. 654-664.
- Tunç, Z. ve Şahin, M. (2016). “Türkiye Selçukluları Döneminde Âşıklar Adası “Sinop”un Fethi”, *14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, 22–23 Ağustos 2016, (ed) A. Vehbi Can vd., E-ISBN, Gostivar/MAKEDONYA Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 290-297.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2014). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2002). “Keykâvus I”, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara, ss. 352-353.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2006). “Sinop”, *Diyanet Vakfı Yayınları*, C. 32, İstanbul, ss. 252-256.
- Ulus, İ. (2014). *Açıklamalı Sinop Kitâbeleri*, İstanbul.
- Yakupoğlu, C. (2009). *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yakupoğlu, C. (2012). “Sultan I. İzzeddin Keykâvus Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed.) Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 351-386.
- Yazıcızâde Ali (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, (haz.) Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

PHILOSOPHY

Nel Noddings'te 'İlgi'nin Etik Önemi ve Eğitimdeki Yeri

The Ethical Importance of Care and Its Place in Education in Nel Noddings

Bariş MUTLU*

Öz

Nel Noddings'in öncüsü durumunda olduğu "ilgi etiği" (*care ethics*) son dönemlerde, özellikle felsefe ve eğitim alanında tartışılmaya başlanmıştır. Noddings ilgi etiğini, liberalizmin hakim iki ahlak öğretisi olan faydacılık ve Kantçılık ile, bu ahlak öğretileri karşısında farklı bir alternatif yaklaşımla karşımıza çıkan erdem etiğinin karşısında konumlandırır. Noddings'e göre liberalizm; komüniteden, bağımlılık ve ilgi ilişkilerinden bağımsız bir şekilde ele alınan "birey"den hareket ettiği için, birçok sorunumuza ışık tutmaktan uzaktır. Öte yandan liberalizmin önemli eleştirilerini ortaya koyan erdem etiği ise, erdemler tartışması içerisinde çoğulcu birliktelikler üzerinde yeterince durmamaktadır. Erdem etiğinde, özellikle Alasdair MacIntyre gibi filozofların en azından bugün için yeterince dikkat etmediği şey, bizlerin farklı erdemlere öncelik veren farklı geleneklere sahip olabilmemizdir. Bu önemli gerçek nedeniyle, eğitimi ve kamusal yaşamı salt belli türden erdemler üzerine inşa etme isteği kolaylıkla itilaflar doğurabilecektir. Ancak Noddings'e göre "ilgi", ilgi gösterme" ve "ilgi görme" bu itilafa yol açmayacak bir şekilde, evrensel bir istek olarak her insanın talep ettiği şeydir. Unutmamamız gereken şey, çocukluktan ölüme kadar hepimizin belli ilgi ilişkileri ve bağımlılıklar içerisinde bulunuyor olmamızdır. Noddings ilgiyi eğitimde başta olmak üzere her alanda büyütmenin birbirimizle diyalog kurabilmemize, birbirimizi dinlememize izin vereceğini belirtir. İlişki kurmamız, birbirimizi anlamamız için gerekli bu ilk adım, tüm farklılıklarımıza rağmen dünyanın birçok sorununa duyarlı olmamızı sağlayabilecektir. Tüm bu açıklamalarımız bağlamında, makelede Noddings'in ilgi etiğini, eğitime de dikkat ederek ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nel Noddings, İlgi Etiği, Liberalizm Eleştirisi, Erdem Etiği Eleştirisi, Eğitim.

Abstract

Care ethics which Nel Noddings is a pioneer of, has recently been debated especially in the field of philosophy and education. Noddings positions care ethics in the face of both liberalism's prevailing two moral doctrines, ie, Utilitarianism and Kantianism and of Virtue ethics. According to her, liberalism cannot shed light on many problems by starting from "individual" which is independent of community, of the relations of dependence and care. Although the virtue ethics has many justified arguments on criticism of liberalism, its emphasis on virtues constitutes some obstacles within a pluralistic unity. For we can have different traditions that prioritize different virtues, and these differences can create serious conflicts among people, on which virtues we will build public life and education. Yet according to Noddings, care is something that every human being demands as a universal wish, and from childhood until death we all have certain relations of care, dependency. Noddings indicate that growing care in every area especially in education will allow us to dialogue with and to listen to each other. This first step which is necessary to constitute a relationship, to understand each other, will enable us to be sensitive to the many problems of the world, to the poor, the animals, despite all our differences. In this paper, we will consider the care ethics of Noddings by paying attention to education.

Keywords: Nel Noddings, Care Ethics, Criticism of Liberalism, Criticism of Virtue Ethics, Education.

Giriş

"İlgi etiği" (*care ethics*) 1980'ler gibi çok yakın bir dönemde, eğitim kökenli düşünürler N. Noddings ve C. Cilligan ile birlikte gündeme gelmiştir. İlgi etiği ileri sürdüğü argümanlarla etik ve adalet tartışmalarını, eğitim, sağlık, bakım, çocuk gelişimi gibi bir çok pratik alanı etkilemeyi başarabilmiştir. İlgi etikçilerinin dikkat çektikleri en temel nokta ise, yaşamlarımız boyunca sürekli olarak karşılıklı ilgi ve bağımlılığa ihtiyaç duyan bir doğaya sahip olmamızdır. Bizler bu bağımlılık ilişkisine doğumdan hatta doğum öncesinden başlar ve söz konusu ilişkiyi ölene kadar sürdürürüz. Bebekliğimizde, hastalığımızda, yaşlılığımızda ve sakatlık, engellilik gibi kimi durumlarda diğerlerinin ilgisine ve bakımına muhtacız (Held, 2009, s. 538; Held, 2006, s. 10). Hatta bu ilgi ve bağımlılık salt insanlar arasında yaşanmaz; doğaya ve hayvanlara da uzanır (Noddings, 2013, s. 148-161). Tüm bu bağımlılık ve ilgi ilişkileri insan olmanın kaçınılmaz parçasıdır. Noddings'in vurguladığı gibi "ilgi görmek" hepimizde evrensel bir istek olarak mevcuttur (Noddings, 2002a, s. 21).

* Dr. Öğr. Üy., Van Yüzüncü Yıl Üniveristesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Dramatik Yazarlık Anasanat Dalı, barismutlu.79@yahoo.com.

Gelgelelim, ilginin insan yaşamı içerisinde böylesine belirleyici olmasına rağmen, ilgi ilişkilerine yönelik ahlaki ve politik sorumlulukları yeterince taşımayız (Held, 2009, s. 538). İlgi ve bağımlılık felsefe, etik, politika, eğitim v.s. içerisinde görmezden gelinir, ev yaşamında kadınların üstleneceği bir “özel alan” sorunu olarak karşımıza çıkar. İlgi ve bağımlılık görmezden gelindiği için, ahlak teorilerinin ele aldığı failer de ağırlıklı olarak “bağımsız”, “rasyonel” ve “otonom” dururlar. Özellikle günümüz hakim ahlak teorileri (yani faydacılık ve Kantçılık) failin kendine yeter olmasına dikkat ederler (Held, 2006, s. 10-11; Held, 2009, s. 538-540). Oysa İlgi etikçileri (erdem etikçileri gibi) ilgiye ve bağımlılığa önem vermeleri nedeniyle bireyin tek başına kendine-yeter olamayacağına inanırlar ve bu yüzden de diğer bireylere komüniteye giderler. Diğerlerinin ve komünitenin seçimlerimizi, kararlarımızı, akıl yürütmelerimizi bir şekilde belirleyiciliğini düşünürler; yani ahlaki failerin mutlak kendine-yeterliliklerine inanmazlar.

İlgi etikçileri bu açıklamalarında erdem etikçilerini izleseler ve onlarla önemli ortaklıkla gösterebilirler dahi onlardan yine de belli konularda ayrılırlar. Örneğin Noddings kendi teorisini erdem etiğine bir alternatif olarak görür. Kendi teorisinin liberal teoriler karşısında, özellikle Aristotelesçi erdem etiğine göre, daha başarılı bir alternatif olduğunu düşünür. Çünkü ilgi etiği çocukların ahlaki/özgeci motivasyonlarının gelişimi gibi konularda daha başarılı açıklamalar verir (Slote, 2013, s. 5; Noddings & Slote, 2003, s. 341-355; Noddings, 2015, s. 401-414). Ayrıca Noddings açısından ilgi etiğini erdem etiği karşısında daha iyi bir alternatif kılan diğer bir neden de, erdem etiğinin salt erdemler ve karakter eğitimi üzerinde dururken, farklılıklarımıza yeterince dikkat etmemesidir. Sadece erdemlere odaklanmak ilişki kurmamızın önüne geçebilecek bir engel yaratabilir (Noddings, 2002a, s. 61-69). Noddings bu kaygı içerisinde, ahlak alanında öncelikli olarak odaklanmamız gereken konunun ilgiyi, empatiyi büyütmek olduğuna inanır. Çünkü ancak ilgi ile bir çok sorunumuza dair birbirimizle diyalog kurmayı başarabilir, birbirimizi dinleyebiliriz. Noddings tüm bu açıklamaları doğrultusunda, diğer bir ilgi etikçisi olan M. Slote ile birlikte kaleme aldığı ortak çalışmasında şunu vurgular: Günümüzde ahlaki eğitim anlayışımızı etkileyen ve etkileyecek olan üç hakim anlayış vardır. Bunlar “erdem etiği”, “Kantçılık” ve “ilgi etiği” dir. Söz konusu etikler içerisinde ilgi etiği, ahlaki eğitim adına diğer etik teorilerden daha etkili argümanlar ortaya koyar (Noddings & Slote, 2003, s. 341-355).

Bu çalışmamızda amacımız ilgi etiğinin öncüsü durumunda olan Noddings’in değerlendirmelerini ele almaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Noddings’in bireyci liberal etik ve eğitim anlayışlarına yönelik eleştirisini, sonrasında ise ilgi etiğinin temel savlarını göreceğiz.

İlgi Etiği Açısından Liberal Etik ve Sorunları

Noddings kolejlerde uzun yıllar matematik öğretmenliği yaptıktan sonra, üniversitede çalışmaya başlar (Noddings, 2002, s. 29; Slote, 2013, s. 8). Bir eğitmen ve kadın olarak eğitimde karşılığını bulacak kimi ahlaki sorunların sürmekte olduğunu görür. Örneğin bunlardan biri, kadınlar ile erkekler arasında geleneksel adetlere, göreneklere ve önyargılara dayanan farklılıklardır. İki cins arasındaki bu farklılıklardan biri; kadınların fizik, matematik gibi derslerde, bilim, politika, iş hayatı gibi alanlarda erkeklere göre daha başarısız ve beceriksiz kabul edilmeleridir. Kadınlar bu kabulün doğal bir sonucu olarak hemşirelik gibi ilgi göstermeyi gerektiren iş alanlarına yönlendirilirler (Noddings, 2002a, s. 51-v.d.). Yine kadınlardan evlerinde ilgi gerektiren işleri, kişilerin bakımlarını üstlenmeleri beklenir. Çocuklara, yaşlılara, hastalara, engellilere, sakatlara bakacak ve ev işlerini yapacak, diğerlerinin dertlerine hassasiyet gösterecek olan kadınlardır. İşte kadınlar bu sorumluluklar içerisinde bir çok fedakarlıktan kaçınmayıp ilişkilerinden, eğitimlerinden, işlerinden, sosyal aktivitelerinden feragat ederler. Belki şunu da söyleyebiliriz: Kadınların bu fedakarlıkları göstermeleri beklenir. Öte yandan erkeklere baktığımızda ise, onların kadınlar gibi ilgi göstermeyi gerektiren sorumluluklara sahip olmadıklarını ve bu uğurda büyük fedakarlıklarda

bulunmak zorunda kalmadıklarını görürüz. Erkekler yaşamlarında ciddi engellerle karşılaşmadan yollarına devam edebilmekte, kapasitelerini etkin kılabilen, isteklerini tatmin edebilmektedirler. Dolayısıyla “adalet” kadın ve erkek için hiç de eşit işlemez.¹

Noddings'e göre kadınlar için biçilen bu roller, günümüz ahlaki iklimini ve eğitimi belirleyen iki ahlak geleneği olan Kantçılıkla ve faydacılıkla sürmektedir. Günümüzde etkili olan bu ahlak öğretileri, “birey”den hareket ederler ve yine bireyden yola çıkarak belli eğitim kuramları ve sosyal politikalar ortaya koyarlar (Noddings, 2002b, s. 70). Fakat Noddings açısından, bu ahlak öğretileri bireye odaklanarak ilerledikleri için yukarıda bahsettiğimiz sorunlar karşısında bize rehberlik edemezler. Özellikle komünitenin, duyguların ve kimi olumsal durumların üzerimizde özsel ahlaki belirleyicilikleri olabileceklerine dikkat etmezler. Ayrıca kültürel farklılıkları da uygun bir şekilde ele almazlar (Noddings, 2002b, s. 69-90; Noddings & Slote, 2003, s. 342-344). Noddings adına yüzleşmemiz gereken önemli nokta, toplumun eşitsizlik yaratan duygusal iklimidir. Çünkü bu duygusal iklim nedeniyle bir kadın evde ilgi göstermeyi ve bu uğurda büyük fedakarlıklarda bulunmayı kendi bireysel seçimi olarak görebilir. Dahası bizler toplumun üzerimizdeki etkisini farkedemeyip seçimlerimizi, isteklerimizi kendi otonom seçimlerimiz gibi ele alabiliriz. Oysa bu türden ilgi sorumluluklarını bireysel seçimlerle sınırlayamayız. Bu seçimleri etkileyen, yönlendiren bir toplumsal ilişkiler, gelenekler ağı da vardır. Seçimlerimiz, görüşlerimiz ve kararlarımız toplumsal önyargılarla çarpıtılabilirler. MacIntyre'nin dikkat çektiği üzere Aristoteles ve Hume gibi filozoflar bile toplumun önyargılarıyla hareket edebilmişlerdir (MacIntyre, 2016, s. 84-87).

İşte Noddings bu kaygılarla, ahlakı Kant gibi toplumsal etkilerden uzak ele almayı sorunlu bulur. Gerçekten de Kant, etiği temellendirirken toplumsal otoriteden uzak “saf akıl” ile hareket eder. Söz konusu akli tüm otorite formlarının üstüne koyar; ilgili akla ve istence bağlı olarak kimi ahlaki “kategorik buyruklar” ileri sürer. Bu buyruklar bireyin seçimlerini ahlaki kılan ve onlara bağlı hareket eden insanların ahlaki bir yaşam sürmelerini garanti eden buyruklardır (Noddings, 1995, s. 1). Özellikle bu buyruklar doğrultusunda hareket eden birey hiçbir şekilde eyleminin sonucuna, koşullarına bakmaz; salt ödev ilkelerine bağlı istencin, niyetin “doğru” olması üzerinde durur. Yani Kant için eylemin sonucu değil niyeti önemlidir. Birey, iyi intenç ve kategorik buyruklarla hareket ederken eylemlerinin otoriteye uyum göstermesine, eğilimlerine ya da sevgi gibi duygulara bakmaz. Birey bir şeyi doğru bulduğundan, ilgili “ödev duygu”suyla seçimini yapar. Gelgelelim Kant bu ödevlerle, Noddings'in de belirttiği gibi, diğerlerine müdahale etmemeyi, diğerlerinin özgürlüklerine müdahale edecek şeyleri yapmamayı vurgular, ödevlerin daha çok negatif karakteri üzerinde durur (Noddings, 1995, s. 98-99). Nihai olarak Kant'ın etiğinde insanın otonomisine, bireyselliğine saygı ön plandadır ve komünite ile duyguların otoritesi belirleyici değildir (Noddings & Slote, 2003, s. 341-342; Noddings, 2010, s. 109). Kant'ın söz konusu etik ya da ahlak felsefesi ileride Slote ile birlikte değineceğimiz gibi, kimi durumlarda bize yeterince yol gösteremeyecektir (Noddings, 1995, s. 98-99).

Şimdi Noddings'in Kant ile ilgili bu açıklamalarından sonra diğer liberal ahlak geleneği olan faydacılığa baktığımızda (Noddings, 2002b, s. 70), onun da temel olarak bireyden hareket ettiğini görürüz. Örneğin J. Bentham, insanın en temelde haz ve acıya göre eylemde bulunduğunu belirtir ve ona göre haz mutluluğa, acı ise mutsuzluğa yol açar. Dolayısıyla Bentham için hazzımızı maksimize etmek mutluluğumuzu da arttıracak bir durumdur. Haz için bakacağımız yer ise, tahmin edeceğimiz gibi, sonuçtur. İsteklerimizi, kararlarımızı, eylemlerimizi motive eden hazzı sonuçlarına bakarak, sonuçlarını hesaplayarak ele alırız ve bu hesaplama sonucunda bize en çok haz ve fayda verecek şeyleri yaparız. (Driver, 2014). Bu hesaplama bizi erdemli ya da erdemsiz, iyi ya da kötü kılacaktır. Yani Bentham için, B.

¹ Bu eşitsizliğe dair (Kittay, 1999); (Slote, 2007, özellikle s. 94-101).

Akarsu'nun ifadesiyle, "Kötü insanlar yoktur, kötü hesap eden insanlar vardır." (Akarsu, 1982, s.138). Ancak, Driver'ın vurguladığı gibi, faydacılık bu haz standardını bireyden topluma genişletir ve haz standardını en çok sayıda insana en fazla haz, iyi ya da mutluluk verecek şekilde işletir (Driver, 2014). Bentham bu ahlaki açıklamalarının herkes için geçerli olduğuna inanır. Nihai olarak Noddings bireyden ve soyut evrensel nosyonlarla hareket eden faydacı ahlak öğretisinin de, Kantçı öğretisi gibi, komünitenin bireyler üzerindeki belirleyiciliğini görmezden geldiğini belirtir (Noddings, 2002b, s. 72-73).

Noddings ve Slote gibi ilgi etikçileri kabaca ele aldığımız söz konusu liberal ahlak teorilerinin, yani Kantçılık ve faydacılığın gücünün politika ve eğitim gibi alanlarda sürdürdüklerini belirtirler. Gerçekten de liberal ahlak geleneği J.Rawls, J. Habermas, L. Kohlberg gibi filozoflar ve düşünürler sayesinde etkili olmayı sürdürmektedir. Bu filozoflar temel olarak Kantçı bir çizgide teorilerini şekillendirirler. Örneğin Kohlberg çocuğun ahlaki gelişiminde otonom bireysellik, bireysel haklar, evrensel ilkeler üzerinde durur ve ahlaki eğitimin temel amacının, farklı kararlarımızda bize yol gösterecek olan akıl yürütmelerimizi, genel ilkelere dair kapasitelerimizi geliştirmek olduğunu belirtir. Kohlberg ortaya koyduğu, ünlü ahlaki gelişim aşamalarının en üstüne daha büyük tutarlılığa sahip ve evrensel yargılamalara bağlı rasyonaliteyi koyar. Ona göre bu aşamada yer alan bireyler, hakların ve adaletin genel ilkelerinden şaşmazlar (Noddings & Slote, 2003, s. 341-344, 349-350; Noddings, 2002a, s. 118-119; Slote, 2013, s. 27-31). Bu en yüksek ahlaki aşamanın altında yer alanlar ise cezalandırma ve ödül ile hareket ederler (gelene-öncesi aşama), geleneğin ve kültürün taleplerine ve kurallarına göre davranırlar (geleneysel dönem). Örneğin geleneksellik içerisinde yer alan kişiler, diğerlerine tepkileri bilinçli olsa da aile ve dost gibi çevredeki grupların beklentilerini karşılamaya çalışırlar, sosyal sistemin ahlaki kurallarına uygun davranırlar (Noddings, 1995, s. 105; Garz, 2009, s. 41-44). Nihai olarak Noddings'e göre Kohlbergci anlayış, temel olarak herkesin "özdeş" yollarla birbirlerine ilgi göstereceklerini, birbirleriyle ilişki kuracaklarını düşünür ve akla dar bir bakış açısı getirecek bir şekilde salt zekayla ilgili eyleme dikkat eder. Ahlaki failin gelişiminin işaretlerini akıl düzeyi ve gücü ile ele alır, ilişkilerdeki davranışları bu minvalde yürütür (Noddings, 2002a, s. 22).

Noddings'in belirttiği gibi, Kohlberg'in aşamalı olarak karakterize ettiği bu ahlak öğretisi, duygulara yeterince yer vermez ve bu nedenle de karakter eğitimi tartışma konusu yapmaz (Noddings & Slote, 2003, s. 350-351).² Aksine bu tür bir eğitimi "fikir aşılama" (*indoctrination*) olarak görür (Noddings, 2002a, s. 3-4). Dahası erdeme dayanan bir eğitimin soylu oldukları kadar soysuz da olabilecek amaçlar için kullanılabileceğini düşünür (Noddings, 2002a, s. XIII). Kohlberg bu tür tehlikelerden ötürü, ahlakın ancak Kantçı tarzda bir evrensel bileşene sahip olmakla (Noddings, 2002a, s. 21) gerçek anlamda bize yol gösterebileceğine inanır. Açıkçası Kohlberg'in bu kaygısını taşımamak çok zordur. Çünkü girişte belirttiğimiz gibi, erdemler üzerinde fikir birliğine varmak kolay değildir ve belki de bu fikir birliği yer yer tehlikeli de olabilir. Bunun nedeni, erdemlerin rasyonel gelişme ve tartışma, duyarlılık

² Bu durum, yani duygular karşısında akla büyük bir önem vermek Noddings'in zikrettiği J. Rawls ve J. Habermas için de geçerlidir. Örneğin ideal iletişim teorisinde Kohlberg'e çok önem veren Habermas, ilgiden ziyade formel diyaloga (conversation) yönelecek bir şekilde (Noddings, 2002a, s. 118-122, 136) salt aklın gücü içerisinde hareket eder, "rasyonel olarak organize olmuş bir ideal toplum" tasarlar (Yoğurtçu, 2016, s. 318-320). Rawls ise adalet tartışmasında önemli bir yer tutan "moral duyguyu"; rasyonel olan ve rasyonel olmayan ayrımı üzerinden rasyonellik ile ele alır, hislerden uzak durur; adalet ilkelerinin formülasyonunda empatiye, iyilikseverliğe bir rol vermez. Bu bağlamda Rawls, adalet kuramında hayati olan ilkeleri, Kantçı ahlaki duygu ile yani makül kişilerin diğer kişileri salt rasyonel bir çıkarla el almaları gerektiği kabulü üzerinden temellendirir (Noddings, 2002b, s. 24). "Orijinal pozisyon" altında yönetilecekleri ilkelere ve kurallara karar verecek kişileri "cehalet peçesi" kavramlaştırmasıyla her türlü reel kimliklerinden uzaklaştırır. Cehalet peçesi içerisindeki kişiler kim olduklarını, hangi geleneğe ait olduklarını, sosyal statülerini, fiziksel koşullarını dahi bilmezler (Robeyns, 2009, s. 398-399; Hünler Zelyüt, 1997, s.40).

uzamından uzak salt çoğunluğun şekillendirdiği bir alışkanlık ve geleneksellik ile varlığını sürdürmesinin mümkün olmasıdır. Örneğin bir toplumda tam da ilgi etikçilerinin itiraz ettiği, kadınların belli rolleri sürdüreceği erdemler şeması etkili olabilir. Dolayısıyla Kohlbergçi ahlak açıklaması, en azından bu geleneksel kodlar karşısında eleştireldir, daha çok bireyin eşitliğine ve aklına önem verir.

Öte yandan Noddings'in Kantçı Kohlberg de dahil liberal bireyci ahlak ve eğitime yönelik- biraz sonra ele alacağımız- eleştirilerini anlayacağımız ve ona hak vereceğimiz yönleri vardır. Çünkü Kantçı perspektifte, eğitimin öncelikli amacı çocukların kimi evrensel kurallar ile hareket etmelerini sağlamaktır. Her bireyin diğerine müdahale etmeyeceği saygı, eşitlik, otonomi üzerinde durulur. Fakat bireylerin duygu dünyası üzerinde yeterince durmadığımız takdirde, bu Kantçı ve önemli idealler etkili olamazlar. Bireylerin duyguları ufaklıktan başlayarak manipüle edilebilir ve daha bir çok kötücül eğilimleri kazanabilirler. Bu durumda bireyler eşitliğin ne olduğunu bilseler de bir çok eşitsizliği içeren bir yaşamı, kendi otonom seçimiymiş gibi yaşayabilirler. Bu yaşamı mutlu bir yaşam olarak algılayabilirler. Faydacılığa geldiğimizde ise, faydacılığın bizi motive ettiği ahlak ve eğitim anlayışı, ister istemez hazzımızı maksimize edeceğimiz iyi hesaplamalar yapmayı öğrenmemizle ilgilidir. Örneğin Türkiye için düşünersek faydacılık açısından aileler, okullar çocukları öncelikli olarak piyasanın en çok talep ettiği psikoloji ve tıp gibi bölümlere yönlendirmelidirler. Çünkü bu bölümler kişinin daha fazla haz verecek bir yaşam sürdürmesini, daha fazla para, güç ve otorite kazanmasını sağlayacaktır. Gerçek bu iken, faydacı ahlak taslağı içerisinde başarılı bir öğrencinin felsefe gibi bölümü okuması yönünde motive edilmesi söz konusu olamaz. Başarılı bir çocuğun tıp kazanacak puanı almasına rağmen felsefe okumaya karar verecek bir motivasyonla hareket etmesi piyasa dışı çok güçlü istekleri ve motivasyonları gerektirir.

Açıkçası Noddings, üzerinde durduğumuz bu gibi kaygıları taşır ve liberal ahlak öğretilerini özellikle şu hususlarda eleştirir:

1. Liberal bireyci yaklaşımlar başlangıç olarak hatalı bir yerden işe başlamaktadırlar; ele aldıkları birey yetişkin ve rasyoneldir, yani yaşam içerisinde salt belli bir kesimden hareket ederler. Özellikle özgürlüğe vurguları, yeterince rasyonel olmayan kişilere dikkat etmelerini engeller, eşitliği fazlasıyla aynılık üzerinden kurarlar. Noddings'e göre Kantçılık ve faydacılık "sosyal öncesi bireysellik mitini sürdürür" ve gerçek yaşamda göremeyeceğimiz bir şekilde "bireyin otonomisini aşırı vurgularlar." Bu ahlak gelenekleri, daha önce de vurguladığımız gibi, evrensellik düşüncesi içerisinde komünitenin merkezi rolüne yeterince yer vermezler. Ağırlıklı olarak bireylerin otonomilerine ve rasyonelliklerine önem verirler, açıklamalarında bireylerin kültürel mirasları, kişisel sevgileri, bireysel projeleri üzerinde durmazlar. Oysa A. MacIntyre, M. Walzer, M. Sandel, C. Taylor gibi filozofların vurguladıkları gibi, kişiler belli bir kültürel geleneğin ürünüdürler ve onları besleyen bu kültürel varoluştan kaçamazlar. Bu filozoflar için belli bir komünite içerisinde kazanılan "iyi", kuralları hatta adalet kavramını bile önceler.

2. Liberalizm komünitenin gündelik taleplerini gölgeleyecek bir şekilde, bireysel sorumluluk söylemini ve insani sosyallığımızı kaybettirecek ve erozyona uğratacak bir yolda bireysel haklara ve negatif sorumluluklara aşırı vurguda bulunur (Noddings, 2002b, s. 70-74; Noddings & Slote, 2003, s. 341-344). Bireylerin farklılıkları, bağımsızlıkları, birbirlerine müdahale etmemeleri ve hakları üzerinde durur. Liberalizmde karşılıklı ilişkilerimizde belirleyici olan, "maskülen" bir karaktere sahip ve saf aklın terimleriyle gerekçelendirilen ahlaki yükümlülükler ve kurallardır. Bu ilişkilerde karşıdaki kişinin mutluluğuna bakmayız, karşıdaki kişiye yönelik duyduğumuz, duyacağımız sevgi ve dostluk hisleri belirleyici değildirler (Noddings&Slote, 2003, s. 344). Oysa bu bağlara da dikkat etmeleri gerekirdi. Çünkü kimi durumlarda genel kurallar bize yeterince rehberlik edemezler. Genel kuralların sessiz kaldığı yerlerde sevgi gibi duygular ve kimi duygusal bağlar adım atmamızda, sorumluluklarımızı geliştirmede yardımcı

olurlar. Sorumluluklarımızı geliştirmek için salt kurallar üzerinde duramayız, sosyal bağları da zenginleştirmemiz gerekir. Bunu yapmamız yurttaşlık kapasitemizi, insani karakterimizi geliştirmemize, ailede, komşuluklarımızda ve başka kurumlarda etkili olacak kimi sivil erdemleri büyütmemize yardım edecektir (Noddings, 2002b, s. 74).

Liberalizm, kimseye müdahale etmeme gibi negatif bir sorumlulukla yetindiği için kimi önemli gündelik sorunlarımıza yeterince duyarlılık göstermez. Slote liberalizmin bu duyarsızlığını Amerika’da yaşanan bir olayla göstermeye çalışır. Slote’un belirttiğine göre Holocaust sonrası hayatta kalan büyük bir Yahudi nüfusu İllinois Skokie şehrinde yaşamaktadır. 1970’lerde bir grup Neo-Nazi, burada Yahudilere karşı yürüyüşler ve gösteriler yapmıştır ve ister istemez de bu yürüşlere ve gösterilere karşı tepkiler doğmuştur. İşte bu tepkiler içerisinde T. Nagel, R. Dworkin, T.M. Scanlon gibi önemli liberal filozoflar, Neo-Nazilerin otonom haklarına saygı göstermemiz gerektiğini belirterek gösterilere, konuşma özgürlüklerine izin verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Slote ise buna haklı olarak katılmaz ve ilgili filozofların, yapılan gösterilerin Holocaust’tan hayatta kalan kişiler üzerinde yaratacakları psikolojik travmayı, hasarı hiç düşünmediklerini vurgular. Oysa Slote açısından bu gibi durumlarda yapmamız gereken şey, karşı tarafın yaşadığı büyük travmatik deneyimlere duyarlı olmamızdır. Bizler empati yoluyla şunu rahatlıkla görebiliriz: Neo-Nazilere bu hakkın verilmemesi durumunda gerçekleşecek travma, kesinlikle Holocaust’tan hayatta kalanlarınkı kadar büyük olmayacaktır. Dolayısıyla bir ilgi etikçisi olarak Slote, kişinin otonomi hakkını önemli görse de bu hakkın diğerleri üzerinde yol açacağı büyük travmayı hesaba katmamız gerektiğine inanır (Slote, 2013, s. 23-24; Slote, 2007, s. 68-69). Açıkçası Slote’un bu açıklamasıyla ilgili bizim kanaatimiz, bu dengeyi uygun bir şekilde sürdürecektir bir deneyimin sağlıklı politik iklim içerisinde ancak kurulabilecek olmasıdır. Çünkü bir ülkede eleştirel özgür düşünce olmadığı takdirde, toplumun rasyonel olmayan bir şekilde ve kimi önyargılar nedeniyle edindiği değerlere dair itiraz, eleştiri büyük bir tepkiye yol açabilecek, makul bir eleştiri bile bir duyarsızlık olarak görülebilecektir.

Noddings’e döndüğümüzde ise kendisi liberalizmin, negatif sorumluluk ve çoğulculuk iddiaları içerisinde kimi ciddi ikilemlerle karşılaşabileceğini belirtir. Örneğin bu ikilem Amerika’da yaşanan “Mozert Davası”nda görülebilir. Davanın sebebi, fundamentalist bir Hristiyan olan Mozert’in, çocuğunun okuldaki okuma gruplarından muafiyetini istemesidir. Çünkü Mozert’a göre okutulan kitaplar, cinsiyet rollerini İncil’in öğretilerine ters düşecek bir şekilde sumaktadırlar; örneğin bir oğlanı yemek pişirirken bir kız ise kitap okurken göstermektedirler. Bu durumda okullar ne yapmalıdır? Nihai olarak liberalizm, Noddings’in de vurguladığı gibi, çoğulculuğu korumayı talep eder. Okulların yukarıdaki talebi uygulaması durumunda yine kimi liberal-karşıtı grupların dinsel olduğu kadar etnik, ırksal ve cinsiyete dayanan nedenlerle şikayette bulunması gündeme gelebilecektir. Dolayısıyla Noddings’e göre liberalizmin bu negatif özgürlük ve çoğulculuk konusunda karşılaşacağı bir çok ciddi zorluk vardır (Noddings, 2002b, s. 74-75). Noddings’in bu çatışmalı durumlarla ilgili bir öneride bulunmaz. Ama bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, sorunu ilginin ailevi ve politik bir iklimde büyümesi temelinde ele alması muhtemeldir.

3. Son olarak Noddings açısından liberal gelenek içerisinde yer alan Kant, daha önce de vurguladığımız üzere otonomi ve “ahlaki yasayı bütünüyle aklın bir ürünü” kılar, sevgiden ve eğilimden doğan eylemleri ahlak alanı içerisinde ele almaz. Noddings adına Kant’ın aşkınsal ve otonom benliği (*self*) hayaletimsi bir niteliktedir; çünkü empirik öncesi (*pre-empirical*) bir benlik olarak karşımıza çıkar (Noddings, 2010, s. 109). Liberalizmin diğer ahlak geleneği olan faydacılık ise “benlik”i, engelsiz bir rasyonel seçim mekanizması olarak ele alır. Bu komüniteryanların eleştirdiği gibi aslında gerçek bir benlik değildir (Noddings, 2002b, s. 90).

Noddings Kant’ın otonomiye vurgusu içerisinde şuna da dikkatimizi çeker: Bizlerin yaşamlarımızda seçemeyeceğimiz şeyler vardır. Örneğin ebeveynlerimiz, içine doğduğumuz

kültürel grup, ana dilimiz, fiziksel karakteristiklerimiz ve kabiliyetlerimiz bize bağlı değildir. Ayrıca birinin eşinin hasta, engelli olması, çocuğunun özürlü doğması, bir ailenin yıkımlarla karşılaşması gibi durumlar nedeniyle isteklerimiz ciddi şekilde farklı yönelimler kazanabilirler. Bu gibi nedenlerle Noddings, ilgi etiği açısından “otonomi”yi sınırlı bir durum olarak ele alır. Otonomiye “karşılıklı otonomi” olarak ele alma taraftarıdır. Benliği diğer insanlara, canlılara, idelere bağlı bir ilişkisellik içerisinde kavramsallaştırır; benliği ilişkisel bir benlik (*relational self*) olarak ele alır (Noddings, 2010, s. 112-115). Öte yandan Noddings bu benlik anlayışında eleştirel düşünmenin çok önemli olduğunu ekler. Yani söz konusu benlik açısından eleştirelilik, otonomi anlayışında olduğu kadar önemli ve belirleyicidir. Çünkü eleştirel düşünme, eleştirel bir benlik-analizi durumu, kimi sosyal önyargıların üstesinden gelmek, örneğin kadınların erkekler karşısında kimi konularda (bilim dersleri gibi) doğal olarak daha ast olduğu algısını aşmak için fazlasıyla gereklidir (Noddings, 2010, s. 118-124). Bu noktada Noddings’e şunu sormak zorundayız: Pekala bu nasıl olabilir? Şayet ilgi belli bir toplum içerisinde büyüyecekse, bu eleştirelilik Kant’ın üzerinde durduğu tarzda eleştireliliğe ve otonomiye önem veren liberal bir toplumu gerektirmez mi? Bizce Noddings ilgiye önem vermenin ötesinde ciddi bir liberalizm eleştirmeni olarak karşımıza çıkmaz. Zaten Noddings’in bahsettiği liberalizm eleştirileri, kendisinin işaret ettiği gibi, öncesinde çok daha güçlü bir şekilde erdem etikçileri, komüniteryan ve post-modernist filozoflar tarafından yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir (Noddings&Slote, 2003, s. 342-343). İlgi etikçilerinin liberalizm eleştirilerindeki belki de tek özgün yön; ilgi, empati, sevgi gibi hisler ve duygulara dikkatle, iyi insan olmanın koşullarına odaklanmaları ve bu yolla erdem etikçilerine göre daha çoğulcu bir şekilde ilerlemeleridir. Noddings eğitim anlayışını da bu perspektifle geliştirir. O halde Noddings’in eğitim anlayışına dikkat ederek ilgi etiğini görmeye başlayabiliriz.

İlgi Etiği ve Eğitim

Slote’un belirttiği üzere, ilgi etiği ilk defa Noddings ile birlikte gündeme gelmiştir (Slote, 2007, s. 10). Noddings’in eserlerindeki ana temalardan biri, dünyayı daha iyi ve yaşanabilir bir yer kılmaktır. Bu önemli amaç doğrultusunda ilgiyi, barışı ve sevgiyi ekip büyütmemiz gerektiğini düşünür ve özellikle ilgiyi eserlerinin merkezine alır. İlgi üzerinden etik yaşamı anlamaya çalışır. Liberal öğretilere yönelik eleştirileri de bu minvalde ilerler, bu öğretilerin “ilkeler”in daha iyi olmaları üzerinde durduklarını söyler. Kendisi erdem etikçileri gibi belli soyut ilkeleri ele alıp buradan yaşama, insanlara gitmeyi yeterli bulmaz. Kuralların yaşamı dönüştürmede sınırları olduğunu, insanları iyi kılmada sınırlı kaldıklarını düşünür. Bu kaygı doğrultusunda, daha iyi insanlar olmamız adına birbirimize ilgi göstermeyi merkeze alır. Böylece kendi etiğini erdem etiğine benzer bir biçimde³ Kantçı ve faydacı etiğin karşısına koyar ve yeni bir alternatif etik olarak ilgi etiğini karşımıza çıkarır. (Noddings, 2002a, s. 1-2).

Pekala Noddings diğer etikler kadar erdem etiğinin de karşısına koyduğu bu ilgi etiği’ndeki “ilgi” ile neyi kasteder? Noddings’in ilgi ile kastettiği şey; ihtiyaçlara dair dikkat, empatik tepki, özveri, tutum ya da “kişiler arası ilişkilere dair bir takım pozitif tepkiler verme istidatlar”ıdır. Ve bu ilgi ilişkileri de doğal ilgilere, etik ilgilere, kısa rastlaşmalara ve uzun-sürelili ilişkilere göre farklılık gösterebilirler. Noddings’in belirttiği gibi, tüm bu ilgi ilişkileri yaşamda empirik bir gerçekliği sahiptirler, yani salt bir teorik inşa olarak karşımıza çıkmazlar. Yaşamın kendisi bizzat bu ilişkilerle başlar. Örneğin doğumdan önce bile bir ilgi ilişkisi vardır; çünkü bebeğin hayatta kalması ilgi, bakım ile gerçekleşir. Kişiler seçimde bulunmadan bir ilgi

³ Noddings ilgi etiğini bir alternatif olarak karşımıza çıkarırken, bu etiğin erdem etiği ile kimi ortaklıkları olduğunu, ama ondan belirli bakımlardan ayrıldığını belirtir. Aralarındaki en temel fark şudur: Erdem etiği [örneğin MacIntyre’ın] doğrudan erdemleri öğretmek üzerinde dururken, ilgi etiği ise daha iyi bir insan olmanın “koşullar”ına odaklanır. Noddings’e göre ilgi etiği ilişki merkezlidir. Erdem etiği ise, özellikle Aristoteles çizgisine sahip erdem etiği ise birey merkezlidir; doğrudan bireye erdemleri kazandıracak bir şekilde ilerler (Noddings, 2002a, s. 1-2).

ilişki içerisinde doğarlar, anneyle zorunlu olarak bir ilgi ilişkisi içerisinde oldukları, bu ilgi ile dünyaya gelir ve büyürler (Noddings, 2010, s. 28, 37). Bu ilgi ilişkisi daha sonrasında giderek, yani büyürken derinlik ve komplekslik kazanır. Çünkü Dewey'nin [ve tabii ki öncesinde Aristoteles'in b.m.]⁴ gözlemlediği gibi, insanlar sosyal hayvanlardır ve iletişim kurma isteği duyarlar (Noddings, 2002a, s. 21). İnsanlar bu istek ile kendilerini gerçekleştirecekleri bir şekilde karşılıklı ilgi ilişkileri kurarlar ve türlü bağımlılıklarla hareket ederler (Noddings, 2010, s. 32-45; MacIntyre, 1996, s. 1-11).

Noddings bu gibi empirik olgulara dikkatle, “etik”i “ilgi görmeye dair evrensel istek” ile başlatmamız gerektiğini düşünür (Noddings, 2002a, s. 21; Noddings, 2010, s. 29, 36) ve bu ilginin sevgi eğilimi gibi doğal ilgilere yönelik olduğunu belirtir (Noddings, 2010, s. 29). Noddings ilgiyi başlangıca koyması; sevgiyi, hissetmeyi, eğilimi birincil önemde ele alması neticesinde Kant'a karşıt ilerler (Noddings, 2002a, s. 14).⁵ Kendisi Kant'ın doğal ve etik ilgiler arasında farklılık olduğuna dair iddiasını kabul eder; ama Kant'ın etiği salt ahlaki ilgilere sınırlanmasına hak vermez. Ona göre her ikisi de, yani etik ve doğal ilgiler de ahlaki değere sahiptirler (Noddings, 2010, s. 36)⁶ ve bu ilgiler arasında keskin ayrımlar yapmak, etik ilgiyi doğal ilgiye üstün görmek doğru değildir (Noddings, 2010, s. 29). Dolayısıyla Noddings ahlaki yaşamı, Kant'tan ayrılacak bir şekilde, salt etik kararlarla ve gerekçelendirmeyle ele almaz ve bu yaşamı doğal ilgilere de birlikte düşünür ve bu hususta bize şunu söyler:

Doğal ilgi gösterme belli bakımlardan etik ilgi göstermeye daha üstündür. Şayet hasta olsaydık ve bir arkadaşımız bizi ziyaret etseydi ve dürüstçe ödevden ötürü bu ziyareti gerçekleştirdiğini söylesen, nasıl hissedeceğimizi düşünün. Epeyce incinmiş hissedebilirdik; hatta hemen eve gitmesini dileyebilirdik. [İşte] neredeyse tüm yakın ilişkilerimizde, en önemli edimlerin ve tutumların birçoğu ödevle değil eğilimlerle gerçekleşir. Görmemiz gerektiği gibi, sıklıkla etik ilgi göstermenin amacı, doğal ilgiyi tesis etmek ya da onarmaktır. Doğal ilgi gösterme hiçbir zaman başarısız olmasaydı, tüm diğerlerini sınırsız bir şekilde genişletebilirdi ve etik ilgi göstermeye de hiçbir ihtiyacımız olmazdı (Noddings, 2010, s. 36-37).

Alıntıdan görüleceği gibi, Noddings için doğal ilgi etik ilgiyi bile önceler ve belli bakımlardan doğal ilgiyi etik ilgidan daha üstün kabul eder.

Pekala bu doğal ilginin kökeni nedir? Noddings için bu sorunun cevabı anneyle ait olan (*maternal*) içgüdüdür. Aslında daha önce de işaret ettiğimiz gibi bizler doğumdan önce bile bir ilgi ilişkisi içerisindeyizdir, hepimiz annemizle kurduğumuz ilgi ile dünyaya gelir ve büyürüz (Noddings, 2010, s. 28, 37). İşte Noddings'e göre bu ilgi en temelde evde başlar ve adım adım

⁴ Gerçekten de Aristoteles için teorik yaşam dostlardan ve politik birlikliklerden bağımsız olamaz; bu nedenle iyi yaşam yani *eudaimonia* yolunda dostlara eşsiz yer verir. Bir anlamda, Noddings'in de dikkat çektiği “ilgi” ye, ilişkiye teorik yaşamda yer vardır. Ancak Aristoteles'teki bu ilgi ile Noddings'in kastettiği ilgi arasında çok önemli bir fark vardır; çünkü Aristoteles'te diğerine yönelik ilgi; teorik, seyir yaşamı içerisinde “elitist” bir karakterdeki ilgidir (Groenhaut, 1998, s. 187-190).

⁵ Held'in Hume'cu A. Baier üzerinden belirttiğine göre Kant için kadınlar akıl değil duygularla hareket ettiklerinden tam anlamıyla ahlaki yetkinliğe ulaşamazlar (Held, 2009, s. 539-540).

⁶ Kant, ahlaka kimi haklı nedenlerle-Hume'un ahlaki salt tutkularla, hislerle, duygulanımlarla ilişkilendirmesinden ötürü- rasyonel bir gerekçe verme ihtiyacı duyar. Ancak Kant, Greklerin duygulara dair okumalarıyla barışık bir biçimde ilerleyebilirdi; çünkü Aristoteles'te duygular akılla güçlü bir ilişki içerisinde alınır. Açıkçası Kant, Aristoteles'e biraz daha dikkatle ilerleyseydi belki bugün alternatif ahlak gelenekleri tarafından bu denli eleştirilmezdi. Ama bugün için Kant ile Grekler arasında bu köprüyü kurma çabaları vardır. Örneğin C. Korsgaard gibi günümüzün çok önemli Kantçıları, Kant'ı Platon ve Aristoteles ile birlikte okuyabilmektedir (Korsgaard, 2008; Korsgaard, 2009). Yine N. Sherman gibi Aristotelesçiler de çok rahatlıkla Aristoteles'i Kant ile barışık bir çizgide ele alabilmektedirler (Sherman, 1997). Ayrıca R. Louden gibi filozoflar da kimi eleştirilere karşıt olarak Kant'ın etiğinin hiç de içerikten, somutluktan uzak olmadığını, Kant'ın erdemlerle ilişkili bir etiğe sahip olduğunu açık kılmak isterler (Louden, 2000). Bu Yeni-Kantçı filozoflar yer yer melez yaklaşımlarla Kant'ın, hayvan haklarından tutun çevre haklarına kadar bugün de önemli olduğunu bize göstermeye çalışırlar. Açıkçası günümüz sorunlarının evrensel, küresel boyutunu düşündüğümüzde rölativizm batağına ve konforculuğuna saplanmaktan uzak Kantçı okumaları dikkate almamız gerekir. Bu konuda (Tepe, 2016).

büyüyerek ortak ilgilere bağlı çeşitli gruplar içerisinde belli geleneklerle genişler ve kimi ortak ilişkilerde kendini göstermeye devam eder. Ve bu doğal ilginin koşulları, adım adım iyi görülmeye başlandıkça da “ahlaki bir boyut” kazanır. Yani ilişkisel bir varlık olan insanın ahlaki yaşamı ve erdemleri ilgi gösteren ilişkiler temelinde cisimleşir. Elbette Noddings'in vurguladığı gibi, erdemlerin erkekler arasında görülen avlama, yol bulma (*pathfinding*) gibi kökenleri de vardır (Noddings, 2010, s. 42-45). Bu erdemlerin rolünü Greklerde ve günümüzde görebiliriz. Grekler için birçok erdem, savaş ve rekabetle ilgilidir. Söz konusu erdemler de ahlaki kuralları ve gelenekleri pekiştirir ve belirlerler. Bu gelenek ve kurallar içerisinde ailevi ilişkiler ve kadının rolü pek de önemli değildir (Noddings, 2010, s. 39). Aristoteles gibi parlak bir filozof bile kendi toplumunun erdemler şemasına sıkı sıkıya bağlı kalarak kadınlara önyargılı yaklaşabilmiştir (MacIntyre, 2016, s. 85-86).

Şimdi Noddings, şiddetin ve kötülüğün bu denli yaygın olduğu gerçeği karşısında, kadına özgü kabul edilen annelik içgüdüleriyle büyüyen “doğal ilgi gösterme”nin, yaşamımızda hak ettiği yeri eşit bir şekilde bulması gerektiğini, eğer bunu başarırız şiddeti azaltabileceğimizi ve dünyanın daha iyi yaşanılır bir yer olması için önemli adımlar atabileceğimizi düşünür. Doğal ilginin hak ettiği yere sahip olması ve güçlenmesi diğerlerine yardıma, doğaya ve hayvanlara özen göstermemize, dünyanın bir ucundaki hiç tanımadığımız evsiz ve yoksul insanlara el uzatabilmemize yol açabilir. Örneğin ilgi göstermeye hakkettiği yeri vermekle kamusal yaşamda görülmeyen, görülse dahi tahammül edilmeyen engellilere daha sahiplenici yaklaşabilir, engellilerle daha adil bir yaşam inşa etme arayışı içerisinde olabiliriz. Evlerimizin önüne kediler ve köpekler için su, yiyecek bırakabilir, kışın aç kalan doğa hayvanları için yiyecek noktaları oluşturabiliriz. Yaşamlarımızda bu ilgi ilişkilerini kurabildiğimiz takdirde, Noddings'in ısrarla vurguladığı daha barışçıl, hoşgörülü ve mutlu bir yaşam sürmemiz adına birçok engeli aşabiliriz. Bu ilgi deneyimlerini yaşayanlar Noddings'in taleplerinin önemini hissedeceklerdir. Örneğin tüm yoksulluğu içerisinde evindeki parasını bırakıp kedisini kurtarmaya çalışan Ali Meşe gibi⁷ etkileyici bir sevgi ve ilgi ile sokak hayvanlarına el uzatan kişiler, Noddings'in taleplerinin önemini her gün deneyimlemektedirler.⁸

Peki, bu denli önemli olan ilgiyi nasıl büyütebiliriz? Bu süreçte okulların ne gibi bir rolü olabilir? Noddings ilgi göstermeyi öğrenmemiz için ilk adımın, erken çocukluktan başlayarak “ilgi görme”nin ne anlama geldiğini öğretmek olduğunu belirtir. İlgi gösteren olarak ebeveynler, öğretmenler ihtiyaçların yaşamamızdaki yerini ve önemini göstermelidirler. Bu süreçte ebeveynler ve öğretmenler çocuklar için bir model oluşturmaya çalışmalıdırlar. Örneğin bir anne evde baktığı köpeği Tippy ile ilgili olarak çocuğuna, Tippy aç görüldüğü zaman ne düşündüğünü sorabilir ve çocuğuna “tabağını dolduralım mı?” diye sorarak yaklaşabilir. Çocuk, Tippy'nin tabağını doldurduktan sonra, anne Tippy'nin mutluluğuna ve sevincine dikkat çekebilir. Bu deneyim ile çocuk, Tippy'ye yardım etmeyi ve onun ifadelerini okumayı öğrenir, Tippy'nin ihtiyaçlarına dair sorumluluk geliştirir. Anne, çocuğunun bu sorumluluğu gerçekleştirmedeki kimi başarısızlıklarını gördüğünde ise “Tippy aç kalmış, çok üzgün görünüyordu, onu besledim, beslemeyi unuttun mu?” şeklindeki açıklamalarla ve sorularla çocuğa yaklaşarak, ondaki tetiklemeyi tekrardan başlatabilir (Noddings, 2010, s. 59-61).

Noddings haklı olarak bu ilişkide içtenlik, sahicilik ve sevginin çok önemli olduğunu düşünür. Çünkü ebeveynler, hayvanlarla arası iyi olmasa da çocuklarına sorumluluğu öğretmek için, salt bir araç olarak evcil hayvan sahiplenebilirler. Yukarıdaki örnekteki gibi bir durumda anne hayvanla empatik bir ilişkiye sahip değilse, çocuk bunu anlar ve Tippy'e bakmak çocuk için salt bir ödev haline gelir. Noddings'in vurguladığı gibi, ilişkideki bu keyifsiz ödev duygusu

⁷ Ali Meşe olayı için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/fotografiyla-gundem-olan-ali-dede-hastaneye-kaldirildi-40721611>; <http://www.hurriyet.com.tr/sobayi-benzinle-tutustururken-evi-yandi-kedisine-sarilarak-izledi>.

⁸ Noddings'in diğer canlılara yönelik ilgi açıklamaları için (Noddings, 2013, s. 148-169).

bize şunu fark ettirir (Noddings, 2010, s.62-63): “İnsanlar ve hayvanlar arası ilişkide bile doğal ilgi gösterme, birçok bakımdan etik ilgi göstermeye göre daha tercih edildir. Açık bir şekilde çok daha fazla haz verir.” (Noddings, 2010, s. 62). Ödevin bu yönlerini düşündüğümüzde, bizler için eğitimin temel meselesi otoriteye, kurallara sıkı bir itaati öğretmek değil empatiyi geliştirmek, ilgi ilişkilerini içten bir şekilde yürütmek olmalıdır (Noddings, 2010, s. 62-63).

Noddings bu ilgi gelişiminde, ilgi eğitiminin kimi önemli unsurlarını şöyle sıralar: Öncelikle eğitim ahlaki boyutuyla kişinin hem bencil ve kötü hem de iyi ve cömert yönlerini anlayacağı öznel-anlamaya ve refleksiyona katkı sağlamalıdır. Bu uğurda iyi seçilmiş hikayelerin eşsiz önemi vardır. Hikayeler “ilgi kapasitesi”ne olduğu kadar “eleştirel düşünme”yi de güçlendirecek bir türde olmalıdırlar. İlgi göstermeyi öğretmenin diğer önemli unsuru ise, birinin diğerine dikkat gösteren “açık uçlu bir diyalog” kurabilmesidir. Bu diyalog bir argümanı kazanmak için değil katılımcıların ilgi gösteren ve ilgi gören olarak birbirlerini fark edebilecekleri şekilde ilerlemelidir (Noddings, 2002a, s. 15-17).⁹

İlgi eğitiminde diğer bir önemli unsur da “pratik”in rolüdür. Kişiler arası dikkat ve ilgi kapasitesinin gelişimi etkinliklere katılarak gerçekleşebilir. Noddings’in belirttiği gibi, ilgi kapasitesini geliştirecek etkinliklere daha çok kadınlar katılır; hatta kimileri bu ilgiyi kadının doğasına yükler. Ancak Noddings için buradaki temel mesele, ahlaki eğitimciler olarak her iki cinsin de bu etkinliklere katılmasını sağlamamızdır. Örneğin kız çocuklarının matematik ve bilim, erkeklerin ise ilgi gösterme deneyimlerine sahip olmaları için çabalamalıyız. Eğitim kimi becerilerle birlikte ilgi kapasitelerini de geliştirmeyi amaçlamalıdır (Noddings, 2002a, s. 19-20, 51-53).¹⁰ Türkiye açısından düşünürsek, kadını salt ev yaşamıyla düşünmek hatadır; yaşlıların evdeki bakımını üstlenecek, çocuklara kahvaltıyı hazırlayacak, ev işlerini yapacak sadece kadın değil erkek de olmalıdır. Açıkçası buradaki sorun, kültürel faktörlerin cinsiyetler arasında fazlasıyla belirlenmiş olmasıdır. Kadınlar annelik gibi içgüdülere bağlı olarak ilgi gösterme konusunda daha derin kapasitelerle hareket etseler dahi kültürün bu denli erkeği ilgisiz kılması pek de kabul edilecek bir durum değildir.

Zaten kadınlar da giderek bu eşitsizlikler karşısında seslerini çıkarmaktadırlar. Örneğin bir çok kadın artık çocuk, hasta, yaşlı ve engelli bakımının kamusal bir mesele olduğunu ve bu konuda devletin adımlar atması gerektiğini düşünmektedir. Bu talepler kimi devletlerde karşılığını bulmuş, devletler bakım konusunda ailelere maddi destekler ve imkanlar vermeye başlamıştır. Ancak tüm bu olumlu değişimlere rağmen insanlar belki de doğal olarak ilgiyi, bakımı ücretli bir yabancıdan değil sevdiği insanların vermelerini isterler (Noddings, 2002a, s. 56). Bir gün muhtemelen yaşlı olduğumuzda biz de bu talebi dillendirebiliriz. Yaşlılık gibi zor bir dönemde bakımımızı, büyük ihtimalle mesleği haline getirmiş biri yerine dostlarımızın ve sevdiklerimizin üstlenmesini isteriz. Ama yaşam bazen buna izin vermeyebilir. Sevdiklerimiz çalışmak gibi, kendi projelerini gerçekleştirmek gibi istekler duyabilirler. Bu durumda izenecek yol, yaşlıların bakımını bir uzmana bırakmak ve sıklıkla onu ziyaret etmek olabilir. Kişiler yaşlılara bir uzman kadar iyi sokulamayabilirler. Örneğin ani bir sağlık durumunda bu uzman kişinin müdahaleleri kurtarıcı olabilir. İkinci yol ise yaşlılarımızın bakım sorumluluğunu devletin vereceği imkanlarla kadın ve erkek birlikte yürütmemizdir. Kadınların erkeklerle eşit olarak sadece ev yaşamına hapsolmek istememelerini düşündüğümüzde izlenecek en makul yol, sevdiğimiz insanlara ilgiyi ortak olarak üstlenmemizdir. Hastalarımıza, engellilerimize, yaşlılarımıza bakmak gibi türlü fedakarlıkları gerektiren sorumlulukları tek başına kadına yükleyemeyiz; yaşadığımız çağ buna izin vermez. Adil olan kadınları erkekler gibi üretime, sosyal ilişkilere, etkinliklere v.b. katmamızdır. Dolayısıyla ahlaki eğitimin üzerine düşen görev, ilgiyi evrensel bir model haline getirmek ve öğrencilere kazandırmaktır.

⁹ Noddings’in üzerinde durduğu diyalogla ilgili ayrıntılı açıklamaları için (Noddings, 2013, s. 183-187).

¹⁰ Noddings’in üzerinde durduğu pratikle ilgili ayrıntılı açıklamaları için (Noddings, 2013, s. 187-193).

Böylesi bir evrensel model olma bağlamında Noddings için, girişte belirttiğimiz gibi, ilgi etiği salt Kantçı ve faydacı ahlak teorilerine değil erdem etiğine de bir alternatif olarak ele alınabilir. Bu anlamda ilgi etiğinin erdem etiği ile olan ilişkisine dağr öncelikle söylememiz gereken şey, liberalizme yönelik eleştirilerinde her ikisinin de önemli ortaklıklarının olduğudur. Hatta kimi filozoflar için ilgi etiği doğrudan erdem etiğinin bir formu durumundadır (Held, 2006, s. 55).¹¹ Çünkü Slote'un dikkat çektiği gibi, diğerlerini "önemseme"yi, diğerlerine "ilgi gösterme"yi temel bir erdem kabul edersek, ilgi etiği ister istemez bir erdem etiği formu olarak görülecektir (Noddings & Slote, 2003, s. 347).¹² Ancak Held ve Noddings gibi ilgi etikçileri için bu yaklaşım ve okuma doğru değildir. Çünkü ilgiyi erdem olarak ele alsak bile ilgide asıl ayırt edici olan "ilişkisel"tir. Dolayısıyla bu isimler için ilgi etiği erdem etiğiyle ortaklıklar taşımaya rağmen ondan ayrılır (Noddings, 2002a, s. 2; Held, 2009, s. 551). Örneğin her ikisinin eğitim anlayışlarında ciddi farklılıklar vardır.

Şimdi bu iki etik yaklaşımın, yani ilgi etiği ve erdem etiğinin eğitim anlayışları arasındaki farklılıkları şu şekilde ortaya koyabiliriz:

"Erdem etiği" bireylerin karakter eğitimi üzerinde durur. Öğrencilere iyi düzenlenmiş bir komünite olan okul içerisinde dürüstlük, cesaret, ılımlılık, merhamet, cömertlik gibi kimi temel erdemleri kazandırmayı amaçlar. Çünkü MacIntyre'in Aristoteles'e ve Aquinas'a dikkatle belirttiği gibi; erdemler eylemleri ve seçimleri doğru kılacak motivasyonları, hisleri ve eğilimleri bize verirler (MacIntyre, 1988, s. 193-198). Belli algı, istek ve seçim alışkanlıkları ile erdemler arasında sıkı bir bağ vardır (Noddings & Slote, 2003, s. 343). İşte böylesine önemli olan erdemleri aile, işyeri ve okul gibi "ortak iyi" üzerine kurulu olan komüniteler içerisinde kazanırız. Bir komünite, çocukluktan başlayarak entelektüel gelişimimiz ile birlikte ahlaki kişiler ve yurttaşlar olmamız için de çabalar (Noddings, 2002a, s. 62).

MacIntyre'ci bir erdem taslağı ile okul-öğrenci ilişkisini düşündüğümüzde, okullar "ortak iyi"ye göre öğrencilere belli "iyi"leri, becerileri kazandırmaya çalışırlar ve öğrencilerin kazandıkları bu iyiler de okulların "iyi"sini korur ve sürdürür. Bu ilişkide öğrenciler için hayati olan, kendi potansiyellerini belli bir gelenek ve komünite sayesinde adım adım gerçekleştirdiklerini fark etmeleridir. Daha açarsak; bir öğrenci felsefe dersine güçlü bir ilgi duyuyordur, bu derslerinde sınıf arkadaşlarından ortalama olarak daha başarılı olacak kadar iyidir. Sonrasında bu öğrenci kariyerini felsefe öğretmeni olarak yürütmeye karar verir. Erdem etikçisi için bu öğrencinin işini iyi yapmasında beceri, belli bir geleneğin parçası olan komüniteler ve pratikler içerisindeki erdemlerle birleşmek zorundadır. Öğrencinin bu becerisi cesaret, dürüstlük, ölçülülük ve pratik bilgelik gibi erdemlerle bir arada yürümelidir. Çünkü iyi bir felsefe öğretmeni bilgiyi koşullara, kişilere ve durumlara bağlı yürütebilmeli, bilgiyi cesaretle dile getirebilmelidir. Bu kişinin iyi ile ilişkisi diğer pratiklerle de uyumlu olmalıdır. İyi bir felsefe öğretmeni olmanın yanında iyi bir eş, iyi bir ebeveyn, iyi bir dost, iyi bir meslektaş ve iyi bir yurttaş olması da önemlidir. İşte bu iyi-pratik ilişkisi yaşamımızın birçok alanında

¹¹ Bu düşüncede makalelerden oluşan çalışma için bkz. (Des Autels & Waugh, 2001).

¹² Noddings gibi ilgi etikçileri "önemsemek" ve "ilgi göstermek" arasında bir ayrım yaparlar. Önemsemek tanımadığımız insanlara da yönelik bir ilgidir. Örneğin Afrika'daki yoksullara ilgi göstermemiz, onları umursamamızdır. İlgi göstermek ise bizim ağırlıklı olarak üzerinde durduğumuz yüz yüze ilişkilere bağlı ilgi göstermedir. Önemsemek dar kişisel sınırları aşır adalet gibi politik, kamusal alandaki konulara uzanır. Bu konuda özellikle yazarlar V. Held, S. Ruddick, M. Slote gibi filozoflar olmuşlardır (Noddings & Slote, 2003, s. 348). Ama son çalışmalarında Noddings de bu konulara eğilmiştir (Noddings, 2002a, s. 85-89). Yani ilgi etikçileri açısından duyulanıma dayanan evrensel bir ahlak pekala mümkün olabilir (Noddings & Slote, 2003, s. 348). Açıkçası Noddings ve diğer ilgi etikçilerinin, ahlakın evrenselliğine dair ilgiler, önemlidir. Örneğin daha önce bahsettiğimiz Ali Meşe, kendisini hiç tanımadığımız rağmen hepimizde; özellikle de hayvanlara, yoksulluğa hassasiyeti olan kişilerde sevgi, ilgi ve merhamet uyandırdı. Dolayısıyla televizyonun, internetin olduğu, sorunlarımızın birçok bakımdan küresel hale geldiği bir dönemde, ilginin herkesi kapsayan evrensel bir okumasını yapmak anlamlı ve önemlidir.

karşımıza çıkar. Bu ilişki bir sanatçı, bir çiftçi, bir öğrenci olarak işimizi, rolümüzü “iyi” yapmamızı, potansiyellerimizi iyi bir şekilde gerçekleştirip iyi bir yaşam sürmemizi sağlayacaktır.¹³

Bu noktada erdem etiğiyle ilgili, Noddings’in de vurguladığı bir hususa, özellikle MacIntyre’in gündeme getirdiği anlatisallığın/öyküsellüğün (*narrative*) önemine dikkat çekmemiz gerekir. MacIntyre yukarıda bahsettiğimiz toplumsal rolleri, “anlatisallık” ile birlikte düşünmemiz gerektiğini belirtir. Bizler bir geleneğin içerisinde belli rolleri gerçekleştireceğimiz bir hikayenin parçasıyız ve söz konusu hikayeyi başarıyla sürdürmemiz bahsettiğimiz rolleri iyi bir şekilde gerçekleştirmemizle ilgilidir (Noddings, 2002a, s. 61-62). MacIntyre bu anlatisal yaşam algısının ufaklıktan başlayarak duyduğumuz hikayelerle geliştiğini, hikayelerle belli tarihsel ve anlatisal yaşam algıları inşa ettiğimizi belirtir. Bu bakış açısı içerisinde öğrencilerin erdemleri kazanmaları ise, ister istemez anlatisallık ile gerçekleşmelidir. Çünkü erdemlerle örülü hikayeler, edebi metinler bu bütünlüklü, tarihsel ve anlatisal kavrayışa sahip olmamıza yardım edecektirler. Örneğin MacIntyre’in üzerinde durduğu Homerik manzumeler, Grek kültürü için bu işlevi görürler. Kahramanların başlarından geçenler, türlü iyilikler ve kötülükler, erdemler ve erdemsizlikler gençlerin ahlaki karakter kazanmalarına rehberlik eder. Tüm gençler eğitimin merkezinde yer alan bu manzumelerle neyin iyi ve kötü, erdem ve erdemsizlik olduğunu bilirler ve adım adım bu iyileri ve erdemleri kazanarak toplumun iyi üyeleri olurlar (MacIntyre, 2001a, s. 188-v.d.).

Noddings’in “ilgi etiği”ne geldiğimizde ise, kendisi öğrencilerin hangi erdemleri kazanmaları gerektiği konusunda bir liste yapmaz, daha çok nasıl ilgi göstermeyi öğrenecekleri üzerinde durur (Noddings & Slote, 2003, s. 345-349).¹⁴ Noddings ilgi gösteren anne, ilgi gösteren öğretmen gibi ilgiyi erdem olarak ele alan kullanımların olmasına rağmen, en iyi başlangıç yerinin ilgi ilişkisinin kendisi olduğunu ve bu ilgi ilişkisinin kendisini ilksel ve iyi olarak görmemiz gerektiğini belirtir. Yani ona göre ilk bakmamız gereken yer, evrensel bir istek olan ilgi görme ve buna dayanan ilişki olmalıdır (Noddings, 2002a, s. 88). Çünkü bu ilişki bizim iyi olmamıza da yol açacaktır (Noddings, 2002a, s. 89). Ayrıca erdem etiği açısından bir sonraki adımı düşündüğümüzde, erdemleri kazanmamız da ister istemez bu ilgi ilişkisini gerektirir. Erdemleri geliştirmemiz ancak ilgi ile sağlıklı bir şekilde gerçekleşir (Noddings, 2002a, s. 1-2). Burada ilgi ve erdem ilişkine dair Noddings’in vurgulamaya çalıştığı şeyin şu olduğunu söyleyebiliriz: Bizler çocuklara yönelik olarak erdemleri öğretmekten önce, hepimizin doğasında bulunan ilgi gösterme isteğine odaklanmalı, bu isteği büyütmeli ve iyi görmeliyiz. Eğitimde ilgi göstermeyi öğretmek hepimizin ortak, birleştirici, diyalogu mümkün kılan öncelikli iyisi durumunda olmalıdır; sonrasında erdemleri kazanmak ise kişilere bırakılmalıdır.

Açıkçası Noddings, birçok farklı değere sahip günümüz çoğulcu toplumları için bu ilk adımın toleransı, hoşgörüyü ve açık uçlu bir diyalogu sürdürmemizi sağlayacağını düşünür. Salt belli kesimlerin değerlerine bağlı erdemlerle yürümek çatışmalara, ciddi gerilimlere yol açabilecektir. Örneğin farklı değerlerle büyümüş kişilerin çocuklarına kazandırmak istedikleri erdemler çok farklı olabilirler. Dolayısıyla Noddings, ahlaki eğitimin belli erdemleri kazandırmakla birlikte düşünmenin, güçlü bir komünite üzerinde durmanın liberal bir gelenekle bağdaşmayacağını belirtir. Çoğulculuğun olduğu birlikteliklerde -kendisinin kritik ettiği-bilişsel yaklaşımlar vasıtasıyla eleştirelliği güçlendirmenin ahlaki eğitime daha da uygun

¹³ Bu açıklamaları Noddings’in erdem eğitime bağlı karakter eğitimini değerlendirdiği açıklamalara ve MacIntyre’in *Erdem peşinde* ve *Ethics in the conflicts of modernity* eserlerine dikkat ederek yapıyoruz.

¹⁴ Noddings’in bir erdemler listesi yapmaması elbette erdemlerin önemini reddettiği anlamına gelmemelidir. Kendisi kimi sosyal ve etik edemlere sahip kişilerin çocuklara ilgi göstermesiyle, çocukların birçok iyi şeyi öğreneceğini reddetmez. Ama onun için asıl mesele, vurguladığımız gibi, birey merkezli değil ilişki merkezli düşünülmesidir. Öncelikle bu ilişkinin tesis edileceği sosyal ve etik koşulların inşa edilmesini ister (Noddings, 2002a, s. 1- v.d.).

düşeceğini vurgular (Noddings, 2002a, s. 62-64). Kendisi için Platon’un iyilerin çatışmasına izin vermeyen kapalı toplumdansa, iyilerin çatışmasına izin veren liberal bir eğitim anlayışı daha tercih edilmelidir.

Son olarak, Noddings için de eğitimde hikaye ile ilerlemek önemlidir. Eğitimi erdem etikçileri gibi hikaye ile yürütmemiz gerektiğine ifade eder, bir milleti harekete geçirenin hikayeler olduğunu söyler (Noddings 2002a, s. 46). Ancak Noddings adına bu hikayelerin içeriğini belirlemek ve buraya kadar sözünü ettiğimiz “ilgi gösterme” üzerinde durmak çok önemlidir. Çünkü kimi gruplar ahlaki eğitimde sadece kendi gruplarının erdemlerini ön plana geçirecek bir şekilde hikayelerin gücünü kullanabilirler (Noddings, 2002a: 44-45). Oysa Noddings’in vurguladığı gibi, komünitenin kimi karanlık tarafları vardır, paylaşılan ortak yönelimler kolaylıkla ekstrem noktalara gidebilirler. Ayrıca, bugün deneyimlediğimiz üzere, komüniteler de çeşitlilik gösterir ve farklı değerler, ideolojiler ve motivasyonlarla hareket ederler. Böylesine farklılıkların olduğu bir durumda, ahlaki eğitim için ilk başlangıç yeri eleştirel düşünmeyi, öznel-anlamayı geliştirmek olmalıdır (Noddings, 2002a, s. 9-10, 42, 63-66). Komünitelerde cesaret, dürüstlük, çalışkanlık gibi erdemlerden ziyade güven, iyi bir neşe, eşitlik, barış, geçimli olma tarzında ilişkisel nitelikler daha önemli görülebilirler (Noddings, 2002a, s. 67).

Noddings’e göre ahlaki eğitimde hikayeler de bu dikkatle işlenmelidirler; yani erdemlerden önce eleştirelilik, ilgi gösterme ve ilişki kurma ön plana geçirilmelidir. Eğitimde öncelikli amaç kendimize, yakınlarımıza, dostlarımıza, uzağımızda olan diğerlerine, hayvanlara, bitkilere, fiziksel çevremize, nesnelere ve fikirlere ilgi göstermek olmalıdır. Dersler, seminerler, okuma listeleri, diyaloglar ilgiyi göstermeyi öğretecek bir şekilde yeniden düzenlenmelidirler (Noddings, 2002a, s. 94). Örneğin yakınlık ihtiyacına dikkat edilmeli, öğretmen ve öğrencilerin uzun yıllar bir arada olmaları sağlanmalıdır. Rekabetçi puanlamadan kurtulacağımız daha iyi testler yapılmalı, program hiyerarşilerinden kurtulmalı, öğrencilerin ilgiyi pratik yaşamlarına dahil etmeleri sağlanmalı, sıklıkla “pekiştirme” verilmelidir (Noddings, 2002a, s. 99-101; Noddings, 2013, s. 193-197).¹⁵ Nihai olarak Noddings için bu eğitim taslağı, erdem etikçileri gibi kişiye erdemleri aşılacak yerine ilgi göstermenin koşullarını büyütme amaçları ve böylece bizi komünitelerin kimi tehlikeli yanlarından uzak tutar.

Sonuç

İlgi etiği, Noddings ile birlikte gördüğümüz gibi, Kantçı ve faydacı ahlak teorileri kadar erdem etiğine de bir alternatif olarak karşımıza çıkar. Noddings için Kantçı ve faydacı ahlak teorilerinin en büyük sorunu; bireyi komünite, duygular, hisler, ilgilerle sıkı bir ilişki içerisinde ele almamalarıdır. İlgili ahlak teorileri için eğitimin temel meselesi, başkalarına müdahale etmemeyi öğretmek ve bilişsel kapasitemizi geliştirmektir. Ancak dikkat çektiğimiz üzere, insanlar bilişsel kapasitelerini geliştirse de birbirlerine sayısız yollarla kötülükler yapabilirler. Noddings adına bu kötülüklerin önüne geçebilmemiz için yapmamız gereken ilk şey, birbirimizi dinlemeyi ve diyalogu sağlıklı yürütecek bir şekilde ilgi göstermeyi, sempatiyi merkeze almaktır. Eğitimin öncelikli amacı ilgi göstermeyi öğrenmemiz ve öğretmemizdir. Bu ilgi gösterme ise sadece kadınların evdeki deneyimleri ve pratikleriyle sınırlandırılmamalıdır. İlgi gösterme kadınlar kadar erkeklerinde de öğrenmesi gereken, evrensel insani bir deneyim ve pratiktir.

Noddings, bu amaç doğrultusunda erdem etikçilerinin eğitim anlayışlarından ayrılır ve ilgi göstermeyi merkeze alır. Çünkü Noddings açısından komünitelerde hakim olan kimi erdemler diğer komünitelerin üyelerine nefretle sokulmamıza neden olabilirler. Kadınlar bir

¹⁵ Noddings’in okulların ilgiyi büyütmedeki rollerine dair ayrıntısına giremeyeceğimiz açıklamaları için (Noddings, 2013, s. 171-201).

komünite içerisinde, erkek söylemini pekiştiren erdemlere bağlı olarak ikincil değerde kalmaya devam edebilirler. Noddings ve Kittay gibi filozofların dikkat çektiği üzere, erkek egemen bir komünitede kadınların durumu biraz da böyledir, kimi komüniteler içerisinde kız çocukları, kadınlar erkeklere bağımlıdırlar, hiçbir şekilde onlarla eşit değildirler. E. Kittay, S. Beauvoir'ın şu sözlerine hak verir: “Kadınlar eğer erkeklerin kölesi değilse bile her zaman erkeklerin bağımlılığındadırlar”, “İki cinsiyet dünyayı eşit bir biçimde hiçbir zaman paylaşmamıştır” (akt. Kittay, 1999, s. 10). Dolayısıyla MacIntyre'in üzerinde durduğu komünitelerin bu eşitsizlikleri dert edinmesi önemlidir. Kendisi kişisel olarak bu hassasiyeti gösterir; aile, okul, işyeri gibi komünitelerin eleştirel, rasyonel ve önyargılardan uzak olmaları gerektiğini vurgular. Yeni Aristotelesçiliği içerisinde Aristoteles'in gelenekle kadınlara yönelik önyargılarının ne denli büyük olduğuna, geleneğin böyle bir zeki filozofun düşüncelerini ne denli çarpıttığına dikkat çeker ve bu gibi önyargılardan uzak durmamız gerektiğini söyler (MacIntyre, 2016, s. 86-88). Fakat MacIntyre'in tüm sağduyulu açıklamalarına rağmen şunu belirtmemiz gerekir: MacIntyre'in karakterize ettiği komüniteler şu an için sadece bir ideal olarak durmaktadırlar. Ayrıca MacIntyre, idealleştirdiği ve on altıncı yüz yıla kadar etkili olan Aristotelesçi gelenekte içerisindeki kadınların eşitsiz durumları gibi olgular üzerinde pek durmaz. Oysa hiçbir türlü sıcak bakmadığı ve eleştirdiği modernite ve aydınlanmanın, kimi dezavantajları olsa da kadınların yaşamlarına eşsiz kazanımları olmuştur. S. M. Okin gibi feminist filozoflar, haklı bir şekilde, MacIntyre'in kadınların gelenekte epistemik kriz yaratan durumlarına yeterince dikkat etmediğini düşünürler (Okin, 1989, s. 43-v.d.; Okin, 2003, s. 211-231).

Açıkçası Noddings bu gibi nedenlerle Kantçı ve faydacı etik teoriler kadar erdem etiğine de eleştirel durur. Yaşamı ilgi merkezi temelinde daha insani, adil ve eşit kılacağımızı düşünür. Noddings okulların bu önceliğe odaklanması gerektiğini, bunu yaparsak çok farklı gelenekten insanların birbirlerini anlayarak nefret söylemlerinden uzak duracaklarını düşünür. Kendisi adına bu doğrultuda ilk yapmamız gereken şey; “ihtiyaca dair özeni, güveni, hassasiyeti, anlatsal nüansı ve ilgi gösteren ilişkileri ekip büyütme”tir (Noddings, 2015, s. 410).

Kaynakça

- Adkins, A. W. H. (1965). *Merit and responsibility: a study in greek values*. Oxford: Oxford University Press.
- Akarsu, B. (1982), *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Yay.
- DesAuteles, P. and Waugh, J. (2001). *Feminists doing ethics*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield.
- Driver, J. (2014). The history of utilitarianism. Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition). URL= <<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/utilitarianism-history/>>.
- Frazer, M. L. And Slote, M. (2015). Sentimentalist virtue ethics. In Besser-Jones, L. and Slote, M. (Eds.). *The routledge companion to virtue ethics*. (ss. 197-209). New York & London: Routledge.
- Garz, D. (2009). *Lawrence Kohlberg: an introduction*. Opladen: Barbara Budrich Publishers.
- Groenhaut, R. (1998). The virtue of care: aristotelian ethics and contemporary ethics of care. In Freeland, C. A. (Ed.). *Feminist interpretations of Aristotle*. (ss. 171-201). USA: The Pennsylvania State University Press.
- Held, V. (2006). *The ethics of care: personal, political, and global*. Oxford: Oxford University Press.
- Held, V. (2009). The ethics of care. In Copp, D. (Ed.). *Oxford handbook of ethical theory*. (ss. 535-569). Oxford: Oxford University Press.
- Hünler, S. Z. (1997). *İki adalet arasında*. İstanbul: Vadi Yay.
- Kittay, E. F. (1999). *Love's labor: essays on women, equity, and dependency*. New York & London: Routledge.

-
- Korsgaard, C. M. (2008). *The constitution of agency: essays on practical reason and moral psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Korsgaard, C. M. (2009). *Self-constitution: agency, identity, and integrity*. Oxford: Oxford University Press.
- Louden, R. B. (2000). *Kant's impure ethics: from rational beings to human beings*. Oxford: Oxford University Press.
- MacIntyre, A. (1996). *Dependent rational animals: why human beings need the virtue*. Illinois: Open Court.
- MacIntyre, A. (2001a). *Erdem peşinde: ahlak teorisi üzerine bir çalışma*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- MacIntyre, A. (2001b). *Ethik'in kısa tarihi: homerik çağdan yirminci yüzyıla*.: (H. Hünler & S.Z. Hünler, Çev.& Sunuş). İstanbul: Paradigma Yay.
- MacIntyre, A. (2016). *Ethics in the conflicts of modernity: an essay on desire, practical reasoning, and narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noddings, N. (1989). *Women and evil*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (1995). *Philosophy of education*. Oxford: Westview Press.
- Noddings, N. (2002a). *Educating moral people: a caring alternative to character education*. New York: Teachers College Press.
- Noddings, N. (2002b). *Starting at home*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (2003). *Happiness and education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noddings, N.& Slote, M. (2003). Changing notions of the moral and of moral education. In Blake, N., Smeyers, P., Smith, R., and Standish, P. (Eds.). *The blackwell guide to the philosophy of education*. (ss. 341-356). Oxford: Blackwell Pub.
- Noddings, N. (2010). *The maternal factor: two paths to morality*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (2012). *Peace education: how we come to love and hate war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noddings, N. (2013). *Caring: a relational approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (2015). Care ethics and virtue ethics. In Besser-Jones, L. and Slote, M. (Eds.). *The routledge Companion to virtue ethics*. (ss. 401-414). New York & London: Routledge.
- Okin, S. M. (1989). *Justice, gender, and the family*. New York: Basic Book Publishers.
- Okin, S. M. (2003). Feminism, moral Development, and the virtues. In Crisp, R. (Ed.). *How should one live?: essays on virtues*. (ss. 211-231). Oxford: Oxford University Press.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve modernlik*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Robeyns, I. (2009). Fairness and the capability approach. In Basu, K.& Kansur, R. (Eds.). *Arguments for a better world: essays in honour of Amartya Sen: volume I (ethics, welfare and measurement)*. (ss. 397-413). Oxford: OUP.
- Sherman, N. (1997). *Making a necessity of virtue: Aristotle and Kant on virtue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slote, M. (2007). *The ethics of care and empathy*. London & New York: Routledge.
- Tepe, H. (2016). *'Teorik etik': etiğin bilgisel sorunları*. Ankara: BilgeSu Yay.
- Yoğurtçu, G. (2016). İletişim ediminde 'diyalog etiği' ve televizyon tartışma programlarına eleştirel bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 315-328.
-

İnsan Anlayışının Ontolojik Bağlamıyla Felsefi Antropolojisi

The Philosophical Anthropology and the Ontological Context of the Human Understanding

Mehmet Fatih DOĞRUCAN*
Dilnur KARABULUT**

Öz

Bu makale, Mengüşoğlu'nun, Kant ve Scheler felsefesini merkeze alarak izah etmeye çalıştığı düşünce ekseninde Felsefi Antropoloji kavramını anlamaya ve belirginleştirmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğini, bunu kendi çalışmalarında belirten Mengüşoğlu'nun; bütünsellik yaklaşımından hareketle fenomenler, eylemler ve özgürlük kavramlarından yola çıkarak yapmaktadır. Başka bir deyişle *theoria*, *praxis* ve *poiesis* alanını Mengüşoğlu'nun ele aldığı biçimde inceleyerek sosyal psikolojiden ahlaka kadar uzanabilecek disiplinler-arası bir saha keşfetme çabasıdır. İnsana düşünme ve eylem sahasını kazandıran algı süreçlerinin varlık ve değerler alanıyla birlikte sergilemiş olduğu bütünsellik bağlamında aksiyonlar ve olgular kavramlarını açıklamaya çalışmıştır. İnsanın yapıp-etme hallerini merkeze alan Mengüşoğlu'nun sosyal bilimlerde felsefe metodolojisi kullanma biçimi yorumlanabilen izafiyetleri birbirleriyle tutarlı bir tarihsellik içinde ele alma kültürünü mümkün kılmıştır. Bu makale bu tutarlılığın ontolojik dayanaklarına da mercek tutmak amacını gütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Fenomen, Algı, Estetik, Ontoloji, Psikovital, Praxis, Felsefi Antropoloji, Özgürlük

Abstract

This paper tries to understand and disambiguate the concept of the Philosophical Anthropology in scope of the thought, as Mengüşoğlu tries to explain by putting Kant and Scheler philosophy at the center. Mengüşoğlu states, in his own studies, what kind of method shall be followed while doing this, and he does it based on the phenomena, actions and freedom concepts starting from the holism approach. In other words, it aims at discovering an interdisciplinary field that can extend from social psychology to ethics, by examining the *theoria*, *praxis* and *poiesis* fields as Mengüşoğlu does. The actions and phenomena concepts were tried to be explained in scope of holism displayed together with the field of existence and values, of the perception processes that bring thought and action fields to the people. The way the philosophy methodology is used in scope of the social sciences by Mengüşoğlu, who puts people's capability/ability states at the center, makes possible the culture of discussing the interpretable relativities in a historicalness consistent with each other. This paper also aims at examining this consistency's ontological foundations.

Keywords: Phenomenon, Perception, Aesthetics, Ontology, Psycho-vital, Praxis, Philosophical Anthropology, Freedom

Giriş

Rönesanstan itibaren başlayan epistemolojik kırılma sebebiyle kümülatif olarak biriken dünyevileşme sonucunda on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren genel olarak filozoflar, felsefi antropoloji temelinde insanın Tanrı'dan ayrı olarak dünya içindeki varlığına, varlık yapısında ortaya çıkan fenomenlere ve diğer varlıklardan farklı olan neliğini yeniden sorgulamaya girişti. Bir felsefe disiplini olarak felsefi antropolojinin tarihsel arka planında çoğu zaman Antik Yunan'dan beri insanın kosmostaki yeri gibi konular ele alınmış ve varoluşsal problemlerin yarattığı ontolojik gerilim veya epistemolojik tatminsizlik, insanlık kavramının alt planı olarak algılanmıştır. Orta çağda Tanrı merkezli insan tanımlamasıyla da rasyonelleştirme yoluyla insanın varlık yapısını açıklama çabası, daha sonraki dönemlerde de devam edegelen insana ilişkin sorular, daimi olarak tek boyutlu felsefe konusu olarak hep vardı. Benzer bir deyişle, varlık olmak bakımından insanın neliğini araştırma, dünyadaki varlık amacını sorgulama ve diğer varlıklardan farkını ortaya koyma çabası, Doğu ve Batı felsefe geleneklerinde dinamik bir tartışma zemini bulmuştur.

* Dr. Öğr. Üy. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, mehmetfatihd@gmail.com.

** Doktora Öğrencisi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ABD, dilnurk@gmail.com.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde biriken keşifler ve icatlar yoluyla değişen insan algısı ve tanımlanan olgular sebebiyle bilim, teknoloji ve sanat gibi alanlarda köklü başarılar gerçekleşmiştir. Mekanikleşen ilerleme ve gelişme idesinin sonucunda savaşlar ve ekonominin çöküşüyle değerlerin alışı edip insanın kendini, bir problem alanı olarak, tekrar sorguladığı bir dönem yaşanmıştır. Bu bağlamda insanın, bilen öznenin ötesinde bir varlık olduğu düşüncesiyle insanın yapıp etmelerini açıklamada bilgi teorilerinin yetersiz kalması, tarih ve kültür alanlarında yeni bir bilgi metodolojisinin gerektiğini ve değerler alanıyla ilgili olarak olgusal bilim sahasının yetersizliğinden dolayı felsefe sahasının insani bilimlere yeniden eğilmesini sağlayacak bir disiplin gerekliliğini göstermiştir. Böylelikle yirminci yüzyılda, insanı temel alan fakat şimdiye kadar düşünülenden daha farklı bir insan anlayışıyla yeni bir felsefe akımı, on dokuzuncu yüzyıldan devraldığı estetiğin üstüne kendini inşa etmeye çalışarak veya onu sorgulayarak oluşmuştur. Bu yeni saha felsefi diğer disiplinlerden bağımsız ama onlarla ilişkili yeni bir felsefe disiplini sahası olarak felsefi antropoloji disiplini ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl felsefesinin sıklıkla uğrak nokta olmasının sebebi, Mengüşoğlu'nun kendi ontoloji temelli antropolojisini açıklamaya girişmeden önce önemli antropolojik teorilerin bir eleştirisini yapmasıdır. Elbette felsefi antropolojinin de diğer felsefe akımları kadar uzun bir geçmişi vardır. Fakat bağımsız olarak ortaya çıkması yirminci yüzyılda olmuştur (Mengüşoğlu, 1971, s.6). Felsefi Antropoloji sahasında bilgi vermek ve öncül filozofları ile Mengüşoğlu'nun ilişkisine bakmak yerinde olacaktır.

Felsefi Antropoloji

Evren ve varlık sorunun ontolojik ve epistemolojik manada ele alınarak sorgulanması, tarihsel süreç içinde, bunu gerçekleştiren insanın, sorgulamış olduğu o evrende konumunu anlama çabasıyla sonuçlanmıştır. Evrenin kendi düzenliliği ve tutarlılığı çerçevesinde makrokosmos olarak tarif edilmesi, evren içinde konumlanmış insanı da yine aynı tutarlılık çerçevesinde, mikrokosmos olarak tanımlanan bir sürece götürmüştür. Böylelikle mikrokosmos olarak tariflenmiş olan insan kavramının, bir sorun olarak ele alınması, çok eski dönemlerin başlangıcında yer tutsa da bu sorunsalı daha özel ve bağımsız bir araştırma konusu olarak, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda geliştirdiği refleksi ile diğer disiplinlerden bağımsızlaşan felsefi antropoloji ele almıştır. Aynı zamanda felsefi antropolojinin bağımsız bir felsefe disiplini olarak ortaya çıkmasının nedeni, hemen hemen her tarihte her filozofun bu konunun bir problematik olduğunu belirtmesine ve bu açıdan bu saha üzerinde spesifik bir düşünme standardının gelişimine ihtiyaç duyulmasına dayandırılabilir.

Tek tek bilimlerle tekniklerdeki ilerleme istediğince baş döndürücü bir hızla gitsin, dinlerle sanatlar ne umulmadık aşamalara varırlarsa varsınlar, bunun felsefenin varoluşunu engelleyeceği tasarlanamaz. Bu çalışmalardan hiçbirinin yetkinliği felsefenin sonra-gelmesindeki özel tasvir, çözümleme ve eleştirme görevini üzerine alamaz. Tam tersine, başka çalışma alanlarının gelişmesiyle felsefeye düşen görev de artacaktır (Uygur, 1971, s.117).

Felsefeye düşen görev ile birlikte, Ortaçağ sonunda felsefe tekilleşmiş ve metafizik hâkimiyetin serimlediği tekilleşmiş tümdengelmisel dünyadan düalist bir insan tanımlamasıyla tümevarımsal dünyaya geçiş yapar. Özellikle gerçekliğin iki farklı yönü olduğu iddiası kadar, gerçekliğin iki farklı türü olup olmadığı meselesi, Ortaçağ sonundan Rönesans'a kadar yeni felsefe biçiminin habercisi olur. Descartes'in ruh-beden, Spinoza'nın *Natura Naturans*, *Natura Naturata*, Hobbes'un düşünüm ve yayılım ikiliği ile ele aldığı düalist dünyada bu düalist ilkeler öncelikle insanın ontik gerekçelerini oluşturmaktaydı ve felsefe dünyası Hegel dâhil üç yüz küsur yıllık süreçte düalist çatışmayı uzlaştırmakla ilgilenmişti. Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisini diğer teorilerden ayıran özelliklerden birincisi, düalist uzlaşım ilkeleri açısından insanı tarif etmek yerine insan varlığının somut bir bütünlük olarak algılanması gerektiğidir.

Buradaki somut bütünlük arayışı Aristoteles ile başlayıp Ortaçağ içerisinde de devam eden deterministik derecede belirlenen ve tanımlanan pasif bir insan değil, doğaya dahi yapıp etmeleri yoluyla müdahil olan insanın somut bütünlüğüdür. Onda iki farklı açıdan tezahür eden ve temelden yüklendiği ilkelerin uzlaşımı yerine, bu ilkeleri bizzat kendisinin uzlaştırması ve yapıp-etme olarak tarif ettiği eylemselliğin, insanı, fenomenolojik varlık haline getirmesidir. Hatta Mengüsoğlu'na göre, denilenin aksine, insanın çatışmacı ve uzlaştırılması gereken düal bir varlık olmaması, birbiriyle çatışmayan bir önceliği hiyerarşik olarak bünyesinde barındırarak fenomenlerden hareket eden bütünlüğe sahip olması onun antropolojik gerçekliğidir.

Bu nitelikte olan felsefi antropoloji, artık insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından, ruh ile beden arasındaki ilişkiden, süje veya bilinç alanlarından değil, insanın somut varlık-bütününden bu varlık-bütününde temelini bulan varlık-koşullarından, fenomenlerinden hareket edecektir (Mengüsoğlu, 1988, s.13).

Antropolojik teorilerden ayrılan ikinci özelliği ise insanın diğer canlılardan hem yapısal hem de niteliksel farkının, yine insan tarafından gerçekleştirilen varlık koşulları çerçevesinde ve varlık koşulları ile kavranılması gerektiğinin vurgulanmasıdır. İnsanın yapısal niteliği olarak varlık koşullarından kastedilen, birbirinden kopmayan çeşitli fenomenlerdir. Dikkat edilecek olursa tarafımızca vurgulanmak istenen bağımsız bir doğa karşısında edilgen insanın varlık koşulları değil, insan tarafından gerçekleştirilen varlık koşulları çerçevesinde tanımlanan etken insandır. Yani yapıp etmeleriyle görünüşe gelen insandır. Dolayısıyla insan sadece biyolojik özellikleriyle ya da ruh ile beden arasındaki ilişkiyle değil; somut bir varlık bütünlüğüyle algılanmalıdır. Bir varlık olarak dünya içindeki insan, ne zaman ve nerede olursa olsun birbirleriyle sıkı bağları olan fenomenlerle karşılaşır ve somut varlık bütününde temelini bulan varlık koşullarına göre insan çeşitli niteliklemlerle adlandırılabilir. İnsanın varlık koşulları olan bu fenomenler, aynı zamanda ontolojik temelli felsefi antropolojinin sınırlarını çizer. Bu bağlamda felsefi antropoloji ile ontoloji arasındaki bağ:

Nasıl ontoloji, çeşitli bilimlerden parçalanmış varlık-alanlarını, varolan kavramı altında yeniden bir araya getiriyorsa, antropoloji de aynı şekilde insanın bütün başarılarını, onun eylemlerinin bir ürünü olarak görmekle, insanla ilgili olan her şeyi eylem kavramı altında bir araya getiriyor (Mengüsoğlu, 1988, s.204).

Bu manada Mengüsoğlu birbirine sıkı bağlarla bağlı fenomenler kavramıyla gerçekliğin birbiriyle ilişkisinden ve bu ilişki içerisinde dünya ile içinde konumlanmış insanın anlam bulmuşluğundan bahsetmektedir. Bu manada gerçekliği fenomen kavramına atfetmekle beraber, gerçekliği fenomen kavramına atfetmeyip olgulara bağışlayan Wittgenstein ile benzer bir bağlam inşa etmektedir. Tek fark ise birinin fenomen olarak adlandırdığı görüngü düzlemi ötekisi tarafından olgu ile adlandırılmaktadır. Aynı fenomenlerin de birbiriyle ilişkisi düzleminde varlığın ifade edileceğine benzer biçimde Wittgenstein da olguların birbiriyle ilişkisi düzleminde varlığın anlam kazanacağını ve bunun da olgu bağlamları olduğunu ifade eder (Wittgenstein, 2003, s.13). Bu açıdan yirminci yüzyıl felsefesi, kendisinden önceki antropolojik birikimi yorumlarken benzeşebilmektedir ki bu durum yirminci yüzyılın doğasıyla da açıklanabilir. Aralarında kavram farkı bulunmasının sebeplerinden birisi Mengüsoğlu sosyal psikoloji düzlemine yakın bir anlam dünyası izah ederken, Wittgenstein'in anlam dünyası daha linguistik düzeydedir. Bu sebeple Wittgenstein bireyin anlam dünyasını kavrayan rasyonel sınırlarda birey çerçevesinde gezerken, Mengüsoğlu vital konularla ilgilenmek ve bireyi toplum içinde düşünmek durumunda olacaktır. Mengüsoğlu'nun bu tavrı, onun anlam dünyası açısından yaklaşım sergilediği eylemler, oluş ve görünen kavramlarının yansımalarıdır. Fenomenolojik bir tavır ile Alman ekolünün etkisini gözlemlediğimiz Mengüsoğlu, Hartmann'ın öğrencisi olduktan sonra Husserl ve Heidegger'den dönemselsel olarak etkilenmiştir. Felsefi antropoloji konusunda temel etkiyi Scheler'den alan Mengüsoğlu, doktorasını da Husserl ve Scheler'in bilgi kuramlarını karşılaştırmak açısından bitirmiştir. (Çotuksöken, 2001:15)

Mengüsoğlu, *İnsan Felsefesi* (1988) adlı kitabında bir takım tanımlamalar gerçekleştirir. Bunlar betimleme biçimidir ve psikovital, konuşan, sanatın yaratıcısı olan, inanan, devlet kuran, eğiten ve eğitebilen, çalışan, kendisini bir şeye veren, ideleştiren, tarihsel bir varlık olan, özgür, isteyen, önceden gören ve önceden belirleyen, tavır takınan, değerleri duyan, yapıp-eden, bilen bir varlık olarak insanı tanımlar (Mengüsoğlu, 1988, s.13). Mengüsoğlu'nun deyişiyle insanın, somut bütünlüğü içinde ele alınıp incelenmesi önemli bir görev haline gelmektedir. Çünkü bilgi, teknik, devlet, din, sanat gibi kavramlardan her bahsedişimizde, aslında insan yetilerinden ve başarılarından bahsetmiş oluruz. Dolayısıyla yukarıda saydığımız insanın varlık yapısının niteliklerinin temelinde bilen varlık, isteyen varlık, inanan varlık, devlet kuran varlık olarak tüm yönleriyle insan bulunur (Çıvgın, 2014, s.117).

Mengüsoğlu'nun Metodolojisi

Mengüsoğlunun metodolojisini belirleyen en temel etmen 1931 yılında eğitim almaya gittiği Almanya'da Hartmann'ın öğrencisi olması ve bulunduğu coğrafyada, Heidegger ve Husserl etkisinin baskın olmasıdır. (Çotuksöken, 2001:15) Dolayısıyla metodik tavrını belirleyen en temel yaklaşım ise fenomenolojik eğilimdir. Diğer yandan Fischer'in kalıtım biyolojisindeki derslerinden etkilendiği bilinmektedir. (Çotuksöken, 2001:15) Bu sebeple canlıları anlamak ve insanı diğer canlı türlerinden ayırmak açısından düşünüm sahibi olacaktır. Husserl ve Scheler felsefelerini, doktora tezinde karşılaştırmış olması, Scheler'den elde ettiği estetik ve algı düzlemini, diğer canlılardan ayrılan insan türü açısından bir yaklaşım sergilemesinin imkânını oluşturmaktadır.

Felsefi antropolojinin konu edindiği insan, diğer canlı varlıklardan ayrıldığı hususlar bakımından, insanın evrendeki yerinin ya da anlamının ne olduğu gibi sorular açısından ve bunlara önyargıları katmadan insanın fenomenlerinden yola çıkarak ele alınıp işlendiği insan tanımıdır. İnsanın kendi varlığını unutması sorununa bir çözüm aramaya girişen Mengüsoğlu, işte bu felsefi bakış açılarının eksikliği gözler önüne sererek yeni bir felsefe yapma tarzını Scheler ve Kant ekseninde Alman felsefesine dipnot düşerek, bir parça da psikoloji disiplininin yardım alarak geliştirmeye çalışır. Bu noktada Mengüsoğlu, dipnot düştüğü filozofların insan algısına vurgu yaparak felsefi antropolojiyi eleştirir ve kendi ontolojik antropolojisini kurma çabasına girişir (İyi, 2006, s.64). Mengüsoğlu'na göre bu alanda bir problemle karşılaşırız. Çünkü insana yönelirken herhangi bir kavramdan veya tanımdan hareketle yaklaşmak bizi yanılgıya götürür. Mesela Tanrı kavramından hareketle insanı anlamak, tümdengelimsel bir determinasyon zinciri içerisinde insanı tanımlamayı gerektirir ki bu açıdan Mengüsoğlu özgürlük sorunları bağlamında insanın kendi algı dünyasının es geçildiği hissine kapılır. Dolayısıyla herhangi bir kavramı temel alarak değil de insanı somut psikovital bütünlüğüyle ve onun merkezindeki parça olmak bakımından evrene doğru genişleyecek olan ilişki ağıyla ele almak gerekir. Bu durumda antropoloji, insanın içinde yaşadığı dünyada karşılaştığı somut problemlere yaklaşmada ontolojik bağ kurarak daha elverişli bir hal alır ve tümevarımsal manada insanın yasalarına ulaşma açısından daha anlamlı gelir. Zaten modern algı ve akıl yürütme biçiminin Ortaçağ'dan farklı olarak, Tanrı'dan kaynaklı tümdengelimsel işlevi yerine insan merkezli tümevarımsal işlevi olarak bir düşüncenin gereğidir. Yani bir bakıma bağlayıcı kuşatıcı tümel niteliği olan yasalardan hareketle insanı anlamak yerine, bizzat birey halinde teşekkül etmiş insandan hareketle hem tümel manadaki insanı yani insanlığı hem de yasaları anlamak söz konusudur. Böylece onun yapıp-etme olarak tarif ettiği biricik mesele aslında ontik manada etkilendiği Hartmann etkisi olarak vücuda gelir. Bir bakıma mikrocösmos çözümüyle macrocösmosu anlama çabasının tezahürü diyebiliriz. Tümellerin sonucunda açıklanması gereken insan kavramı yerine hepsini açıklayabilen insan eylemselliğinin fenomenolojik doğası, insanın anlam dünyası için birden çok önerme ve doğruluk paydasını da bu sayede mümkün kılmaktadır. Mengüsoğlu bunu daha belirgin hale getirmek istemektedir.

Yeni bir görüşle insan fenomenlerini inceleyecek olan bir antropoloji, artık ne metafizik bir Geist kavramından ne Darwinist bir gelişme kavramından ne herhangi bir psişik yetenekten; ne insanda bulunduğu kabul edilen organ-eksikliğinden, organ-ilkelliğinden, bir gecikmişlik (retardasyon) olayından, ne de sınırlandırılması güç olan bir kültür kavramından hareket ediyor (Mengüşoğlu, 1988, s.49).

Modernite konuyu görüldüğü gibi algılamak yerine onu metodik bir boyuta getirerek anlama yolunu seçer. Bu bakımdan bize bir yöntem biçimi sunan Mengüşoğlu'na göre, metafiziksel veya teleolojik birtakım kavramlar, mesela geist gibi determinasyonu kesinleşmiş ve olasılıksız olarak tasavvur edilen ve bu çerçeveden dünyaya bakan teorilerin aksine insan, kosmosu algılamak çok boyutlu ve bu çok boyutluluğun karşısında kendisinin son derece spesifik kaldığı konuyla dahi doğrudan ilişki içinde olabilen bir varlıktır.

Scheler'e göre Geist, ruh ve beden birliğine işaret eden psikovital alanla ilgili değildir, bu birliğin somutlaştırılması demek olan hayata karşıt bir ilkedir. Ayrıca insan, fenomenleri olan tek canlı değildir. Dolayısıyla insanın varlık yapısında ortaya çıkan fenomenlerini incelerken, diğer canlıların fenomenleriyle kıyaslama yapmadan sadece insanın kendi eylemleri üzerinden çalışılmalıdır. Çünkü anlamak için eylemlerin takibatı mantık kavramlarıyla açıklanabilecek bir durum değildir, bunun için üstünde yürünmeli ve bizzat tecrübe edilerek öğrenilmelidir ki, bu öğrenmeler daha sonra farklı varyasyonlar olarak belirecektir (Mengüşoğlu, 1983, s.34).

Mengüşoğlu'na göre insanı anlamak için, onun ortaya koyduğu, onu eylemleriyle tanımlayan veya onunla anlam kazanmış olan somut fenomenlerine dolayısıyla bir amaç doğrultusunda yaptığı yapıp-etmelerine yani eylemlerine bakmak gerekir. İşte bu fenomenlerin değerlendirilmesiyle insan bütünlüğü ve aslında dünyanın insana nasıl açıldığı anlaşılabilir. Çünkü ontolojik bütünlüğüyle insan, kendi varlık koşullarıyla insandır ve insanı anlamak onun eylemleri üzerinde durmayı gerektirir.

Bu eylemleri üzerinden, insanı diğer canlılarla kıyaslamak yerine, insanın farklı eylemlerini yine kendi türündekilerle yani birbirleriyle kıyaslayabilecek varyasyonları anlayabilmek, bilim insanını mümkün kılarken, başkaları ancak onun elde edebildiklerini anlayabildiklerini öğrenme yolunu seçeceklerdir (Mengüşoğlu, 1983). Bu yönüyle artık bilen özne diğerlerine yol gösterebilecek durumdadır.

Antropoloji yeni bir felsefe dalıdır. Onun çabası, insan fenomenlerini, başarılarını incelemek ve betimlemek, bunlara dayanarak insanı anlamaktır. Bu nedenle o, insanın bütün yapıp-ettiklerini, bunların ürünü olan başarıları yani insan fenomenlerini, yeni bir ışık altında, somut bütünlük anlayışıyla ele alacaktır (Mengüşoğlu, 1988, s.53).

Böylelikle de Mengüşoğlu felsefi antropolojisini, Hartmann etkisiyle ontoloji temelli kurar. O'na göre insanı fenomenlerine uygun bir şekilde tanıtabilecek bir antropolojinin, insanın somut bütünlüğü üzerinde durması ve bunu hareket noktası olarak alması gerekir (Mengüşoğlu, 2014, s.13). Mengüşoğlu'nun insan kavramını varlık ve nitelikleri olarak ele almasının önemi, insan merkezli felsefe duruşunu ontoloji sahasına da taşıma amacını gütmesinden ileri gelir. Çünkü bunu yaparken, insan varlığının düalistik konumunu hesaba katar ve modern krizin en temel gerekçesi olan düalistik çatışmayı, onları bütünleyerek ortadan kaldırmayı amaçlar.

Böylece psikolojik ve biyolojik yapısını, ruh ve beden ilişkisini bir bütünsellik içerisinde somut olarak fenomenleriyle ele alır. Eş deyişle insanı belli bir tarihselliği içerisinde isteyen, eyleyen ve düşünen varlık olma koşullarıyla inceler. Bugünkü insan felsefesi, insanı varoluşsal somut bir bütün olarak görmek zorundadır (Mengüşoğlu, 2014).

Bu düal çatışmanın bütünleşik bir hal alıp ortadan kalkmasının diğer bir yolu, tasniflenmiş bilim sahalarının arasındaki ortaklaşalığı inşa etmektir ki, hepsinin temel standardını bilmek

açısından varlık ve yapıları belirlediğine göre ontoloji sahası onları zorlamadan ayırabilmektedir ve onları yine birbirleriyle ilişkisi bağlamında da tümleşik görebilme imkânını sağlamaktadır (Mengüşoğlu, 1983). Asıl sorun Windelbandt üzerinden bilimlerin sınıflandırılmasına bakan Mengüşoğlu, varlıkların karşıtlığı ilkesiyle hareket eden anlayışın, mantıksal ve ilkesel hatası üzerinden fikir bildirir. Mesela doğa bilimleri ile manevi ilimler arasındaki varlıksal karşıtlık zemini, psikoloji ilmini yerleştirilecek zemin açısından zorlamaktadır. Ancak bu bakış açısıyla Mengüşoğlu, insandan bağımsız olan ve değiştirilip dönüştürebilemeyecek derecede olgusal olan gerçekliklerin, insan eylemleri dışında kalarak, insanı deterministik ölçüde belirleyebileceğini gözden kaçırmaktadır. İnsanın bilinç içeriklerine indirgenmiş bir dünya algısı, insanı neredeyse her şeye gücü yeten bir eylem sahibi olarak tanımlayabilmesine yol açarken, bu düşüncenin mekanist bir insan ve matematiksel bir akıl yetkinliğinde üst-insan modeline kaçınılmaz bir örnek teşkil etmiştir. Almanya’da Heidegger ve öncesinde bulunan felsefe geleneğinin insanın her şeyi anlayabilecek kudrette olduğu oranda, değiştirebileceği, dönüştürebileceği imkânlar silsilesi, II. Dünya savaşı öncesi bir Almanya’nın politik ayak sesleridir. Burada insanın psikolojik bir varlık olarak ruh-beden uyumu en azından bilimsel manada inşa edilmek istense de, ruhun ilkesel, doğanın olgusal art alanı, ilkelerle olguların çatışması olarak tezahür edecek ve insanın yapıp-etmelerindeki hürriyet yerini hukuk ve ahlak alanındaki uzlaşım vazgeçiş eylemine bırakacaktır. Ancak yine de psikoloji ilmini uzlaştırma çabasında olarak şöyle der:

Çünkü psikoloji objesi bakımından manevi bir ilimdir, fakat yürüdüğü yol bakımından da doğa bilimidir bu yüzden psikolojiye bazen iç duyumun doğa bilimi bazen de manevi doğa bilimi adı verilmek istenmiştir (Mengüşoğlu, 1983: 37).

O sebeple metodolojik olarak varlıksal karşıtlık ilkesi yerine yürünecek yol ve bunun sonucu gerçekleşecek tecrübenin dayanacağı tasnifler önemlidir. Yani elde edilen bilginin sonucuna veya konusuna göre sınıflandırma yerine konumuna ve durumuna göre sınıflandırma daha uygun düşmektedir. Böylece keskin hatlarla belirlenmiş bir bilgi yerine, o bilginin içindeki görecelik ve bakış açısına göre farklılık da gözden kaçmamış olur. Bu şekilde tasniflenmiş bir bilgi türü ise zaman ve mekân algısını yok saymayan konumundan ve durumundan hareketle gözlem esasına dayalı bir bilgi türü olarak olgusal gözlemlenebilirliğin alt yapısını oluşturarak bilim anlayışını revize edecektir.

Yapıp-etmenin Antropolojik Arka Planı

Kenny'e göre Kant bize insan olarak amaçlar krallığında yaşadığımızı söyler. İnsan olmanın ne demeye geldiğini belirli tek bir amaç dairesinde açıklayamayız. Zaten Kant için de bu nihai amaç sadece mutluluk olmamalıdır. Eylemlerimiz ve düşlemlerimiz açısından çoklu amaçlar uğruna yaşadığımızı göstermek gerekir (Kenny, 2017, s.275). Aklını kullanan varlıklar olarak yasalarda genellikle elde etmeye çalışırken, insan aynı zamanda iradesi bakımından da özerklik çerçevesinde bir bütün oluşturur. Bu bütünsel yaklaşım Mengüşoğlu'nda da vardır.

Mengüşoğlu, felsefi antropolojinin hedefini bir varlık olarak insanın yapıp etmelerine bütüncül yaklaşarak, böylelikle onun fenomenlerini ve başarılarını saptayıp inceleyerek gerçekleştirebileceğini düşünür. Dolayısıyla bütün bunları içselleştirerek belli kavramlar üzerinde düşünmek hadisesi, bir eylem halinde somut olarak uygulandığında bizi başarıya götürür (Mengüşoğlu, 1983). Ancak bu şekilde insan, dünya, doğa, hak, haksızlık, adalet, insanlık, özgürlük gibi kavramlar hakkında yeni bir görüş tarzı kazanabilir (Mengüşoğlu, 1988, s.71). İnsanın varlık bütünlüğü içinde yer alan en önemli fenomenlerden biri eylemsel bir varlık olmasıdır. Mengüşoğlu'nun insan anlayışını anlamak için bu kavrama özellikle değinmek gerekir. Antropoloji insanın yapıp-etmelerini sadece bir alanla, örneğin etik alanla sınırlandırmaz. Antropoloji insanın yapıp-etmelerinden söz edince, hayatın bütün eylem alanlarını göz önünde bulundurur (Mengüşoğlu, 1988, s.94).

Böylelikle insanın çok boyutluluğuyla algılanması gerektiğini yineleyen Mengüşoğlu'na göre bilim ve felsefede araştırma yapan, yeni alanlar bulmaya çalışan, bilim ve felsefe alanında problemler ortaya koyan, metinleri, tarihsel belgeleri inceleyen, sanat yapan, günlük hayatta şu veya bu işi yapan insan da aktiftir (Mengüşoğlu, 1988, s.94). Bu açıklamalar ışığında insanın tarihsel bir varlık olarak, evren içerisinde kendisini gerçekleştiren bir varlık olduğu açıktır. Böylece gerçekleştirmek sebebiyle etkindir yani aktif olan bu insan, artık pasif kalma halinin dışına çıkmak sebebiyle daimî olarak eyleyen ve eylemleriyle evreni kendi tabiatına, akıl çerçevesine uygun biçimde dönüştürmek isteyen bir varlıktır. O sebeple maruz kalmamak adına devamlı hareketli, eylemsel ve kendini tatmin etme noktasında daimî olarak aktiftir.

Mengüşoğlu'nun ifadeleriyle aktif olmanın ne demeye geldiğini örnekleyecek olursak, bir fabrikada, bir atölyede, mutfakta çalışan, otomobil kullanan insan da biriyle polemige girişen, biriyle tartışan, biriyle kâğıt oynayan, eğlenen, herhangi bir şeyle vakit geçiren, odasından dışarıya çıkmak için kapıyı açan bir insan da aktiftir. Diğer biçimi de karar veren, iyi veya kötü bir şey yapan, bir yardım kurumunda çalışan insan, ibadet etse dahi aktif olur. Anlaşılacağı üzere hareket ve eylem aktif olmanın temeli olarak antropik temeli belirler ki, işte bu sebeple Mengüşoğlu antropolojisi vital ilkelerin üzerine oturur.

Açıkçası tabiatının ötesinde yemek, üremek gibi etkinliklerden daha fazlasını bilerek veya tasarlayarak gerçekleştirdiği gibi, onun düşünce yoluyla tatmin bulduğu ve bunu eylem haline getirdiği her saha onun aktifliği olarak tezahür edecektir. Dolayısıyla bütün bunlar, insanın bir ve aynı etkinliğine dayanırlar. İmdi aktif olmak demek, bir şey yapmak veya bir şeyi yapmaya çalışmak demektir (Mengüşoğlu, 1988, s.95).

Mengüşoğlu bu bağlamda insan eylemlerini üç ana gruba ayırır. İnsandan doğrudan bir karar bekleyen ya da dolaylı, refleksiyonlu bir karar bekleyen eylemler vardır. İnsanın koşulsuz olarak gerçekleştirmesi beklenen, gündelik yaşamda önemli eylemler vardır ki bunlar gerçekleşmeden insanın yaşaması mümkün olmaz. Bir de insanın otomatikleşen eylemleri vardır; teknik bir aracı kullanmak, odanın kapısını açmak gibi (Mengüşoğlu, 1988, s.95).

Özgür Bir Varlık Olarak İnsan

On yedinci yüzyıl ile birlikte rasyonel insan anlayışı, aklın tümelliği yerine tikel işlem gören biçimlerini ön plana almaya başlamıştır. Böylelikle Tanrı merkezli bir evren tasarımı yerine insan merkezli bir evren tasarımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Descartes dahi düşüncelerinin elde ettiği bilgiye teminat olarak Tanrı kavramından bahsederken, onu zihinsel etkinlik içerisinde tanımlayıp, düşüncenin sonucunda elde edilen bilgiye teminat olarak düşünmektedir. Yani Tanrı artık insanın bilgisini doğrudan temin etmek yerine, düşünce etkinliği sonucunda elde ettiği bilginin teminatıdır. Yani artık dolaylı bilgi sağlayıcıdır. Bunun neticesinde insan bilgi edinme etkinliğinde doğrudan kendi eylemselliği ile yer tutmaya başlamıştır. Kendisinden hareketle anlamaya başladığı evren fikri onun tümevarımsal düşünce biçimi olarak anlaşılabilir. Zaten Rönesans ile birlikte Ortaçağ öncesine dönmek misyonu 17. yy. öncesi bir faaliyetti. Ortaçağ öncesinde özellikle Stoa felsefesinden Cicero'ya kadar insanı microcosmos olarak tanımlayıp, macrocosmos'un anlaşılabilmesi fikri mevcuttu. Hatta antropoloji insanın küçük evren fikrine paralel olarak açıklanmasıyla dahi başlamıştır diye bir yaklaşım sergilenebilir (Sinnige, 1994:86). Buna benzer biçimde, 17. yy. felsefesi bu düşüncenin canlanmasıyla sonuçlanan bir düşünce biçimine yönelmiştir. Bu durum doğa yasalarını, aklın yasalarına indirgeyen ve doğanın aksiyomları ile bağ kurulmasını sağlayan bir anlayışa dönüşmüştür.

Aydınlanma merkezinde Kant ile birlikte her alan aklın ışığında anlaşılmaya çalışılırken, insan ve diğer canlı varlıklar arasında bir derece farkı arayışı sonucunda, insana üstün bir değer biçilmeye başlanmıştır. İnsanın üstünlüğünü sağlayacak olan şey onun yapıp etmelerindeki tavır ve üslup açısından determinasyon ağı dışına çıkabilmesi olacaktır ki,- bu

durum ya seçimlerle ya da tercihlerle açıklandığı oranda özgürlük sorunsalıyla bizi buluşturacaktır. Özgürlük kavramı onun üstün bir değer kavramıyla ilişkisini de tesis edecektir.

Mengüşoğlu, felsefi antropoloji bakımından özgürlük kavramının, insanın bütün yetenekleri ve biyopsişik çekirdekleriyle bağlantılı olarak hem her insanda aynı olmadığını hem de bu potansiyelin gelişmesi için zamana ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Bu bağlamda her insanda olanak halindeki özgürlük, doğuştan ve hazır olarak verilmeyip sonradan kazanılan bir özelliktir (Mengüşoğlu, 1988, s.129-132). Mengüşoğlu bu noktada zaman kavramını dinamik olarak algılayıp ilerleme kavramının temeli görürken, mekân kavramına çok vurgu yapmaz. Ancak mekân veya coğrafya farklılığının zamanı etkilediği meselesi ise, ondan sonra felsefi antropoloji çalışmalarının kültür ve tarih felsefesi ile ilişkilmesi ve çoğu zaman birbirleriyle açıklanan bir şey haline dönüşmesini, özellikle Hocası Hartmann'dan aldığı etki ile Türkiye üzerinde düşünce sahasına kazandırarak sağlamıştır.

Ancak Mengüşoğlu için öncelik meselesi zaman hiyerarşisiyle ilişkilidir. Çünkü yapıp etme meselesinin imkânını süre ile algılama açısından konuya yaklaşmakta, mekân ile ilişkisinin konu edineceği imkan meselesi ise daha çok günümüzün meselesi olarak belirlemektedir ki, bu durum ahlaktan kültüre bir çok noktanın temel sorunu olacaktır.

Eğer insan kendi yapıp-etmelerini gerçekleştirmek için onlardan birisine veya ötekine bir öncelik tanıyabiliyor, öncelik tanıdığını yapıyor ötekini bırakabiliyorsa, bu yeteneğini kullanması veya kullanabilmesi için, onun bir olanağa sahip olması gerekir. İşte bu olanak insanın özgürlüğüdür. (Mengüşoğlu, 1988, s.129)

İşte insan bu eylemlerinin kolaylığı için belli noktalar saptayarak, tarih koyar ve zamanını saatler, yıllar, bin yıllarla ölçer. Bir zaman diliminin yavaş ya da hızlı geçtiğinin düşünülmesi ne uzayabilen ne de kısılabilen objektif, insansal zamana değil, insanın o andaki psikolojik, subjektif durumuna veyahut yapılan işin niteliğine bağlıdır. Russel da bu manada işin niteliğinin psikolojik açıdan zaman kavramını sübjektif olarak etkilediğini ve bu sebeple işin niteliği ile ilgili olarak hoşlanılan zaman kavramıyla beraber insanın psikolojisinin eylem açısından daha verimli olacağını ifade eder (Russel, 1990:23-24). Böylelikle hayat denilen sürecin bir akış olduğu fark edilir ve ona uygun biçimde tavır geliştiren insan ortaya çıkar. Mengüşoğlu için de bir akış içerisinde olan insan, başka insanlarla bir arada yaşamak zorundayken eylemlerini de başkalarına uygun zamana göre ayarlayan bir varlıktır. İnsanın bu yapıp-etmeleri ile hayatın birlikte getirdiği durumlar, olaylar karşısında ilgisiz kalması düşünülemez; çünkü insanların yapıp-etmeleri ya birbirine karşıdır ya da birbirini tamamlar. Her iki halde de insan pasif kalmaz (Mengüşoğlu 1988).

Dolayısıyla her iki durumda da insan pasif olamaz. Mengüşoğlu, felsefi antropolojisinin insan yaşamının bütün eylemlerini kapsadığını açıklar. İnsan eylemlerinin başlangıcı hep bir tavır takınmadır. Bilimsel bir araştırma yapan insan ya da belli bir sanat alanında bir şeyler ortaya çıkaran insan ya da eğlenen, ibadet eden insan işte bu eylemleriyle etkin olduğunu gösterir (Mengüşoğlu, 1988).

Mengüşoğlu'na göre özgürlük kavramı, tıpkı insan problemi gibi felsefe tarihinde her daim varlığını korumuştur. Kimi zaman insanın kendi varlığı dışındaki determinasyon gerekçelerine karşı veyahut da bizzat kendi iç dünyasına karşı bu problem süregelmiştir. Dar anlamlılığıyla etik ve politik bir problem olarak anlaşılan özgürlük kavramı, Kant ile birlikte daha kapsamlı bir araştırma konusu yapılarak bir çözüme götürülmüştür (Mengüşoğlu, 1988, s.129).

Kant'ta ahlaki tutumun kazanılması bir çözüm arayışıdır. Bu tutumun özgür irade ve akıl yoluyla bir eyleme geçmeden önce işe koyulması sayesinde kazanılabilmesi, özgürlük anlayışına pratik akıl bağlamında bir çözümle sonuçlanmıştır. Şöyle ki, özgür iradeyle birlikte pratik akıl, bir eylemin kötü olduğunun muhasebesini yapıp, üstüne bu eylemi duygularımızla

reddederek yadırgarsa ahlaki bir duruş olarak değerlendirilebilir. Burada önemli olan husus, özgür iradesiyle aklını kullanıp yapmaya niyetlendiği eylemin kötü olduğunu farkederek vazgeçmeyi her insanın yapıp yapmadığıdır. Elbette özgür bir kişi eyleminin kötü sonuçlara varacağını bilip de yapabilir; fakat bu duruma razı gelmek genel kural haline gelmesinin talep edilmesiyle ilişkilidir. Böylelikle insanların hayvanlardan yegâne önemli ayırıcı özelliklerinden biri olan özgür iradesini kullanmasıyla ahlak yasasını bilip de bu görevi yerine getirme pratik alanında bu kavramın somutlaştığını gösterir (Kant, 2003, s.57).

Mengüşoğlu için bu çözüm klasik bir çözümdür ama günümüze kadar etkisini koruyarak gelmiştir. Dolayısıyla antropoloji anlamındaki özgürlük problemi, Kant'ın görüş alanının dışında kalmıştır. Çünkü Mengüşoğlu'na göre o çağdaki bilginin düzeyi bakımından zaten başka türlü düşünülemezdi (Mengüşoğlu, 1988). Böylelikle Kant'ın özgürlük anlayışını insan hakkındaki gnoseolojik görüşüne dayandırarak, insanı düal bir varlık olarak görmesini gerekçe gösterir. İnsan bir yanı ile bir doğa varlığı (*homo phainomenon*) dır; öbür yanı ile de bir akıl varlığı (*homo noumenon*)dır (Mengüşoğlu, 1988, s.130). Takiyettin Mengüşoğlu burada da Hartmann etkisini devam ettirmektedir. Çünkü bilgi kavramının objektif ve subjektif yansımasını objektif olarak doğada, subjektif olarak ise akılda açıklamaktadır. Gnoseolojiye özel anlamını yükleyen Hartmann, normalde epistemoloji ile aynı anlamı taşıması gereken bu kelimeyi, epistemolojinin bizzat özel bir alt yapısı halinde ele almıştır. Hartmann için bilginin subjektif yapısı onun akıl varlığı açısından özgürlüğünün de anahtarıdır. Bu manada Kantçı bir duruş söz konusudur.

Pratik Aklın Eleştirisi (1922) adlı kitabında, Kant, akıl varlığı olarak insanı özgür görür. Dolayısıyla akıl varlığı olarak insan yine akıl yasalarıyla yönetilir ve aslında bu yasalarla yönetilmek sayesinde özgür olur. Mengüşoğlu için ise insan doğal bir varlık olarak özgür değil, bağlıdır. Çünkü insan doğal determinasyonun yani doğa yasalarının etkisindedir. Doğa yasalarının yönetimi altındayken de insan özgür olamaz. Çünkü zorunlu doğa yasalarına bağlanmış olur. Mengüşoğlunun vital manada ele aldığı determinasyon ilkelerinden özgürsüzlük manasında bir çıkarım gerçekleşirken, Spinoza ise bu determinasyon silsilesi ile özgürlük kavramının zorunluluk kavramıyla beraber ele alınması gerekliliğini ve bağıntısını açıklamaya girişmiştir (Scruton, 2002:18). Doğal determinasyon ile varlığın kendi yapısı arasında net bir belirlenim bağıntısı vardır. Ancak varlığın kendi yapısından kaynaklanan zorunlulukla gerçekleştirdiği yapıp etmeleri, onun bizzat özgürlük kavramının açıklayıcısı olarak zorunluluğu izah etmesiyle sonuçlanacaktır. Bu tanıma göre özgürlüğün biricik taşıyıcısı ise Tanrı'dır. Mengüşoğlu vital manada insan merkezli bir açıklamayla insanın istenç özgürlüğünü yakalamaya çalışırken, Spinoza'ya göre özgürlüğün biricik sahibi Tanrı'nın dahi istenç özgürlüğü yoktur. Geleneğe aykırı biçimde açıklamaya çalıştığı tarzda Spinoza, Tanrı'nın dahi kullarını yaratıp yaratmamada istenç sahibi olmaktan ziyade bir zorunluluk noktasında olduğunu betimler (Deleuze, 2005:96).

Bu bağlamda, Mengüşoğlu'nu birçok anlamda etkileyen iki filozofun, bir başka deyişle Scheler ve Kant'ın özgürlük anlayışlarını karşılaştırmak durumundayız. Kant için özgürlük, yapıp etmelerimizle biçimlenen, eğitilen pratik aklın işi olarak tanımlanırken, Scheler için özgürlük kavramı ise soyut olan, ruh ve bedenden yoksun olan, tecrübe sahasına indirgenebilecek bir akıl yerine tüm akıl olarak ifade edebileceğimiz bir Geistin işidir (Mengüşoğlu, 1988).

Dolayısıyla Scheler'in anlayışına göre özgürlük, Kant'ın anladığı özgürlük anlayışından farklı biçimde ontik bir düalitedir. Kant'ın ontolojisinde insan doğa içinde özgürlüğünün aktif ve pasif hallerine ayrımlanabiliyorken, Scheler açısından insan doğa alanında özgür olamayacaktır.

İnsan bir yanı ile bir geist varlığıdır; öbür yanı ile de psikovital bir varlıktır; insan geist varlığı olarak özgürdür psikovital varlık olarak da özgür değil, bağlıdır. Scheler'in insanda gördüğü psikovital varlık alanını, Kant'da doğal varlık alanı; Scheler'deki geist kavramını da Kant'ta akıl kavramı, özellikle pratik akıl kavramı, karşılar (Mengüşoğlu, 1988, s.131).

Geist kavramı ile akıl kavramı arasındaki farkı görmemize dikkat çeken Mengüşoğlu'na göre Scheler'in geisti, kendi varolmasında bedene ve ruha ihtiyaç duymazken; Kant'ın akıl kavramında ise ruh ve beden olmadan bir anlamdan söz edemeyiz. İki arasındaki başka bir fark da Scheler'in psikovital kavramı ile geist kavramı, Kant'ın doğal varlık kavramı ile akıl kavramı arasındadır. Aslında geist alanı ile psikovital alan birbirine bağlı değildir yani varolmaları bakımından birbirine gereksinimleri yoktur. Hayvanda geist alanı yokken tanrıda da psikovital alan yoktur (Mengüşoğlu, 1988)

Hâlbuki Kant'da ruh ve beden, Scheler'in deyişi ile psikovital alan olmadan akıldan söz edilemez: onlar bir bütün oluştururlar. Kant'da insanın, iki alana ayrılması sadece bilgi bakımındandır. Hâlbuki Scheler'de insanın iki alana ayrılması ontiktir; çünkü insan birbiriyle ilgisi olmayan iki heterojen varlık alanına bölünmektedir. Fakat bu, her ikisinin insan görüşü arasındaki benzerliği ortadan kaldırmaz (Mengüşoğlu, 1988, s.131).

Mengüşoğlu felsefi antropolojik olarak özgürlüğü Kant ve Scheler gibi ayrımlara girmeden, insanın bütün yetenekleriyle ve biopsişik çekirdeklerinin iş birliğinin bir başarısıyla açıklar. Biopsişik çekirdekten kastedilen eylemler özgür olma, başarı vs. gibi fenomenlerdir. O halde bir insanın biopsişik çekirdeklerinin aktif olması aynı zamanda özgürlüğünü gerçekleştirmiş olmak demek olur. Bu durum, yaşamının içerisinde somut olarak kendini gösterir ve insanın varlığı bütünselliğidir. Özgürlük fenomeni de düşünme ve anlama fenomenleri gibi kanıtlanamaz, insan yaşamında farklı biçimlerde ortaya çıktığı zaman betimlenir ve varlık koşullarına katılımı mümkün kılar (Mengüşoğlu, 1988:111).

Mengüşoğlu'na göre bu iki filozof arasındaki ilişkide, Scheler çoğu zaman Kant'ın demek istediklerini yanlış anlamıştır. Çünkü Kant'ın akıl kavramını ve özellikle etiğini yanlış yorumlamıştır. Fakat yine de Scheler, Kant'daki insanın düal varlık şemasını olduğu gibi almıştır. Ancak Scheler, Kant'ın gnoseolojik düalite görüşünü, ontolojik düalite görüşüne çevirir. Yine Scheler özgürlük problemini inceleyip temellendirmeye yanaşmaz; sadece özgürlüğün geistin bir işi olduğunu söylemekle yetinir (Mengüşoğlu, 1988:131).

... böyle bir isteme, görünüşlerin bağımlı olduğu doğa yasasından, yani nedensellik yasasından, beriki de ötekenden büsbütün bağımsız düşünülmalıdır. Böyle bir bağımsızlığın adı ise en kesin anlamda, yani transendental anlamda özgürlüktür. (Kant, 1980, s. 33)

Mengüşoğlu, gerek felsefeyle ilgili ya da bilimsel bir konu olsun gerekse gündelik yaşamın meşguliyetleri olsun plan yapmak ve amaçlarını gerçekleştirmek isteyen insanın önceden görmeye kendini özgür kıldığından, aynı zamanda da etkin olduğundan söz eder. Önceden görmeyi ya da önceden belirlemeyi bilen insanın, etkin olarak olayların akışını kendi niyet ve menfaati doğrultusunda değiştirebileceğini gösterir.

İnsan ve Diğerleri

Mengüşoğlu'na göre, şimdiye kadar yapılan araştırmalar insana bütünsel değil, çeşitli açılardan bakarak temelli bir görüş yakalamaya çalışmışlardır (Mengüşoğlu, 1988). Dolayısıyla bu araştırmalar tek yanlılığa düşmüşlerdir ve insanın varlık koşulları bakımından ayırıcı özelliğini yok saymışlardır. Özellikle modernitenin uzmanlaşma ve bilimlerde spesifikleşme çerçevesi, her bir bakış açısının sadece kendi açısını merkeze çekmesiyle sonuçlanmıştır ki Mengüşoğlu bu açıdan bir bakıma modernite üzerinden ilimler eleştirisi de yapmaktadır. Bunu aşabilmek adına modernitenin sert olgu ve tecrübe dünyasının yanı sıra bunların dışındaki değerler alanıyla da buluşturmak durumundadır ve bu açıdan Mengüşoğlu için Scheler, önemli bir başvuru kaynağıdır.

Mengüšoğlu'na göre Scheler de insanı ontik olarak ayırma teorisiyle bu meseleyle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu teoriye göre ise insan, düal bir varlık olarak hem psikovital yaniyla hayvan hem de akıl yaniyla Geisttir. İnsan üzerine yapılacak araştırmalar da bunlara dayandırılmalıdır; çünkü geist ile akıl bilgi taşırlar. Scheler'in yaptığı büyük yanılıdır (Mengüšoğlu, 1988, s.229)

Akıl kavramını da kapsayan, ama bunun yanında 'ideleri düşünme'yi, aynı zamanda temel fenomenlere veya öz içeriğine ilişkin belli türden 'görü'yü, bunun ötesinde iyilik, sevgi, pişmanlık, derin saygı, tinsel hayret, mutluluk ve kuşku duyma, özgür karar verme gibi belirli bir türden istemli ve duysal edimleri de içine alan bir sözcüğü, 'tin' (Geist) sözcüğünü kullanmak istiyoruz. Ama tinin sınırsız varlık alanları içinde görüldüğü edim merkezini, her türlü işlevsel yaşam merkezlerinden –içten bakıldığında 'ruhsal' merkezler olarak da adlandırılabilir olan merkezlerden- kesin bir biçimde ayırarak, 'kişi' diye adlandırıyoruz (Scheler, 1998, s.68).

Ancak değerler alanına ait bir *antropolojik inşa* için başvuru kaynağı olarak gördüğü Scheler, denge sağlamak yerine, bir tarafa baskın olarak meyletmiştir. Mengüšoğlu'na göre insan eylemleriyle karmaşık bir yapıdadır ve ancak fenomenleriyle görülüp kavranabilir. Bu bağlamda Scheler, aşırılığa düşerek insanı olduğu gibi görmek yerine metafizik bir yorum yapmıştır (Mengüšoğlu, 1988, s.40). Böylece insanı açıklamak noktasında en tümel yetkinlik olarak elde bulunan antropoloji çeşidi baskın olacaktır. Halbuki insanı açıklama noktasında tek başına kültür antropolojisinin de yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Mengüšoğlu için kültür antropolojisinin vardığı sonuçlar insanın varlık yapısını ve insan olmanın temel koşullarını değil, ulusların özelliklerini ortaya koyabilir. Fakat ulusların özellikleri ile insanın varlık yapısı arasında fark vardır. Bu bakımdan ulusların özelliklerinden şüphe edilemezken bu, felsefi antropolojinin araştırma alanı değildir. Felsefi antropoloji ise varlık alanı ve insana has olan fenomenler üzerinde durur (Mengüšoğlu,1988, s. 29). Bunun yanı sıra her ulusun kendine has kültüre sahip olması insanın varlık yapısının bir sonucudur. Dolayısıyla felsefi antropoloji insan gruplarının özelliklerini saptamaktan ziyade yalnız insana özgü olandan hareket ederek tüm insanlarda karşılaşılan fenomenleri ele alır.

Dolayısıyla felsefi antropolojinin üzerinde önemle durduğu problem, kısaca şöyle ifade edilebilir: Bütün insan grupları arasında ortak olan, bütün insanlarda hiçbir zaman eksik olmayan nedir?(Mengüšoğlu, 1988, s. 32). Mengüšoğlu bunun gösterilmesine, yanıtlanmasına çalışır. Denilebilir ki tüm insanlarda hem ortak olanın ne olduğunu gösterir hem de kendi insan anlayışını dile getirir. Dolayısıyla ontolojik temellere dayandırarak yaptığı antropolojinin temellendirmesini kavramlar üzerinden yapmaz. Herhangi bir kavramdan yola çıkılırsa, antropolojik problemlerde ontolojik temel kaybedilir. Yani fenomenlere uygun sonuçlara varılamamış ve kurgulara başvurulmuş olunur (Mengüšoğlu, 1988, s. 48). Dolayısıyla Mengüšoğlu'nun Hartmann'dan devralarak geliştirdiği ontolojik antropoloji, Kant'ın yaptığı gibi iki alana bölmeden, insanı otonomi problemiyle inceler.

Otonomi, bizim antropolojimiz için de bir *conditio sine quononidur*. Ancak bizim antropolojimizde otonomi, insanın bir yanı, akıl yanı için değil, bütünlüğü için geçerlidir; yani insan bütün varlığı ile otonomdur. Bundan dolayı insanın otonomisini göstermek için ne insan varlığını bölmeye ne de bu otonomiye kanıtlamaya gerek vardır. Bundan başka antropolojimizde her türlü dualite ortadan kaldırılmıştır (Mengüšoğlu, 1988, s. 48).

Böylelikle Mengüšoğlu Kant ve Scheler'in mesele ettiği insan kavramına onlardan yola çıkarak ama onları aşarak belli sorularla bir cevap bulmaya girişir. Bir bütün olarak incelenmesi istenilen somut insan ne demektir? İnsan bilim tarafından uydurulmuş bir kavram değildir; o bütün yapıp-etmeleriyle birlikte öteki varolan şeyler yanında yerini alan bir varlık-alanıdır (Mengüšoğlu, 1988, s. 49).

Bir bütün olarak somut insanla nerede karşılaşırlar?

Bir bütün olarak somut insanla günlük hayattaki en yalın işlerde, bilim, teknik, sanat gibi en karmaşık eylemlerde karşılaşırlar. Gerçekten bir bütün olarak somut insan, ancak yapıp-etmelerde, bu yapıp-

etmeleriyle gerçekleştirdiği başarılarında ortaya çıkar. Ancak bu fenomenlerde ve başarılarda insanı somut bir bütün olarak kavrayabilir, anlayabiliriz (Mengüşoğlu, 1988, s. 49).

Dolayısıyla insan, diğer canlı varlıklardan farklı olarak hayatın zevklerinden ilkece vazgeçebildiği gibi realiteye hayır diyebilen ya da onu yadsıyan bir varlıktır (Mengüşoğlu, 1988, s.22). İnsan ile hayvan arasındaki varlık ayrımının felsefi antropolojinin temel konusu olmasından hareket eden Mengüşoğlu, insanı başka bir canlıyla kıyaslamaktan ziyade, doğrudan insan fenomenlerinden ve başarılarından hareket ederek ele alır. Yaşayan insan fenomenleri ve başarıları taşırken somut varlık yapısı, ancak varlık bütünlüğü parçalanmamak koşuluyla kavranabilir. Dolayısıyla Mengüşoğlu, insanı parçalara ayıran, kendi varlık bütünlüğünden ya da varlık bağlarından ayıran teorilerin aksine insanın, başarılarının oluşmasına bütünlüğüyle katıldığı fikrini savunur.

Sonuç

Mengüşoğlu'nun asıl derdi, uzmanlaşma ve spesifikleşme sonucu farklı açılardan tanımlamak ve anlaşılacak istenen insan kavramını, kendi bütünlüğü içerisinde ele almak çabasıdır. İnsanın kendi yapısı her ne ise, onu o olarak ve olduğu gibi kavramak için ontolojik temelli bir antropoloji yapmak meselesi, insan bütünlüğünün ve onun fakültelelere ayrılmaksızın bir arada anlaşılmasının temelidir. Böylece insanın yapıp etmeleri birçok farklı fakülte sonucunda meydana gelirken, eylemin sonucu insan açısından tutarlı ve bütünlük arz eden bir anlam ifade etmektedir. Çünkü ancak bu şekilde bir varlık olarak insanı doğru bir şekilde anlayabilir ve bilebiliriz. Bu nedenle felsefi antropolojisi yalın ve dolaysız olarak ön varsayimsız denilebilecek bir görüşten yola çıkarak temelini insanın somut eylemleriyle oluşturan fenomenlerini konu edinir

İnsan üzerine bu yönelim doğru bir yönelim olmakla beraber insan kavramı, bilim tarafından kabul edilenin ötesinde somut olarak eylemleriyle diğer kendisini tamamlamış olan “var olanlar” ve henüz oluş sürecinde bulunan “varolanlar” yanında yerini alan bir varlıktır. Mengüşoğlu'nun insanı somut olarak bütünselliğinde ele almak gerektiğinden kastı, bir varlık olarak insana doğrudan ve aracısız olarak yönelerek insanı kendi eylemlerinden kaynaklanan ve kendine özgü fenomenleriyle açıklamak anlamına gelir. Çünkü insanın varlık koşulları bakımından bu özelliklerini ya da niteliğinin tezahürü olarak gerçekleşmiş olan fenomenlerini somut olarak eylemlerinde görürüz

Dolayısıyla ontolojik bir bütünlükten veya farklı bir tanımlama biçiminden hareketle ondan pay alan bir varlık olan insan yerine, doğrudan kendisinin ontik bir varlık olması, onu epistemolojik açıdan ele almayı gereksiz kılacaktır. Çünkü dışsal bir varlık sürecinde bir konuma yerleştirilmeye çalışılan insan kavramının bilgi sisteminde araştırılmaya ihtiyacı vardır, ancak doğrudan ontik bir varlık olarak ele alınması, kendi bütünlüğü içerisinde bir bilgi sistemini de determine bir şekilde bize verecektir. Önceki durum yani insanı dışsal bir âlemde konu olarak ele almak durumu sadece bilimsel araştırmalarda geçerliliğe sahip olur. Çünkü bilimlerde insanı bir bütün olarak ele almak söz konusu değildir. Dolayısıyla çeşitli araştırmalarda bir işlev gören bu gnoseolojik yöneme bağlı görüş açısını -bilerek veya bilmeyerek- insansal varlığın ontik bütünlüğüne taşırsak, o zaman birbiriyle çelişen felsefi-bilimsel teorilerin hatalı yollarına düşeriz. Bu teoriler, fenomenleri zorla çözmeye çalışırlar ve bizi yanlış olan, insan varlığına yabancı olan sonuçlara götürürler. O sebeple insanın kendisini ontik manada ele almak bu spesifikleşme ve uzmanlaşma konusunda gerçekleşen ayrımı ortan kaldıracaktır.

Dolayısıyla Mengüşoğlu, insanın yapıca Scheler tarafından geliştirilen psikovital bütünlüğü yani kendi deyimiyile biopsişik anlamlılığı üzerinde durur. Mengüşoğlu yazılarında özellikle Scheler'e göndermelerde bulunurken Scheler'in insanın varlık koşulları bakımından

tanımladığı psikovital kavramını kullanırken, yeni bir bakışla geliştirdiği kendi ontolojik bağı olan insanı tanımlarken biopsişik kavramını kullanır.

Bu kavram üzerinde önemle durmasında ve bunu antropoloji anlayışının temeline koymasında onun, çağdaş biyoloji ve tıp alanındaki araştırma sonuçlarını göz önüne almasının da payı vardır. Nitekim tıp ve davranış biyolojisinin insanın psikovital somut bütünlüğü hakkında önemli bilgiler ortaya koyduğunu ve bu bilgilerin antropoloji için büyük bir önem taşıdığını belirtir. Eş deyişle Mengüşoğlu, felsefi düşüncesini hem doğa bilimlerinin bulgularını dikkate alarak hem de insanın somut bütünlüğüne yönelerek ve belli bir yöne indirgeme yapmadan oluşturur. Felsefi antropolojinin ontolojik temellere dayanması ne demektir? Bunun anlamı şudur: Böyle bir antropoloji, insanı özel bir varlık alanı olarak ele alır ve bu varlık alanından kalkar. İnsanın varlık alanından da insan fenomenleri, insan doğasının varlık öğeleri, insanın yaptığı, ortaya koyduğu şeyler insan başarıları anlaşılmalıdır.

Tüm çabası hem felsefe hem de bilim alanında önyargıları, herhangi bir kavramı ya da insan anlayışlarını temele almadan insan varlığını unutan antropolojilere karşı durmak olan Mengüşoğlu, insanı olduğu gibi tanımayı ve kendi fenomenleriyle ortaya koymayı göstermeye çalışmaktadır. Böylelikle bir düalizme ya da metafiziki çıkmazlara sapmayan Mengüşoğlu'nun farklılığı, burada yatmaktadır.

Aslında en önemli sorun, felsefi antropolojinin bir saha olarak veya yeni bir disiplin olarak çıktığı yolda, insanın yapıp etmelerini genel hatlarıyla ele almasıdır. Diğer yandan da insanın yapıp etmelerinin kendi tecrübesiyle ilintili olduğunu savunur. Yani bir bakıma kendi süreçlerine bilişsel açıdan hâkim olmasıdır bu bahsedilen... İnsanın somutlaşması açısından ontik bir varlık olduğu iddiası, onun psiko-sosyal süreçlerinden düşünülmemelidir desek de bunun genel manada yasalarının olup olmadığı meselesi yerine, insanı ontik manada ele aldığımız an, ne kadar insan varsa o kadar ontoloji olmalıdır sorunu ile karşı karşıya kalmaktayız. Mesela geçmişte başlayıp geleceğe uzanan planlanmış yapıp etme hallerinden bahsetmemiz, insanın kendi ontolojisine karşı başkaldırma hakkını görmezden gelmemize sebebiyet verebilmektedir. Mesela ötenazi, mesela intihar, mesela homoseksüalite... Somut fenomenlere başvurarak belli kavramları alaşağı etme ve eylemlerin değerler ile ilişkisi konusunda bir yere varılmış denilebilir. Aynı zamanda insani problemlere yaklaşımda işlevsel bir görüştür denilebilir. Mengüşoğlu'nun ontolojik antropolojisi, pratik dünya meselelerine bir analiz yapmanın ötesinde işlevsellik kazandırması yönüyle anlamlı görünmektedir. Bir felsefi tavır ortaya koyan Mengüşoğlu, felsefi sistemlerden değil problemlerden hareket eden bir tutum benimsemiştir. Varolan teorilerden farklı olarak yeni bir görüşle ortaya çıkan Mengüşoğlu, Kant ve Scheler'i takip ederek ve onları aşarak, yaşamın pratik ve teorik alanlarında yeni söylemleriyle farklı bir yol sergiler. Doğru düşünmenin imkânlarını ve felsefenin herkes için ulaşılabilirliğini gösterir.

Kaynakça

- Çıvgın, A. (2014). Ontolojik temellere dayalı felsefi antropoloji, *Mavi Atlas, Gümüşhane Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, 132, 109-121.
09.01.2018.<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumusmaviatlas/issue/view/5000008653>
- Çotuksöken, B. (2001) *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de öğretim ve araştırma alanı olarak felsefe-seçilmiş metinlerle*, Türkiye Felsefe Kurumu Derneği Yay., Ankara.
- Deleuze, G.(2005) *Spinoza,Pratik Felsefe*, (U. Baker Çev.) İstanbul: Norgunk Yay.
- İyi, S. (2000). Yüzyılımızda iki antropoloji anlayışı Heidegger ve Mengüşoğlu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 57-67.
- Kenny, A. (2017) *Modern çağın yükselişi cilt 3*, (V. Uzundağ Çev.) İstanbul: Küre Yayınları
- Kant, İ. (2003) *Ethica/Etik üzerine dersler*. (O. Özgül, Çev.) İstanbul: Pencere Yayınları. Kant, İ. (1980). *Pratik aklın eleştirisi*. (O. Aruoba, Çev.) Ankara: Hacettepe Yayınları.

-
- Mengüşoğlu T. (1983). *Felsefeye giriş*. Ankara: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Mengüşoğlu T. (1971). *Felsefî anthropoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mengüşoğlu T. (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mengüşoğlu T. (2014). *Kant ve Scheler'de insan problemi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Russell, Bertrand (1990), *Aylaklığa Övgü*, (M. Ergin, Çev.) İstanbul: Cem Yayınları
- Scheler, M. (1998). *İnsanın Kosmostaki yeri*. (H. Tepe, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Scruton, R.(2002). *Spinoza*, (C. Atila, çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Sinnige, G. (1994) *Six Lectures on Plotinus and Gnosticism*. Assen: Pub. Von Gorcum
- Uygur N. (1971). *Felsefenin çağrısı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Wittgenstein, L. (2003). *Tractatus logico philosophicus*. (O. Aruoba, Çev.) Ankara: YKY Yayınları.
-

JSS

GANN

P-ISSN: 1303-0094
E-ISSN: 2149-5459

ISSN 1303-0094

9 771303 009007

ISSN 2149-5459

9 772149 545001